๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

สํยุตฺตนิกาเย

สคาถาวคฺค-อฏฺฐกถา

คนฺถารมฺภกถา

กรุณาสีตลหทยํ , ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ;
สนรามรโลกครุํ, วเนฺท **สุคตํ** คติวิมุตฺตํ๚

พุโทฺธปิ พุทฺธภาวํ, ภาเวตฺวา เจว สจฺฉิกตฺวา จ;
ยํ อุปคโต คตมลํ, วเนฺท ตมนุตฺตรํ **ธมฺมํ**๚

สุคตสฺส โอรสานํ, ปุตฺตานํ มารเสนมถนานํ;
อฏฺฐนฺนมฺปิ สมูหํ, สิรสา วเนฺท **อริยสงฺฆํ**๚

อิติ เม ปสนฺนมติโน, รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ;
ยํ สุวิหตนฺตราโย, หุตฺวา ตสฺสานุภาเวน๚

สํยุตฺตวคฺคปฏิมณฺฑิตสฺส, **สํยุตฺตอาคมวรสฺส**;
พุทฺธานุพุทฺธสํวณฺณิตสฺส, ญาณปฺปเภทชนนสฺส๚

อตฺถปฺปกาสนตฺถํ, **อฏฺฐกถา** อาทิโต วสิสเตหิ;
ปญฺจหิ ยา สงฺคีตา, อนุสงฺคีตา จ ปจฺฉาปิ๚

สีหฬทีปํ ปน อาภตาถ, วสินา มหามหิเนฺทน;
ฐปิตา สีหฬภาสาย, ทีปวาสีนมตฺถาย๚

อปเนตฺวาน ตโตหํ, สีหฬภาสํ มโนรมํ ภาสํ;
ตนฺตินยานุจฺฉวิกํ, อาโรเปเนฺต วิคตโทสํ๚

สมยํ อวิโลเมเนฺต, เถรานํ เถรวํสทีปานํ;
สุนิปุณวินิจฺฉยานํ, มหาวิหาเร นิวาสีนํ๚

หิตฺวา ปุนปฺปุนาคต-มตฺถํ, อตฺถํ ปกาสยิสฺสามิ;
สุชนสฺส จ ตุฏฺฐตฺถํ, จิรฏฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺส๚

สาวตฺถิปภูตีนํ, นครานํ วณฺณนา กตา เหฏฺฐา;
สงฺคีตีนํ ทฺวินฺนํ, ยา เม อตฺถํ วทเนฺตน๚

วิตฺถารวเสน สุทํ, วตฺถูนิ จ ยานิ ตตฺถ วุตฺตานิ;
เตสมฺปิ น อิธ ภิโยฺย, วิตฺถารกถํ กริสฺสามิ๚

สุตฺตานํ ปน อตฺถา, น วินา วตฺถูหิ เย ปกาสนฺติ;
เตสํ ปกาสนตฺถํ, วตฺถูนิปิ ทสฺสยิสฺสามิฯ

สีลกถา ธุตธมฺมา, กมฺมฏฺฐานานิ เจว สพฺพานิ;
จริยาวิธานสหิโต, ฌานสมาปตฺติวิตฺถาโรฯ

สพฺพา จ อภิญฺญาโย, ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโย เจว;
ขนฺธาธาตายตนินฺทฺริยานิ, อริยานิ เจว จตฺตาริฯ

สจฺจานิ ปจฺจยาการเทสนา, สุปริสุทฺธนิปุณนยา;
อวิมุตฺตตนฺติมคฺคา, วิปสฺสนาภาวนา เจวฯ

อิติ ปน สพฺพํ ยสฺมา, **วิสุทฺธิมคฺเค** มยา สุปริสุทฺธํ;
วุตฺตํ ตสฺมา ภิโยฺย, น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามิฯ

‘‘มชฺเฌ **วิสุทฺธิมคฺโค,** เอส จตุนฺนมฺปิ อาคมานญฺหิ;
ฐตฺวา ปกาสยิสฺสติ, ตตฺถ ยถาภาสิตมตฺถํ’’ฯ

อิจฺเจว กโต ตสฺมา, ตมฺปิ คเหตฺวาน สทฺธิเมตาย;
อฏฺฐกถาย วิชานถ, สํยุตฺตวินิสฺสิตํ อตฺถนฺติฯ

๑. เทวตาสํยุตฺตํ

๑. นฬวคฺโค

๑. โอฆตรณสุตฺตวณฺณนา

ตตฺถ **สํยุตฺตาคโม** นาม สคาถาวคฺโค, นิทานวคฺโค, ขนฺธกวคฺโค, สฬายตนวคฺโค, มหาวคฺโคติ ปญฺจวคฺโค โหติฯ สุตฺตโต –

> ‘‘สตฺต สุตฺตสหสฺสานิ, สตฺต สุตฺตสตานิ จ;
> ทฺวาสฏฺฐิ เจว สุตฺตานิ, เอโส สํยุตฺตสงฺคโห’’ฯ

ภาณวารโต ภาณวารสตํ โหติฯ ตสฺส วคฺเคสุ **สคาถาวคฺโค** อาทิ, สุตฺเตสุ **โอฆตรณสุตฺตํ**ฯ ตสฺสาปิ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิกํ อายสฺมตา อานนฺเทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานมาทิฯ สา ปเนสา ปฐมมหาสงฺคีติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย อาทิมฺหิ วิตฺถาริตา, ตสฺมา สา ตตฺถ วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๑. ยํ ปเนตํ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิกํ นิทานํ, ตตฺถ **เอว**นฺติ นิปาตปทํฯ **เม**ติอาทีนิ นามปทานิฯ **สาวตฺถิยํ วิหรตี**ติ เอตฺถ **วี**ติ อุปสคฺคปทํ, **หรตี**ติ อาขฺยาตปทนฺติ อิมินา ตาว นเยน ปทวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

อตฺถโต ปน **เอวํ**สโทฺท ตาว อุปมูปเทส-สมฺปหํสน-ครหณ-วจนสมฺปฏิคฺคหาการนิทสฺสนาวธารณาทิ-อเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส – ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจน, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ’’นฺติ (ธ. ป. ๕๓) เอวมาทีสุ อุปมายํ อาคโตฯ ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ , เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๒๒) อุปเทเสฯ ‘‘เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) สมฺปหํสเนฯ ‘‘เอวเมวํ ปนายํ วสลี ยสฺมิํ วา ตสฺมิํ วา ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส วณฺณํ ภาสตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) ครหเณฯ ‘‘เอวํ, ภเนฺตติ โข เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑) วจนสมฺปฏิคฺคเหฯ ‘‘เอวํ พฺยา โข อหํ, ภเนฺต, ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๙๘) อาการเร ฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ มาณวก, เยน สมโณ อานโนฺท เตนุปสงฺกม; อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน สมณํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉ – ‘สุโภ มาณโว โตเทยฺยปุโตฺต ภวนฺตํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉตี’ติฯ เอวญฺจ วเทหิ – ‘สาธุ กิร ภวํ อานโนฺท เยน สุภสฺส มาณวสฺส โตเทยฺยปุตฺตสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมตุ อนุกมฺปํ อุปาทายา’ติ’’อาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๕) นิทสฺสเนฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ กาลามา, อิเม ธมฺมา กุสลา วา อกุสลา วาติ? อกุสลา, ภเนฺตฯ สาวชฺชา วา อนวชฺชา วาติ? สาวชฺชา, ภเนฺตฯ วิญฺญุครหิตา วา วิญฺญุปฺปสตฺถา วาติ? วิญฺญุครหิตา, ภเนฺตฯ สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ วา โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตีติ? สมตฺตา, ภเนฺต, สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) อวธารเณฯ สฺวายมิธ อาการนิทสฺสนาวธารเณสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ อาการเตฺถน **เอวํ**สเทฺทน เอตมตฺถํ ทีเปติ – นานานยนิปุณํ อเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ วิวิธปาฏิหาริยํ ธมฺมตฺถเทสนา ปฏิเวธคมฺภีรํ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉนฺตํ ตสฺส ภควโต วจนํ สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุํ? สพฺพถาเมน ปน โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอเกนากาเรน สุตนฺติฯ

นิทสฺสนเตฺถน – ‘‘นาหํ สยมฺภู, น มยา อิทํ สจฺฉิกต’’นฺติ อตฺตานํ ปริโมเจนฺต – ‘‘เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอวํ สุต’’นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลสุตฺตํ นิทเสฺสติฯ

อวธารณเตฺถน – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท, คติมนฺตานํ, สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, อุปฎฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๒๐-๒๒๓) เอวํ ภควตา – ‘‘อายสฺมา อานโนฺท อตฺถกุสโล ธมฺมกุสโล พฺยญฺชนกุสโล นิรุตฺติกุสโล ปุพฺพาปรกุสโล’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๙) เอวํ ธมฺมเสนาปตินา จ ปสตฺถภาวานุรูปํ อตฺตโน ธารณพลํ ทเสฺสโนฺต สตฺตานํ โสตุกามตํ ชเนติ – ‘‘เอวํ เม สุตํ, ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว น อญฺญถา ทฎฺฐพฺพ’’นฺติฯ

เมสโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิสฺส – ‘‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๑) มยาติ อโตฺถฯ ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู ’’ ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๘) มยฺหนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) มมาติ อโตฺถฯ อิธ ปน ‘‘มยา สุต’’นฺติ จ ‘‘มม สุต’’นฺติ จ อตฺถทฺวเย ยุชฺชติฯ

สุตนฺติ อยํ **สุต**สโทฺท สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จ คมน-วิสฺสุต-กิลินฺนอุปจิตานุโยค-โสตวิเญฺญยฺย-โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา หิสฺส – ‘‘เสนาย ปสุโต’’ติอาทีสุ คจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต’’ติอาทีสุ (อุทา. ๑๑) วิสฺสุตธมฺมสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺสา’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๖๕๗) กิลินฺนากิลินฺนสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๗.๑๒) อุปจิตนฺติ อโตฺถฯ ‘‘เย ฌานปสุตา ธีรา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๘๑) ฌานานุยุตฺตาติ อโตฺถฯ ‘‘ทิฎฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) โสตวิเญฺญยฺยนฺติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธโร สุตสนฺนิจโย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๓๙) โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธโรติ อโตฺถฯ อิธ ปนสฺส โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริตนฺติ วา อุปธารณนฺติ วา อโตฺถฯ เม-สทฺทสฺส หิ มยาติ อเตฺถ สติ – ‘‘เอวํ มยา สุตํ, โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริต’’นฺติ ยุชฺชติฯ มมาติ อเตฺถ สติ – ‘‘เอวํ มม สุตํ, โสตทฺวารานุสาเรน อุปธารณ’’นฺติ ยุชฺชติฯ

เอวเมเตสุ ตีสุ ปเทสุ **เอว**นฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสนํฯ **เม**ติ วุตฺตวิญฺญาณสมงฺคิปุคฺคลนิทสฺสนํฯ **สุต**นฺติ อสฺสวนภาวปฎิเกฺขปโต อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํฯ ตถา **เอว**นฺติ ตสฺส โสตทฺวารานุสาเรน ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติภาวปฺปกาสนํฯ **เม**ติ อตฺตปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ธมฺมปฺปกาสนํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป – ‘‘นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา มยา น อญฺญํ กตํ, อิทํ ปน กตํ, อยํ ธโมฺม สุโต’’ติฯ

ตถา **เอว**นฺติ นิทฺทิสิตพฺพปฺปกาสนํฯ **เม**ติ ปุคฺคลปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิสฺสามิ, ตํ มยา เอวํ สุต’’นฺติฯ

ตถา **เอว**นฺติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานาการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโส ฯ **เอว**นฺติ หิ อยํ อาการปญฺญตฺติฯ **เม**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิสยนิเทฺทโสฯ เอตฺตาวตา นานาการปฺปวเตฺตน จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคิโน กตฺตุวิสเย คหณสนฺนิฎฺฐานํ กตํ โหติฯ

อถ วา **เอว**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโสฯ **เม**ติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโสฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – ‘‘มยา สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินา ปุคฺคเลน วิญฺ

ญาณวเสน ลทฺธสวนกิจฺจโวหาเรน สุต’’นฺติฯ

ตตฺถ **เอว**นฺติ จ **เม**ติ จ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ กิเญฺหตฺถ ตํ ปรมตฺถโต อตฺถิ, ยํ เอวนฺติ วา เมติ วา นิเทฺทสํ ลเภถฯ **สุต**นฺติ วิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ยญฺหิ ตํ เอตฺถ โสเตน อุปลทฺธํ, ตํ ปรมตฺถโต วิชฺชมานนฺติฯ ตถา **เอว**นฺติ จ **เม**ติ จ ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโต อุปาทาปญฺญตฺติฯ **สุต**นฺติ ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต อุปนิธาปญฺญตฺติฯ

เอตฺถ จ **เอว**นฺติ วจเนน อสโมฺมหํ ทีเปติฯ น หิ สมฺมูโฬฺห นานปฺปการปฏิเวธสมโตฺถ โหติฯ **สุต**นฺติ วจเนน สุตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปติฯ ยสฺส หิ สุตํ สมฺมุฏฺฐํ โหติ, น โส กาลนฺตเรน มยา สุตนฺติ ปฏิชานาติฯ อิจฺจสฺส อสโมฺมเหน ปญฺญาสิทฺธิ, อสโมฺมเสน ปน สติสิทฺธิฯ ตตฺถ ปญฺญาปุพฺพงฺคมาย สติยา พฺยญฺชนาวธารณสมตฺถตา, สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย อตฺถปฏิเวธสมตฺถตา ฯ ตทุภยสมตฺถตาโยเคน อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส ธมฺมโกสสฺส อนุปาลนสมตฺถโต ธมฺมภณฺฑาคาริกตฺตสิทฺธิฯ

อปโร นโย – **เอว**นฺติ วจเนน โยนิโส มนสิการํ ทีเปติ, อโยนิโส มนสิกโรโต หิ นานปฺปการปฏิเวธาภาวโตฯ **สุต**นฺติ วจเนน อวิเกฺขปํ ทีเปติ วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สวนาภาวโตฯ ตถา หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต ปุคฺคโล สพฺพสมฺปตฺติยา วุจฺจมาโนปิ ‘‘น มยา สุตํ, ปุน ภณถา’’ติ ภณติฯ โยนิโส มนสิกาเรน เจตฺถ อตฺตสมฺมาปณิธึ ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตํ สาเธติ, สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตสฺส ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา ตทภาวโตฯ อวิเกฺขเปน สทฺธมฺมสฺสวนํ สปฺปุริสูปนิสฺสยญฺจ สาเธติฯ น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต โสตุํ สโกฺกติ, น จ สปฺปุริเส อนุปนิสฺสยมานสฺส สวนํ อตฺถีติฯ

อปโร นโย – ยสฺมา **‘‘เอว**นฺติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานาการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโส’’ติ วุตฺตํ, โส จ เอวํ ภทฺทโก อาการโร น สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตโน ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา โหติ, ตสฺมา **เอว**นฺติ อิมินา ภทฺทเกน อากาเรน ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติมตฺตโน ทีเปติฯ **สุต**นฺติ สวนโยเคน ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึฯ น หิ อปฺปติรูปเทเส วสโต สปฺปุริสูปนิสฺสยวิรหิตสฺส วา สวนํ อตฺถิฯ อิจฺจสฺส ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหติ, ปุริมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา ปโยคสุทฺธิ, ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ, ปโยคสุทฺธิยา อาคมพฺยตฺติสิทฺธิฯ อิติ ปโยคาสยสุทฺธสฺส อาคมาธิคมสมฺปนฺนสฺส วจนํ อรุณุคฺคํ วิย สูริยสฺส อุทยโต, โยนิโส มนสิกาโร วิย จ กุสลกมฺมสฺส, อรหติ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุนฺติ ฐาเน นิทานํ ฐเปโนฺต **เอวํ เม สุต**นฺติอาทิมาหฯ

อปโร นโย – **เอว**นฺติ อิมินา นานปฺปการปฏิเวธทีปเกน วจเนน อตฺตโน อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ทีเปติฯ **สุต**นฺติ อิมินา โสตพฺพเภทปฏิเวธทีปเกน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํฯ **เอว**นฺติ จ อิทํ โยนิโส มนสิการทีปกวจนํ ภาสมาโน – ‘‘เอเต มยา ธมฺมา มนสานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา’’ติ ทีเปติฯ **สุต**นฺติ อิทํ สวนโยคทีปกวจนํ ภาสมาโน – ‘‘พหู มยา ธมฺมา สุตา ธาตา วจสา ปริจิตา’’ติ ทีเปติฯ ตทุภเยนปิ อตฺถพฺยญฺชนปาริปูรึ ทีเปโนฺต สวเน อาทรํ ชเนติฯ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณญฺหิ ธมฺมํ อาทเรน อสฺสุณโนฺต มหตา หิตา ปริพาหิโร โหตีติ อาทรํ ชเนตฺวา สกฺกจฺจํ ธโมฺม โสตโพฺพติฯ

เอวํ เม สุตนฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน อายสฺมา อานโนฺท ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมํ อตฺตโน อทหโนฺต อสปฺปุริสภูมึ อติกฺกมติ, สาวกตฺตํ ปฏิชานโนฺต สปฺปุริสภูมึ โอกฺกมติฯ ตถา อสทฺธมฺมา จิตฺตํ วุฏฺฐาเปติ, สทฺธเมฺม จิตฺตํ ปติฏฺฐาเปติฯ ‘‘เกวลํ สุตเมเวตํ มยา, ตเสฺสว

ปน ภควโต วจน’’นฺติ ทีเปนฺโต อตฺตานํ ปริโมเจติ, สตฺถารํ อปทิสติ, ชินวจนํ อเปฺปติ, ธมฺมเนตฺตึ ปติฏฺฐาเปติฯ

อปิจ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ อตฺตนา อุปฺปาทิตภาวํ อปฺปฏิชานนฺโต ปุริมวจนํ วิวรนฺโต – ‘‘สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตมิทํ มยา ตสฺส ภควโต จตุเวสารชฺชวิสารทสฺส ทสพลธรสฺส อาสภฏฺฐานฏฺฐายิโน สีหนาทนาทิโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ธมฺมิสฺสรสฺส ธมฺมราชสฺส ธมฺมาธิปติโน ธมฺมทีปสฺส ธมฺมสรณสฺส สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วจนํ, น เอตฺถ อตฺเถ วา ธมฺเม วา ปเท วา พฺยญฺชเน วา กงฺขา วา วิมติ วา กตฺตพฺพา’’ติ สพฺพเทวมนุสฺสานํ อิมสฺมึ ธมฺเม อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ, สทฺธาสมฺปทํ อุปฺปาเทตีติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘วินาสยติ อสฺสทฺธํ, สทฺธํ วฑฺเฒติ สาสเน;
เอวํ เม สุตมิจฺจวํ, วทํ โคตมสาวโก’’ติฯ

เอกนฺติ คณนปริจฺเฉทนิทฺเทโสฯ **สมย**นฺติ ปริจฺฉินฺนนิทฺเทโสฯ **เอกํ สมย**นฺติ อนิยมิตปริทีปนํฯ ตตฺถ **สมย**สทฺโท –

‘‘สมวาเย ขเณ กาเล, สมูเห เหตุทิฏฺฐิสุ;
ปฏิลาเภ ปหาเน จ, ปฏิเวเธ จ ทิสฺสติ’’ฯ

ตถา หิสฺส ‘‘อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๗) สมวาโย อตฺโถฯ ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) ขโณฯ ‘‘อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๓๕๘) กาโลฯ ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมิ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๓๒) สมูโหฯ ‘‘สมโยปิ โข เต, ภทฺทาลิ, อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ, ภควา โข สาวตฺถิยํ วิหรติ, ภควาปิ มํ ชานิสฺสติ – ‘ภทฺทาลิ, นาม ภิกฺขุ สตฺถุสาสเน สิกฺขาย อปริปูรการี’ติฯ อยมฺปิ โข เต , ภทฺทาลิ, สมโย อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๓๕) เหตุฯ ‘‘เตน โข ปน สมเยน อุคฺคาหมาโน ปริพฺพาชโก สมณมุณฺฑิกาปุตฺโต สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเม ปฏิวสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๖๐) ทิฏฺฐิฯ

‘‘ทิเฏฺฐ ธเมฺม จ โย อตฺโถ, โย จตฺโถ สมฺปรายิโก;
อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙) ปฏิลาโภฯ ‘‘สมฺมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๘) ปหานํฯ ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ สงฺขตโฏฺฐ สนฺตาปโฏฺฐ วิปริณามโฏฺฐ อภิสมยโฏฺฐ’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๒.๘) ปฏิเวโธฯ อิธ ปนสฺส กาโล อตฺโถฯ เตน สํวจฺฉร-อุตุ-มาสฑฺฒมาส-รตฺติ-ทิว-ปุพฺพณฺห-มชฺฌนฺหิก-สายนฺห-ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมยาม-มุหุตฺตาทีสุ กาลปฺปเภทภูเตสุ สมเยสุ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ เอเตสุ สํวจฺฉราทีสุ สมเยสุ ยํ ยํ สุตฺตํ ยสฺมึ ยสฺมึ สํวจฺฉเร อุตุมฺหิ มาเส ปเกฺข รตฺติภาเค ทิวสภาเค วา วุตฺตํ, สพฺพํ ตํ เถรสฺส สุวิทิตํ สุววตฺถาปิตํ ปญฺญายฯ ยสฺมา ปน ‘‘เอวํ เม สุตํ อสุกสํวจฺฉเร อสุกอุตุมฺหิ อสุกมาเส อสุกปเกฺข อสุกรตฺติภาเค อสุกทิวสภาเค วา’’ติ เอวํ วุเตฺต น สกฺกา สุเขน ธาเรตุํ วา อุทฺทิสิตุํ วา อุทฺทิสาเปตุํ วา, พหุ จ วตฺตพฺพํ โหติ, ตสฺมา เอเกเนว ปเทน ตมตฺถํ สโมธาเนตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อาหฯ

เย วา อิเม คโพฺภกฺกนฺติสมโย ชาติสมโย สํเวคสมโย อภินิกฺขมนสมโย ทุกฺกรการิกสมโย มารวิชยสมโย อภิสโมฺพธิสมโย ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย เทสนาสมโย ปรินิพฺพานสมโยติ เอวมาทโย ภควโต เทวมนุเสฺสสุ อติวิย สุปฺปกาสา อเนกกาลปฺปเภทา เอว สมยาฯ เตสุ สมเยสุ เทสนาสมยสงฺขาตํ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ โย จายํ ญาณกรุณากิจฺจสมเยสุ กรุณากิจฺจสมโย, อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติสมเยสุ ปรหิตปฏิปตฺติสมโย , สนฺนิปติตานํ กรณียทฺวยสมเยสุ ธมฺมิกถาสมโย, เทสนาปฏิปตฺติสมเยสุ เทสนาสมโย, เตสุปิ สมเยสุ อญฺญตรํ สนฺธาย ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อาหฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา อภิธเมฺม ‘‘ยสฺมิํ สมเย กามาวจร’’นฺติ จ อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ ‘‘ยสฺมิํ สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ จ ภุมฺมวจเนน นิเทฺทโส กโต, วินเย จ ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา’’ติ กรณวจเนน, ตถา อกตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อุปโยควจเนน นิเทฺทโส กโตติฯ ตตฺถ ตถา, อิธ จ อญฺญถา อตฺถสมฺภวโตฯ ตตฺถ หิ อภิธเมฺม อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ จ อธิกรณโตฺถ ภาเวนภาวลกฺขณโตฺถ จ สมฺภวติฯ อธิกรณญฺหิ กาลโตฺถ สมูหโตฺถ จ สมโย, ตตฺถ วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺส จ สมยสฺส ภาเวน เตสํ ภาโว ลกฺขียติฯ ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ ภุมฺมวจนนิเทฺทโส กโตฯ

วินเย จ เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติฯ โย หิ โส สิกฺขาปทปญฺญตฺติสมโย สาริปุตฺตาทีหิปิ ทุพฺพิเญฺญโยฺย, เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตน จ สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยโนฺต สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิหาสิฯ ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตฯ

อิธ ปน อญฺญสฺมิํ จ เอวํชาติเก อจฺจนฺตสํโยคโตฺถ สมฺภวติฯ ยญฺหิ สมยํ ภควา อิมํ อญฺญํ วา สุตฺตนฺตํ เทเสสิ, อจฺจนฺตเมว ตํ สมยํ กรุณาวิหาเรน วิหาสิฯ ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ อิธ อุปโยควจนนิเทฺทโส กโตติฯ

เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ตํ ตํ อตฺถมเปกฺขิตฺวา, ภุเมฺมน กรเณน จ;
อญฺญตฺร สมโย วุโตฺต, อุปโยเคน โส อิธา’’ติฯ

โปราณา ปน วณฺณยนฺติ – ‘‘ตสฺมิํ สมเย’’ติ วา ‘‘เตน สมเยนา’’ติ วา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วา อภิลาปมตฺตเภโท เอส, สพฺพตฺถ ภุมฺมเมว อโตฺถติฯ ตสฺมา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุเตฺตปิ ‘‘เอกสฺมิํ สมเย’’ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ภควาติ ครุฯ ครุํ หิ โลเก ‘‘ภควา’’ติ วทนฺติฯ อยญฺจ สพฺพคุณวิสิฏฺฐตาย สพฺพสตฺตานํ ครุ, ตสฺมา ‘‘ภควา’’ติ เวทิตโพฺพฯ โปราเณหิปิ วุตฺตํ –

‘‘ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
ครุ คารวยุโตฺต โส, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒);

อปิจ –

‘‘ภคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต’’ติฯ –

อิมิสฺสา คาถาย วเสนสฺส ปทสฺส วิตฺถารโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โส จ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๔) พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วุโตฺตเยวฯ

เอตฺตาวตา เจตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติ วจเนน ยถาสุตํ ธมฺมํ ทเสฺสโนฺต ภควโต ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรติฯ เตน ‘‘นยิทํ อติกฺกนฺตสตฺถุกํ ปาวจนํ, อยํ โว สตฺถา’’ติ สตฺถุ อทสฺสเนน อุกฺกณฺฐิตํ ชนํ สมสฺสาเสติฯ **เอกํ สมยํ ภควา**ติ วจเนน ตสฺมิํ สมเย ภควโต อวิชฺชมานภาวํ ทเสฺสโนฺต รูปกายปรินิพฺพานํ สาเธติฯ เตน ‘‘เอวํวิธสฺส นาม อริยธมฺมสฺส เทสโก ทสพลธโร วชิรสงฺฆาตสมานกาโย โสปิ ภควา ปรินิพฺพุโต, เกน อเญฺญน ชีวิเต อาสา ชเนตพฺพา’’ติ ชีวิตมทมตฺตํ ชนํ สํเวเชติ, สทฺธเมฺม จสฺส อุสฺสาหํ ชเนติฯ **เอว**นฺติ จ ภณโนฺต เทสนาสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติฯ **เม สุต**นฺติ สาวกสมฺปตฺติํฯ **เอกํ สมย**นฺติ กาลสมฺปตฺติํฯ **ภควา**ติ เทสกสมฺปตฺติํฯ

สาวตฺถิยนฺติ เอวํนามเก นคเรฯ สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **วิหรตี**ติ อวิเสเสน อิริยาปถทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมงฺคีปริทีปนเมตํฯ อิธ ปน ฐานคมนนิสชฺชาสยนปฺปเภเทสุ อิริยาปเถสุ อญฺญตรอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํ , เตน ฐิโตปิ คจฺฉโนฺตปิ นิสิโนฺนปิ สยาโนปิ ภควา วิหรติเจฺจว เวทิตโพฺพฯ โส หิ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตติ, ตสฺมา ‘‘วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ

เชตวเนติ เชตสฺส ราชกุมารสฺส วเนฯ ตญฺหิ เตน โรปิตํ สํวฑฺฒิตํ ปริปาลิตํ อโหสิ, ตสฺมา ‘‘เชตวน’’นฺติ สงฺขํ คตํฯ ตสฺมิํ เชตวเนฯ **อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม**ติ อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา จตุปณฺณาสหิรญฺญโกฏิปริจฺจาเคน พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาติตตฺตา ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโม’’ติ สงฺขํ คเต อาราเมฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมฏฺฐกถาย สพฺพาสวสุตฺตวณฺณนายํ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔) วุโตฺตฯ

ตตฺถ สิยา – ยทิ ตาว ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ, ‘‘เชตวเน’’ติ น วตฺตพฺพํฯ อถ ตตฺถ วิหรติ, ‘‘สาวตฺถิย’’นฺติ น วตฺตพฺพํฯ น หิ สกฺกา อุภยตฺถ เอกํ สมยํ วิหริตุนฺติฯ น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ

นนุ อโวจุมฺห ‘‘สมีปเตฺถ ภุมฺมวจน’’นฺติฯ ตสฺมา ยถา คงฺคายมุนาทีนํ สมีเป โคยูถานิ จรนฺตานิ ‘‘คงฺคายํ จรนฺติ, ยมุนายํ จรนฺตี’’ติ วุจฺจติ, เอวมิธาปิ ยทิทํ สาวตฺถิยา สมีเป เชตวนํ, ตตฺถ วิหรโนฺต วุจฺจติ ‘‘สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน’’ติฯ โคจรคามนิทสฺสนตฺถํ หิสฺส สาวตฺถิวจนํ, ปพฺพชิตานุรูปนิวาสฏฺฐานนิทสฺสนตฺถํ เสสวจนํฯ

อญฺญตรา เทวตาติ นามโคตฺตวเสน อปากฏา เอกา เทวตาติ อโตฺถฯ ‘‘อภิชานาติ โน, ภเนฺต, ภควา อหุ ญาตญฺญตรสฺส มเหสกฺขสฺส ยกฺขสฺส สํขิเตฺตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติํ ภาสิตา’’ติ เอตฺถ ปน อภิญฺญาโต สโกฺกปิ เทวราชา ‘‘อญฺญตโร’’ติ วุโตฺตฯ ‘‘เทวตา’’ติ จ อิทํ เทวานมฺปิ เทวธีตานมฺปิ สาธารณวจนํฯ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ เทโว อธิเปฺปโต, โส จ โข รูปาวจรานํ เทวานํ อญฺญตโรฯ

อภิกฺกนฺตาย รตฺติยาติ เอตฺถ อภิกฺกนฺต-สโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภานุโมทนาทีสุ ทิสฺสติ ฯ ตตฺถ ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม , จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ, อุทฺทิสตุ, ภเนฺต, ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข’’นฺติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๐; จูฬว. ๓๘๓) ขเย ทิสฺสติฯ ‘‘อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) สุนฺทเรฯ

‘‘โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติฯ –

เอวมาทีสุ (วิ. ว. ๘๕๗) อภิรูเปฯ ‘‘อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม, อภิกฺกนฺตํ โภ โคตมา’’ติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑๕) อพฺภานุโมทเนฯ อิธ ปน ขเยฯ เตน อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา, ปริกฺขีณาย รตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถายํ เทวปุโตฺต มชฺฌิมยามสมนนฺตเร อาคโตติ เวทิตโพฺพฯ นิยาโม หิ กิเรส เทวตานํ ยทิทํ พุทฺธานํ วา พุทฺธสาวกานํ วา อุปฎฺฐานํ อาคจฺฉนฺตา มชฺฌิมยามสม นนฺตเรเยว อาคจฺฉนฺติฯ

อภิกฺกนฺตวณฺณาติ อิธ **อภิกฺกนฺต**-สโทฺท อภิรูเป, **วณฺณ**-สโทฺท ปน ฉวิถุติ-กุลวคฺค-การณ-สณฺฐานปฺปมาณ-รูปายตนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา’’ติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๕๕๓) ฉวิยาฯ ‘‘กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต, คหปติ, อิเม สมณสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๗) ถุติยํฯ ‘‘จตฺตาโรเม, โภ โคตม, วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๑๕) กุล วเคฺคฯ ‘‘อถ เกน นุ วเณฺณน, คนฺธเถโนติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔) การเณฯ ‘‘ม หนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) สณฺฐาเนฯ ‘‘ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๖๐๒) ปมาเณฯ ‘‘วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา’’ติ เอวมาทีสุ รูปาย ตเนฯ โส อิธ ฉวิยา ทฎฺฐโพฺพฯ เตน อภิกฺกนฺตวณฺณา อภิรูปจฺฉวิ, อิฎฺฐวณฺณา มนาปวณฺณา ติ วุตฺตํ โหติฯ เทวตา หิ มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉมานา ปกติวณฺณํ ปกติอิทฺธึ ชหิตฺวา โอฬาริกํ อตฺตภาวํ กตฺวา อติเรกวณฺณํ อติเรกอิทฺธึ มาเปตฺวา นฎสมชฺชาทีนิ คจฺฉนฺตา มนุสฺสา วิย อภิ สงฺขเตน กาเยน อาคจฺฉนฺติฯ ตตฺถ กามาวจรา อนภิสงฺขเตนปิ อาคนฺตุํ สโกฺกนฺติ, รูปาวจรา ปน น สโกฺกนฺติฯ เตสญฺหิ อติสุขุโม อตฺตภาโว, น เตน อิริยาปถกปฺปนํ โหติฯ ตสฺมา อยํ เทว ปุโตฺต อภิสงฺขเตเนว อาคโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อภิกฺกนฺตวณฺณา’’ติฯ

เกวลกปฺปนฺติ เอตฺถ **เกวล**-สโทฺท อนวเสส-เยภุยฺยาพฺยามิสฺสานติเรกทฬฺหตฺถวิสํโย คาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑) อ นวเสสตฺถมโตฺถฯ ‘‘เกวลกปฺปา จ องฺคมคธา ปหูตํ ขาทนียโภชนียํ อาทาย อุปสงฺกมิสฺสนฺ ตี’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๔๓) เยภุยฺยตาฯ ‘‘เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ เอวมา ทีสุ (วิภ. ๒๒๕) อพฺยามิสฺสตาฯ ‘‘เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมา’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๒๔๔) อนติเรกตาฯ ‘‘อายสฺมโต, ภเนฺต, อนุรุทฺธสฺส พาหิโย นาม สทฺธิวิหาริโก เกวลกปฺปํ สงฺฆเภทาย ฐิโต’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๔๓) ทฬฺหตฺถตาฯ ‘‘เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๕๗) วิสํโยโค อโตฺถฯ อิธ ปนสฺส อนวเสสโตฺถ อธิเปฺปโตฯ

กปฺป-สโทฺท ปนายํ อภิสทฺทหน-โวหาร-กาล-ปญฺญตฺติ-เฉทน-วิกปฺป-เลสสมนฺตภา วาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘โอกปฺปนิยเมตํ โภโต โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺ พุทฺธสฺสา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อภิสทฺทหนมโตฺถฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๒๕๐) โวหาโรฯ ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิ หรามี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาโลฯ ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติ เอวมาทีสุ ปญฺญตฺติฯ ‘‘อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ เอวมาทีสุ (วิ. ว. ๑๐๙๔, ๑๑๐๑) เฉทนํฯ ‘‘กปฺปติ ทฺวงฺคุลก โปฺป’’ติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๔๔๖) วิกโปฺปฯ ‘‘อาตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๘๐) เลโสฯ ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๔) สมนฺตภาโวฯ อิธ ปนสฺส สมนฺตภาวโตฺถ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา **เกวลกปฺปํ เชตวน**นฺติ เอตฺถ ‘‘อนวเสสํ สมนฺตโต เชตวน’’นฺติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

โอภาเสตฺวาติ วตฺถาลงฺการสรีรสมุฏฺฐิตาย อาภาย ผริตฺวา, จนฺทิมา วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกปฺปชฺชตํ กริตฺวาติ อตฺโถฯ

เยนาติ ภุมฺมตฺเถ กรณวจนํฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ ตสฺมา ‘‘ยตฺถ ภควา, ตตฺถ อุปสงฺกมี’’ติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพฯ เยน วา การเณน ภควา เทวมนุสฺเสหิ อุปสงฺกมิตพฺโพ, เตน การเณน อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพฯ เกน จ การเณน ภควา อุปสงฺกมิตพฺโพ? นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมาธิปฺปาเยน, สาทุผลูปโภคาธิปฺปาเยน ทิชคเณหิ นิจฺจผลิตมหารุกฺโข วิยฯ **อุปสงฺกมี**ติ จ คตาติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํฯ อถ วา เอวํ คตา ตโต อาสนฺนตรํ ฐานํ ภควโต สมีปสงฺขาตํ คนฺตฺวาติปิ วุตฺตํ โหติฯ

อิทานิ เยนตฺเถน โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส อุปฏฺฐานํ อาคตา, ตํ ปุจฺฉิตุกามา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ สิรสิ ปติฏฺฐเปตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ **เอกมนฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส – ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิยฯ ตสฺมา ยถา ฐิตา เอกมนฺตํ ฐิตา โหติ, ตถา อฏฺฐาสีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพฯ ภุมฺมตฺเถ วา เอตํ อุปโยควจนํฯ **อฏฺฐาสี**ติ ฐานํ กปฺเปสิฯ ปณฺฑิตา หิ เทวมนุสฺสา ครุฏฺฐานิยํ อุปสงฺกมิตฺวา อาสนกุสลตาย เอกมนฺตํ ติฏฺฐนฺติ, อยญฺจ เทโว เตสํ อญฺญตโร, ตสฺมา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ

กถํ ฐิโต ปน เอกมนฺตํ ฐิโต โหตีติ? ฉ ฐานโทเส วเชฺชตฺวาฯ เสยฺยถิทํ – อติทูรํ, อจฺจาสนฺนํ, อุปริวาตํ , อุนฺนตปฺปเทสํ, อติสมฺมุขํ, อติปจฺฉาติฯ อติทูเร ฐิโต หิ สเจ กเถตุกาโม โหติ, อุจฺจาสเทฺทน กเถตพฺพํ โหติฯ อจฺจาสเนฺน ฐิโต สงฺฆฏฺฏนํ กโรติฯ อุปริวาเต ฐิโต สรีรคเนฺธน พาธติฯ อุนฺนตปฺปเทเส ฐิโต อคารวํ ปกาเสติฯ อติสมฺมุขา ฐิโต สเจ ทฏฺฐุกาโม โหติ, จกฺขุนา จกฺขุํ อาหจฺจ ทฏฺฐพฺพํ โหติฯ อติปจฺฉา ฐิโต สเจ ทฏฺฐุกาโม โหติ, คีวํ ปสาเรตฺวา ทฏฺฐพฺพํ โหติฯ ตสฺมา อยมฺปิ เอเต ฉ ฐานโทเส วเชฺชตฺวา อฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอกมนฺตํ อฏฺฐาสี’’ติฯ

เอตทโวจาติ เอตํ อโวจฯ **กถํ นู**ติ การณปุจฺฉาฯ ภควโต หิ ติโณฺณฆภาโว ทสสหสฺสิโลกธาตุยา ปากโฏ, เตนิมิสฺสา เทวตาย ตตฺถ กงฺขา นตฺถิ, อิมินา ปน การเณน ‘‘ติโณฺณ’’ติ น ชานาติ, เตน สา ตํ การณํ ปุจฺฉมานา เอวมาหฯ

มาริสาติ เทวตานํ ปิยสมุทาจารวจนเมตํฯ นิทฺทุกฺขาติ วุตฺตํ โหติฯ ยทิ เอวํ ‘‘ยทา โข เต, มาริส, สงฺกุนา สงฺกุ หทเย สมาคเจฺฉยฺย, อถ นํ ตฺวํ ชาเนยฺยาสิ ‘วสฺสสหสฺสํ เม นิรเย ปจฺจมานสฺสา’’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๑๒) อิทํ วิรุชฺฌติฯ น หิ เนรยิกสโตฺต นิทฺทุกฺโข นาม โหติฯ กิญฺจาปิ น นิทฺทุกฺโข, รุฬฺหีสเทฺทน ปน เอวํ วุจฺจติฯ ปุเพฺพ กิร ปฐมกปฺปิกานํ นิทฺทุกฺขานํ สุขสมปฺปิตานํ เอส โวหาโร, อปรภาเค ทุกฺขํ โหตุ วา มา วา, รุฬฺหีสเทฺทน อยํ โวหาโร วุจฺจเตว นิปฺปทุมาปิ นิรุทกาปิ วา โปกฺขรณี โปกฺขรณี วิยฯ

โอฆมตรีติ เอตฺถ จตฺตาโร โอฆา, กาโมโฆ ภโวโฆ ทิโฏฺฐโฆ อวิโชฺชโฆติฯ ตตฺถ ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราโค กาโมโฆ นามฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ฌานนิกนฺติ จ ภโวโฆ นามฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย ทิโฏฺฐโฆ นามฯ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํ อวิโชฺชโฆ นามฯ ตตฺถ กาโมโฆ อฏฺฐสุ โลภสหคเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชติ, ภโวโฆ จตูสุ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตโลภสหคเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชติ, ทิโฏฺฐโฆ จตูสุ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุเตฺตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชติ, อวิโชฺชโฆ สพฺพากุสเลสุ อุปฺปชฺชติฯ

สโพฺพปิ เจส อวหนนเฏฺฐน ราสเฏฺฐน จ โอโฆติ เวทิตโพฺพฯ **อวหนนเฏฺฐนา**ติ อโธคมนเฏฺฐนฯ อยญฺหิ อตฺตโน วสํ คเต สเตฺต อโธ คเมติ, นิรยาทิเภทาย ทุคฺคติยํเยว นิพฺพเตฺตติ, อุปริภาวํ วา นิพฺพานํ คนฺตุํ อเทนฺโต อโธ ตีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนีสุ ปญฺจสุ คตีสุ สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ นวสุ สตฺตาวาเสสุ จ คเมตีติปิ อโตฺถฯ **ราสเฏฺฐนา**ติ มหนฺตเฏฺฐนฯ มหาเหโส กิเลสราสิ อวีจิโต ปฏฺฐาย ยาว ภวคฺคา ปตฺถโฏ, ยทิทํ ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราโค นามฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ เอวมยํ ราสเฏฺฐนาปิ โอโฆติ เวทิตโพฺพฯ **อตรี**ติ อิมํ จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ เกน นุ ตฺวํ, มาริส, การเณน ติโณฺณติ ปุจฺฉติฯ

อถสฺสา ภควา ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต **อปฺปติฏฺฐํ ขฺวาห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปติฏฺฐ**นฺติ อปฺปติฏฺฐหโนฺตฯ **อนายูห**นฺติ อนายูหโนฺต, อวายมโนฺตติ อโตฺถฯ อิติ ภควา คูฬฺหํ ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา ปญฺหํ กเถสิฯ เทวตาปิ นํ สุตฺวา ‘‘พาหิรกํ ตาว โอฆํ ตรนฺตา นาม ฐาตพฺพฏฺฐาเน ติฏฺฐนฺตา ตริตพฺพฏฺฐาเน อายูหนฺตา ตรนฺติ, อยํ ปน อวีจิโต ยาว ภวคฺคา ปตฺถฏํ กิเลโสฆํ กิเลสราสิํ อปฺปติฏฺฐหโนฺต อนายูหโนฺต อตรินฺติ อาหฯ กิํ นุ โข เอตํ? กถํ นุ โข เอต’’นฺติ? วิมติํ ปกฺขนฺตา ปญฺหสฺส อตฺถํ น อญฺญาสิฯ

กิํ ปน ภควตา ยถา สตฺตา น ชานนฺติ, เอวํ กถนตฺถาย ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตา ปฏิวิทฺธาติ? น เอตทตฺถาย ปฏิวิทฺธาฯ เทฺว ปน ภควโต เทสนา นิคฺคหมุเขน จ อนุคฺคหมุเขน จฯ ตตฺถ เย ปณฺฑิตมานิโน โหนฺติ อญฺญาเตปิ ญาตสญฺญิโน ปญฺจสตา พฺราหฺมณปพฺพชิตา วิย, เตสํ มานนิคฺคหตฺถํ ยถา น ชานนฺติ, เอวํ มูลปริยายาทิสทิสํ ธมฺมํ เทเสติฯ อยํ นิคฺคหมุเขน เทสนาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหาหํ, อานนฺท, วกฺขามิ, ปวยฺห ปวยฺห, อานนฺท, วกฺขามิ, โย สาโร, โส ฐสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๙๖)ฯ เย ปน อุชุกา สิกฺขากามา, เตสํ สุวิเญฺญยฺยํ กตฺวา อากเงฺขยฺยสุตฺตาทิสทิสํ ธมฺมํ เทเสติ, ‘‘อภิรม, ติสฺส, อภิรม, ติสฺส, อหโมวาเทน อหมนุคฺคเหน อหมนุสาสนิยา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๔) จ เน สมสฺสาเสติฯ อยํ อนุคฺคหมุเขน เทสนาฯ

อยํ ปน เทวปุโตฺต มานตฺถโทฺธ ปณฺฑิตมานี, เอวํ กิรสฺส อโหสิ – อหํ โอฆํ ชานามิ, ตถาคตสฺส โอฆติณฺณภาวํ ชานามิ, ‘‘อิมินา ปน การเณน ติโณฺณ’’ติ เอตฺตกมตฺตํ น ชานามิฯ อิติ มยฺหํ ญาตเมว พหุ, อปฺปํ อญฺญาตํ, ตมหํ กถิตมตฺตเมว ชานิสฺสามิฯ กิญฺหิ นาม ตํ ภควา วเทยฺย, ยสฺสาหํ อตฺถํ น ชาเนยฺยนฺติฯ อถ สตฺถา ‘‘อยํ กิลิฏฺฐวตฺถํ วิย รงฺคชาตํ อภโพฺพ อิมํ มานํ อปฺปหาย เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ, มานนิคฺคหํ ตาวสฺส กตฺวา ปุน นีจจิเตฺตน ปุจฺฉนฺตสฺส ปกาเสสฺสามี’’ติ ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา ปญฺหํ กเถสิฯ โสปิ นิหตมาโน อโหสิ, สา จสฺส นิหตมานตา อุตฺตริปญฺหปุจฺฉเนเนว เวทิตพฺพาฯ ตสฺส ปน ปญฺหปุจฺฉนสฺส อยมโตฺถ – กถํ ปน ตฺวํ, มาริส, อปฺปติฏฺฐํ อนายูหํ โอฆมตริ, ยถาหํ ชานามิ, เอวํ เม กเถหีติฯ

อถสฺส ภควา กเถโนฺต **ยทาสฺวาห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยทา สฺวาห**นฺติ ยสฺมิํ กาเล อหํฯ สุกาโร นิปาตมตฺตํฯ ยถา จ เอตฺถ, เอวํ สพฺพปเทสุฯ **สํสีทามี**ติ ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา อตรโนฺต ตเตฺถว โอสีทามิฯ **นิพฺพุยฺหามี**ติ ฐาตุํ อสโกฺกโนฺต อติวตฺตามิฯ อิติ ฐาเน จ วายาเม จ โทสํ ทิสฺวา อติฏฺฐโนฺต อวายมโนฺต โอฆมตรินฺติ เอวํ ภควตา ปโญฺห กถิโตฯ เทวตายปิ ปฏิวิโทฺธ, น ปน ปากโฏ, ตสฺส ปากฏีกรณตฺถํ สตฺต ทุกา ทสฺสิตาฯ กิเลสวเสน หิ สนฺติฏฺฐโนฺต สํสีทติ นาม, อภิสงฺขารวเสน อายูหโนฺต นิพฺพุยฺหติ นามฯ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ วา สนฺติฏฺฐโนฺต สํสีทติ นาม, อวเสสกิเลสานเญฺจว อภิสงฺขารานญฺจ วเสน อายูหโนฺต นิพฺพุยฺหติ นามฯ ตณฺหาวเสน วา สนฺติฏฺฐโนฺต สํสีทติ นาม, ทิฏฺฐิวเสน อายูหโนฺต นิพฺพุยฺหติ นามฯ สสฺสตทิฏฺฐิยา วา สนฺ

ติฏฺฐโนฺต สํสีทติ นาม, อุเจฺฉททิฏฺฐิยา อายูหโนฺต นิพฺพุยฺหติ นามฯ โอลียนาภินิเวสา หิ ภวทิฏฺฐิ, อติธาวนาภินิเวสา วิภวทิฏฺฐิ ฯ ลีนวเสน วา สนฺติฏฺฐโนฺต สํสีทติ นาม, อุทฺธจฺจวเสน อายูหโนฺต นิพฺพุยฺหติ นามฯ ตถา กามสุขลฺลิกานุโยควเสน สนฺติฏฺฐโนฺต สํสีทติ นาม, อตฺตกิลมถานุโยควเสน อายูหโนฺต นิพฺพุยฺหติ นามฯ สพฺพากุสลาภิสงฺขารวเสน สนฺติฏฺฐโนฺต สํสีทติ นาม, สพฺพโลกิยกุสลาภิสงฺขารวเสน อายูหโนฺต นิพฺพุยฺหติ นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘เสยฺยถาปิ, จุนฺท, เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อโธภาคงฺคมนียา, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อุปริภาคงฺคมนียา’’ติ (ม. นิ. ๑.๘๖)ฯ

อิมํ ปญฺหวิสฺสชฺชนํ สุตฺวาว เทวตา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย ตุฏฺฐา ปสนฺนา อตฺตโน ตุฏฺฐิญฺจ ปสาทญฺจ ปกาสยนฺตี **จิรสฺสํ วตา**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **จิรสฺส**นฺติ จิรสฺส กาลสฺส อจฺจเยนาติ อโตฺถฯ อยํ กิร เทวตา กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ตสฺส ปรินิพฺพานโต ปฏฺฐาย อนฺตรา อญฺญํ พุทฺธํ น ทิฏฺฐปุพฺพา, ตสฺมา อชฺช ภควนฺตํ ทิสฺวา เอวมาหฯ กึ ปนิมาย เทวตาย อิโต ปุเพฺพ สตฺถา น ทิฏฺฐปุโพฺพติฯ ทิฏฺฐปุโพฺพ วา โหตุ อทิฏฺฐปุโพฺพ วา, ทสฺสนํ อุปาทาย เอวํ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **พฺราหฺมณ**นฺติ พาหิตปาปํ ขีณาสวพฺราหฺมณํฯ **ปรินิพฺพุต**นฺติ กิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุตํฯ **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ **วิสตฺติก**นฺติ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ อาสตฺตวิสตฺตตาทีหิ การเณหิ วิสตฺติกา วุจฺจติ ตณฺหา, ตํ วิสตฺติกํ อปฺปติฏฺฐมานํ อนายูหมานํ ติณฺณํ นิตฺติณฺณํ อุตฺติณฺณํ จิรสฺสํ วต ขีณาสวพฺราหฺมณํ ปสฺสามีติ อโตฺถฯ

สมนุโญฺญ สตฺถา อโหสีติ ตสฺสา เทวตาย วจนํ จิเตฺตเนว สมนุโมทิ, เอกชฺฌาสโย อโหสิฯ **อนฺตรธายี**ติ อภิสงฺขตกายํ ชหิตฺวา อตฺตโน ปกติอุปาทิณฺณกกายสฺมิํเยว ฐตฺวา ลทฺธาสา ลทฺธปติฏฺฐา หุตฺวา ทสพลํ คเนฺธหิ จ มาเลหิ จ ปูเชตฺวา อตฺตโน ภวนํเยว อคมาสีติฯ

โอฆตรณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา

๒. อิทานิ ทุติยสุตฺตโต ปฏฺฐาย ปฐมมาคตญฺจ อุตฺตานตฺถญฺจ ปหาย ยํ ยํ อนุตฺตานํ, ตํ ตเทว วณฺณยิสฺสามฯ **ชานาสิ โน**ติ ชานาสิ นุฯ **นิโมกฺข**นฺติอาทีนิ มคฺคาทีนํ นามานิ ฯ มเคฺคน หิ สตฺตา กิเลสพนฺธนโต นิมุจฺจนฺติ, ตสฺมา มโคฺค สตฺตานํ **นิโมโกฺข**ติ วุโตฺตฯ ผลกฺขเณ ปน เต กิเลสพนฺธนโต ปมุตฺตา, ตสฺมา ผลํ สตฺตานํ **ปโมโกฺข**ติ วุตฺตํฯ นิพฺพานํ ปตฺวา สตฺตานํ สพฺพทุกฺขํ วิวิจฺจติ, ตสฺมา นิพฺพานํ **วิเวโก**ติ วุตฺตํฯ สพฺพานิ วา เอตานิ นิพฺพานเสฺสว นามานิฯ นิพฺพานญฺหิ ปตฺวา สตฺตา สพฺพทุกฺขโต นิมุจฺจนฺติ ปมุจฺจนฺติ วิวิจฺจนฺติ, ตสฺมา ตเทว ‘‘นิโมโกฺข ปโมโกฺข วิเวโก’’ติ วุตฺตํฯ **ชานามิ ขฺวาห**นฺติ ชานามิ โข อหํฯ อวธารณโตฺถ โขกาโร ฯ อหํ ชานามิเยวฯ สตฺตานํ นิโมกฺขาทิชานนตฺถเมว หิ มยา สมติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิทฺธนฺติ สีหนาทํ นทติฯ พุทฺธสีหนาทํ นาม กิร เอตํ สุตฺตํฯ

นนฺทีภวปริกฺขยาติ นนฺทีมูลกสฺส กมฺมภวสฺส ปริกฺขเยนฯ นนฺทิยา จ ภวสฺส จาติปิ วฏฺฏติฯ ตตฺถ หิ ปุริมนเย นนฺทีภเวน ติวิธกมฺมาภิสงฺขารวเสน สงฺขารกฺขโนฺธ คหิโต, สญฺญาวิญฺญาเณหิ ตํสมฺปยุตฺตา จ เทฺว ขนฺธาฯ เตหิ ปน ตีหิ ขเนฺธหิ สมฺปยุตฺตา เวทนา เตสํ คหเณน คหิตาวาติ อนุปาทิณฺณกานํ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํ อปฺปวตฺติวเสน สอุปาทิเสสํ นิพฺพานํ กถิตํ โหติฯ **เวทนานํ นิโรธา อุปสมา**ติ อุปาทิณฺณกเวทนานํ นิโรเธน จ อุปสเมน จฯ ตตฺถ เวทนาคหเณน ตํสมฺปยุตฺตา ตโย ขนฺธา คหิตาว โหนฺติ, เตสํ วตฺถารมฺมณวเสน รูปกฺข

โนฺธปิฯ เอวํ อิเมสํ อุปาทิณฺณกานํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อปฺปวตฺติวเสน อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํ กถิตํ โหติฯ ทุติยนเย ปน นนฺทิคฺคหเณน สงฺขารกฺขโนฺธ คหิโต, ภวคฺคหเณน อุปปตฺติภวสงฺขาโต รูปกฺขโนฺธ, สญฺญาทีหิ สรูเปเนว ตโย ขนฺธาฯ เอวํ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อปฺปวตฺติวเสน นิพฺพานํ กถิตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ อิมเมว จ นยํ จตุนิกายิกภณฺฑิกเตฺถโร โรเจติฯ อิติ นิพฺพานวเสเนว ภควา เทสนํ นิฏฺฐาเปสีติฯ

นิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อุปนียสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **อุปนียตี**ติ ปริกฺขียติ นิรุชฺฌติ, อุปคจฺฉติ วา, อนุปุเพฺพน มรณํ อุเปตีติ อโตฺถฯ ยถา วา โคปาเลน โคคโณ นียติ, เอวํ ชราย มรณสนฺติกํ อุปนียตีติ อโตฺถฯ **ชีวิต**นฺติ ชีวิตินฺทฺริยํฯ **อปฺป**นฺติ ปริตฺตํ โถกํฯ ตสฺส ทฺวีหากาเรหิ ปริตฺตตา เวทิตพฺพา สรสปริตฺตตาย จ ขณปริตฺตตาย จฯ สรสปริตฺตตายปิ หิ ‘‘โย, ภิกฺขเว, จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิโยฺย’’ติ (ที. นิ. ๒.๗; สํ. นิ. ๒.๑๔๓) วจนโต ปริตฺตํฯ ขณปริตฺตตายปิฯ ปรมตฺถโต หิ อติปริโตฺต สตฺตานํ ชีวิตกฺขโณ เอกจิตฺตปฺปวตฺติมโตฺตเยว ฯ ยถา นาม รถจกฺกํ ปวตฺตมานมฺปิ เอเกเนว เนมิปฺปเทเสน ปวตฺตติ, ติฏฺฐมานมฺปิ เอเกเนว ติฏฺฐติ, เอวเมวํ เอกจิตฺตกฺขณิกํ สตฺตานํ ชีวิตํ, ตสฺมิํ จิเตฺต นิรุทฺธมเตฺต สโตฺต นิรุโทฺธติ วุจฺจติฯ ยถาห – อตีเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิตฺถ น ชีวติ น ชีวิสฺสติ, อนาคเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิสฺสติ น ชีวติ น ชีวิตฺถ, ปจฺจุปฺปเนฺน จิตฺตกฺขเณ ชีวติ น ชีวิตฺถ น ชีวิสฺสติฯ

‘‘ชีวิตํ อตฺตภาโว จ, สุขทุกฺขา จ เกวลา;
เอกจิตฺตสมายุตฺตา, ลหุโส วตฺตเต ขโณฯ

‘‘เย นิรุทฺธา มรนฺตสฺส, ติฏฺฐมานสฺส วา อิธ;
สเพฺพปิ สทิสา ขนฺธา, คตา อปฺปฏิสนฺธิกาฯ

‘‘อนิพฺพเตฺตน น ชาโต, ปจฺจุปฺปเนฺนน ชีวติ;
จิตฺตภงฺคา มโต โลโก, ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา’’ติฯ (มหานิ. ๑๐);

ชรูปนีตสฺสาติ ชรํ อุปคตสฺส, ชราย วา มรณสนฺติกํ อุปนีตสฺสฯ **น สนฺติ ตาณา**ติ ตาณํ เลณํ สรณํ ภวิตุํ สมตฺถา นาม เกจิ นตฺถิฯ **เอตํ ภย**นฺติ เอตํ ชีวิตินฺทฺริยสฺส มรณูปคมนํ, อายุปริตฺตตา, ชรูปนีตสฺส ตาณาภาโวติ ติวิธํ ภยํ ภยวตฺถุ ภยการณนฺติ อโตฺถฯ **ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานี**ติ วิญฺญู ปุริโส สุขาวหานิ สุขทายกานิ ปุญฺญานิ กเรยฺยฯ อิติ เทวตา รูปาวจรชฺฌานํ สนฺธาย ปุพฺพเจตนํ อปรเจตนํ มุญฺจเจตนญฺจ คเหตฺวา พหุวจนวเสน ‘‘ปุญฺญานี’’ติ อาหฯ ฌานสฺสาทํ ฌานนิกนฺติํ ฌานสุขญฺจ คเหตฺวา ‘‘สุขาวหานี’’ติ อาหฯ ตสฺสา กิร เทวตาย สยํ ทีฆายุกฏฺฐาเน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตตฺตา เหฏฺฐา กามาวจรเทเวสุ ปริตฺตายุกฏฺฐาเน จวมาเน อุปปชฺชมาเน จ ถุลฺลผุสิตเก วุฏฺฐิปาตสทิเส สเตฺต ทิสฺวา เอตทโหสิ ‘‘อโหวติเม สตฺตา ฌานํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฺฌานา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก เอกกปฺป-เทฺวกปฺป-จตุกปฺป-อฏฺฐกปฺป-โสฬสกปฺป-ทฺวตฺติํสกปฺป-จตุสฏฺฐิกปฺปปฺปมาณํ อทฺธานํ ติเฏฺฐยฺยุ’’นฺติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

อถ ภควา – ‘‘อยํ เทวตา อนิยฺยานิกํ วฏฺฏกถํ กเถตี’’ติ วิวฏฺฏูมสฺสา ทเสฺสนฺโต ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **โลกามิสน**ฺติ เทฺว โลกามิสา ปริยาเยน จ นิปฺปริยาเยน จฯ ปริยาเยน เตภูมกวฏฺฏํ โลกามิสํ, นิปฺปริยาเยน จตฺตาโร ปจฺจยาฯ อิธ ปริยายโลกามิสํ อธิเปฺปตํฯ นิปฺปริยายโลกามิสมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ **สนฺติเปโกฺข**ติ นิพฺพานสงฺขาตํ อจฺจนฺตสนฺติํ เปกฺขโนฺต อิจฺฉโนฺต ปตฺถยโนฺตติฯ

อุปนียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อเจฺจนฺติสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **อเจฺจนฺตี**ติ อติกฺกมนฺติฯ **กาลา**ติ ปุเรภตฺตาทโย กาลาฯ **ตรยนฺติ รตฺติโย**ติ รตฺติโย อติกฺกมมานา ปุคฺคลํ มรณูปคมนาย ตรยนฺติ สีฆํ สีฆํ คมยนฺติฯ **วโยคุณา**ติ ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมวยานํ คุณา, ราสโยติ อโตฺถฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, อหตานํ วตฺถานํ ทิคุณํ สงฺฆาฏิ’’นฺติ (มหาว. ๓๔๘) เอตฺถ หิ ปฏลโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ‘‘สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) เอตฺถ อานิสํสโฏฺฐฯ ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณ’’นฺติ เอตฺถ โกฏฺฐาสโฏฺฐฯ ‘‘กยิรา มาลาคุเณ พหู’’ติ (ธ. ป. ๕๓) เอตฺถ ราสโฏฺฐฯ ‘‘ปญฺจ กามคุณา’’ติ เอตฺถ พนฺธนโฏฺฐฯ อิธ ปน ราสโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ตสฺมา **วโยคุณา**ติ วโยราสโย เวทิตพฺพาฯ **อนุปุพฺพํ ชหนฺตี**ติ อนุปฏิปาฏิยา ปุคฺคลํ ชหนฺติฯ มชฺฌิมวเย ฐิตํ หิ ปฐมวโย ชหติ, ปจฺฉิมวเย ฐิตํ เทฺว ปฐมมชฺฌิมา ชหนฺติ, มรณกฺขเณ ปน ตโยปิ วยา ชหเนฺตวฯ **เอตํ ภยน**ฺติ เอตํ กาลานํ อติกฺกมนํ, รตฺติทิวานํ ตริตภาโว, วโยคุณานํ ชหนภาโวติ ติวิธํ ภยํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

อเจฺจนฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กติฉินฺทสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **กติ ฉิเนฺท**ติ ฉินฺทโนฺต กติ ฉิเนฺทยฺยฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ‘‘ฉิเนฺท ชเห’’ติ อตฺถโต เอกํฯ คาถาพนฺธสฺส ปน มฏฺฐภาวตฺถํ อยํ เทวตา สทฺทปุนรุตฺติํ วชฺชยนฺตี เอวมาหฯ **กติ สงฺคาติโค**ติ กติ สเงฺค อติคโต, อติกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ สงฺคาติโกติปิ ปาโฐ, อยเมว อโตฺถฯ **ปญฺจ ฉิเนฺท**ติ ฉินฺทโนฺต ปญฺจ โอรมฺภาคิยสํโยชนานิ ฉิเนฺทยฺยฯ **ปญฺจ ชเห**ติ ชหโนฺต ปญฺจุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ ชเหยฺยฯ อิธาปิ ฉินฺทนญฺจ ชหนญฺจ อตฺถโต เอกเมว, ภควา ปน เทวตาย อาโรปิตวจนานุรูเปเนว เอวมาหฯ อถ วา ปาเทสุ พทฺธปาสสกุโณ วิย ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนานิ เหฏฺฐา อากฑฺฒมานาการานิ โหนฺติ, ตานิ อนาคามิมเคฺคน ฉิเนฺทยฺยาติ วทติฯ หเตฺถหิ คหิตรุกฺขสาขา วิย ปญฺจุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ อุปริ อากฑฺฒมานาการานิ โหนฺติ, ตานิ อรหตฺตมเคฺคน ชเหยฺยาติ วทติฯ **ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย**ติ เอเตสํ สํโยชนานํ ฉินฺทนตฺถาย เจว ปหานตฺถาย จ อุตฺตริ อติเรกํ วิเสสํ ภาเวโนฺต สทฺธาปญฺจมานิ อินฺทฺริยานิ ภาเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ปญฺจ สงฺคาติโค**ติ ราคสโงฺค โทสสโงฺค โมหสโงฺค มานสโงฺค ทิฏฺฐิสโงฺคติ อิเม ปญฺจ สเงฺค อติกฺกโนฺตฯ **โอฆติโณฺณติ วุจฺจตี**ติ จตุโรฆติโณฺณติ กถียติฯ อิมาย ปน คาถาย ปญฺจินฺทฺริยานิ โลกิยโลกุตฺตรานิ กถิตานีติฯ

กติฉินฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ชาครสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉฏฺเฐ **ชาครต**นฺติ ชาครนฺตานํฯ **ปญฺจ ชาครต**นฺติ วิสุสชฺชนคาถายํ ปน สทฺธาทีสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ ชาครเนฺตสุ ปญฺจ นีวรณา สุตฺตา นามฯ กสฺมา? ยสฺมา ตํสมงฺคีปุคฺคโล ยตฺถ กตฺถจิ นิสิโนฺน วา ฐิโต วา อรุณํ อุฏฺฐเปโนฺตปิ ปมาทตาย อกุสลสมงฺคิตาย สุโตฺต นาม โหติฯ เอวํ สุเตฺตสุ ปญฺจสุ นีวรเณสุ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชาครานิ นามฯ กสฺมา ? ยสฺมา ตํสมงฺคี ปุคฺคโล ยตฺถ กตฺถจิ นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายโนฺตปิ อปฺปมาทตาย กุสลสมงฺคิตาย ชาคโร นาม โหติฯ ปญฺจหิ ปน นีวรเณเหว กิเลสรชํ อาทิยติ คณฺหาติ ปรามสติฯ ปุริมา หิ กามจฺฉนฺทาทโย ปจฺฉิมานํ ปจฺจยา โหนฺตีติ ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ ปริสุชฺฌตีติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิธาปิ ปญฺจินฺทฺริยานิ โลกิยโลกุตฺตราเนว กถิตานีติฯ

ชาครสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อปฺปฏิวิทิตสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **ธมฺมา**ติ จตุสจฺจธมฺมาฯ **อปฺปฏิวิทิตา**ติ ญาเณน อปฺปฏิวิทฺธาฯ **ปรวาเทสู**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตวาเทสุฯ เต หิ อิโต ปเรสํ ติตฺถิยานํ วาทตฺตา ปรวาทา นามฯ **นียเร**ติ อตฺตโน ธมฺมตายปิ คจฺฉนฺติ, ปเรนปิ นียนฺติฯ ตตฺถ สยเมว สสฺสตาทีนิ คณฺหนฺตา คจฺฉนฺติ นาม, ปรสฺส วจเนน ตานิ คณฺหนฺตา นียนฺติ นามฯ **กาโล เตสํ ปพุชฺฌิตุ**นฺติ เตสํ ปุคฺคลานํ ปพุชฺฌิตุํ อยํ กาโลฯ โลกสฺมิญฺหิ พุโทฺธ อุปฺปโนฺน, ธโมฺม เทสิยติ, สโงฺฆ สุปฺปฏิปโนฺน, ปฏิปทา ภทฺทิกา, อิเม จ ปน มหาชนา วเฏฺฏ สุตฺตา นปฺปพุชฺฌนฺตีติ เทวตา อาหฯ **สมฺพุทฺธา**ติ สมฺมา เหตุนา การเณน พุทฺธาฯ จตฺตาโร หิ พุทฺธา – สพฺพญฺญุพุโทฺธ, ปเจฺจกพุโทฺธ, จตุสจฺจพุโทฺธ, สุตพุโทฺธติฯ ตตฺถ สมตึสปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปโตฺต สพฺพญฺญุพุโทฺธ นามฯ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ เทฺว อสเงฺขยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา สยมฺภุตํ ปโตฺต ปเจฺจกพุโทฺธ นามฯ อวเสสา ขีณาสวา จตุสจฺจพุทฺธา นามฯ พหุสฺสุโต สุตพุโทฺธ นามฯ อิมสฺมึ อเตฺถ ตโยปิ ปุริมา วฏฺฏนฺติฯ **สมฺมทญฺญา**ติ สมฺมา เหตุนา การเณน ชานิตฺวาฯ **จรนฺติ วิสเม สม**นฺติ วิสเม วา โลกสนฺนิวาเส วิสเม วา สตฺตนิกาเย วิสเม วา กิเลสชาเต สมํ จรนฺตีติฯ

อปฺปฏิวิทิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สุสมฺมุฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **สุสมฺมุฏฺฐา**ติ ปญฺญาย อปฺปฏิวิทฺธภาเวเนว สุนฏฺฐาฯ ยถา หิ เทฺว เขตฺตานิ กสิตฺวา, เอกํ วปิตฺวา, พหุธญฺญํ อธิคตสฺส อวาปิตเขตฺตโต อลทฺธํ สนฺธาย ‘‘พหุํ เม ธญฺญํ นฏฺฐ’’นฺติ วทโนฺต อลทฺธเมว ‘‘นฏฺฐ’’นฺติ วทติ, เอวมิธาปิ อปฺปฏิวิทิตาว สุสมฺมุฏฺฐา นามฯ **อสมฺมุฏฺฐา**ติ ปญฺญาย ปฏิวิทฺธภาเวเนว อนฏฺฐาฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

สุสมฺมุฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. มานกามสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **มานกามสฺสา**ติ มานํ กาเมนฺตสฺส อิจฺฉนฺตสฺสฯ **ทโม**ติ เอวรูปสฺส ปุคฺคลสฺส สมาธิปกฺขิโก ทโม นตฺถีติ วทติฯ ‘‘สเจฺจน ทโนฺต ทมสา อุเปโต, เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๙๕) เอตฺถ หิ อินฺทฺริยสํวโร ทโมติ วุโตฺตฯ ‘‘ยทิ สจฺจา ทมา จาคา, ขนฺตฺยา ภิโยฺยธ วิชฺชตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๑) เอตฺถ ปญฺญาฯ ‘‘ทาเนน ทเมน สํยเมน สจฺจวเชฺชน อตฺถิ ปุญฺญํ, อตฺถิ ปุญฺญสฺส อาคโม’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๖๕) เอตฺถ อุโปสถกมฺมํฯ

‘‘สกฺขิสฺสสิ โข ตฺวํ, ปุณฺณ, อิมินา ทมูปสเมน สมนฺนาคโต สุนาปรนฺตสฺมึ ชนปเท วิหริตุ’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๘๘; ม. นิ. ๓.๓๙๖) เอตฺถ อธิวาสนขนฺติฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ทโมติ สมาธิปกฺขิกธมฺมานํ เอตํ นามํฯ เตนวาห – ‘‘น โมนมตฺถิ อสมาหิตสฺสา’’ติฯ ตตฺถ **โมน**นฺติ จตุมคฺคญาณํ, ตญฺหิ มุนาตีติ โมนํ, จตุสจฺจธมฺเม ชานาตีติ อโตฺถฯ **มจฺจุเธยฺยสฺสา**ติ เตภูมกวฏฺฏสฺสฯ ตญฺหิ มจฺจุโน ปติฏฺฐานเฏฺฐน มจฺจุเธยฺยนฺติ วุจฺจติฯ **ปาร**นฺติ ตเสฺสว ปารํ นิพฺพานํฯ **ตเรยฺยา**ติ ปฏิวิเชฺฌยฺย ปาปุเณยฺย วาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอโก อรเญฺญ วิหรโนฺต ปมโตฺต ปุคฺคโล มจฺจุเธยฺยสฺส ปารํ น ตเรยฺย น ปฏิวิเชฺฌยฺย น ปาปุเณยฺยาติฯ

มานํ ปหายาติ อรหตฺตมเคฺคน นววิธมานํ ปชหิตฺวาฯ **สุสมาหิตโตฺต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธีหิ สุฏฺฐุ สมาหิตโตฺตฯ **สุเจตโส**ติ ญาณสมฺปยุตฺตตาย สุนฺทรจิโตฺตฯ ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน หิ สุเจตโสติ น วุจฺจติ, ตสฺมา ญาณสมฺปยุเตฺตน สุเจตโส หุตฺวาติ อโตฺถฯ **สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต**ติ สเพฺพสุ ขนฺธายตนาทีสุ วิปฺปมุโตฺต หุตฺวาฯ **ตเรยฺยา**ติ เอตฺถ เตภูมกวฏฺฏํ สมติกฺกมโนฺต นิพฺพานํ ปฏิวิชฺฌโนฺต ตรตีติ ปฏิเวธตรณํ นาม วุตฺตํฯ อิติ อิมาย คาถาย ติโสฺส สิกฺขา กถิตา โหนฺติฯ กถํ – มาโน นามายํ สีลเภทโน, ตสฺมา ‘‘มานํ ปหายา’’ติ อิมินา อธิสีลสิกฺขา กถิตา โหติฯ ‘‘สุสมาหิตโตฺต’’ติ อิมินา อธิจิตฺตสิกฺขาฯ ‘‘สุเจตโส’’ติ เอตฺถ จิเตฺตน ปญฺญา ทสฺสิตา, ตสฺมา อิมินา อธิปญฺญาสิกฺขา กถิตาฯ อธิสีลญฺจ นาม สีเล สติ โหติ, อธิจิตฺตํ จิเตฺต สติ, อธิปญฺญา ปญฺญาย สติฯ ตสฺมา สีลํ นาม ปญฺจปิ ทสปิ สีลานิ, ปาติโมกฺขสํวโร อธิสีลํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย จิตฺตํ, วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ อธิจิตฺตํฯ กมฺมสฺสกตญาณํ ปญฺญา, วิปสฺสนา อธิปญฺญาฯ อนุปฺปเนฺนปิ หิ พุทฺธุปฺปาเท ปวตฺตตีติ ปญฺจสีลํ ทสสีลํ สีลเมว, ปาติโมกฺขสํวรสีลํ พุทฺธุปฺปาเทเยว ปวตฺตตีติ อธิสีลํฯ จิตฺตปญฺญาสุปิ เอเสว นโยฯ อปิจ นิพฺพานํ ปตฺถยเนฺตน สมาทินฺนํ ปญฺจสีลมฺปิ ทสสีลมฺปิ อธิสีลเมวฯ สมาปนฺนา อฏฺฐ สมาปตฺติโยปิ อธิจิตฺตเมวฯ สพฺพมฺปิ วา โลกิยสีลํ สีลเมว, โลกุตฺตรํ อธิสีลํฯ จิตฺตปญฺญาสุปิ เอเสว นโยติฯ อิติ อิมาย คาถาย สโมธาเนตฺวา ติโสฺส สิกฺขา สกลสาสนํ กถิตํ โหตีติฯ

มานกามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อรญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **สนฺตาน**นฺติ สนฺตกิเลสานํ, ปณฺฑิตานํ วาฯ ‘‘สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ (ชา. ๒.๒๑.๔๑๓), ทูเร สโนฺต ปกาสนฺตี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๓๐๔) หิ ปณฺฑิตาปิ สโนฺตติ วุตฺตาฯ **พฺรหฺมจาริน**นฺติ เสฏฺฐจารีนํ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺตานํฯ **เกน วโณฺณ ปสีทตี**ติ เกน การเณน ฉวิวโณฺณ ปสีทตีติ ปุจฺฉติฯ กสฺมา ปเนสา เอวํ ปุจฺฉติ? เอสา กิร วนสณฺฑวาสิกา ภุมฺมเทวตา อารญฺญเก ภิกฺขู ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกเนฺต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเนสุ มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิเนฺน ปสฺสติฯ เตสญฺจ เอวํ นิสินฺนานํ พลวจิเตฺตกคฺคตา อุปฺปชฺชติฯ ตโต วิสภาคสนฺตติ วูปสมฺมติ, สภาคสนฺตติ โอกฺกมติ, จิตฺตํ ปสีทติฯ จิเตฺต ปสเนฺน โลหิตํ ปสีทติ, จิตฺตสมุฏฺฐานานิ อุปาทารูปานิ ปริสุทฺธานิ โหนฺติ, วณฺฏา ปมุตฺตตาลผลสฺส วิย มุขสฺส วโณฺณ โหติฯ ตํ ทิสฺวา เทวตา จิเนฺตสิ – ‘‘สรีรวโณฺณ นามายํ ปณีตานิ รสสมฺปนฺนานิ โภชนานิ สุขสมฺผสฺสานิ นิวาสนปาปุรณสยนานิ อุตฺสุเข เตภูมิกาทิเภเท จ ปาสาเท มาลาคนฺธวิเลปนาทีนิ จ ลภนฺตานํ ปสีทติ, อิเม ปน ภิกฺขู ปิณฺฑาย จริตฺวา มิสฺสกภตฺตํ ภุญฺชนฺติ, วิรพฺพมญฺจเก วา ผลเก วา สิลาย วา สยนานิ กเปฺปนฺติ, รุกฺขมูลาทีสุ วา อโพฺภกาเส วา วสนฺติ, เกน นุ โข การเณน เอเตสํ วโณฺณ ปสีทตี’’ติฯ ตสฺมา ปุจฺฉิฯ

อถสฺสา ภควา การณํ กเถนฺโต ทุติยํ คาถํ อาหฯ ตตฺถ **อตีต**นฺติ อตีเต อสุโก นาม ราชา ธมฺมิโก อโหสิ, โส อมฺหากํ ปณีเต ปจฺจเย อทาสิฯ อาจริยุปชฺฌายา ลาภิโน อเหสุํฯ อถ มยํ เอวรูปานิ โภชนานิ ภุญฺชิมฺหา, จีวรานิ ปารุปิมฺหาติ เอวํ เอกเจฺจ ปจฺจยพาหุลฺลิกา วิย อิเม ภิกฺขู อตีตํ นานุโสจนฺติฯ **นปฺปชปฺปนฺติ นาคต**นฺติ อนาคเต ธมฺมิโก ราชา ภวิสฺสติ, ผีตา ชนปทา ภวิสฺสนฺติ, พหูนิ สปฺปินวนีตาทีนิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, ‘‘ขาทถ ภุญฺชถา’’ติ ตตฺถ ตตฺถ วตฺตาโร ภวิสฺสนฺติ, ตทา มยํ เอวรูปานิ โภชนานิ ภุญฺชิสฺสาม, จีวรานิ ปารุปิสฺสามาติ เอวํ อนาคตํ น ปเตฺถนฺติฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนนนา**ติ เยน เกนจิ ตงฺขเณ ลเทฺธน ยาเปนฺติฯ **เตนา**ติ เตน ติวิเธนาปิ การเณนฯ

เอวํ วณฺณสมฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเสฺสว วณฺณสฺส วินาสํ ทเสฺสโนฺต อนนฺตรํ คาถมาหฯ ตตฺถ **อนาคตปฺปชปฺปายา**ติ อนาคตสฺส ปตฺถนายฯ **เอเตนา**ติ เอเตน การณทฺวเยนฯ **นโฬว หริโต ลุโต**ติ ยถา หริโต นโฬ ลายิตฺวา อุณฺหปาสาเณ ปกฺขิโตฺต สุสฺสติ, เอวํ สุสฺสนฺตีติฯ

อรญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ นฬวโคฺค ปฐโมฯ

๒. นนฺทนวโคฺค

๑. นนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๑๑. นนฺทนวคฺคสฺส ปฐเม **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ อาราเมฯ **โข**ติ พฺยญฺชนสิลิฎฺฐตาวเสน นิปาตมตฺตํฯ ***ภิกฺขู* อามเนฺตสี**ติ ปริสเชฎฺฐเก ภิกฺขู ชานาเปสิฯ ***ภิกฺขโว***ติ เตสํ อามนฺตนาการทีปนํฯ ***ภทเนฺต***ติ ปติวจนทานํฯ **เต *ภิกฺขู***ติ เย ตตฺถ สมฺมุขีภูตา ธมฺมปฎิคฺคาหกา ภิกฺขูฯ ***ภควโต* ปจฺจโสฺสสุ**นฺติ ภควโต วจนํ ปติอโสฺสสุํ, อภิมุขา หุตฺวา สุณิํสุ สมฺปฎิจฺฉิํสูติ อโตฺถฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ อิทานิ วตฺตพฺพํ ‘‘ภูตปุพฺพ’’นฺติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **ตาวติํสกายิกา**ติ ตาวติํสกาเย นิพฺพตฺตาฯ ตาวติํสกาโย นาม ทุติยเทวโลโก วุจฺจติฯ มฆเมน มาณเวน สทฺธิํ มจลคาเม กาลํ กตฺวา ตตฺถ อุปฺปเนฺน เตตฺติํส เทวปุเตฺต อุปาทาย กิร ตสฺส เทวโลกสฺส อยํ ปณฺณตฺติ ชาตาติ วทนฺติฯ ยสฺมา ปน เสสจกฺกวาเฬสุปิ ฉ กามาวจรเทวโลกา อตฺถิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘สหสฺสํ จาตุมหาราชิกานํ สหสฺสํ ตาวติํสาน’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๙), ตสฺมา นามปณฺณตฺติเยเวสา ตสฺส เทวโลกสฺสาติ เวทิตพฺพาฯ เอวญฺหิ นิโทฺทสํ ปทํ โหติฯ

นนฺทเน วเนติ เอตฺถ ตํ วนํ ปวิเฎฺฐ ปวิเฎฺฐ นนฺทยติ โตเสตีติ นนฺทนํฯ ปญฺจสุ หิ มรณนิมิเตฺตสุ อุปฺปเนฺนสุ ‘‘สมฺปตฺติํ ปหาย จวิสฺสามา’’ติ ปริเทวมานา เทวตา สโกฺก เทวานมิโนฺท ‘‘มา ปริเทวิตฺถ, อภิชฺชนธมฺมา นาม สงฺขารา นตฺถี’’ติ โอวทิตฺวา ตตฺถ ปเวสาเปติฯ ตาสํ อญฺญาหิ เทวตาหิ พาหาสุ คเหตฺวา ปเวสิตานมฺปิ ตสฺส สมฺปตฺติํ ทิสฺวาว มรณโสโก วูปสมฺมติ, ปีติปาโมชฺชเมว อุปฺปชฺชติฯ อถ ตสฺมิํ กีฬมานา เอว อุณฺหสนฺตโตฺต หิมปิโณฺฑ วิย วิลียนฺติ, วาตาปหตทีปสิขา วิย วิชฺฌายนฺตีติ เอวํ ยํกิญฺจิ อโนฺต ปวิฎฺฐํ นนฺทยติ โตเสติเยวาติ นนฺทนํ, ตสฺมิํ นนฺทเนฯ **อจฺฉราสงฺฆปริวุตา**ติ **อจฺฉรา**ติ เทวธีตานํ นามํ, ตาสํ สมูเหน ปริวุตาฯ

ทิเพฺพหีติ เทวโลเก นิพฺพเตฺตหิฯ **ปญฺจหิ กามคุเณหี**ติ มนาปิยรูปสทฺทคนฺธรสโผฎฺฐพฺพสงฺขาเตหิ ปญฺจหิ กามพนฺธเนหิ กามโกฎฺฐาเสหิ วา ฯ **สมปฺปิตา**ติ อุเปตาฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปริจารยมานา**ติ รมมานา, เตสุ เตสุ วา รูปาทีสุ อินฺทฺริยานิ สญฺจารยมา

นาฯ **ตายํ เวลายนฺ**ติ ตสฺมึ ปริจารณกาเลฯ โส ปนสฺส เทวปุตฺตสฺส อธุนา อภินิพฺพตฺตกาโล เวทิตโพฺพฯ ตสฺส หิ ปฏิสนฺธิกฺขเณเยว รตฺตสุวณฺณกฺขนฺธ วิย วิโรจยมาโน ติคาวุตปฺปมาโณ อตฺตภาโว นิพฺพตฺติฯ โส ทิพฺพวตฺถนิวตฺโถ ทิพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิโต ทิพฺพมาลาวิเลปนธโร ทิเพฺพหิ จนฺทนจุเณฺณหิ สมํ วิกิริยมาโน ทิเพฺพหิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ โอวุโต นิวุโต ปริโยนโทฺธ โลภาภิภูโต หุตฺวา โลภนิสฺสรณํ นิพฺพานํ อปสฺสโนฺต อาสภึ วาจํ ภาสโนฺต วิย มหาสเทฺทน ''น เต สุขํ ปชานนฺตี''ติ อิมํ คาถํ คายมาโน นนฺทนวเน วิจริฯ เตน วุตฺตํ – ''ตายํ เวลายํ อิมํ คาถํ อภาสี''ติฯ

เย น ปสฺสนฺติ นนฺทนนฺติ เย ตตฺร ปญฺจกามคุณานุภวนวเสน นนฺทนวนํ น ปสฺสนฺติฯ **นรเทวานนฺ**ติ เทวนรานํ, เทวปุริสานนฺติ อโตฺถฯ **ติทสานนฺ**ติ ติกฺขตฺตุํ ทสนฺนํฯ **ยสสฺสินนฺ**ติ ปริวารสงฺขาเตน ยเสน สมฺปนฺนานํฯ

อญฺญตรา เทวตาติ เอกา อริยสาวิกา เทวตาฯ **ปจฺจภาสี**ติ ''อยํ พาลเทวตา อิมํ สมฺปตฺตึ นิจฺจํ อจลํ มญฺญติ, นาสฺสา เฉทนเภทนวิทฺธํสนธมฺมตํ ชานาตี''ติ อธิปฺปายํ วิวเฏฺฏตฺวา ทเสฺสนฺตี ''น ตฺวํ พาเล''ติ อิมาย คาถาย ปติอภาสิฯ **ยถา อรหตํ วโจ**ติ ยถา อรหนฺตานํ วจนํ, ตถา ตฺวํ น ชานาสีติฯ เอวํ ตสฺสา อธิปฺปายํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทานิ อรหนฺตานํ วจนํ ทเสฺสนฺตี **อนิจฺจา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนิจฺจา วต สงฺขารา**ติ สเพฺพ เตภูมกสงฺขารา หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจาฯ **อุปฺปาทวยธมฺมิโน**ติ อุปฺปาทวยสภาวาฯ **อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺตี**ติ อิทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ ยสฺมา วา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา อุปฺปาทวยธมฺมิโนติฯ อุปฺปาทวยคฺคหเณน เจตฺถ ตทนนฺตรา เวมชฺฌฏฺฐานํ คหิตเมว โหติฯ **เตสํ วูปสโม สุโข**ติ เตสํ สงฺขารานํ วูปสมสงฺขาตํ นิพฺพานเมว สุขํฯ อิทํ อรหตํ วโจติฯ

นนฺทนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นนฺทติสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **นนฺทตี**ติ ตุสฺสติ อตฺตมโน โหติฯ **ปุตฺติมา**ติ พหุปุโตฺตฯ ตสฺส หิ เอกเจฺจ ปุตฺตา กสิกมฺมํ กตฺวา ธญฺญสฺส โกเฏฺฐ ปูเรนฺติ, เอกเจฺจ วณิชฺชํ กตฺวา หิรญฺญสุวณฺณํ อาหรนฺติ, เอกเจฺจ ราชานํ อุปฏฺฐหิตฺวา ยานวาหนคามนิคมาทีนิ ลภนฺติฯ อถ เตสํ อานุภาวสงฺขาตํ สิรึ อนุภวมานา มาตา วา ปิตา วา นนฺทติฯ ฉณทิวสาทีสุ วา มณฺฑิตปสาธิเต ปุเตฺต สมฺปตฺตึ อนุภวมาเน ทิสฺวา นนฺทตีติ, ''นนฺทติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา''ติ อาหฯ **โคหิ ตเถวา**ติ ยถา ปุตฺติมา ปุเตฺตหิ, ตถา โคสามิโกปิ สมฺปนฺนํ โคมณฺฑลํ ทิสฺวา คาโว นิสฺสาย โครสสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน โคหิ นนฺทติฯ **อุปธี หิ นรสฺส นนฺทนา**ติ, เอตฺถ **อุปธี**ติ จตฺตาโร อุปธี – กามูปธิ, ขนฺธูปธิ, กิเลสูปธิ, อภิสงฺขารูปธีติฯ กามาปิ หิ ''ยํ ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท''ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖) เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต ''อุปธิยติ เอตฺถ สุข''นฺติ อิมินา วจนเตฺถน อุปธีติ วุจฺจติฯ ขนฺธาปิ ขนฺธมูลกสฺส ทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต, กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต, อภิสงฺขาราปิ ภวทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโตติฯ อิธ ปน กามูปธิ อธิเปฺปโตฯ ปญฺจ หิ กามคุณา เตภูมิกาทิปาสาท-อุฬารสยน-วตฺถาลงฺการ-นาฏกปริวาราทิวเสน ปจฺจุปฏฺฐิตา ปีติโสมนสฺสํ อุปสํหรมานา นรํ นนฺทยนฺติฯ ตสฺมา ยถา ปุตฺตา จ คาโว จ, เอวํ อิเมปิ อุปธี หิ นรสฺส นนฺทนาติ เวทิตพฺพาฯ **น หิ โส นนฺทติ โย นิรูปธี**ติ โย กามคุณสมฺปตฺติรหิโต ทลิโทฺท ทุลฺลภฆาสจฺฉาทโน , น หิ โส นนฺทติฯ เอวรูโป มนุสฺสเปโต จ มนุสฺสเนรยิโก จ กึ นนฺทิสฺสติ ภควาติ อาหฯ

อิทํ สุตฺวา สตฺถา จินฺเตสิ – ‘‘อยํ เทวตา โสกวตฺถุเมว นนฺทวตฺถุํ กโรติ, โสกวตฺถุภาวมสฺสา ทีเปสฺสามี’’ติ ผเลน ผลํ ปาเตนฺโต วิย ตาเยว อุปมาย ตสฺสา วาทํ ภินฺทนฺโต ตเมว คาถํ ปริวตฺเตตฺวา **โสจตี**ติ อาหฯ ตตฺถ **โสจติ ปุตฺเตหี**ติ วิเทสคมนาทิวเสน ปุตฺเตสุ นฏฺเฐสุปิ นสฺสนฺเตสุปิ อิทานิ นสฺสิสฺสนฺตีติ นาสสงฺกีปิ โสจติ, ตถา มเตสุปิ มรนฺเตสุปิ โจเรหิ ราชปุริเสหิ คหิเตสุ วา ปจฺจตฺถิกานํ หตฺถํ อุปคเตสุ วา มรณสงฺกีปิ หุตฺวา โสจติฯ รุกฺขปพฺพตาทีหิ ปติตฺวา หตฺถปาทาทีนํ เภทวเสน ภินฺนสุปิ ภิชฺชนฺเตสุปิ เภทสงฺกีปิ หุตฺวา โสจติฯ ยถา จ ปุตฺเตหิ ปุตฺติมา, โคสามิโกปิ ตเถว นวหากาเรหิ โคหิ โสจติฯ **อุปธี หิ นรสฺส โสจนา**ติ ยถา จ ปุตฺตคาโว, เอวํ ปญฺจ กามคุโณปธีปิ –

> ‘‘ตสฺส เจ กามยานสฺส, ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน;
> เต กามา ปริหายนฺติ, สลฺลวิทฺโธว รุปฺปตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๗๗๓) –

วุตฺตนเยน นรํ โสจนฺติฯ ตสฺมา นรสฺส โสจนา โสกวตฺถุกเมวาติ เวทิตพฺพาฯ **น หิ โส โสจติ, โย นิรูปธี**ติ ยสฺส ปน จตุพฺพิธาเปเต อุปธิโย นตฺถิ, โส นิรุปธิ มหาขีณาสโว กึ โสจิสฺสติ, น โสจติ เทวเตติฯ

นนฺทติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นตฺถิปุตฺตสมสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปม**นฺติ วิรูเปปิ หิ อตฺตโน ปุตฺตเก สุวณฺณพิมฺพกํ วิย มญฺญนฺติ, มาลาคุฬํ วิย สีสาทีสุ กตฺวา ปริหรมานา เตหิ โอหทิตาปิ โอมุตฺติกาปิ คนฺธวิเลปนปติตา วิย โสมนสฺสํ อาปชฺชนฺติฯ เตนาห – ‘‘นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปม’’นฺติ ฯ ปุตฺตเปมสมํ เปมํ นาม นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ **โคสมิตํ ธน**นฺติ โคหิ สมํ โคธนสมํ โคธนสทิสํ อญฺญํ ธนํ นาม นตฺถิ ภควาติ อาหฯ **สูริยสมา อาภา**ติ สูริยาภาย สมา อญฺญา อาภา นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **สมุทฺทปรมา**ติ เย เกจิ อเญฺญ สรา นาม, สเพฺพ เต สมุทฺทปรมา, สมุโทฺท เตสํ อุตฺตโม, สมุทฺทสทิสํ อญฺญํ อุทกนิธานํ นาม นตฺถิ, ภควาติฯ

ยสฺมา ปน อตฺตเปเมน สมํ เปมํ นาม นตฺถิฯ มาตาปิตาทโย หิ ฉเฑฺฑตฺวาปิ ปุตฺตธีตาทโย จ อโปเสตฺวาปิ สตฺตา อตฺตานเมว โปเสนฺติฯ ธเญฺญน จ สมํ ธนํ นาม นตฺถิฯ (ยทา หิ สตฺตา ทุพฺภิกฺขา โหนฺติ), ตถารูเป หิ กาเล หิรญฺญสุวณฺณาทีนิ โคมหึสาทีนิปิ ธญฺญคฺคหณตฺถํ ธญฺญสามิกานเมว สนฺติกํ คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ ปญฺญาย จ สมา อาภา นาม นตฺถิฯ สูริยาทโย หิ เอกเทสํเยว โอภาสนฺติ, ปจฺจุปฺปนฺนเมว จ ตมํ วิโนเทนฺติฯ ปญฺญา ปน ทสสหสฺสิมฺปิ โลกธาตุํ เอกปฺปโชฺชตํ กาตุํ สโกฺกติ, อตีตํสาทิปฏิจฺฉาทกญฺจ ตมํ วิธมติฯ เมฆวุฏฺฐิยา จ สโม สโร นาม นตฺถิฯ นทีวาปิ โหตุ ตลากาทีนิ วา, วุฏฺฐิสโม สโร นาม นตฺถิฯ เมฆวุฏฺฐิยา หิ ปจฺฉินฺนาย มหาสมุโทฺท องฺคุลิปพฺพเตมนมตฺตมฺปิ อุทกํ น โหติ, วุฏฺฐิยา ปน ปวตฺตมานาย ยาว อาภสฺสรภวนาปิ เอโกทกํ โหติฯ ตสฺมา ภควา เทวตาย ปฏิคาถํ วทนฺโต **นตฺถิ อตฺตสมํ เปม**นฺติอาทิมาหาติฯ

นตฺถิปุตฺตสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ขตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **ขตฺติโย ทฺวิปทนฺ**ติ ทฺวิปทานํ ราชา เสฏฺโฐฯ **โกมารี**ติ กุมาริกาเล คหิตาฯ อยํ เสสภริยานํ เสฏฺฐาติ วทติฯ **ปุพฺพโช**ติ ปฐมํ ชาโต กาโณ วาปิ โหตุ กุณิอาทีนํ วา อญฺญตโร, โย ปฐมํ ชาโต, อยเมว ปุตฺโต อิมิสฺสา เทวตาย วาเท เสฏฺโฐ นาม โหติฯ ยสฺมา ปน ทฺวิปทาทีนํ พุทฺธาทโย เสฏฺฐา, ตสฺมา ภควา ปฏิคาถํ อาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ภควา สเพฺพสํเยว อปทาทิเภทานํ สตฺตานํ เสฏฺโฐ, อุปฺปชฺชมาโน ปเนส สพฺพสตฺตเสฏฺโฐ ทฺวิปเทสุเยว อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา **สมฺพุทฺโธ ทฺวิปทํ เสฏฺโฐ**ติ อาหฯ ทฺวิปเทสุ อุปฺปนฺนสฺส จสฺส สพฺพสตฺตเสฏฺฐภาโว อปฺปฏิหโตว โหติฯ **อาชานีโย**ติ หตฺถี วา โหตุ อสฺสาทีสุ อญฺญตโร วา, โย การณํ ชานาติ, อยํ อาชานีโยว จตุปฺปทานํ เสฏฺโฐติ อโตฺถฯ กูฏกณฺณรโญฺญ คุฬวณฺณอโสฺส วิยฯ ราชา กิร ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา เจติยปพฺพตํ คมิสฺสามีติ กลมฺพนทีตีรํ สมฺปตฺโต, อโสฺส ตีเร ฐตฺวา อุทกํ โอตริตุํ น อิจฺฉติ , ราชา อสฺสาจริยํ อามเนฺตตฺวา, ‘‘อโห วต ตยา อโสฺส สิกฺขาปิโต อุทกํ โอตริตุํ น อิจฺฉตี’’ติ อาหฯ อาจริโย ‘‘สุสิกฺขาปิโต เทว อโสฺส, เอตสฺส หิ จิตฺตํ – ‘สจาหํ อุทกํ โอตริสฺสามิ, วาลํ เตมิสฺสติ, วาเล ติเนฺต รโญฺญ อเงฺค อุทกํ ปาเตยฺยา’ติ, เอวํ ตุมฺหากํ สรีเร อุทกปาตนภเยน น โอตรติ, วาลํ คณฺหาเปถา’’ติ อาหฯ ราชา ตถา กาเรสิฯ อโสฺส เวเคน โอตริตฺวา ปารํ คโตฯ **สุสฺสูสา**ติ สุสฺสูสมานาฯ กุมาริกาเล วา คหิตา โหตุ ปจฺฉา วา, สุรูปา วา วิรูปา วา, ยา สามิกํ สุสฺสูสติ ปริจรติ โตเสติ, สาภริยานํ เสฏฺฐาฯ **อสฺสโว**ติ อาสุณมาโนฯ เชโฏฺฐ วา หิ โหตุ กนิโฏฺฐ วา, โย มาตาปิตูนํ วจนํ สุณาติ, สมฺปฏิจฺฉติ, โอวาทปฏิกโร โหติ, อยํ ปุตฺตานํ เสโฏฺฐ, อเญฺญหิ สนฺธิเจฺฉทกาทิโจเรหิ ปุเตฺตหิ โก อโตฺถ เทวเตติฯ

ขตฺติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สณมานสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **ฐิเต มชฺฌนฺหิเก**ติ ฐิตมชฺฌนฺหิเกฯ **สนฺนิสีเวสู**ติ ยถา ผาสุกฏฺฐานํ อุปคนฺตฺวา สนฺนิสิเนฺนสุ วิสฺสมมาเนสุฯ ฐิตมชฺฌนฺหิกกาโล นาเมส สพฺพสตฺตานํ อิริยาปถทุพฺพลฺยกาโลฯ อิธ ปน ปกฺขีนํเยว วเสน ทสฺสิโตฯ **สณเตวา**ติ สณติ วิย มหาวิรวํ วิย มุจฺจติฯ สณมานเมว เจตฺถ ‘‘สณเตวา’’ติ วุตฺตํฯ ตปฺปฏิภาคํ นาเมตํฯ นิทาฆสมยสฺมิญฺหิ ฐิตมชฺฌนฺหิกกาเล จตุปฺปทคเณสุ เจว ปกฺขิคเณสุ จ สนฺนิสิเนฺนสุ วาตปูริตานํ สุสิรรุกฺขานเญฺจว ฉิทฺทเวณุปพฺพานญฺจ ขเนฺธน ขนฺธํ สาขาย สาขํ สงฺฆฏฺฏยนฺตานํ ปาทปานญฺจ อรญฺญมเชฺฌ มหาสโทฺท อุปฺปชฺชติ ฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ตํ ภยํ ปฏิภาติ มนฺ**ติ ตํ เอวรูเป กาเล มหาอรญฺญสฺส สณมานํ มยฺหํ ภยํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ ทนฺธปญฺญา กิเรสา เทวตา ตสฺมิํ ขเณ อตฺตโน นิสชฺชผาสุกํ กถาผาสุกํ ทุติยกํ อลภนฺตี เอวมาหฯ ยสฺมา ปน ตาทิเส กาเล ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺตสฺส วิวิเตฺต อรญฺญายตเน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน อนปฺปกํ สุขํ อุปฺปชฺชติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> อมานุสี รตี โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต’’ติฯ (ธ. ป. ๓๗๓) จ,
>
> ‘‘ปุรโต ปจฺฉโต วาปิ, อปโร เจ น วิชฺชติ;
> อตีว ผาสุ ภวติ, เอกสฺส วสโต วเน’’ติฯ (เถรคา. ๕๓๗) จ;

ตสฺมา ภควา ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **สา รติ ปฏิภาติ มนฺ**ติ ยา เอวรูเป กาเล เอกกสฺส นิสชฺชา นาม, สา รติ มยฺหํ อุปฏฺฐาตีติ อโตฺถฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

สณมานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นิทฺทาตนฺทีสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺเฐ **นิทฺทา**ติ, ‘‘อภิชานามหํ, อคฺคิเวสฺสน, คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส นิทฺทํ โอกฺกมิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) เอวรูปาย อพฺยากตนิทฺทาย ปุพฺพภาคาปรภาเคสุ เสขปุถุชฺชนานํ สสงฺขาริกอกุสเล จิเตฺต อุปฺปนฺนํ ถินมิทฺธํฯ **ตนฺที**ติ อติจฺฉาตาติสีตาทิกาเลสุ อุปฺปนฺนํ อาคนฺตุกํ อาลสิยํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ตตฺถ กตมา ตนฺที? ยา ตนฺที ตนฺทิยนา ตนฺทิมนตา อาลสฺยํ อาลสฺยายนา อาลสฺยายิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ ตนฺที’’ติ (วิภ. ๘๕๗)ฯ **วิชมฺภิตา**ติ กายวิชมฺภนาฯ **อรตี**ติ อกุสลปกฺขา อุกฺกณฺฐิตตาฯ **ภตฺตสมฺมโท**ติ ภตฺตมุจฺฉา ภตฺตกิลมโถฯ วิตฺถาโร ปนเตสํ – ‘‘ตตฺถ กตมา วิชมฺภิตา? ยา กายสฺส ชมฺภนา วิชมฺภนา’’ติอาทินา นเยน อภิธมฺเม อาคโตวฯ **เอเตนา**ติ เอเตน นิทฺทาทินา อุปกฺกิเลเสน อุปกฺกิลิโฏฺฐ นิวาริตปาตุภาโวฯ **นปฺปกาสตี**ติ น โชตติ, น ปาตุภวตีติ อโตฺถฯ **อริยมโคฺค**ติ โลกุตฺตรมโคฺคฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ **ปาณินนฺ**ติ สตฺตานํฯ **วีริเยนา**ติ มคฺคสหชาตวีริเยนฯ **นํ ปณาเมตฺวา**ติ เอตํ กิเลสชาตํ นีหริตฺวาฯ **อริยมโคฺค**ติ โลกิยโลกุตฺตรมโคฺคฯ อิติ มเคฺคเนว อุปกฺกิเลเส นีหริตฺวา มคฺคสฺส วิสุทฺธิ วุตฺตาติฯ

นิทฺทาตนฺทีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทุกฺกรสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **ทุตฺติติกฺข**นฺติ ทุกฺขมํ ทุอธิวาสิยํฯ **อพฺยเตฺตนา**ติ พาเลนฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณธโมฺมฯ อิมินา เทวตา อิทํ ทเสฺสติ – ยํ ปณฺฑิตา กุลปุตฺตา ทสปิ วสฺสานิ วีสติปิ สฏฺฐิปิ วสฺสานิ ทเนฺต อภิทนฺตมาธาย ชิวฺหาย ตาลุํ อาหจฺจปิ เจตสา จิตฺตํ อภินิคฺคณฺหิตฺวาปิ เอกาสนํ เอกภตฺตํ ปฏิเสวมานา อาปาณโกฏิกํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตา สามญฺญํ กโรนฺติฯ ตํ ภควา พาโล อพฺยโตฺต กาตุํ น สโกฺกตีติฯ **พหู หิ ตตฺถ สมฺพาธา**ติ ตสฺมิํ สามญฺญสงฺขาเต อริยเคฺค พหู สมฺพาธา มคฺคาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส ปุพฺพภาเค พหู ปริสฺสยาติ ทเสฺสติฯ

จิตฺตเญฺจ น นิวารเยติ ยทิ อโยนิโส อุปฺปนฺนํ จิตฺตํ น นิวาเรยฺย, กติ อหานิ สามญฺญํ จเรยฺย? เอกทิวสมฺปิ น จเรยฺยฯ จิตฺตวสิโก หิ สมณธมฺมํ กาตุํ น สโกฺกติฯ **ปเท ปเท**ติ อารมฺมเณ อารมฺมเณฯ อารมฺมณญฺหิ อิธ ปทนฺติ อธิเปฺปตํฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ หิ อารมฺมเณ กิเลโส อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ตตฺถ พาโล วิสีทติ นามฯ อิริยาปถปทมฺปิ วฏฺฏติฯ คมนาทีสุ หิ ยตฺถ ยตฺถ กิเลโส อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ตเตฺถว วิสีทติ นามฯ **สงฺกปฺปาน**นฺติ กามสงฺกปฺปาทีนํฯ

กุโมฺม วาติ กจฺฉโป วิยฯ **องฺคานี**ติ คีวปญฺจมานิ องฺคานิฯ **สโมทหนฺ**ติ สโมทหโนฺต, สโมทหิตฺวา วาฯ **มโนวิตเกฺก**ติ มนมฺหิ อุปฺปนฺนวิตเกฺกฯ เอตฺตาวตา อิทํ ทเสฺสติ – ยถา กุโมฺม โสณฺฑิปญฺจมานิ องฺคานิ สเก กปาเล สโมทหโนฺต สิงฺคาลสฺส โอตารํ น เทติ, สโมทหิตฺวา จสฺส อปฺปสยฺหตํ อาปชฺชติ, เอวเมวํ ภิกฺขุ มนมฺหิ อุปฺปนฺนวิตเกฺก สเก อารมฺมณกปาเล สโมทหํ มารสฺส โอตารํ น เทติ, สโมทหิตฺวา จสฺส อปฺปสยฺหตํ อาปชฺชตีติฯ **อนิสฺสิโต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสเยหิ อนิสฺสิโต หุตฺวาฯ **อเหฐยาโน**ติ อวิหิํสมาโนฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสนิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ **นูปวเทยฺย กญฺจี**ติ ยํกิญฺจิ ปุคฺคลํ อาจารวิปตฺติอาทีสุ ยาย กายจิ มงฺกุํ กาตุกาโม หุตฺวา น วเทยฺย, ‘‘กาเลน วกฺขามิ โน อกาเลนา’’ติอาทโย ปน ปญฺจ ธเมฺม อชฺฌตฺตํ อุปฏฺฐเปตฺวา อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตน จิเตฺตน การุญฺญตํ ปฏิจฺจ วเทยฺยาติฯ

ทุกฺกรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. หิรีสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **หิรีนิเสโธ**ติ หิริยา อกุสเล ธเมฺม นิเสเธตีติ หิรีนิเสโธฯ **โกจิ โลกสฺมึ วิชฺชตี**ติ โกจิ เอวรูโป วิชฺชตีติ ปุจฺฉติฯ **โย นินฺทํ อปโพธตี**ติ โย ครหํ อปหรนฺโต พุชฺฌติฯ **อโสฺส ภโทฺร กสามิวา**ติ ยถา ภโทฺร อสฺสาชานีโย กสํ อปหรนฺโต พุชฺฌติ, ปโตทจฺฉายํ ทิสฺวา สํวิชฺชนฺโต วิย กสาย อตฺตนิ นิปาตํ น เทติ, เอวเมว โย ภิกฺขุ ภูตสฺส ทสอโกฺกสวตฺถุโน อตฺตนิ นิปาตํ อททนฺโต นินฺทํ อปโพธติ อปหรนฺโต พุชฺฌติ, เอวรูโป โกจิ ขีณาสโว วิชฺชตีติ ปุจฺฉติฯ อภูตโกฺกเสน ปน ปริมุโตฺต นาม นตฺถิฯ **ตนุยา**ติ ตนุกา, หิริยา อกุสเล ธเมฺม นิเสเธตฺวา จรนฺตา ขีณาสวา นาม อปฺปกาติ อโตฺถฯ **สทา สตา**ติ นิจฺจกาลํ สติเวปุเลฺลน สมนฺนาคตาฯ **อนฺตํ ทุกฺขสฺส ปปฺปุยฺยา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส โกฏึ อนฺตภูตํ นิพฺพานํ ปาปุณิตฺวาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

หิรีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กุฏิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **กจฺจิ เต กุฏิกา**ติ อยํ เทวตา ทส มาเส อโนฺตวสนฏฺฐานเฏฺฐน มาตรํ กุฏิกํ กตฺวา, ยถา สกุณา ทิวสํ โคจรปสุตา รตฺตึ กุลาวกํ อลฺลียนฺติ, เอวเมวํ สตฺตา ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวาปิ มาตุคามสฺส สนฺติกํ อาคจฺฉนฺติ, อาลยวเสน ภริยํ กุลาวกํ กตฺวาฯ กุลปเวณึ สนฺตานกเฏฺฐน ปุเตฺต สนฺตานเก กตฺวา, ตณฺหํ พนฺธนํ กตฺวา, คาถาพนฺธเนน อิเม ปเญฺห สโมธาเนตฺวา ภควนฺตํ ปุจฺฉิ, ภควาปิสฺสา วิสฺสเชฺชโนฺต **ตคฺฆา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตคฺฆา**ติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ **นตฺถี**ติ ปหาย ปพฺพชิตตฺตา วฏฺฏสฺมึ วา ปุน มาตุกุจฺฉิวาสสฺส ทารภรณสฺส ปุตฺตนิพฺพตฺติยา วา อภาวโต นตฺถิฯ

เทวตา ‘‘มยา สนฺนาหํ พนฺธิตฺวา คุฬฺหา ปญฺหา ปุจฺฉิตา, อยญฺจ สมโณ ปุจฺฉิตมเตฺตเยว วิสฺสเชฺชสิ, ชานํ นุ โข เม อชฺฌาสยํ กเถสิ, อุทาหุ อชานํ ยํ วา ตํ วา มุขารุฬฺหํ กเถสี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปุน **กินฺตาหน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กินฺตาหน**ฺติ กึ เต อหํฯ อถสฺสา ภควา อาจิกฺขโนฺต **มาตร**นฺติอาทิมาหฯ **สาหุ เต**ติ คาถาย อนุโมทิตฺวา สมฺปหํสิตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา อตฺตโน เทวฏฺฐานเมว คตาติฯ

กุฏิกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **ตโปทาราเม**ติ ตโปทสฺส ตโตฺตทกสฺส รหทสฺส วเสน เอวํ ลทฺธนาเม อาราเมฯ เวภารปพฺพตสฺส กิร เหฏฺฐา ภุมฺมฏฺฐกนาคานํ ปญฺจโยชนสติกํ นาคภวนํ เทวโลกสทิสํ มณิมเยน ตเลน อารามุยฺยาเนหิ จ สมนฺนาคตํฯ ตตฺถ นาคานํ กีฬนฏฺฐาเน มหาอุทกรหโท, ตโต ตโปทา นาม นที สนฺทติ กุถิตา อุโณฺหทกาฯ กสฺมา ปเนสา เอทิสา? ราชคหํ กิร ปริวาเรตฺวา มหาเปตโลโก ติฏฺฐติ, ตตฺถ ทฺวินฺนํ มหาโลหกุมฺภินิรยานํ อนฺตเรน อยํ ตโปทา อาคจฺฉติ, ตสฺมา กุถิตา สนฺทติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

“ยตายํ, ภิกฺขเว, ตโปทา สนฺทติ, โส ทโห อโจฺฉทโก สีโตทโก สาโตทโก เสโตทโก สุปฺปติโตฺถ รมณีโย ปหูตมจฺฉกจฺฉโป, จกฺกมตฺตานิ จ ปทุมานิ ปุปฺผนฺติฯ อปิ จายํ, ภิกฺขเว, ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉติ, เตนายํ ตโปทา กุถิตา สนฺทตี”ติ (ปารา. ๒๓๑)ฯ

อิมสฺส ปน อารามสฺส อภิมุขฏฺฐาเน ตโต มหาอุทกรหโท ชาโต, ตสฺส วเสนายํ วิหาโร “ตโปทาราโม”ติ วุจฺจติฯ

สมิทฺธีติ ตสฺส กิร เถรสฺส อตฺตภาโว สมิโทฺธ อภิรูโป ปาสาทิโก, ตสฺมา “สมิทฺธี”เตฺวว สงฺขํ คโตฯ **คตฺตานิ ปริสิญฺจิตุ**นฺติ ปธานิกเตฺถโร เอส, พลวปจฺจูเส อุฏฺฐายาสนา สรีรํ อุตุํ คาหาเปตฺวา พหิ สฏฺฐิหตฺถมเตฺต มหาจงฺกเม อปราปรํ จงฺกมิตฺวา “เสทคหิเตหิ คเตฺตหิ ปริภุญฺชมานํ เสนาสนํ กิลิสฺสตี”ติ มญฺญมาโน คตฺตานิ ปริสิญฺจนตฺถํ สรีรโธวนตฺถํ อุปสงฺกมิฯ **เอกจีวโร อฏฺฐาสี**ติ นิวาสนํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา จีวรํ หเตฺถน คเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ

คตฺตานิ ปุพฺพาปยมาโนติ คตฺตานิ ปุพฺพสทิสานิ โวทกานิ กุรุมาโนฯ อลฺลสรีเร ปารุตํ หิ จีวรํ กิลิสฺสติ ทุคฺคนฺธํ โหติ, น เจตํ วตฺตํฯ เถโร ปน วตฺตสมฺปโนฺน, ตสฺมา วเตฺต ฐิโตว นฺหายิตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตตฺถ อิทํ นฺหานวตฺตํ – อุทกติตฺถํ คนฺตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ จีวรานิ นิกฺขิปิตฺวา เวเคน ฐิตเกเนว น โอตริตพฺพํ, สพฺพทิสา ปน โอโลเกตฺวา วิวิตฺตภาวํ ญตฺวา ขาณุคุมฺพลตาทีนิ ววตฺถเปตฺวา ติกฺขตฺตุํ อุกฺกาสิตฺวา อวกุชฺช ฐิเตน อุตฺตราสงฺคจีวรํ อปเนตฺวา ปสาเรตพฺพํ, กายพนฺธนํ โมเจตฺวา จีวรปิเฏฺฐเยว ฐเปตพฺพํฯ สเจ อุทกสาฏิกา นตฺถิ, อุทกเนฺต อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา นิวาสนํ โมเจตฺวา สเจ สินฺนฏฺฐานํ อตฺถิ, ปสาเรตพฺพํฯ โน เจ อตฺถิ, สํหริตฺวา ฐเปตพฺพํฯ อุทกํ โอตรเนฺตน สณิกํ นาภิปฺปมาณมตฺตํ โอตริตฺวา วีจึ อนุฏฺฐาเปเนฺตน สทฺทํ อกโรเนฺตน นิวตฺติตฺวา อาคตทิสาภิมุเขน นิมฺุชฺชิตพฺพํ, เอวํ จีวรํ รกฺขิตํ โหติฯ อุมฺมุชฺชเนฺตนปิ สทฺทํ อกโรเนฺตน สณิกํ อุมฺมุชฺชิตฺวา นฺหานปริโยสาเน อุทกเนฺต อุกฺกุฏิเกน นิสีทิตฺวา นิวาสนํ ปริกฺขิปิตฺวา อุฏฺฐาย สุปริมณฺฑลํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา จีวรํ อปารุปิตฺวาว ฐาตพฺพนฺติฯ

เถโรปิ ตถา นฺหายิตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา วิคจฺฉมานอุทกํ กายํ โอโลกยมาโน อฏฺฐาสิฯ ตสฺส ปกติยาปิ ปาสาทิกสฺส ปจฺจูสสมเย สมฺมา ปริณตาหารสฺส อุโณฺหทเกน นฺหาตสฺส อติวิย มุขวโณฺณ วิโรจิ, พนฺธนา ปวุตฺตตาลผลํ วิย ปภาสมฺปโนฺน ปุณฺณจโนฺท วิย ตงฺขณวิกสิตปทุมํ วิย มุขํ สสฺสิริกํ อโหสิ, สรีรวโณฺณปิ วิปฺปสีทิฯ ตสฺมึ สมเย วนสเณฺฑ อธิวตฺถา ภุมฺมเทวตา ปาสาทิกํ ภิกฺขุํ โอโลกยมานา สมนํ นิคฺคเหตุํ อสโกฺกนฺตี กามปริฬาหาภิภูตา หุตฺวา, “เถรํ ปโลเภสฺสามี”ติ อตฺตภาวํ อุฬาเรน อลงฺกาเรน อลงฺกริตฺวา สหสฺสวฏฺฏิปทีปํ ปชฺชลมานา วิย จนฺทํ อุฏฺฐาปยมานา วิย สกลารามํ เอโกภาสํ กตฺวา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา อวนฺทิตฺวาว เวหาเส ฐิตา คาถํ อภาสิฯ เตน วุตฺตํ – “อถ โข อญฺญตรา เทวตา…เป.… อชฺฌภาสี”ติฯ

อภุตฺวาติ ปญฺจ กามคุเณ อปริภุญฺชิตฺวาฯ **ภิกฺขสี**ติ ปิณฺฑาย จรสิฯ **มา ตํ กาโล อุปจฺจคา**ติ เอตฺถ กาโล นาม ปญฺจกามคุณปฏิเสวนกฺขโม ทหรโยพฺพนกาโลฯ ชราชิเณฺณน หิ โอภเคฺคน ทณฺฑปรายเณน ปเวธมาเนน กาสสาสาภิภูเตน น สกฺกา กาเม ปริภุญฺชิตุํฯ อิติ อิมํ กาลํ สนฺธาย เทวตา “มา ตํ กาโล อุปจฺจคา”ติ อาหฯ ตตฺถ **มา อุปจฺจคา**ติ มา อติกฺกมิฯ

กาลํ โวหํ น ชานามีติ เอตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **กาลํ น ชานามี**ติ มรณกาลํ สนฺธาย วทติฯ สตฺตานญฺหิ –

> ‘‘ชีวิตํ พฺยาธิ กาโล จ, เทหนิเกฺขปนํ คติ;
> ปเญฺจเต ชีวโลกสฺมิํ, อนิมิตฺตา น นายเร’’ฯ

ตตฺถ **ชีวิตํ** ตาว ‘‘เอตฺตกเมว, น อิโต ปร’’นฺติ ววตฺถานาภาวโต อนิมิตฺตํฯ กลลกาเลปิ หิ สตฺตา มรนฺติ, อพฺพุท-เปสิ-ฆน-อฑฺฒมาส-เอกมาส-เทฺวมาส-เตมาส-จตุมาสปญฺจมาส…เป.… ทสมาสกาเลปิ, กุจฺฉิโต นิกฺขนฺตสมเยปิ, ตโต ปรํ วสฺสสตสฺส อโนฺตปิ พหิปิ มรนฺติ เยวฯ **พฺยาธิ**ปิ ‘‘อิมินาว พฺยาธินา สตฺตา มรนฺติ, น อเญฺญนา’’ติ ววตฺถานาภาวโต อนิมิโตฺตฯ จกฺขุโรเคนปิ หิ สตฺตา มรนฺติ โสตโรคาทีนํ อญฺญตเรนปิฯ **กาโล**ปิ, ‘‘อิมสฺมิํ เยว กาเล มริตพฺพํ, น อญฺญสฺมิ’’นฺติ เอวํ ววตฺถานาภาวโต อนิมิโตฺตฯ ปุพฺพเณฺหปิ หิ สตฺตา มรนฺติ มชฺฌนฺหิกาทีนํ อญฺญตรสฺมิมฺปิฯ **เทหนิเกฺขปน**มฺปิ, ‘‘อิเธว มียมานานํ เทเหน ปติตพฺพํ, น อญฺญตฺถา’’ติ เอวํ ววตฺถานาภาวโต อนิมิตฺตํฯ อโนฺตคาเม ชาตานญฺหิ พหิคาเมปิ อตฺตภาโว ปตติ, พหิคาเมปิ ชาตานํ อโนฺตคาเมปิฯ ตถา ถลชานํ ชเล, ชลชานํ ถเลติ อเนกปฺปการโต วิตฺถาเรตพฺพํฯ **คติ**ปิ, ‘‘อิโต จุเตน อิธ นิพฺพตฺติตพฺพ’’นฺติ เอวํ ววตฺถานาภาวโต อนิมิตฺตาฯ เทวโลกโต หิ จุตา มนุเสฺสสุปิ นิพฺพตฺตนฺติ , มนุสฺสโลกโต จุตา เทวโลกาทีนํ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺตนฺตีติ เอวํ ยเนฺต ยุตฺตโคโณ วิย คติปญฺจเก โลโก สมฺปริวตฺตติฯ ตเสฺสวํ สมฺปริวตฺตโต ‘‘อิมสฺมิํ นาม กาเล มรณํ ภวิสฺสตี’’ติ อิมํ มรณสฺส กาลํ โวหํ น ชานามิฯ

ฉโนฺน กาโล น ทิสฺสตีติ อยํ กาโล มยฺหํ ปฏิจฺฉโนฺน อวิภูโต น ปญฺญายติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อยํ กาโล ปฏิจฺฉโนฺน น ปญฺญายติ, ตสฺมา ปญฺจ กามคุเณ อภุตฺวาว ภิกฺขามิฯ **มา มํ กาโล อุปจฺจคา**ติ เอตฺถ สมณธมฺมกรณกาลํ สนฺธาย ‘‘กาโล’’ติ อาหฯ อยญฺหิ สมณธโมฺม นาม ปจฺฉิเม กาเล ติโสฺส วโยสีมา อติกฺกเนฺตน โอภเคฺคน ทณฺฑปรายเณน ปเวธมาเนน กาสสาสาภิภูเตน น สกฺกา กาตุํฯ ตทา หิ น สกฺกา โหติ อิจฺฉิติจฺฉิตํ พุทฺธวจนํ วา คณฺหิตุํ, ธุตงฺคํ วา ปริภุญฺชิตุํ, อรญฺญวาสํ วา วสิตุํ, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปตฺติํ วา สมาปชฺชิตุํ, ปทภาณ-สรภญฺญธมฺมกถา-อนุโมทนาทีนิ วา กาตุํ, ตรุณโยพฺพนกาเล ปเนตํ สพฺพํ สกฺกา กาตุนฺติ อยํ สมณธมฺมกรณสฺส กาโล มา มํ อุปจฺจคา, ยาว มํ นาติกฺกมติ, ตาว กาเม อภุตฺวาว สมณธมฺมํ กโรมีติ อาหฯ

ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวาติ สา กิร เทวตา – ‘‘อยํ ภิกฺขุ สมณธมฺมกรณสฺส กาลํ นาม กเถติ, อกาลํ นาม กเถติ, สเหตุกํ กเถติ สานิสํส’’นฺติ เอตฺตาวตาว เถเร ลชฺชํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา มหาพฺรหฺมํ วิย อคฺคิกฺขนฺธํ วิย จ นํ มญฺญมานา คารวชาตา อากาสา โอรุยฺห ปถวิยํ อฏฺฐาสิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ ปถวิยํ ฐิตา, เยน ปนเตฺถน อาคตา, ปุนปิ ตเมว คเหตฺวา **ทหโร ตฺวน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุสู**ติ ตรุโณฯ **กาฬเกโส**ติ สุฏฺฐุ กาฬเกโสฯ **ภเทฺรนา**ติ ภทฺทเกนฯ เอกโจฺจ หิ ทหโรปิ สมาโน กาโณ วา โหติ กุณิอาทีนํ วา อญฺญตโร, โส ภเทฺรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต นาม น โหติฯ โย ปน อภิรูโป โหติ ทสฺสนีโย ปาสาทิโก สพฺพสมฺปตฺติสมฺปโนฺน, ยํ ยเทว อลงฺการปริหารํ อิจฺฉติ, เตน เตน อลงฺกโต เทวปุโตฺต วิย จรติ, อยํ ภเทฺรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต นาม โหติฯ เถโร จ อุตฺตมรูปสมฺปโนฺน, เตน นํ เอวมาหฯ

อนิกฺกีฬิตาวี กาเมสูติ กาเมสุ อกีฬิตกีโฬ อภุตฺตาวี, อกตกามกีโฬติ อโตฺถฯ **มา สนฺทิฏฺฐิกํ หิตฺวา**ติ เยภุเยฺยน หิ ตา อทิฏฺฐสจฺจา อวีตราคา อปรจิตฺตวิทูนิโย เทวตา ภิกฺขู ทสปิ วสฺสานิ วีสติมฺปิ…เป.… สฏฺฐิมฺปิ วสฺสานิ ปริสุทฺธํ อขณฺฑํ พฺรหฺมจริยํ จรมาเน ทิสฺวา –

‘‘อิเม ภิกฺขู มานุสเก ปญฺจ กามคุเณ ปหาย ทิเพฺพ กาเม ปตฺถยนฺตา สมณธมฺมํ กโรนฺตี’’ติ สญฺญํ อุปฺปาเทนฺติ, อยมฺปิ ตเตฺถว อุปฺปาเทสิฯ ตสฺมา มานุสเก กาเม สนฺทิฏฺฐิเก, ทิเพฺพ จ กาลิเก กตฺวา เอวมาหฯ

น โข อหํ, อาวุโสติ, อาวุโส, อหํ สนฺทิฏฺฐิเก กาเม หิตฺวา กาลิเก กาเม น อนุธาวามิ น ปเตฺถมิ น ปิเหมิฯ **กลิกญฺจ โข อหํ, อาวุโส**ติ อหํ โข, อาวุโส, กาลิกํ กามํ หิตฺวา สนฺทิฏฺฐิกํ โลกุตฺตรธมฺมํ อนุธาวามิฯ อิติ เถโร จิตฺตานนฺตรํ อลทฺธพฺพตาย ทิเพฺพปิ มานุสเกปิ ปญฺจ กามคุเณ **กาลิกา**ติ อกาสิ, จิตฺตานนฺตรํ ลทฺธพฺพตาย โลกุตฺตรธมฺมํ **สนฺทิฏฺฐิก**นฺติฯ ปญฺจกามคุเณสุ สโมหิเตสุปิ สมฺปนฺนกามสฺสาปิ กามิโน จิตฺตานนฺตรํ อิจฺฉิติจฺฉิตารมฺมณานุภวนํ น สมฺปชฺชติฯ จกฺขุทฺวาเร อิฏฺฐารมฺมณํ อนุภวิตุกาเมน หิ จิตฺตการโปตฺถการรูปการาทโย ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘อิทํ นาม สเชฺชถา’’ติ วตฺตพฺพํ โหติฯ เอตฺถนฺตเร อเนกโกฏิสตสหสฺสานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ อถ ปจฺฉา ตํ อารมฺมณํ สมฺปาปุณาติ ฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ โสตาปตฺติมคฺคานนฺตรํ ปน โสตาปตฺติผลเมว อุปฺปชฺชติ, อนฺตรา อญฺญสฺส จิตฺตสฺส วาโร นตฺถิฯ เสสผเลสุปิ เอเสว นโยติฯ

โส ตเมวตฺถํ คเหตฺวา **กาลิกา หิ, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กาลิกา**ติ วุตฺตนเยน สโมหิตสมฺปตฺตินาปิ กาลนฺตเร ปตฺตพฺพาฯ **พหุทุกฺขา**ติ ปญฺจ กามคุเณ นิสฺสาย ปตฺตพฺพทุกฺขสฺส พหุตาย พหุทุกฺขาฯ ตํวตฺถุกเสฺสว อุปายาสสฺส พหุตาย **พหุปายาสาฯ อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย**ติ ปญฺจ กามคุเณ นิสฺสาย ลทฺธพฺพสุขโต อาทีนโว ภิโยฺย, ทุกฺขเมว พหุตรนฺติ อโตฺถฯ **สนฺทิฏฺฐิโก อยํ ธโมฺม**ติ อยํ โลกุตฺตรธโมฺม เยน เยน อธิคโต โหติ, เตน เตน ปรสทฺธาย คนฺตพฺพตํ หิตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาเณน สยํ ทฏฺฐโพฺพติ **สนฺทิฏฺฐิโก**ฯ อตฺตโน ผลทานํ สนฺธาย นาสฺส กาโลติ อกาโล, อกาโลเยว **อกาลิโก**ฯ โย เอตฺถ อริยมคฺคธโมฺม, โส อตฺตโน ปวตฺติสมนนฺตรเมว ผลํ เทตีติ อโตฺถฯ ‘‘เอหิ ปสฺส อิมํ ธมฺม’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ เอหิปสฺสวิธิํ อรหตีติ **เอหิปสฺสิโก**ฯ อาทิตฺตํ เจลํ วา สีสํ วา อชฺฌุเปกฺขิตฺวาปิ ภาวนาวเสน อตฺตโน จิเตฺต อุปนยํ อรหตีติ **โอปเนยฺยิโก**ฯ สเพฺพหิ อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีหิ วิญฺญูหิ ‘‘ภาวิโต เม มโคฺค, อธิคตํ ผลํ, สจฺฉิกโต นิโรโธ’’ติ อตฺตนิ อตฺตนิ เวทิตโพฺพติ **ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ วิญฺญูหี**ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๖ อาทโย) ธมฺมานุสฺสติวณฺณนายํ วุโตฺตฯ

อิทานิ สา เทวตา อโนฺธ วิย รูปวิเสสํ เถเรน กถิตสฺส อเตฺถ อชานนฺตี **กถญฺจ ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กถญฺจา**ติปทสฺส ‘‘กถญฺจ ภิกฺขุ กาลิกา กามา วุตฺตา ภควตา, กถํ พหุทุกฺขา, กถํ พหุปายาสา’’ติ? เอวํ สพฺพปเทหิ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

นโวติ อปริปุณฺณปญฺจวโสฺส หิ ภิกฺขุ นโว นาม โหติ, ปญฺจวสฺสโต ปฏฺฐาย มชฺฌิโม, ทสวสฺสโต ปฏฺฐาย เถโรฯ อปโร นโย – อปริปุณฺณทสวโสฺส นโว, ทสวสฺสโต ปฏฺฐาย มชฺฌิโม, วีสติวสฺสโต ปฏฺฐาย เถโรฯ เตสํ อหํ นโวติ วทติฯ

นโวปิ เอกโจฺจ สตฺตฏฺฐวสฺสกาเล ปพฺพชิตฺวา ทฺวาทสเตรสวสฺสานิ สามเณรภาเวเนว อติกฺกโนฺต จิรปพฺพชิโต โหติ, อหํ ปน อจิรปพฺพชิโตติ วทติฯ **อิมํ ธมฺมวินย**นฺติ อิมํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจฯ อุภยเมฺปตํ สาสนเสฺสว นามํฯ ธเมฺมน เหตฺถ เทฺว ปิฏกานิ วุตฺตานิ, วินเยน วินยปิฏกํ, อิติ ตีหิ ปิฏเกหิ ปกาสิตํ ปฏิปตฺติํ อธุนา อาคโตมฺหีติ วทติฯ

มเหสกฺขาหีติ มหาปริวาราหิฯ เอเกกสฺส หิ เทวรโญฺญ โกฏิสตมฺปิ โกฏิสหสฺสมฺปิ ปริวาโร โหติ, เต อตฺตานํ มหเนฺต ฐาเน ฐเปตฺวา ตถาคตํ ปสฺสนฺติฯ ตตฺถ อมฺหาทิสานํ อเปฺปสกฺขานํ มาตุคามชาติกานํ กุโต โอกาโสติ ทเสฺสติฯ

มยมฺปิ อาคเจฺฉยฺยามาติ อิทํ สา เทวตา ''สเจปิ จกฺกวาฬํ ปูเรตฺวา ปริสา นิสินฺนา โหติ, มหติยา พุทฺธวีถิยา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตุํ ลภตี''ติ ญตฺวา อาหฯ **ปุจฺฉ ภิกฺขุ, ปุจฺฉ ภิกฺขู**ติ ถิรกรณวเสน อาเมฑิตํ กตํฯ

อกฺเขยฺยสญฺญิโนติ เอตฺถ ''เทโว, มนุโสฺส, คหโฎฺฐ, ปพฺพชิโต, สโตฺต, ปุคฺคโล, ติโสฺส, ผุโสฺส''ติอาทินา นเยน อเกฺขยฺยโต สเพฺพสํ อกฺขานานํ สพฺพาสํ กถานํ วตฺถุภูตโต ปญฺจกฺขนฺธา ''อเกฺขยฺยา''ติ วุจฺจนฺติฯ ''สโตฺต นโร โปโส ปุคฺคโล อิตฺถี ปุริโส''ติ เอวํ สญฺญา เอเตสํ อตฺถีติ สญฺญิโน, อเกฺขเยฺยเสฺวว สญฺญิโนติ **อเกฺขยฺยสญฺญิโน,** ปญฺจสุ ขเนฺธสุ สตฺตปุคฺคลาทิสญฺญิโนติ อโตฺถฯ **อเกฺขยฺยสฺมึ ปติฎฺฐิตา**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อฎฺฐหากาเรหิ ปติฎฺฐิตาฯ รโตฺต หิ ราควเสน ปติฎฺฐิโต โหติ, ทุโฎฺฐ โทสวเสน, มูโฬฺห โมหวเสน, ปรามโฎฺฐ ทิฎฺฐิวเสน, ถามคโต อนุสยวเสน, วินิพโทฺธ มานวเสน, อนิฎฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉาวเสน, วิเกฺขปคโต อุทฺธจฺจวเสน ปติฎฺฐิโต โหติฯ **อเกฺขยฺยํ อปริญฺญายา**ติ ปญฺจกฺขเนฺธ ตีหิ ปริญฺญาหิ อปริชานิตฺวาฯ **โยคมายนฺติ มจฺจุโน**ติ มจฺจุโน โยคํ ปโยคํ ปเกฺขปํ อุปเกฺขปํ อุปกฺกมํ อพฺภนฺตรํ อาคจฺฉนฺติ, มรณวสํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ เอวมิมาย คาถาย กาลิกา กามา กถิตาฯ

ปริญฺญายาติ ญาตปริญฺญา, ตีรณปริญฺญา, ปหานปริญฺญาติ อิมาหิ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ ตตฺถ กตมา **ญาตปริญฺญา?** ปญฺจกฺขเนฺธ ปริชานาติ – ''อยํ รูปกฺขโนฺธ, อยํ เวทนากฺขโนฺธ, อยํ สญฺญากฺขโนฺธ, อยํ สงฺขารกฺขโนฺธ, อยํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, อิมานิ เตสํ ลกฺขณรสปจฺจุปฎฺฐานปทฎฺฐานานี''ติ, อยํ ญาตปริญฺญาฯ กตมา **ตีรณปริญฺญา?** เอวํ ญาตํ กตฺวา ปญฺจกฺขเนฺธ ตีเรติ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโตติ ทฺวาจตฺตาลีสาย อาการเรหิฯ อยํ ตีรณปริญฺญาฯ กตมา **ปหานปริญฺญา?** เอวํ ตีรยิตฺวา อคฺคมเคฺคน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ฉนฺทราคํ ปชหติฯ อยํ ปหานปริญฺญาฯ

อกฺขาตารํ น มญฺญตีติ เอวํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปญฺจกฺขเนฺธ ปริชานิตฺวา ขีณาสโว ภิกฺขุ อกฺขาตารํ ปุคฺคลํ น มญฺญติฯ **อกฺขาตาร**นฺติ กมฺมวเสน การณํ เวทิตพฺพํ, อกฺขาตพฺพํ กเถตพฺพํ ปุคฺคลํ น มญฺญติ, น ปสฺสตีติ อโตฺถ ฯ กินฺติ อกฺขาตพฺพนฺติ? ''ติโสฺส''ติ วา ''ผุโสฺส''ติ วา เอวํ เยน เกนจิ นาเมน วา โคเตฺตน วา ปกาเสตพฺพํฯ **ตญฺหิ ตสฺส น โหตี**ติ ตํ ตสฺส ขีณาสวสฺส น โหติฯ **เยน นํ วชฺชา**ติ เยน นํ ''ราเคน รโตฺต''ติ วา ''โทเสน ทุโฎฺฐ''ติ วา ''โมเหน มูโฬฺห''ติ วาติ โกจิ วเทยฺย, ตํ การณํ ตสฺส ขีณาสวสฺส นตฺถิฯ

สเจ วิชานาสิ วเทหีติ สเจ เอวรูปํ ขีณาสวํ ชานาสิ, ''ชานามี''ติ วเทหิฯ โน เจ ชานาสิ, อถ ''น ชานามี''ติ วเทหิฯ **ยกฺขา**ติ เทวตํ อาลปโนฺต อาหฯ อิติ อิมาย คาถาย สนฺทิฎฺฐิโก นววิโธ โลกุตฺตรธโมฺม กถิโตฯ **สาธู**ติ อายาจนเตฺถ นิปาโตฯ

โย มญฺญตีติ โย อตฺตานํ ''อหํ สโม''ติ วา ''วิเสสี''ติ วา ''นิหีโน''ติ วา มญฺญติฯ เอเตน ''เสโยฺยหมสฺมี''ติอาทโย ตโย มานา คหิตาวฯ เตสุ คหิเตสุ นว มานา คหิตาว โหนฺติฯ **โส วิวเทถ เตนา**ติ โส ปุคฺคโล เตเนว มาเนน เยน เกนจิ ปุคฺคเลน สทฺธึ – ''เกน มํ ตฺวํ ปาปุณาสิ, กึ ชาติยา ปาปุณาสิ, อุทาหุ โคเตฺตน, กุลปเทเสน, วณฺณโปกฺขรตาย, พาหุสเจฺจน, ธุตคุเณนา''ติ เอวํ วิวเทยฺยฯ อิติ อิมายปิ อุปฑฺฒคาถาย กาลิกา กามา กถิตาฯ

ตีสุ วิธาสูติ ตีสุ มาเนสุฯ ‘‘เอกวิเธน รูปสงฺคโห’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๕๘๔) หิ โกฏฺฐาโส ‘‘วิโธ’’ติ วุโตฺตฯ ‘‘กถํวิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ, กถํวิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๕) อากาโรฯ ‘‘ติโสฺส อิมา, ภิกฺขเว, วิธาฯ กตมา ติโสฺส ? เสโยฺยหมสฺมีติ วิธา, สทิโสหมสฺมีติ วิธา, หีโนหมสฺมีติ วิธา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๑๖๒) มาโน ‘‘วิธา’’ติ วุโตฺตฯ อิธาปิ มาโนวฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตีสุ วิธาสูติ ตีสุ มาเนสู’’ติฯ **อวิกมฺปมาโน**ติ โส ปุคฺคโล เอเตสุ สเงฺขปโต ตีสุ , วิตฺถารโต นวสุ มาเนสุ น กมฺปติ, น จลติฯ **สโม วิเสสีติ น ตสฺส โหตี**ติ ตสฺส ปหีนมานสฺส ขีณาสวสฺส ‘‘อหํ สทิโส’’ติ วา ‘‘เสโยฺย’’ติ วา ‘‘หีโน’’ติ วา น โหตีติ ทเสฺสติฯ ปจฺฉิมปทํ วุตฺตนยเมวฯ อิติ อิมายปิ อุปฑฺฒคาถาย นววิโธ สนฺทิฏฺฐิโก โลกุตฺตรธโมฺม กถิโตฯ

ปหาสิ สงฺขนฺติ, ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหารํ อาหาเรตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๑๒๐, ๒๓๙) ปญฺญา ‘‘สงฺขา’’ติ อาคตาฯ ‘‘อตฺถิ เต โกจิ คณโก วา มุทฺทิโก วา สงฺขายโก วา, โย ปโหติ คงฺคาย วาลุกํ คเณตุ’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๔๑๐) เอตฺถ คณนาฯ ‘‘สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๘๐) โกฏฺฐาโสฯ ‘‘ยา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๑๓-๑๓๑๕) เอตฺถ ปณฺณตฺติ ‘‘สงฺขา’’ติ อาคตาฯ อิธาปิ อยเมว อธิเปฺปตาฯ **ปหาสิ สงฺข**นฺติ ปทสฺส หิ อยเมวโตฺถ – รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺห อิติ อิมํ ปณฺณตฺติํ ขีณาสโว ปหาสิ ชหิ ปชหีติฯ

น วิมานมชฺฌคาติ นวเภทํ ติวิธมานํ น อุปคโตฯ นิวาสเฏฺฐน วา มาตุกุจฺฉิ ‘‘วิมาน’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ อายติํ ปฏิสนฺธิวเสน น อุปคจฺฉีติปิ อโตฺถฯ อนาคตเตฺถ อตีตวจนํฯ **อเจฺฉจฺฉี**ติ ฉินฺทิฯ **ฉินฺนคนฺถ**นฺติ จตฺตาโร คเนฺถ ฉินฺทิตฺวา ฐิตํฯ **อนีฆ**นฺติ นิทฺทุกฺขํฯ **นิราส**นฺติ นิตฺตณฺหํฯ **ปริเยสมานา**ติ โอโลกยมานาฯ **นาชฺฌคมุ**นฺติ น อธิคจฺฉนฺติ น วินฺทนฺติ น ปสฺสนฺติฯ วตฺตมานเตฺถ อตีตวจนํฯ **อิธ วา หุรํ วา**ติ อิธโลเก วา ปรโลเก วาฯ **สพฺพนิเวสเนสู**ติ ตโย ภวา, จตโสฺส โยนิโย, ปญฺจ คติโย, สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย, นว สตฺตาวาสา, อิติ อิเมสุปิ สเพฺพสุ สตฺตนิเวสเนสุ เอวรูปํ ขีณาสวํ กายสฺส เภทา อุปฺปชฺชมานํ วา อุปฺปนฺนํ วา น ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ อิมาย คาถาย สนฺทิฏฺฐิกํ โลกุตฺตรธมฺมเมว กเถสิฯ

อิมญฺจ คาถํ สุตฺวา สาปิ เทวตา อตฺถํ สลฺลเกฺขสิ, เตเนว การเณน **อิมสฺส ขฺวาหํ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาปํ น กยิรา**ติ คาถาย ทสกุสลกมฺมปถวเสนปิ กเถตุํ วฏฺฏติ อฏฺฐงฺคิกมคฺควเสนปิฯ ทสกุสลกมฺมปถวเสน ตาว **วจสา**ติ จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํ คหิตํฯ **มนสา**ติ ติวิธํ มโนสุจริตํ คหิตํฯ **กาเยน วา กิญฺจน สพฺพโลเก**ติ ติวิธํ กายสุจริตํ คหิตํฯ อิเม ตาว ทสกุสลกมฺมปถธมฺมา โหนฺติฯ **กาเม ปหายา**ติ อิมินา ปน กามสุขลฺลิกานุโยโค ปฏิกฺขิโตฺตฯ **สติมา สมฺปชาโน**ติ อิมินา ทสกุสลกมฺมปถการณํ สติสมฺปชญฺญํ คหิตํฯ **ทุกฺขํ น เสเวถ อนตฺถสํหิต**นฺติ อิมินา อตฺตกิลมถานุโยโค ปฏิสิโทฺธฯ อิติ เทวตา ‘‘อุโภ อเนฺต วิวเชฺชตฺวา การเณหิ สติสมฺปชเญฺญหิ สทฺธิํ ทสกุสลกมฺมปถเมฺม ตุเมฺหหิ กถิเต อาชานามิ ภควา’’ติ วทติฯ

อฏฺฐงฺคิกมคฺควเสน ปน อยํ นโย – ตสฺมิํ กิร ฐาเน มหตี ธมฺมเทสนา อโหสิฯ เทสนาปริโยสาเน เทวตา ยถาฐาเน ฐิตาว เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย อตฺตนา อธิคตํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทเสฺสนฺตี เอวมาหฯ ตตฺถ **วจสา**ติ สมฺมาวาจา คหิตา, มโน ปน องฺคํ น โหตีติ **มนสา**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตกํ จิตฺตํ คหิตํฯ **กาเยน วา กิญฺจน สพฺพโลเก**ติ สมฺมากมฺมโนฺต คหิโต, อาชีโว ปน วาจากมฺมนฺตปกฺขิกตฺตา คหิโตว โหติฯ **สติมา**ติ อิมินา วายามสติสมาธโย คหิตาฯ **สมฺปชาโน**ติปเทน สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปาฯ **กาเม ปหาย,**

ทุกฺขํ น เสเวถาติปททฺวเยน อนฺตทฺวยวชฺชนํฯ อิติ อิเม เทฺว อเนฺต อนุปคมฺม มชฺฌิมํ ปฏิปทํ ตุเมฺหหิ กถิตํ, อาชานามิ ภควาติ วตฺวา ตถาคตํ คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามีติฯ

สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นนฺทนวโคฺค ทุติโยฯ

๓. สตฺติวโคฺค

๑. สตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๑. สตฺติวคฺคสฺส ปฐเม **สตฺติยา**ติ เทสนาสีสเมตํฯ เอกโตธาราทินา สเตฺถนาติ อโตฺถฯ **โอมโฏฺฐ**ติ ปหโตฯ จตฺตาโร หิ ปหารา โอมโฏฺฐ อุมฺมโฏฺฐ มโฏฺฐ วิมโฏฺฐติฯ ตตฺถ อุปริ ฐตฺวา อโธมุขํ ทินฺนปหาโร โอมโฏฺฐ นาม; เหฏฺฐา ฐตฺวา อุทฺธํมุขํ ทิโนฺน อุมฺมโฏฺฐ นาม; อคฺคฬสูจิ วิย วินิวิชฺฌิตฺวา คโต มโฏฺฐ นาม; เสโส สโพฺพปิ วิมโฏฺฐ นามฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน โอมโฏฺฐ คหิโตฯ โส หิ สพฺพทารุโณ ทุรุทฺธรสโลฺล ทุตฺติกิจฺฉ อโนฺตโทโส อโนฺตปุพฺพโลหิโตว โหติ , ปุพฺพโลหิตํ อนิกฺขมิตฺวา วณมุขํ ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐติฯ ปุพฺพโลหิตํ นิหริตุกาเมหิ มเญฺจน สทฺธิํ พนฺธิตฺวา อโธสิโร กาตโพฺพ โหติ, มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ ปาปุณาติฯ **ปริพฺพเช**ติ วิหเรยฺยฯ

อิมาย คาถาย กิํ กเถติ? ยถา สตฺติยา โอมโฏฺฐ ปุริโส สลฺลุพฺพหน-วณติกิจฺฉนานํ อตฺถาย วีริยํ อารภติ, ปโยคํ กโรติ ปรกฺกมติฯ ยถา จ ฑยฺหมาโน มตฺถเก อาทิตฺตสีโส ตสฺส นิพฺพาปนตฺถาย วีริยํ อารภติ, ปโยคํ กโรติ ปรกฺกมติ, เอวเมว ภิกฺขุ กามราคํ ปหานาย สโต อปฺปมโตฺต หุตฺวา วิหเรยฺย ภควาติ กเถสิฯ

อถ ภควา จิเนฺตสิ – อิมาย เทวตาย อุปมา ตาว ทฬฺหํ กตฺวา อานีตา, อตฺถํ ปน ปริตฺตกํ คเหตฺวา ฐิตา, ปุนปฺปุนํ กเถนฺตีปิ เหสา กามราคสฺส วิกฺขมฺภนปหานเมว กเถยฺยฯ ยาว จ กามราโค มเคฺคน น สมุคฺฆาฏียติ, ตาว อนุพโทฺธว โหติฯ อิติ ตเมว โอปมฺมํ คเหตฺวา ปฐมมคฺควเสน เทสนํ วินิวเฏฺฏตฺวา เทเสโนฺต ทุติยํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ ปุริมานุสาเรเนว เวทิตโพฺพติฯ ปฐมํฯ

๒. ผุสติสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **นาผุสนฺตํ ผุสตี**ติ กมฺมํ อผุสนฺตํ วิปาโก น ผุสติ, กมฺมเมว วา อผุสนฺตํ กมฺมํ น ผุสติฯ กมฺมญฺหิ นากโรโต กริยติฯ **ผุสนฺตญฺจ ตโต ผุเส**ติ กมฺมํ ผุสนฺตํ วิปาโก ผุสติ, กมฺมเมว วา ผุสติฯ กมฺมญฺหิ กโรโต กริยติฯ **ตสฺมา ผุสนฺตํ ผุสติ, อปฺปทุฏฺฐปโทสิน**นฺติ ยสฺมา น อผุสนฺตํ ผุสติ, ผุสนฺตญฺจ ผุสติ, อยํ กมฺมวิปากานํ ธมฺมตา, ตสฺมา โย ‘‘อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ, สุทฺธสฺส โปสสฺส อนงฺคณสฺสา’’ติ เอวํ วุโตฺต อปฺปทุฏฺฐปโทสี ปุคฺคโล, ตํ ปุคฺคลํ กมฺมํ ผุสนฺตเมว กมฺมํ ผุสติ, วิปาโก วา ผุสติฯ โส หิ ปรสฺส อุปฆาตํ กาตุํ สโกฺกติ วา มา วา, อตฺตา ปนาเนน จตูสุ อปาเยสุ ฐปิโต นาม โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘ตเมว พาลํ ปเจฺจติ ปาปํ, สุขุโม รโช ปฏิวาตํว ขิโตฺต’’ติฯ ทุติยํฯ

๓. ชฎาสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **อโนฺตชฏา**ติ คาถายํ **ชฏา**ติ ตณฺหาย ชาลินิยา อธิวจนํฯ สา หิ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ เหฏฺฐุปริยวเสน ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สํสิพฺพนเฏฺฐน เวฬุคุมฺพาทีนํ สาขาชาลสงฺขาตา ชฏา วิยาติ ชฏาฯ สา ปเนสา สกปริกฺขารปรปริกฺขาเรสุ สกอตฺตภาว-ปรอตฺตภาเวสุ อชฺฌตฺติกายตน-พาหิรายตเนสุ จ อุปฺปชฺชนโต **อโนฺตชฏา พหิชฏา**ติ วุจฺจติฯ ตาย เอวํ อุปฺปชฺชมานาย **ชฏาย ชฏิตา ปชา**ฯ ยถา นาม เวฬุชฏาทีหิ เวฬุอาทโย, เอวํ ตาย ตณฺหาชฏาย สพฺพาปิ อยํ สตฺตนิกายสงฺขาตา ปชา ชฏิตา วินทฺธา, สํสิพฺพิตาติ อโตฺถฯ ยสฺมา จ เอวํ ชฏิตา, **ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามี**ติ ตสฺมา ตํ ปุจฺฉามิฯ **โคตมา**ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติฯ **โก อิมํ วิชฏเย ชฏนฺ**ติ อิมํ เอวํ เตธาตุกํ ชเฏตฺวา ฐิตํ ชฏํ โก วิชเฏยฺย, วิชเฏตุํ โก สมโตฺถติ ปุจฺฉติฯ

อถสฺส ภควา ตมตฺถํ วิสฺสเชฺชโนฺต **สีเล ปติฏฺฐายา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีเล ปติฏฺฐายา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเล ฐตฺวาฯ เอตฺถ จ ภควา ชฏาวิชฏนํ ปุจฺฉิโต สีลํ อารภโนฺต น ''อญฺญํ ปุโฏฺฐ อญฺญํ กเถตี''ติ เวทิตโพฺพฯ ชฏาวิชฏกสฺส หิ ปติฏฺฐาทสฺสนตฺถเมตฺถ สีลํ กถิตํฯ

นโรติ สโตฺตฯ **สปโญฺญ**ติ กมฺมชติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญาย ปญฺญวาฯ **จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย**นฺติ สมาธิเญฺจว วิปสฺสนญฺจ ภาวยมาโนฯ จิตฺตสีเสน เหตฺถ อฏฺฐ สมาปตฺติโย กถิตา, ปญฺญานาเมน วิปสฺสนาฯ **อาตาปี**ติ วีริยวาฯ วีริยญฺหิ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนเฏฺฐน ''อาตาโป''ติ วุจฺจติ, ตทสฺส อตฺถีติ อาตาปีฯ **นิปโก**ติ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ อิมินา ปเทน ปาริหาริยปญฺญํ ทเสฺสติฯ **ปาริหาริยปญฺญา** นาม ''อยํ กาโล อุเทฺทสสฺส, อยํ กาโล ปริปุจฺฉายา''ติอาทินา นเยน สพฺพตฺถ การาปิตา ปริหริตพฺพปญฺญาฯ อิมสฺมิญฺหิ ปญฺหาพฺยากรเณ ติกฺขตฺตุํ ปญฺญา อาคตาฯ ตตฺถ ปฐมา ชาติปญฺญา, ทุติยา วิปสฺสนาปญฺญา, ตติยา สพฺพกิจฺจปริณายิกา ปาริหาริยปญฺญาฯ

โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ โส อิเมหิ สีลาทีหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุฯ ยถา นาม ปุริโส ปถวิยํ ปติฏฺฐาย สุนิสิตํ สตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา มหนฺตํ เวฬุคุมฺพํ วิชเฏยฺย, เอวเมวํ สีเล ปติฏฺฐาย สมาธิสิลายํ สุนิสิตํ วิปสฺสนาปญฺญาสตฺถํ วีริยพลปคฺคหิเตน ปาริหาริยปญฺญาหเตฺถน อุกฺขิปิตฺวา สพฺพมฺปิ ตํ อตฺตโน สนฺตาเน ปติตํ ตณฺหาชฏํ วิชเฏยฺย สญฺฉิเนฺทยฺย สมฺปทาเลยฺยาติฯ

เอตฺตาวตา เสขภูมิํ กเถตฺวา อิทานิ ชฏํ วิชเฏตฺวา ฐิตํ มหาขีณาสวํ ทเสฺสโนฺต **เยส**นฺติ อาทิมาหฯ เอวํ ชฏํ วิชเฏตฺวา ฐิตํ ขีณาสวํ ทเสฺสตฺวา ปุน ชฏาย วิชฏโนกาสํ ทเสฺสโนฺต **ยตฺถ นามญฺจา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นาม**นฺติ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาฯ **ปฏิฆํ รูปสญฺญา จา**ติ เอเตฺถ ปฏิฆสญฺญาวเสน กามภโว คหิโต, รูปสญฺญาวเสน รูปภโวฯ เตสุ ทฺวีสุ คหิเตสุ อรูปภโว คหิโตว โหติ ภวสเงฺขเปนาติฯ **เอเตฺถสา ฉิชฺชเต ชฏา**ติ เอตฺถ เตภูมกวฏฺฏสฺส ปริยาทิยนฏฺฐาเน เอสา ชฏา ฉิชฺชติ, นิพฺพานํ อาคมฺม ฉิชฺชติ นิรุชฺฌตีติ อยํ อโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ ตติยํฯ

๔. มโนนิวารณสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **ยโต ยโต**ติ ปาปโต วา กลฺยาณโต วาฯ อยํ กิร เทวตา ''ยํกิญฺจิ กุสลาทิเภทํ โลกิยํ วา โลกุตฺตรํ วา มโน, ตํ นิวาเรตพฺพเมว, น อุปฺปาเทตพฺพ''นฺติ เอวํลทฺธิกา ฯ **ส สพฺพโต**ติ โส สพฺพโตฯ อถ ภควา – ''อยํ เทวตา อนิยฺยานิกกถํ กเถติ, มโน นาม นิวาเรตพฺพมฺปิ อตฺถิ ภาเวตพฺพมฺปิ, วิภชิตฺวา นมสฺสา ทเสฺสสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา ทุติยคาถํ อาหฯ ตตฺถ **น มโน สํยตตฺตมาคต**นฺติ, ยํ วุตฺตํ ''น สพฺพโต มโน นิวารเย''ติ, กตรํ ตํ มโน, ยํ ตํ

สพฺพโต น นิวาเรตพฺพนฺติ เจฯ มโน สํยตตฺตํ อาคตํ, ยํ มโน ยตฺถ สํยตภาวํ อาคตํ, ‘‘ทานํ ทสฺสามิ, สีลํ รกฺขิสฺสามี’’ติอาทินา นเยน อุปฺปนฺนํ, เอตํ มโน น นิวาเรตพฺพํ, อญฺญทตฺถุ พฺรูเหตพฺพํ วเฑฺฒตพฺพํฯ **ยโต ยโต จ ปาปก**นฺติ ยโต ยโต อกุสลํ อุปฺปชฺชติ, ตโต ตโต จ ตํ นิวาเรตพฺพนฺติฯ จตุตฺถํฯ

๕. อรหนฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **กตาวี**ติ จตูหิ มคฺเคหิ กตกิจฺจฯ **อหํ วทามี**ติ อยํ เทวตา วนสณฺฑวาสินี, สา อารญฺญกานํ ภิกฺขูนํ ‘‘อหํ ภุญฺชามิ, อหํ นิสีทามิ, มม ปตฺโต, มม จีวร’’นฺติอาทิกถาโวหารํ สุตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘อหํ อิเม ภิกฺขู ‘ขีณาสวา’ติ มญฺญามิ, ขีณาสวานญฺจ นาม เอวรูปา อตฺตุปลทฺธินิสฺสิตกถา โหติ, น โหติ นุ โข’’ติ ชานนตฺถํ เอวํ ปุจฺฉติฯ

สามญฺญนฺติ โลกนิรุตฺตึ โลกโวหารํฯ **กุสโล**ติ ขนฺธาทีสุ กุสโลฯ **โวหารมตฺตนา**ติ อุปลทฺธินิสฺสิตกถํ หิตฺวา โวหารเภทํ อกโรนฺโต ‘‘อหํ, มมา’’ติ วเทยฺยฯ ‘‘ขนฺธา ภุญฺชนฺติ, ขนฺธา นิสีทนฺติ, ขนฺธานํ ปตฺโต, ขนฺธานํ จีวร’’นฺติ หิ วุตฺเต โวหารเภโท โหติ, น โกจิ ชานาติฯ ตสฺมา เอวํ อวตฺวา โลกโวหาเรน โวหรตีติฯ

อถ เทวตา – ‘‘ยทิ ทิฏฺฐิยา วเสน น วทติ, มานวเสน นุ โข วทตี’’ติ จินฺเตตฺวา ปุน **โย โหตี**ติ ปุจฺฉิฯ ตตฺถ **มานํ นุ โข**ติ โส ภิกฺขุ มานํ อุปคนฺตฺวา มานวเสน วเทยฺย นุ โขติฯ อถ ภควา – ‘‘อยํ เทวตา ขีณาสวํ สมานํ วิย กโรตี’’ติ จินฺเตตฺวา, ‘‘ขีณาสวสฺส นววิโธปิ มาโน ปหีโน’’ติ ทเสฺสโนฺต ปฏิคาถํ อาหฯ ตตฺถ **วิธูปิตา**ติ วิธมิตาฯ **มานคนฺถสฺสา**ติ มานา จ คนฺถา จ อสฺสฯ **มญฺญต**นฺติ มญฺญนํฯ ติวิธมฺปิ ตณฺหา-ทิฏฺฐิ-มาน-มญฺญนํ โส วีติวโตฺต, อติกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ ปญฺจมํฯ

๖. ปโชฺชตสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉฏฺเฐ **ปุฏฺฐุ**นฺติ ปุจฺฉิตุํฯ **กถํ ชาเนมู**ติ กถํ ชาเนยฺยามฯ **ทิวารตฺติ**นฺติ ทิวา จ รตฺติญฺจฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ยตฺถ ยเตฺถว ปชฺชลิโต โหติ, ตตฺถ ตตฺถฯ **เอสา อาภา**ติ เอสา พุทฺธาภาฯ กตมา ปน สาติ? ญาณาโลโก วา โหตุ ปีติอาโลโก วา ปสาทาโลโก วา ธมฺมกถาอาโลโก วา, สโพฺพปิ พุทฺธานํ ปาตุภาวา อุปฺปโนฺน อาโลโก **พุทฺธาภา** นามฯ อยํ อนุตฺตรา สพฺพเสฏฺฐา อสทิสาติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. สรสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **กุโต สรา นิวตฺตนฺตี**ติ อิเม สํสารสรา กุโต นิวตฺตนฺติ, กึ อาคมฺม นปฺปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **น คาธตี**ติ น ปติฏฺฐาติฯ **อโต**ติ อโต นิพฺพานโตฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ สตฺตมํฯ

๘. มหทฺธนสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม นิธานคตํ มุตฺตสาราทิ มหนฺตํ ธนเมเตสนฺติ **มหทฺธนา**ฯ สุวณฺณรชตภาชนาทิ มหาโภโค เอเตสนฺติ **มหาโภคาฯ อญฺญมญฺญาภิคิชฺฌนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ อภิคิชฺฌนฺติ ปเตฺถนฺติ ปิเหนฺติฯ **อนลงฺกตา**ติ อติตฺตา อปริยตฺตชาตาฯ **อุสฺสุกฺกชาเตสู**ติ นานากิจฺจชาเตสุ อนุปฺปนฺนานํ รูปาทีนํ อุปฺปาทนตฺถาย อุปฺปนฺนานํ อนุภวนตฺถาย อุสฺสุเกฺกสุฯ **ภว**

โสตานุสารีสูติ วฏฺฏโสตํ อนุสรนฺเตสุฯ **อนุสฺสุกา**ติ อวาวฏาฯ **อคารน**ฺติ มาตุคาเมน สทฺธึ เคหํฯ **วิราชิยา**ติ วิราเชตฺวาฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. จตุจกฺกสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **จตุจกฺก**นฺติ จตุอิริยาปถํฯ อิริยาปโถ หิ อิธ จกฺกนฺติ อธิปฺเปโตฯ **นวทฺวาร**นฺติ นวหิ วณมุเขหิ นวทฺวารํฯ **ปุณฺณ**นฺติ อสุจิปูรํฯ **โลเภน สํยุต**นฺติ ตณฺหาย สํยุตฺตํฯ **กถํ ยาตฺรา ภวิสฺสตี**ติ เอตสฺส เอวรูปสฺส สรีรสฺส กถํ นิคฺคมนํ ภวิสฺสติ, กถํ มุตฺติ ปริมุตฺติ สมติกฺกโม ภวิสฺสตีติ ปุจฺฉติฯ **นทฺธิ**นฺติ อุปนาหํ, ปุพฺพกาเล โกโธ, อปรกาเล อุปนาโหติ เอวํ ปวตฺตํ พลวโกธนฺติ อโตฺถฯ **วรตฺต**นฺติ ‘‘เฉตฺวา นทฺธิ วรตฺตญฺจ, สนฺทานํ สหนุกฺกม’’นฺติ คาถาย (ธ. ป. ๓๙๘; สุ. นิ. ๖๒๗) ตณฺหา **วรตฺตา,** ทิฏฺฐิ **สนฺทานํ** นาม ชาตํฯ อิธ ปน ปาฬินิทฺทิเฏฺฐ กิเลเส ฐเปตฺวา อวเสสา ‘‘วรตฺตา’’ติ เวทิตพฺพา, อิติ กิเลสวรตฺตญฺจ เฉตฺวาติ อโตฺถฯ **อิจฺฉา โลภ**นฺติ เอโกเยว ธโมฺม อิจฺฉนเฏฺฐน อิจฺฉา, ลุพฺภนเฏฺฐน โลโภติ วุโตฺตฯ ปฐมุปฺปตฺติกา วา ทุพฺพลา อิจฺฉา, อปราปรุปฺปตฺติโก พลวา โลโภฯ อลทฺธปตฺถนา วา อิจฺฉา, ปฏิลทฺธวตฺถุมฺหิ โลโภฯ **สมูลํ ตณฺห**นฺติ อวิชฺชามูเลน สมูลกํ ตณฺหํฯ **อพฺพุยฺหา**ติ อคฺคมเคฺคน อุปฺปาเฏตฺวาฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ นวมํฯ

๑๐. เอณิชงฺฆสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **เอณิชงฺฆ**นฺติ เอณิมิคสฺส วิย สุวฏฺฏิตชงฺฆํฯ **กิส**นฺติ อถูลํ สมสรีรํฯ อถ วา อาตเปน มิลาตํ มาลาคนฺธวิเลปเนหิ อนุปพฺรูหิตสรีรนฺติปิ อโตฺถฯ **วีร**นฺติ วีริยวนฺตํฯ **อปฺปาหาร**นฺติ โภชเน มตฺตญฺญุตาย มิตาหารํ, วิกาลโภชนปฏิเกฺขปวเสน วา ปริตฺตาหารํฯ **อโลลุป**นฺติ จตูสุ ปจฺจเยสุ โลลุปฺปวิรหิตํฯ รสตณฺหาปฏิเกฺขโป วา เอสฯ **สีหํเวกจรํ นาค**นฺติ เอกจรํ สีหํ วิย, เอกจรํ นาคํ วิยฯ คณวาสิโน หิ ปมตฺตา โหนฺติ, เอกจรา อปฺปมตฺตา, ตสฺมา เอกจราว คหิตาติฯ **ปเวทิตา**ติ ปกาสิตา กถิตาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ นามรูเปฯ ปญฺจกามคุณวเสน หิ รูปํ คหิตํ, มเนน นามํ, อุภเยหิ ปน อวินิภุตฺตธเมฺม คเหตฺวา ปญฺจกฺขนฺธาทิวเสนเปตฺถ ภุมฺมํ โยเชตพฺพนฺติฯ ทสมํฯ

สตฺติวโคฺค ตติโยฯ

๔. สตุลฺลปกายิกวโคฺค

๑. สพฺภิสุตฺตวณฺณนา

๓๑. สตุลฺลปกายิกวคฺคสฺส ปฐเม **สตุลฺลปกายิกา**ติ สตํ ธมฺมํ สมาทานวเสน อุลฺลเปตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตาติ สตุลฺลปกายิกาฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – สมฺพหุลา กิร สมุทฺทวาณิชา นาวาย สมุทฺทํ ปกฺขนฺทึสุฯ เตสํ ขิตฺตสรเวเคน คจฺฉนฺติยา นาวาย สตฺตเม ทิวเส สมุทฺทมเชฺฌ มหนฺตํ อุปฺปาติกํ ปาตุภูตํ, มหาอูมิโย อุฏฺฐหิตฺวา นาวํ อุทกสฺส ปูเรนฺติฯ นาวาย นิมุชฺชมานาย มหาชโน อตฺตโน อตฺตโน เทวตานํ นามานิ คเหตฺวา อายาจนาทีนิ กโรโนฺต ปริเทวิฯ เตสํ มเชฺฌ เอโก ปุริโส – ‘‘อตฺถิ นุ โข เม เอวรูเป ภเย ปติฏฺฐา’’ติ อาวเชฺชโนฺต อตฺตโน ปริสุทฺธานิ สรณานิ เจว สีลานิ จ ทิสฺวา โยคี วิย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ ตเมนํ อิตเร สภยการณํ ปุจฺฉึสุฯ โส เตสํ กเถสิ – ‘‘อโมฺภ อหํ นาวํ อภิรูหนทิวเส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ ทตฺวา สรณานิ เจว สีลานิ จ อคฺคเหสึ, เตน เม ภยํ นตฺถี’’ติฯ กึ ปน สามิ เอตานิ อเญฺญสมฺปิ วตฺตนฺตีติ? อาม

วตฺตนฺตีติ เตน หิ อมฺหากมฺปิ เทถาติฯ โส เต มนุสฺเส สตํ สตํ กตฺวา สตฺต โกฏฺฐาเส อกาสิ, ตโต ปญฺจสีลานิ อทาสิฯ เตสุ ปฐมํ ชงฺฆสตํ โคปฺผกมตฺเต อุทเก ฐิตํ อคฺคเหสิ, ทุติยํ ชาณุมตฺเต, ตติยํ กฏิมตฺเต, จตุตฺถํ นาภิมตฺเต, ปญฺจมํ ถนมตฺเต, ฉฏฺฐํ คลปฺปมาเณ, สตฺตมํ มุเขน โลโณทเก ปวิสนฺต อคฺคเหสิฯ โส เตสํ สีลานิ ทตฺวา – ‘‘อญฺญํ ตุมฺหากํ ปฏิสรณํ นตฺถิ, สีลเมว อาวเชฺชถา’’ติ อุโคฺฆเสสิฯ ตานิ สตฺตปิ ชงฺฆสตานิ ตตฺถ กาลํ กตฺวา อาสนฺนกาเล คหิตสีลํ นิสฺสาย ตาวตึสภวเน นิพฺพตฺตึสุ, เตสํ ฆฏาวเสเนว วิมานานิ นิพฺพตฺตึสุฯ สเพฺพสํ มเชฺฌ อาจริยสฺส โยชนสติกํ สุวณฺณวิมานํ นิพฺพตฺติ, อวเสนานิ ตสฺส ปริวารานิ หุตฺวา สพฺพเหฏฺฐิมํ ทฺวาทสโยชนิกํ อโหสิฯ เต นิพฺพตฺตกฺขเณเยว กมฺมํ อาวเชฺชนฺตา อาจริยํ นิสฺสาย สมฺปตฺติลาภํ ญตฺวา, ‘‘คจฺฉาม ตาว, ทสพลสฺส สนฺติเก อมฺหากํ อาจริยสฺส วณฺณํ กเถยฺยามา’’ติ มชฺฌิมยามสมนนฺตเร ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุ, ตา เทวตา อาจริยสฺส วณฺณภณนตฺถํ เอเกกํ คาถํ อภาสึสุฯ

ตตฺถ **สพฺภิเรวา**ติ ปณฺฑิเตหิ, สปฺปุริเสหิ เอวฯ ร-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **สมาเสถา**ติ สห นิสีเทยฺยฯ เทสนาสีสเมว เจตํ, สพฺพอิริยาปเถ สพฺภิเรว สห กุเพฺพยฺยาติ อโตฺถฯ **กุเพฺพถา**ติ กเรยฺยฯ **สนฺถว**นฺติ มิตฺตสนฺถวํฯ ตณฺหาสนฺถโว ปน น เกนจิ สทฺธึ กาตโพฺพ, มิตฺตสนฺถโว พุทฺธ-ปเจฺจกพุทฺธ-พุทฺธสาวเกหิ สห กาตโพฺพฯ อิทํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สต**นฺติ พุทฺธาทีนํ สปฺปุริสานํฯ **สทฺธมฺม**นฺติ ปญฺจสีลทสสีลจตุสติปฏฺฐานาทิเภทํ สทฺธมฺมํ, อิธ ปน ปญฺจสีลํ อธิเปฺปตํฯ **เสโยฺย โหตี**ติ วฑฺฒิ โหติฯ **น ปาปิโย**ติ ลามกํ กิญฺจิ น โหติฯ **นาญฺญโต**ติ วาลิกาทีหิ เตลาทีนิ วิย อญฺญโต อนฺธพาลโต ปญฺญา นาม น ลพฺภติ, ติลาทีหิ ปน เตลาทีนิ วิย สตํ ธมฺมํ ญตฺวา ปณฺฑิตเมว เสวโนฺต ภชโนฺต ลภตีติฯ **โสกมเชฺฌ**ติ โสกวตฺถูนํ โสกานุคตานํ วา สตฺตานํ มชฺฌคโต น โสจติ พนฺธุลมลฺลเสนาปติสฺส อุปาสิกา วิย, ปญฺจนฺนํ โจรสตานํ มเชฺฌ ธมฺมเสนาปติสฺส สทฺธิวิหาริโก สํกิจฺจสามเณโร วิย จฯ

ญาติมเชฺฌ วิโรจตีติ ญาติคณมเชฺฌ สํกิจฺจเถรสฺส สทฺธิวิหาริโก อธิมุตฺตกสามเณโร วิย โสภติฯ โส กิร เถรสฺส ภาคิเนโยฺย โหติ, อถ นํ เถโร อาห – ‘‘สามเณร, มหลฺลโกสิ ชาโต, คจฺฉ, วสฺสานิ ปุจฺฉิตฺวา เอหิ, อุปสมฺปาเทสฺสามิ ต’’นฺติฯ โส ‘‘สาธู’’ติ เถรํ วนฺทิตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย โจรอฏวิยา โอรภาเค ภคินิคามํ คนฺตฺวา ปิณฺฑาย จริ, ตํ ภคินี ทิสฺวา วนฺทิตฺวา เคเห นิสีทาเปตฺวา โภเชสิฯ โส กตภตฺตกิโจฺจ วสฺสานิ ปุจฺฉิฯ สา ‘‘อหํ น ชานามิ, มาตา เม ชานาตี’’ติ อาหฯ อถ โส ‘‘ติฏฺฐถ ตุเมฺห, อหํ มาตุสนฺติกํ คมิสฺสามี’’ติ อฏวึ โอติโณฺณฯ ตเมนํ ทูรโตว โจรปุริโส ทิสฺวา โจรานํ อาโรเจสิฯ โจรา ‘‘สามเณโร กิเรโก อฏวึ โอติโณฺณ, คจฺฉถ นํ อาเนถา’’ติ อาณาเปตฺวา เอกเจฺจ ‘‘มาเรม น’’นฺติ อาหํสุ, เอกเจฺจ วิสฺสเชฺชมาติฯ สามเณโร จินฺเตสิ – ‘‘อหํ เสโข สกรณีโย, อิเมหิ สทฺธึ มเนฺตตฺวา โสตฺถิมตฺตานํ กริสฺสามี’’ติ โจรเชฏฺฐกํ อามเนฺตตฺวา, ‘‘อุปมํ เต, อาวุโส, กริสฺสามี’’ติ อิมา คาถา อภาสิ –

‘‘อหุ อตีตมทฺธานํ, อรญฺญสฺมึ พฺรหาวเน;
เจโต กูฏานิ โอเฑฺฑตฺวา, สสกํ อวธี ตทาฯ

‘‘สสกญฺจ มตํ ทิสฺวา, อุพฺพิคฺคา มิคปกฺขิโน;
เอกรตฺตึ อปกฺกามุํ, ‘อกิจฺจํ วตฺตเต อิธ’ฯ

‘‘ตเถว สมณํ หนฺตฺวา, อธิมุตฺตํ อกิญฺจนํ;
อทฺธิกา นาคมิสฺสนฺติ, ธนชานิ ภวิสฺสตี’’ติฯ

‘‘สจฺจํ โข สมโณ อาห, อธิมุโตฺต อกิญฺจโน;
อทฺธิกา นาคมิสฺสนฺติ, ธนชานิ ภวิสฺสติฯ

‘‘สเจ ปฏิปเถ ทิสฺวา, นาโรเจสฺสสิ กสฺสจิ;
ตว สจฺจมนุรกฺขโนฺต, คจฺฉ ภเนฺต ยถาสุข’’นฺติฯ

โส เตหิ โจเรหิ วิสฺสชฺชิโต คจฺฉโนฺต ญาตโยปิ ทิสฺวา เตสมฺปิ น อาโรเจสิฯ อถ เต อนุปฺปเตฺต โจรา คเหตฺวา วิเหฐยึสุ, อุรํ ปหริตฺวา ปริเทวมานญฺจสฺส มาตรํ โจรา เอตทโวจุํ –

‘‘กึ เต โหติ อธิมุโตฺต, อุทเร วสิโก อสิ;
ปุฏฺฐา เม อมฺม อกฺขาหิ, กถํ ชาเนมุ ตํ มย’’นฺติฯ

‘‘อธิมุตฺตสฺส อหํ มาตา, อยญฺจ ชนโก ปิตา;
ภคินี ภาตโร จาปิ, สเพฺพว อิธ ญาตโยฯ

‘‘อกิจฺจการี อธิมุโตฺต, ยํ ทิสฺวา น นิวารเย;
เอตํ โข วตฺตํ สมณานํ, อริยานํ ธมฺมชีวินํฯ

‘‘สจฺจวาที อธิมุโตฺต, ยํ ทิสฺวา น นิวารเย;
อธิมุตฺตสฺส สุจิเณฺณน, สจฺจวาทิสฺส ภิกฺขุโน;
สเพฺพว อภยํ ปตฺตา, โสตฺถึ คจฺฉนฺตุ ญาตโย’’ติฯ

เอวํ เต โจเรหิ วิสฺสชฺชิตา คนฺตฺวา อธิมุตฺตํ อาหํสุ –

‘‘ตว ตาต สุจิเณฺณน, สจฺจวาทิสฺส ภิกฺขุโน;
สเพฺพว อภยํ ปตฺตา, โสตฺถึ ปจฺจาคมมฺหเส’’ติฯ

เตปิ ปญฺจสตา โจรา ปสาทํ อาปชฺชิตฺวา อธิมุตฺตสฺส สามเณรสฺส สนฺติเก ปพฺพชึสุฯ โส เต อาทาย อุปชฺฌายสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปฐมํ อตฺตนา อุปสมฺปโนฺน ปจฺฉา เต ปญฺจสเต อตฺตโน อเนฺตวาสิเก กตฺวา อุปสมฺปาเทสิฯ เต อธิมุตฺตเถรสฺส โอวาเท ฐิตา สเพฺพ อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ อิมมตฺถํ คเหตฺวา เทวตา ‘‘สตํ สทฺธมฺมมญฺญาย ญาติมเชฺฌ วิโรจตี’’ติ อาหฯ

สาตตนฺติ สตตํ สุขํ วา จิรํ ติฏฺฐนฺตีติ วทติฯ **สพฺพาสํ โว**ติ สพฺพาสํ ตุมฺหากํฯ **ปริยาเยนา**ติ การเณนฯ **สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี**ติ, น เกวลํ เสโยฺยว โหติ, น จ เกวลํ ปญฺญํ ลภติ, โสกมเชฺฌ น โสจติ, ญาติมเชฺฌ วิโรจติ, สุคติยํ นิพฺพตฺตติ, จิรํ สุขํ ติฏฺฐติ, สกลสฺมา ปน วฏฺฏทุกฺขาปิ มุจฺจตีติฯ ปฐมํฯ

๒. มจฺฉริสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **มเจฺฉรา จ ปมาทา จา**ติ อตฺตสมฺปตฺตินิคูหนลกฺขเณน มเจฺฉเรน เจว สติวิปฺปวาสลกฺขเณน ปมาเทน จฯ เอกโจฺจ หิ ‘อิทํ เม เทนฺตสฺส ปริกฺขยํ คมิสฺสติ, มยฺหํ วา ฆรมานุสกานํ วา น ภวิสฺสตี’’ติ มจฺฉริเยน ทานํ น เทติฯ เอกโจฺจ ขิฑฺฑาทิปสุตตฺตา ‘ทานํ ทาตพฺพ’’นฺติ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติฯ **เอวํ ทานํ น ทียตี**ติ เอวเมตํ ยสทายกํ สิรีทายกํ

สมฺปตฺติทายกํ สุขทายกํ ทานํ นาม น ทียตีติอาทินา การณํ กเถสิฯ **ปุญฺญํ อากงฺขมาเนนา**ติ ปุพฺพเจตนาทิเภทํ ปุญฺญํ อิจฺฉมาเนนฯ **เทยฺยํ โหติ วิชานตา**ติ อตฺถิ ทานสฺส ผลนฺติ ชานนฺเตน ทาตพฺพเมวาติ วทติฯ

ตเมว พาลํ ผุสตีติ ตํเยว พาลํ อิธโลกปรโลเกสุ ชิฆจฺฉา จ ปิปาสา จ ผุสติ อนุพนฺธติ น วิชหติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตเมว ผุสติ, ตสฺมาฯ **วิเนยฺย มเจฺฉร**นฺติ มเจฺฉรมลํ วิเนตฺวาฯ **ทชฺชา ทานํ มลาภิภู**ติ มลาภิภู หุตฺวา ตํ มเจฺฉรมลํ อภิภวิตฺวา ทานํ ทเทยฺยฯ

เต มเตสุ น มียนฺตีติ อทานสีลตาย มรเณน มเตสุ น มียนฺติฯ ยถา หิ มโต สมฺปริวาเรตฺวา ฐปิเต พหุมฺหิปิ อนฺนปานาทิมฺหิ ‘‘อิทํ อิมสฺส โหตุ, อิทํ อิมสฺสา’’ติ อุฏฺฐหิตฺวา สํวิภาคํ น กโรติ, เอวํ อทานสีโลปีติ มตกสฺส จ อทานสีลสฺส จ โภคา สมสมา นาม โหนฺติฯ เตน ทานสีลา เอวรูเปสุ มเตสุ น มียนฺตีติ อโตฺถฯ **ปนฺถานํว สห วชํ, อปฺปสฺมิํ เย ปเวจฺฉนฺตี**ติ ยถา อทฺธานํ กนฺตารมคฺคํ สห วชนฺตา ปถิกา สห วชนฺตานํ ปถิกานํ อปฺปสฺมิํ ปาเถยฺเย สํวิภาคํ กตฺวา ปเวจฺฉนฺติ ททนฺติเยว, เอวเมวํ เย ปน อนมตคฺคํ สํสารกนฺตารํ สห วชนฺตา สห วชนฺตานํ อปฺปสฺมิมฺปิ เทยฺยธเมฺม สํวิภาคํ กตฺวา ททนฺติเยว, เต มเตสุ น มียนฺติฯ

เอส ธโมฺม สนนฺตโนติ เอส โปราณโก ธโมฺม, สนนฺตนานํ วา ปณฺฑิตานํ เอส ธโมฺมติฯ **อปฺปเสฺมเก**ติ อปฺปสฺมิํ เทยฺยธเมฺม เอเกฯ **ปเวจฺฉนฺตี**ติ ททนฺติฯ **พหุเนเก น ทิจฺฉเร**ติ พหุนาปิ โภเคน สมนฺนาคตา เอกเจฺจ น ททนฺติฯ **สหเสฺสน สมํ มิตา**ติ สหเสฺสน สทฺธิํ มิตา, สหสฺส ทานสทิสา โหติฯ

ทุรนฺวโยติ ทุรนุคมโน, ทุปฺปูโรติ อโตฺถฯ **ธมฺมํ จเร**ติ ทสกุสลกมฺมปถธมฺมํ จรติฯ **โยปิ สมุญฺชกญฺจเร**ติ โย อปิ ขลมณฺฑลาทิโสธนปลาลโปฺฐนาทิวเสน สมุญฺชกญฺจรติฯ **ทารญฺจ โปส**นฺติ ทารญฺจ โปสโนฺตฯ **ททํ อปฺปกสฺมิ**นฺติ อปฺปกสฺมิํ ปณฺณสากมตฺตสฺมิมฺปิ สํวิภาคํ กตฺวา ททโนฺตว โส ธมฺมํ จรติฯ **สตํ สหสฺสาน**นฺติ สหสฺสํ สหสฺสํ กตฺวา คณิตานํ ปุริสานํ สตํ, สตสหสฺสนฺติ อโตฺถฯ **สหสฺสยาคิน**นฺติ ภิกฺขุสหสฺสสฺส วา ยาโค กหาปณสหเสฺสน วา นิพฺพตฺติโต ยาโคปิ สหสฺสยาโคฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ สหสฺสยาคิโน, เตสํ สหสฺสยาคินํฯ เอเตน ทสนฺนํ วา ภิกฺขุโกฏีนํ ทสนฺนํ วา กหาปณโกฏีนํ ปิณฺฑปาโต ทสฺสิโต โหติฯ เย เอตฺตกํ ททนฺติ, เต กลมฺปิ นคฺฆนฺติ ตถาวิธสฺสาติ อาหฯ ยฺวายํ สมุญฺชกํ จรโนฺตปิ ธมฺมํ จรติ, ทารํ โปเสโนฺตปิ, อปฺปกสฺมิํ ททโนฺตปิ, ตถาวิธสฺส เอเต สหสฺสยาคิโน กลมฺปิ นคฺฆนฺติฯ ยํ เตน ทลิเทฺทน เอกปฏิวีสกมตฺตมฺปิ สลากภตฺตมตฺตมฺปิ วา ทินฺนํ, ตสฺส ทานสฺส สเพฺพสมฺปิ เตสํ ทานํ กลํ นคฺฆตีติฯ **กลํ** นาม โสฬสภาโคปิ สตภาโคปิ สหสฺสภาโคปิฯ อิธ สตภาโค คหิโตฯ ยํ เตน ทานํ ทินฺนํ, ตสฺมิํ สตธา วิภเตฺต อิตเรสํ ทสโกฏิสหสฺสทานํ ตโต เอกโกฏฺฐาสมฺปิ นคฺฆตีติ อาหฯ

เอวํ ตถาคเต ทานสฺส อคฺฆํ กโรเนฺต สมีเป ฐิตา เทวตา จิเนฺตสิ – ‘‘เอวํ ภควา มหนฺตํ ทานํ ปาเทน ปวเฏฺฏตฺวา รตนสติเก วิย นรเก ปกฺขิปโนฺต อิทํ เอวํ ปริตฺตกํ ทานํ จนฺทมณฺฑเล ปหรโนฺต วิย อุกฺขิปติ, กถํ นุ โข เอตํ มหปฺผลตร’’นฺติ ชานนตฺถํ คาถาย อชฺฌภาสิฯ ตตฺถ **เกนา**ติ เกน การเณนฯ **มหคฺคโต**ติ มหตฺตํ คโต, วิปุลเสฺสตํ เววจนํฯ **สเมน ทินฺนสฺสา**ติ สเมน ทินฺนสฺส ทานสฺสฯ อถสฺสา ภควา ทานํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **ททนฺติ เหเก**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิสเม นิวิฏฺฐา**ติ วิสเม กายวจีมโนกเมฺม ปติฏฺฐิตา หุตฺวาฯ **เฉตฺวา**ติ โปเถตฺวาฯ **วธิตฺวา**ติ มาเรตฺวาฯ **โสจยิตฺวา**ติ ปรํ โสกสมปฺปิตํ กตฺวาฯ **อสฺสุมุขา**ติ อสฺสุมุขสมฺมิสฺสาฯ ปรํ โรทาเปตฺวา ทินฺนทานญฺหิ อสฺสุมุขทานนฺติ วุจฺจติฯ **สทณฺฑา**ติ ทเณฺฑน ตเชฺชตฺวา

ปหริตฺวา ทินฺนทกฺขิณา สทฺณฺฑาติ วุจฺจติฯ **เอว**นฺติ นาหํ สมฺมาสมฺพุทฺธตาย มหาทานํ คเหตุ วา อปฺปผลํ นาม กาตุํ สโกฺกมิ ปริตฺตกทานํ วา มหปฺผลํ นามฯ อิทํ ปน มหาทานํ อตฺตโน อุปฺปตฺติยา อปริสุทฺธตาย เอวํ อปฺปผลํ นาม โหติ, อิตรํ ปริตฺตทานํ อตฺตโน อุปฺปตฺติยา ปริสุทฺธตาย เอวํ มหปฺผลํ นามาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสนฺต **เอวน**ฺติอาทิมาหาติฯ ทุติยํฯ

๓. สาธุสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **อุทานํ อุทาเนสี**ติ อุทาหารํ อุทาหริฯ ยถา หิ ยํ เตลํ มานํ คเหตุํ น สโกฺกติ วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ อวเสสโกติ วุจฺจติฯ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ โอโฆติ วุจฺจติ, เอวเมวํ ยํ ปีติวจนํ หทยํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อธิกํ หุตฺวา อโนฺต อสณฺฐหิตฺวา พหิ นิกฺขมติ, ตํ **อุทาน**นฺติ วุจฺจติฯ เอวรูปํ ปีติมยํ วจนํ นิจฺฉาเรสีติ อโตฺถฯ **สทฺธายปิ สาหุ ทาน**นฺติ กมฺมญฺจ กมฺมผลญฺจ สทฺทหิตฺวาปิ ทินฺนทานํ สาหุ ลทฺธกํ ภทฺทกเมวฯ **อาหู**ติ กเถนฺติฯ กถํ ปเนตํ อุภยํ สมํ นาม โหตีติ? ชีวิตภีรุโก หิ ยุชฺฌิตุํ น สโกฺกติ, ขยภีรุโก ทาตุํ น สโกฺกติฯ ‘‘ชีวิตญฺจ รกฺขิสฺสามิ ยุชฺฌิสฺสามิ จา’’ติ หิ วทโนฺต น ยุชฺฌติฯ ชีวิเต ปน อาลยํ วิสฺสเชฺชตฺวา, ‘‘เฉชฺชํ วา โหตุ มรณํ วา, คณฺหิสฺสาเมตํ อิสฺสริย’’นฺติ อุสฺสหโนฺตว ยุชฺฌติฯ ‘‘โภเค จ รกฺขิสฺสามิ, ทานญฺจ ทสฺสามี’’ติ วทโนฺต น ททาติฯ โภเคสุ ปน อาลยํ วิสฺสเชฺชตฺวา มหาทานํ ทสฺสามีติ อุสฺสหโนฺตว เทติฯ เอวํ ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมํ โหติฯ กิญฺจ ภิโยฺย? **อปฺปาปิ สนฺตา พหุเก ชินนฺตี**ติ ยถา จ ยุเทฺธ อปฺปกาปิ วีรปุริสา พหุเก ภีรุปุริเส ชินนฺติ, เอวํ สทฺธาทิสมฺปโนฺน อปฺปกมฺปิ ทานํ ททโนฺต พหุมเจฺฉรํ มทฺทติ, พหุญฺจ ทานวิปากํ อธิคจฺฉติฯ เอวมฺปิ ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมานํฯ เตเนวาห –

> ‘‘อปฺปมฺปิ เจ สทฺทหาโน ททาติ,
> เตเนว โส โหติ สุขี ปรตฺถา’’ติฯ

อิมสฺส จ ปนตฺถสฺส ปกาสนตฺถํ เอกสาฏกพฺราหฺมณวตฺถุ จ องฺกุรวตฺถุ จ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ธมฺมลทฺธสฺสาติ ธเมฺมน สเมน ลทฺธสฺส โภคสฺส ธมฺมลทฺธสฺส จ ปุคฺคลสฺสฯ เอตฺถ ปุคฺคโล ลทฺธธโมฺม นาม อธิคตธโมฺม อริยปุคฺคโลฯ อิติ ยํ ธมฺมลทฺธสฺส โภคสฺส ทานํ ธมฺมลทฺธสฺส อริยปุคฺคลสฺส ทียติ, ตมฺปิ สาธูติ อโตฺถฯ **โย ธมฺมลทฺธสฺสา**ติ อิมสฺมิมฺปิ คาถาปเท อยเมว อโตฺถฯ **อุฎฺฐานวีริยาธิคตสฺสา**ติ อุฎฺฐาเนน จ วีริเยน จ อธิคตสฺส โภคสฺสฯ **เวตรณิ**นฺติ เทสนาสีสมตฺตเมตํฯ ยมสฺส ปน เวตรณิมฺปิ สญฺชีวกาฬสุตฺตาทโยปิ เอกตึสมหานิรเยปิ สพฺพโสว อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ

วิเจยฺย ทานนฺติ วิจินิตฺวา ทินฺนทานํฯ ตตฺถ เทฺว วิจินนา ทกฺขิณาวิจินนํ ทกฺขิเณยฺยวิจินนญฺจฯ เตสุ ลามกลามเก ปจฺจเย อปเนตฺวา ปณีตปณีเต วิจินิตฺวา เตสํ ทานํ ทกฺขิณาวิจินนํ นามฯ วิปนฺนสีเล อิโต พหิทฺธา ปญฺจนวุติปาสณฺฑเภเท วา ทกฺขิเณเยฺย ปหาย สีลาทิคุณสมฺปนฺนานํ สาสเน ปพฺพชิตานํ ทานํ ทกฺขิเณยฺยวิจินนํ นามฯ เอวํ ทฺวีหากาเรหิ วิเจยฺย ทานํฯ **สุคตปฺปสตฺถ**นฺติ สุคเตน วณฺณิตํฯ ตตฺถ ทกฺขิเณยฺยวิจินนํ ทเสฺสโนฺต **เย ทกฺขิเณยฺยา**ติอาทิมาหฯ **พีชานิ วุตฺตานิ ยถา**ติ อิมินา ปน ทกฺขิณาวิจินนํ อาหฯ อวิปนฺนพีชสทิสา หิ วิจินิตฺวา คหิตา ปณีตปณีตา เทยฺยธมฺมาติฯ

ปาเณสุปิ สาธุ สํยโมติ ปาเณสุ สํยตภาโวปิ ภทฺทโกฯ อยํ เทวตา อิตราหิ กถิตํ ทานานิสํสํ อติกฺกมิตฺวา สีลานิสํสํ กเถตุมารทฺธาฯ **อเหฐยํ จร**นฺติ อวิหึสโนฺต จรมาโนฯ **ปรูปวา**

ทาติ ปรสฺส อุปวาทภเยนฯ **ภยา**ติ อุปวาทภยาฯ **ทานา จ โข ธมฺมปทํว เสโยฺย**ติ ทานโต นิพฺพานสงฺขาตํ ธมฺมปทเมว เสโยฺยฯ **ปุเพฺพ จ หิ ปุพฺพตเร จ สโนฺต**ติ ปุเพฺพ จ กสฺสปพุทฺธาทิกาเล ปุพฺพตเร จ โกณาคมนพุทฺธาทิกาเล, สเพฺพปิ วา เอเต ปุเพฺพ จ ปุพฺพตเร จ สโนฺต นามาติฯ ตติยํฯ

๔. นสนฺติสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **กมนียานี**ติ รูปาทีนิ อิฏฺฐารมฺมณานิฯ **อปุนาคมนํ อนาคนฺตา ปุริโส มจฺจุเธยฺยา**ติ เตภูมกวฏฺฏสงฺขาตา มจฺจุเธยฺยา อปุนาคมนสงฺขาตํ นิพฺพานํ อนาคนฺตาฯ นิพฺพานญฺหิ สตฺตา น ปุนาคจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตํ อปุนาคมนนฺติ วุจฺจติฯ ตํ กาเมสุ พโทฺธ จ ปมโตฺต จ อนาคนฺตา นาม โหติ, โส ตํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **ฉนฺทชน**ฺติ ตณฺหาฉนฺทโต ชาตํฯ **อฆน**ฺติ ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขํฯ ทุติยปทํ ตเสฺสว เววจนํฯ **ฉนฺทวินยา อฆวินโย**ติ ตณฺหาวินเยน ปญฺจกฺขนฺธวินโย ฯ **อฆวินยา ทุกฺขวินโย**ติ ปญฺจกฺขนฺธวินเยน วฏฺฏทุกฺขํ วินีตเมว โหติฯ **จิตฺรานี**ติ อารมฺมณจิตฺตานิฯ **สงฺกปฺปราโค**ติ สงฺกปฺปิตราโคฯ เอวเมตฺถ วตฺถุกามํ ปฏิกฺขิปิตฺวา กิเลสกาโม กาโมติ วุโตฺตฯ อยํ ปนโตฺถ **ปสูรสุเตฺตน** (สุ. นิ. ๘๓๐ อาทโย) วิภาเวตโพฺพฯ ปสูรปริพฺพาชโก หิ เถเรน ‘‘สงฺกปฺปราโค ปุริสสฺส กาโม’’ติ วุเตฺต –

> ‘‘น เต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก,
> สงฺกปฺปราคญฺจ วเทสิ กามํ;
> สงฺกปฺปยํ อกุสเล วิตเกฺก,
> ภิกฺขูปิ เต เหหินฺติ กามโภคี’’ติฯ –

อาหฯ อถ นํ เถโร อโวจ –

> ‘‘เต เจ กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก,
> สงฺกปฺปราคํ น วเทสิ กามํ;
> ปสฺสโนฺต รูปานิ มโนรมานิ,
> สตฺถาปิ เต เหหิติ กามโภคีฯ
>
> สุณโนฺต สทฺทานิ, ฆายโนฺต คนฺธานิ;
> สายโนฺต รสานิ, ผุสโนฺต ผสฺสานิ มโนรมานิ;
> สตฺถาปิ เต เหหิติ กามโภคี’’ติฯ

อเถตฺถ ธีราติ อถ เอเตสุ อารมฺมเณสุ ปณฺฑิตา ฉนฺทราคํ วินยนฺติฯ **สํโยชนํ สพฺพน**ฺติ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํฯ **อกิญฺจน**ฺติ ราคกิญฺจนาทิวิรหิตํฯ **นานุปตนฺติ ทุกฺขา**ติ วฏฺฏทุกฺขา ปน ตสฺส อุปริ น ปตนฺติฯ **อิจฺจายสฺมา โมฆราชา**ติ, ‘‘ปหาสิ สงฺข’’นฺติ คาถํ สุตฺวา ตสฺสํ ปริสติ อนุสนฺธิกุสโล โมฆราชา นาม เถโร ‘‘อิมิสฺสา คาถาย อโตฺถ น ยถานุสนฺธิํ คโต’’ติ จิเนฺตตฺวา ยถานุสนฺธิํ ฆเฎฺฏโนฺต เอวมาหฯ ตตฺถ **อิธ วา หุรํ วา**ติ อิธโลเก วา ปรโลเก วาฯ **นรุตฺตมํ อตฺถจรํ นราน**ฺติ กิญฺจาปิ สเพฺพ ขีณาสวา นรุตฺตมา เจว อตฺถจรา จ นรานํ, เถโร ปน ทสพลํ สนฺธาเยวมาหฯ **เย ตํ นมสฺสนฺติ ปสํสิยา เต**ติ ยทิ ตถาวิมุตฺตํ เทวมนุสฺสา นมสฺสนฺติ, อถ เย ตํ ภควนฺตํ กาเยน วา วาจาย วา อนุปฏิปตฺติยา วา นมสฺสนฺติ, เต กิํ ปสํสิยา, อุทาหุ อปสํสิยาติฯ **ภิกฺขู**ติ โมฆราชเตฺถรํ อาลปติฯ **อญฺญาย ธมฺม**ฺติ จตุสจฺจธมฺมํ ชานิตฺวาฯ **สงฺ**

คาติคา เตปิ ภวนฺตีติ เย ตํ กาเยน วา วาจาย วา อนุปฏิปตฺติยา วา นมสฺสนฺติฯ เต จตุสจฺจธมฺมํ อญฺญาย วิจิกิจฺฉํ ปหาย สงฺคาติคาปิ โหนฺติ, ปสํสิยาปิ โหนฺตีติฯ จตุตฺถํฯ

๕. อุชฺฌานสญฺญิสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **อุชฺฌานสญฺญิกา**ติ อุชฺฌานสญฺญี เทวโลโก นาม ปาฏิเยกฺโก นตฺถิ, อิมา ปน เทวตา ตถาคตสฺส จตุปจฺจยปริโภคํ นิสฺสาย อุชฺฌายมานา อาคตาฯ ตาสํ กิร เอวํ อโหสิ – ''สมโณ โคตโม ภิกฺขูนํ ปํสุกูลจีวร-ปิณฺฑิยาโลป-รุกฺขมูลเสนาสนปูติมุตฺตเภสชฺเชหิ สนฺโตสสฺเสว ปริยนฺตการิตํ วณฺเณติ, สยํ ปน ปตฺตุณฺณทุกูล โขมาทีนิ ปณีตจีวรานิ ธาเรติ, ราชารหํ อุตฺตมํ โภชนํ ภุญฺชติ, เทววิมานกปฺปาย คนฺธกุฏิยา วรสยเน สยติ, สปฺปินวนีตาทีนิ เภสชฺชานิ ปฏิเสวติ, ทิวสํ มหาชนสฺส ธมฺมํ เทเสติ, วจนมสฺส อญฺญโต คจฺฉติ, กิริยา อญฺญโต''ติ อุชฺฌายมานา อาคมิํสุฯ เตน ตาสํ ธมฺมสงฺคาหกตฺเถเรหิ ''อุชฺฌานสญฺญิกา''ติ นามํ คหิตํฯ

อญฺญถา สนฺตนฺติ อเญฺญนากาเรน ภูตํฯ **นิกจฺจา**ติ นิกติยา วญฺจนาย, วเญฺจตฺวาติ อโตฺถฯ **กิตวเสฺสวา**ติ กิตโว วุจฺจติ สากุณิโกฯ โส หิ อคุมฺพว สมาโน สาขปณฺณาทิปฏิจฺฉาทเนน คุมฺพวณฺณํ ทเสฺสตฺวา อุปคเต โมรติตฺติราทโย สกุเณ มาเรตฺวา ทารภรณํ กโรติฯ อิติ ตสฺส กิตวสฺส อิมาย วญฺจนาย เอวํ วเญฺจตฺวา สกุณมํสโภชนํ วิย กุหกสฺสาปิ ปํสุกูเลน อตฺตานํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา กถาเฉกตาย มหาชนํ วเญฺจตฺวา ขาทมานสฺส วิจรโตฯ **ภุตฺตํ เถเยฺยน ตสฺส ต**นฺติ สโพฺพปิ ตสฺส จตุปจฺจยปริโภโค เถเยฺยน ปริภุโตฺต นาม โหตีติ เทวตา ภควนฺตํ สนฺธาย วทติฯ **ปริชานนฺติ ปณฺฑิตา**ติ อยํ การโก วา อการโก วาติ ปณฺฑิตา ชานนฺติฯ อิติ ตา เทวตา ''ตถาคตาปิ มยเมว ปณฺฑิตา''ติ มญฺญมานา เอวมาหํสุฯ

อถ ภควา **นยิท**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยายํ ปฏิปทา ทฬฺหา**ติ อยํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทา ทฬฺหา ถิราฯ ยาย ปฏิปทาย ธีรา ปณฺฑิตา อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จาติ ทุวีหิ ฌาเนหิ ฌายิโน มารพนฺธนา ปมุจฺจนฺติ, ตํ ปฏิปทํ ภาสิตมเตฺตน วา สวนมเตฺตน วา โอกฺกมิตุํ ปฏิปชฺชิตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ **น เว ธีรา ปกุพฺพนฺตี**ติ ธีรา ปณฺฑิตา วิทิตฺวา โลกปริยายํ สงฺขารโลกสฺส อุทยพฺพยํ ญตฺวา จตุสจฺจธมฺมญฺจ อญฺญาย กิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุตา โลเก วิสตฺติกํ ติณฺณา เอวํ น กุพฺพนฺติ, มยํ เอวรูปานิ น กเถมาติ อโตฺถฯ

ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวาติ ''อยุตฺตํ อเมฺหหิ กตํ, อการกเมว มยํ การกวาเทน สมุทาจริมฺหา''ติ ลชฺชมานา มหาพฺรหฺมนิ วิย ภควติ คารวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อคฺคิกฺขนฺธํ วิย ภควนฺตํ ทุราสทํ กตฺวา ปสฺสมานา อากาสโต โอตริตฺวา ภูมิยํ ฐตฺวาติ อโตฺถฯ **อจฺจโย**ติ อปราโธฯ **โน, ภเนฺต, อจฺจาคมา**ติ อเมฺห อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา ปวโตฺตฯ **อาสาเทตพฺพ**นฺติ ฆฏฺฏยิตพฺพํฯ ตา กิร เทวตา ภควนฺตํ กาเยน วาจายาติ ทฺวีหิปิ ฆฏฺฏยิํสุฯ ตถาคตํ อวนฺทิตฺวา อากาเส ปติฏฺฐมานา กาเยน ฆฏฺฏยิํสุ, กิตโวปมํ อาหริตฺวา นานปฺปการกํ อสพฺภิวาทํ วทมานา วาจาย ฆฏฺฏยิํสุฯ ตสฺมา อาสาเทตพฺพํ อมญฺญิมฺหาติ อาหํสุฯ **ปฏิคฺคณฺหาตู**ติ ขมตุฯ **อายติํ สํวราย**าติ อนาคเต สํวรณตฺถาย, ปุน เอวรูปสฺส อปราธสฺส โทสสฺส อกรณตฺถายฯ

สิตํ ปาตฺวากาสีติ อคฺคทเนฺต ทเสฺสโนฺต ปหฏฺฐาการํ ทเสฺสสิฯ กสฺมา? ตา กิร เทวตา น สภาเวน ขมาเปนฺติ, โลกิยมหาชนญฺจ สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลํ ตถาคตญฺจ เอกสทิสํ กโรนฺติฯ อถ ภควา ''ปรโต กถาย อุปฺปนฺนาย พุทฺธพลํ ทีเปตฺวา ปจฺฉา ขมิสฺสามี''ติ สิตํ ปาตฺ

วากาสิฯ **ภิโยฺยโส มตฺตายา**ติ อติเรกปฺปมาเณนฯ **อิมํ คาถํ อภาสี**ติ กุปิโต เอส อมฺหากนฺติ มญฺญมานา อภาสิฯ

น ปฏิคณฺหตีติ น ขมติ นาธิวาเสติฯ **โกปนฺตโร**ติ อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนโกโปฯ **โทส ครู**ติ โทสํ ครุํ กตฺวา อาทาย วิหรโนฺตฯ **ส เวรํ ปฏิมุญฺจตี**ติ โส เอวรูโป คณฺฐิกํ ปฏิมุญฺจโนฺต วิย ตํ เวรํ อตฺตนิ ปฏิมุญฺจติ ฐเปติ, น ปฏินิสฺสชฺชตีติ อโตฺถฯ **อจฺจโย เจ น วิเชฺชถา**ติ สเจ อจฺจายิกกมฺมํ น ภเวยฺยฯ **โน จิธาปคตํ สิยา**ติ ยทิ อปราโธ นาม น ภาเวยฺยฯ **เกนีธ กุสโล สิยา**ติ ยทิ เวรานิ น สเมฺมยฺยุํ, เกน การเณน กุสโล ภเวยฺยฯ

กสฺสจฺจยาติ คาถาย กสฺส อติกฺกโม นตฺถิ? กสฺส อปราโธ นตฺถิ? โก สโมฺมหํ นาปชฺชติ? โก นิจฺจเมว ปณฺฑิโต นามาติ อโตฺถ? อิมํ กิร คาถํ ภณาปนตฺถํ ภควโต สิตปาตุกมฺมํฯ ตสฺมา อิทานิ เทวตานํ พุทฺธพลํ ทีเปตฺวา ขมิสฺสามีติ **ตถาคตสฺส พุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถาคตสฺสา**ติ ตถา อาคโตติ เอวมาทีหิ การเณหิ ตถาคตสฺสฯ **พุทฺธสฺสา**ติ จตุนฺนํ สจฺจานํ พุทฺธตฺตาทีหิ การเณหิ วิโมกฺขนฺติกปณฺณตฺติวเสน เอวํ ลทฺธนามสฺสฯ **อจฺจยํ เทสยนฺตีน**นฺติ ยํ วุตฺตํ ตุเมฺหหิ ‘‘อจฺจยํ เทสยนฺตีนํ…เป.… ส เวรํ ปฏิมุญฺจตี’’ติ, ตํ สาธุ วุตฺตํ, อหํ ปน ตํ เวรํ นาภินนฺทามิ น ปตฺถยามีติ อโตฺถฯ **ปฏิคฺคณฺหามิ โวจฺจย**นฺติ ตุมฺหากํ อปราธํ ขมามีติฯ ปญฺจมํฯ

๖. สทฺธาสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ **สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหตี**ติ ปุริสสฺส เทวโลเก มนุสฺสโลเก เจว นิพฺพานญฺจ คจฺฉนฺตสฺส สทฺธา ทุติยา โหติ, สหายกิจฺจํ สาเธติฯ **โน เจ อสฺสทฺธิยํ อวติฏฺฐตี**ติ ยทิ อสฺสทฺธิยํ น ติฏฺฐติฯ **ยโส**ติ ปริวาโรฯ **กิตฺตี**ติ วณฺณภณนํฯ **ตตฺวสฺส โหตี**ติ ตโต อสฺส โหติฯ **นานุปตนฺติ สงฺคา**ติ ราคสงฺคาทโย ปญฺจ สงฺคา น อนุปตนฺติฯ **ปมาทมนุยุญฺชนฺตี**ติ เย ปมาทํ กโรนฺติ นิพฺพเตฺตนฺติ, เต ตํ อนุยุญฺชนฺติ นามฯ **ธนํ เสฏฺฐํว รกฺขตี**ติ มุตฺตามณิสาราทิอุตฺตมธนํ วิย รกฺขติฯ **ฌายโนฺต**ติ ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน จ ฌายโนฺตฯ ตตฺถ **ลกฺขณูปนิชฺฌานํ** นาม วิปสฺสนามคฺคผลานิฯ วิปสฺสนา หิ ตีณิ ลกฺขณานิ อุปนิชฺฌายตีติ ลกฺขณูปนิชฺฌานํฯ มโคฺค วิปสฺสนาย อาคตกิจฺจํ สาเธตีติ ลกฺขณูปนิชฺฌานํฯ ผลํ ตถลกฺขณํ นิโรธสจฺจํ อุปนิชฺฌายตีติ ลกฺขณูปนิชฺฌานํฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปน กสิณารมฺมณสฺส อุปนิชฺฌายนโต **อารมฺมณูปนิชฺฌาน**นฺติ เวทิตพฺพาฯ **ปรมํ** นาม อรหตฺตสุขํ อธิเปฺปตนฺติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. สมยสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **สเกฺกสู**ติ ‘‘สกฺยา วต, โภ กุมารา’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๖๗) อุทานํ ปฏิจฺจ สกฺกาติ ลทฺธนามานํ ราชกุมารานํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รูฬฺหีสเทฺทน สกฺกาติ วุจฺจติ ฯ ตสฺมิํ สเกฺกสุ ชนปเทฯ **มหาวเน**ติ สยํชาเต อโรปิเม หิมวเนฺตน สทฺธิํ เอกาพเทฺธ มหติ วเนฯ **สเพฺพเหว อรหเนฺตหี**ติ อิมํ สุตฺตํ กถิตทิวเสเยว ปตฺตอรหเนฺตหิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – สากิยโกลิยา หิ กิร กปิลวตฺถุนครสฺส จ โกลิยนครสฺส จ อนฺตเร โรหิณิํ นาม นทิํ เอเกเนว อาวรเณน พนฺธาเปตฺวา สสฺสานิ กาเรนฺติฯ อถ เชฏฺฐมูลมาเส สเสฺสสุ มิลายเนฺตสุ อุภยนครวาสีนมฺปิ กมฺมการา สนฺนิปติํสุฯ ตตฺถ โกลิยนครวาสิโน อาหํสุ – ‘‘อิทํ อุทกํ อุภยโต อาหริยมานํ น ตุมฺหากํ, น อมฺหากํ ปโหสฺสติ , อมฺหากํ ปน สสฺสํ เอเกน

อุทเกเนว นิปฺผชฺชิสฺสติ, อิทํ อุทกํ อมฺหากํ เทถา''ติฯ กปิลวตฺถุวาสิโน อาหํสุ – ''ตุเมฺหสุ โกเฏฺฐ ปูเรตฺวา ฐิเตสุ มยํ รตฺตสุวณฺณนีลมณิกาฬกหาปเณ จ คเหตฺวา ปจฺฉิปสิพฺพกาทิหตฺถา น สกฺขิสฺสาม ตุมฺหากํ ฆรทฺวาเร วิจริตุํ, อมฺหากมฺปิ สสฺสํ เอเกเนว อุทเกน นิปฺผชฺชิสฺสติ, อิทํ อุทกํ อมฺหากํ เทถา''ติฯ ''น มยํ ทสฺสามา''ติฯ ''มยมฺปิ น ทสฺสามา''ติฯ เอวํ กถํ วเฑฺฒตฺวา เอโก อุฎฺฐาย เอกสฺส ปหารํ อทาสิ, โสปิ อญฺญสฺสาติ เอวํ อญฺญมญฺญํ ปหริตฺวา ราชกุลานํ ชาตึ ฆเฏฺฏตฺวา กลหํ วฑฺฒยึสุฯ

โกลิยกมฺมกาธา วทนฺติ – ''ตุเมฺห กปิลวตฺถุวาสิเก คเหตฺวา คชฺชถ, เย โสณสิงฺคาลาทโย วิย อตฺตโน ภคินีหิ สทฺธึ สํวสึสุ, เอเตสํ หตฺถิโน จ อสฺสา จ ผลกาวุธานิ จ อมฺหากํ กึ กริสฺสนฺตี''ติ? สากิยกมฺมการา วทนฺติ – ''ตุเมฺห ทานิ กุฎฺฐิโน ทารเก คเหตฺวา คชฺชถ, เย อนาถา นิคฺคติกา ติรจฺฉานา วิย โกลรุกฺเข วสึสุ, เอเตสํ หตฺถิโน จ อสฺสา จ ผลกาวุธานิ จ อมฺหากํ กึ กริสฺสนฺตี''ติ? เต คนฺตฺวา ตสฺมึ กมฺเม นิยุตฺตอมจฺจานํ กเถสุํ, อมจฺจา ราชกุลานํ กเถสุํฯ ตโต สากิยา – ''ภคินีหิ สทฺธึ สํวสิตกานํ ถามญฺจ พลญฺจ ทเสฺสสฺสามา''ติ ยุทฺธสชฺชา นิกฺขมึสุฯ โกลิยาปิ – ''โกลรุกฺขวาสีนํ ถามญฺจ พลญฺจ ทเสฺสสฺสามา''ติ ยุทฺธสชฺชา นิกฺขมึสุฯ

ภควาปิ รตฺติยา ปจฺจูสสมเยว มหากรุณาสมาปตฺติโต อุฎฺฐาย โลกํ โวโลเกนฺโต อิเม เอวํ ยุทฺธสเชฺช นิกฺขมเนฺต อทฺทสฯ ทิสฺวา – ''มยิ คเต อยํ กลโห วูปสมฺมิสฺสติ นุ โข อุทาหุ โน''ติ อุปธาเรโนฺต – ''อหเมตฺถ คนฺตฺวา กลหวูปสมนตฺถํ ตีณิ ชาตกานิ กเถสฺสามิ, ตโต กลโห วูปสมฺมิสฺสติฯ อถ สามคฺคิทีปนตฺถาย เทฺว ชาตกานิ กเถตฺวา **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ** เทเสสฺสามิฯ เทสนํ สุตฺวา อุภยนครวาสิโนปิ อฑฺฒติยานิ อฑฺฒติยานิ กุมารสตานิ ทสฺสนฺติ, อหํ เต ปพฺพาเชสฺสามิ, ตทา มหาสมาคโม ภวิสฺสตี''ติ สนฺนิฎฺฐานํ อกาสิฯ ตสฺมา อิเมสุ ยุทฺธสเชฺชสุ นิกฺขมเนฺตสุ กสฺสจิ อนาโรเจตฺวา สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย คนฺตฺวา ทฺวินฺนํ เสนานํ อนฺตเร อากาเส ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา นิสีทิฯ

กปิลวตฺถุวาสิโน ภควนฺตํ ทิสฺวาว, ''อมฺหากํ ญาติเสโฎฺฐ สตฺถา อาคโตฯ ทิโฎฺฐ นุ โข เตน อมฺหากํ กลหกรณภาโว''ติ จิเนฺตตฺวา, ''น โข ปน สกฺกา ภควติ อาคเต อเมฺหหิ ปรสฺส สรีเร สตฺถํ ปาเตตุํฯ โกลิยนครวาสิโน อเมฺห หนนฺตุ วา พชฺฌนฺตุ วา''ติฯ อาวุธานิ ฉเฑฺฑตฺวา, ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา, นิสีทึสุฯ โกลิยนครวาสิโนปิ ตเถว จิเนฺตตฺวา อาวุธานิ ฉเฑฺฑตฺวา, ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา, นิสีทึสุฯ

ภควา ชานโนฺตว, ''กสฺมา อาคตตฺถ, มหาราชา''ติ ปุจฺฉิ? ''น, ภควา, ติตฺถกีฬาย น ปพฺพตกีฬาย, น นทีกีฬาย, น คิริทสฺสนตฺถํ, อิมสฺมึ ปน ฐาเน สงฺคามํ ปจฺจุปฎฺฐเปตฺวา อาคตมฺหา''ติฯ ''กึ นิสฺสาย โว กลโห, มหาราชาติ? อุทกํ, ภเนฺตติฯ อุทกํ กึ อคฺฆติ, มหาราชาติ? อปฺปํ, ภเนฺตติฯ ปถวี นาม กึ อคฺฆติ, มหาราชาติ? อนคฺฆา, ภเนฺตติฯ ขตฺติยา กึ อคฺฆนฺตีติ? ขตฺติยา นาม อนคฺฆา, ภเนฺตติฯ อปฺปมูลํ อุทกํ นิสฺสาย กิมตฺถํ อนเคฺฆ ขตฺติเย นาเสถ, มหาราช, กลเห อสฺสาโท นาม นตฺถิ, กลหวเสน, มหาราช, อฎฺฐาเน เวรํ กตฺวา เอกาย รุกฺขเทวตาย กาฬสีเหน สทฺธึ พทฺธาฆาโต สกลมฺปิ อิมํ กปฺปํ อนุปฺปโตฺตเยวาติ วตฺวา **ผนฺทนชาตกํ** (ชา. ๑.๑๓.๑๔ อาทโย) กเถสิ''ฯ ตโต ''ปรปตฺติเยน นาม, มหาราช, น ภวิตพฺพํฯ ปรปตฺติยา หุตฺวา หิ เอกสฺส สสกสฺส กถาย ติโยชนสหสฺสวิตฺถเต หิมวเนฺต จตุปฺปทคณา มหาสมุทฺทํ ปกฺขนฺทิโน อเหสุํฯ ตสฺมา ปรปตฺติเยน น ภวิตพฺพ''นฺติ วตฺวา, **ปถวีอุนฺทฺริยชาตกํ** กเถสิฯ ตโต ''กทาจิ, มหาราช, ทุพฺพโลปิ มหาพลสฺส รนฺธํ วิวรํ ปสฺสติ, กทาจิ มหาพโล ทุพฺพลสฺสฯ ลฎุกิกาปิ หิ สกุณิกา หตฺถินาคํ ฆาเตสี''ติ **ลฎุกิกชาตกํ** (ชา. ๑.๕.๓๙ อาท

โย) กเถสิฯ เอวํ กลหวูปสมนตฺถาย ตีณิ ชาตกานิ กเถตฺวา สามคฺคิปริทีปนตฺถาย เทฺว ชาตกานิ กเถสิฯ กถํ? ‘‘สมคฺคานญฺหิ, มหาราช, โกจิ โอตารํ นาม ปสฺสิตุํ น สโกฺกตี’’ติ วตฺวา, **รุกฺขธมฺมชาตกํ** (ชา. ๑.๑.๗๔) กเถสิ ฯ ตโต ‘‘สมคฺคานํ, มหาราช, โกจิ วิวรํ ทสฺสิตุํ น สกฺขิฯ ยทา ปน อญฺญมญฺญํ วิวาทมกํสุ, อถ เต เนสาทปุโตฺต ชีวิตา โวโรเปตฺวา อาทาย คโตติ วิวาเท อสฺสาโท นาม นตฺถี’’ติ วตฺวา, **วฏฺฏกชาตกํ** (ชา. ๑.๑.๑๑๘) กเถสิฯ เอวํ อิมานิ ปญฺจ ชาตกานิ กเถตฺวา อวสาเน **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ** (สุ. นิ. ๙๔๑ อาทโย) กเถสิฯ

ราชาโน ปสนฺนา – ‘‘สเจ สตฺถา นาคมิสฺส, มยํ สหตฺถา อญฺญมญฺญํ วธิตฺวา โลหิตนทิํ ปวตฺตยิสฺสามฯ อมฺหากํ ปุตฺตภาตโร จ เคหทฺวาเร น ปเสฺสยฺยาม, สาสนปฏิสาสนมฺปิ โน อาหรณโก นาภวิสฺสฯ สตฺถารํ นิสฺสาย โน ชีวิตํ ลทฺธํฯ สเจ ปน สตฺถา อาคารํ อชฺฌาวสิสฺส ทีปสหสฺสทฺวยปริวารํ จตุมหาทีปรชฺชมสฺส หตฺถคตํ อภวิสฺส, อติเรกสหสฺสํ โข ปนสฺส ปุตฺตา อภวิสฺสํสุ, ตโต ขตฺติยปริวาโร อวิจริสฺสฯ ตํ โข ปเนส สมฺปตฺติํ ปหาย นิกฺขมิตฺวา สโมฺพธิํ ปโตฺตฯ อิทานิปิ ขตฺติยปริวาโรเยว วิจรตู’’ติ อุภยนครวาสิโน อฑฺฒติยานิ อฑฺฒติยานิ กุมารสตานิ อทํสุฯ ภควาปิ เต ปพฺพาเชตฺวา มหาวนํ อคมาสิฯ เตสํ ครุคารเวน น อตฺตโน รุจิยา ปพฺพชิตานํ อนภิรติ อุปฺปชฺชิฯ ปุราณทุติยิกาโยปิ เตสํ – ‘‘อยฺยปุตฺตา อุกฺกณฺฐนฺตุ, ฆราวาโส น สณฺฐาตี’’ติอาทีนิ วตฺวา สาสนํ เปเสนฺติฯ เต จ อติเรกตรํ อุกฺกณฺฐิํสุฯ

ภควา อาวชฺชโนฺต เตสํ อนภิรติภาวํ ญตฺวา – ‘‘อิเม ภิกฺขู มาทิเสน พุเทฺธน สทฺธิํ เอกโต วสนฺตา อุกฺกณฺฐนฺติ, หนฺท เนสํ กุณาลทหสฺส วณฺณํ กเถตฺวา ตตฺถ เนตฺวา อนภิรติํ วิโนเทมี’’ติ กุณาลทหสฺส วณฺณํ กเถสิฯ เต ตํ ทฏฺฐุกามา อเหสุํฯ ทฏฺฐุกามตฺถ, ภิกฺขเว, กุณาลทหนฺติ? อาม ภควาติฯ ยทิ เอวํ เอถ คจฺฉามาติฯ อิทฺธิมนฺตานํ ภควา คมนฏฺฐานํ มยํ กถํ คมิสฺสามาติฯ ตุเมฺห คนฺตุกามา โหถ, อหํ มมานุภาเวน คเหตฺวา คมิสฺสามีติฯ สาธุ, ภเนฺตติฯ ภควา ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ คเหตฺวา อากาเส อุปฺปติตฺวา กุณาลทเห ปติฏฺฐาย เต ภิกฺขู อาห – ‘‘ภิกฺขเว, อิมสฺมิํ กุณาลทเห เยสํ มจฺฉานํ นามํ น ชานาถ มมํ ปุจฺฉถา’’ติฯ

เต ปุจฺฉิํสุฯ ภควา ปุจฺฉิตํ ปุจฺฉิตํ กเถสิฯ น เกวลญฺจ, มจฺฉานํเยว, ตสฺมิํ วนสเณฺฑ รุกฺขานมฺปิ ปพฺพตปาเท ทฺวิปทจตุปฺปทสกุณานมฺปิ นามานิ ปุจฺฉาเปตฺวา กเถสิฯ อถ ทฺวีหิ สกุเณหิ มุขตุณฺฑเกน ฑํสิตฺวา คหิตทณฺฑเก นิสิโนฺน กุณาลสกุณราชา ปุรโต ปจฺฉโต อุโภสุ จ ปเสฺสสุ สกุณสงฺฆปริวุโต อาคจฺฉติฯ ภิกฺขู ตํ ทิสฺวา – ‘‘เอส, ภเนฺต, อิเมสํ สกุณานํ ราชา ภวิสฺสติ, ปริวารา เอเต เอตสฺสา’’ติ มญฺญามาติฯ เอวเมตํ, ภิกฺขเว, อยมฺปิ มเมว วํโส มม ปเวณีติฯ อิทานิ ตาว มยํ, ภเนฺต, เอเต สกุเณ ปสฺสามฯ ยํ ปน ภควา ‘‘อยมฺปิ มเมว วํโส มม ปเวณี’’ติ อาห, ตํ โสตุกามมฺหาติฯ โสตุกามตฺถ, ภิกฺขเวติ? อาม ภควาติฯ เตน หิ สุณาถาติ ตีหิ คาถาสเตหิ มเณฺฑตฺวา **กุณาลชาตกํ** (ชา. ๒.๒๑.กุณาลชาตก) กเถโนฺต อนภิรติํ วิโนเทสิฯ เทสนาปริโยสาเน สเพฺพปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิํสุ, มเคฺคเนว จ เนสํ อิทฺธิปิ อาคตาฯ ภควา ‘‘โหตุ ตาว เอตฺตกํ เตสํ ภิกฺขูน’’นฺติ อากาเส อุปฺปติตฺวา มหาวนเมว อคมาสิฯ เตปิ ภิกฺขู คมนกาเล ทสพลสฺส อานุภาเวน คนฺตฺวา อาคมนกาเล อตฺตโน อานุภาเวน ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา มหาวเน โอตริํสุฯ

ภควา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิตฺวา เต ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา – ‘‘เอถ, ภิกฺขเว, นิสีทถฯ อุปริมคฺคตฺตยวชฺฌานํ โว กิเลสานํ กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสามี’’ติ กมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ ภิกฺขู จินฺตยิํสุ – ‘‘ภควา อมฺหากํ อนภิรตภาวํ ญตฺวา กุณาลทหํ เนตฺวา อนภิรติํ วิโนเทสิ, ตตฺถ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตานํ โน อิทานิ อิธ ติณฺณํ มคฺคานํ กมฺมฏฺฐานํ อทาสิ, น โข ปน อเมฺหหิ ‘โสตาปนฺนา

มย’นฺติ วีตินาเมตุํ วฏฺฏติ, ปุริสปุริเสหิ โน ภวิตุํ วฏฺฏตี’’ติ เต ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา อุฏฺฐาย นิสีทนํ ปโปฺผเฏตฺวา วิสุํ วิสุํ ปพฺภารรุกฺขมูเลสุ นิสีทึสุฯ

ภควา จินฺเตสิ – ‘‘อิเม ภิกฺขู ปกติยาปิ อวิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานา, ลทฺธุปายสฺส ปน ภิกฺขุโน กิลมนการณํ นาม นตฺถิฯ คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตา จ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ‘อตฺตนา ปฏิวิทฺธคุณํ อาโรเจสฺสามา’ติ มม สนฺติกํ อาคมิสฺสนฺติฯ เอเตสุ อาคเตสุ ทสสหสฺสจกฺกวาฬ เทวตา เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติสฺสนฺติ, มหาสมโย ภวิสฺสติ, วิวิเตฺต โอกาเส มยา นิสีทิตุํ วฏฺฏ ตี’’ติ ตโต วิวิเตฺต โอกาเส พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา นิสีทิฯ

สพฺพปฐมํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คตเตฺถโร สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ **ตโต อปโร ตโต อปโร**ติ ปญฺจสตาปิ ปทุมินิยํ ปทุมานิ วิย วิกสึสุฯ สพฺพปฐมํ อรหตฺตํ ปตฺตภิกฺขุ ‘‘ภควโต อาโรเจสฺสามี’’ติ ปลฺลงฺกํ วินิพฺภุชิตฺวา นิสีทนํ ปโปฺผเฏตฺวา อุฏฺฐาย ทสพลาภิมุโข อโหสิฯ **เอวํ อปโรปิ อปโรปี**ติ ปญฺจสตา ภตฺตสาลํ ปวิสนฺตา วิย ปฏิปาฏิยาว อาคมึสุฯ ปฐมํ อาคโต วนฺทิตฺวา นิสีทนํ ปญฺญาเปตฺวา, เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา, ปฏิวิทฺธคุณํ อาโรเจตุกาโม ‘‘อตฺถิ นุ โข อโญฺญ โกจิ? นตฺถี’’ติ นิวตฺติตฺวา อาคตมคฺคํ โอโลเกโนฺต อปรมฺปิ อทฺทส อปรมฺปิ อทฺทสเยวาติ สเพฺพปิ เต อาคนฺตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา, อยํ อิมสฺส หรายมาโน น กเถสิ, อยํ อิมสฺส หรายมาโน น กเถสิฯ ขีณาสวานํ กิร เทฺว อาการา โหนฺติ – ‘‘อโห วต มยา ปฏิวิทฺธคุณํ สเทวโก โลโก ขิปฺปเมว ปฏิวิเชฺฌยฺยา’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ปฏิวิทฺธภาวํ ปน นิธิลทฺธปุริโส วิย น อญฺญสฺส อาโรเจตุกามา โหนฺติฯ

เอวํ โอสฏฺฐเมเตฺต ปน ตสฺมึ อริยมณฺฑเล ปาจีนยุคนฺธรปริเกฺขปโต อพฺภา มหิกา ธูโม รโช ราหูติ, อิเมหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิปฺปมุตฺตํ พุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตสฺส โลกสฺส รามเณยฺยกทสฺสนตฺถํ ปาจีนทิสาย อุกฺขิตฺตรชตมยมหาอาทาสมณฺฑลํ วิย, เนมิวฏฺฏิยํ คเหตฺวา, ปริวตฺติยมานรชตจกฺกสสฺสิริกํ ปุณฺณจนฺทมณฺฑลํ อุลฺลงฺฆิตฺวา, อนิลปถํ ปฏิปชฺชิตฺถฯ อิติ เอวรูเป ขเณ ลเย มุหุเตฺต ภควา สเกฺกสุ วิหรติ กปิลวตฺถุสฺมึ มหาวเน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สเพฺพเหว อรหเนฺตหิฯ

ตตฺถ ภควาปิ มหาสมฺมตสฺส วํเส อุปฺปโนฺน, เตปิ ปญฺจสตา ภิกฺขู มหาสมฺมตสฺส กุเล อุปฺปนฺนาฯ ภควาปิ ขตฺติยคเพฺภ ชาโต, เตปิ ขตฺติยคเพฺภ ชาตาฯ ภควาปิ ราชปพฺพชิโต, เตปิ ราชปพฺพชิตาฯ ภควาปิ เสตจฺฉตฺตํ ปหาย หตฺถคตํ จกฺกวตฺติรชฺชํ นิสฺสชฺชิตฺวา ปพฺพชิโต, เตปิ เสตจฺฉตฺตํ ปหาย หตฺถคตานิ รชฺชานิ วิสฺสชฺชิตฺวา ปพฺพชิตาฯ อิติ ภควา ปริสุเทฺธ โอกาเส, ปริสุเทฺธ รตฺติภาเค, สยํ ปริสุโทฺธ ปริสุทฺธปริวาโร, วีตราโค วีตราคปริวาโร, วีตโทโส วีตโทสปริวาโร, วีตโมโห วีตโมหปริวาโร, นิตฺตโณฺห นิตฺตณฺหปริวาโร, นิกฺกิเลโส นิกฺกิเลสปริวาโร, สโนฺต สนฺตปริวาโร, ทโนฺต ทนฺตปริวาโร, มุโตฺต มุตฺตปริวาโร, อติวิย วิโรจตีติฯ วณฺณภูมิ นาเมสา, ยตฺตกํ สโกฺกติ, ตตฺตกํ วตฺตพฺพํฯ อิติ อิเม ภิกฺขู สนฺธาย วุตฺตํ, ‘‘ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สเพฺพเหว อรหเนฺตหี’’ติฯ

เยภุเยฺยนาติ พหุตรา สนฺนิปติตา, มนฺทา น สนฺนิปติตา อสญฺญี อรูปาวจรเทวตา สมาปนฺนเทวตาโย จฯ ตตฺรายํ สนฺนิปาตกฺกโม – มหาวนสฺส กิร สามนฺตา เทวตา จลึสุ, ‘‘อายาม โภ! พุทฺธทสฺสนํ นาม พหูปการํ, ธมฺมสฺสวนํ พหูปการํ, ภิกฺขุสงฺฆทสฺสนํ พหูปการํฯ อายาม อายามา’’ติ! มหาสทฺทํ กุรุมานา อาคนฺตฺวา ภควนฺตญฺจ ตํมุหุตฺตํ อรหตฺตปฺปตฺตขีณาสเว จ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ เอเตเนว อุปาเยน ตาสํ ตาสํ สทฺทํ สุตฺวา สทฺทนฺตรอฑฺฒคาวุต คาวุตอฑฺฒโยชนโยชนาทิวเสน ติโยชนสหสฺสวิตฺถเต หิมวเนฺต, ติกฺขตฺตุํ เตสฏฺฐิยา นครสห

เสฺสสุ, นวนฺวุติยา โทณมุขสตสหเสฺสสุ, ฉนวุติยา ปฏฺฏนโกฏิสตสหเสฺสสุ, ฉปณฺณาสาย รตนากเรสูติ สกลชมฺพุทีเป, ปุพฺพวิเทเห, อปรโคยาเน, อุตฺตรกุรุมฺหิ, ทฺวีสุ ปริตฺตทีปสหเสฺส สูติ สกลจกฺกวาเฬ, ตโต ทุติยตติยจกฺกวาเฬติ เอวํ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา สนฺนิปติตาติ เวทิตพฺพาฯ ทสสหสฺสจกฺกวาฬญฺหิ อิธ ทสโลกธาตุโยติ อธิเปฺปตํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทสหิ จ โลกธาตูหิ เทวตา เยภุเยฺยน สนฺนิปติตา โหนฺตี’’ติฯ

เอวํ สนฺนิปติตาหิ เทวตาหิ สกลจกฺกวาฬคพฺภํ ยาว พฺรหฺมโลกา สูจิฆเร นิรนฺตรํ ปกฺขิตฺตสูจีหิ วิย ปริปุณฺณํ โหติฯ ตตฺถ พฺรหฺมโลกสฺส เอวํ อุจฺจตฺตนํ เวทิตพฺพํ – โลหปาสาเท กิร สตฺตกูฏาคารสโม ปาสาโณ พฺรหฺมโลเก ฐตฺวา อโธ ขิโตฺต จตูหิ มาเสหิ ปถวึ ปาปุณาติฯ เอวํ มหเนฺต โอกาเส ยถา เหฏฺฐา ฐตฺวา ขิตฺตานิ ปุปฺผานิ วา ธูโม วา อุปริ คนฺตุํ, อุปริ วา ฐตฺวา ขิตฺตสาสปา เหฏฺฐา โอตริตุํ อนฺตรํ น ลภนฺติ, เอวํ นิรนฺตรา เทวตา อเหสุํฯ ยถา โข ปน จกฺกวตฺติรโญฺญ นิสินฺนฏฺฐานํ อสมฺพาธํ โหติ, อาคตาคตา มเหสกฺขา ขตฺติยา โอกาสํ ลภนฺติเยว, ปรโต ปรโต ปน อติสมฺพาธํ โหติฯ เอวเมว ภควโต นิสินฺนฏฺฐานํ อสมฺพาธํ, อาคตาคตา มเหสกฺขา เทวา จ พฺรหฺมาโน จ โอกาสํ ลภนฺติเยวฯ อปิ สุทํ ภควโต อาสนฺนาสนฺนฏฺฐาเน วาลคฺคนิตฺตุทนมเตฺต ปเทเส ทสปิ วีสติปิ เทวา สุขุเม อตฺตภาเว มาเปตฺวา อฏฺฐํสุฯ สพฺพปรโต สฏฺฐิ สฏฺฐิ เทวตา อฏฺฐํสุฯ

สุทฺธาวาสกายิกานนฺติ สุทฺธาวาสวาสีนํฯ สุทฺธาวาสา นาม สุทฺธานํ อนาคามิขีณาสวานํ อาวาสา ปญฺจ พฺรหฺมโลกาฯ **เอตทโหสี**ติ กสฺมา อโหสิ? เต กิร พฺรหฺมาโน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ยถา ปริเจฺฉเทน วุฏฺฐิตา พฺรหฺมภวนํ โอโลเกนฺตา ปจฺฉาภเตฺต ภตฺตเคหํ วิย สุญฺญตํ อทฺทสํสุฯ ตโต ‘‘กุหึ พฺรหฺมาโน คตา’’ติ อาวชฺชนฺตา มหาสมาคมํ ญตฺวา – ‘‘อยํ สมาคโม มหา, มยํ โอหีนา, โอหีนกานํ ปน โอกาโส ทุลฺลโภ โหติ, ตสฺมา คจฺฉนฺตา อตฺตุจฺฉหตฺถา หุตฺวา เอเกกํ คาถํ อภิสงฺขริตฺวา คจฺฉามฯ ตาย มหาสมาคเม จ อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปสฺสาม, ทสพลสฺส จ วณฺณํ ภาสิสฺสามา’’ติฯ อิติ เตสํ สมาปตฺติโต อุฏฺฐาย อาวชฺชิตตฺตา เอตทโหสิฯ

ภควโต ปุรโต ปาตุรเหสุนฺติ ปาฬิยํ ภควโต สนฺติเก อภิมุขฏฺฐาเนเยว โอติณฺณา วิย กตฺวา วุตฺตา, น โข ปเนตฺถ เอวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เต ปน พฺรหฺมโลเก ฐิตาเยว คาถา อภิสงฺขริตฺวา เอโก ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอตริ, เอโก ทกฺขิณจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ, เอโก ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ, เอโก อุตฺตรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอตริฯ ตโต ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมา นีลกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา นีลรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ มณิวมฺมํ ปฏิมุญฺจโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา พุทฺธวีถิ นาม เกนจิ อุตฺตริตุํ น สกฺกา, ตสฺมา มหติยา พุทฺธวีถิยาว อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ เอกมนฺตํ ฐิโต โข อตฺตนา อภิสงฺขตํ คาถํ อภาสิฯ

ทกฺขิณจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมา ปีตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา สุวณฺณปภํ มุญฺจิตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ สุวณฺณปฏํ ปารุปโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา ตเถว อกาสิฯ ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมา โลหิตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา โลหิตกรสฺมิโย มุญฺจิตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ รตฺตวรกมฺพเลน ปริกฺขิปโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา ตเถว อกาสิฯ อุตฺตรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมา โอทาตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา โอทาตรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ สุมนกุสุมปฏํ ปารุปโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา ตเถว อกาสิฯ

ปาฬิยํ ปน **ภควโต ปุรโต ปาตุรเหสุํฯ อถ โข ตา เทวตา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสูติ** เอวํ เอกกฺขเณ วิย ปุรโต ปาตุภาโว จ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐิตภาโว จ วุตฺโต, โส อิมินา อนุกฺกเมน อโหสิ, เอกโต กตฺวา ปน ทสฺสิโตฯ คาถาภาสนํ ปน ปาฬิยมฺปิ วิสุํ วิสุํเยว วุตฺตํฯ

ตตฺถ **มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ **ปวนํ** วุจฺจติ วนสโณฺฑฯ อุภเยนปิ ภควา ''อิมสฺมึ ปน วนสเณฺฑ อชฺช มหาสมูโห สนฺนิปาโต''ติ อาหฯ ตโต เยสํ โส สนฺนิปาโต, เต ทเสฺสตุํ **เทวกายา สมาคตา**ติ อาหฯ ตตฺถ **เทวกายา**ติ เทวฆฏาฯ **อาคตมฺห อิมํ ธมฺมสมย**นฺติ เอวํ สมาคเต เทวกาเย ทิสฺวา มยมฺปิ อิมํ ธมฺมสมูหํ อาคตาฯ กึ การณา? **ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆ**นฺติ เกนจิ อปราชิตํ อเชฺชว ตโย มาเร มทฺทิตฺวา วิชิตสงฺคามํ อิมํ อปราชิตสงฺฆํ ทสฺสนตฺถาย อาคตมฺหาติ อโตฺถฯ โส ปน, พฺรหฺมา, อิมํ คาถํ ภาสิตฺวา, ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา, ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํเยว อฏฺฐาสิฯ

อถ ทุติโย วุตฺตนเยเนว อาคนฺตฺวา อภาสิฯ ตตฺถ **ตตฺร ภิกฺขโว**ติ ตสฺมึ สนฺนิปาตฏฺฐาเน ภิกฺขูฯ **สมาทหํสู**ติ สมาธินา โยเชสุํฯ **จิตฺตมตฺตโน อุชุกํ อกํสู**ติ อตฺตโน จิเตฺต สเพฺพ วงฺกกุฏิลชิมฺหภาเว หริตฺวา อุชุกํ อกรึสุฯ **สารถีว เนตฺตานิ คเหตฺวา**ติ ยถา สมปฺปวเตฺตสุ สินฺธเวสุ โอธสฺตปโตโท สารถี สพฺพโยตฺตานิ คเหตฺวา อโจเทนฺโต อวาเรนฺโต ติฏฺฐติ, เอวํ ฉฬงฺคุเปกฺขาย สมนฺนาคตา คุตฺตทฺวารา สเพฺพเปเต ปญฺจสตา ภิกฺขู อินฺทฺริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺฑิตา, เอเต ทฏฺฐุํ อิธาคตมฺหา ภควาติ, โสปิ คนฺตฺวา ยถาฐาเนเยว อฏฺฐาสิฯ

อถ ตติโย วุตฺตนเยเนว อาคนฺตฺวา อภาสิฯ ตตฺถ **เฉตฺวา ขีล**นฺติ ราคโทสโมหขีลํ ฉินฺทิตฺวาฯ **ปลิฆ**นฺติ ราคโทสโมหปลิฆเมวฯ **อินฺทขีล**นฺติ ราคโทสโมหอินฺทขีลเมว ฯ **อูหจฺจมเนชา**ติ เอเต ตณฺหาเอชาย อเนชา ภิกฺขู อินฺทขีลํ อูหจฺจ สมูหนิตฺวา จตูสุ ทิสาสุ อปฺปฏิหตจาริกํ จรนฺติฯ **สุทฺธา**ติ นิรุปกฺกิเลสาฯ **วิมลา**ติ นิมฺมลาฯ อิทํ ตเสฺสว เววจนํฯ **จกฺขุมตา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมเนฺตนฯ **สุทนฺตา**ติ จกฺขุโตปิ ทนฺตา โสตโตปิ ฆานโตปิ ชิวฺหาโตปิ กายโตปิ มนโตปิ ทนฺตาฯ **สุสุนาคา**ติ ตรุณนาคาฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – ฉนฺทาทีหิ น คจฺฉนฺตีติ **นาคา,** เตน เตน มเคฺคน ปหีเน กิเลเส น อาคจฺฉนฺตีติ นาคา, นานปฺปการํ อาคุํ น กโรนฺตีติ นาคาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน มหานิเทฺทเส (มหานิ. ๘๐) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อปิจ –

''อาคุํ น กโรติ กิญฺจิ โลเก,
สพฺพสํโยค วิสชฺช พนฺธนานิ;
สพฺพตฺถ น สชฺชตี วิมุโตฺต,
นาโค ตาทิ ปวุจฺจเต ตถตฺตา''ติฯ –

เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สุสุนาคา**ติ สุสู นาคา, สุสุนาคภาวสมฺปตฺตึ ปตฺตาติ อโตฺถฯ เต เอวรูเป อนุตฺตเรน โยคฺคาจริเยน ทมิเต ตรุณนาเค ทสฺสนาย อาคตมฺห ภควาติฯ โสปิ คนฺตฺวา ยถาฐาเนเยว อฏฺฐาสิฯ

อถ จตุโตฺถ วุตฺตนเยเนว อาคนฺตฺวา อภาสิฯ ตตฺถ **คตาเส**ติ นิเพฺพมติกสรณคมเนน คตาฯ โสปิ คนฺตฺวา ยถาฐาเนเยว อฏฺฐาสีติฯ สตฺตมํฯ

๘. สกลิกสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **มทฺทกุจฺฉิสฺมิ**นฺติ เอวํนามเก อุยฺยาเนฯ ตญฺหิ อชาตสตฺตุมฺหิ กุจฺฉิคเต ตสฺส มาตรา – ‘‘อยํ มยฺหํ กุจฺฉิคโต คพฺโภ รโญฺญ สตฺตุ ภวิสฺสติฯ กึ เม อิมินา’’ติ? คพฺภปาตนตฺถํ กุจฺฉิ มทฺทาปิตาฯ ตสฺมา ‘‘มทฺทกุจฺฉี’’ติ สงฺขํ คตํฯ มิคานํ ปน อภยวาสตฺถาย ทินฺนตฺตา **มิคทาโย**ติ วุจฺจติฯ

เตน โข ปน สมเยนาติ เอตฺถ อยํ อนุปุพฺพิกถา – เทวทตฺโต หิ อชาตสตฺตุํ นิสฺสาย ธนุคฺคเห จ ธนปาลกญฺจ ปโยเชตฺวาปิ ตถาคตสฺส ชีวิตนฺตรายํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘สหตฺเถเนว มาเรสฺสามี’’ติ คิชฺฌกูฏปพฺพตํ อภิรุหิตฺวา มหนฺตํ กูฏาคารปฺปมาณํ สิลํ อุกฺขิปิตฺวา, ‘‘สมโณ โคตโม จุณฺณวิจุโณฺณ โหตู’’ติ ปวิชฺฌิฯ มหาถามวา กิเรส ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติฯ อฏฺฐานํ โข ปเนตํ, ยํ พุทฺธานํ ปรูปกฺกเมน ชีวิตนฺตราโย ภเวยฺยาติ ตํ ตถาคตสฺส สรีราภิมุขํ อาคจฺฉนฺตํ อากาเส อญฺญา สิลา อุฏฺฐหิตฺวา สมฺปฏิจฺฉิฯ ทฺวินฺนํ สิลานํ สมฺปหาเรน มหโนฺต ปาสาณสฺส สกลิกา อุฏฺฐหิตฺวา ภควโต ปิฏฺฐิปาทปริยนฺตํ อภิหนิ, ปาโท มหาผรสุนา ปหโต วิย สมุคฺคตโลหิเตน ลาขารสมกฺขิโต วิย อโหสิฯ ภควา อุทฺธํ อุโลฺลเกตฺวา เทวทตฺตํ เอตทโวจ – ‘‘พหุ ตยา โมฆปุริส, อปุญฺญํ ปสุตํ, โย ตฺวํ ปทุฏฺฐจิโตฺต วธกจิโตฺต ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทสี’’ติฯ ตโต ปฏฺฐาย ภควโต อผาสุ ชาตํฯ ภิกฺขู จินฺตยิํสุ – ‘‘อยํ วิหาโร อุชฺชงฺคโล วิสโม, พหูนํ ขตฺติยาทีนเญฺจว ปพฺพชิตานญฺจ อโนกาโส’’ติฯ เต ตถาคตํ มญฺจสิวิกาย อาทาย มทฺทกุจฺฉิํ นยิํสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต โหตี’’ติฯ

ภุสาติ พลวติโยฯ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **ทุกฺข**นฺติ สุขปฏิเกฺขโปฯ **ติพฺพา**ติ พหลาฯ **ขรา**ติ ผรุสาฯ **กฏุกา**ติ ติขิณาฯ **อสาตา**ติ อมธุราฯ น ตาสุ มโน อเปฺปติ, น ตา มนํ อปฺปายนฺติ วเฑฺฒนฺตีติ **อมนาปา**ฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ เวทนาธิวาสนสติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต หุตฺวาฯ **อวิหญฺญมาโน**ติ อปีฬิยมาโน, สมฺปริวตฺตสายิตาย เวทนานํ วสํ อคจฺฉโนฺตฯ

สีหเสยฺยนฺติ เอตฺถ กามโภคิเสยฺยา, เปตเสยฺยา, สีหเสยฺยา, ตถาคตเสยฺยาติ จตโสฺส เสยฺยาฯ ตตฺถ ‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, กามโภคี สตฺตา วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี’’ติ อยํ กามโภคิเสยฺยาฯ เตสุ หิ เยภุเยฺยน ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิฯ ‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, เปตา อุตฺตานา เสนฺตี’’ติ อยํ เปตเสยฺยาฯ อปฺปมํสโลหิตตฺตา หิ อฏฺฐิสงฺฆาฏชฏิตา เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ, อุตฺตานาว เสนฺติฯ ‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, สีโห มิคราชา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ อนุปกฺขิปิตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน เสตี’’ติ อยํ สีหเสยฺยาฯ เตชุสฺสทตฺตา หิ สีโห มิคราชา เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมิํ, ‘ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมิํ ฐาเน ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ ปกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทปจฺฉิมปาทนงฺคุฏฺฐานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ทฺวินฺนํ ปุริมปาทานํ มตฺถเก สีสํ ฐเปตฺวา สยติ, ทิวสมฺปิ สยิตฺวา ปพุชฺฌมาโน น อุตฺรสโนฺต ปพุชฺฌติ, สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทาทีนํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขติ’ฯ สเจ กิญฺจิ ฐานํ วิชหิตฺวา ฐิตํ โหติ, ‘‘นยิทํ ตุยฺหํ ชาติยา, น สูรภาวสฺส อนุรูป’’นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ตเตฺถว สยติ, น โคจราย ปกฺกมติฯ อวิชหิตฺวา ฐิเต ปน ‘‘ตุยฺหํ ชาติยา จ สูรภาวสฺส จ อนุรูปมิท’’นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อุฏฺฐาย สีหวิชมฺภิตํ วิชมฺภิตฺวา เกสรภารํ วิธุนิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติฯ จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา ปน ‘‘ตถาคตเสยฺยา’’ติ วุจฺจติฯ ตาสุ อิธ สีหเสยฺยา อาคตาฯ อยญฺหิ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺตมเสยฺยา นามฯ

ปาเท ปาทนฺติ ทกฺขิณปาเท วามปาทํฯ **อจฺจาธายา**ติ อติอาธาย, อีสกํ อติกฺกมฺม ฐเปตฺวา ฯ โคปฺผเกน หิ โคปฺผเก ชาณุนา วา ชาณุมฺหิ สงฺฆฏฺฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น โหติ, เสยฺยา อผาสุกา โหติฯ ยถา น สงฺฆฏฺฏติ, เอวํ อติกฺกมฺม ฐปิเต เวทนา นุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, เสยฺยา ผาสุ โหติฯ ตสฺมา เอวํ นิปชฺชิฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สยนปริคฺคาหกสติสมฺปชญฺญูน สมนฺนาคโตฯ ‘‘อุฏฺฐานสญฺญ’’นฺติ ปเนตฺถ น วุตฺตํ, คิลานเสยฺยา เหสา ตถาคตสฺสฯ

สตฺตสตาติ อิมสฺมึ สุเตฺต สพฺพาปิ ตา เทวตา คิลานเสยฺยฏฺฐานํ อาคตาฯ **อุทานํ อุทาเนสี**ติ คิลานเสยฺยํ อาคตานํ โทมนเสฺสน ภวิตพฺพํ สิยาฯ อิมาสํ ปน ตถาคตสฺส เวทนาธิวาสนํ ทิสฺวา, ‘‘อโห พุทฺธานํ มหานุภาวตา! เอวรูปาสุ นาม เวทนาสุ วตฺตมานาสุ วิการมตฺตมฺปิ นตฺถิ, สิรีสยเน อลงฺกริตฺวา ฐปิตสุวณฺณรูปกํ วิย อนิญฺชมาเนน กาเยน นิปโนฺน, อิทานิสฺส อธิกตรํ มุขวโณฺณ วิโรจติ, อาภาสมฺปโนฺน ปุณฺณจโนฺท วิย สมฺปติ วิกสิตํ วิย จ อรวินฺทํ อสฺส มุขํ โสภติ, กาเยปิ วณฺณายตนํ อิทานิ สุสมฺมฏฺฐกญฺจนํ วิย วิปฺปสีทตี’’ติ อุทานํ อุทปาทิฯ

นาโค วต โภติ, เอตฺถ **โภ**ติ ธมฺมาลปนํฯ พลวนฺตเฏฺฐน **นาโคฯ นาควตา**ติ นาคภาเวนฯ **สีโห วตา**ติอาทีสุ อสนฺตาสนเฏฺฐน **สีโห**ฯ พฺยตฺตปริจยเฏฺฐน การณาการณชานเนน วา **อาชานีโย**ฯ อปฺปฏิสมเฏฺฐน **นิสโภ**ฯ ควสตเชฏฺฐโก หิ อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภ, ควสตสหสฺสเชฏฺฐโก นิสโภติ วุจฺจติฯ ภควา ปน อปฺปฏิสมเฏฺฐน อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติฯ เตเนวเตฺถน อิธ ‘‘นิสโภ’’ติ วุโตฺตฯ ธุรวาหเฏฺฐน **โธรโยฺห**ฯ นิพฺพิเสวนเฏฺฐน **ทโนฺต**ฯ

ปสฺสาติ อนิยมิตาณตฺติฯ **สมาธิ**นฺติ อรหตฺตผลสมาธึฯ **สุวิมุตฺต**นฺติ ผลวิมุตฺติยา สุวิมุตฺตํฯ ราคานุคตํ ปน จิตฺตํ อภินตํ นาม โหติ, โทสานุคตํ อปนตํฯ ตทุภยปฏิเกฺขเปน **น จาภินตํ น จาปนต**นฺติ อาหฯ **น จ สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคต**นฺติ น สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิเลเส นิคฺคเหตฺวา วาริตวตํ, กิเลสานํ ปน ฉินฺนตฺตา วตํ ผลสมาธินา สมาหิตนฺติ อโตฺถฯ **อติกฺกมิตพฺพ**นฺติ วิเหเฐตพฺพํ ฆเฏฺฏตพฺพํฯ **อทสฺสนา**ติ อญฺญาณาฯ อญฺญาณี หิ อนฺธพาโลว เอวรูเป สตฺถริ อปรเชฺฌยฺยาติ เทวทตฺตํ ฆฏฺฏยมานา วทนฺติฯ

ปญฺจเวทาติ อิติหาสปญฺจมานํ เวทานํ ธารกาฯ **สตํ สม**นฺติ วสฺสสตํฯ **ตปสฺสี**ติ ตปนิสฺสิตกา หุตฺวาฯ **จร**นฺติ จรนฺตาฯ **น สมฺมาวิมุตฺต**นฺติ สเจปิ เอวรูปา พฺราหฺมณา วสฺสสตํ จรนฺติ, จิตฺตญฺจ เนสํ สมฺมา วิมุตฺตํ น โหติฯ **หีนตฺตรูปา น ปารํ คมา เต**ติ หีนตฺตสภาวา เต นิพฺพานงฺคมา น โหนฺติฯ ‘‘หีนตฺถรูปา’’ติปิ ปาโฐ, หีนตฺถชาติกา ปริหีนตฺถาติ อโตฺถฯ **ตณฺหาธิปนฺนา**ติ ตณฺหาย อโชฺฌตฺถฎาฯ **วตสีลพทฺธา**ติ อชวตกุกฺกุรวตาทีหิ จ วเตหิ ตาทิเสเหว จ สีเลหิ พทฺธาฯ **ลูขํ ตป**นฺติ ปญฺจาตปตาปนํ กณฺฎกเสยฺยาทิกํ ตปํฯ อิทานิ สา เทวตา สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ กเถนฺตี **น มานกามสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวาติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ปฐมปชฺชุนฺนธีตุสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **ปชฺชุนฺนสฺส ธีตา**ติ ปชฺชุนฺนสฺส นาม วสฺสวลาหกเทวรโญฺญ จาตุมหาราชิกสฺส ธีตาฯ **อภิวเนฺท**ติ ภควา ตุมฺหากํ ปาเท วนฺทามิฯ **จกฺขุมตา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมเนฺตน ตถาคเตนฯ **ธโมฺม อนุพุโทฺธ**ติ, ‘‘อิทํ มยา ปุเพฺพ ปเรสํ สนฺติเก เกวลํ สุตํเยว อาสี’’ติ วทติฯ **สาหํ ทานี**ติ, สา อหํ อิทานิฯ **สกฺขิ ชานามี**ติ, ปฏิเวธวเสน ปจฺจกฺขเมว ชานามิฯ **วิครหนฺตา**ติ, ‘‘หีนกฺขรปทพฺยญฺชโน’’ติ วา ‘‘อนิยฺยานิโก’’ติ วา เอวํ ครหนฺตาฯ **โรรุว**นฺติ, เทฺว โรรุวา – ธูมโรรุโว จ ชาลโรรุโว จฯ ตตฺถ ธูมโรรุโว วิสุํ โหติ, ชาลโรรุโวติ ปน อวีจิมหา

นิรยเสฺสเวตํ นามํฯ ตตฺถ หิ สตฺตา อคฺคิมฺหิ ชลเนฺต ชลเนฺต ปุนปฺปุนํ รวํ รวนฺติ, ตสฺมา โส ‘‘โรรุโว’’ติ วุจฺจติฯ **โฆร**นฺติ ทารุณํฯ **ขนฺติยา อุปสเมน อุเปตา**ติ รุจฺจิตฺวา ขมาเปตฺวา คหณขนฺติยา จ ราคาทิอุปสเมน จ อุเปตาติฯ นวมํฯ

๑๐. ทุติยปชฺชุนฺนธีตุสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **ธมฺมญฺจา**ติ จ สเทฺทน สงฺฆญฺจ, อิติ ตีณิ รตนานิ นมสฺสมานา อิธาคตาติ วทติฯ **อตฺถวตี**ติ, อตฺถวติโยฯ **พหุนาปิ โข ต**นฺติ ยํ ธมฺมํ สา อภาสิ, ตํ ธมฺมํ พหุนาปิ ปริยาเยน อหํ วิภเชยฺยํฯ **ตาทิโส ธโมฺม**ติ, ตาทิโส หิ อยํ ภควา ธโมฺม, ตํสณฺฐิโต ตปฺปฏิภาโค พหูหิ ปริยาเยหิ วิภชิตพฺพยุตฺตโกติ ทเสฺสติฯ **ลปยิสฺสามี**ติ, กถยิสฺสามิฯ **ยาวตา เม มนสา ปริยตฺต**นฺติ ยตฺตกํ มยา มนสา ปริยาปุฏํ, ตสฺสตฺถํ ทิวสํ อวตฺวา มธุปฏลํ ปีเฬนฺตี วิย มุหุเตฺตเนว สํขิเตฺตน กเถสฺสามิฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ ทสมํฯ

สตฺุลฺลปกายิกวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. อาทิตฺตวโคฺค

๑. อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๑. อาทิตฺตวคฺคสฺส ปฐเม **ชราย มรเณน จา**ติ เทสนาสีสเมตํ, ราคาทีหิ ปน เอกาทสหิ อคฺคีหิ โลโก อาทิโตฺตวฯ **ทาเนนา**ติ ทานเจตนายฯ **ทินฺนํ โหติ สุนีหต**นฺติ ทานปุญฺญเจตนาหิ ทายกเสฺสว โหติ ฆรสามิกสฺส วิย นีหตภณฺฑกํ, เตเนตํ วุตฺตํฯ **โจรา หรนฺตี**ติ อทิเนฺน โภเค โจราปิ หรนฺติ ราชาโนปิ, อคฺคิปิ ฑหติ, ฐปิตฏฺฐาเนปิ นสฺสนฺติฯ **อเนฺตนา**ติ มรเณนฯ **สรีรํ สปริคฺคห**นฺติ สรีรเญฺจว โจราทีนํ วเสน อวินฏฺฐโภเค จฯ **สคฺคมุเปตี**ติ เวสฺสนฺตรมหาราชาทโย วิย สเคฺค นิพฺพตฺตตีติฯ ปฐมํฯ

๒. กิํททสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทุติเย **อนฺนโท**ติ ยสฺมา อติพลวาปิ เทฺว ตีณิ ภตฺตานิ อภุตฺวา อุฏฺฐาตุํ น สโกฺกติ, ภุตฺวา ปน ทุพฺพโลปิ หุตฺวา พลสมฺปโนฺน โหติ, ตสฺมา ‘‘อนฺนโท พลโท’’ติ อาหฯ **วตฺถโท**ติ ยสฺมา สุรูโปปิ ทุโจฺจโฬ วา อโจโฬ วา วิรูโป โหติ โอหีฬิโต ทุทฺทสิโก, วตฺถจฺฉโนฺน เทวปุโตฺต วิย โสภติ , ตสฺมา ‘‘วตฺถโท โหติ วณฺณโท’’ติ อาหฯ **ยานโท**ติ หตฺถิยานาทีนํ ทายโกฯ เตสุ ปน –

> ‘‘น หตฺถิยานํ สมณสฺส กปฺปติ,
> น อสฺสยานํ, น รเถน ยาตุํ;
> อิทญฺจ ยานํ สมณสฺส กปฺปติ,
> อุปาหนา รกฺขโต สีลขนฺธ’’นฺติฯ

ตสฺมา ฉตฺตุปาหนกตฺตรยฏฺฐิมญฺจปีฐานํ ทายโก, โย จ มคฺคํ โสเธติ, นิเสฺสณิํ กโรติ, เสตุํ กโรติ, นาวํ ปฏิยาเทติ, สโพฺพปิ ยานโทว โหติฯ **สุขโท โหตี**ติ ยานสฺส สุขาวหนโต สุขโท นาม โหติฯ **จกฺขุโท**ติ อนฺธกาเร จกฺขุมนฺตานมฺปิ รูปทสฺสนาภาวโต ทีปโท จกฺขุโท นาม โหติ, อนุรุทฺธเตฺถโร วิย ทิพฺพจกฺขุ สมฺปทมฺปิ ลภติฯ

สพฺพทโท โหตีติ สเพฺพสํเยว พลาทีนํ ทายโก โหติฯ เทฺว ตโย คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา อาคตสฺสาปิ สีตลาย โปกฺขรณิยา นฺหายิตฺวา ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา มุหุตฺตํ มญฺเจ นิปชฺชิตฺวา อุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส หิ กาเย พลํ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตํ วิย โหติฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย วณฺณายตนํ วาตาตเปหิ ฌายติ, ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย มุหุตฺตํ นิปนฺนสฺส จ วิสภาคสนฺตติ วูปสมฺมติ, สภาคสนฺตติ โอกฺกมติ, วณฺณายตนํ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตํ วิย โหติฯ พหิ วิจรนฺตสฺส ปาเท กณฺฏโก วิชฺฌติ, ขาณุ ปหรติ, สรีสปาทิปริสฺสโย เจว โจรภยญฺจ อุปฺปชฺชติ, ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิปนฺนสฺส สเพฺพเต ปริสฺสยา น โหนฺติ, ธมฺมํ สชฺฌายนฺตสฺส ธมฺมปีติสุขํ, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตสฺส อุปสมสุขํ อุปฺปชฺชติฯ ตถา พหิ วิจรนฺตสฺส จ เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ผนฺทนฺติ, เสนาสนํ ปวิสนกฺขเณ กูเป โอติโณฺณ วิย โหติ, มญฺจปีฐาทีนิ น ปญฺญายนฺติฯ มุหุตฺตํ นิสินฺนสฺส ปน อกฺขิปสาโท อาหริตฺวา ปกฺขิโตฺต วิย โหติ, ทฺวารกวาฏวาตปานมญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญายนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โส จ สพฺพทโท โหติ, โย ททาติ อุปสฺสย’’นฺติฯ

อมตํทโท จ โส โหตีติ ปณีตโภชนสฺส ปตฺตํ ปูเรโนฺต วิย อมรณทานํ นาม เทติฯ **โย ธมฺมมนุสาสตี**ติ โย ธมฺมํ อนุสาสติ, อฏฺฐกถํ กเถติ, ปาฬึ วาเจติ, ปุจฺฉิตปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขติ, ธมฺมสฺสวนํ กโรติ, สโพฺพเปส ธมฺมํ อนุสาสติ นามฯ สพฺพทานานญฺจ อิทํ ธมฺมทานเมว อคฺคนฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ,
> สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ;
> สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ,
> ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาตี’’ติฯ (ธ. ป. ๓๕๔); ทุติยํ;

๓. อนฺนสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ตติเย **อภินนฺทนฺตี**ติ ปเตฺถนฺติฯ **ภชตี**ติ อุปคจฺฉติ, จิตฺตคหปติสีวลิเตฺถราทิเก วิย ปจฺฉโต อนุพนฺธติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิธโลเก ปรโลเก จ อนฺนทายกเมว อนุคจฺฉติ, ตสฺมาฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ ตติยํฯ

๔. เอกมูลสุตฺตวณฺณนา

๔๔. จตุเตฺถ **เอกมูล**นฺติ อวิชฺชา ตณฺหาย มูลํ, ตณฺหา อวิชฺชายฯ อิธ ปน ตณฺหา อธิเปฺปตาฯ ทฺวีหิ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐีหิ อาวฏฺฏตีติ **ทฺวิราวฏฺฏา**ฯ สา จ ราคาทีหิ ตีหิ มเลหิ **ติมลา**ฯ ตตฺราสฺสา โมโห สหชาตโกฏิยา มลํ โหติ, ราคโทสา อุปนิสฺสยโกฏิยาฯ ปญฺจ ปน กามคุณา อสฺสา ปตฺถรณฏฺฐานา, เตสุ สา ปตฺถรตีติ **ปญฺจปตฺถรา**ฯ สา จ อปูรณียเฏฺฐน **สมุโทฺท**ฯ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ ปเนสา ทฺวาทสายตเนสุ อาวฏฺฏติ ปริวฏฺฏตีติ **ทฺวาทสาวฏฺฏา**ฯ อปติฏฺฐเฏฺฐน ปน **ปาตาโล**ติ วุจฺจตีติฯ เอกมูลํ…เป.… ปาตาลํ, อตริ อิสิ, อุตฺตริ สมติกฺกมีติ อโตฺถฯ จตุตฺถํฯ

๕. อโนมสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ปญฺจเม **อโนมนาม**นฺติ สพฺพคุณสมนฺนาคตตฺตา อเวกลฺลนามํ, ปริปูรนามนฺติ อโตฺถฯ **นิปุณตฺถทสฺสิ**นฺติ ภควา สณฺหสุขุเม ขนฺธนฺตราทโย อเตฺถ ปสฺสตีติ นิปุณตฺถทสฺสีฯ

ปญฺญาททนฺติ อนฺวยปญฺญาธิคมาย ปฏิปทํ กถนวเสน ปญฺญาย ทายกํฯ **กามาลเย อสตฺต**นฺติ ปญฺจกามคุณาลเย อลคฺคํฯ **กมมาน**นฺติ ภควา มหาโพธิมเณฺฑเยว อริยมเคฺคน คโต, น อิทานิ คจฺฉติ, อตีตํ ปน อุปาทาย อิทํ วุตฺตํฯ **มเหสิ**นฺติ มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสิตารํ ปริเยสิตารนฺติฯ ปญฺจมํฯ

๖. อจฺฉราสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ฉเฏฺฐ **อจฺฉราคณสงฺฆุฏฺฐ**นฺติ อยํ กิร เทวปุโตฺต สตฺถุสาสเน ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิปตฺติํ ปูรยมาโน ปญฺจวสฺสกาเล ปวาเรตฺวา เทฺวมาติกํ ปคุณํ กตฺวา กมฺมากมฺมํ อุคฺคเหตฺวา จิตฺตรุจิตํ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหิตฺวา สลฺลหุกวุตฺติโก อรญฺญํ ปวิสิตฺวา โย ภควตา มชฺฌิมยาโม สยนสฺส โกฏฺฐาโสติ อนุญฺญาโตฯ ตสฺมิมฺปิ สมฺปเตฺต ''ปมาทสฺส ภายามี''ติ มญฺจกํ อุกฺขิปิตฺวา รตฺติญฺจ ทิวา จ นิราหาโร กมฺมฏฺฐานเมว มนสากาสิฯ

อถสฺส อพฺภนฺตเร สตฺถกวาตา อุปฺปชฺชิตฺวา ชีวิตํ ปริยาทิยิํสุฯ โส ธุรสฺมิํเยว กาลมกาสิฯ โย หิ โกจิ ภิกฺขุ จงฺกเม จงฺกมมาโน วา อาลมฺพนตฺถมฺภํ นิสฺสาย ฐิโต วา จงฺกมโกฏิยํ จีวรํ สีเส ฐเปตฺวา นิสิโนฺน วา นิปโนฺน วา ปริสมเชฺฌ อลงฺกตธมฺมาสเน ธมฺมํ เทเสโนฺต วา กาลํ กโรติ, สโพฺพ โส ธุรสฺมิํ กาลํ กโรติ นามฯ อิติ อยํ จงฺกมเน กาลํ กตฺวา อุปนิสฺสยมนฺทตาย อาสวกฺขยํ อปฺปโตฺต ตาวติํสภวเน มหาวิมานทฺวาเร นิทฺทายิตฺวา ปพุชฺฌโนฺต วิย ปฏิสนฺธิํ อคฺคเหสิฯ ตาวเทวสฺส สุวณฺณโตรณํ วิย ติคาวุโต อตฺตภาโว นิพฺพตฺติฯ

อโนฺตวิมาเน สหสฺสมตฺตา อจฺฉรา ตํ ทิสฺวา, ''วิมานสามิโก เทวปุโตฺต อาคโต, รมยิสฺสาม น''นฺติ ตูริยานิ คเหตฺวา ปริวารยิํสุฯ เทวปุโตฺต น ตาว จุตภาวํ ชานาติ, ปพฺพชิตสญฺญีเยว อจฺฉรา โอโลเกตฺวา วิหารจาริกํ อาคตํ มาตุคามํ ทิสฺวา ลชฺชีฯ ปํสุกูลิโก วิย อุปริ ฐิตํ ฆนทุกูลํ เอกํสํ กโรโนฺต อํสกูฏํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อินฺทฺริยานิ โอกฺขิปิตฺวา อโธมุโข อฏฺฐาสิฯ ตสฺส กายวิการเรเนว ตา เทวตา ''สมณเทวปุโตฺต อย''นฺติ ญตฺวา เอวมาหํสุ – ''อยฺย, เทวปุตฺต, เทวโลโก นามายํ, น สมณธมฺมสฺส กรโณกาโส, สมฺปตฺติํ อนุภวโนกาโส''ติฯ โส ตเถว อฏฺฐาสิฯ เทวตา ''น ตาวายํ สลฺลเกฺขตี''ติ ตูริยานิ ปคฺคณฺหิํสุฯ โส ตถาปิ อโนโลเกโนฺตว อฏฺฐาสิฯ

อถสฺส สพฺพกายิกํ อาทาสํ ปุรโต ฐปยิํสุฯ โส ฉายํ ทิสฺวา จุตภาวํ ญตฺวา, ''น มยา อิมํ ฐานํ ปเตฺถตฺวา สมณธโมฺม กโต, อุตฺตมตฺถํ อรหตฺตํ ปเตฺถตฺวา กโต''ติ สมฺปตฺติยา วิปฺปฏิสารี อโหสิ, ''สุวณฺณปฏํ ปฏิลภิสฺสามี''ติ ตกฺกยิตฺวา ยุทฺธฏฺฐานํ โอติณฺณมโลฺล มูลกมุฏฺฐิํ ลภิตฺวา วิยฯ โส – ''อยํ สคฺคสมฺปตฺติ นาม สุลภา, พุทฺธานํ ปาตุภาโว ทุลฺลโภ''ติ จิเนฺตตฺวา วิมานํ อปวิสิตฺวาว อสมฺภิเนฺนเนว สีเลน อจฺฉราสงฺฆปริวุโต ทสพลสฺส สนฺติกํ อาคมฺม อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อจฺฉราคณสงฺฆุฏฺฐ**นฺติ อจฺฉราคเณน คีตวาทิตสเทฺทหิ สโงฺฆสิตํฯ **ปิสาจคณเสวิต**นฺติ ตเมว อจฺฉราคณํ ปิสาจคณํ กตฺวา วทติฯ **วน**นฺติ นนฺทนวนํ สนฺธาย วทติฯ อยญฺหิ นิยามจิตฺตตาย อตฺตโน ครุภาเวน เทวคณํ ''เทวคโณ''ติ วตฺตุํ น โรเจติฯ ''ปิสาจคโณ''ติ วทติฯ นนฺทนวนญฺจ ''นนฺทน''นฺติ อวตฺวา ''โมหน''นฺติ วทติ ฯ **กถํ ยาตฺรา ภวิสฺสตี**ติ กถํ นิคฺคมนํ ภวิสฺสติ, กถํ อติกฺกโม ภวิสฺสติ, อรหตฺตสฺส เม ปทฏฺฐานภูตํ วิปสฺสนํ อาจิกฺขถ ภควาติ วทติฯ

อถ ภควา ‘‘อติสลฺลิขเตว อยํ เทวปุตฺโต, กึ นุ โข อิท’’นฺติ? อาวชฺชโนฺต อตฺตโน สาสเน ปพฺพชิตภาวํ ญตฺวา – ‘‘อยํ อจฺจารทฺธวีริยตาย กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺโต, อชฺชาปิสฺส จงฺกมนสฺมึเยว อตฺตภาโว อสมฺภินฺเนน สีเลน อาคโต’’ติ จินฺเตสิฯ พุทฺธา จ อกตาภินิเวสสฺส อาทิกมฺมิกสฺส อกตปริกมฺมสฺส อเนฺตวาสิโน จิตฺตกาโร ภิตฺติปริกมฺมํ วิย – ‘‘สีลํ ตาว โสเธหิ, สมาธึ ภาเวหิ, กมฺมสฺสกตปญฺญํ อุชุํ กโรหี’’ติ ปฐมํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ อาจิกฺขนฺติ, การกสฺส ปน ยุตฺตปยุตฺตสฺส อรหตฺตมคฺคปทฏฺฐานภูตํ สณฺหสุขุมํ สุญฺญตาวิปสฺสนํเยว อาจิกฺขนฺติ, อยญฺจ เทวปุตฺโต การโก อภินฺนสีโล, เอโก มโคฺค อสฺส อนาคโตติ สุญฺญตาวิปสฺสนํ อาจิกฺขโนฺต **อุชุโก นามา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อุชุโก**ติ กายวงฺกาทีนํ อภาวโต อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค อุชุโก นามฯ **อภยา นาม สา ทิสา**ติ นิพฺพานํ สนฺธายาหฯ ตสฺมึ หิ กิญฺจิ ภยํ นตฺถิ, ตํ วา ปตฺตสฺส ภยํ นตฺถีติ ‘‘อภยา นาม สา ทิสา’’ติ วุตฺตํฯ **รโถ อกูชโน**ติ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคว อธิเปฺปโตฯ ยถา หิ ปากติกรโถ อเกฺขวา อนพฺภญฺชิเต อติเรเกสุ วา มนุเสฺสสุ อภิรุเฬฺหสุ กูชติ วิรวติ, น เอวํ อริยมโคฺคฯ โส หิ เอกปฺปหาเรน จตุราสีติยาปิ ปาณสหเสฺสสุ อภิรุหเนฺตสุ น กูชติ น วิรวติฯ ตสฺมา ‘‘อกูชโน’’ติ วุโตฺตฯ **ธมฺมจเกฺกหิ สํยุโต**ติ กายิกเจตสิกวีริยสงฺขาเตหิ ธมฺมจเกฺกหิ สํยุโตฺตฯ

หิรีติ เอตฺถ หิริคฺคหเณน โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตเมว โหติฯ **ตสฺส อปาลโมฺพ**ติ ยถา พาหิรกรถสฺส รเถ ฐิตานํ โยธานํ อปตนตฺถาย ทารุมยํ อปาลมฺพนํ โหติ, เอวํ อิมสฺส มคฺครถสฺส อชฺฌตฺตพหิทฺธาสมุฏฺฐานํ หิโรตฺตปฺปํ อปาลมฺพนํฯ **สตฺยสฺส ปริวารณ**นฺติ รถสฺส สีหจมฺมาทิปริวาโร วิย อิมสฺสาปิ มคฺครถสฺส สมฺปยุตฺตา สติ ปริวารณํฯ **ธมฺม**นฺติ โลกุตฺตรมคฺคํ ฯ **สมฺมาทิฏฺฐิปุเรชว**นฺติ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิปุเรชวา อสฺส ปุพฺพยายิกาติ สมฺมาทิฏฺฐิปุเรชโว, ตํ สมฺมาทิฏฺฐิปุเรชวํฯ ยถา หิ ปฐมตรํ ราชปุริเสหิ กาณกุณิอาทีนํ นีหรเณน มเคฺค โสธิเต ปจฺฉา ราชา นิกฺขมติ, เอวเมวํ วิปสฺสนา สมฺมาทิฏฺฐิยา อนิจฺจาทิวเสน ขนฺธาทีสุ โสธิเตสุ ปจฺฉา ภูมิลทฺธวฏฺฏํ ปริชานมานา มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ธมฺมาหํ สารถึ พฺรูมิ, สมฺมาทิฏฺฐิปุเรชว’’นฺติฯ

อิติ ภควา เทสนํ นิฏฺฐาเปตฺวา อวสาเน จตฺตาริ สจฺจานิ ทีเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน เทวปุตฺโต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ ยถา หิ รโญฺญ โภชนกาเล อตฺตโน มุขปฺปมาเณ กพเฬ อุกฺขิเตฺต องฺเก นิสิโนฺน ปุโตฺต อตฺตโน มุขปฺปมาเณเนว ตโต กพฬํ กโรติ, เอวเมวํ ภควติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ เทเสเนฺตปิ สตฺตา อตฺตโน อุปนิสฺสยานุรูเปน โสตาปตฺติผลาทีนิ ปาปุณนฺติฯ อยมฺปิ เทวปุตฺโต โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา ภควนฺตํ คนฺธาทีหิ ปูเชตฺวา ปกฺกามีติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. วนโรปสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม **ธมฺมฏฺฐา สีลสมฺปนฺนา**ติ เก ธมฺมฏฺฐา, เก สีลสมฺปนฺนาติ ปุจฺฉติฯ ภควา อิมํ ปญฺหํ ถาวรวตฺถุนา ทีเปโนฺต **อารามโรปา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อารามโรปา**ติ ปุปฺผารามผลารามโรปกาฯ **วนโรปา**ติ สยํชาเต อโรปิมวเน สีมํ ปริกฺขิปิตฺวา เจติยโพธิจงฺกมนมณฺฑปกุฏิเลณรตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานํ การกา ฉายูปเค รุเกฺข โรเปตฺวา ททมานาปิ วนโรปาเยว นามฯ **เสตุการกา**ติ วิสเม เสตุํ กโรนฺติ, อุทเก นาวํ ปฏิยาเทนฺติ ฯ **ปปน**ฺติ ปานียทานสาลํฯ **อุทปาน**นฺติ ยํกิญฺจิ โปกฺขรณีตฬากาทึฯ **อุปสฺสย**นฺติ วาสาคารํฯ ‘‘อุปาสย’’นฺติปิ ปาโฐฯ

สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒตีติ น อกุสลวิตกฺกํ วา วิตเกฺกนฺตสฺส นิทฺทายนฺตสฺส วา ปวฑฺฒติฯ ยทา ยทา ปน อนุสฺสรติ, ตทา ตทา ตสฺส วฑฺฒติฯ อิมมตฺถํ สนฺธาย ‘‘สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒ

ตี’’ติ วุตฺตํฯ **ธมฺมฏฺฐา สีลสมฺปนฺนา**ติ ตสฺมึ ธเมฺม ฐิตตฺตา เตนปิ สีเลน สมฺปนฺนตฺตา ธมฺมฏฺฐา สีลสมฺปนฺนาฯ อถ วา เอวรูปานิ ปุญฺญานิ กโรนฺตานํ ทส กุสลา ธมฺมา ปูเรนฺติ, เตสุ ฐิตตฺตา ธมฺมฏฺฐาฯ เตเนว จ สีเลน สมฺปนฺนตฺตา สีลสมฺปนฺนาติฯ สตฺตมํฯ

๘. เชตวนสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฏฺฐเม **อิทํ หิ ตํ เชตวน**นฺติ อนาถปิณฺฑิโก เทวปุตฺโต เชตวนสฺส เจว พุทฺธาทีนญฺจ วณฺณภณนตฺถํ อาคโต เอวมาหฯ **อิสิสงฺฆนิเสวิต**นฺติ ภิกฺขุสงฺฆนิเสวิตํฯ

เอวํ ปฐมคาถาย เชตวนสฺส วณฺณํ กเถตฺวา อิทานิ อริยมคฺคสฺส กเถนฺโต **กมฺมํ วิชฺชา**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **กมฺม**นฺติ มคฺคเจตนาฯ **วิชฺชา**ติ มคฺคปญฺญาฯ **ธโมฺม**ติ สมาธิปกฺขิกา ธมฺมาฯ **สีลํ ชีวิตมุตฺตม**นฺติ สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ชีวิตํ อุตฺตมนฺติ ทเสฺสติฯ อถ วา **วิชฺชา**ติ ทิฏฺฐิสงฺกปฺปาฯ **ธโมฺม**ติ วายามสติสมาธโยฯ **สีล**นฺติ วาจากมฺมนฺตาชีวาฯ **ชีวิตมุตฺตม**นฺติ เอตสฺมึ สีเล ฐิตสฺส ชีวิตํ นาม อุตฺตมํฯ **เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺตี**ติ เอเตน อฏฺฐงฺคิกมเคฺคน สตฺตา วิสุชฺฌนฺติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา มเคฺคน สุชฺฌนฺติ, น โคตฺตธเนหิ, ตสฺมาฯ **โยนิโส วิจิเน ธมฺม**นฺติ อุปาเยน สมาธิปกฺขิยธมฺมํ วิจิเนยฺยฯ **เอวํ ตตฺถ วิสุชฺฌตี**ติ เอวํ ตสฺมึ อริยมเคฺค วิสุชฺฌติฯ อถ วา **โยนิโส วิจิเน ธมฺม**นฺติ อุปาเยน ปญฺจกฺขนฺธธมฺมํ วิจิเนยฺยฯ **เอวํ ตตฺถ วิสุชฺฌตี**ติ เอวํ เตสุ จตูสุ สเจฺจสุ วิสุชฺฌติฯ

อิทานิ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วณฺณํ กเถนฺโต **สาริปุโตฺตว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาริปุโตฺตวา**ติ อวธารณวจนํ, เอเตหิ ปญฺญาทีหิ สาริปุโตฺตว เสโยฺยติ วทติฯ **อุปสเมนา**ติ กิเลสอุปสเมน ฯ **ปารํ คโต**ติ นิพฺพานํ คโตฯ โย โกจิ นิพฺพานํ ปโตฺต ภิกฺขุ, โส **เอตาวปรโม สิยา,** น เถเรน อุตฺตริตโร นาม อตฺถีติ วทติฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. มจฺฉริสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม **มจฺฉริโน**ติ มเจฺฉเรน สมนฺนาคตาฯ เอกโจฺจ หิ อตฺตโน วสนฏฺฐาเน ภิกฺขุํ หตฺถํ ปสาเรตฺวาปิ น วนฺทติ, อญฺญตฺถ คโต วิหารํ ปวิสิตฺวา สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา มธุรปฏิสนฺถารํ กโรติ – ‘‘ภเนฺต, อมฺหากํ วสนฏฺฐานํ นาคจฺฉถ, สมฺปโนฺน ปเทโส, ปฏิพลา มยํ อยฺยานํ ยาคุภตฺตาทีหิ อุปฏฺฐานํ กาตุ’’นฺติฯ ภิกฺขู ‘‘สโทฺธ อยํ อุปาสโก’’ติ ยาคุภตฺตาทีหิ สงฺคณฺหนฺติฯ อเถโก เถโร ตสฺส คามํ คนฺตฺวา ปิณฺฑาย จรติฯ โส ตํ ทิสฺวา อเญฺญน วา คจฺฉติ, ฆรํ วา ปวิสติฯ สเจปิ สมฺมุขีภาวํ อาคจฺฉติ, หเตฺถน วนฺทิตฺวา – ‘‘อยฺยสฺส ภิกฺขํ เทถ, อหํ เอเกน กเมฺมน คจฺฉามี’’ติ ปกฺกมติฯ เถโร สกลคามํ จริตฺวา ตุจฺฉปโตฺต นิกฺขมติฯ อิทํ ตาว มุทุมจฺฉริยํ นาม, เยน สมนฺนาคโต อทายโกปิ ทายโก วิย ปญฺญายติฯ อิธ ปน ถทฺธมจฺฉริยํ อธิเปฺปตํ, เยน สมนฺนาคโต ภิกฺขูสุ ปิณฺฑาย ปวิเฏฺฐสุ, ‘‘เถรา ฐิตา’’ติ วุเตฺต, ‘‘กึ มยฺหํ ปาทา รุชฺชนฺตี’’ติอาทีนิ วตฺวา สิลาถโมฺภ วิย ขาณุโก วิย จ ถโทฺธ หุตฺวา ติฏฺฐติ, สามีจิมฺปิ น กโรติฯ **กทริยา**ติ อิทํ มจฺฉริโนติ ปทเสฺสว เววจนํฯ มุทุกมฺปิ หิ มจฺฉริยํ ‘‘มจฺฉริย’’เนฺตว วุจฺจติ, ถทฺธํ ปน กทริยํ นามฯ **ปริภาสกา**ติ ภิกฺขู ฆรทฺวาเร ฐิเต ทิสฺวา, ‘‘กึ ตุเมฺห กสิตฺวา อาคตา, วปิตฺวา, ลายิตฺวา? มยํ อตฺตโนปิ น ลภาม, กุโต ตุมฺหากํ, สีฆํ นิกฺขมถา’’ติอาทีหิ สํตชฺชกาฯ **อนฺตรายกรา**ติ ทายกสฺส สคฺคนฺตราโย, ปฏิคฺคาหกานํ ลาภนฺตราโย, อตฺตโน อุปฆาโตติ อิเมสํ อนฺตรายานํ การกาฯ

สมฺปราโยติ ปรโลโกฯ **รตี**ติ ปญฺจกามคุณรติฯ **ขิฑฺฑา**ติ กายิกขิฑฺฑาทิกา ติวิธา ขิฑฺฑาฯ **ทิฏฺเฐ ธมฺมส วิปาโก**ติ ตสฺมึ นิพฺพตฺตภเวน ทิฏฺเฐ ธมฺม เอส วิปาโกฯ **สมฺปราเย จ ทุคฺคตี**ติ ''ยมโลกํ อุปปชฺชเร''ติ วุตฺต สมฺปราเย จ ทุคฺคติฯ

วทญฺญูติ ภิกฺขู ฆรทฺวาเร ฐิตา กิญฺจาปิ ตุณฺหีว โหนฺติ, อตฺถโต ปน – ''ภิกฺขํ เทถา''ติ วทนฺติ นามฯ ตตฺร เย ''มยํ ปจาม, อิเม ปน น ปจนฺติ, ปจมาเน ปตฺวา อลภนฺตา กุหึ ลภิสฺสนฺตี''ติ? เทยฺยธมฺมํ สํวิภชนฺติ, เต วทญฺญู นามฯ **ปกาสนฺตี**ติ วิมานปฺปภาย โชตนฺติฯ **ปรสมฺภเตสู**ติ ปเรหิ สมฺปิณฺฑิเตสุฯ **สมฺปราเย จ สุคฺคตี**ติ, ''เอเต สคฺคา''ติ เอวํ วุตฺตสมฺปราเย สุคติฯ อุภินฺนมฺปิ วา เอเตสํ ตโต จวิตฺวา ปุน สมฺปราเยปิ ทุคฺคติสุคติเยว โหตีติฯ นวมํฯ

๑๐. ฆฏีการสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **อุปปนฺนาเส**ติ นิพฺพตฺติวเสน อุปคตาฯ **วิมุตฺตา**ติ อวิหาพฺรหฺมโลกสฺมึ อุปปตฺติสมนนฺตรเมว อรหตฺตผลวิมุตฺติยา วิมุตฺตาฯ **มานุสํ เทหน**ฺติ อิธ ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนานิ เอว วุตฺตานิฯ **ทิพฺพโยคน**ฺติ ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิฯ **อุปจฺจคุน**ฺติ อติกฺกมึสุฯ **อุปโก**ติอาทีนิ เตสํ เถรานํ นามานิฯ **กุสลี ภาสสี เตสน**ฺติ, ''กุสล''นฺติ อิทํ วจนํ อิมสฺส อตฺถีติ **กุสลี,** เตสํ เถรานํ ตฺวํ กุสลํ อนวชฺชํ ภาสสิ, โถเมสิ ปสํสสิ , ปณฺฑิโตสิ เทวปุตฺตาติ วทติฯ **ตํ เต ธมฺมํ อิธญฺญายา**ติ เต เถรา ตํ ธมฺมํ อิธ ตุมฺหากํ สาสเน ชานิตฺวาฯ **คมฺภีรน**ฺติ คมฺภีรตฺถํฯ **พฺรหฺมจารี นิรามิโส**ติ นิรามิสพฺรหฺมจารี นาม อนาคามี, อนาคามี อโหสินฺติ อตฺโถฯ **อหุวา**ติ อโหสิฯ **สคาเมยฺย**ติ เอกคามวาสีฯ ปริโยสานคาถา สงฺคีติกาเรหิ ฐปิตาติฯ ทสมํฯ

อาทิตฺตวคฺโค ปญฺจโมฯ

๖. ชราวคฺค

๑. ชราสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ชราวคฺคสฺส ปฐเม **สาธู**ติ ลทฺธกํ ภทฺทกํฯ **สีลํ ยาว ชรา**ติ อิมินา อิทํ ทเสฺสติ – ยถา มุตฺตามณิรตฺตวตฺถาทีนิ อาภรณานิ ตรุณกาเลเยว โสภนฺติ, ชราชิณฺณกาเล ตานิ ธาเรนฺโต ''อยํ อชฺชาปิ พาลภาวํ ปเตฺถติ, อุมฺมตฺตโก มเญฺญ''ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ , น เอวํ สีลํฯ สีลญฺหิ นิจฺจกาลํ โสภติฯ พาลกาเลปิ หิ สีลํ รกฺขนฺตํ ''กึ อิมสฺส สีเลนา''ติ? วตฺตาโร นตฺถิฯ มชฺฌิมกาเลปิ มหลฺลกกาเลปีติฯ

สทฺธา สาธุ ปติฏฺฐิตาติ หตฺถาฬวกจิตฺตคหปติอาทีนํ วิย มเคฺคน อาคตา ปติฏฺฐิต สทฺธา นาม สาธุฯ **ปญฺญา นรานํ รตน**ฺติ เอตฺถ จิตฺตีกตฏฺฐาทีหิ รตนํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''ยทิ จิตฺตีกตนฺติ รตนํ, นนุ ภควา จิตฺตีกโต ปุริสสีโห, เย จ โลเก จิตฺตีกตา, เตสํ จิตฺตีกโต ภควาฯ ยทิ รติกรนฺติ รตนํ, นนุ ภควา รติกโร ปุริสสีโห, ตสฺส วจเนน จรนฺตา ฌานรติสุเขน อภิรมนฺติฯ ยทิ อตุลฺยนฺติ รตนํ, นนุ ภควา อตุโล ปุริสสีโหฯ น หิ สกฺกา ตุเลตุํ คุเณหิ คุณปารมึ คโตฯ ยทิ ทุลฺลภนฺติ รตนํ, นนุ ภควา ทุลฺลโภ ปุริสสีโหฯ ยทิ อโนมสตฺตปริโภคนฺติ รตนํ, นนุ ภควา อโนโม สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสเนนา''ติฯ

อิธ ปน ทุลฺลภปาตุภาวเฏฺฐน ปญฺญา ‘‘รตน’’นฺติ วุตฺตํฯ **ปุญฺญ**นฺติ ปุญฺญเจตนา, สา หิ อรูปตฺตา ปริหริตุํ น สกฺกาติฯ ปฐมํฯ

๒. อชรสาสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทุติเย **อชรสา**ติ อชีรเณน, อวิปตฺติยาติ อโตฺถฯ สีลญฺหิ อวิปนฺนเมว สาธุ โหติ, วิปนฺนสีลํ อาจริยุปชฺฌายาทโยปิ น สงฺคณฺหนฺติ, คตคตฏฺฐาเน นิทฺธมิตโพฺพว โหตีติฯ ทุติยํฯ

๓. มิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ตติเย **สโตฺถ**ติ สทฺธึจโร, ชงฺฆสโตฺถ วา สกฏสโตฺถ วาฯ **มิตฺต**นฺติ โรเค อุปฺปเนฺน ปาฏงฺกิยา วา อเญฺญน วา ยาเนน หริตฺวา เขมนฺตสมฺปาปเนน มิตฺตํฯ **สเก ฆเร**ติ อตฺตโน เคเห ฯ ตถารูเป โรเค ชาเต ปุตฺตภริยาทโย ชิคุจฺฉนฺติ, มาตา ปน อสุจิมฺปิ จนฺทนํ วิย มญฺญติฯ ตสฺมา สา สเก ฆเร มิตฺตํฯ **สหาโย อตฺถชาตสฺสา**ติ อุปฺปนฺนกิจฺจสฺส โย ตํ กิจฺจํ วหติ นิตฺถรติ, โส กิเจฺจสุ สห อยนภาเวน สหาโย มิตฺตํ, สุราปานาทิสหายา ปน น มิตฺตาฯ **สมฺปรายิก**นฺติ สมฺปรายหิตํฯ ตติยํฯ

๔. วตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๕๔. จตุเตฺถ **ปุตฺตา วตฺถู**ติ มหลฺลกกาเล ปฏิชคฺคนเฏฺฐน ปุตฺตา ปติฏฺฐาฯ **ปรโม**ติ อเญฺญสํ อกเถตพฺพสฺสปิ คุยฺหสฺส กเถตพฺพยุตฺตตาย ภริยา ปรโม สขา นามฯ จตุตฺถํฯ

๕-๗. ปฐมชนสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๕. ปญฺจเม **วิธาวตี**ติ ปรสมุทฺทาทิคมนวเสน อิโต จิโต จ วิธาวติฯ ปญฺจมํฯ

๕๖. ฉเฏฺฐ **ทุกฺขา**ติ วฏฺฏทุกฺขโตฯ ฉฏฺฐํฯ

๕๗. สตฺตเม **ปรายณ**นฺติ นิปฺผตฺติ อวสฺสโยฯ สตฺตมํฯ

๘. อุปฺปถสุตฺตวณฺณนา

๕๘. อฏฺฐเม **ราโค อุปฺปโถ**ติ สุคติญฺจ นิพฺพานญฺจ คจฺฉนฺตสฺส อมโคฺคฯ **รตฺตินฺทิวกฺขโย**ติ รตฺติทิเวหิ, รตฺติทิเวสุ วา ขียติฯ **อิตฺถี มล**นฺติ เสสํ พาหิรมลํ ภสฺมขาราทีหิ โธวิตฺวา สกฺกา โสเธตุํ, มาตุคามมเลน ทุโฏฺฐ ปน น สกฺกา สุโทฺธ นาม กาตุนฺติ อิตฺถี ‘‘มล’’นฺติ วุตฺตาฯ **เอตฺถา**ติ เอตฺถ อิตฺถิยํ ปชา สชฺชติฯ **ตโป**ติ อินฺทฺริยสํวรธุตงฺคคุณวีริยทุกฺกรการิกานํ นามํ, อิธ ปน ฐเปตฺวา ทุกฺกรการิกํ สพฺพาปิ กิเลสสนฺตาปิกา ปฏิปทา วฏฺฏติฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ทุติยสุตฺตวณฺณนา

๕๙. นวเม **กิสฺส จาภิรโต**ติ กิสฺมึ อภิรโตฯ **ทุติยา**ติ สุคติเญฺจว นิพฺพานญฺจ คจฺฉนฺตสฺส ทุติยิกาฯ **ปญฺญา เจนํ ปสาสตี**ติ ปญฺญา เอตํ ปุริสํ ‘‘อิทํ กโรหิ, อิทํ มากรี’’ติ อนุสาสติฯ นวมํฯ

๑๐. กวิสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ทสเม **ฉนฺท นิทาน**นฺติ คายตฺติอาทิโก ฉนฺท คาถานํ นิทานํฯ ปุพฺพปฏฺฐาปน คาถา อารภนฺต หิ ‘‘กตรจฺฉนฺทน โหตู’’ติ อารภติ ฯ **วิยญฺชน**นฺติ ชนนํฯ อกฺขรํ หิ ปทํ ชเนติ, ปทํ คาถํ ชเนติ, คาถา อตฺถํ ปกาเสตีติฯ **นามสนฺนิสฺสิตา**ติ สมุทฺทาทิปณฺณตฺตินิสฺสิตาฯ คาถา อารภนฺต หิ สมุทฺทํ วา ปถวึ วา ยํ กิญฺจิ นามํ นิสฺสยิตฺวาว อารภติฯ **อาสโย**ติ ปติฏฺฐาฯ กวิโต หิ คาถา ปวตฺตนฺติฯ โส ตาสํ ปติฏฺฐา โหตีติฯ ทสมํฯ

ชราวคฺค ฉฏฺฐฯ

๗. อทฺธวคฺค

๑. นามสุตฺตวณฺณนา

๖๑. อทฺธวคฺคสฺส ปฐเม **นามํ สพฺพํ อทฺธภวี**ติ นามํ สพฺพํ อภิภวติ อนุปตติฯ โอปปาติเกน วา หิ กิตฺติเมน วา นาเมน มุตฺต สตฺต วา สงฺขาโร วา นตฺถิฯ ยสฺสปิ หิ รุกฺขสฺส วา ปาสาณสฺส วา ‘‘อิทํ นาม นาม’’นฺติ น ชานนฺติ, อนามโกเตฺวว ตสฺส นามํ โหติฯ ปฐมํฯ

๒-๓. จิตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๒. ทุติเย **สเพฺพว วสมนฺวคู**ติ เย จิตฺตสฺส วสํ คจฺฉนฺติ, เตสํเยว อนวเสสปริยาทานเมตํฯ ทุติยํฯ

๖๓. ตติเยปิ เอเสว นโยฯ ตติยํฯ

๔-๕. สํโยชนสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๔. จตุเตฺถ **กึ สุ สํโยชโน**ติ กึ สํโยชโน กึ พนฺธโน? **วิจารณ**นฺติ วิจรณา ปาทานิฯ พหุวจเน เอกวจนํ กตํฯ **วิตกฺกสฺส วิจารณ**นฺติ วิตโกฺก ตสฺส ปาทาฯ จตุตฺถํฯ

๖๕. ปญฺจเมปิ เอเสว นโยฯ ปญฺจมํฯ

๖. อตฺตหตสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ฉเฏฺฐ **เกนสฺสุพฺภาหโต**ติ เกน อพฺภาหโตฯ สุ-กาโร นิปาตมตฺตํฯ **อิจฺฉาธูปายิโต**ติ อิจฺฉาย อาทิโตฺตฯ ฉฏฺฐํฯ

๗-๙. อุฑฺฑิตสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๗. สตฺตเม **ตณฺหาย อุฑฺฑิโต**ติ ตณฺหาย อุลฺลงฺฆิโตฯ จกฺขุญฺหิ ตณฺหารชฺชุนา อาวุนิตฺวา รูปนาคทเนฺต อุฑฺฑิตํ, โสตาทีนิ สทฺทาทีสูติ ตณฺหาย อุฑฺฑิโต โลโกฯ **มจฺจุนา ปิหิโต**ติ อนนฺตเร อตฺตภาเว กตํ กมฺมํ น ทูรํ เอกจิตฺตนฺตรํ, พลวติยา ปน มารณนฺติกเวทนาย ปพฺพเตน วิย โอตฺถฏตฺตา สตฺตา ตํ น พุชฺฌนฺตีติ ‘‘มจฺจุนา ปิหิโต โลโก’’ติ วุตฺตํฯ สตฺตมํฯ

๖๘. อฏฺฐเม เสฺวว ปโญฺห เทวตาย เหฏฺฐุปริยายวเสน ปุจฺฉิโตฯ อฏฺฐมํฯ

๖๙. นวเม สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ นวมํฯ

๑๐. โลกสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม **กิสฺมึ โลโก สมุปฺปนฺโน**ติ กิสฺมึ อุปฺปนฺเน โลโก อุปฺปนฺโนติ ปุจฺฉติฯ **ฉสู**ติ ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ อายตเนสุ อุปฺปนฺเนสุ อุปฺปนฺโนติ วุจฺจติฯ **ฉสุ กุพฺพตี**ติ เตสุเยว ฉสุ สนฺถวํ กโรติฯ **อุปาทายา**ติ ตานิเยว จ อุปาทาย อาคมฺม ปฏิจฺจ ปวตฺตติฯ **วิหญฺญตี**ติ เตสุเยว ฉสุ วิหญฺญติ ปีฬียติฯ อิติ อชฺฌตฺติกายตนวเสน อยํ ปโญฺห อาคโต, อชฺฌตฺติกพาหิรานํ ปน วเสน อาหริตุํ วฏฺฏติฯ ฉสุ หิ อชฺฌตฺติกายตเนสุ อุปฺปนฺเนสุ อยํ อุปฺปนฺโน นาม โหติ, ฉสุ พาหิเรสุ สนฺถวํ กโรติ, ฉนฺนํ อชฺฌตฺติกานํ อุปาทาย ฉสุ พาหิเรสุ วิหญฺญตีติฯ ทสมํฯ

อทฺธวโคฺค สตฺตโมฯ

๘. เฉตฺวาวโคฺค

๑. เฉตฺวาสุตฺตวณฺณนา

๗๑. เฉตฺวาวคฺคสฺส ปฐเม **เฉตฺวา**ติ วธิตฺวาฯ **สุขํ เสตี**ติ โกธปริฬาเหน อปริทยฺหมานตฺตา สุขํ สยติฯ **น โสจตี**ติ โกธวินาเสน วินฏฺฐโทมนสฺสตฺตา น โสจติฯ **วิสมูลสฺสา**ติ ทุกฺขวิปากสฺส ฯ **มธุรคฺคสฺสา**ติ กุทฺธสฺส ปฏิกุชฺฌิตฺวา, อกฺกุฏฺฐสฺส ปจฺจโกฺกสิตฺวา, ปหฏสฺส จ ปฏิปหริตฺวา สุขํ อุปฺปชฺชติ, ตํ สนฺธาย มธุรโคฺคติ วุโตฺตฯ อิมสฺมึ หิ ฐาเน ปริโยสานํ อคฺคนฺติ วุตฺตํฯ **อริยา**ติ พุทฺธาทโยฯ ปฐมํฯ

๒. รถสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ทุติเย ปญฺญายติ เอเตนาติ **ปญฺญาณํฯ ธโช รถสฺสา**ติ มหนฺตสฺมึ หิ สงฺคามสีเส ทูรโตว ธชํ ทิสฺวา ''อสุกรโญฺญ นาม อยํ รโถ''ติ รโถ ปากโฏ โหติฯ เตน วุตฺตํ ''ธโช รถสฺส ปญฺญาณ''นฺติฯ **อคฺคิ**ปิ ทูรโตว ธูเมน ปญฺญายติฯ โจฬรฏฺฐํ ปณฺฑุรฏฺฐนฺติ เอวํ **รฏฺฐ**มฺปิ รญฺญา ปญฺญายติฯ จกฺกวตฺติรโญฺญ ธีตาปิ ปน **อิตฺถี** ''อสุกสฺส นาม ภริยา''ติ ภตฺตารํ ปตฺวาว ปญฺญายติฯ ตสฺมา **ธูโม ปญฺญาณมคฺคิโน**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทุติยํฯ

๓. วิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๓. ตติเย **สทฺธีธ วิตฺต**นฺติ ยสฺมา สโทฺธ สทฺธาย มุตฺตมณิอาทีนิปิ วิตฺตานิ ลภติ, ติโสฺสปิ กุลสมฺปทา, ฉ กามสคฺคานิ, นว พฺรหฺมโลเก ปตฺวา ปริโยสาเน อมตมหานิพฺพานทสฺสนมฺปิ ลภติ, ตสฺมา มณิมุตฺตาทีหิ วิเตฺตหิ สทฺธาวิตฺตเมว เสฏฺฐํฯ **ธโมฺม**ติ ทสกุสลกมฺมปโถฯ **สุขมาวหตี**ติ สพฺพมฺปิ สาสวานาสวํ อสํกิลิฏฺฐสุขํ อาวหติฯ **สาทุตร**นฺติ โลกสฺมึ โลณมฺพิลาทีนํ สพฺพรสานํ สจฺจเมว มธุรตรํฯ สจฺจสฺมึ หิ ฐิตา สีฆเวคํ นทิมฺปิ นิวเตฺตนฺติ, วิสมฺปิ นิมฺมเทฺทนฺติ, อคฺคิมฺปิ ปฏิพาหนฺติ, เทวมฺปิ วสฺสาเปนฺติ, ตสฺมา ตํ สพฺพรสานํ มธุรตรนฺติ วุตฺตํฯ **ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐ**นฺติ โย ปญฺญาชีวี คหโฏฺฐ สมาโน ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาย สลากภตฺตาทีนิ ปฏฺฐเปตฺวา ปญฺญาย ชีวติ, ปพฺพชิโต วา ปน ธเมฺมน อุปฺปนฺเน ปจฺจเย ''อิทมตฺถ''นฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชโนฺต กมฺมฏฺฐานํ อาทาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อริยผลาธิคมวเสน ปญฺญาย ชีวติ, ตํ ปญฺญาชีวึ ปุคฺคลํ เสฏฺฐํ ชีวิตํ ชีวตีติ อาหุฯ ตติยํฯ

๔. วุฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๗๔. จตุตฺเถ **พีชนฺ**ติ อุปฺปตนฺตานํ สตฺตวิธํ ธญฺญพีชํ เสฏฺฐํฯ ตสฺมิญฺหิ อุคฺคเต ชนปโท เขโม โหติ สุภิกฺโขฯ **นิปตตนฺ**ติ นิปตนฺตานํ เมฆวุฏฺฐิ เสฏฺฐาฯ เมฆวุฏฺฐิยญฺหิ สติ วิวิธานิ สสฺสานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ชนปทา ผีตา โหนฺติ เขมา สุภิกฺขาฯ **ปวชมานานนฺ**ติ ชงฺคมานํ ปทสา จรมานานํ คาโว เสฏฺฐาฯ ตา นิสฺสาย หิ สตฺตา ปญฺจ โครเส ปริภุญฺชมานา สุขํ วิหรนฺติฯ **ปวทตนฺ**ติ ราชกุลมชฺฌาทีสุ วทนฺตานํ ปุตฺโต วโรฯ โส หิ มาตาปิตูนํ อนตฺถาวหํ น วทติฯ

วิชฺชา อุปฺปตตํ เสฏฺฐาติ ปุริมปเญฺห กิร สุตฺวา สมีเป ฐิตา เอกา เทวตา ''เทวเต, กสฺมา ตฺวํ เอตํ ปญฺหํ ทสพลํ ปุจฺฉสิ? อหํ เต กเถสฺสามี''ติ อตฺตโน ขนฺติยา ลทฺธิยา ปญฺหํ กเถสิฯ อถ นํ อิตรา เทวตา อาห – ''ยาว ปรํสี วเทสิ เทวเต ยาว ปคพฺภา มุขรา, อหํ พุทฺธํ ภควนฺตํ ปุจฺฉามิฯ ตฺวํ มยฺหํ กสฺมา กเถสี''ติ? นิวเตฺตตฺวา ตเทว ปญฺหํ ทสพลํ ปุจฺฉิฯ อถสฺสา สตฺถา วิสฺสเชฺชโนฺต **วิชฺชา อุปฺปตต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิชฺชา**ติ จตุมคฺควิชฺชาฯ สา หิ อุปฺปตมานา สพฺพากุสลธเมฺม สมุคฺฆาเตติฯ ตสฺมา ''อุปฺปตตํ เสฏฺฐา''ติ วุตฺตาฯ **อวิชฺชา**ติ วฏฺฏมูลกมหาอวิชฺชาฯ สา หิ นิปตนฺตานํ โอสีทนฺตานํ วราฯ **ปวชมานานนฺ**ติ ปทสา จรมานานํ ชงฺคมานํ อโนมปุญฺญเกฺขตฺตภูโต สโงฺฆ วโรฯ ตญฺหิ ตตฺถ ตตฺถ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺตา สตฺตา โสตฺถึ ปาปุณนฺติฯ **พุโทฺธ**ติ ยาทิโส ปุโตฺต วา โหตุ อโญฺญ วา, เยสํ เกสญฺจิ วทมานานํ พุโทฺธ วโรฯ ตสฺส หิ ธมฺมเทสนํ อาคมฺม อเนกสตสหสฺสานํ ปาณานํ พนฺธนโมโกฺข โหตีติฯ จตุตฺถํฯ

๕. ภีตาสุตฺตวณฺณนา

๗๕. ปญฺจเม **กึสูธ ภีตา**ติ กึ ภีตา? **มโคฺค จเนกายตนปฺปวุโตฺต**ติ อฏฺฐตึสารมฺมณวเสน อเนเกหิ การเณหิ กถิโตฯ เอวํ สเนฺต กิสฺส ภีตา หุตฺวา อยํ ชนตา ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย อคฺคเหสีติ วทติฯ **ภูริปญฺญา**ติ พหุปญฺญ อุสฺสนฺนปญฺญฯ **ปรโลกํ น ภาเย**ติ อิมสฺมา โลกา ปรํ โลกํ คจฺฉโนฺต น ภาเยยฺยฯ **ปณิธายา**ติ ฐเปตฺวาฯ **พหฺวนฺนปานํ ฆรมาวสโนฺต**ติ อนาถปิณฺฑิกาทโย วิย พหฺวนฺนปาเน ฆเร วสโนฺตฯ **สํวิภาคี**ติ อจฺฉราย คหิตมฺปิ นเขน ผาเลตฺวา ปรสฺส ทตฺวาว ภุญฺชนสีโลฯ **วทญฺญู**ติ วุตฺตตฺถเมวฯ

อิทานิ คาถาย องฺคานิ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตพฺพานิ – ''วาจ''นฺติ หิ อิมินา จตฺตาริ วจีสุจริตานิ คหิตานิ, ''มเนนา''ติปเทน ตีณิ มโนสุจริตานิ, ''กาเยนา''ติ ปเทน ตีณิ กายสุจริตานิฯ อิติ อิเม ทส กุสลกมฺมปถา ปุพฺพสุทฺธิองฺคํ นามฯ **พหฺวนฺนปานํ ฆรมาวสโนฺต**ติ อิมินา ยญฺญอุปกฺขโร คหิโตฯ **สโทฺธ**ติ เอกมงฺคํ, **มุทู**ติ เอกํ, **สํวิภาคี**ติ เอกํ, **วทญฺญู**ติ เอกํฯ อิติ อิมานิ จตฺตาริ องฺคานิ สนฺธาย ''เอเตสุ ธเมฺมสุ ฐิโต จตูสู''ติ อาหฯ

อปโรปิ ปริยาโย – วาจนฺติอาทีนิ ตีณิ องฺคานิ, พหฺวนฺนปานนฺติ อิมินา ยญฺญอุปกฺขโรว คหิโต, สโทฺธ มุทู สํวิภาคี วทญฺญูติ เอกํ องฺคํฯ อปโร ทุกนโย นาม โหติฯ ''วาจํ มนญฺจา''ติ อิทเมกํ องฺคํ, ''กาเยน ปาปานิ อกุพฺพมาโน, พหฺวนฺนปานํ ฆรมาวสโนฺต''ติ เอกํ, ''สโทฺธ มุทู''ติ เอกํ, ''สํวิภาคี วทญฺญู''ติ เอกํฯ เอเตสุ จตูสุ ธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺม ฐิโต นาม โหติฯ โส อิโต ปรโลกํ คจฺฉโนฺต น ภายติฯ ปญฺจมํฯ

๖. นชีรติสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ฉฏฺฐ **นามโคตฺตํ น ชีรตี**ติ อตีตพุทฺธานํ ยาวชฺชทิวสา นามโคตฺตํ กถิยติ, ตสฺมา น ชีรตีติ วุจฺจติฯ โปราณา ปน ‘‘อทฺธาเน คจฺฉเนฺต น ปญฺญายิสฺสติ, ชีรณสภาโว ปน น โหติเยวา’’ติ วทนฺติฯ **อาลสฺย**นฺติ อาลสิยํ, เยน ฐิตฏฺฐาเน ฐิโตว, นิสินฺนฏฺฐาเน นิสิโนฺนว โหติ, เตเลปิ อุตฺตรเนฺต ฐิตึ น กโรติฯ **ปมาโท**ติ นิทฺทาย วา กิเลสวเสน วา ปมาโทฯ **อนุฏฺฐาน**นฺติ กมฺมสมเย กมฺมกรณวีริยาภาโวฯ **อสํยโม**ติ สีลสญฺญมาภาโว วิสฺสฏฺฐาจารตาฯ **นิทฺทา**ติ โสปฺปพหุลตาฯ ตาย คจฺฉโนฺตปิ ฐิโตปิ นิสิโนฺนปิ นิทฺทายติ, ปเคว นิปโนฺนฯ **ตนฺที**ติ อติจฺฉาตาทิวเสน อาคนฺตุกาลสิยํฯ **เต ฉิเทฺท**ติ ตานิ ฉ ฉิทฺทานิ วิวรานิฯ **สพฺพโส**ติ สพฺพากาเรนฯ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **วิวชฺชเย**ติ วเชฺชยฺย ชเหยฺยฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. อิสฺสริยสุตฺตวณฺณนา

๗๗. สตฺตเม **สตฺถมล**นฺติ มลคฺคหิตสตฺถํฯ **กึ สุ หรนฺตํ วาเรนฺตี**ติ กํ หรนฺตํ นิเสเธนฺติฯ **วโส**ติ อาณาปวตฺตนํฯ **อิตฺถี**ติ อวิสฺสชฺชนียภณฺฑตฺตา ‘‘อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตมํ, วรภณฺฑ’’นฺติ อาหฯ อถ วา สเพฺพปิ โพธิสตฺตา จ จกฺกวตฺติโน จ มาตุกุจฺฉิยํเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ ‘‘อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตม’’นฺติ อาหฯ **โกโธ สตฺถมล**นฺติ โกโธ มลคฺคหิตสตฺถสทิโส, ปญฺญาสตฺถสฺส วา มลนฺติ สตฺถมลํฯ **อพฺพุท**นฺติ วินาสการณํ, โจรา โลกสฺมึ วินาสกาติ อโตฺถฯ **หรโนฺต**ติ สลากภตฺตาทีนิ คเหตฺวา คจฺฉโนฺตฯ สลากภตฺตาทีนิ หิ ปฏฺฐปิตกาเลเยว มนุเสฺสหิ ปริจฺจตฺตานิฯ เตสํ ตานิ หรโนฺต สมโณ ปิโย โหติ, อนาหรเนฺต ปุญฺญหานึ นิสฺสาย วิปฺปฏิสาริโน โหนฺติฯ สตฺตมํฯ

๘. กามสุตฺตวณฺณนา

๗๘. อฏฺฐเม **อตฺตานํ น ทเท**ติ ปรสฺส ทาสํ กตฺวา อตฺตานํ น ทเทยฺย ฐเปตฺวา สพฺพโพธิสเตฺตติ วุตฺตํฯ **น ปริจฺจเช**ติ สีหพฺยคฺฆาทีนํ น ปริจฺจเชยฺย สพฺพโพธิสเตฺต ฐเปตฺวาเยวาติ วุตฺตํฯ **กลฺยาณ**นฺติ สณฺหํ มุทุกํฯ **ปาปิก**นฺติ ผรุสํ วาจํฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ปาเถยฺยสุตฺตวณฺณนา

๗๙. นวเม **สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺย**นฺติ สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา ทานํ เทติ, สีลํ รกฺขติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, เตเนตํ วุตฺตํฯ **สิรี**ติ อิสฺสริยํฯ **อาสโย**ติ วสนฏฺฐานํฯ อิสฺสริเย หิ อภิมุขีภูเต ถลโตปิ ชลโตปิ โภคา อาคจฺฉนฺติเยวฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ **ปริกสฺสตี**ติ ปริกฑฺฒติฯ นวมํฯ

๑๐. ปโชฺชตสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ทสเม **ปโชฺชโต**ติ ปทีโป วิย โหติฯ **ชาคโร**ติ ชาครพฺราหฺมโณ วิย โหติฯ **คาโว กเมฺม สชีวาน**นฺติ กเมฺมน สห ชีวนฺตานํ คาโวว กเมฺม กมฺมสหายา กมฺมทุติยกา นาม โหนฺติฯ โคมณฺฑเลหิ สทฺธึ กสิกมฺมาทีนิ นิปฺผชฺชนฺติฯ **สีตสฺส อิริยาปโถ**ติ สีตํ อสฺส สตฺตกายสฺส อิริยาปโถ ชีวิตวุตฺติฯ **สีต**นฺติ นงฺคลํฯ ยสฺส หิ นงฺคเลหิ เขตฺตํ อปฺปมตฺตกมฺปิ กฏฺฐํ น โหติ, โส กถํ ชีวิสฺสตีติ วทติฯ ทสมํฯ

๑๑. อรณสุตฺตวณฺณนา

๘๑. เอกาทสเม **อรณา**ติ นิกฺกิเลสาฯ **วุสิต**นฺติ วุสิตวาโสฯ **โภชิสฺสิย**นฺติ อทาสภาโวฯ **สมณา**ติ ขีณาสวสมณาฯ เต หิ เอกเนฺตน อรณา นามฯ **วุสิตํ น นสฺสตี**ติ เตสํ อริยมคฺค

วาโส น นสฺสติฯ **ปริชานนฺตี**ติ ปุถุชฺชนกลฺยาณกโต ปฏฺฐาย เสขา โลกิยโลกุตฺตราย ปริญฺญาย ปริชานนฺติฯ **โภชิสฺสิย**นฺติ ขีณาสวสมณานํเยว นิจฺจํ ภุชิสฺสภาโว นามฯ **วนฺทนฺตี**ติ ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย วนฺทนฺติฯ **ปติฏฺฐิต**นฺติ สีเล ปติฏฺฐิตํ ฯ **สมณีธา**ติ สมณํ อิธฯ **ชาติหีน**นฺติ อปิ จณฺฑาลกุลา ปพฺพชิตํฯ **ขตฺติยา**ติ น เกวลํ ขตฺติยาว, เทวาปิ สีลสมฺปนฺนํ สมณํ วนฺทนฺติเยวาติฯ เอกาทสมํฯ

เฉตฺวาวโคฺค อฏฺฐโมฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

เทวตาสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เทวปุตฺตสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ปฐมกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๘๒. เทวปุตฺตสํยุตฺตสฺส ปฐเม **เทวปุโตฺต**ติ เทวานญฺหิ อเงฺก นิพฺพตฺตา ปุริสา เทวปุตฺตา นาม, อิตฺถิโย เทวธีตโร นาม โหนฺติฯ นามวเสน อปากฏาว ''อญฺญตรา เทวตา''ติ วุจฺจติ, ปากโฏ ''อิตฺถนฺนาโม เทวปุโตฺต''ติฯ ตสฺมา เหฏฺฐา ''อญฺญตรา เทวตา''ติ วตฺวา อิธ ''เทวปุโตฺต''ติ วุตฺตํฯ **อนุสาส**นฺติ อนุสิฏฺฐิํฯ อยํ กิร เทวปุโตฺต ภควตา สโมฺพธิโต สตฺตเม วเสฺส ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา ติทสปุเร วสฺสํ อุปคมฺม อภิธมฺมํ เทเสเนฺตน ฌานวิภเงฺค – ''ภิกฺขูติ สมญฺญาย ภิกฺขุ, ปฏิญฺญาย ภิกฺขู''ติ (วิภ. ๕๑๐)ฯ เอวํ ภิกฺขุนิเทฺทสํ กถิยมานํ อโสฺสสิฯ ''เอวํ วิตเกฺกถ, มา เอวํ วิตกฺกยิตฺถ, เอวํ มนสิกโรถ, มา เอวํ มนสากตฺถฯ อิทํ ปชหถ, อิทํ อุปสมฺปชฺช วิหรถา''ติ (ปารา. ๑๙)ฯ เอวรูปํ ปน ภิกฺขุโอวาทํ ภิกฺขุอนุสาสนํ น อโสฺสสิฯ โส ตํ สนฺธาย – ''ภิกฺขุํ ภควา ปกาเสสิ, โน จ ภิกฺขุโน อนุสาส''นฺติ อาหฯ

เตน หีติ ยสฺมา มยา ภิกฺขุโน อนุสิฏฺฐิ น ปกาสิตาติ วทสิ, ตสฺมาฯ **ตเญฺญเวตฺถ ปฏิภาตู**ติ ตุเยฺหวสา อนุสิฏฺฐิปกาสนา อุปฏฺฐาตูติฯ โย หิ ปญฺหํ กเถตุกาโม โหติ, น จ สโกฺกติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา กเถตุํฯ โย วา น กเถตุกาโม โหติ, สโกฺกติ ปน กเถตุํฯ โย วา เนว กเถตุกาโม โหติ, กเถตุํ น จ สโกฺกติฯ สเพฺพสมฺปิ เตสํ ภควา ปญฺหํ ภารํ น กโรติฯ อยํ ปน เทวปุโตฺต กเถตุกาโม เจว, สโกฺกติ จ กเถตุํฯ ตสฺมา ตเสฺสว ภารํ กโรโนฺต ภควา เอวมาหฯ โสปิ ปญฺหํ กเถสิฯ

ตตฺถ **สุภาสิตสฺส สิเกฺขถา**ติ สุภาสิตํ สิเกฺขยฺย, จตุสจฺจนิสฺสิตํ ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตํ สตฺตติํสโพธิปกฺขิยนิสฺสิตํ จตุพฺพิธํ วจีสุจริตเมว สิเกฺขยฺยฯ **สมณูปาสนสฺส จา**ติ สมเณหิ อุปาสิตพฺพํ สมณูปาสนํ นาม อฏฺฐติํสเภทํ กมฺมฏฺฐานํ, ตมฺปิ สิเกฺขยฺย ภาเวยฺยาติ อโตฺถฯ พหุสฺสุตานํ วา ภิกฺขูนํ อุปาสนมฺปิ สมณูปาสนํฯ ตมฺปิ 'กิํ, ภเนฺต, กุสล''นฺติอาทินา ปญฺหปุจฺฉเนน ปญฺญาวุทฺธตฺถํ สิเกฺขยฺยฯ **จิตฺตวูปสมสฺส จา**ติ อฏฺฐสมาปตฺติวเสน จิตฺตวูปสมํ สิเกฺขยฺยฯ อิติ เทวปุเตฺตน ติโสฺส สิกฺขา กถิตา โหนฺติฯ ปุริมปเทน หิ อธิสีลสิกฺขา กถิตา, ทุติยปเทน อธิปญฺญาสิกฺขา, จิตฺตวูปสเมน อธิจิตฺตสิกฺขาติ เอวํ อิมาย คาถาย สกลมฺปิ สาสนํ ปกาสิตเมว โหติฯ ปฐมํฯ

๒. ทุติยกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ทุติเย **ฌายี**ติ ทฺวีหิ ฌาเนหิ ฌายีฯ **วิมุตฺตจิโตฺต**ติ กมฺมฏฺฐานวิมุตฺติยา วิมุตฺตจิโตฺตฯ **หทยสฺสานุปตฺติ**นฺติ อรหตฺตํฯ **โลกสฺสา**ติ สงฺขารโลกสฺสฯ **อนิสฺสิโต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อนิสฺสิโต, ตณฺหาทิฏฺฐิโย วา อนิสฺสิโตฯ **ตทานิสํโส**ติ อรหตฺตานิสํโสฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อรหตฺตานิสํโส ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปเตฺถโนฺต ฌายี ภเวยฺย, สุวิมุตฺตจิโตฺต ภเวยฺย, โลกสฺส อุทยพฺพยํ ญตฺวา อนิสฺสิโต ภเวยฺยฯ ตนฺติธโมฺม ปน อิมสฺมิํ สาสเน ปุพฺพภาโคติฯ ทุติยํฯ

๓-๔. มาฆสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๔. ตติเย **มาโฆ**ติ สกฺกเสฺสตํ นามํฯ เสฺวว วเตฺตน อเญฺญ อภิภวิตฺวา เทวิสฺสริยํ ปโตฺต ติ **วตฺรภู,** วตฺรนามกํ วา อสุรํ อภิภวตีติ วตฺรภูฯ ตติยํฯ

๘๕. จตุตฺถํ วุตฺตตฺถเมวฯ จตุตฺถํฯ

๕. ทามลิสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ปญฺจเม **น เตนาสีสเต ภว**นฺติ เตน การเณน ยํ กิญฺจิ ภวํ น ปเตฺถติฯ อายต ปคฺคโห นาเมส เทวปุโตฺต, ขีณาสวสฺส กิจฺจโวสานํ นตฺถิฯ ขีณาสเวน หิ อาทิโต อร หตฺตปฺปตฺติยา วีริยํ กตํ , อปรภาเค มยา อรหตฺตํ ปตฺตนฺติ มา ตุณฺหี ภวตุ, ตเถว วีริยํ ทฬฺหํ ก โรตุ ปรกฺกมตูติ จิเนฺตตฺวา เอวมาหฯ

อถ ภควา ''อยํ เทวปุโตฺต ขีณาสวสฺส กิจฺจโวสานํ อกเถโนฺต มม สาสนํ อนิยฺยานิกํ กเถติ, กิจฺจโวสานมสฺส กเถสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา **นตฺถิ กิจฺจ**นฺติอาทิมาหฯ ตีสุ กิร ปิฏเกสุ อยํ คาถา อสํกิณฺณาฯ ภควตา หิ อญฺญตฺถ วีริยสฺส โทโส นาม ทสฺสิโต นตฺถิฯ อิธ ปน อิมํ เทวปุ ตฺตํ ปฏิพาหิตฺวา ''ขีณาสเวน ปุพฺพภาเค อาสวกฺขยตฺถาย อรเญฺญ วสเนฺตน กมฺมฏฺฐานํ อา ทาย วีริยํ กตํ, อปรภาเค สเจ อิจฺฉติ, กโรตุ, โน เจ อิจฺฉติ, ยถาสุขํ วิหรตู''ติ ขีณาสวสฺส กิจฺ จโวสานทสฺสนตฺถํ เอวมาหฯ ตตฺถ **คาธ**นฺติ ปติฏฺฐํฯ ปญฺจมํฯ

๖. กามทสุตฺตวณฺณนา

๘๗. ฉเฏฺฐ **ทุกฺกร**นฺติ อยํ กิร เทวปุโตฺต ปุพฺพโยคาวจโร พหลกิเลสตาย สปฺปโยเคน กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต สมณธมฺมํ กตฺวา ปุพฺพูปนิสฺสยมนฺทตาย อริยภูมิํ อปฺปตฺวาว กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺตฯ โส ''ตถาคตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ทุกฺกรภาวํ อาโรเจสฺสามี''ติ อาคนฺตฺ วา เอวมาหฯ ตตฺถ **ทุกฺกร**นฺติ ทสปิ วสฺสานิ…เป.… สฏฺฐิปิ ยเทตํ เอกนฺตปริสุทฺธสฺส สมณ ธมฺมสฺส กรณํ นาม, ตํ ทุกฺกรํฯ **เสขา**ติ สตฺต เสขาฯ **สีลสมาหิตา**ติ สีเลน สมาหิตา สมุ เปตาฯ **ฐิตตฺตา**ติ ปติฏฺฐิตสภาวาฯ เอวํ ปุจฺฉิตปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ อุปริปญฺหสมุฏฺ ฐาปนตฺถํ **อนคาริยุเปตสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนคาริยุเปตสฺสา**ติ อนคาริยํ นิเคฺคหภาวํ อุ เปตสฺสฯ สตฺตภูมิเกปิ หิ ปาสาเท วสโนฺต ภิกฺขุ วุฑฺฒตเรน อาคนฺตฺวา ''มยฺหํ อิทํ ปาปุณา ตี''ติ วุเตฺต ปตฺตจีวรํ อาทาย นิกฺขมเตวฯ ตสฺมา ''อนคาริยุเปโต''ติ วุจฺจติฯ **ตุฏฺฐี**ติ จตุ ปจฺจยสโนฺตโสฯ **ภาวนายา**ติ จิตฺตวูปสมภาวนายฯ

เต เฉตฺวา มจฺจุโน ชาลนฺติ เย รตฺตินฺทิวํ อินฺทฺริยูปสเม รตา, เต ทุสฺสมาทหํ จิตฺตํ สมา ทหนฺติฯ เย จ สมาหิตจิตฺตา, เต จตุปจฺจยสโนฺตสํ ปูเรนฺตา น กิลมนฺติฯ เย สนฺตุฏฺฐา, เต สีลํ ปูเรนฺตา น กิลมนฺติ ฯ เย สีเล ปติฏฺฐิตา สตฺต เสขา, เต อริยา มจฺจุโน ชาลสงฺขาตํ กิเลสชาลํ ฉินฺทิตฺวา คจฺฉนฺติฯ **ทุคฺคโม**ติ ''สจฺจเมตํ, ภเนฺต, เย อินฺทฺริยูปสเม รตา, เต ทุสฺสมาทหํ สมา ทหนฺติ…เป.… เย สีเล ปติฏฺฐิตา, เต มจฺจุโน ชาลํ ฉินฺทิตฺวา คจฺฉนฺติ''ฯ กิํ น คจฺฉิสฺสนฺติ? อยํ ปน ทุคฺคโม ภควา วิสโม มโคฺคติ อาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อริยมโคฺค เนว ทุคฺคโม น วิสโม, ปุพฺพภาคปฏิปทาย ปนสฺส พหู ปริสฺสยา โหนฺติฯ ตสฺมา เอวํ วุโตฺตฯ **อวํสิรา**ติ ญาณสิเรน อโธสิรา หุตฺวา ปปตนฺติฯ อริยมคฺคํ อาโรหิตุํ อสมตฺถตาเยว จ เต อนริยมเคฺค ปปตนฺตีติ จ วุจฺจนฺติฯ **อริยานํ สโม มโคฺค**ติ เสฺวว มโคฺค อริยานํ สโม โหติฯ **วิสเม สมา**ติ วิสเมปิ สตฺ ตกาเย สมาเยวฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. ปญฺจาลจณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๘๘. สตฺตเม **สมฺพาเธ**ติ นีวรณสมฺพาธํ กามคุณสมฺพาธนฺติ เทฺว สมฺพาธาฯ เตสุ อิธ นีวรณสมฺพาธํ อธิเปฺปตํฯ **โอกาส**นฺติ ฌานเสฺสตํ นามํฯ **ปฏิลีนนิสโภ**ติ ปฏิลีนเสฏฺโฐฯ ปฏิลีโน นาม ปหีนมาโน วุจฺจติฯ ยถาห – ''กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปฏิลีโน โหติ ฯ อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อสฺมิมาโน ปหีโน โหติ อุจฺฉินฺนมูโล ตาลาวตฺถุกโต อนภาวํกโต อายตึ อนุปฺปาทธมฺโม''ติ (อ. นิ. ๔.๓๘; มหานิ. ๘๗)ฯ **ปจฺจลตฺถํสูติ** ปฏิลภึสุฯ **สมฺมา เต**ติ เย นิพฺพานปตฺติยา สตึ ปฏิลภึสุ, เต โลกุตฺตรสมาธินาปิ สุสมาหิตาติ มิสฺสกชฺฌานํ กถิตํฯ สตฺตมํฯ

๘. ตายนสุตฺตวณฺณนา

๘๙. อฏฺฐเม **ปุราณติตฺถกโร**ติ ปุเพฺพ ติตฺถกโรฯ เอตฺถ จ ติตฺถํ นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย, ติตฺถกโร นาม ตาสํ อุปฺปาทโก สตฺถาฯ เสยฺยถิทํ นโนฺท, วโจฺฉ, กิโส, สํกิโจฺจฯ ปุราณาทโย ปน ติตฺถิยา นามฯ อยํ ปน ทิฏฺฐึ อุปฺปาเทตฺวา กถํ สเคฺค นิพฺพโตฺตติ? กมฺมวาทิตายฯ เอส กิร อุโปสถภตฺตาทีนิ อทาสิ, อนาถานํ วตฺตํ ปฏฺฐเปสิ, ปติสฺสเย อกาสิ, โปกฺขรณิโย ขณาเปสิ, อญฺญมฺปิ พหุํ กลฺยาณํ อกาสิฯ โส ตสฺส นิสฺสเนฺทน สเคฺค นิพฺพโตฺต, สาสนสฺส ปน นิยฺยานิกภาวํ ชานาติฯ โส ตถาคตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา สาสนานุจฺฉวิกา วีริยปฺปฏิสํยุตฺตา คาถา วกฺขามีติ อาคนฺตฺวา **ฉินฺท โสต**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ฉินฺทา**ติ อนิยมิตอาณตฺติฯ **โสต**นฺติ ตณฺหาโสตํฯ **ปรกฺกมฺมา**ติ ปรกฺกมิตฺวา วีริยํ กตฺวาฯ **กาเม**ติ กิเลสกาเมปิ วตฺถุกาเมปิฯ **ปนุทา**ติ นีหรฯ **เอกตฺต**นฺติ ฌานํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กาเม อชหิตฺวา มุนิ ฌานํ น อุปปชฺชติ, น ปฏิลภตีติ อโตฺถฯ **กยิรา เจ กยิราเถน**นฺติ ยทิ วีริยํ กเรยฺย, กเรยฺยาถ, ตํ วีริยํ น โอสเกฺกยฺยฯ **ทฬฺหเมนํ ปรกฺกเม**ติ ทฬฺหํ เอนํ กเรยฺยฯ **สิถิโล หิ ปริพฺพาโช**ติ สิถิลคหิตา ปพฺพชฺชาฯ **ภิโยฺย อากิรเต รช**นฺติ อติเรกํ อุปริ กิเลสรชํ อากิรติฯ **อกตํ ทุกฺกฏํ เสโยฺย**ติ ทุกฺกฏํ อกตเมว เสโยฺยฯ **ยํ กิญฺจี**ติ น เกวลํ ทุกฺกฏํ กตฺวา กตสามญฺญเมว, อญฺญมฺปิ ยํ กิญฺจิ สิถิลํ กตํ เอวรูปเมว โหติฯ **สํกิลิฏฺฐ**นฺติ ทุกฺกรการิกวตํฯ อิมสฺมึ หิ สาสเน ปจฺจยเหตุ สมาทินฺนธุตงฺควตํ สํกิลิฏฺฐเมวฯ **สงฺกสฺสร**นฺติ สงฺกาย สริตํ, ''อิทมฺปิ อิมินา กตํ ภวิสฺสติ, อิทมฺปิ อิมินา''ติ เอวํ อาสงฺกิตปริสงฺกิตํฯ **อาทิพฺรหฺมจริยิกา**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตา ปุพฺพปธานภูตาฯ อฏฺฐมํฯ

๙. จนฺทิมสุตฺตวณฺณนา

๙๐. นวเม **จนฺทิมา**ติ จนฺทวิมานวาสี เทวปุโตฺตฯ **สพฺพธี**ติ สเพฺพสุ ขนฺธอายตนาทีสุฯ **โลกานุกมฺปกา**ติ ตุยฺหมฺปิ เอตสฺสปิ ตาทิสา เอวฯ **สนฺตรมาโนวา**ติ ตุริโต วิยฯ **ปมุญฺจสี**ติ อตีตเตฺถ วตฺตมานวจนํฯ นวมํฯ

๑๐. สูริยสุตฺตวณฺณนา

๙๑. ทสเม **สูริโย**ติ สูริยวิมานวาสี เทวปุโตฺตฯ **อนฺธกาเร**ติ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารเณน อนฺธภาวกรเณฯ วิโรจตีติ **เวโรจโนฯ มณฺฑลี**ติ มณฺฑลสณฺฐาโนฯ **มา, ราหุ, คิลี จรมนฺตลิเกฺข**ติ อนฺตลิเกฺข จรํ สูริยํ, ราหุ, มา คิลีติ วทติฯ กึ ปเนส ตํ คิลตีติ ? อาม, คิลติฯ ราหุสฺส หิ อตฺตภาโว มหา, อุจฺจตฺตเนน อฏฺฐโยชนสตาธิกานิ จตฺตาริ โยชนสหสฺสานิ, พาหนฺตรมสฺส ทฺวาทสโยชนสตานิ, พหลเตฺตน ฉ โยชนสตานิ, สีสํ นว โยชนสตํ, นลาฏํ ติโยชน

สตํ, ภมุกนฺตรํ ปณฺณาสโยชนํ, มุขํ ทฺวิโยชนสตํ, ฆานํ ติโยชนสตํ, มุขาธานํ ติโยชนสตคมฺภีรํ หตฺถตลปาทตลานิ ปุถุลโต ทฺวิโยชนสตานิ ฯ องฺคุลิปพฺพานิ ปณฺณาส โยชนานิฯ โส จนฺทิม สูริเย วิโรจมาเน ทิสฺวา อิสฺสาปกโต เตสํ คมนวีถึ โอตริตฺวา มุขํ วิวริตฺวา ติฏฺฐติฯ จนฺทวิมานํ สูริยวิมานํ วา ติโยชนสติเก มหานรเก ปกฺขิตฺตํ วิย โหติฯ วิมาเน อธิวตฺถา เทวตา มรณ ภยตชฺชิตา เอกปฺปหาเรเนว วิรวนฺติฯ โส ปน วิมานํ กทาจิ หเตฺถน ฉาเทติ, กทาจิ หนุกสฺส เหฏฺฐา ปกฺขิปติ, กทาจิ ชิวฺหาย ปริมชฺชติ, กทาจิ อวคณฺฑการกํ ภุญฺชโนฺต วิย กโปลนฺตเร ฐเปติฯ เวคํ ปน วาเรตุํ น สโกฺกติฯ สเจ วาเรสฺสามีติ คณฺฑกํ กตฺวา ติเฏฺฐยฺย, มตฺถกํ ตสฺส ภินฺทิตฺวา นิกฺขเมยฺย, อากฑฺฒิตฺวา วา นํ โอนเมยฺยฯ ตสฺมา วิมาเนน สเหว คจฺฉติฯ **ปชํ มมนฺ**ติ จนฺทิมสูริยา กิร เทฺวปิ เทวปุตฺตา มหาสมยสุตฺตกถนทิวเส โสตาปตฺติผลํ ปตฺตาฯ เตน ภควา ''ปชํ มม''นฺติ อาห, ปุโตฺต มม เอโสติ อโตฺถฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. อนาถปิณฺฑิกวโคฺค

๑. จนฺทิมสสุตฺตวณฺณนา

๙๒. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **กเจฺฉวา**ติ กเจฺฉ วิยฯ **กเจฺฉ**ติ ปพฺพตกเจฺฉปิ นทีกเจฺฉปิฯ **เอ โกทิ นิปกา**ติ เอกคฺคจิตฺตา เจว ปญฺญาเนปเกฺกน จ สมนฺนาคตาฯ **สตา**ติ สติมโนฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เย ฌานานิ ลภิตฺวา เอโกที นิปกา สตา วิหรนฺติ, เต อมกเส ปพฺพตกเจฺฉ วา นที กเจฺฉ วา มคา วิย โสตฺถึ คมิสฺสนฺตีติฯ **ปาร**นฺติ นิพฺพานํฯ **อมฺพุโช**ติ มเจฺฉฯ **รณญฺชหา**ติ กิเลสญฺชหาฯ เยปิ ฌานานิ ลภิตฺวา อปฺปมตฺตา กิเลเส ชหนฺติ, เต สุตฺตชาลํ ภินฺทิตฺวา มจฺฉา วิย นิพฺพานํ คมิสฺสนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ปฐมํฯ

๒. เวณฺฑุสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ทุติเย **เวณฺฑู**ติ ตสฺส เทวปุตฺตสฺส นามํฯ **ปยิรุปาสิยา**ติ ปริรุปาสิตฺวาฯ **อนุ สิกฺขเร**ติ สิกฺขนฺติฯ **สิฏฺฐิปเท**ติ อนุสิฏฺฐิปเทฯ **กาเล เต อปฺปมชฺชนฺตา**ติ กาเล เต อปฺ ปมาทํ กโรนฺตาฯ ทุติยํฯ

๓. ทีฆลฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๙๔. ตติเย **ทีฆลฏฺฐี**ติ เทวโลเก สเพฺพ สมปฺปมาณา ติคาวุติกาว โหนฺติ, มนุสฺสโลเก ปนสฺส ทีฆตฺตภาวตาย เอวํนามํ อโหสิฯ โส ปุญฺญานิ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺตปิ ตเถว ปญฺญายิฯ ตติยํฯ

๔. นนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๙๕. จตุเตฺถ **โคตมา**ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติฯ **อนาวฏ**นฺติ ตถาคตสฺส หิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ เปเสนฺตสฺส รุโกฺข วา ปพฺพโต วา อาวริตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ เตนาห ''อนาวฏ''นฺติฯ อิติ ตถาคตํ โถเมตฺวา เทวโลเก อภิสงฺขตปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต **กถํวิธ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทุกฺขมติจฺจ อิริยตี**ติ ทุกฺขํ อติกฺกมิตฺวา วิหรติฯ **สีลวา**ติ โลกิยโลกุตฺตเรน สีเลน สมนฺนาคโต ขีณาสโวฯ **ปญฺญา**ทโยปิ มิสฺสกาเยว เวทิตพฺพาฯ **ปูชยนฺตี**ติ คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูเชนฺติฯ จตุตฺถํฯ

๕-๖. จนฺทนสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๖. ปญฺจเม **อปฺปติเฏฺฐ อนาลเมฺพ**ติ เหฏฺฐา อปติเฏฺฐ อุปริ อนาลมฺพเนฯ **สุสมาหิโต**ติ อปฺปนายปิ อุปจาเรนปิ สุฏฺฐุ สมาหิโต ฯ **ปหิตโตฺต**ติ เปสิตโตฺตฯ **นนฺทีราคปริกฺขีโณ**ติ ปริกฺขีณนนฺทีราโคฯ นนฺทีราโค นาม ตโย กมฺมาภิสงฺขาราฯ อิติ อิมาย คาถาย กามสญฺญาคหเณน ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนานิ, รูปสํโยชนคหเณน ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ, นนฺทีราเคน ตโย กมฺมาภิสงฺขารา คหิตาฯ เอวํ ยสฺส ทส สํโยชนานิ ตโย จ กมฺมาภิสงฺขารา ปหีนา, โส คมฺภีเร มโหเฆ น สีทตีติฯ กามสญฺญาย วา กามภโว, รูปสํโยชเนน รูปภโว คหิโต, เตสํ คหเณน อรูปภโว คหิโตว , นนฺทีราเคน ตโย กมฺมาภิสงฺขารา คหิตาติ เอวํ ยสฺส ตีสุ ภเวสุ ตโย สงฺขารา นตฺถิ, โส คมฺภีเร น สีทตีติปิ ทเสฺสติฯ ปญฺจมํฯ

๙๗. ฉฏฺเฐ วุตฺตตฺถเมวฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. สุพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๙๘. สตฺตเม **สุพฺรหฺมา**ติ โส กิร เทวปุโตฺต อจฺฉราสงฺฆปริวุโต นนฺทนกีฬิกํ คนฺตฺวา ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลาสเน นิสีทิฯ ตํ ปญฺจสตา เทวธีตโร ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา, ปญฺจสตา รุกฺขํ อภิรุฬฺหาฯ ตา จ เทวตานํ จิตฺตวเสน โยชนสติโกปิ รุโกฺข โอนมิตฺวา หตฺถํ อาคจฺฉติ, กสฺมา ตา อภิรุฬฺหาติฯ ขิฑฺฑาปสุตตายฯ อภิรุยฺห ปน มธุรสฺสเรน คายิตฺวา คายิตฺวา ปุปฺผานิ ปาเตนฺติ, ตานิ คเหตฺวา อิตรา เอกโตวณฺฏิกมาลาทิวเสน คเนฺถนฺติฯ อถ รุกฺขํ อภิรุฬฺหา อุปเจฺฉทกกมฺมวเสน เอกปฺปหาเรเนว กาลํ กตฺวา อวีจิมฺหิ นิพฺพตฺตา มหาทุกฺขํ อนุภวนฺติฯ

อถ กาเล คจฺฉเนฺต เทวปุโตฺต ''อิมาสํ เนว สโทฺท สุยฺยติ, น ปุปฺผานิ ปาเตนฺติฯ กหํ นุ โข คตา''ติ? อาวเชฺชโนฺต นิรเย นิพฺพตฺตภาวํ ทิสฺวา ปิยวตฺถุกโสเกน รุปฺปมาโน จิเนฺตสิ – ''เอตา ตาว ยถากเมฺมน คตา, มยฺหํ อายุสงฺขาโร กิตฺตโก''ติฯ โส – ''สตฺตเม ทิวเส มยาปิ อวเสสาหิ ปญฺจสตาหิ สทฺธิํ กาลํ กตฺวา ตเตฺถว นิพฺพตฺติตพฺพ''นฺติ ทิสฺวา พลวตเรน โสเกน รุปฺปิฯ โส – ''อิมํ มยฺหํ โสกํ สเทวเก โลเก อญฺญตฺร ตถาคตา นิทฺธมิตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถี''ติ จิเนฺตตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา **นิจฺจํ อุตฺรสฺต**นฺติ คาถมาหฯ

ตตฺถ **อิท**นฺติ อตฺตโน จิตฺตํ ทเสฺสติฯ ทุติยปทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ **นิจฺจ**นฺติ จ ปทสฺส เทวโลเก นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐายาติ อโตฺถ น คเหตโพฺพ, โสกุปฺปตฺติกาลโต ปน ปฏฺฐาย นิจฺจนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อนุปฺปเนฺนสุ กิเจฺฉสู**ติ อิโต สตฺตาหจฺจเยน ยานิ ทุกฺขานิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, เตสุฯ **อโถ อุปฺปติเตสุ จา**ติ ยานิ ปญฺจสตานํ อจฺฉรานํ นิรเย นิพฺพตฺตานํ ทิฏฺฐานิ, เตสุ จาติ เอวํ อิเมสุ อุปฺปนฺนานุปฺปเนฺนสุ ทุเกฺขสุ นิจฺจํ มม อุตฺรสฺตํ จิตฺตํ, อพฺภนฺตเร ฑยฺหมาโน วิย โหมิ ภควาติ ทเสฺสติฯ

นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสาติ โพชฺฌงฺคภาวนญฺจ ตโปคุณญฺจ อญฺญตฺร มุญฺจิตฺวา โสตฺถิํ น ปสฺสามีติ อโตฺถฯ **สพฺพนิสฺสคฺคา**ติ นิพฺพานโตฯ เอตฺถ กิญฺจาปิ โพชฺฌงฺคภาวนา ปฐมํ คหิตา, อินฺทฺริยสํวโร ปจฺฉา, อตฺถโต ปน อินฺทฺริยสํวโรว ปฐมํ เวทิตโพฺพฯ อินฺทิยสํวเรหิ คหิเต จตุปาริสุทฺธิสีลํ คหิตํ โหติฯ ตสฺมิํ ปติฏฺฐิโต ภิกฺขุ นิสฺสยมุตฺตโก ธุตงฺคสงฺขาตํ ตโปคุณํ สมาทาย อรญฺญํ ปวิสิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ภาเวโนฺต สห วิปสฺสนาย โพชฺฌเงฺค ภาเวติฯ ตสฺส อริยมโคฺค ยํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติ, โส ''สพฺพนิสฺสโคฺค''ติ ภควา จตุ

สจฺจวเสน เทสนํ วินิวเตฺตสิฯ เทวปุโตฺต เทสนาปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหีติฯ สตฺตมํฯ

๘-๑๐. กกุธสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๙. อฎฺฐเม **กกุโธ เทวปุโตฺต**ติ อยํ กิร โกลนคเร มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส อุปฎฺฐากปุโตฺต ทหรกาเลเยว เถรสฺส สนฺติเก วสโนฺต ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา กาลงฺกโต, พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชิฯ ตตฺราปิ นํ กกุโธ พฺรหฺมาเตฺวว สญฺชานนฺติฯ **นนฺทสี**ติ ตุสฺสสิฯ **กึ ลทฺธา**ติ ตุฎฺฐิ นาม กิญฺจิ มนาปํ ลภิตฺวา โหติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **กึ ชียิตฺถา**ติ ยสฺส หิ กิญฺจิ มนาปํ จีวราทิวตฺถุ ชิณฺณํ โหติ, โส โสจติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **อรตี นาภิกีรตี**ติ อุกฺกณฺฐิตา นาภิภวติฯ **อฆชาตสฺสา**ติ ทุกฺขชาตสฺส, วฎฺฎทุเกฺข ฐิตสฺสาติ อโตฺถฯ **นนฺทีชาตสฺสา**ติ ชาตตณฺหสฺสฯ **อฆนฺ**ติ เอวรูปสฺส หิ วฎฺฎทุกฺขํ อาคตเมว โหติ ฯ ‘‘ทุกฺขี สุขํ ปตฺถยตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ อิติ อฆชาตสฺส นนฺที โหติ, สุขวิปริณาเมน ทุกฺขํ อาคตเมวาติ นนฺทีชาตสฺส อฆํ โหติฯ อฎฺฐมํฯ

๑๐๐. นวมํ วุตฺตตฺถเมวฯ นวมํฯ

๑๐๑. ทสเม อานนฺทเตฺถรสฺส อนุมานพุทฺธิยา อานุภาวปฺปกาสนตฺถํ **อญฺญตโร**ติ อาหฯ ทสมํฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

๓. นานาติตฺถิยวโคฺค

๑-๒. สิวสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๒. ตติยวคฺคสฺส ปฐมํ วุตฺตตฺถเมวฯ ปฐมํฯ

๑๐๓. ทุติเย **ปฎิกเจฺจวา**ติ ปฐมํเยวฯ **อกฺขจฺฉิโนฺนวฌายตี**ติ อกฺขจฺฉิโนฺน อวฌายติ, พลวจินฺตนํ จิเนฺตติฯ ทุติยคาถาย **อกฺขจฺฉิโนฺนวา**ติ อกฺขจฺฉิโนฺน วิยฯ ทุติยํฯ

๓-๔. เสรีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๔. ตติเย **ทายโก**ติ ทานสีโลฯ **ทานปตี**ติ ยํ ทานํ เทมิ, ตสฺส ปติ หุตฺวา เทมิ, น ทาโส น สหาโยฯ โย หิ อตฺตนา มธุรํ ภุญฺชติ, ปเรสํ อมธุรํ เทติ, โส ทานสงฺขาตสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา เทติฯ โย ยํ อตฺตนา ภุญฺชติ, ตเทว เทติ, โส สหาโย หุตฺวา เทติฯ โย ปน อตฺตนา เยน เตน ยาเปติ, ปเรสํ มธุรํ เทติ, โส ปติ เชฎฺฐโก สามิ หุตฺวา เทติฯ อหํ ‘‘ตาทิโส อโหสิ’’นฺติ วทติฯ

จตูสุ ทฺวาเรสุติ ตสฺส กิร รโญฺญ สินฺธวรฎฺฐํ โสธิวากรฎฺฐนฺติ เทฺว รฎฺฐานิ อเหสุํ, นครํ โรรุวํ นามฯ ตสฺส เอเกกสฺมึ ทฺวาเร เทวสิกํ สตสหสฺสํ อุปฺปชฺชติ, อโนฺตนคเร วินิจฺฉยฎฺฐาเน สตสหสฺสํฯ โส พหุหิรญฺญสุวณฺณํ ราสิภูตํ ทิสฺวา กมฺมสฺสกตญาณํ อุปฺปาเทตฺวา จตูสุ ทฺวาเรสุ ทานสาลาโย กาเรตฺวา ตสฺมึ ตสฺมึ ทฺวาเร อุฎฺฐิตอาเยน ทานํ เทถาติ อมเจฺจ ฐเปสิฯ เตนาห – ‘‘จตูสุ ทฺวาเรสุ ทานํ ทียิตฺถา’’ติฯ

สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกวนิพฺพกยาจกานนฺติ เอตฺถ **สมณา**ติ ปพฺพชฺชูปคตาฯ **พฺราหฺมณา**ติ โภวาทิโนฯ สมิตปาปพาหิตปาเป ปน สมณพฺราหฺมเณ เอส นาลตฺถฯ **กปณา**ติ ทุคฺคตา ทลิทฺทมนุสฺสา กาณกุณิอาทโยฯ **อทฺธิกา**ติ ปถาวิโนฯ **วนิพฺพกา**ติ เย ‘‘อิฏฺฐํ, ทินฺนํ, กนฺตํ, มนาปํ, กาเลน, อนวชฺชํ ทินฺนํ, ททํ จิตฺตํ ปสาเทยฺย, คจฺฉตุ ภวํ พฺรหฺมโลก’’นฺติอาทินา นเยน ทานสฺส วณฺณํ โถมยมานา วิจรนฺติฯ **ยาจกา**ติ เย ‘‘ปสตมตฺตํ เทถ, สราวมตฺตํ เทถา’’ติอาทีนิ จ วตฺวา ยาจมานา วิจรนฺติฯ **อิตฺถาคารสฺส ทานํ ทียิตฺถา**ติ ปฐมทฺวารสฺส ลทฺธตฺตา ตตฺถ อุปฺปชฺชนกสตสหสฺส อญฺญมฺปิ ธนํ ปกฺขิปิตฺวา รโญฺญ อมจฺจ หาเรตฺวา อตฺตโน อมจฺจ ฐเปตฺวา รญฺญา ทินฺนทานโต ราชิตฺถิโย มหนฺตตรํ ทานํ อทํสุฯ ตํ สนฺธาเยว มาหฯ **มม ทานํ ปฏิกฺกมี**ติ ยํ มม ทานํ ตตฺถ ทียิตฺถ, ตํ ปฏินิวตฺติฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ **โกจี**ติ กตฺถจิฯ **ทีฆรตฺต**นฺติ อสีติวสฺสสหสฺสานิฯ เอตฺตกํ กิร กาลํ ตสฺส รโญฺญ ทานํ ทียิตฺถฯ ตติยํฯ

๑๐๕. จตุตฺถํ วุตฺตตฺถเมวฯ จตุตฺถํฯ

๕. ชนฺตุสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖. ปญฺจเม **โกสเลสุ วิหรนฺตี**ติ ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา วิหรนฺติฯ **อุทฺธตา**ติ อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตาย จ กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตาย จ อนวเชฺช สาวชฺชสญฺญิตาย จ สาวเชฺช อนวชฺชสญฺญิตาย จ อุทฺธจฺจปกติกา หุตฺวาฯ **อุนฺนฬา**ติ อุคฺคตนฬา, อุฏฺฐิตตุจฺฉมานาติ วุตฺตํ โหติฯ **จปลา**ติ ปตฺตจีวรมณฺฑนาทินา จาปเลฺลน ยุตฺตาฯ **มุขรา**ติ มุขขรา, ขรวจนาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิกิณฺณวาจา**ติ อสํยตวจนา, ทิวสมฺปิ นิรตฺถกวจนปลาปิโนฯ **มุฏฺฐสฺสติโน**ติ นฏฺฐสฺสติโน สติวิรหิตา, อิธ กตํ เอตฺถ ปมุสฺสนฺติฯ **อสมฺปชานา**ติ นิปฺปญฺญาฯ **อสมาหิตา**ติ อปฺปนาอุปจารสมาธิรหิตา, จณฺฑโสเต พทฺธนาวาสทิสาฯ **วิพฺภนฺตจิตฺตา**ติ อนวฏฺฐิตจิตฺตา, ปนฺถารุฬฺหพาลมิคสทิสาฯ **ปากตินฺทฺริยา**ติ สํวราภาเวน คิหิกาเล วิย วิวฏอินฺทฺริยาฯ

ชนฺตูติ เอวํนามโก เทวปุตฺโตฯ **ตทหุโปสเถ**ติ ตสฺมึ อหุ อุโปสเถ, อุโปสถทิวเสติ อตฺโถฯ **ปนฺนรเส**ติ จาตุทฺทสิกาทิปฏิเกฺขโปฯ **อุปสงฺกมี**ติ โจทนตฺถาย อุปคโตฯ โส กิร จินฺเตสิ – ‘‘อิเม ภิกฺขู สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิกฺขนฺตา, อิทานิ ปมตฺตา วิหรนฺติ, น โข ปเนเต ปาฏิเยกฺกํ นิสินฺนฏฺฐาเน โจทิยมานา กถํ คณฺหิสฺสนฺติ, สมาคมนกาเล โจทิสฺสามี’’ติ อุโปสถทิวเส เตสํ สนฺนิปติตภาวํ ญตฺวา อุปสงฺกมิฯ **คาถาหิ อชฺฌภาสี**ติ สเพฺพสํ มเชฺฌ ฐตฺวา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ ยสฺมา คุณกถาย สทฺธึ นิคฺคุณสฺส อคุโณ ปากโฏ โหติ, ตสฺมา คุณํ ตาว กเถโนฺต **สุขชีวิโน ปุเร อาสุ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุขชีวิโน ปุเร อาสุ**นฺติ ปุเพฺพ ภิกฺขู สุโปฺปสา สุภรา อเหสุํ, อุจฺจนีจกุเลสุ สปทานํ จริตฺวา ลทฺธเน มิสฺสกปิเณฺฑน ยาเปสุนฺติ อธิปฺปาเยน เอวมาหฯ **อนิจฺฉา**ติ นิตฺตณฺหา หุตฺวาฯ

เอวํ โปราณกภิกฺขูนํ วณฺณํ กเถตฺวา อิทานิ เตสํ อวณฺณํ กเถโนฺต **ทุโปฺปส**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คาเม คามณิกา วิยา**ติ ยถา คาเม คามกูฏา นานปฺปกาเรน ชนํ ปีเฬตฺวา ขีรทธิตณฺฑุลาทีนิ อาหราเปตฺวา ภุญฺชนฺติ, เอวํ ตุเมฺหปิ อเนสนาย ฐิตา ตุมฺหากํ ชีวิกํ กเปฺปถาติ อธิปฺปาเยน วทติฯ **นิปชฺชนฺตี**ติ อุเทฺทสปริปุจฺฉามนสิกาเรหิ อนตฺถิกา หุตฺวา สยนมฺหิ หตฺถ

ปาเท วิสฺสเชฺชตฺวา นิปชฺชนฺติฯ **ปราคาเรสู**ติ ปรเคเหสุ, กุลสุณฺหาทีสูติ อโตฺถฯ **มุจฺฉิตา**ติ กิเลสมุจฺฉาย มุจฺฉิตาฯ

เอกเจฺจติ วตฺตพฺพยุตฺตเกเยวฯ **อปวิทฺธา**ติ ฉฑฺฑิตกาฯ **อนาถา**ติ อปติฏฺฐาฯ **เปตา**ติ สุสาเน ฉฑฺฑิตา กาลงฺกตมนุสฺสาฯ ยถา หิ สุสาเน ฉฑฺฑิตา นานาสกุณาทีหิ ขชฺชนฺติ, ญาตกาปิ เนสํ นาถกิจฺจํ น กโรนฺติ, น รกฺขนฺติ, น โคปยนฺติ, เอวเมวํ เอวรูปาปิ อาจริยุปชฺฌายาทีนํ สนฺติกา โอวาทานุสาสนิํ น ลภนฺตีติ อปวิทฺธา อนาถา, ยถา เปตา, ตเถว โหนฺติฯ ปญฺจมํฯ

๖. โรหิตสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. ฉเฏฺฐ **ยตฺถา**ติ จกฺกวาฬโลกสฺส เอโกกาเส ภุมฺมํฯ **น จวติ น อุปปชฺชตี**ติ อิทํ อปราปรํ จุติปฏิสนฺธิวเสน คหิตํฯ **คมเนนา**ติ ปทคมเนนฯ **นาหํ ตํ โลกสฺส อนฺต**นฺติ สตฺถา สงฺขารโลกสฺส อนฺตํ สนฺธาย วทติฯ **ญาเตยฺย**นฺติอาทีสุ ญาตพฺพํ, ทฏฺฐพฺพํ, ปตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

อิติ เทวปุเตฺตน จกฺกวาฬโลกสฺส อโนฺต ปุจฺฉิโต, สตฺถารา สงฺขารโลกสฺส กถิโตฯ โส ปน อตฺตโน ปเญฺหน สทฺธิํ สตฺถุ พฺยากรณํ สเมตีติ สญฺญาย ปสํสโนฺต **อจฺฉริย**นฺติอาทิมาหฯ

ทฬฺหธโมฺมติ ทฬฺหธนุ, อุตฺตมปฺปมาเณน ธนุนา สมนฺนาคโตฯ **ธนุคฺคโห**ติ ธนุอาจริโยฯ **สุสิกฺขิโต**ติ ทส ทฺวาทส วสฺสานิ ธนุสิปฺปํ สิกฺขิโตฯ **กตหโตฺถ**ติ อุสภปฺปมาเณปิ วาลคฺคํ วิชฺฌิตุํ สมตฺถภาเวน กตหโตฺถฯ **กตูปาสโน**ติ กตสรเกฺขโป ทสฺสิตสิโปฺปฯ **อสเนนา**ติ กเณฺฑนฯ **อติปาเตยฺยา**ติ อติกฺกเมยฺยฯ ยาวตา โส ตาลจฺฉายํ อติกฺกเมยฺย, ตาวตา กาเลน เอกจกฺกวาฬํ อติกฺกมามีติ อตฺตโน ชวสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ

ปุรตฺถิมา สมุทฺทา ปจฺฉิโมติ ยถา ปุรตฺถิมสมุทฺทา ปจฺฉิมสมุโทฺท ทูเร, เอวํ เม ทูเร ปทวีติหาโร อโหสีติ วทติฯ โส กิร ปาจีนจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ฐิโต ปาทํ ปสาเรตฺวา ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อกฺกมติ, ปุน ทุติยํ ปาทํ ปสาเรตฺวา ปรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อกฺกมติฯ **อิจฺฉาคต**นฺติ อิจฺฉา เอวฯ **อณฺณเตฺรวา**ติ นิปฺปปญฺจตํ ทเสฺสติฯ ภิกฺขาจารกาเล กิเรส นาคลตาทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตฺวา อโนตเตฺต มุขํ โธวิตฺวา กาเล สมฺปเตฺต อุตฺตรกุรุมฺหิ ปิณฺฑาย จริตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ นิสิโนฺน ภตฺตกิจฺจํ กโรติ, ตตฺถ มุหุตฺตํ วิสฺสมิตฺวา ปุน ชวติฯ **วสฺสสตายุโก**ติ ตทา ทีฆายุกกาโล โหติ, อยํ ปน วสฺสสตาวสิเฏฺฐ อายุมฺหิ คมนํ อารภิฯ **วสฺสสตชีวี**ติ ตํ วสฺสสตํ อนนฺตราเยน ชีวโนฺตฯ **อนฺตราว กาลงฺกโต**ติ จกฺกวาฬโลกสฺส อนฺตํ อปฺปตฺวา อนฺตราว มโตฯ โส ปน ตตฺถ กาลํ กตฺวาปิ อาคนฺตฺวา อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬ นิพฺพตฺติฯ **อปฺปตฺวา**ติ สงฺขารโลกสฺส อนฺตํ อปฺปตฺวาฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺสฯ **อนฺตกิริย**นฺติ ปริยนฺตกรณํฯ **กเฬวเร**ติ อตฺตภาเวฯ **สสญฺญิมฺหิ สมนเก**ติ สสเญฺญ สจิเตฺตฯ **โลก**นฺติ ทุกฺขสจฺจํฯ **โลกสมุทย**นฺติ สมุทยสจฺจํฯ **โลกนิโรธ**นฺติ นิโรธสจฺจํฯ **ปฏิปท**นฺติ มคฺคสจฺจํฯ อิติ – ‘‘นาหํ, อาวุโส, อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ ติณกฏฺฐาทีสุ ปญฺญเปมิ , อิมสฺมิํ ปน จาตุมหาภูติเก กายสฺมิํเยว ปญฺญเปมี’’ติ ทเสฺสติฯ **สมิตาวี**ติ สมิตปาโปฯ **นาสีสตี**ติ น ปเตฺถติฯ ฉฏฺฐํฯ

๑๐๘-๑๐๙. สตฺตมฏฺฐมานิ วุตฺตตฺถาเนวฯ สตฺตมํ, อฏฺฐมํฯ

๙. สุสิมสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐. นวเม **ตุยฺหมฺปิ โน, อานนฺท, สาริปุตฺโต รุจฺจตี**ติ สตฺถา เถรสฺส วณฺณํ กเถตุกาโม, วณฺโณ จ นาเมส วิสภาคปุคฺคลสฺส สนฺติเก กเถตุํ น วฏฺฏติฯ ตสฺส สนฺติเก กถิโต หิ มตฺถกํ น ปาปุณาติฯ โส หิ ‘‘อสุโก นาม ภิกฺขุ สีลวา’’ติ วุตฺเตฯ ‘‘กึ ตสฺส สีลํ? โครูปสีโล โสฯ กึ ตยา อโญฺญ สีลวา น ทิฏฺฐปุพฺโพ’’ติ วา? ‘‘ปญฺญวา’’ติ วุตฺเต, ‘‘กึ ปโญฺญ โส? กึ ตยา อโญฺญ ปญฺญวา น ทิฏฺฐปุพฺโพ’’ติ? วา, อาทีนิ วตฺวา วณฺณกถาย อนฺตรายํ กโรติฯ อานนฺทเตฺถโร ปน สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สภาโค, ปณีตานิ ลภิตฺวา เถรสฺส เทติ, อตฺตโน อุปฏฺฐากทารเก ปพฺพาเชตฺวา เถรสฺส สนฺติเก อุปชฺฌํ คณฺหาเปติ, อุปสมฺปาเทติฯ สาริปุตฺตเตฺถโรปิ อานนฺทเตฺถรสฺส ตเถว กโรติฯ กึ การณา? อญฺญมญฺญสฺส คุเณสุ ปสีทิตฺวาฯ อานนฺทเตฺถโร หิ – ‘‘อมฺหากํ เชฏฺฐภาติโก เอกํ อสเงฺขยฺยํ สตสหสฺสญฺจ กเปฺป ปารมิโย ปูเรตฺวา โสฬสวิธํ ปญฺญํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ธมฺมเสนาปติฏฺฐาเน ฐิโต’’ติ เถรสฺส คุเณสุ ปสีทิตฺวาว เถรํ มมายติฯ สาริปุตฺตเตฺถโรปิ – ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส มยา กตฺตพฺพํ มุโขทกทานาทิกิจฺจํ สพฺพํ อานโนฺท กโรติฯ อานนฺทํ นิสฺสาย อหํ อิจฺฉิติจฺฉิตํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตุํ ลภามี’’ติ อายสฺมโต อานนฺทสฺส คุเณสุ ปสีทิตฺวาว ตํ มมายติฯ ตสฺมา ภควา สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วณฺณํ กเถตุกาโม อานนฺทเตฺถรสฺส สนฺติเก กเถตุํ อารโทฺธฯ

ตตฺถ **ตุยฺหมฺปี**ติ สมฺปิณฺฑนโตฺถ ปิ-กาโรฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อานนฺท, สาริปุตฺตสฺส อาจาโร โคจโร วิหาโร อภิกฺกโม ปฏิกฺกโม อาโลกิตวิโลกิตํ สมิญฺชิตปสารณํ มยฺหํ รุจฺจติ, อสีติมหาเถรานํ รุจฺจติ, สเทวกสฺส โลกสฺส รุจฺจติฯ ตุยฺหมฺปิ รุจฺจตี’’ติ?

ตโต เถโร สาฏกนฺตเร ลโทฺธกาโส พลวมโลฺล วิย ตุฏฺฐมานโส หุตฺวา – ‘‘สตฺถา มยฺหํ ปิยสหายสฺส วณฺณํ กถาเปตุกาโมฯ ลภิสฺสามิ โน อชฺช, ทีปธชภูตํ มหาชมฺพุํ วิธุนโนฺต วิย วลาหกนฺตรโต จนฺทํ นีหริตฺวา ทเสฺสโนฺต วิย สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วณฺณํ กเถตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ปฐมตรํ ตาว จตูหิ ปเทหิ ปุคฺคลปลาเป หรโนฺต **กสฺส หิ นาม, ภเนฺต, อพาลสฺสา**ติอาทิมาหฯ พาโล หิ พาลตาย, ทุโฏฺฐ โทสตาย, มูโฬฺห โมเหน, วิปลฺลตฺถจิโตฺต อุมฺมตฺตโก จิตฺตวิปลฺลาเสน วณฺณํ ‘‘วโณฺณ’’ติ วา อวณฺณํ ‘‘อวเณฺณ’’ติ วา, ‘‘อยํ พุโทฺธ, อยํ สาวโก’’ติ วา น ชานาติฯ อพาลาทโย ปน ชานนฺติ, ตสฺมา **อพาลสฺสา**ติอาทิมาหฯ **น รุเจฺจยฺยา**ติ พาลาทีนํเยว หิ โส น รุเจฺจยฺย, น อญฺญสฺส กสฺสจิ น รุเจฺจยฺยฯ

เอวํ ปุคฺคลปลาเป หริตฺวา อิทานิ โสฬสหิ ปเทหิ ยถาภูตํ วณฺณํ กเถโนฺต **ปณฺฑิโต, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต, จตูสุ โกสเลฺลสุ ฐิตเสฺสตํ นามํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ ธาตุกุสโล จ โหติ อายตนกุสโล จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล จ ฐานาฏฺฐานกุสโล จ, เอตฺตาวตา โข, อานนฺท, ‘ปณฺฑิโต ภิกฺขู’ติ อลํ วจนายา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๔)ฯ **มหาปโญฺญ**ติอาทีสุ มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ตตฺริทํ มหาปญฺญาทีนํ นานตฺตํ (ปฏิ. ม. ๓.๔) – กตมา **มหาปญฺญา**? มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต สมาธิกฺขเนฺธ, ปญฺญากฺขเนฺธ, วิมุตฺติกฺขเนฺธ, วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ มหนฺตานิ ฐานาฏฺฐานานิ, มหาวิหารสมาปตฺติโย, มหนฺตานิ อริยสจฺจานิ, มหเนฺต สติปฏฺฐาเน, สมฺมปฺปธาเน, อิทฺธิปาเท, มหนฺตานิ อินฺทฺริยานิ, พลานิ, โพชฺฌงฺคานิ, มหเนฺต อริยมเคฺค , มหนฺตานิ สามญฺญผลานิ, มหาอภิญฺญาโย, มหนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ

สา ปน เถรสฺส เทโวโรหนํ กตฺวา สงฺกสฺสนครทฺวาเร ฐิเตน สตฺถารา ปุถุชฺชนปญฺจเก ปเญฺห ปุจฺฉิเต ตํ วิสฺสเชฺชนฺตสฺส ปากฏา ชาตาฯ

กตมา **ปุถุปญฺญา**? ปุถุ นานาขนฺเธสุ, (ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ) ปุถุ นานาธาตูสุ, ปุถุ นานาอายตเนสุ, ปุถุ นานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ, ปุถุ นานาสุญฺญตมนุปลพฺภสุ, ปุถุ นานา อเตฺถสุ, ธมฺมสุ นิรุตฺตีสุ ปฏิภาเนสุ, ปุถุ นานาสีลกฺขนฺเธสุ, ปุถุ นานาสมาธิ-ปญฺญาวิมุตฺติ-วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺเธสุ, ปุถุ นานาฐานาฏฐาเนสุ, ปุถุ นานาวิหารสมาปตฺตีสุ, ปุถุ นานา อริยสเจฺจสุ, ปุถุ นานาสติปฏฺฐาเนสุ, สมฺมปฺปธาเนสุ, อิทฺธิปาเทสุ, อินฺทฺริเยสุ, พเลสุ, โพชฺฌเงฺคสุ, ปุถุ นานาอริยมเคฺคสุ, สามญฺญผเลสุ, อภิญฺญาสุ, ปุถุ นานาชนสาธารเณ ธเมฺม สมติกฺกมฺม ปรมเตฺถ นิพฺพาเน ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ

กตมา **หาสปญฺญา**? อิเธกโจฺจ หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฎฺฐิพหุโล ปาโมชฺชพหุโล สีลํ ปริปูเรติ, อินฺทฺริยสํวรํ ปริปูเรติ, โภชเน มตฺตญฺญุตํ, ชาคริยานุโยคํ, สีลกฺขนฺธํ, สมาธิกฺขนฺธํ, ปญฺญากฺขนฺธํ, วิมุตฺติกฺขนฺธํ, วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ, หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล ปาโมชฺชพหุโล ฐานาฏฐานํ ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ สติปฏฺฐาเน , สมฺมปฺปธาเน, อิทฺธิปาเท, อินฺทฺริยานิ, พลานิ , โพชฺฌงฺคานิ, อริยมคฺคํ ภาเวตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรติ, อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทตุฎฺฐิปาโมชฺชพหุโล ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญาฯ

เถโร จ สรโภ นาม ตาปโส หุตฺวา อโนมทสฺสิสฺส ภควโต ปาทมูเล อคฺคสาวกปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ ตํกาลโต ปฏฺฐาย หาสพหุโล สีลปริปูรณาทีนิ อกาสีติ หาสปโญฺญฯ

กตมา **ชวนปญฺญา**? ยํกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป…. ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ทุกฺขโต ขิปฺปํ, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ยา กาจิ เวทนา…เป…. ยา กาจิ สญฺญา… เย เกจิ สงฺขารา… ยํกิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป…. สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต, ทุกฺขโต, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ จกฺขุ…เป…. ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจโต, ทุกฺขโต, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยเฎฺฐน, ทุกฺขํ ภยเฎฺฐน, อนตฺตา อสารกเฎฺฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ เวทนา… สญฺญา… สงฺขารา… วิญฺญาณํ… จกฺขุ…เป…. ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยเฎฺฐน…เป…. วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป…. วิญฺญาณํฯ จกฺขุ…เป…. ชรามรณํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

กตมา **ติกฺขปญฺญา**? ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญาฯ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ, อุปฺปนฺนํ พฺยาปาทวิตกฺกํ… อุปฺปนฺนํ วิหึสาวิตกฺกํ… อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปาปเก อกุสเล ธเมฺม… อุปฺปนฺนํ ราคํ… โทสํ… โมหํ… โกธํ… อุปนาหํ… มกฺขํ… ปฬาสํ… อิสฺสํ… มจฺฉริยํ… มายํ… สาเฐยฺยํ… ถมฺภํ… สารมฺภํ… มานํ… อติมานํ… มทํ… ปมาทํ… สเพฺพ กิเลเส… สเพฺพ ทุจฺจริเต… สเพฺพ อภิสงฺขาเร… สเพฺพ ภวคามิกเมฺม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ, พฺยนฺตีกโรติ, อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญาฯ เอกสฺมิํ อาสเน จตฺตาโร จ อริยมคฺคา, จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ, จตโสฺส จ ปฏิสมฺภิทาโย, ฉ จ อภิญฺญาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญายาติ ติกฺขปญฺญาฯ

เถโร จ ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุตฺต เทสิยมาเน ฐิตโกว สพฺพกิเลเส ฉินฺทิตฺวา สาวกปารมิญาณํ ปฏิวิทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ติกฺขปโญฺญ นาม ชาโตฯ เตนาห – ‘‘ติกฺขปโญฺญ, ภเนฺต, อายสฺมา สาริปุโตฺต’’ติฯ

กตมา **นิเพฺพธิกปญฺญา**? อิเธกโจฺจ สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหติ อุตฺตาสพหุโล อุกฺกณฺฐนพหุโล อรติพหุโล อนภิรติพหุโล พหิมุโข น รมติ สพฺพสงฺขาเรสุ, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาฯ อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โทสกฺขนฺธํ… โมหกฺขนฺธํ… โกธํ… อุปนาหํ…เป.… สเพฺพ ภวคามิกเมฺม นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาฯ

อปฺปิโจฺฉติ สนฺตคุณนิคฺหนตา, ปจฺจยปฏิคฺคหเณ จ มตฺตญฺญุตา, เอตํ อปฺปิจฺฉลกฺขณนฺติ อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคโตฯ **สนฺตุโฎฺฐ**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติ, อิเมหิ ตีหิ สโนฺตเสหิ สมนฺนาคโตฯ **ปวิวิโตฺต**ติ กายวิเวโก จ วิเวกฎฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํ, จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํ, อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตานนฺติ, อิเมสํ ติณฺณํ วิเวกานํ ลาภีฯ **อสํสโฎฺฐ**ติ ทสฺสนสํสโคฺค สวนสํสโคฺค สมุลฺลปนสํสโคฺค ปริโภคสํสโคฺค กายสํสโคฺคติ, อิเมหิ ปญฺจหิ สํสเคฺคหิ วิรหิโตฯ อยญฺจ ปญฺจวิโธ สํสโคฺค ราชูหิ ราชมหามเตฺตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อุปาสเกหิ อุปสิกาหิ ภิกฺขูหิ ภิกฺขุนีหีติ อฎฺฐหิ ปุคฺคเลหิ สทฺธิํ ชายติ, โส สโพฺพปิ เถรสฺส นตฺถีติ อสํสโฎฺฐฯ

อารทฺธวีริโยติ ปคฺคหิตวีริโย ปริปุณฺณวีริโยฯ ตตฺถ อารทฺธวีริโย ภิกฺขุ คมเน อุปฺปนฺนกิเลสสฺส ฐานํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ฐาเน อุปฺปนฺนสฺส นิสชฺชํ, นิสชฺชาย อุปฺปนฺนสฺส เสยฺยํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ อิริยาปเถ อุปฺปนฺนํ ตตฺถ ตเตฺถว นิคฺคณฺหาติฯ เถโร ปน จตฺจตฺตาลีส วสฺสานิ มเญฺจ ปิฎฺฐิํ น ปสาเรติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘อารทฺธวีริโย’’ติ อาหฯ **วตฺตา**ติ โอธุนนวตฺตาฯ ภิกฺขูนํ อชฺฌาจารํ ทิสฺวา ‘‘อชฺช กเถสฺสามิ, เสฺว กเถสฺสามี’’ติ กถาววตฺถานํ น กโรติ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ เยว ฐาเน โอวทติ อนุสาสตีติ อโตฺถฯ

วจนกฺขโมติ วจนํ ขมติฯ เอโก หิ ปรสฺส โอวาทํ เทติ, สยํ ปน อเญฺญน โอวทิยมาโน กุชฺฌติฯ เถโร ปน ปรสฺสปิ โอวาทํ เทติ, สยํ โอวทิยมาโนปิ สิรสา สมฺปฏิจฺฉติฯ เอกทิวสํ กิร สาริปุตฺตเตฺถรํ สตฺตวสฺสิโก สามเณโร – ‘‘ภเนฺต, สาริปุตฺต, ตุมฺหากํ นิวาสนกโณฺณ โอลมฺพตี’’ติ อาหฯ เถโร กิญฺจิ อวตฺวาว เอกมนฺตํ คนฺตฺวา ปริมณฺฑลํ นิวาเสตฺวา อาคมฺม ‘‘เอตฺตกํ วฎฺฎติ อาจริยา’’ติ อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฎฺฐาสิฯ

‘‘ตทหุ ปพฺพชิโต สโนฺต, ชาติยา สตฺตวสฺสิโก;
โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก’’ติฯ (มิ. ป. ๖.๔.๘) –

อาหฯ

โจทโกติ วตฺถุสฺมิํ โอติเณฺณ วา อโนติเณฺณ วา วีติกฺกมํ ทิสฺวา – ‘‘อาวุโส, ภิกฺขุนา นาม เอวํ นิวาเสตพฺพํ, เอวํ ปารุปิตพฺพํ, เอวํ คนฺตพฺพํ, เอวํ ฐาตพฺพํ, เอวํ นิสีทิตพฺพํ, เอวํ ขาทิตพฺพํ, เอวํ ภุญฺชิตพฺพ’’นฺติ ตนฺติวเสน อนุสิฎฺฐิํ เทติฯ

ปาปครหีติ ปาปปุคฺคเล น ปเสฺส, น เตสํ วจนํ สุเณ, เตหิ สทฺธิํ เอกจกฺกวาเฬปิ น วเสยฺยํฯ

“มา เม กทาจิ ปาปิโจฺฉ, กุสีโต หีนวีริโย;
อปฺปสฺสุโต อนาทโร, สเมโต อหุ กตฺถจี”ติฯ –

เอวํ ปาปปุคฺคเลปิ ครหติ, “สมเณน นาม ราควสิเกน โทสโมหวสิเกน น โหตพฺพํ, อุปฺปนฺนุน ราโค โทโส โมโห ปหาตโพฺพ”ติ เอวํ ปาปธเมฺมปิ ครหตีติ ทฺวีหิ การเณหิ “ปาปครหี, ภเนฺต, อายสฺมา สาริปุโตฺต”ติ วทติฯ

เอวํ อายสฺมตา อานเนฺทน โสฬสหิ ปเทหิ เถรสฺส ยถาภูตวณฺณปฺปกาสเน กเต – “กิํ อานโนฺท อตฺตโน ปิยสหายสฺส วณฺณํ กเถตุํ น ลภติ, กเถตุ กิํ ปน เตน กถิตํ ตเถว โหติ, กิํ โส สพฺพญฺญู”ติ? โกจิ ปาปปุคฺคโล วตฺตุํ มา ลภตูติ สตฺถา ตํ วณฺณภณนํ อกุปฺปํ สพฺพญฺญุภาสิตํ กโรโนฺต ชินมุทฺทิกาย ลญฺฉโนฺต **เอวเมต**นฺติอาทิมาหฯ

เอวํ ตถาคเตน จ อานนฺทเตฺถเรน จ มหาเถรสฺส วเณฺณ กถิยมาเน ภุมฺมฏฺฐกา เทวตา อุฎฺฐหิตฺวา เอเตเหว โสฬสหิ ปเทหิ วณฺณํ กถยิํสุฯ ตโต อากาสฏฺฐกเทวตา สีตวลาหกา อุณฺหวลาหกา จาตุมหาราชิกาติ ยาว อกนิฎฺฐพฺรหฺมโลกา เทวตา อุฎฺฐหิตฺวา เอเตเหว โสฬสหิ ปเทหิ วณฺณํ กถยิํสุฯ เอเตนุปาเยน เอกจกฺกวาฬํ อาทิํ กตฺวา ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวตา อุฎฺฐหิตฺวา กถยิํสุฯ อถายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส สทฺธิวิหาริโก สุสีโม เทวปุโตฺต จิเนฺตสิ – “อิมา เทวตา อตฺตโน อตฺตโน นกฺขตฺตกีฬํ ปหาย ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา มยฺหํ อุปชฺฌายเสฺสว วณฺณํ กเถนฺติ, คจฺฉามิ ตถาคตสฺส สนฺติกํ, คนฺตฺวา เอตเทว วณฺณภณนํ เทวตาภาสิตํ กโรมี”ติ, โส ตถา อกาสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข สุสีโม**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อุจฺจาวจาติ อเญฺญสุ ฐาเนสุ ปณีตํ อุจฺจํ วุจฺจติ, หีนํ อวจํฯ อิธ ปน อุจฺจาวจาติ นานาวิธา วณฺณนิภาฯ ตสฺสา กิร เทวปริสาย นีลฏฺฐานํ อตินีลํ, ปีตกฏฺฐานํ อติปีตกํ, โลหิตฏฺฐานํ อติโลหิตํ, โอทาตฏฺฐานํ อโจฺจทาตนฺติ, จตุพฺพิธา วณฺณนิภา ปาตุภวิฯ เตเนว **เสยฺยถาปิ นามา**ติ จตโสฺส อุปมา อาคตาฯ ตตฺถ **สุโภ**ติ สุนฺทโรฯ **ชาติมา**ติ ชาติสมฺปโนฺนฯ **สุปริกมฺมกโต**ติ โธวนาทิปริกเมฺมน สุฏฺฐุ ปริกมฺมกโตฯ **ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิโตฺต**ติ รตฺตกมฺพเล ฐปิโตฯ **เอวเมว**นฺติ รตฺตกมฺพเล นิกฺขิตฺตมณิ วิย สพฺพา เอกปฺปหาเรเนว วิโรจิตุํ อารทฺธาฯ **นิกฺข**นฺติ อติเรกปญฺจสุวเณฺณน กตปิฬนฺธนํฯ ตญฺหิ ฆฏฺฏนมชฺชนกฺขมํ โหติฯ **ชโมฺพนท**นฺติ มหาชมฺพุสาขาย ปวตฺตนทิยํ นิพฺพตฺตํ, มหาชมฺพุผลรเส วา ปถวิยํ ปวิฎฺเฐ สุวณฺณงฺกุรา อุฎฺฐหนฺติ, เตน สุวเณฺณน กตปิฬนฺธนนฺติปิ อโตฺถฯ **ทกฺขกมฺมารปุตฺตอุกฺกามุขสุกุสลสมฺปหฎฺฐ**นฺติ สุกุสเลน กมฺมารปุเตฺตน อุกฺกามุเข ปจิตฺวา สมฺปหฎฺฐํฯ ธาตุวิภเงฺค (ม. นิ. ๓.๓๕๗ อาทโย) อกตภณฺฑํ คหิตํ, อิธ ปน กตภณฺฑํฯ

วิเทฺธติ ทูรีภูเตฯ **เทเว**ติ อากาเสฯ **นภํ อพฺภุสฺสกฺกมาโน**ติ อากาสํ อภิลงฺฆโนฺตฯ อิมินา ตรุณสูริยภาโว ทสฺสิโตฯ **โสรโต**ติ โสรเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **ทโนฺต**ติ นิพฺพิเสวโนฯ **สตฺถุวณฺณาภโต**ติ สตฺถารา อาภตวโณฺณฯ สตฺถา หิ อฎฺฐปริสมเชฺฌ นิสีทิตฺวา “เสวถ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน”ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๗๑) นเยน เถรสฺส วณฺณํ อาหรีติ เถโร อาภตวโณฺณ นาม โหติฯ **กาลํ กงฺขตี**ติ ปรินิพฺพานกาลํ ปเตฺถติฯ ขีณาสโว หิ เนว มรณํ อภินนฺทติ, น ชีวิตํ ปเตฺถติ, ทิวสสเงฺขปํ เวตนํ คเหตฺวา ฐิตปุริโส วิย กาลํ ปน ปเตฺถติ, โอโลเกโนฺต ติฎฺฐตีติ อโตฺถฯ เตเนวาห –

‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถา’’ติฯ (เถรคา. ๑๐๐๑-๑๐๐๒); นวมํ;

๑๐. นานาติตฺถิยสาวกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑. ทสเม **นานาติตฺถิยสาวกา**ติ เต กิร กมฺมวาทิโน อเหสุํ, ตสฺมา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตา, เต ‘‘อตฺตโน อตฺตโน สตฺถริ ปสาเทน นิพฺพตฺตมฺหา’’ติ สญฺญิโน หุตฺวา ‘‘คจฺฉาม ทสพลสฺส สนฺติเก ฐตฺวา อมฺหากํ สตฺถารานํ วณฺณํ กเถสฺสามา’’ติ อาคนฺตฺวา ปเจฺจกคาถาหิ กถยึสุฯ ตตฺถ **ฉินฺทิตมาริเต**ติ ฉินฺทิเต จ มาริเต จฯ **หตชานีสู**ติ โปถเน จ ธนชานีสุ จฯ **ปุญฺญํ วา ปนา**ติ อตฺตโน ปุญฺญมฺปิ น สมนุปสฺสติ, สเงฺขปโต ปุญฺญาปุญฺญานํ วิปาโก นตฺถีติ วทติฯ **ส เว วิสฺสาสมาจิกฺขี**ติ โส – ‘‘เอวํ กตปาปานมฺปิ กตปุญฺญานมฺปิ วิปาโก นตฺถี’’ติ วทโนฺต สตฺตานํ วิสฺสาสํ อวสฺสยํ ปติฏฺฐํ อาจิกฺขติ, ตสฺมา มานนํ วนฺทนํ ปูชนํ อรหตีติ วทติฯ

ตโปชิคุจฺฉายาติ กายกิลมถตเปน ปาปชิคุจฺฉเนนฯ **สุสํวุตโตฺต**ติ สมนฺนาคโต ปิหิโต วาฯ **เชคุจฺฉี**ติ ตเปน ปาปชิคุจฺฉโกฯ **นิปโก**ติ ปณฺฑิโตฯ **จาตุยามสุสํวุโต**ติ จาตุยาเมน สุสํวุโตฯ จาตุยาโม นาม สพฺพวาริวาริโต จ โหติ สพฺพวาริยุโตฺต จ สพฺพวาริธุโต จ สพฺพวาริผุโฐ จาติ อิเม จตฺตาโร โกฏฺฐาสาฯ ตตฺถ **สพฺพวาริวาริโต**ติ วาริตสพฺพอุทโก, ปฏิกฺขิตฺตสพฺพสีโตทโกติ อโตฺถฯ โส กิร สีโตทเก สตฺตสญฺญี โหติ , ตสฺมา ตํ น วลเญฺชติฯ **สพฺพวาริยุโตฺต**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ยุโตฯ **สพฺพวาริธุโต**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ธุตปาโป ฯ **สพฺพวาริผุโฏ**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ผุโฏฺฐฯ **ทิฏฺฐํ สุตญฺจ อาจิกฺขนฺ**ติ ทิฏฺฐํ ‘‘ทิฏฺฐํ เม’’ติ สุตํ ‘‘สุตํ เม’’ติ อาจิกฺขโนฺต, น นิคฺหโนฺตฯ **น หิ นูน กิพฺพิสี**ติ เอวรูโป สตฺถา กิพฺพิสการโก นาม น โหติฯ

นานาติตฺถิเยติ โส กิร นานาติตฺถิยานํเยว อุปฏฺฐาโก, ตสฺมา เต อารพฺภ วทติฯ **ปกุธโก กาติยาโน**ติ ปกุโธ กจฺจายโนฯ **นิคโณฺฐ**ติ นาฏปุโตฺตฯ **มกฺขลิปูรณาเส**ติ มกฺขลิ จ ปูรโณ จฯ **สามญฺญปฺปตฺตา**ติ สมณธมฺมํ โกฏิปฺปตฺตาฯ **น หิ นูน เต**ติ สปฺปุริเสหิ น ทูเร, เตเยว โลเก สปฺปุริสาติ วทติฯ **ปจฺจภาสี**ติ ‘‘อยํ อาโกฏโก อิเมสํ นคฺคนิสฺสิริกานํ ทสพลสฺส สนฺติเก ฐตฺวา วณฺณํ กเถตีติ เตสํ อวณฺณํ กเถสฺสามี’’ติ ปติอภาสีติฯ

ตตฺถ **สหาจริเตนา**ติ สห จริตมเตฺตนฯ **ฉโว สิคาโล**ติ ลามโก กาลสิคาโลฯ **โกตฺถุโก**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **สงฺกสฺสราจาโร**ติ อาสงฺกิตสมาจาโรฯ **น สตํ สริโกฺข**ติ ปณฺฑิตานํ สปฺปุริสานํ สทิโส น โหติ, กึ ตฺวํ กาลสิคาลสทิเส ติตฺถิเย สีเห กโรสีติ?

อนฺวาวิสิตฺวาติ ‘‘อยํ เอวรูปานํ สตฺถารานํ อวณฺณํ กเถติ, เตเนว นํ มุเขน วณฺณํ กถาเปสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา ตสฺส สรีเร อนฺอาวิสิ อธิมุจฺจิ, เอวํ อนฺวาวิสิตฺวาฯ **อายุตฺตา**ติ ตโปชิคุจฺฉเน ยุตฺตปยุตฺตาฯ **ปาลยํ ปวิเวกิยนฺ**ติ ปวิเวกํ ปาลยนฺตาฯ เต กิร ‘‘นฺหาปิตปวิเวกํ ปาเลสฺสามา’’ติ สยํ เกเส ลุญฺจนฺติฯ ‘‘จีวรปวิเวกํ ปาเตสฺสามา’’ติ นคฺคา วิจรนฺติฯ ‘‘ปิณฺฑปาตปวิเวกํ ปาเลสฺสามา’’ติ สุนขา วิย ภูมิยํ วา ภุญฺชนฺติ หเตฺถสุ วาฯ ‘‘เสนาสนปวิเวกํ ปาเลสฺสามา’’ติ กณฺฏกเสยฺยาทีนิ กเปฺปนฺติฯ **รูเป นิวิฏฺฐา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ รูเป ปติฏฺฐิตาฯ **เทวโลกาภินนฺทิโน**ติ เทวโลกปตฺถนกามาฯ **มาติยา**ติ มจฺจา, เต เว มจฺจา ปรโลกตฺถาย สมฺมา อนุสาสนฺตีติ วทติฯ

อิติ วิทิตฺวาติ ‘‘อยํ ปฐมํ เอเตสํ อวณฺณํ กเถตฺวา อิทานิ วณฺณํ กเถติ, โก นุ โข เอโส’’ติ อาวเชฺชโนฺต ชานิตฺวาวาฯ **เย จนฺตลิกฺขสฺมิํ ปภาสวณฺณา**ติ เย อนฺตลิเกฺข จโนฺท ภาสสูริโยภาสสณฺฌาราคอินฺทธนุตารกรูปานํ ปภาสวณฺณาฯ **สเพฺพว เต เต**ติ สเพฺพว เต ตยาฯ **นมุจี**ติ มารํ อาลปติฯ **อามิสํว มจฺฉานํ วธาย ขิตฺตา**ติ ยถา มจฺฉานํ วธตฺถาย พฬิสลคฺคํ อามิสํ ขิปติ, เอวํ ตยา ปสํสมาเนน เอเต รูปา สตฺตานํ วธาย ขิตฺตาติ วทติฯ

มาณวคามิโยติ อยํ กิร เทวปุโตฺต พุทฺธุปฎฺฐาโกฯ **ราชคหียาน**นฺติ ราชคหปพฺพตานํฯ **เสโต**ติ เกลาโสฯ **อฆคามิน**นฺติ อากาสคามีนํฯ **อุทธิน**นฺติ อุทกนิธานานํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ราชคหียานํ ปพฺพตานํ วิปุโล เสโฎฺฐ, หิมวนฺตปพฺพตานํ เกลาโส, อากาสคามีนํ อาทิโจฺจ, อุทกนิธานานํ สมุโทฺท, นกฺขตฺตานํ จโนฺท, เอวํ สเทวกสฺส โลกสฺส พุโทฺธ เสโฎฺฐติฯ ทสมํฯ

นานาติตฺถิยวโคฺค ตติโยฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฎฺฐกถาย

เทวปุตฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. โกสลสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวคฺค

๑. ทหรสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. โกสลสํยุตฺตสฺส ปฐเม **ภควตา สทฺธึ สโมฺมที**ติ ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉนฺโต ภควา เตน, เอวํ โสปิ ภควตา สทฺธึ สมฺปวตฺตโมโท อโหสิฯ สีโตทกํ วิย อุโณฺหทเกน สโมฺมทิตํ เอกีภาวํ อคมาสิฯ ยาย จ – ‘‘กจฺจิ, โภ โคตม, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ โภโต จ โคตมสฺส สาวกานญฺจ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฎฺฐานํ พลํ ผาสุวิหาโร’’ติอาทิกาย กถาย สโมฺมทิ, ตํ ปีติปาโมชฺชสงฺขาตสโมฺมทชนนโต สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต จ **สโมฺมทนียํ,** อตฺถพฺยญฺชนมธุรตาย จิรมฺปิ กาลํ สาเรตุํ นิรนฺตรํ ปวเตฺตตุํ อรหรูปโต สริตพฺพภาวโต จ **สารณียํ**ฯ สุยฺยมานสุขโต จ สโมฺมทนียํ, อนุสฺสริยมานสุขโต สารณียํฯ ตถา พฺยญฺชนปริสุทฺธตาย สโมฺมทนียํ, อตฺถปริสุทฺธตาย สารณียนฺติ เอวํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา ปริโยสาเปตฺวา นิฎฺฐเปตฺวา อิโต ปุเพฺพ ตถาคตสฺส อทิฎฺฐตฺตา คุณาคุณวเสน คมฺภีรภาวํ วา อุตฺตานภาวํ วา อชานนฺโต เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โข ยํ โอวฎฺฎิกสารํ กตฺวา อาคโต โลกนิสฺสรณภโวกฺกนฺติปญฺหํ สตฺถุ สมฺมาสมฺพุทฺธตํ ปุจฺฉิตุํ **ภวมฺปิ โน**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ภวมฺปี**ติ ปิ-กาโร สมฺปิณฺฑนเตฺถ นิปาโต, เตน จ ฉ สตฺถาเร สมฺปิเณฺฑติฯ ยถา ปูรณาทโย ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธมฺหา’’ติ ปฎิชานนฺติ, เอวํ ภวมฺปิ นุ ปฎิชานาตีติ อโตฺถฯ อิทํ ปน ราชา น อตฺตโน ลทฺธิยา, โลเก มหาชเนน คหิตปฎิญฺญาวเสน ปุจฺฉติฯ อถ ภควา พุทฺธสีหนาทํ นทโนฺต **ยํ หิ ตํ มหาราชา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อหํ หิ มหาราชา**ติ อนุตฺตรํ สพฺพเสฎฺฐํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตํ สมฺมาสโมฺพธึ อหํ อภิสมฺพุโทฺธติ อโตฺถฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ ปพฺพชฺชูปคมเนน สมณา, ชาติวเสน พฺราหฺมณาฯ **สงฺฆิโน**ติอาทีสุ ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต สโงฺฆ เอเตสํ อตฺถีติ **สงฺฆิโน**ฯ เสฺวว คโณ เอเตสํ อตฺถีติ **คณิโน**ฯ อาจารสิกฺขาปนวเสน ตสฺส คณสฺส อาจริยาติ **คณาจริยาฯ ญาตา**ติ ปญฺญาตา ปากฎาฯ ‘‘อปฺปิจฺฉา สนฺตุฎฺฐา อปฺปิจฺฉตาย วตฺถมฺปิ น นิวาเสนฺตี’’ติ เอวํ สมุคฺคโต ยโส เอเตสํ อตฺถีติ **ยสสฺสิโนฯ ติตฺถกรา**ติ ลทฺธิกราฯ **สาธุสมฺมตา**ติ ‘‘สโนฺต สปฺปุริสา’’ติ เอวํ สมฺมตาฯ **พหุชนสฺสา**ติ อสฺสุตวโต อนฺธพาลปุถุชฺชนสฺสฯ **ปูรโณ**ติอาทีนิ เตสํ นามโคตฺตานิฯ **ปูรโณ**ติ หิ นามเมวฯ ตถา, **มกฺขลี**ติฯ โส ปน โคสาลาย ชาตตฺตา **โคสาโล**ติ วุโตฺตฯ **นาฎปุโตฺต**ติ นาฎสฺส ปุโตฺตฯ **เพลฎฺฐปุโตฺต**ติ เพลฎฺฐสฺส ปุโตฺตฯ **กจฺจายโน**ติ ปกุธสฺส โคตฺตํฯ เกสกมฺพลสฺส ธารณโต **อชิโต เกสกมฺพโล**ติ วุโตฺตฯ

เตปิ มยาติ กปฺปโกลาหลํ พุทฺธโกลาหลํ จกฺกวตฺติโกลาหลนฺติ ตีณิ โกลาหลานิฯ ตตฺถ ‘‘วสฺสสตสหสฺสมตฺถเก กปฺปุฎฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ กปฺปโกลาหลํ นาม โหติ – ‘‘อิโต วสฺสสตสหสฺสมตฺถเก โลโก วินสฺสิสฺสติ, เมตฺตํ มาริสา, ภาเวถ, กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺข’’นฺติ มนุสฺสปฺปเถ เทวตา โฆเสนฺติโย วิจรนฺติฯ ‘‘วสฺสสหสฺสมตฺถเก ปน พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ พุทฺธโกลาหลํ นาม โหติ – ‘‘อิโต วสฺสสหสฺสมตฺถเก พุโทฺธ อุปฺปชฺชิตฺวา ธมฺมานุธมฺมปฎิปทํ ปฎิปเนฺนน สงฺฆรตเนน ปริวาริโต ธมฺมํ เทเสโนฺต วิจริสฺสตี’’ติ เทวตา อุโคฺฆเสนฺติฯ ‘‘วสฺสสตมตฺถเก ปน จกฺกวตฺตี อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ จกฺกวตฺติโกลาหลํ นาม โหติ – ‘‘อิโต วสฺสสตมตฺถ

เก สตฺตรตนสมฺปนฺโน จตุทฺทีปิสฺสโร สหสฺส ปุตฺตปริวาโร เวหาสงฺคโม จกฺกวตฺติราชา อุปฺปชฺชิสฺสตี''ติ เทวตา อุโคฺฆเสนฺติฯ

อิเมสุ ตีสุ โกลาหเลสุ อิเม ฉ สตฺถาโร พุทฺธโกลาหลํ สุตฺวา อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา จินฺตามาณิวิชฺชาทีนิ อุคฺคณฺหิตฺวา – ''มยํ พุทฺธมฺหา''ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา มหาชนปริวุตา ชนปทํ วิจรนฺตา อนุปุพฺเพน สาวตฺถิยํ ปตฺตาฯ เตสํ อุปฏฺฐากา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา, ''มหาราช, ปูรโณ กสฺสโป…เป…. อชิโต เกสกมฺพโล พุโทฺธ กิร สพฺพญฺญู กิรา''ติ อาโรเจสุํฯ ราชา ''ตุเมฺหว เน นิมเนฺตตฺวา อาเนถา''ติ อาห ฯ เต คนฺตฺวา เตหิ, ''ราชา โว นิมเนฺตติฯ รโญฺญ เคเห ภิกฺขํ คณฺหถา''ติ วุตฺตา คนฺตุํ น อุสฺสหนฺติ, ปุนปฺปุนํ วุจฺจมานา อุปฏฺฐากานํ จิตฺตานุรกฺขณตฺถาย อธิวาเสตฺวา สเพฺพ เอกโตว อคมํสุฯ ราชา อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา ''นิสีทนฺตู''ติ อาหฯ นิคฺคุณานํ อตฺตภาเว ราชฺสฺมา นาม ผรติ, เต มหารเหสุ อาสเนสุ นิสีทิตุํ อสโกฺกนฺตา ผลเกสุ เจว ภูมิยํ จ นิสีทิํสุฯ

ราชา ''เอตฺตเกเนว นตฺถิ เตสํ อโนฺต สุกฺกธโมฺม''ติ วตฺวา อาหารํ อทตฺวาว ตาลโต ปติตํ มุคฺคเรน โปเถโนฺต วิย ''ตุเมฺห พุทฺธา, น พุทฺธา''ติ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เต จินฺตยิํสุ – ''สเจ 'พุทฺธมฺหา'ติ วกฺขาม, ราชา พุทฺธวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา กเถตุํ อสโกฺกเนฺต 'ตุเมฺห มยํ พุทฺธาติ มหาชนํ วเญฺจตฺวา อาหิณฺฑถา'ติ ชิวฺหมฺปิ ฉินฺทาเปยฺย, อญฺญมฺปิ อนตฺถํ กเรยฺยา''ติ สกปฏิญฺญาย เอว 'น มยํ พุทฺธา'ติ วทิํสุฯ อถ เน ราชา เคหโต นิกฺขฺฑาเปสิฯ เต ราชฆรโต นิกฺขเนฺต อุปฏฺฐากา ปุจฺฉิํสุ – ''กิํ อาจริยา ราชา ตุเมฺห ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา สกฺการสมฺมานํ อกาสี''ติ? ราชา ''พุทฺธา ตุเมฺห''ติ ปุจฺฉิ, ตโต มยํ – ''สเจ อยํ ราชา พุทฺธวิสเย ปญฺหํ กถิยมานํ อชานโนฺต อเมฺหสุ มนํ ปโทเสสฺสติ, พหุํ อปุญฺญํ ปสวิสฺสตี''ติ รโญฺญ อนุกมฺปาย 'น มยํ พุทฺธา'ติ วทิมฺหา, มยํ ปน พุทฺธา เอว, อมฺหากํ พุทฺธภาโว, อุทเกน โธวิตฺวาปิ หริตุํ น สกฺกาติฯ อิติ พหิทฺธา 'พุทฺธมฺหา'ติ อาหํสุ – รโญฺญ สนฺติเก 'น มยํ พุทฺธา'ติ วทิํสูติ, อิทํ คเหตฺวา ราชา เอวมาหฯ ตตฺถ **กิํ ปน ภวํ โคตโม ทหโร เจว ชาติยา, นโว จ ปพฺพชฺชายา**ติ อิทํ อตฺตโน ปฏิญฺญํ คเหตฺวา วทติฯ ตตฺถ **กิ**นฺติ ปฏิเกฺขปวจนํฯ เอเต ชาติมหลฺลกา จ จิรปพฺพชิตา จ ''พุทฺธมฺหา''ติ น ปฏิชานนฺติ, ภวํ โคตโม ชาติยา จ ทหโร ปพฺพชฺชาย จ นโว กิํ ปฏิชานาติ? มา ปฏิชานาหีติ อโตฺถฯ

น อุญฺญาตพฺพาติ น อวชานิตพฺพาฯ **น ปริโภตพฺพา**ติ น ปริภวิตพฺพาฯ **กตเม จตฺตาโร**ติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **ขตฺติโย**ติ ราชกุมาโรฯ **อุรโค**ติ อาสีวิโสฯ **อคฺคี**ติ อคฺคิเยวฯ **ภิกฺขู**ติ อิมสฺมิํ ปน ปเท เทสนากุสลตาย อตฺตานํ อพฺภนฺตรํ กตฺวา สีลวนฺตํ ปพฺพชิตํ ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ ทหรํ ราชกุมารํ ทิสฺวา, อุกฺกมิตฺวา มคฺคํ อเทโนฺต, ปารุปนํ อนปเนโนฺต, นิสินฺนาสนโต อนุฏฺฐหโนฺต, หตฺถิปิฏฺฐาทีหิ อโนตรโนฺต, เหฏฺฐา กตฺวา มญฺญนวเสน อญฺญมฺปิ เอวรูปํ อนาจารํ กโรโนฺต ขตฺติยํ อวชานาติ นามฯ ''ภทฺทโก วตายํ ราชกุมาโร, มหากโณฺฑมโหทโร – กิํ นาม ยํกิญฺจิ โจรูปทฺทวํ วูปสเมตุํ ยตฺถ กตฺถจิ ฐาเน รชฺชํ อนุสาสิตุํ สกฺขิสฺสตี''ติอาทีนิ วทโนฺต ปริโภติ นามฯ อญฺชนิสลากมตฺตมฺปิ อาสีวิสโปตกํ กณฺณาทีสุ ปิฬนฺธโนฺต องฺคุลิมฺปิ ชิวฺหมฺปิ ฑํสาเปโนฺต อุรคํ อวชานาติ นาม ฯ ''ภทฺทโก วตายํ อาสีวิโส อุทกเทฑฺฑุโภ วิย กิํ นาม กิญฺจิเทว ฑํสิตุํ กสฺสจิเทว กาเย วิสํ ผริตุํ สกฺขิสฺสตี''ติอาทีนิ วทโนฺต ปริโภติ นามฯ ขโชฺชปนกมตฺตมฺปิ อคฺคิํ คเหตฺวา หเตฺถน กีฬโนฺต ภณฺฑุกฺขลิกาย ขิปโนฺต จูฬาย วา สยนปิฏฺฐสาฏกปสิพฺพกาทีสุ วา ฐเปโนฺต อคฺคิํ อวชานาติ นามฯ ''ภทฺทโก วตายํ อคฺคิ กตรํ นุ โข ยาคุภตฺตํ ปจิสฺสติ, กตรํ มจฺฉมํสํ, กสฺส สีตํ วิโนเทสฺสตี''ติอาทีนิ วทโนฺต ปริโภติ นามฯ ทหรสามเณรมฺปิ ปน ทิสฺวา อุกฺกมิตฺวา มคฺคํ อเทโนฺตติ ราชกุมาเร วุตฺตํ อนาจารํ

กโรนฺต ภิกฺขุํ อวชานาติ นามฯ ‘‘ภทฺทโก วตายํ สามเณโร มหากโณฺฐ มโหทโร ยํกิญฺจิ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตุํ ยํกิญฺจิ อรญฺญํ อโชฺฌคาเหตฺวา วสิตุํ สกฺขิสฺสติ, สงฺฆเตฺถรกาเล มนาโป ภวิสฺสตี’’ติอาทีนิ วทโนฺต ปริโภติ นามฯ ตํ สพฺพมฺปิ น กาตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **น อุญฺญาตโพฺพ น ปริโภตโพฺพ**ติ อาหฯ

เอตทโวจาติ เอตํ คาถาพนฺธํ อโวจฯ คาถา จ นาเมตา ตทตฺถทีปนาปิ โหนฺติ วิเสสตฺถทีปนาปิ, ตตฺริมา ตทตฺถมฺปิ วิเสสตฺถมฺปิ ทีเปนฺติเยวฯ ตตฺถ **ขตฺติย**นฺติ เขตฺตานํ อธิปติํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เขตฺตานํ อธิปตีติ โข, วาเสฎฺฐ, ‘ขตฺติโย ขตฺติโย’เตฺวว ทุติยํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺต’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๓๑)ฯ **ชาติสมฺปนฺน**นฺติ ตาเยว ขตฺติยชาติยา ชาติสมฺปนฺนํฯ **อภิชาต**นฺติ ตีณิ กุลานิ อติกฺกมิตฺวา ชาตํฯ

ฐานํ หีติ การณํ วิชฺชติฯ **มนุชิโนฺท**ติ มนุสฺสเชฎฺฐโกฯ **ราชทเณฺฑนา**ติ รโญฺญ อุทฺธฎทเณฺฑน, โส อปฺปโก นาม น โหติ, ทสสหสฺสวีสติสหสฺสปฺปมาโณ โหติเยวฯ **ตสฺมิํ ปกฺกมเต ภุส**นฺติ ตสฺมิํ ปุคฺคเล พลวอุปกฺกมํ อุปกฺกมติฯ **รกฺขํ ชีวิตมตฺตโน**ติ อตฺตโน ชีวิตํ รกฺขมาโน ตํ ขตฺติยํ ปริวเชฺชยฺย น ฆเฎฺฎยฺยฯ

อุจฺจาวเจหีติ นานาวิเธหิฯ **วเณฺณหี**ติ สณฺฐาเนหิฯ เยน เยน หิ วเณฺณน จรโนฺต โคจรํ ลภติ, ยทิ สปฺปวเณฺณน, ยทิ เทฑฺฑุภวเณฺณน, ยทิ ธมนิวเณฺณน, อนฺตมโส กลนฺทกวเณฺณนปิ จรติเยวฯ **อาสชฺชา**ติ ปตฺวาฯ **พาล**นฺติ เยน พาเลน ฆฎฺฎิโต, ตํ พาลํ นรํ วา นาริํ วา ฑํเสยฺยฯ

ปหูตภกฺขนฺติ พหุภกฺขํฯ อคฺคิสฺส หิ อภกฺขํ นาม นตฺถิฯ **ชาลิน**นฺติ ชาลวนฺตํฯ **ปาวก**นฺติ อคฺคิํฯ ปาวคนฺติปิ ปาโฐฯ **กณฺหวตฺตนิ**นฺติ วตฺตนีติ มโคฺค, อคฺคินา คตมโคฺค กโณฺห โหติ กาฬโก, ตสฺมา ‘‘กณฺหวตฺตนี’’ติ วุจฺจติฯ

มหา หุตฺวานาติ มหโนฺต หุตฺวาฯ อคฺคิ หิ เอกทา ยาวพฺรหฺมโลกปฺปมาโณปิ โหติฯ **ชายนฺติ ตตฺถ ปาโรหา**ติ ตตฺถ อคฺคินา ทฑฺฒวเน ปาโรหา ชายนฺติฯ **ปาโรหา**ติ ติณรุกฺขาทโย วุจฺจนฺติฯ เต หิ อคฺคินา ทฑฺฒฎฺฐาเน มูลมเตฺตปิ อวสิเฎฺฐ ปาทโต โรหนฺติ ชายนฺติ วฑฺฒนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปาโรหา’’ติ วุจฺจนฺติฯ ปุน โรหนเตฺถน วา **ปาโรหาฯ อโหรตฺตานมจฺจเย**ติ รตฺตินฺทิวานํ อติกฺกเมฯ นิทาเฆปิ เทเว วุฎฺฐมเตฺต ชายนฺติฯ

ภิกฺขุ ฑหติ เตชสาติ เอตฺถ อโกฺกสนฺตํ ปจฺจโกฺกสโนฺต ภณฺฑนฺตํ ปฏิภณฺฑโนฺต ปหรนฺตํ ปฏิปหรโนฺต ภิกฺขุ นาม กิญฺจิ ภิกฺขุเตชสา ฑหิตุํ น สโกฺกติฯ โย ปน อโกฺกสนฺตํ น ปจฺจโกฺกสติ, ภณฺฑนฺตํ น ปฏิภณฺฑติฯ ปหรนฺตํ น ปฏิปหรติ, ตสฺมิํ วิปฺปฏิปโนฺน ตสฺส สีลเตเชน ฑยฺหติฯ เตเนเวตํ วุตฺตํฯ **น ตสฺส ปุตฺตา ปสโว**ติ ตสฺส ปุตฺตธีตโรปิ โคมหิํสกุกฺกุฎสูกราทโย ปสโวปิ น ภวนฺติ, วินสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ทายาทา วินฺทเร ธน**นฺติ ตสฺส ทายาทาปิ ธนํ น วินฺทนฺติฯ **ตาลาวตฺถู ภวนฺติ เต**ติ เต ภิกฺขุเตชสา ทฑฺฒา วตฺถุมตฺตาวสิโฎฺฐ มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย ภวนฺติ, ปุตฺตธีตาทิวเสน น วฑฺฒนฺตีติ อโตฺถฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา สมณเตเชน ทฑฺฒา มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย อวิรุฬฺหิธมฺมา ภวนฺติ, ตสฺมาฯ **สมฺมเทว สมาจเร**ติ สมฺมา สมาจเรยฺยฯ สมฺมา สมาจรเนฺตน ปน กิํ กาตพฺพนฺติ? ขตฺติยํ ตาว นิสฺสาย ลทฺธพฺพํ คามนิคมยานวาหนาทิอานิสํสํ, อุรคํ นิสฺสาย ตสฺส กีฬาปเนน ลทฺธพฺพํ วตฺถหิรญฺญสุวณฺณาทิอานิสํสํ อคฺคิํ นิสฺสาย ตสฺสานุภาเวน ปตฺตพฺพํ ยาคุภตฺตปจน

สีตวิโนทนาทิอานิสํสํ, ภิกฺขุํ นิสฺสาย ตสฺส วเสน ปตฺตพฺพํ อสฺสุตสวนสุตปริโยทปน-สคฺคมคฺคาธิคมาทิอานิสํสํ สมฺปสฺสมาเนน ‘‘เอเต นิสฺสาย ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาโร อาทีนโว อตฺถิฯ กึ อิเมหี’’ติ? น สพฺพโส ปหาตพฺพาฯ อิสฺสริยตฺถิเกน ปน วุตฺตปฺปการํ อวชานนญฺจ ปริภวนญฺจ อกตฺวา ปุพฺพุฏฺฐายิปจฺฉานิปาติตาทีหิ อุปาเยหิ ขตฺติยกุมาโร โตเสตโพฺพ, เอวํ ตโต อิสฺสริยํ อธิคมิสฺสติฯ อหิตุณฺฑิเกน อุรเค วิสฺสาสํ อกตฺวา นาควิชฺชํ ปริวเตฺตตฺวา อชปเทน ทเณฺฑน คีวาย คเหตฺวา วิสหเรน มูเลน ทาฐา โธวิตฺวา เปฬายํ ปกฺขิปิตฺวา กีฬาเปเนฺตน จริตพฺพํฯ เอวํ ตํ นิสฺสาย ฆาสจฺฉาทนาทีนิ ลภิสฺสติฯ ยาคุปจนาทีนิ กตฺตุกาเมน อคฺคึ วิสฺสาเสน ภณฺฑกุกฺขลิกาทีสุ อปกฺขิปิตฺวา หเตฺถหิ อนามสเนฺตน โคมยจุณฺณาทีหิ ชาเลตฺวา ยาคุปจนาทีนิ กตฺตพฺพานิ, เอวํ ตํ นิสฺสาย อานิสํสํ ลภิสฺสติฯ อสฺสุตสวนาทีนิ ปตฺถยเนฺตนปิ ภิกฺขุํ อติวิสฺสาเสน เวชฺชกมฺมนวกมฺมาทีสุ อโยเชตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐาตโพฺพ, เอวํ ตํ นิสฺสาย อสฺสุตปุพฺพํ พุทฺธวจนํ อสฺสุตปุพฺพํ ปญฺหาวินิจฺฉยํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ ติโสฺส กุลสมฺปตฺติโย ฉ กามสคฺคานิ นว จ พฺรหฺมโลเก ปตฺวา อมตมหานิพฺพานทสฺสนมฺปิ ลภิสฺสตีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **สมฺมเทว สมาจเร**ติ อาหฯ

เอตทโวจาติ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสโนฺน ปสาทํ อาวิกโรโนฺต เอตํ ‘‘อภิกฺกนฺต’’นฺติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **อภิกฺกนฺต**นฺติ อภิกนฺตํ อติอิฏฺฐํ อติมนาปํ, อติสุนฺทรนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ เอเกน อภิกฺกนฺตสเทฺทน เทสนํ โถเมติ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, ภเนฺต, ยทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนา’’ติฯ เอเกน อตฺตโน ปสาทํ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, ภเนฺต, ยทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนํ อาคมฺม มม ปสาโท’’ติฯ

ตโต ปรํ จตูหิ อุปมาหิ เทสนํเยว โถเมติฯ ตตฺถ **นิกฺกุชฺชิต**นฺติ อโธมุขฐปิตํ, เหฏฺฐามุขชาตํ วาฯ **อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อุปริมุขํ กเรยฺยฯ **ปฏิจฺฉนฺน**นฺติ ติณปณฺณาทิฉาทิตํฯ **วิวเรยฺยา**ติ อุคฺฆาเฏยฺยฯ **มูฬฺหสฺสา**ติ ทิสามูฬฺหสฺสฯ **มคฺคํ อาจิเกฺขยฺยา**ติ หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ วเทยฺยฯ **อนฺธกาเร**ติ กาฬปกฺขจาตุทฺทสี อฑฺฒรตฺตฆนวนสณฺฑ เมฆปฏเลหิ จตุรเงฺค ตเมฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺย, เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธเมฺม ปติตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฏฺฐาเปเนฺตน, ยถา ปฏิจฺฉนฺนํ วิวเรยฺย, เอวํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานา ปภุติ มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนํ สาสนํ วิวรเนฺตน, ยถา มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, เอวํ กุมฺมคฺคมิจฺฉามคฺคปฏิปนฺนสฺส เม สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตน, ยถา อนฺธกาเร เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺย, เอวํ โมหนฺธกาเร นิมุคฺคสฺส เม พุทฺธาทิรตนรูปานิ อปสฺสโต ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธํสกเทสนาปโชฺชตํ ธาเรเนฺตน มยฺหํ ภควตา เอเตหิ ปริยาเยหิ ปกาสิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโตติฯ

เอวํ เทสนํ โถเมตฺวา อิมาย เทสนาย รตนตฺตเย ปสนฺนจิโตฺต ปสนฺนาการํ กโรโนฺต **เอสาห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอสาห**นฺติ เอโส อหํฯ **ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา**ติ ภควนฺตญฺจ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจาติ อิมํ รตนตฺตยํ สรณํ คจฺฉามิฯ **อุปาสกํ มํ, ภเนฺต, ภควา ธาเรตู**ติ มํ ภควา ‘อุปาสโก อย’นฺติ เอวํ ธาเรตุ, ชานาตูติ อโตฺถฯ **อชฺชตเคฺค**ติ อชฺชตํ อาทึ กตฺวาฯ อชฺชทเคฺคติ วา ปาโฐ, ท-กาโร ปทสนฺธิกโร, อชฺช อคฺคํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ปาณุเปต**นฺติ ปาเณหิ อุเปตํ ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปตํ อนญฺญสตฺถุกํ ตีหิ สรณคมเนหิ สรณํ คตํ อุปาสกํ กปฺปิยการกํ มํ ภควา ธาเรตูติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย สามญฺญผลสุเตฺต สพฺพากาเรน วุโตฺตติฯ ปฐมํฯ

๒. ปุริสสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. ทุติเย **อภิวาเทตฺวา**ติ ปุริมสุเตฺต สรณคตตฺตา อิธ อภิวาเทสิฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ นิยกชฺฌตฺตํ, อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **โลภา**ทีสุ ลุพฺภนลกฺขโณ โลโภ, ทุสฺสนลกฺขโณ โทโส, มุยฺหนลกฺขโณ โมโหติฯ **หึสนฺตี**ติ วิเหเฐนฺติ นาเสนฺติ วินาเสนฺติฯ **อตฺตสมฺภูตา**ติ อตฺตนิ สมฺภูตาฯ **ตจสารํว สมฺผล**นฺติ ยถา ตจสารํ เวฬุํ วา นฬํ วา อตฺตโน ผลํ หึสติ วินาเสติ, เอวํ หึสนฺติ วินาเสนฺตีติฯ ทุติยํฯ

๓. ชรามรณสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. ตติเย **อญฺญตฺร ชรามรณา**ติ ชรามรณโต มุโตฺต นาม อตฺถีติ วุจฺจติฯ **ขตฺติยมหาสาลา**ติ ขตฺติยมหาสาลา นาม มหาสารปฺปตฺตา ขตฺติยาฯ เยสํ หิ ขตฺติยานํ เหฎฺฐิมเนฺตน โกฎิสตํ นิธานคตํ โหติ, ตโย กหาปณกุมฺภา วลญฺชนตฺถาย เคหมเชฺฌ ราสึ กตฺวา ฐปิตา โหนฺติ, เต **ขตฺติยมหาสาลา** นามฯ เยสํ พฺราหฺมณานํ อสีติโกฎิธนํ นิหิตํ โหติ, ทิยโฑฺฒ กหาปณกุโมฺภ วลญฺชนตฺถาย เคหมเชฺฌ ราสึ กตฺวา ฐปิโต โหติ, เต **พฺราหฺมณมหาสาลา** นามฯ เยสํ คหปตีนํ จตฺตาลีสโกฎิธนํ นิหิตํ โหติ, กหาปณกุโมฺภ วลญฺชนตฺถาย เคหมเชฺฌ ราสึ กตฺวา ฐปิโต โหติ, เต **คหปติมหาสาลา** นามฯ

อฑฺฒาติ อิสฺสราฯ นิธานคตธนสฺส มหนฺตตาย **มหทฺธนา**ฯ สุวณฺณรชตภาชนาทีนํ อุปโภคภณฺฑานํ มหนฺตตาย **มหาโภคา**ฯ อนิธานคตสฺส ชาตรูปรชตสฺส ปหูตตาย, **ปหูตชาตรูปรชตา** ฯ วิตฺตูปกรณสฺส ตุฎฺฐิกรณสฺส ปหูตตาย **ปหูตวิตฺตูปกรณา**ฯ โคธนาทีนญฺจ สตฺตวิธธญฺญานญฺจ ปหูตตาย **ปหูตธนธญฺญาฯ เตสมฺปิ ชาตานํ นตฺถิ อญฺญตฺร ชรามรณา**ติ เตสมฺปิ เอวํ อิสฺสรานํ ชาตานํ นิพฺพตฺตานํ นตฺถิ อญฺญตฺร ชรามรณา, ชาตตฺตาเยว ชรามรณโต โมโกฺข นาม นตฺถิ, อโนฺตชรามรเณเยว โหติฯ

อรหโนฺตติอาทีสุ อารกา กิเลเสหีติ อรหโนฺตฯ ขีณา เอเตสํ จตฺตาโร อาสวาติ **ขีณาสวา**ฯ พฺรหฺมจริยวาสํ วุฎฺฐา ปรินิฎฺฐิตวาสาติ **วุสิตวโนฺต**ฯ จตูหิ มเคฺคหิ กรณียํ เอเตสํ กตนฺติ **กตกรณียา**ฯ ขนฺธภาโร กิเลสภาโร อภิสงฺขารภาโร กามคุณภาโรติ, อิเม โอหิตา ภารา เอเตสนฺติ **โอหิตภารา**ฯ อนุปฺปโตฺต อรหตฺตสงฺขาโต สโก อโตฺถ เอเตสนฺติ **อนุปฺปตฺตสทตฺถา**ฯ ทสวิธมฺปิ ปริกฺขีณํ ภวสํโยชนํ เอเตสนฺติ **ปริกฺขีณภวสํโยชนา**ฯ สมฺมา การเณหิ ชานิตฺวา วิมุตฺตาติ **สมฺมทญฺญาวิมุตฺตา**ฯ มคฺคปญฺญาย จตุสจฺจธมฺมํ ญตฺวา ผลวิมุตฺติยา วิมุตฺตาติ อโตฺถฯ **เภทนธโมฺม**ติ ภิชฺชนสภาโวฯ **นิเกฺขปนธโมฺม**ติ นิกฺขิปิตพฺพสภาโวฯ ขีณาสวสฺส หิ อชีรณธโมฺมปิ อตฺถิ, อารมฺมณโต ปฎิวิทฺธํ นิพฺพานํ, ตํ หิ น ชีรติฯ อิธ ปนสฺส ชีรณธมฺมํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ อตฺถุปฺปตฺติโก กิรสฺส สุตฺตสฺส นิเกฺขโปฯ สิวิกสาลาย นิสีทิตฺวา กถิตนฺติ วทนฺติฯ ตตฺถ ภควา จิตฺรานิ รถยานาทีนิ ทิสฺวา ทิฎฺฐเมว อุปมํ กตฺวา, ''ชีรนฺติ เว ราชรถา''ติ คาถมาหฯ

ตตฺถ **ชีรนฺตี**ติ ชรํ ปาปุณนฺติฯ **ราชรถา**ติ รโญฺญ อภิรูหนรถาฯ **สุจิตฺตา**ติ สุวณฺณรชตาทีหิ สุฎฺฐุ จิตฺติตาฯ **อโถ สรีรมฺปิ ชรํ อุเปตี**ติ เอวรูเปสุ อนุปาทิณฺณเกสุ สารทารุมเยสุ รเถสุ ชีรเนฺตสุ อิมสฺมึ อชฺฌตฺติเก อุปาทิณฺณเก มํสโลหิตาทิมเย สรีเร กึ วตฺตพฺพํ? สรีรมฺปิ ชรํ อุเปติเยวาติ อโตฺถฯ **สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺตี**ติ สโนฺต สพฺภีหิ สทฺธึ สตํ ธโมฺม น ชรํ อุเปตีติ เอวํ ปเวทยนฺติฯ ''สตํ ธโมฺม นาม นิพฺพานํ, ตํ น ชีรติ, อชรํ อมตนฺติ เอวํ กเถนฺตี''ติ อโตฺถฯ ยสฺมา วา นิพฺพานํ อาคมฺม สีทนสภาวา กิเลสา ภิชฺชนฺติ, ตสฺมา ตํ สพฺภีติ วุจฺจติฯ อิติ ปุริมปทสฺส การณํ ทเสฺสโนฺต ''สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺตี''ติ อาหฯ อิทํ หิ วุตฺตํ โหติ – สตํ ธโมฺม น ชรํ อุเปติ, ตสฺมา สโนฺต สพฺภิ ปเวทยนฺติฯ อชรํ นิพฺพานํ สตํ ธโมฺมติ อาจิกฺขนฺตีติ อ

โตฺถฯ สุนฺทราธิวจนํ วา เอตํ สพฺภีติฯ ยํ สพฺภิธมฺมภูตํ นิพฺพานํ สโนฺต ปเวทยนฺติ กถยนฺติ, โส สตํ ธโมฺม น ชรํ อุเปตีติปิ อโตฺถฯ ตติยํฯ

๔. ปิยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. จตุเตฺถ **รโหคตสฺสาติ** รหสิ คตสฺสฯ **ปฏิสลฺลีนสฺสาติ** นิลีนสฺส เอกีภูตสฺสฯ **เอวเมตํ, มหาราชาติ** อิธ ภควา อิมํ สุตฺตํ สพฺพญฺญุภาสิตํ กโรโนฺต อาหฯ **อนฺตเกนาธิปนฺนสฺสาติ** มรเณน อโชฺฌตฺถฏสฺสฯ จตุตฺถํฯ

๕. อตฺตรกฺขิตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ปญฺจเม **หตฺถิกาโยติ** หตฺถิฆฏาฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **สํวโรติ** ปิทหนํฯ **สาธุ สพฺพตฺถ สํวโรติ** อิมินา กมฺมปถเภทํ อปตฺตสฺส กมฺมสฺส สํวรํ ทเสฺสติฯ **ลชฺชีติ** หิริมาฯ ลชฺชีคหเณน เจตฺถ โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตเมว โหติฯ ปญฺจมํฯ

๖. อปฺปกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. ฉเฏฺฐ **อุฬาเร อุฬาเรติ** ปณีเต จ พหุเก จฯ **มชฺชนฺตีติ** มานมชฺชเนน มชฺชนฺติฯ **อติสารนฺติ** อติกฺกมํฯ **กูฏนฺติ** ปาสํฯ **ปจฺฉาสนฺติ** ปจฺฉา เตสํฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. อฑฺฑกรณสุตฺตวณฺณนา

๑๑๘. สตฺตเม **กามเหตูติ** กามมูลกํฯ **กามนิทานนฺติ** กามปจฺจยาฯ **กามาธิกรณนฺติ** กามการณาฯ สพฺพานิ เหตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ **ภทฺรมุโขติ** สุนฺทรมุโขฯ เอกทิวสํ กิร ราชา อฑฺฑกรเณ นิสีทิฯ ตตฺถ ปฐมตรํ ลญฺชํ คเหตฺวา นิสินฺนา อมจฺจา อสฺสามิเกปิ สามิเก กรึสุฯ ราชา ตํ ญตฺวา – ‘‘มยฺหํ ตาว ปถวิสฺสรสฺส สมฺมุขาเปเต เอวํ กโรนฺติ, ปรมฺมุขา กึ นาม น กริสฺสนฺติ? ปญฺญายิสฺสติ ทานิ วิฏฺฏูโภ เสนาปติ สเกน รเชฺชน, กึ มยฺหํ เอวรูเปหิ ลญฺชขาทเกหิ มุสาวาทีหิ สทฺธึ เอกฏฺฐาเน นิสชฺชายา’’ติ จิเนฺตสิฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **ขิปฺปํว โอฑฺฑิตนฺติ** กุมินํ วิย โอฑฺฑิตํฯ ยถา มจฺฉา โอฑฺฑิตํ กุมินํ ปวิสนฺตา น ชานนฺติ, เอวํ สตฺตา กิเลสกาเมน วตฺถุกามํ วีติกฺกมนฺตา น ชานนฺตีติ อโตฺถฯ สตฺตมํฯ

๘. มลฺลิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๙. อฎฺฐเม **อตฺถิ นุ โข เต มลฺลิเกติ** กสฺมา ปุจฺฉติ? อยํ กิร มลฺลิกา ทุคฺคตมาลาการสฺส ธีตา, เอกทิวสํ อาปณโต ปูวํ คเหตฺวา ‘‘มาลารามํ คนฺตฺวาว ขาทิสฺสามี’’ติ คจฺฉนฺตี ปฏิปเถ ภิกฺขุสงฺฆปริวารํ ภควนฺตํ ภิกฺขาจารํ ปวิสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺตา ตํ ภควโต อทาสิฯ สตฺถา นิสีทนาการํ ทเสฺสสิฯ อานนฺทเตฺถโร จีวรํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ ภควา ตตฺถ นิสีทิตฺวา ตํ ปูวํ ปริภุญฺชิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา สิตํ ปาตฺวากาสิฯ เถโร ‘‘อิมิสฺสา, ภเนฺต, โก วิปาโก ภวิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ อานนฺท, อเชฺชสา ตถาคตสฺส ปฐมโภชนํ อทาสิ, อเชฺชว โกสลรโญฺญ อคฺคมเหสี ภวิสฺสตีติฯ ตํทิวสเมว จ ราชา กาสิคาเม ภาคิเนยฺเยน ยุเทฺธน ปราชิโต ปลายิตฺวา นครํ อาคจฺฉโนฺต มาลารามํ ปวิสิตฺวา พลกายสฺส อาคมนํ อาคเมสิฯ ตสฺส สา วตฺตํ อกาสิฯ โส ตาย วเตฺต ปสีทิตฺวา ตํ อเนฺตปุรํ อติหาราเปตฺวา ตํ อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

อเถกทิวสํ จิเนฺตสิ – ‘‘มยา อิมิสฺสา ทุคฺคตกุลสฺส ธีตุยา มหนฺตํ อิสฺสริยํ ทินฺนํ, ยํนูนาหํ อิมํ ปุเจฺฉยฺยํ ‘โก เต ปิโย’ติ? สา ‘ตฺวํ เม, มหาราช, ปิโย’ติ วตฺวา ปุน มํ ปุจฺฉิสฺสติฯ อถสฺสาหํ ‘มยฺหมฺปิ ตฺวํเยว ปิยา’ติ วกฺขามี’’ติฯ อิติ โส อญฺญมญฺญํ วิสฺสาสชนนตฺถํ สโมฺมทนียํ กถํ กเถโนฺต ปุจฺฉติฯ สา ปน เทวี ปณฺฑิตา พุทฺธุปฏฺฐายิกา ธมฺมุปฏฺฐายิกา สงฺฆุปฏฺฐายิกา มหาปญฺญา , ตสฺมา เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘นายํ ปโญฺห รโญฺญ มุขํ โอโลเกตฺวา กเถตโพฺพ’’ติฯ สา สรเสเนว กเถตฺวา ราชานํ ปุจฺฉิฯ ราชา ตาย สรเสน กถิตตฺตา นิวตฺติตุํ อลภโนฺต สยมฺปิ สรเสเนว กเถตฺวา ‘‘สการณํ อิทํ, ตถาคตสฺส นํ อาโรเจสฺสามี’’ติ คนฺตฺวา ภควโต อาโรเจสิฯ **เนวชฺฌคา**ติ นาธิคจฺฉติฯ **เอวํ ปิโย ปุถุ อตฺตา ปเรส**นฺติ ยถา เอกสฺส อตฺตา ปิโย, เอวํ ปเรสํ ปุถุสตฺตานมฺปิ อตฺตา ปิโยติ อโตฺถฯ อฎฺฐมํฯ

๙. ยญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๒๐. นวเม **ถูณูปนีตานี**ติ ถูณํ อุปนีตานิ, ถูณาย พทฺธานิ โหนฺติฯ **ปริกมฺมานิ กโรนฺตี**ติ เอตฺตาวตา เตหิ ภิกฺขูหิ รโญฺญ อารทฺธยโญฺญ ตถาคตสฺส อาโรจิโตฯ กสฺมา ปน รญฺญา อยํ ยโญฺญ อารโทฺธ? ทุสฺสุปินปฎิฆาตายฯ เอกทิวสํ กิร ราชา สพฺพาลงฺการปฺปฎิมณฺฑิโต หตฺถิกฺขนฺธวรคโต นครํ อนุสญฺจรโนฺต วาตปานํ วิวริตฺวา โอโลกยมานํ เอกํ อิตฺถึ ทิสฺวา ตสฺสา ปฎิพทฺธจิโตฺต ตโตว ปฎินิวตฺติตฺวา อเนฺตปุรํ ปวิสิตฺวา เอกสฺส ปุริสสฺส ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา ‘‘คจฺฉ ตสฺสา สสฺสามิกภาวํ วา อสฺสามิกภาวํ วา ชานาหี’’ติ เปเสสิฯ โส คนฺตฺวา ปุจฺฉิฯ สา ‘‘เอโส เม สามิโก อาปเณ นิสิโนฺน’’ติ ทเสฺสสิฯ ราชปุริโส รโญฺญ ตมตฺถํ อาจิกฺขิฯ ราชา ตํ ปุริสํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘มํ อุปฎฺฐหา’’ติ อาหฯ ‘‘นาหํ, เทว, อุปฎฺฐหิตุํ ชานามี’’ติ จ วุเตฺต ‘‘อุปฎฺฐานํ นาม น อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคเหตพฺพ’’นฺติ พลกฺกาเรน อาวุธผลกํ คาหาเปตฺวา อุปฎฺฐากํ อกาสิฯ อุปฎฺฐหิตฺวา เคหํ คตมตฺตเมว จ นํ ปุน ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘อุปฎฺฐาเกน นาม รโญฺญ วจนํ กตฺตพฺพํ, คจฺฉ อิโต โยชนมเตฺต อมฺหากํ สีสโธวนโปกฺขรณี อตฺถิ, ตโต อรุณมตฺติกญฺจ โลหิตุปฺปลมาลญฺจ คณฺหิตฺวา เอหิฯ สเจ อเชฺชว นาคจฺฉสิ, ราชทณฺฑํ กริสฺสามี’’ติ วตฺวา เปเสสิฯ โส ราชภเยน นิกฺขมิตฺวา คโตฯ

ราชาปิ ตสฺมึ คเต โทวาริกํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘อชฺช สายเนฺหเยว ทฺวารํ ปิทหิตฺวา ‘อหํ ราชทูโต’ติ วา ‘อุปราชทูโต’ติ วา ภณนฺตานมฺปิ มา วิวรี’’ติ อาหฯ โส ปุริโส มตฺติกญฺจ อุปฺปลานิ จ คเหตฺวา ทฺวาเร ปิหิตมเตฺต อาคนฺตฺวา พหุํ วทโนฺตปิ ทฺวารํ อลภิตฺวา ปริสฺสยภเยน เชตวนํ คโตฯ ราชาปิ ราคปริฬาเหน อภิภูโต กาเล นิสีทติ, กาเล ติฎฺฐติ, กาเล นิปชฺชติ, สนฺนิฎฺฐานํ อลภโนฺต ยตฺถ กตฺถจิ นิสิโนฺนโกว มกฺกฎนิทฺทาย นิทฺทายติฯ

ปุเพฺพ จ ตสฺมึเยว นคเร จตฺตาโร เสฎฺฐิปุตฺตา ปรทาริกกมฺมํ กตฺวา นโนฺทปนนฺทาย นาม โลหกุมฺภิยา นิพฺพตฺตึสุฯ เต เผณุเทฺทหกํ ปจฺจมานา ตึสวสฺสสหสฺสานิ เหฎฺฐา คจฺฉนฺตา กุมฺภิยา ตลํ ปาปุณนฺติ, ตึสวสฺสสหสฺสานิ อุปริ คจฺฉนฺตา มตฺถกํ ปาปุณนฺติฯ เต ตํ ทิวสํ อาโลกํ โอโลเกตฺวา อตฺตโน ทุกฺกฎภเยน เอเกกํ คาถํ วตฺตุกามา วตฺตุํ อสโกฺกนฺตา เอเกกํ อกฺขรเมว อาหํสุฯ เอโก ส-การํ, เอโก โส-การํ, เอโก น-การํ, เอโก ทุ-การํ อาหฯ ราชา เตสํ เนรยิกสตฺตานํ สทฺทํ สุตกาลโต ปฎฺฐาย สุขํ อวินฺทมาโนว ตํรตฺตาวเสสํ วีตินาเมสิฯ

อรุเณ อุฎฺฐิเต ปุโรหิโต อาคนฺตฺวา ตํ สุขเสยฺยํ ปุจฺฉิฯ โส ‘‘กุโต เม, อาจริย, สุข’’นฺติ ? วตฺวา, ‘‘สุปิเน เอวรูเป สเทฺท อโสฺสสิ’’นฺติ อาจิกฺขิฯ พฺราหฺมโณ – ‘‘อิมสฺส รโญฺญ อิมินา สุปิเนน วุฑฺฒิ วา หานิ วา นตฺถิ, อปิจ โข ปน ยํ อิมสฺส เคเห อตฺถิ, ตํ สมณสฺส โคตมสฺส โหติ, โคตมสาวกานํ โหติ, พฺราหฺมณา กิญฺจิ น ลภนฺติ, พฺราหฺมณานํ ภิกฺขํ อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ, ‘‘ภา

ริโย อยํ, มหาราช, สุปิโน ตีสุ ชานีสุ เอกา ปญฺญายติ, รชฺชนฺตราโย วา ภวิสฺสติ ชีวิตนฺตรา โย วา, เทโว วา น วสฺสิสฺสตี''ติ อาหฯ กถํ โสตฺถิ ภเวยฺย อาจริยาติ? ''มเนฺตตฺวา ญาตุํ สกฺกา, มหาราชาติฯ คจฺฉถ อาจริเยหิ สทฺธึ มเนฺตตฺวา อมฺหากํ โสตฺถึ กโรถา''ติฯ

โส สิวิกสาลายํ พฺราหฺมเณ สนฺนิปาเตตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา, ''วิสุํ วิสุํ คนฺตฺวา เอวํ วทถา''ติ ตโย วเคฺค อกาสิ ฯ พฺราหฺมณา ปวิสิตฺวา ราชานํ สุขเสยฺยํ ปุจฺฉึสุฯ ราชา ปุโรหิตสฺส กถิตนิยาเมเนว กเถตฺวา ''กถํ โสตฺถิ ภเวยฺยา''ติ ปุจฺฉิฯ มหาพฺราหฺมณา – ''สพฺพปญฺจสตํ ยญฺญํ ยชิตฺวา เอตสฺส กมฺมสฺส โสตฺถิ ภเวยฺย, เอวํ, มหาราช, อาจริยา กเถนฺตี''ติ อาหํสุฯ ราชา เตสํ สุตฺวา อนภินนฺทิตฺวา อปฺปฏิโกฺกสิตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ อถ ทุติยวคฺคพฺราหฺมณาปิ อาคนฺตฺวา ตเถว กเถสุํฯ ตถา ตติยวคฺคพฺราหฺมณาปิฯ อถ ราชา ''ยญฺญํ กโรนฺตู''ติ อาณาเปสิฯ ตโต ปฏฺฐาย พฺราหฺมณา อุสภาทโย ปาเณ อาหราเปสุํฯ นคเร มหาสโทฺท อุทปาทิ ฯ ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา มลฺลิกา ราชานํ ตถาคตสฺส สนฺติกํ เปเสสิฯ โส คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ อถ นํ ภควา – ''หนฺท กุโต นุ ตฺวํ, มหาราช, อาคจฺฉสิ ทิวา ทิวสฺสา''ติ อาหฯ ราชา – ''อชฺช เม, ภเนฺต, สุปินเก จตฺตาโร สทฺทา สุตา, โสหํ พฺราหฺมเณ ปุจฺฉึฯ พฺราหฺมณา 'ภาริโย, มหาราช, สุปิโน, สพฺพปญฺจสตํ ยญฺญํ ยชิตฺวา ปฏิกมฺมํ กโรมาติ อารทฺธา'''ติ อาหฯ กินฺติ เต, มหาราช, สทฺทา สุตาติฯ โส ยถาสุตํ อาโรเจสิฯ อถ นํ ภควา อาห – ปุเพฺพ, มหาราช, อิมสฺมึเยว นคเร จตฺตาโร เสฏฺฐิปุตฺตา ปรทาริกา หุตฺวา นโนฺทปนนฺทาย โลหกุมฺภิยา นิพฺพตฺตา สฏฺฐิวสฺสสหสฺสมตฺถเก อุคฺคจฺฉึสุฯ

ตตฺถ เอโก –

''สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ, ปริปุณฺณานิ สพฺพโส;
นิรเย ปจฺจมานานํ, กทา อโนฺต ภวิสฺสตี''ติฯ(เป. ว. ๘๐๒; ชา. ๑.๔.๕๔) –

อิมํ คาถํ วตฺตุกาโม อโหสิฯ ทุติโย –

''โสหํ นูน อิโต คนฺตฺวา, โยนึ ลทฺธาน มานุสึ;
วทญฺญู สีลสมฺปโนฺน, กาหามิ กุสลํ พหุ''นฺติฯ (เป. ว. ๘๐๕; ชา. ๑.๔.๕๖) –

อิมํ คาถํ วตฺตุกาโม อโหสิฯ ตติโย –

''นตฺถิ อโนฺต กุโต อโนฺต, น อโนฺต ปฏิทิสฺสติ;
ตทา หิ ปกตํ ปาปํ, มม ตุยฺหญฺจ มาริสา''ติฯ (เป. ว. ๘๐๓; ชา. ๑.๔.๕๕) –

อิมํ คาถํ วตฺตุกาโม อโหสิฯ จตุโตฺถ –

''ทุชฺชีวิตมชีวิมฺหา, เย สเนฺต น ททมฺหเส;
วิชฺชมาเนสุ โภเคสุ, ทีปํ นากมฺห อตฺตโน''ติฯ (เป. ว. ๘๐๔; ชา. ๑.๔.๕๓) –

อิมํ ฯ เต อิมา คาถา วตฺตุํ อสโกฺกนฺตา เอเกกํ อกฺขรํ วตฺวา ตเตฺถว นิมุคฺคาฯ อิติ, มหาราช, เต เนรยิกสตฺตา ยถากเมฺมน วิรวึสุฯ ตสฺส สทฺทสฺส สุตปจฺจยา ตุยฺหํ หานิ วา วุฑฺฒิ วา นตฺถิฯ เอตฺตกานํ ปน ปสูนํ ฆาตนกมฺมํ นาม ภาริยนฺติ นิรยภเยน ตเชฺชตฺวา ธมฺมกถํ กเถสิฯ ราชา ทสพเล ปสีทิตฺวา, ''มุญฺจามิ, เนสํ ชีวิตํ ททามิ, หริตานิ เจว ติณานิ ขาทนฺตุ, สีตลานิ จ ปานี

ยานิ ปิวนฺตุ, สีโต จ เนสํ วาโต อุปวายตู''ติ วตฺวา, ''คจฺฉถ หาเรถา''ติ มนุสฺเส อาณาเปสิฯ เต คนฺตฺวา พฺราหฺมเณ ปลาเปตฺวา ตํ ปาณสงฺฆํ พนฺธนโต โมเจตฺวา นคเร ธมฺมเภริํ จราเปสุํฯ

อถ ราชา ทสพลสฺส สนฺติเก นิสิโนฺน อาห – ''ภเนฺต, เอกรตฺติ นาม ติยามา โหติ, มยฺหํ ปน อชฺช เทฺว รตฺติโย เอกโต ฆฏิตา วิย อเหสุ''นฺติฯ โสปิ ปุริโส ตเตฺถว นิสิโนฺน อาห – ''ภเนฺต, โยชนํ นาม จตุคาวุตํ โหติ, มยฺหํ ปน อชฺช เทฺว โยชนานิ เอกโต กตานิ วิย อเหสุ''นฺติฯ อถ ภควา – ''ชาครสฺส ตาว รตฺติยา ทีฆภาโว ปากโฏ, สนฺตสฺส โยชนสฺส ทีฆภาโว ปากโฏ, วฏฺฏปติตสฺส ปน พาลปุถุชฺชนสฺส อนมตคฺคสํสารวฏฺฏํ เอกนฺตทีฆเมวา''ติ ราชานญฺจ ตญฺจ ปุริสํ เนรยิกสเตฺต จ อารพฺภ ธมฺมปเท อิมํ คาถํ อภาสิ –

''ทีฆา ชาครโต รตฺติ, ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํ;
ทีโฆ พาลานํ สํสาโร, สทฺธมฺมํ อวิชานต''นฺติฯ (ธ. ป. ๖๐);

คาถาปริโยสาเน โส อิตฺถิสามิโก ปุริโส โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา**ติ เอตํ การณํ ชานิตฺวาฯ

อสฺสเมธนฺติอาทีสุ – โปราณราชกาเล กิร สสฺสเมธํ ปุริสเมธํ สมฺมาปาสํ วาจาเปยฺยนฺติ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อเหสุํ, เยหิ ราชาโน โลกํ สงฺคณฺหิํสุฯ ตตฺถ นิปฺผนฺนสสฺสโต ทสมภาคคฺคหณํ **สสฺสเมธํ** นาม, สสฺสสมฺปาทเน เมธาวิตาติ อโตฺถฯ มหาโยธานํ ฉมาสิกํ ภตฺต-เวตนานุปฺปทานํ **ปุริสเมธํ** นาม, ปุริสสงฺคณฺหเน เมธาวิตาติ อโตฺถฯ ทลิทฺทมนุสฺสานํ หตฺถโต เลขํ คเหตฺวา ตีณิ วสฺสานิ วินาว วฑฺฒิยา สหสฺสทฺวิสหสฺสมตฺตธนานุปฺปทานํ **สมฺมาปาสํ** นามฯ ตญฺหิ สมฺมา มนุสฺเส ปาเสติ, หทเย พนฺธิตฺวา วิย ฐเปติ, ตสฺมา สมฺมาปาสนฺติ วุจฺจติฯ ''ตาต มาตุลา''ติอาทินา นเยน สณฺหวาจาภณนํ วาจาเปยฺยํ นาม, ปิยวาจาติ อโตฺถฯ เอวํ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ สงฺคหิตํ รฏฺฐํ อิทฺธเญฺจว โหติ ผีตญฺจ ปหูตอนฺนปานํ เขมํ นิรพฺพุทํฯ มนุสฺสา มุทา โมทมานา อุเร ปุเตฺต นเจฺจนฺตา อปารุตฆรทฺวารา วิหรนฺติฯ อิทํ ฆรทฺวาเรสุ อคฺคฬานํ อภาวโต **นิรคฺคฬ**นฺติ วุจฺจติฯ อยํ โปราณิกา ปเวณีฯ

อปรภาเค ปน โอกฺกากราชกาเล พฺราหฺมณา อิมานิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อิมญฺจ รฏฺฐสมฺปตฺติํ ปริวเตฺตตฺวา อุทฺธํมูลกํ กตฺวา อสฺสเมธํ ปุริสเมธนฺติ อาทิเก ปญฺจ ยเญฺญ นาม อกํสุฯ เตสุ อสฺสเมตฺถ เมธนฺติ วธนฺตีติ **อสฺสเมโธ**ฯ ทฺวีหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส เอกวีสติยูปสฺส เอกสฺมิํ มชฺฌิมทิวเสเยว สตฺตนวุติปญฺจปสุสตฆาตภิํสนสฺส ฐเปตฺวา ภูมิญฺจ ปุริเส จ อวเสสสพฺพวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปุริสเมตฺถ เมธนฺตีติ **ปุริสเมโธ**ฯ จตูหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธิํ ภูมิยา อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ สมฺมเมตฺถ ปาเสนฺตีติ **สมฺมาปาโส**ฯ ทิวเส ทิวเส สมฺมํ ขิปิตฺวา ตสฺส ปติโตกาเส เวทิํ กตฺวา สํหาริเมหิ ยูปาทีหิ สรสฺสตินทิยา นิมุโคฺคกาสโต ปภุติ ปฏิโลมํ คจฺฉเนฺตน ยชิตพฺพสฺส สตฺรยาคเสฺสตํ อธิวจนํฯ วาชเมตฺถ ปิวนฺตีติ **วาชเปโยฺย**ฯ เอเกน ปริยเญฺญน สตฺตรสหิ ปสูหิ ยชิตพฺพสฺส เพลุวยูปสฺส สตฺตรสกทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬาติ **นิรคฺคโฬ**ฯ นวหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธิํ ภูมิยา จ ปุริเสหิ จ อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส สพฺพเมธปริยายนามสฺส อสฺสเมธวิกปฺปเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ **มหารมฺภา**ติ มหากิจฺจา มหากรณียาฯ **สมฺมคฺคตา**ติ สมฺมา ปฏิปนฺนา พุทฺธาทโยฯ **นิรารมฺภา**ติ อปฺปตฺถา อปฺปกิจฺจาฯ **ยชนฺติ อนุกุล**นฺติ อนุกุเลสุ ยชนฺติ, ยํ นิจฺจภตฺตาทิ ปุพฺพปุริเสหิ ปฏฺฐปิตํ, ตํ อปราปรํ อนุปจฺฉินฺนตฺตา มนุสฺสา ททนฺตีติ อโตฺถฯ นวมํฯ

๑๐. พนฺธนสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. ทสเม **อิธ, ภเนฺต, รญฺญา**ติ อิทํ เต ภิกฺขู เตสุ มนุเสฺสสุ อานนฺทเตฺถรสฺส สุกตการณํ อาโรเจนฺตา อาโรเจสุํฯ รโญฺญ กิร สเกฺกน กุสราชสฺส ทิโนฺน อฏฺฐวโงฺก มณิ ปเวณิยา อาคโตฯ ราชา อลงฺกรณกาเล ตํ มณึ อาหรถาติ อาหฯ มนุสฺสา ''ฐปิตฏฺฐาเน น ปสฺสามา''ติ อาโรเจสุํฯ ราชา อโนฺตฆรจาริโน ''มณึ ปริเยสิตฺวา เทถา''ติ พนฺธาเปสิฯ อานนฺทเตฺถโร เต ทิสฺวา มณิปฏิสามกานํ เอกํ อุปายํ อาจิกฺขิ ฯ เต รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา ''ปณฺฑิโต เถโร, เถรสฺส วจนํ กโรถา''ติฯ ปฏิสามกมนุสฺสา ราชงฺคเณ อุทกจาฏึ ฐเปตฺวา สาณิยา ปริกฺขิปาเปตฺวา เต มนุเสฺส อาหํสุ – ''สาฏกํ ปารุปิตฺวา เอตฺถ คนฺตฺวา หตฺถํ โอตาเรถา''ติฯ มณิโจโร จิเนฺตสิ – ''ราชภณฺฑํ วิสฺสเชฺชตุํ วา วลเญฺชตุํ วา น สกฺกา''ติฯ โส เคหํ คนฺตฺวา มณึ อุปกจฺฉเก ฐเปตฺวา สาฏกํ ปารุปิตฺวา อาคมฺม อุทกจาฏิยํ ปกฺขิปิตฺวา ปกฺกามิฯ มหาชเน ปฏิกฺกเนฺต ราชมนุสฺสา จาฏิยํ หตฺถํ โอตาเรตฺวา มณึ ทิสฺวา อาหริตฺวา รโญฺญ อทํสุฯ ''อานนฺทเตฺถเรน กิร ทสฺสิตนเยน มณิ ทิโฏฺฐ''ติ มหาชโน โกลาหลํ อกาสิฯ เต ภิกฺขู ตํ การณํ ตถาคตสฺส อาโรเจนฺตา อิมํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ สตฺถา – ''อนจฺฉริยํ, ภิกฺขเว, ยํ อานโนฺท มนุสฺสานํ หตฺถารุฬฺหมณึ อาหราเปยฺย , ยตฺถ ปุเพฺพ ปณฺฑิตา อตฺตโน ญาเณ ฐตฺวา อเหตุกปฏิสนฺธิยํ นิพฺพตฺตานํ ติรจฺฉานคตานมฺปิ หตฺถารุฬฺหํ ภณฺฑํ อาหราเปตฺวา รโญฺญ อทํสู''ติ วตฺวา –

> ''อุกฺกเฏฺฐ สูรมิจฺฉนฺติ, มนฺตีสุ อกุตูหลํ;
> ปิยญฺจ อนฺนปานมฺหิ, อเตฺถ ชาเต จ ปณฺฑิต''นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๙๒) –

มหาสารชาตกํ กเถสิฯ

น ตํ ทฬฺหนฺติ ตํ พนฺธนํ ถิรนฺติ น กเถนฺติฯ **ยทายส**นฺติ ยํ อายสา กตํฯ **สารตฺตรตฺตา**ติ สุฏฺฐุ รตฺตรตฺตา, สารเตฺตน วา รตฺตา สารตฺตรตฺตา, สารํ อิทนฺติ มญฺญนาย รตฺตาติ อโตฺถฯ **อเปกฺขา**ติ อาลโย นิกนฺติฯ **อาหู**ติ กเถนฺติฯ **โอหาริน**นฺติ จตูสุ อปาเยสุ อากฑฺฒนกํฯ **สิถิล**นฺติ น อายสาทิพนฺธนํ วิย อิริยาปถํ นิวาเรตฺวา ฐิตํฯ เตน หิ พนฺธเนน พทฺธา ปรเทสมฺปิ คจฺฉนฺติเยวฯ **ทุปฺปมุญฺจ**นฺติ อญฺญตฺร โลกุตฺตรญาเณน มุญฺจิตุํ อสกฺกุเณยฺยนฺติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. สตฺตชฎิลสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **ปุพฺพาราเม มิคารมาตุปาสาเท**ติ ปุพฺพารามสงฺขาเต วิหาเร มิคารมาตุยา ปาสาเทฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – อตีเต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก เอกา อุปาสิกา ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สตสหสฺสทานํ ทตฺวา ภควโต ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา – ''อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส อคฺคุปฏฺฐายิกา โหมี''ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สา กปฺปสตสหสฺสํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล ภทฺทิยนคเร เมณฺฑกปุตฺตสฺส ธนญฺจยเสฏฺฐิโน เคเห สุมนเทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหิ ฯ ชาตกาเล จสฺสา วิสาขาติ นามํ อกํสุฯ สา ยทา ภควา ภทฺทิยนครํ อคมาสิ, ตทา ปญฺจหิ ทาริกาสเตหิ สทฺธึ ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ คตา ปฐมทสฺสนมฺหิเยว โสตาปนฺนา อโหสิฯ อปรภาเค

สาวตฺถิยํ มิคารเสฏฺฐิปุตฺตสฺส ปุณฺณวฑฺฒนกุมารสฺส เคหํ คตาฯ ตตฺถ นํ มิคารเสฏฺฐิ มาติฏฺฐาเน ฐเปสิ, ตสฺมา มิคารมาตาติ วุจฺจติฯ ตาย การิเต ปาสาเทฯ

พหิ ทฺวารโกฏฺฐเกติ ปาสาททฺวารโกฏฺฐกสฺส พหิ, น วิหารทฺวารโกฏฺฐกสฺสฯ โส กิร ปาสาโท โลหปาสาโท วิย สมนฺตา จตุทฺวารโกฏฺฐกยุตฺเตน ปาการเรน ปริกฺขิตฺโตฯ เตสุ ปาจีนทฺวารโกฏฺฐกสฺส พหิ ปาสาทจฺฉายายํ ปาจีนโลกธาตุํ โอโลเกนฺโต ปญฺญตฺเต วรพุทฺธาสเน นิสินฺโน โหติฯ

ปรูฬฺหกจฺฉนขโลมาติ ปรูฬฺหกจฺฉา ปรูฬฺหนขา ปรูฬฺหโลมา, กจฺฉาทีสุ ทีฆโลมา ทีฆนขา จาติ อตฺโถฯ **ขาริวิวิธ**นฺติ วิวิธขาริํ นานปฺปการกํ ปพฺพชิตปริกฺขารภณฺฑกํฯ **อวิทูเร อติกฺกมนฺตี**ติ อวิทูรมคฺเคน นครํ ปวิสนฺติฯ **ราชาหํ** , **ภนฺเต**ติ อหํ, ภนฺเต, ราชา ปเสนทิ โกสโล, มยฺหํ นามํ ตุมฺเห ชานาถาติฯ กสฺมา ปน ราชา โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส สนฺติเก นิสินฺโน เอวรูปานํ นคฺคโภคฺคนิสฺสิริกานํ อญฺชลิํ ปคฺคณฺหาตีติฯ สงฺคณฺหนตฺถายฯ เอวํ หิสฺส อโหสิ – ‘‘สจาหํ เอตฺตกมฺปิ เอเตสํ น กริสฺสามิ , ‘มยํ ปุตฺตทารํ ปหาย เอตสฺสตฺถาย ทุโพฺภชนทุกฺขเสยฺยาทีนิ อนุโภม, อยํ อมฺหากํ อญฺชลิมตฺตมฺปิ น กโรตี’ติ อตฺตนา ทิฏฺฐํ สุตํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา น กเถยฺยุํฯ เอวํ กเต ปน อนิคูหิตฺวา กเถสฺสนฺตี’’ติฯ ตสฺมา เอวมกาสิฯ อปิจ สตฺถุ อชฺฌาสยชานนตฺถํ เอวมกาสิฯ

กาสิกจนฺทนนฺติ สณฺหจนฺทนํฯ **มาลาคนฺธวิเลปน**นฺติ วณฺณคนฺธตฺถาย มาลํ, สุคนฺธภาวตฺถาย คนฺธํ, วณฺณคนฺธตฺถาย วิเลปนญฺจ ธาเรนฺตนฯ

สํวาเสนาติ สหวาเสนฯ **สีลํ เวทิตพฺพ**นฺติ อยํ สุสีโล วา ทุสฺสีโล วาติ สํวสนฺเตน อุปสงฺกมนฺเตน ชานิตโพฺพฯ **ตญฺจ โข ทีเฆน อทฺธุนา น อิตฺตร**นฺติ ตญฺจ สีลํ ทีเฆน กาเลน เวทิตพฺพํ, น อิตฺตเรนฯ ทฺวีหตีหญฺหิ สํยตากาโร จ สํวุตินฺทฺริยากาโร จ น สกฺกา ทเสฺสตุํฯ **มนสิกโรตา**ติ สีลมสฺส ปริคฺคเหสฺสามีติ มนสิกโรนฺเตน ปจฺจเวกฺขนฺเตเนว สกฺกา ชานิตุํ, น อิตเรนฯ **ปญฺญวตา**ติ ตมฺปิ สปฺปเญฺญเนว ปณฺฑิเตนฯ พาโล หิ มนสิกโรโนฺตปิ ชานิตุํ น สโกฺกติฯ

สํโวหาเรนาติ กถเนนฯ

‘‘โย หิ โกจิ มนุเสฺสสุ, โวหารํ อุปชีวติ;
เอวํ วาเสฏฺฐ ชานาหิ, วาณิโช โส น พฺราหฺมโณ’’ติฯ (ม. นิ. ๒.๔๕๗) –

เอตฺถ หิ พฺยวหาโร โวหาโร นามฯ ‘‘จตฺตาโร อริยโวหารา จตฺตาโร อนริยโวหารา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๓) เอตฺถ เจตนาฯ ‘‘สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร’’ติ (ธ. ส. ๑๓๑๓-๑๓๑๕) เอตฺถ ปญฺญตฺติฯ ‘‘โวหารมตฺเตน โส โวหเรยฺยา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๕) เอตฺถ กถา โวหาโรฯ อิธาปิ เอโสว อธิเปฺปโตฯ เอกจฺจสฺส หิ สมฺมุขา กถา ปรมฺมุขาย กถาย น สเมติ, ปรมฺมุขา กถา จ สมฺมุขาย กถาย, ตถา ปุริมกถา จ ปจฺฉิมกถาย, ปจฺฉิมกถา จ ปุริมกถายฯ โส กเถนฺตเนว สกฺกา ชานิตุํ ‘‘อสุจิ เอโส ปุคฺคโล’’ติฯ สุจิสีลสฺส ปน ปุริมํ ปจฺฉิเมน, ปจฺฉิมญฺจ ปุริเมน สเมติ, สมฺมุขากถิตํ ปรมฺมุขากถิเตน, ปรมฺมุขากถิตญฺจ สมฺมุขากถิเตน, ตสฺมา กเถนฺตน สกฺกา สุจิภาโว ชานิตุนฺติ ปกาเสโนฺต เอวมาหฯ

ถาโมติ ญาณถาโมฯ ยสฺส หิ ญาณถาโม นตฺถิ, โส อุปฺปเนฺนสุ อุปทฺทเวสุ คเหตพฺพคฺคหณํ กตพฺพกิจฺจํ อปสฺสโนฺต อทฺวารฆรํ ปวิฏฺโฐ วิย จรติฯ เตนาห **อาปทาสุ โข, มหาราช,**

ถาโม เวทิตโพฺพติฯ **สากจฺฉายา**ติ สํกถายฯ ทุปฺปญฺญสฺส หิ กถา อุทเก เคณฺฑุ วิย อุปฺปลวติ, ปญฺญวโต กเถนฺตสฺส ปฏิภานํ อนนฺตรํ โหติฯ อุทกวิปฺผนฺทิเตเนว หิ มโจฺฉ ขุทฺทโก วา มหโนฺต วาติ ญายติฯ **โอจรกา**ติ เหฏฺฐาจรกาฯ **จรา** หิ ปพฺพตมตฺถเกน จรนฺตาปิ เหฏฺฐา – จรกาว โหนฺติฯ **โอจริตฺวา**ติ อวจริตฺวา วีมํสิตฺวา, ตํ ตํ ปวตฺตึ ญตฺวาติ อโตฺถฯ **รโชชลฺลน**ฺติ รชญฺจ ชลฺลญฺจฯ **วณฺณรูเปนา**ติ วณฺณสณฺฐาเนนฯ **อิตฺตรทสฺสเนนา**ติ ลหุกทสฺสเนนฯ **วิยญฺชเนนา**ติ ปริกฺขารภณฺฑเกนฯ **ปติรูปโก มตฺติกากุณฺฑโลวา**ติ สุวณฺณกุณฺฑลปติรูปโก มตฺติกากุณฺฑโลวฯ **โลหฑฺฒมาโส**ติ โลหฑฺฒมาสโกฯ ปฐมํฯ

๒. ปญฺจราชสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. ทุติเย **รูปา**ติ นีลปีตาทิเภทํ รูปารมฺมณํฯ **กามานํ อคฺค**นฺติ เอตํ กามานํ อุตฺตมํ เสฏฺฐนฺติ รูปครุโก อาหฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ยโต**ติ ยทาฯ **มนาปปริยนฺต**นฺติ มนาปนิปฺผตฺติกํ มนาปโกฏิกํฯ ตตฺถ เทฺว มนาปานิ ปุคฺคลมนาปํ สมฺมุติมนาปญฺจฯ ปุคฺคลมนาปํ นาม ยํ เอกสฺส ปุคฺคลสฺส อิฏฺฐํ กนฺตํ โหติ, ตเทว อญฺญสฺส อนิฏฺฐํ อกนฺตํฯ ปจฺจนฺตวาสีนญฺหิ คณฺฑุปฺปาทาปิ อิฏฺฐา โหนฺติ กนฺตา มนาปา, มชฺฌิมเทสวาสีนํ อติเชคุจฺฉาฯ เตสญฺจ โมรมํสาทีนิ อิฏฺฐานิ โหนฺติ, อิตเรสํ ตานิ อติเชคุจฺฉานิฯ อิทํ ปุคฺคลมนาปํฯ อิตรํ สมฺมุติมนาปํฯ

อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ นาม โลเก ปฏิวิภตฺตํ นตฺถิ, วิภชิตฺวา ปน ทเสฺสตพฺพํฯ วิภชเนฺตน จ น อติอิสฺสรานํ มหาสมฺมตมหาสุทสฺสนธมฺมาโสกาทีนํ วเสน วิภชิตพฺพํฯ เตสญฺหิ ทิปฺปกปฺปมฺปิ อารมฺมณํ อมนาปํ อุปฏฺฐาติฯ อติทุคฺคตานํ ทุลฺลภนฺนปานานํ วเสนปิ น วิภชิตพฺพํฯ เตสญฺหิ กณาชกภตฺตสิตฺถานิปิ ปูติมํสสฺส รโสปิ อติมธุโร อมตสทิโส โหติฯ มชฺฌิมานํ ปน คณกมหามตฺตเสฏฺฐิ กุฏุมฺพิกวาณิชาทีนํ กาเลน อิฏฺฐํ กาเลน อนิฏฺฐํ ลภมานานํ วเสน วิภชิตพฺพํฯ ตญฺจ ปเนตํ อารมฺมณํ ชวนํ ปริจฺฉินฺทิตุํ น สโกฺกติฯ ชวนญฺหิ อิเฏฺฐปิ รชฺชติ อนิเฏฺฐปิ, อิเฏฺฐปิ ทุสฺสติ อนิเฏฺฐปิฯ เอกนฺตโต ปน วิปากจิตฺตํ อิฏฺฐานิฏฺฐํ ปริจฺฉินฺทติฯ กิญฺจาปิ หิ มิจฺฉาทิฏฺฐิกา พุทฺธํ วา สงฺฆํ วา มหาเจติยาทีนิ วา อุฬารานิ อารมฺมณานิ ทิสฺวา อกฺขีนิ ปิทหนฺติ โทมนสฺสํ อาปชฺชนฺติ, ธมฺมสทฺทํ สุตฺวา กเณฺณ ถเกนฺติ, จกฺขุวิญฺญาณโสตวิญฺญาณานิ ปน เตสํ กุสลวิปากาเนว โหนฺติฯ กิญฺจาปิ คูถสูกราทโย คูถคนฺธํ ฆายิตฺวา ขาทิตุํ ลภิสฺสามาติ โสมนสฺสชาตา โหนฺติ, คูถทสฺสเน ปน เนสํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตสฺส คนฺธฆายเน ฆานวิญฺญาณํ, รสสายเน ชิวฺหาวิญฺญาณญฺจ อกุสลวิปากเมว โหติฯ ภควา ปน ปุคฺคลมนาปตํ สนฺธาย **เต จ, มหาราช, รูปา**ติอาทิมาหฯ

จนฺทนงฺคลิโกติ อิทํ ตสฺส อุปาสกสฺส นามํฯ **ปฏิภาติ มํ ภควา**ติ ภควา มยฺหํ เอกํ การณํ อุปฏฺฐาติ ปญฺญายติฯ ตสฺส เต ปญฺจ ราชาโน อามุตฺตมณิกุณฺฑเล สชฺชิตาย อาปานภูมิยา นิสินฺนวเสเนว มหตา ราชานุภาเวน ปรเมน อิสฺสริยวิภเวน อาคนฺตฺวาปิ ทสพลสฺส สนฺติเก ฐิตกาลโต ปฏฺฐาย ทิวา ปทีเป วิย อุทกาภิสิเตฺต องฺคาเร วิย สูริยุฏฺฐาเน ขโชฺชปนเก วิย จ หตปฺปเภ หตโสเภ ตํ ตถาคตญฺจ เตหิ สตคุเณน สหสฺสคุเณน วิโรจมานํ ทิสฺวา, ''มหนฺตา วต โภ พุทฺธา นามา''ติ ปฏิภานํ อุทปาทิฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

โกกนทนฺติ ปทุมเสฺสเวตํ เววจนํฯ **ปาโต**ติ กาลเสฺสวฯ **สิยา**ติ ภเวยฺยฯ **อวีตคนฺธ**นฺติ อวิคตคนฺธํฯ **องฺคีรส**นฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธํฯ ภควโต หิ องฺคโต รสฺมิโย นิกฺขมนฺติ, ตสฺมา องฺคีรโสติ วุจฺจติฯ ยถา โกกนทสงฺขาตํ ปทุมํ ปาโตว ผุลฺลํ อวีตคนฺธํ สิยา, เอวเมว ภควนฺตํ องฺคีรสํ ตปนฺตํ อาทิจฺจมิว อนฺตลิเกฺข วิโรจมานํ ปสฺสาติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ **ภควนฺตํ อจฺฉาเทสี**ติ ภควโต อทาสีติ อโตฺถฯ โลกโวหารโต ปเนตฺถ อีทิสํ วจนํ โหติฯ โส กิร อุปาสโก –

‘‘เอเต ตถาคตสฺส คุเณสุ ปสีทิตฺวา มยฺหํ ปญฺจ อุตฺตราสงฺเค เทนฺติ, อหมฺปิ เต ภควโตว ทสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา อทาสิฯ ทุติยํฯ

๓. โทณปากสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. ตติเย **โทณปากกุรนฺ**ติ โทณปากํ กุรํ, โทณสฺส ตณฺฑุลานํ ปกฺกภตฺตํ ตทุปิยญฺจ สูปพฺยญฺชนํ ภุญฺชตีติ อโตฺถฯ **ภุตฺตาวี**ติ ปุเพฺพ ภตฺตสมฺมทํ วิโนเทตฺวา มุหุตฺตํ วิสฺสมิตฺวา พุทฺธุปฏฺฐานํ คจฺฉติ, ตํทิวสํ ปน ภุญฺชโนฺตว ทสพลํ สริตฺวา หเตฺถ โธวิตฺวา อคมาสิฯ **มหสฺสาสี**ติ ตสฺส คจฺฉโต พลวา ภตฺตปริฬาโห อุทปาทิ, ตสฺมา มหเนฺตหิ อสฺสาเสหิ อสฺสสติ, คตฺตโตปิสฺส เสทพินฺทูนิ มุจฺจนฺติ, ตเมนํ อุโภสุ ปเสฺสสุ ฐตฺวา ยมกตาลวเณฺฏหิ พีชนฺติ, พุทฺธคารเวน ปน นิปชฺชิตุํ น อุสฺสหตีติ อิทํ สนฺธาย ‘‘มหสฺสาสี’’ติ วุตฺตํฯ **อิมํ คาถํ อภาสี**ติ, ราชา โภชเน อมตฺตญฺญุตาย กิลมติ, ผาสุ วิหารํ ทานิสฺส กริสฺสามีติ จินฺตตฺวา อภาสิฯ **มนุชสฺสา**ติ สตฺตสฺสฯ **กหาปณสตนฺ**ติ ปาตราเส ปณฺณาสํ สายมาเส ปณฺณาสนฺติ เอวํ กหาปณสตํฯ **ปริยาปุณิตฺวา**ติ รญฺญา สทฺธิํ โถกํ คนฺตฺวา ‘‘อิมํ มงฺคลอสิํ กสฺส ทมฺมิ, มหาราชา’’ติ? อสุกสฺส นาม เทหีติ โส ตํ อสิํ ทตฺวา ทสพลสฺส สนฺติกํ อาคมฺม วนฺทิตฺวา ฐิตโกว ‘‘คาถํ วทถ, โภ โคตมา’’ติ วตฺวา ภควตา วุตฺตํ ปริยาปุณิตฺวาติ อโตฺถฯ

ภตฺตาภิหาเร สุทํ ภาสตีติ กถํ ภาสติ? ภควตา อนุสิฏฺฐินิยาเมนฯ ภควา หิ นํ เอวํ อนุสาสิ – ‘‘มาณว, อิมํ คาถํ นโฏ วิย ปตฺตปตฺตฏฺฐาเน มา อวจ, รโญฺญ ภุญฺชนฏฺฐาเน ฐตฺวา ปฐมปิณฺฑาทีสุปิ อวตฺวา โวสานปิเณฺฑ คหิเต วเทยฺยาสิ, ราชา สุตฺวาว ภตฺตปิณฺฑํ ฉเฑฺฑสฺสติฯ อถ รโญฺญ หเตฺถสุ โธเตสุ ปาติํ อปเนตฺวา สิตฺถานิ คเณตฺวา ตทุปิยํ พฺยญฺชนํ ญตฺวา ปุนทิวเส ตาวตเก ตณฺฑุเล หาเรยฺยาสิ, ปาตราเส จ วตฺวา สายมาเส มา วเทยฺยาสี’’ติฯ โส สาธูติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ตํทิวสํ รโญฺญ ปาตราสํ ภุตฺวา คตตฺตา สายมาเส ภควโต อนุสิฏฺฐินิยาเมน คาถํ อภาสิ ฯ ราชา ทสพลสฺส วจนํ สริตฺวา ภตฺตปิณฺฑํ ปาติยํเยว ฉเฑฺฑสิฯ รโญฺญ หเตฺถสุ โธเตสุ ปาติํ อปเนตฺวา สิตฺถานิ คเณตฺวา ตทุปิยํ พฺยญฺชนํ ญตฺวา ปุนทิวเส ตตฺตเก ตณฺฑุเล หริํสุฯ

นาฬิโกทนปรมตาย สณฺฐาสีติ โส กิร มาณโว ทิวเส ทิวเส ตถาคตสฺส สนฺติกํ คจฺฉติ, ทสพลสฺส วิสฺสาสิโก อโหสิฯ อถ นํ เอกทิวสํ ปุจฺฉิ ‘‘ราชา กิตฺตกํ ภุญฺชตี’’ติ? โส ‘‘นาฬิโกทน’’นฺติ อาหฯ วฑฺฒิสฺสติ เอตฺตาวตา ปุริสภาโค เอส, อิโต ปฏฺฐาย คาถํ มา วทีติฯ อิติ ราชา ตเตฺถว สณฺฐาสิฯ **ทิฏฺฐธมฺมิเกน เจว อเตฺถน สมฺปรายิเกน จา**ติ เอเตฺถ สลฺลิขิตสรีรตา ทิฏฺฐธมฺมิกโตฺถ นาม, สีลํ สมฺปรายิกโตฺถฯ โภชเน มตฺตญฺญุตา หิ สีลงฺคํ นาม โหตีติฯ ตติยํฯ

๔. ปฐมสงฺคามสุตฺตวณฺณนา

๑๒๕. จตุเตฺถ **เวเทหิปุโตฺต**ติ **เวเทหี**ติ ปณฺฑิตาธิวจนเมตํ, ปณฺฑิติตฺถิยา ปุโตฺตติ อโตฺถฯ **จตุรงฺคินิ**นฺติ หตฺถิอสฺสรถปตฺติสงฺขาเตหิ จตูหิ องฺคเหิ สมนฺนาคตํฯ **สนฺนยฺหิตฺวา**ติ จมฺมปฏิมุญฺจนาทีหิ สนฺนาหํ กาเรตฺวาฯ **สงฺคาเมสุ**นฺติ ยุชฺฌิํสุฯ เกน การเณน? มหาโกสลรญฺญา กิร พิมฺพิสารสฺส ธีตรํ เทเนฺตน ทฺวินฺนํ รชฺชานํ อนฺตเร สตสหสฺสุฏฺฐาโน กาสิคาโม นาม ธีตุ ทิโนฺนฯ อชาตสตฺตุนา จ ปิตริ มาริเต มาตาปิสฺส รโญฺญ วิโยคโสเกน นจิรเสฺสว มตาฯ ตโต ราชา ปเสนทิ โกสโล – ‘‘อชาตสตฺตุนา มาตาปิตโร มาริตา, มยฺหํ ปิตุ สนฺตโก

คาโม’’ติ ตสฺสตฺถาย อฑฺฒํ กโรติฯ อชาตสตฺตุปิ ‘‘มยฺหํ มาตุ สนฺตโก’’ติ ตสฺส คามสฺสตฺถาย เทฺวปิ มาตุลภาคิเนยฺยา ยุชฺฌึสุฯ

ปาปา เทวทตฺตาทโย มิตฺตา อสฺสาติ **ปาปมิตฺโต**ฯ เตเยวสฺส สหายาติ **ปาปสหาโย**ฯ เตเสฺวว สฺส จิตฺตํ นินฺนํ สมฺปวงฺกนฺติ **ปาปสมฺปวงฺโก**ฯ ปเสนทิสฺส สาริปุตฺตเตฺถราทีนํ วเสน กลฺยาณมิตฺตาทิตา เวทิตพฺพาฯ **ทุกฺขํ เสตี**ติ ชิตานิ หตฺถิอาทีนิ อนุโสจโนฺต ทุกฺขํ สยิสฺสติฯ อิทํ ภควา ปุน ตสฺส ชยการณํ ทิสฺวา อาหฯ **ชยํ เวรํ ปสวตี**ติ ชินโนฺต เวรํ ปสวติ, เวริปุคฺคลํ ลภติฯ จตุตฺถํฯ

๕. ทุติยสงฺคามสุตฺตวณฺณนา

๑๒๖. ปญฺจเม **อพฺภุยฺยาสี**ติ ปราชเย ครหปฺปโตฺต ‘‘อารามํ คนฺตฺวา ภิกฺขูนํ กถาสลฺลาปํ สุณาถา’’ติ รตฺติภาเค พุทฺธรกฺขิเตน นาม วุฑฺฒปพฺพชิเตน ธมฺมรกฺขิตสฺส วุฑฺฒปพฺพชิตสฺส ‘‘สเจ ราชา อิมญฺจ อุปายํ กตฺวา คเจฺฉยฺย, ปุน ชิเนยฺยา’’ติ วุตฺตชยการณํ สุตฺวา อภิอุยฺยาสิฯ

ยาวสฺส อุปกปฺปตีติ ยาว ตสฺส อุปกปฺปติ สยฺหํ โหติฯ **ยทา จเญฺญ**ติ ยทา อเญฺญฯ **วิลุมฺปนฺตี**ติ ตํ วิลุมฺปิตฺวา ฐิตปุคฺคลํ วิลุมฺปนฺติฯ **วิลุมฺปตี**ติ วิลุมฺปิยติฯ **ฐานํ หิ มญฺญตี**ติ ‘‘การณ’’นฺติ หิ มญฺญติฯ **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **เชตารํ ลภเต ชย**นฺติ ชยโนฺต ปุคฺคโล ปจฺฉา เชตารมฺปิ ลภติฯ **โรเสตาร**นฺติ ฆเฏฺฏตารํฯ **โรสโก**ติ ฆฏฺฏโกฯ **กมฺมวิวเฏฺฏนา**ติ กมฺมปริณาเมน, ตสฺส วิลุมฺปนกมฺมสฺส วิปากทาเนนฯ **โส วิลุโตฺต วิลุปฺปตี**ติ โส วิลุมฺปโก วิลุมฺปิยติฯ ปญฺจมํฯ

๖. มลฺลิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. ฉเฏฺฐ **อุปสงฺกมี**ติ มลฺลิกาย เทวิยา คพฺภวุฏฺฐานกาเล สูติฆรํ ปฏิชคฺคาเปตฺวา อารกฺขํ ทตฺวา อุปสงฺกมิฯ **อนตฺตมโน อโหสี**ติ, ‘‘ทุคฺคตกุลสฺส เม ธีตุ มหนฺตํ อิสฺสริยํ ทินฺนํ, สเจ ปุตฺตํ อลภิสฺส, มหนฺตํ สกฺการํ อธิคมิสฺส, ตโต ทานิ ปริหีนา’’ติ อนตฺตมโน อโหสิฯ **เสยฺยา**ติ ทนฺธปญฺญสฺมา เอลมูคปุตฺตโต เอกจฺจา อิตฺถีเยว เสยฺยาฯ **โปสา**ติ โปเสหิฯ **ชนาธิปา**ติ ชนาธิภุํ ราชานํ อาลปติฯ **สสฺสุเทวา**ติ สสฺสุสสุรเทวตาฯ **ทิสมฺปตี**ติ ทิสาเชฏฺฐกาฯ **ตาทิสา สุภคิยา**ติ ตาทิสาย สุภริยายฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. สตฺตเม **สมธิคฺคยฺหา**ติ สมธิคฺคณฺหิตฺวา, อาทิยิตฺวาติ อโตฺถฯ **อปฺปมาโท**ติ การาปกอปฺปมาโทฯ **สโมธาน**นฺติ สมวธานํ อุปเกฺขปํฯ **เอวเมว โข**ติ หตฺถิปทํ วิย หิ การาปกอปฺปมาโท, เสสปทชาตานิ วิย อวเสสา จตุภูมกา กุสลธมฺมาฯ เต หตฺถิปเท เสสปทานิ วิย อปฺปมาเท สโมธานํ คจฺฉนฺติ, อปฺปมาทสฺส อโนฺต ปริวตฺตนฺติฯ ยถา จ หตฺถิปทํ เสสปทานํ อคฺคํ เสฏฺฐํ, เอวํ อปฺปมาโท เสสธมฺมานนฺติ ทเสฺสติฯ มหคฺคตโลกุตฺตรธมฺมานมฺปิ เหส ปฏิลาภกเฏฺฐน โลกิโยปิ สมาโน อคฺคว โหติฯ

อปฺปมาทํ ปสํสนฺตีติ ‘‘เอตานิ อายุอาทีนิ ปตฺถยเนฺตน อปฺปมาโทว กาตโพฺพ’’ติ อปฺปมาทเมว ปสํสนฺติฯ ยสฺมา วา ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ, ตสฺมา อายุอาทีนิ ปตฺถยเนฺตน อปฺปมาโทว กาตโพฺพติ อโตฺถฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ อตฺถปฏิลาภาฯ สตฺตมํฯ

๘. กลฺยาณมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. อฏฺฐเม **โส จ โข กลฺยาณมิตฺตสฺสา**ติ โส จายํ ธมฺโม กลฺยาณมิตฺตเสฺสว สฺวากฺขาโต นาม โหติ, น ปาปมิตฺตสฺสาติฯ กิญฺจาปิ หิ ธมฺโม สเพฺพสมฺปิ สฺวากฺขาโตว, กลฺยาณมิตฺตสฺส ปน สุสฺสูสนฺตสฺส สทฺทหนฺตสฺส อตฺถํ ปูเรติ เภสชฺชํ วิย วฬญฺชนฺตสฺส น อิตรสฺสาติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ **ธมฺโม**ติ เจตฺถ เทสนาธมฺโม เวทิตโพฺพฯ

อุปฑฺฒมิทนฺติ เถโร กิร รโหคโต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ สมณธมฺโม นาม โอวาทเก อนุสาสเก กลฺยาณมิเตฺต สติ ปจฺจตฺตปุริสกาเร ฐิตสฺส สมฺปชฺชติ, อุปฑฺฒํ กลฺยาณมิตฺตโต โหติ, อุปฑฺฒํ ปจฺจตฺตปุริสการโต’’ติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อหํ ปเทสญาเณ ฐิโต นิปฺปเทสํ จิเนฺตตุํ น สโกฺกมิ, สตฺถารํ ปุจฺฉิตฺวา นิกฺกโงฺข ภวิสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหฯ **พฺรหฺมจริยสฺสา**ติ อริยมคฺคสฺสฯ **ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา**ติ ยา เอสา กลฺยาณมิตฺตตา นาม, สา อุปฑฺฒํ, ตโต อุปฑฺฒํ อาคจฺฉตีติ อโตฺถฯ อิติ เถเรน ‘‘อุปฑฺฒุปฑฺฒา สมฺมาทิฎฺฐิอาทโย กลฺยาณมิตฺตโต อาคจฺฉนฺติ, อุปฑฺฒุปฑฺฒา ปจฺจตฺตปุริสการโต’’ติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ เถรสฺส อยํ มโนรโถ, ยถา ปน พหูหิ สิลาถเมฺภ อุสฺสาปิเต, ‘‘เอตฺตกํ ฐานํ อสุเกน อุสฺสาปิตํ, เอตฺตกํ อสุเกนา’’ติ วินิโพฺภโค นตฺถิ, ยถา จ มาตาปิตโร นิสฺสาย อุปฺปเนฺนสุ ปุเตฺตสุ ‘‘เอตฺตกํ มาติโต นิพฺพตฺตํ, เอตฺตกํ ปิติโต’’ติ วินิโพฺภโค นตฺถิ, เอวํ อิธาปิ อวินิโพฺภคธมฺม เหส, ‘‘เอตฺตกํ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนํ กลฺยาณมิตฺตโต นิพฺพตฺตํ, เอตฺตกํ ปจฺจตฺตปุริสการโต’’ติ น สกฺกา ลทฺธุํ, กลฺยาณมิตฺตตาย ปน อุปฑฺฒคุโณ ลพฺภตีติ เถรสฺส อชฺฌาสเยน **อุปฑฺฒํ** นาม ชาตํ, สกลคุโณ ปฏิลพฺภตีติ ภควโต อชฺฌาสเยน **สกลํ** นาม ชาตํฯ **กลฺยาณมิตฺตตา**ติ เจตํ ปุพฺพภาคปฏิลาภงฺคํ นามาติ คหิตํฯ อตฺถโต กลฺยาณมิตฺตํ นิสฺสาย ลทฺธา สีลสมาธิวิปสฺสนาวเสน จตฺตาโร ขนฺธาฯ สงฺขารกฺขโนฺธติปิ วทนฺติเยวฯ

มา เหวํ, อานนฺทาติ, อานนฺท, มา เอวํ อภณิ, พหุสฺสุโต ตฺวํ เสขปฏิสมฺภิทปฺปโตฺต อฏฺฐ วเร คเหตฺวา มํ อุปฎฺฐหสิ, จตูหิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺมหิ สมนฺนาคโต, ตาทิสสฺส เอวํ กเถตุํ น วฎฺฎติฯ **สกลเมว หิทํ, อานนฺท, พฺรหฺมจริยํ, ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา**ติ อิทํ ภควา – ‘‘จตฺตาโร มคฺคา จตฺตาริ ผลานิ ติโสฺส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา สพฺพํ กลฺยาณมิตฺตมูลกเมว โหตี’’ติ สนฺธายาหฯ อิทานิ วจีเภเทเนว การณํ ทเสฺสโนฺต **กลฺยาณมิตฺตเสฺสต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาฎิกงฺข**นฺติ ปาฎิกงฺขิตพฺพํ อิจฺฉิตพฺพํ, อวสฺสํภาวีติ อโตฺถฯ

อิธาติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **สมฺมาทิฎฺฐิํ ภาเวตี**ติอาทีสุ อฎฺฐนฺนํ อาทิปทานํเยว ตาว อยํ สเงฺขปวณฺณนา – สมฺมา ทสฺสนลกฺขณา สมฺมาทิฎฺฐิฯ สมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณ สมฺมาสงฺกโปฺปฯ สมฺมา ปริคฺคหณลกฺขณา สมฺมาวาจาฯ สมฺมา สมุฎฺฐาปนลกฺขโณ สมฺมากมฺมโนฺตฯ สมฺมา โวทาปนลกฺขณา สมฺมาอาชีโวฯ สมฺมา ปคฺคหลกฺขโณ สมฺมาวายาโมฯ สมฺมา อุปฎฺฐานลกฺขณา สมฺมาสติฯ สมฺมา สมาธานลกฺขโณ สมฺมาสมาธิฯ

เตสุ เอเกกสฺส ตีณิ กิจฺจานิ โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฎฺฐิ ตาว อเญฺญหิปิ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธิํ มิจฺฉาทิฎฺฐิํ ปชหติ, นิโรธํ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ปสฺสติ ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหวิธมนวเสน อสโมฺมหโตฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ตเถว มิจฺฉาสงฺกปฺปาทีนิ จ ปชหนฺติ, นิโรธญฺจ อารมฺมณํ กโรนฺติฯ วิเสสโต ปเนตฺถ สมฺมาทิฎฺฐิ สหชาตธเมฺม สมฺมา ทเสฺสติ ฯ สมฺมาสงฺกโปฺป สหชาตธเมฺม อภินิโรเปติ, สมฺมาวาจา สมฺมา ปริคฺคณฺหาติ, สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมา สมุฎฺฐาเปติ, สมฺมาอาชีโว สมฺมา โวทาเปติ , สมฺมาวายาโม สมฺมา ปคฺคณฺหาติ, สมฺมาสติ สมฺมา อุปฎฺฐาเปติ, สมฺมาสมาธิ สมฺมา ทหติฯ

อปิเจสา สมฺมาทิฏฺฐิ นาม ปุพฺพภาเค นานาขณา นานารมฺมณา โหติ, มคฺคกาเล เอกกฺขณา เอการมฺมณาฯ กิจฺจโต ปน สมฺมาทิฏฺฐิ ทุเกฺข ญาณนฺติอาทีนิ จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ปุพฺพภาเค นานาขณา นานารมฺมณา โหนฺติ, มคฺคกาเล เอกกฺขณา เอการมฺมณาฯ เตสุ สมฺมาสงฺกโปฺป กิจฺจโต เนกฺขมฺมสงฺกโปฺปติอาทีนิ ตีณิ นามานิ ลภติฯ สมฺมาวาจาทโย ตโย วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาโยปิ, มคฺคกฺขเณ ปน วิรติโยวฯ สมฺมาวายาโม สมฺมาสตีติ อิทมฺปิ ทฺวยํ กิจฺจโต สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสน จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ สมฺมาสมาธิ ปน ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ สมฺมาสมาธิเยวฯ

เอวํ ตาว ''สมฺมาทิฏฺฐิ''นฺติอาทินา นเยน วุตฺตานํ อฏฺฐนฺนํ อาทิปทานํเยว อตฺถวณฺณนํ ญตฺวา อิทานิ **ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต**นฺติอาทีสุ เอวํ ญาตโพฺพฯ **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติ, อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน ปุนปฺปุนํ ชเนติ, อภินิพฺพเตฺตตีติ อโตฺถฯ **วิเวกนิสฺสิต**นฺติ วิเวกํ นิสฺสิตํ, วิเวเก วา นิสฺสิตนฺติ วิเวกนิสฺสิตํฯ **วิเวโก**ติ วิวิตฺตตาฯ วิวิตฺตตา จายํ ตทงฺควิเวโก, วิกฺขมฺภน-สมุเจฺฉท-ปฏิปฺปสฺสทฺธิ-นิสฺสรณวิเวโกติ ปญฺจวิโธฯ เอวเมตสฺมึ ปญฺจวิเธ วิเวเกฯ **วิเวกนิสฺสิต**นฺติ ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตญฺจ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวตีติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ อยํ อริยมคฺคภาวนานุยุโตฺต โยคี วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ, มคฺคกาเล ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ, อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติฯ เอส นโย **วิราคนิสฺสิตา**ทีสุฯ วิเวกตฺถา เอว หิ วิราคาทโย ฯ

เกวลเญฺจตฺถ โวสฺสโคฺค ทุวิโธ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค จาติฯ ตตฺถ **ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนากฺขเณ จ ตทงฺควเสน, มคฺคกฺขเณ จ สมุเจฺฉทวเสน กิเลสปฺปหานํฯ **ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนากฺขเณ ตนฺนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ ปน อารมฺมณกรเณน นิพฺพานปกฺขนฺทนํ, ตทุภยมฺปิ อิมสฺมึ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเก อตฺถวณฺณนานเย วฏฺฏติฯ ตถา หิ อยํ สมฺมาทิฏฺฐิ ยถาวุเตฺตน ปกาเรน กิเลเส จ ปริจฺจชติ, นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทติฯ

โวสฺสคฺคปริณามินฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน โวสฺสคฺคตฺถํ ปริณมนฺตํ ปริณตญฺจ, ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจาติ อิทํ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ อริยมคฺคภาวนานุยุโตฺต ภิกฺขุ ยถา สมฺมาทิฏฺฐิ กิเลสปริจฺจาคโวสฺสคฺคตฺถํ นิพฺพานปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺถญฺจ ปริปจฺจติ, ยถา จ ปริปกฺกา โหติ, ตถา นํ ภาเวตีติฯ เอส นโย เสสมคฺคเงฺคสุฯ

อาคมฺมาติ อารพฺภ สนฺธาย ปฏิจฺจฯ **ชาติธมฺมา**ติ ชาติสภาวา ชาติปกติกาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สกโล อริยมโคฺคปิ กลฺยาณมิตฺตํ นิสฺสาย ลพฺภติ, ตสฺมาฯ **หนฺทา**ติ ววสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **อปฺปมาทํ ปสํสนฺตี**ติ อปฺปมาทํ วณฺณยนฺติ, ตสฺมา อปฺปมาโท กาตโพฺพฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ อตฺถปฏิลาภาฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ปฐมอปุตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๐. นวเม **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺส ทิวา, มชฺฌนฺหิกสมเยติ อโตฺถฯ **สาปเตยฺย**นฺติ ธนํฯ **โก ปน วาโท รูปิยสฺสา**ติ สุวณฺณรชตตมฺพโลหกาฬโลหผาลกจฺฉปกาทิเภทสฺส ฆนกตสฺส เจว ปริโภคภาชนาทิเภทสฺส จ รูปิยภณฺฑสฺส ปน โก วาโท? ''เอตฺตกํ นามา''ติ กา ปริเจฺฉทกถาติ อโตฺถฯ **กณาชก**นฺติ สกุณฺฑกภตฺตํฯ **พิลงฺคทุติย**นฺติ กญฺชิกทุติยํฯ **สาณ**นฺติ สาณวากมยํ ฯ **ติปกฺขวสน**นฺติ ตีณิ ขณฺฑานิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ สิพฺพิตฺวา กตนิวาสนํฯ

อสปฺปุริโสติ ลามกปุริโสฯ **อุทฺธคฺคิก**นฺติอาทีสุ อุปรูปริภูมีสุ ผลทานวเสน อุทฺธํ อคฺคมสฺสาติ **อุทฺธคฺคิกา**ฯ สคฺคสฺส หิตา ตตฺรุปปตฺติชนนโตติ **โสวคฺคิกา**ฯ นิพฺพตฺตฏฺฐาเนสุ สุโข วิปาโก อสฺสาติ **สุขวิปากา**ฯ สุฏฺฐุ อคฺคานํ ทิพฺพวณฺณาทีนํ วิเสสานํ นิพฺพตฺตนโต **สคฺคสํวตฺตนิกา**ฯ เอวรูปํ ทกฺขิณทานํ น ปติฏฺฐาเปตีติฯ

สาโตทกาติ มธุโรทกาฯ **เสโตฺตทกา**ติ วีจีนํ ภินฺนฏฺฐาเน อุทกสฺส เสตตาย เสโตทกาฯ **สุปติตฺถา**ติ สุนฺทรติตฺถาฯ **ตํ ชโน**ติ เยน อุทเกน สาโตทกา, ตํ อุทกํ ชโน ภาชนานิ ปูเรตฺวา เนว หเรยฺยฯ **น ยถาปจฺจยํ วา กเรยฺยา**ติ, ยํ ยํ อุทเกน อุทกกิจฺจํ กาตพฺพํ, ตํ ตํ น กเรยฺยฯ **ตทเปยฺยมาน**นฺติ ตํ อเปยฺยมานํฯ **กิจฺจกโร จ โหตี**ติ อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจกโร เจว กุสลกิจฺจกโร จ, ภุญฺชติ จ, กมฺมเนฺต จ ปโยเชติ, ทานญฺจ เทตีติ อโตฺถฯ นวมํฯ

๑๐. ทุติยอปุตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. ทสเม **ปิณฺฑปาเตน ปฏิปาเทสี**ติ ปิณฺฑปาเตน สทฺธิํ สํโยเชสิ, ปิณฺฑปาตํ อทาสีติ อโตฺถฯ **ปกฺกามี**ติ เกนจิเทว ราชุปฏฺฐานาทินา กิเจฺจน คโตฯ **ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อโหสี**ติ โส กิร อเญฺญสุปิ ทิวเสสุ ตํ ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ปสฺสติ, ทาตุํ ปนสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมิํ ปน ทิวเส อยํ ปทุมวติเทวิยา ตติยปุโตฺต ตคฺครสิขี ปเจฺจกพุโทฺธ คนฺธมาทนปพฺพเต ผลสมาปตฺติสุเขน วีตินาเมตฺวา ปุพฺพณฺหสมเย วุฏฺฐาย อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา มโนสิลาตเล นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อิทฺธิยา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา นครทฺวาเร โอรุยฺห จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตมาทาย นครวาสีนํ ฆรทฺวาเรสุ สหสฺสภณฺฑิกํ ฐเปโนฺต วิย ปาสาทิเกหิ อภิกฺกนฺตาทีหิ อนุปุเพฺพน เสฏฺฐิโน ฆรทฺวารํ สมฺปโตฺตฯ ตํทิวสญฺจ เสฏฺฐิ ปาโตว อุฏฺฐาย ปณีตโภชนํ ภุญฺชิตฺวา, ฆรทฺวารโกฏฺฐเก อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา, ทนฺตนฺตรานิ โสเธโนฺต นิสิโนฺน โหติฯ โส ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา, ตํทิวสํ ปาโต ภุตฺวา นิสินฺนตฺตา ทานจิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา, ภริยํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘อิมสฺส สมณสฺส ปิณฺฑปาตํ เทหี’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ

เสฏฺฐิภริยา จิเนฺตสิ – ‘‘มยา เอตฺตเกน กาเลน อิมสฺส ‘เทถา’ติ วจนํ น สุตปุพฺพํ, ทาเปโนฺตปิ จ อชฺช น ยสฺส วา ตสฺส วา ทาเปติ, วีตราคโทสโมหสฺส วนฺตกิเลสสฺส โอหิตภารสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ทาเปติ, ยํ วา ตํ วา อทตฺวา ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ทสฺสามี’’ติ, ฆรา นิกฺขมฺม ปเจฺจกพุทฺธํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปตฺตํ อาทาย อโนฺตนิเวสเน ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา สุปริสุทฺธหิ สาลิตณฺฑุเลหิ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ตทนุรูปํ ขาทนียํ พฺยญฺชนํ สุเปยฺยญฺจ สลฺลเกฺขตฺวา ปตฺตํ ปูเรตฺวา พหิ คเนฺธหิ สมลงฺกริตฺวา ปเจฺจกพุทฺธสฺส หเตฺถสุ ปติฏฺฐเปตฺวา วนฺทิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ – ‘‘อเญฺญสมฺปิ ปเจฺจกพุทฺธานํ สงฺคหํ กริสฺสามี’’ติ อปริภุญฺชิตฺวาว อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โสปิ โข เสฏฺฐิ พาหิรโต อาคจฺฉโนฺต ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา มยํ ‘‘ตุมฺหากํ ปิณฺฑปาตํ เทถา’’ติ วตฺวา ปกฺกนฺตา, อปิ โว ลโทฺธติ? อาม, เสฏฺฐิ ลโทฺธติฯ ‘‘ปสฺสามี’’ติ คีวํ อุกฺขิปิตฺวา โอโลเกสิฯ อถสฺส ปิณฺฑปาตคโนฺธ อุฏฺฐหิตฺวา นาสาปุฏํ ปหริฯ โส จิตฺตํ สํยเมตุํ อสโกฺกโนฺต ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อาโหสีติฯ

วรเมตนฺติอาทิ วิปฺปฏิสารสฺส อุปฺปนฺนาการทสฺสนํฯ **ภาตุ จ ปน เอกปุตฺตกํ สาปเตยฺยสฺส การณา ชีวิตา โวโรเปสี**ติ ตทา กิรสฺส อวิภเตฺตเยว กุฏุเมฺพ มาตาปิตโร จ เชฏฺฐภาตา จ กาลมกํสุฯ โส ภาตุชายาย สทฺธิํเยว สํวาสํ กเปฺปสิฯ ภาตุ ปนสฺส เอโก ปุโตฺต โหติ, ตํ วีถิยา กีฬนฺตํ มนุสฺสา วทนฺติ – ‘‘อยํ ทาโส อยํ ทาสี อิทํ ยานํ อิทํ ธนํ ตว สนฺตก’’นฺติฯ โส เตสํ กถํ คเหตฺวา – ‘‘อยํ ทาโส มยฺหํ สนฺตก’’นฺติอาทีนิ กเถติฯ

อถสฺส จูฬปิตา จินฺเตสิ – ‘‘อยํ ทารโก อิทาเนว เอวํ กเถสิ, มหลฺลกกาเล กุฏุมฺพํ มเชฺฌ ภินฺทาเปยฺย, อิทาเนวสฺส กตฺตพฺพํ กริสฺสามี’’ติ เอกทิวสํ วาสึ อาทาย – ‘‘เอหิ ปุตฺต, อรญฺญํ คจฺฉามา’’ติ ตํ อรญฺญํ เนตฺวา วิรวนฺตํ วิรวนฺตํ มาเรตฺวา อาวาเฏ ปกฺขิปิตฺวา ปํสุนา ปฏิจฺฉาเทสิฯ อิทํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สตฺตกฺขตฺตุ**นฺติ สตฺตวาเรฯ ปุพฺพปจฺฉิมเจตนาวเสน เจตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอกปิณฺฑปาตทานสฺมิญฺหิ เอกาว เจตนา เทฺว ปฏิสนฺธิโย น เทติ, ปุพฺพปจฺฉิมเจตนาหิ ปเนส สตฺตกฺขตฺตุํ สเคฺค, สตฺตกฺขตฺตุํ เสฏฺฐิกุเล นิพฺพโตฺตฯ **ปุราณ**นฺติ ปเจฺจกสมฺพุทฺธสฺส ทินฺนปิณฺฑปาตเจตนากมฺมํฯ

ปริคฺคหนฺติ ปริคฺคหิตวตฺถุํฯ **อนุชีวิโน**ติ เอกํ มหากุลํ นิสฺสาย ปณฺณาสมฺปิ สฏฺฐิปิ กุลานิ ชีวนฺติ, เต มนุเสฺส สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สพฺพํ นาทาย คนฺตพฺพ**นฺติ สพฺพเมตํ น อาทิยิตฺวา คนฺตพฺพํฯ **สพฺพํ นิกฺขิปฺปคามิน**นฺติ สพฺพเมตํ นิกฺขิปฺปสภาวํ, ปริจฺจชิตพฺพสภาวเมวาติ อโตฺถฯ ทสมํฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม ‘‘นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทิเกน ตเมน ยุโตฺตติ **ตโม**ฯ กายทุจฺจริตาทีหิ ปุน นิรยตมูปคมนโต **ตมปรายโณ**ฯ อิติ อุภเยนปิ ขนฺธตโมว กถิโต โหติฯ ‘‘อุเจฺจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทิเกน โชตินา ยุตฺตโต **โชติ,** อาโลกีภูโตติ วุตฺตํ โหติฯ กายสุจริตาทีหิ ปุน สคฺคูปปตฺติโชติภาวูปคมนโต **โชติปรายโณ**ฯ อิมินา นเยน อิตเรปิ เทฺว เวทิตพฺพาฯ

เวนกุเลติ วิลีวการกุเลฯ **เนสาทกุเล**ติ มิคลุทฺทกาทีนํ กุเลฯ **รถการกุเล**ติ จมฺมการกุเลฯ **ปุกฺกุสกุเล**ติ ปุปฺผฉฑฺฑกกุเลฯ **กสิรวุตฺติเก**ติ ทุกฺขวุตฺติเกฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติ ปํสุปิสาจโก วิย ฌามขาณุวโณฺณฯ **ทุทฺทสิโก**ติ วิชาตมาตุยาปิ อมนาปทสฺสโน ฯ **โอโกฏิมโก**ติ ลกุณฺฑโกฯ **กาโณ**ติ เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วาฯ **กุณี**ติ เอกหตฺถกุณี วา อุภยหตฺถกุณี วาฯ **ขโญฺช**ติ เอกปาทขโญฺช วา อุภยปาทขโญฺช วาฯ **ปกฺขหโต**ติ หตปโกฺข ปีฐสปฺปีฯ **ปทีเปยฺยสฺสา**ติ เตลกปลฺลกาทิโน ปทีปอุปกรณสฺสฯ **เอวํ โข, มหาราชา**ติ เอตฺถ เอโก ปุคฺคโล พหิทฺธา อาโลกํ อทิสฺวา มาตุกุจฺฉิสฺมึเยว กาลํ กตฺวา อปาเยสุ นิพฺพตฺตโนฺต สกลํ กปฺปมฺปิ สํสรติ, โสปิ ตโมตมปรายโณวฯ โส ปน กุหกปุคฺคโล ภเวยฺยฯ กุหกสฺส หิ เอวรูปา นิพฺพตฺติ โหตีติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ ‘‘นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต โหติ จณฺฑาลกุเล วา’’ติอาทีหิ อาคมนวิปตฺติ เจว ปุพฺพุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺติ จ ทสฺสิตาฯ **ทลิเทฺท**ติอาทีหิ ปวตฺตปจฺจยวิปตฺติฯ **กสิรวุตฺติเก**ติอาทีหิ อาชีวุปายวิปตฺติฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติอาทีหิ อตฺตภาววิปตฺติฯ **พวฺหาพาโธ**ติอาทีหิ ทุกฺขการณสมาโยโคฯ **น ลาภี**ติอาทีหิ สุขการณวิปตฺติ เจว อุปโภควิปตฺติ จฯ **กาเยน ทุจฺจริต**นฺติอาทีหิ ตมปรายณภาวสฺส การณสมาโยโคฯ **กายสฺส เภทา**ติอาทีหิ สมฺปรายิกตมูปคโมฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ

อโกฺกสตีติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสติฯ **ปริภาสตี**ติ, ‘‘กสฺมา ติฏฺฐถ? กึ ตุเมฺหหิ อมฺหากํ กสิกมฺมาทีนิ กตานี’’ติอาทีหิ? ปริภววจเนหิ ปริภาสติฯ **โรสโก**ติ ฆฏฺฏโกฯ **อพฺยคฺคมนโส**ติ เอกคฺคจิโตฺตฯ ปฐมํฯ

๒. อยฺยิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. ทุติเย **ชิณฺณา**ติ ชราชิณฺณาฯ **วุฑฺฒา**ติ วโยวุฑฺฒาฯ **มหลฺลิกา**ติ ชาติมหลฺลิกาฯ **อทฺธคตา**ติ อทฺธํ จิรกาลํ อติกฺกนฺตาฯ **วโยอนุปฺปตฺตา**ติ ปจฺฉิมวยํ สมฺปตฺตาฯ **ปิยา มนาปา**ติ รโญฺญ กิร มาตริ มตาย อยฺยิกา มาตุฏฺฐาเน ฐตฺวา ปฏิชคฺคิ, เตนสฺส อยฺยิกาย พลวเปมํ อุปฺปชฺชิฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **หตฺถิรตเนนา**ติ สตสหสฺสคฺฆนโก หตฺถี สตสหสฺสคฺฆนเกน อลงฺกาเรน อลงฺกโต หตฺถิรตนํ นามฯ **อสฺสรตเนปิ** เอเสว นโยฯ **คามวโร**ปิ สตสหสฺสุฏฺฐานกคาโมวฯ **สพฺพานิ ตานิ เภทนธมฺมานี**ติ เตสุ หิ กิญฺจิ กริยมานเมว ภิชฺชติ, กิญฺจิ กตปริโยสิตํ จกฺกโต อนปนีตเมว, กิญฺจิ อปเนตฺวา ภูมิยํ ฐปิตมตฺตํ, กิญฺจิ ตโต ปรํ, เอวเมว สเตฺตสุปิ โกจิ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา มรติ, โกจิ มูฬฺหคพฺภาย มาตริ มาตุกุจฺฉิโต อนิกฺขโนฺตว, โกจิ นิกฺขนฺตมโตฺต, โกจิ ตโต ปรนฺติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ ทุติยํฯ

๑๓๔. ตติเย สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ ตติยํฯ

๔. อิสฺสตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. จตุตฺถสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโปฯ ภควโต กิร ปฐมโพธิยํ มหาลาภสกฺกาโร อุทปาทิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จฯ ติตฺถิยา หตลาภสกฺการา หุตฺวา กุเลสุ เอวํ กเณฺณนฺตา วิจรนฺติ – ‘‘สมโณ โคตโม เอวมาห, ‘มยฺหเมว ทานํ ทาตพฺพํ, น อเญฺญสํ ทานํ ทาตพฺพํฯ มยฺหเมว สาวกานํ ทานํ ทาตพฺพํ, น อเญฺญสํ สาวกานํ ทานํ ทาตพฺพํฯ มยฺหเมว ทินฺนํ มหปฺผลํ, น อเญฺญสํ ทินฺนํ มหปฺผลํฯ มยฺหเมว สาวกานํ ทินฺนํ มหปฺผลํ, น อเญฺญสํ สาวกานํ ทินฺนํ มหปฺผล’นฺติฯ ยุตฺตํ นุ โข สยมฺปิ ภิกฺขาจารนิสฺสิเตน ปเรสํ ภิกฺขาจารนิสฺสิตานํ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ อนฺตรายํ กาตุํ, อยุตฺตํ กโรติ อนนุจฺฉวิก’’นฺติฯ สา กถา ปตฺถรมานา ราชกุลํ สมฺปตฺตาฯ ราชา สุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อฏฺฐานเมตํ ยํ ตถาคโต ปเรสํ ลาภนฺตรายํ กเรยฺยฯ เอเต ตถาคตสฺส อลาภาย อยสาย ปริสกฺกนฺติฯ สจาหํ อิเธว ฐตฺวา ‘มา เอวํ อโวจุตฺถ, น สตฺถา เอวํ กเถตี’ติ วเทยฺยํ, เอวํ สา กถา นิชฺฌตฺตึ น คเจฺฉยฺย, อิมสฺส มหาชนสฺส สนฺนิปติตกาเลเยว นํ นิชฺฌาเปสฺสามี’’ติ เอกํ ฉณทิวสํ อาคเมโนฺต ตุณฺหี อโหสิฯ

อปเรน สมเยน มหาฉเณ สมฺปเตฺต ‘‘อยํ อิมสฺส กาโล’’ติ นคเร เภรึ จราเปสิ – ‘‘สทฺธา วา อสฺสทฺธา วา สมฺมาทิฏฺฐิกา วา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา วา เคหรกฺขเก ทารเก วา มาตุคาเม วา ฐเปตฺวา อวเสสา เย วิหารํ นาคจฺฉนฺติ, ปณฺณาสํ ทโณฺฑ’’ติฯ สยมฺปิ ปาโตว นฺหตฺวา กตปาตราโส สพฺพาภรณปฏิมณฺฑิโต มหตา พลกาเยน สทฺธึ วิหารํ อคมาสิฯ คจฺฉโนฺต จ จิเนฺตสิ – ‘‘ภควา ตุเมฺห กิร เอวํ วทถ ‘มยฺหเมว ทานํ ทาตพฺพํ…เป.… น อเญฺญสํ สาวกานํ ทินฺนํ มหปฺผล’นฺติ เอวํ ปุจฺฉิตุํ อยุตฺตํ, ปญฺหเมว ปุจฺฉิสฺสามิ, ปญฺหํ กเถโนฺต จ เม ภควา อวสาเน ติตฺถิยานํ วาทํ ภญฺชิสฺสตี’’ติฯ โส ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต **กตฺถ นุ โข, ภเนฺต, ทานํ ทาตพฺพ**นฺติ อาหฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ ปุคฺคเล จิตฺตํ ปสีทติ, ตสฺมึ ทาตพฺพํ, ตสฺส วา ทาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

เอวํ วุเตฺต ราชา เยหิ มนุเสฺสหิ ติตฺถิยานํ วจนํ อาโรจิตํ, เต โอโลเกสิฯ เต รญฺญา โอโลกิตมตฺตาว มงฺกุภูตา อโธมุขา ปาทงฺคุฏฺฐเกน ภูมึ เลขมานา อฏฺฐํสุฯ ราชา – ‘‘เอกปเท

เนว, ภเนฺต, หตา ติตฺถิยา’’ติ มหาชนํ สาเวโนฺต มหาสเทฺทน อภาสิฯ เอวญฺจ ปน ภาสิตฺวา – ‘‘ภควา จิตฺตํ นาม นิคณฺฐาเจลกปริพฺพาชกาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ ปสีทติ , กตฺถ ปน, ภเนฺต, ทินฺนํ มหปฺผล’’นฺติ ปุจฺฉิฯ **อญฺญํ โข เอต**นฺติ, ‘‘มหาราช, อญฺญํ ตยา ปฐมํ ปุจฺฉิตํ, อญฺญํ ปจฺฉา, สลฺลเกฺขหิ เอตํ, ปญฺหากถนํ ปน มยฺหํ ภาโร’’ติ วตฺวา **สีลวโต โข**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิธ ตฺยสฺสา**ติ อิธ เต อสฺสฯ **สมฺปพฺยูโฬฺห**ติ ราสิภูโตฯ **อสิกฺขิโต**ติ ธนุสิปฺป อสิกฺขิโตฯ **อกตหโตฺถ**ติ มุฎฺฐิพนฺธาทิวเสน อสมฺปาทิตหโตฺถฯ **อกตโยโคฺค**ติ ติณปุญฺชมตฺติกาปุญฺชาทีสุ อกตปริจโยฯ **อกตูปาสโน**ติ ราชราชมหามตฺตานํ อทสฺสิตสรเกฺขโปฯ **ฉมฺภี**ติ ปเวธิตกาโยฯ

กามจฺฉโนฺท ปหีโนติอาทีสุ อรหตฺตมเคฺคน กามจฺฉโนฺท ปหีโน โหติ, อนาคามิมเคฺคน พฺยาปาโท , อรหตฺตมเคฺคเนว ถินมิทฺธํ, ตถา อุทฺธจฺจํ, ตติเยเนว กุกฺกุจฺจํ, ปฐมมเคฺคน วิจิกิจฺฉา ปหีนา โหติฯ **อเสเกฺขน สีลกฺขเนฺธนา**ติ อเสกฺขสฺส สีลกฺขโนฺธ อเสโกฺข สีลกฺขโนฺธ นามฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เอตฺถ จ ปุริเมหิ จตูหิ ปเทหิ โลกิยโลกุตฺตรสีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติโย กถิตาฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ โหติ, ตํ โลกิยเมวฯ

อิสฺสตฺถนฺติ อุสฺสิปฺปํฯ **พลวีริย**นฺติ เอตฺถ พลํ นาม วาโยธาตุ, **วีริยํ** กายิกเจตสิกวีริยเมวฯ **ภเร**ติ ภเรยฺยฯ **นาสูรํ ชาติปจฺจยา**ติ, ‘‘อยํ ชาติสมฺปโนฺน’’ติ เอวํ ชาติการณา อสูรํ น ภเรยฺยฯ

ขนฺติโสรจฺจนฺติ เอตฺถ **ขนฺตี**ติ อธิวาสนขนฺติ, **โสรจฺจ**นฺติ อรหตฺตํฯ **ธมฺมา**ติ เอเต เทวธมฺมาฯ **อสฺสเม**ติ อาวสเถฯ **วิวเน**ติ อรญฺญฎฺฐาเน, นิรุทเก อรเญฺญ จตุรสฺสโปกฺขรณิอาทีนิ การเยติ อโตฺถฯ **ทุเคฺค**ติ วิสมฎฺฐาเนฯ **สงฺกมนานี**ติ ปณฺณาสหตฺถสฎฺฐิหตฺถานิ สโมกิณฺณปริสุทฺธวาลิกานิ สงฺกมนานิ กเรยฺยฯ

อิทานิ เอเตสุ อรญฺญเสนาสเนสุ วสนฺตานํ ภิกฺขูนํ ภิกฺขาจารวตฺตํ อาจิกฺขโนฺต **อนฺนํ ปาน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เสนาสนานี**ติ มญฺจปีฐาทีนิฯ **วิปฺปสเนฺนนา**ติ ขีณาสวสฺส เทโนฺตปิ สกเงฺขน กิเลสมลิเนน จิเตฺตน อทตฺวา วิปฺปสเนฺนเนว จิเตฺตน ทเทยฺยฯ **ถนย**นฺติ คชฺชโนฺตฯ **สตกฺกกู**ติ สตสิขโร, อเนกกูโฎติ อโตฺถฯ **อภิสงฺขจฺจา**ติ อภิสงฺขริตฺวา สโมธาเนตฺวา ราสิํ กตฺวาฯ

อาโมทมาโนติ ตุฎฺฐมานโส หุตฺวาฯ **ปกิเรตี**ติ ทานเคฺค วิจิรติ, ปกิรโนฺต วิย วา ทานํ เทติฯ **ปุญฺญธารา**ติ อเนกทานเจตนามยา ปุญฺญธาราฯ **ทาตารํ อภิวสฺสตี**ติ ยถา อากาเส สมุฎฺฐิตเมโฆ นิกฺขนฺตา อุทกธารา ปถวิํ สิเนหยนฺตี เตเมนฺตี กิเลทยนฺตี อภิวสฺสติ, เอวเมว อยมฺปิ ทายกสฺส อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนา ปุญฺญธารา ตเมว ทาตารํ อโนฺต สิเนเหติ ปูเรติ อภิสเนฺทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ทาตารํ อภิวสฺสตี’’ติฯ จตุตฺถํฯ

๕. ปพฺพตูปมสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. ปญฺจเม **มุทฺธาวสิตฺตาน**นฺติ ขตฺติยาภิเสเกน มุทฺธนิ อวสิตฺตานํ กตาภิเสกานํฯ **กามเคธปริยุฎฺฐิตาน**นฺติ กาเมสุ เคเธน ปริยุฎฺฐิตานํ อภิภูตานํฯ **ชนปทตฺถาวริยปฺปตฺตาน**นฺติ ชนปเท ถิรภาวปฺปตฺตานํฯ **ราชกรณียานี**ติ ราชกมฺมานิ ราชูหิ กตฺตพฺพกิจฺจานิฯ **เตสฺ ขฺวาห**นฺติ เตสุ อหํฯ **อุสฺสุกฺกมาปโนฺน**ติ พฺยาปารํ อาปโนฺนฯ เอส กิร ราชา ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ภควโต อุปฎฺฐานํ คจฺฉติ, อนฺตราคมนานิ พหูนิปิ โหนฺติฯ ตสฺส นิพทฺธํ คจฺฉโต พลกาโย มหาปิ โหติ อโปฺปปิฯ อเถกทิวสํ ปญฺจสตา โจรา จินฺตยิํสุ – ‘‘อยํ ราชา อเวลาย อเปฺปน

พเลน สมณสฺส โคตมสฺส อุปฏฺฐานํ คจฺฉติ, อนฺตรามคฺเค นํ คเหตฺวา รชฺชํ คณฺหิสฺสามา’’ติฯ เต อนฺธวเน นิลียึสุฯ ราชาโน จ นาม มหาปุญฺญา โหนฺติฯ อถ เตสํเยว อพฺภนฺตรโต เอโก ปุริโส นิกฺขมิตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา มหนฺตํ พลกายํ อาทาย อนฺธวนํ ปริวาเรตฺวา เต สเพฺพ คเหตฺวา อนฺธวนโต ยาว นครทฺวารา มคฺคสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ ยถา อญฺญมญฺญํ จกฺขุนา จกฺขุํ อุปนิพนฺธิตฺวา โอโลเกนฺติ, เอวํ อาสนฺนานิ สูลานิ โรปาเปตฺวา สูเลสุ อุตฺตาเสสิฯ อิทํ สนฺธาย เอวมาหฯ

อถ สตฺถา จินฺเตสิ – ‘‘สจาหํ วกฺขามิ, ‘มหาราช, มาทิเส นาม สมฺมาสมฺพุเทฺธ ธุรวิหาเร วสเนฺต ตยา เอวรูปํ ทารุณํ กมฺมํ กตํ, อยุตฺตํ เต กต’นฺติ, อถายํ ราชา มงฺกุ หุตฺวา สนฺถมฺภิตุํ น สกฺกุเณยฺย, ปริยาเยน ธมฺมํ กเถนฺตเสฺสว เม สลฺลเกฺขสฺสตี’’ติ ธมฺมเทสนํ อารภโนฺต **ตํ กึ มญฺญสี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สทฺธายิโก**ติ สทฺธาตโพฺพ, ยสฺส ตฺวํ วจนํ สทฺทหสีติ อโตฺถฯ **ปจฺจยิโก**ติ ตเสฺสว เววจนํ, ยสฺส วจนํ ปตฺติยายสีติ อโตฺถฯ **อพฺภสมนฺ**ติ อากาสสมํฯ **นิโปฺปเถโนฺต อาคจฺฉตี**ติ ปถวิตลโต ยาว อกนิฏฺฐพฺรหฺมโลกา สเพฺพ สเตฺต สณฺหกรณียํ ติณจุณฺณํ วิย กโรโนฺต ปิสโนฺต อาคจฺฉติฯ

อญฺญตฺร ธมฺมจริยายาติ ฐเปตฺวา ธมฺมจริยํ อญฺญํ กาตพฺพํ นตฺถิ, ทสกุสลกมฺมปถสงฺขาตา ธมฺมจริยาว กตฺตพฺพาฯ ภเนฺตติ – **สมจริยา**ทีนิ ตเสฺสว เววจนานิฯ **อาโรเจมี**ติ อาจิกฺขามิฯ **ปฏิเวทยามี**ติ ชานาเปมิฯ **อธิวตฺตตี**ติ อโชฺฌตฺถรติฯ **หตฺถิยุทฺธานี**ติ นาฬาคิริสทิเส เหมกปฺปเน นาเค อภิรุยฺห ยุชฺฌิตพฺพยุทฺธานิฯ **คตี**ติ นิปฺผตฺติฯ **วิสโย**ติ โอกาโส, สมตฺถภาโว วาฯ น หิ สกฺกา เตหิ ชรามรณํ ปฏิพาหิตุํ ฯ **มนฺติโน มหามตฺตา**ติ มนฺตสมฺปนฺนา มโหสธวิธุรปณฺฑิตาทิสทิสา มหาอมจฺจาฯ **ภูมิคตนฺ**ติ มหาโลหกุมฺภิโย ปูเรตฺวา ภูมิยํ ฐปิตํฯ **เวหาสฏฺฐนฺ**ติ จมฺมปสิพฺพเก ปูเรตฺวา ตุลาสงฺฆาฏาทีสุ ลเคฺคตฺวา เจว นิยฺยุหาทีสุ จ ปูเรตฺวา ฐปิตํฯ **อุปลาเปตุนฺ**ติ อญฺญมญฺญํ ภินฺทิตุํฯ ยถา เทฺว ชนา เอเกน มเคฺคน น คจฺฉนฺติ เอวํ กาตุํฯ

นภํ อาหจฺจาติ อากาสํ ปูเรตฺวาฯ **เอวํ ชรา จ มจฺจุ จา**ติ อิธ เทฺวเยว ปพฺพตา คหิตา, ราโชวาเท ปน ‘‘ชรา อาคจฺฉติ สพฺพโยพฺพนํ วิลุมฺปมานา’’ติ เอวํ ชรา มรณํ พฺยาธิ วิปตฺตีติ จตฺตาโรเปเต อาคตาวฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา หตฺถิยุทฺธาทีหิ ชรามรณํ ชินิตุํ น สกฺกา, ตสฺมาฯ **สทฺธํ นิเวสเย**ติ สทฺธํ นิเวเสยฺย, ปติฏฺฐาเปยฺยาติฯ ปญฺจมํฯ

ตติโย วโคฺคฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

โกสลสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มารสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวคฺค

๑. ตโปกมฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๓๗. มารสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อุรุเวลายํ วิหรตี**ติ ปฏิวิทฺธสพฺพญฺญุตญฺญาโณ อุรุเวลคามํ อุปนิสฺสาย วิหรติฯ **ปฐมาภิสมฺพุทฺโธ**ติ อภิสมฺพุทฺโธ หุตฺวา ปฐมํ อโนฺตสตฺตาหสฺมิํเยวฯ **ทุกฺกรการิกายา**ติ ฉพฺพสฺสานิ กตาย ทุกฺกรการิกายฯ **มาโร ปาปิมา**ติ อตฺตโน วิสยํ อติกฺกมิตุํ ปฏิปนฺนํ สตฺเต มาเรตีติ **มาโร**ฯ ปาเป นิโยเชติ, สยํ วา ปาเป นิยุตฺโตติ **ปาปิมา**ฯ อญฺญานิปิสฺส กณฺห, อธิปติ, วสวตฺตี, อนฺตโก, นมุจิ, ปมตฺตพนฺธูติอาทีนิ พหูนิ นามานิ, อิธ ปน นามทฺวยเมว คหิตํฯ **อุปสงฺกมี**ติ – ‘‘อยํ สมโณ โคตโม ‘มุตฺโตสฺมี’ติ มญฺญติ, อมุตฺตภาวมสฺส กเถสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา อุปสงฺกมิฯ

ตโปกมฺมา อปกฺกมฺมาติ ตโปกมฺมโต อปกฺกมิตฺวาฯ **อปรโทฺธ**ติ ‘‘ทูเร ตฺวํ สุทฺธิมคฺคา’’ติ วทติฯ **อมรํ ตปนฺ**ติ อมรตปํ อมรภาวตฺถาย กตํ ลูขตปํ, อตฺตกิลมถานุโยโคฯ **สพฺพานตฺถาวหํ โหตี**ติ, ‘‘สพฺพํ ตปํ มยฺหํ อตฺถาวหํ น ภวตี’’ติ ญตฺวาฯ **ผิยาริตฺตํว ธมฺมนี**ติ อรเญฺญ ถเล ผิยาริตฺตํ วิยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อรเญฺญ ถเล นาวํ ฐเปตฺวา ภณฺฑสฺส ปูเรตฺวา มหาชนา อภิรูหิตฺวา ผิยาริตฺตํ คเหตฺวา สํกเฑฺฒยฺยุํ เจว อุปฺปีเลยฺยุํ จ, โส มหาชนสฺส วายาโม เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ นาวาย คมนํ อสาเธโนฺต นิรตฺถโก ภเวยฺย น อนตฺถาวโห, เอวเมว อหํ ‘สพฺพํ อมรํ ตปํ อนตฺถาวหํ โหตี’ติ ญตฺวา วิสฺสเชฺชสินฺติฯ

อิทานิ ตํ อมรํ ตปํ ปหาย เยน มเคฺคน พุโทฺธ ชาโต, ตํ ทเสฺสโนฺต **สีล**นฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **สีล**นฺติ วจเนน สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา คหิตา, **สมาธินา** สมฺมาวายามสติสมาธโย, **ปญฺญาย** สมฺมาทิฎฺฐิสงฺกปฺปาฯ **มคฺคํ โพธาย ภาวย**นฺติ อิมํ อฎฺฐงฺคิกเมว อริยมคฺคํ โพธตฺถาย ภาวยโนฺตฯ เอตฺถ จ **โพธายา**ติ มคฺคตฺถายฯ ยถา หิ ยาคุตฺถาย ยาคุเมว ปจนฺติ, ปูวตฺถาย ปูวเมว ปจนฺติ, น อญฺญํ กิญฺจิ กโรนฺติ, เอวํ มคฺคเมว มคฺคตฺถาย ภาเวติฯ เตนาห ‘‘มคฺคํ โพธาย ภาวย’’นฺติฯ **ปรมํ สุทฺธิ**นฺติ อรหตฺตํฯ **นิหโต**ติ ตฺวํ มยา นิหโต ปราชิโตฯ ปฐมํฯ

๒. หตฺถิราชวณฺณสุตฺตวณฺณนา

๑๓๘. ทุติเย **รตฺตนฺธการติมิสาย**นฺติ รตฺติํ อนฺธภาวการเก มหาตเม จตุรงฺค ตมสิฯ **อโพฺภกาเส นิสิโนฺน โหตี**ติ คนฺธกุฎิโต นิกฺขมิตฺวา จงฺกมนโกฎิยํ ปาสาณผลเก มหาจีวรํ สีเส ฐเปตฺวา ปธานํ ปริคฺคณฺหมาโน นิสิโนฺน โหติฯ

นนุ จ ตถาคตสฺส อภาวิโต วา มโคฺค, อปฺปหีนา วา กิเลสา, อปฺปฏิวิทฺธํ วา อกุปฺปํ, อสจฺฉิกโต วา นิโรโธ นตฺถิ, กสฺมา เอวมกาสีติ? อนาคเต กุลปุตฺตานํ องฺกุสตฺถํฯ ‘‘อนาคเต หิ กุลปุตฺตา มยา คตมคฺคํ อาวชฺชิตฺวา อโพฺภกาสวาสํ วสิตพฺพํ มญฺญมานา ปธานกมฺมํ กริสฺสนฺตี’’ติ สมฺปสฺสมาโน สตฺถา เอวมกาสิฯ **มหา**ติ มหโนฺตฯ **อริฎฺฐโก**ติ กาฬโกฯ **มณี**ติ ปาสาโณฯ **เอวมสฺส สีสํ โหตี**ติ เอวรูปํ ตสฺส กาฬวณฺณํ กูฎาคารปฺปมาณํ มหาปาสาณสทิสํ สีสํ โหติฯ

สุภาสุภนฺติ ทีฆมทฺธานํ สํสรนฺโต สุนฺทราสุนฺทรํ วณฺณํ กตฺวา อาคโตสีติ วทติฯ อถ วา **สํสร**นฺติ สํสรนฺโต อาคจฺฉนฺโตฯ **ทีฆมทฺธาน**นฺติ วสวตฺติฏฺฐานโต ยาว อุรุเวลาย ทีฆมคฺคํ, ปุเร โพธาย วา ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกสมยสงฺขาตํ ทีฆกาลํฯ **วณฺณํ กตฺวา สุภาสุภ**นฺติ สุนฺทรญฺจ อสุนฺทรญฺจ นานปฺปการํ วณฺณํ กตฺวา อเนกวารํ มม สนฺติกํ อาคโตสีติ อโตฺถฯ โส กิร วโณฺณ นาม นตฺถิ, เยน วเณฺณน มาโร วิภึสกตฺถาย ภควโต สนฺติกํ น อาคตปุโพฺพฯ เตน ตํ ภควา เอวมาหฯ **อลํ เต เตนา**ติ อลํ ตุยฺหํ เอเตน มารวิภึสาการทสฺสนพฺยาปาเรนฯ ทุติยํฯ

๓. สุภสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. ตติเย **สุสํวุตา**ติ สุปิหิตาฯ **น เต มารวสานุคา**ติ, มาร, เต ตุยฺหํ วสานุคา น โหนฺติฯ **น เต มารสฺส พทฺธคู**ติ เต ตุยฺหํ มารสฺส พทฺธจรา สิสฺสา อเนฺตวาสิกา น โหนฺติฯ ตติยํฯ

๔. ปฐมมารปาสสุตฺตวณฺณนา

๑๔๐. จตุเตฺถ **โยนิโส มนสิการา**ติ อุปายมนสิกาเรนฯ **โยนิโส สมฺมปฺปธานา**ติ อุปายวีริเยน การณวีริเยนฯ **วิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติฯ **อชฺฌภาสี**ติ ‘‘อยํ อตฺตนา วีริยํ กตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวาปิ น ตุสฺสติ, อิทานิ อเญฺญสมฺปิ ‘ปาปุณาถา’ติ อุสฺสาหํ กโรติ, ปฏิพาเหสฺสามิ น’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อภาสิฯ

มารปาเสนาติ กิเลสปาเสนฯ **เย ทิพฺพา เย จ มานุสา**ติ เย ทิพฺพา กามคุณสงฺขาตา มานุสา กามคุณสงฺขาตา จ มารปาสา นาม อตฺถิ, สเพฺพหิ เตหิ ตฺวํ พโทฺธติ วทติฯ **มารพนฺธนพโทฺธ**ติ มารพนฺธเนน พโทฺธ, มารพนฺธเน วา พโทฺธฯ **น เม สมณ โมกฺขสี**ติ สมณ ตฺวํ มม วิสยโต น มุจฺจิสฺสสิฯ จตุตฺถํฯ

๕. ทุติยมารปาสสุตฺตวณฺณนา

๑๔๑. ปญฺจเม **มุตฺตาห**นฺติ มุโตฺต อหํฯ ปุริมํ สุตฺตํ อโนฺตวเสฺส วุตฺตํ, อิทํ ปน ปวาเรตฺวา วุฏฺฐวสฺสกาเลฯ **จาริก**นฺติ อนุปุพฺพคมนจาริกํฯ (ปวาเรตฺวา) ทิวเส ทิวเส โยชนปรมํ คจฺฉนฺตา จรถาติ วทติฯ **มา เอเกน เทฺว**ติ เอกมเคฺคน เทฺว ชนา มา อคมิตฺถฯ เอวญฺหิ คเตสุ เอกสฺมึ ธมฺมํ เทเสเนฺต, เอเกน ตุณฺหีภูเตน ฐาตพฺพํ โหติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

อาทิกลฺยาณนฺติ อาทิมฺหิ กลฺยาณํ สุนฺทรํ ภทฺทกํฯ ตถา มชฺฌปริโยสาเนสุฯ อาทิมชฺฌปริโยสานญฺจ นาเมตํ สาสนสฺส จ เทสนาย จ วเสน ทุวิธํฯ ตตฺถ สาสนสฺส สีลํ อาทิ, สมถวิปสฺสนามคฺคา มชฺฌํ, ผลนิพฺพานานิ ปริโยสานํฯ สีลสมาธโย วา อาทิ , วิปสฺสนามคฺคา มชฺฌํ, ผลนิพฺพานานิ ปริโยสานํฯ สีลสมาธิวิปสฺสนา วา อาทิ, มโคฺค มชฺฌํ, ผลนิพฺพานานิ ปริโยสานํฯ เทสนาย ปน จตุปฺปทิกาย คาถาย ตาว ปฐมปาโท อาทิ, ทุติยตติยา มชฺฌํ, จตุโตฺถ ปริโยสานํฯ ปญฺจปทฉปฺปทานํ ปฐมปาโท อาทิ, อวสานปาโท ปริโยสานํ, อวเสสา มชฺฌํฯ เอกานุสนฺธิกสุตฺตสฺส นิทานํ อาทิ, ‘‘อิทมโวจา’’ติ ปริโยสานํ, เสสํ มชฺฌํฯ อเนกานุสนฺธิกสฺส มเชฺฌ พหูปิ อนุสนฺธิ มชฺฌเมว, นิทานํ อาทิ, ‘‘อิทมโวจา’’ติ ปริโยสานํฯ

สาตฺถนฺติ สาตฺถกํ กตฺวา เทเสถฯ **สพฺยญฺชน**นฺติ พฺยญฺชเนหิ เจว ปเทหิ จ ปริปูรํ กตฺวา เทเสถฯ **เกวลปริปุณฺณ**นฺติ สกลปริปุณฺณํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ **ปกาเสถา**ติ อาวิกโรถฯ

อปฺปรชกฺขชาติกาติ ปญฺญาจกฺขุมฺหิ อปฺปกิเลสรชสภาวา, ทุกูลสาณิยา ปฏิจฺฉนฺนา วิย จตุปฺปทิกคาถาปริโยสาเน อรหตฺตํ ปตฺตุํ สมตฺถา สนฺตีติ อโตฺถฯ **อสฺสวนตา**ติ อสฺสวนตายฯ **ปริหายนฺตี**ติ อลาภปริหานิยา ธมฺมโต ปริหายนฺติฯ **เสนานิคโม**ติ ปฐมกปฺปิกานํ เสนาย นิวิโฏฺฐกาเส ปติฎฺฐิตคาโม, สุชาตาย วา ปิตุ เสนานี นาม นิคโมฯ **เตนุปสงฺกมิสฺสามี**ติ นาหํ ตุเมฺห อุโยฺยเชตฺวา ปริเวณาทีนิ กาเรตฺวา อุปฏฺฐากาทีหิ ปริจริยมาโน วิหริสฺสามิ, ติณฺณํ ปน ชฏิลานํ อฑฺฒุฑฺฒานิ ปาฏิหาริยสหสฺสานิ ทเสฺสตฺวา ธมฺมเมว เทเสตุํ อุปสงฺกมิสฺสามีติฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ, ‘‘อยํ สมโณ โคตโม มหายฺทํ วิจาเรโนฺต วิย, ‘มา เอเกน เทฺว อคมิตฺถ, ธมฺมํ เทเสถา’ติ สฎฺฐิ ชเน อุโยฺยเชติ, อิมสฺมึ ปน เอกสฺมิมฺปิ ธมฺมํ เทเสเนฺต มยฺหํ จิตฺตสฺสาทํ นตฺถิ, เอวํ พหูสุ เทเสเนฺตสุ กุโต ภวิสฺสติ, ปฏิพาหามิ น’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมิฯ ปญฺจมํฯ

๖. สปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๔๒. ฉเฎฺฐ **โสณฺฑิกากิลญฺช**นฺติ สุราการกานํ ปิฏฺฐปตฺถรณกกิลญฺชํฯ **โกสลิกา กํสปาตี**ติ โกสลรโญฺญ รถจกฺกปฺปมาณา ปริโภคปาติ ฯ **คฬคฬายเนฺต**ติ คชฺชเนฺตฯ **กมฺมารคคฺคริยา**ติ กมฺมารุทฺธนปณาฬิยาฯ **ธมมานาย**าติ ภสฺตวาเตน ปูริยมานายฯ **อิติ วิทิตฺวา**ติ – ‘‘สมโณ โคตโม ปธานมนุยุโตฺต สุเขน นิสีโนฺน, ฆฏฺฏยิสฺสามิ น’’นฺติ วุตฺตปฺปการํ อตฺตภาวํ มาเปตฺวา นิยามภูมิยํ อิโต จิโต จ สญฺจรนฺตํ วิชฺชุลตาโลเกน ทิสฺวา, ‘‘โก นุ โข เอโส สโตฺต’’ติ? อาวเชฺชโนฺต, ‘‘มาโร อย’’นฺติ เอวํ วิทิตฺวาฯ

สุญฺญเคหานีติ สุญฺญาคารานิฯ **เสยฺยา**ติ เสยฺยตฺถายฯ ฐสฺสามิ จงฺกมิสฺสามิ นิสีทิสฺสามิ นิปชฺชิสฺสามีติ เอตทตฺถาย โย สุญฺญาคารานิ เสวตีติ อโตฺถฯ **โส มุนิ อตฺตสญฺญโต**ติ โส พุทฺธมุนิ หตฺถปาทกุกฺกุจฺจาภาเวน สํยตตฺตภาโวฯ **โวสฺสชฺช จเรยฺย ตตฺถ โส**ติ โส ตสฺมึ อตฺตภาเว อาลยํ นิกนฺตึ โวสฺสชฺชิตฺวา ปหาย จเรยฺยฯ **ปติรูปํ หิ ตถาวิธสฺส ตํ**นฺติ ตาทิสสฺส ตํสณฺฐิตสฺส พุทฺธมุนิโน ตํ อตฺตภาเว นิกนฺตึ โวสฺสชฺชิตฺวา จรณํ นาม ปติรูปํ ยุตฺตํ อนุจฺฉวิกํฯ

จรกาติ สีหพฺยคฺฆาทิกา สญฺจรณสตฺตาฯ **เภรวา**ติ สวิญฺญาณกอวิญฺญาณกเภรวาฯ ตตฺถ สวิญฺญาณกา สีหพฺยคฺฆาทโย, อวิญฺญาณกา รตฺติภาเค ขาณุวมฺมิกาทโยฯ เตปิ หิ ตสฺมึ กาเล ยกฺขา วิย อุปฏฺฐหนฺติ, รชฺชุวลฺลิยาทีนิ สพฺพานิ สปฺปา วิย อุปฏฺฐหนฺติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ เภรเวสุ สุญฺญาคารคโต พุทฺธมุนิ โลมจลนมตฺตกมฺปิ น กโรติฯ

อิทานิ อฎฺฐานปริกปฺปํ ทเสฺสโนฺต **นภํ ผเลยฺยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผเลยฺยา**ติ กากปทํ วิย หีรหีรโส ผเลยฺยฯ **จเลยฺยา**ติ โปกฺขรปเตฺต วาตาหโต อุทกพินฺทุ วิย จเลยฺยฯ **สลฺลมฺปิ เจ อุรสิ ปกปฺปเยยฺยุ**นฺติ ติขิณสตฺติสลฺลํ เจปิ อุรสฺมึ จาเรเยฺยุํฯ **อุปธีสู**ติ ขนฺธูปธีสุฯ **ตาณํ น กโรนฺตี**ติ ติขิเณ สเลฺล อุรสฺมึ จาริยมาเน ภเยน คุมฺพนฺตรกนฺทราทีนิ ปวิสนฺตา ตาณํ กโรนฺติ นามฯ พุทฺธา ปน สมุจฺฉินฺนสพฺพภยา เอวรูปํ ตาณํ นาม น กโรนฺติฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. สุปติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๓. สตฺตเม **ปาเท ปกฺขาเลตฺวา**ติ อุตฺคาหาปนตฺถํ โธวิตฺวาฯ พุทฺธานํ ปน สรีเร รโชชลฺลํ น อุปลิมฺปติ, อุทกมฺปิ โปกฺขรปเตฺต ปกฺขิตฺตํ วิย วิวฏฺฏิตฺวา คจฺฉติฯ อปิจ โข โธตปาทเก เคเห ปาเท โธวิตฺวา ปวิสนํ ปพฺพชิตานํ วตฺตํฯ ตตฺถ พุทฺธานํ วตฺตเภโท นาม นตฺถิ, วตฺตสีเส ปน ฐตฺวา โธวนฺติฯ สเจ หิ ตถาคโต เนว นฺหาเยยฺย, น ปาเท โธเวยฺย, ‘‘นายํ มนุโสฺส’’ติ วเทยฺยุํฯ ตสฺมา มนุสฺสกิริยํ อมุญฺจโนฺต โธวติฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ โสปฺปปริคฺคาหเกน สติ

สมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโตฯ **อุปสงฺกมี**ติ สมโณ โคตโม สพฺพรตฺตึ อโพฺภกาเส จงฺกมิตฺวา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา นิทฺทายติ, อติวิย สุขสยิโต ภวิสฺสติ, ฆฏฺฏยิสฺสามิ นนฺติ จินฺเตตฺวา อุปสงฺกมิฯ

กึ โสปฺปสีติ กึ สุปฺปสิ, กึ โสปฺปํ นามิทํ ตวาติ วทติฯ **กึ นุ โสปฺปสี**ติ กสฺมา นุ สุปฺปสิ? **ทุพฺภโค วิยา**ติ มโต วิย, วิสญฺญี วิย จฯ **สุญฺญมคาร**นฺติ สุญฺญํ เม ฆรํ ลทฺธนฺติ โสปฺปสีติ วทติฯ **สูริเย อุคฺคเต**ติ สูริยมฺหิ อุฏฺฐิเตฯ อิทานิ หิ อเญฺญ ภิกฺขู สมฺมชฺชนฺติ , ปานียํ อุปฏฺฐเปนฺติ, ภิกฺขาจารคมนสชฺชา ภวนฺติ, ตฺวํ กสฺมา โสปฺปสิเยวฯ

ชาลินีติ ตโย ภเว อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิเตน ‘‘อชฺฌตฺติกสฺสุปาทาย อฏฺฐารสตณฺหาวิจริตานี’’ติอาทินา (วิภ. ๘๔๒) เตน เตน อตฺตโน โกฏฺฐาสภูเตน ชาเลน ชาลินีฯ **วิสตฺติกา**ติ รูปาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ วิสตฺตตาย วิสมูลตาย วิสปริโภคตาย จ วิสตฺติกาฯ **กุหิญฺจิ เนตเว**ติ กตฺถจิ เนตุํฯ **สพฺพูปธิ ปริกฺขยา**ติ สเพฺพสํ ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารกามคุณเภทานํ อุปธีนํ ปริกฺขยาฯ **กึ ตเวตฺถ, มารา**ติ, มาร, ตุยฺหํ กึ เอตฺถ? กสฺมา ตฺวํ อุณฺหยาคุยํ นิลียิตุํ อสโกฺกนฺตี ขุทฺทกมกฺขิกา วิย อนฺตเนฺตเนว อุชฺฌายโนฺต อาหิณฺฑสีติฯ สตฺตมํฯ

๘. นนฺทติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. อฏฺฐมํ เทวตาสํยุเตฺต วุตฺตตฺถเมวฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ปฐมอายุสุตฺตวณฺณนา

๑๔๕. นวเม **อปฺปํ วา ภิโยฺย**ติ ภิโยฺย ชีวโนฺต อปรํ วสฺสสตํ ชีวิตุํ น สโกฺกติ, ปณฺณาสํ วา สฏฺฐิ วา วสฺสานิ ชีวติฯ **อชฺฌภาสี**ติ สมโณ โคตโม ‘‘มนุสฺสานํ อปฺปมายู’’ติ กเถติ, ทีฆภาวมสฺส กเถสฺสามีติ ปจฺจนีกสาตตาย อภิภวิตฺวา อภาสิฯ

น นํ หีเฬติ ตํ อายุํ ‘‘อปฺปกมิท’’นฺติ น หีเฬยฺยฯ **ขีรมโตฺต วา**ติ ยถา ทหโร กุมาโร อุตฺตานเสยฺยโก ขีรํ ปิวิตฺวา ทุกูลจุมฺพฏเก นิปโนฺน อสญฺญี วิย นิทฺทายติ, กสฺสจิ อายุํ อปฺปํ วา ทีฆํ วาติ น จินฺเตติ, เอวํ สปฺปุริโสฯ **จเรยฺยาทิตฺตสีโส วา**ติ อายุํ ปริตฺตนฺติ ญตฺวา ปชฺชลิตสีโส วิย จเรยฺยฯ นวมํฯ

๑๐. ทุติยอายุสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. ทสเม **เนมีว รถกุพฺพร**นฺติ ยถา ทิวสํ คจฺฉนฺตสฺส รถสฺส จกฺกเนมิ กุพฺพรํ อนุปริยายติ น วิชหติ, เอวํ อายุ อนุปริยายตีติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ปาสาณสุตฺตวณฺณนา

๑๔๗. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **นิสิโนฺน**ติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ปธานํ ปริคฺคณฺหโนฺต นิสิโนฺนฯ มาโรปิสฺส สุขนิสินฺนภาวํ ญตฺวา ฆฏฺฏยิสฺสามีติ อุปสงฺกมโนฺตฯ **ปทาเลสี**ติ

ปพฺพตปิเฏฺฐ ฐตฺวา ปวิชฺฌิฯ ปาสาณา นิรนฺตรา อญฺญมญฺญํ อภิหนนฺตา ปตนฺติฯ **เกวล**นฺติ สกลํฯ **สพฺพ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ ปฐมํฯ

๒. กินฺนุสีหสุตฺตวณฺณนา

๑๔๘. ทุติเย **วิจกฺขุกมฺมายา**ติ ปริสาย ปญฺญาจกฺขุํ วินาเสตุกมฺยตายฯ พุทฺธานํ ปเนส ปญฺญาจกฺขุํ วินาเสตุํ น สโกฺกติ, ปริสาย เภรวารมฺมณํ สาเวนฺโต วา ทเสฺสนฺโต วา สโกฺกติฯ **วิชิตาวี นุ มญฺญสี**ติ กึ นุ ตฺวํ ‘‘วิชิตวิชโย อห’’นฺติ มญฺญสิ? มา เอวํ มญฺญิ, นตฺถิ เต ชโยฯ **ปริสาสู**ติ, อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **พลปฺปตฺตา**ติ ทสพลปฺปตฺตาฯ ทุติยํฯ

๓. สกลิกสุตฺตวณฺณนา

๑๔๙. ตติเย **มนฺทิยา นู**ติ มนฺทภาเวน โมมูหภาเวนฯ **อุทาหุ กาเวยฺยมโตฺต**ติ อุทาหุ ยถา กวิ กพฺพํ จิเนฺตโนฺต เตน กพฺพกรเณน มโตฺต สยติ, เอวํ สยสิฯ **สมฺปจุรา**ติ พหโวฯ **กิมิทํ โสปฺปเส วา**ติ กสฺมา อิทํ โสปฺปํ โสปฺปสิเยว? **อตฺถํ สเมจฺจา**ติ อตฺถํ สมาคนฺตฺวา ปาปุณิตฺวาฯ มยฺหํ หิ อสงฺคโห นาม สงฺคหวิปโนฺน วา อโตฺถ นตฺถิฯ **สลฺล**นฺติ ติขิณํ สตฺติสลฺลํฯ **ชคฺคํ น สเงฺก**ติ ยถา เอกโจฺจ สีหปถาทีสุ ชคฺคโนฺต สงฺกติ, ตถา อหํ ชคฺคโนฺตปิ น สงฺกามิฯ **นปิ เภมิ โสตฺตุ**นฺติ ยถา เอกโจฺจ สีหปถาทีสุเยว สุปิตุํ ภายติ, เอวํ อหํ สุปิตุมฺปิ น ภายามิฯ **นานุตปนฺติ มาม**นฺติ ยถา อาจริยสฺส วา อเนฺตวาสิกสฺส วา อผาสุเก ชาเต อุเทฺทสปริปุจฺฉาย ฐิตตฺตา อเนฺตวาสึ รตฺตินฺทิวา อติกฺกมนฺตา อนุตปนฺติ, เอวํ มํ นานุตปนฺติฯ น หิ มยฺหํ กิญฺจิ อปรินิฏฺฐิตกมฺมํ นาม อตฺถิฯ เตเนวาห **หานึ น ปสฺสามิ กุหิญฺจิ โลเก**ติฯ ตติยํฯ

๔. ปติรูปสุตฺตวณฺณนา

๑๕๐. จตุเตฺถ **อนุโรธวิโรเธสู**ติ ราคปฏิเฆสุฯ **มา สชฺชิโตฺถ ตทาจร**นฺติ เอวํ ธมฺมกถํ อาจรโนฺต มา ลคฺคิฯ ธมฺมกถํ กเถนฺตสฺส หิ เอกเจฺจ สาธุการํ ททนฺติ, เตสุ ราโค อุปฺปชฺชติฯ เอกเจฺจ อสกฺกจฺจํ สุณนฺติ, เตสุ ปฏิโฆ อุปฺปชฺชติฯ อิติ ธมฺมกถิโก อนุโรธวิโรเธสุ สชฺชติ นามฯ ตฺวํ เอวํ มา สชฺชิโตฺถติ วทติฯ **ยทญฺญมนุสาสตี**ติ ยํ อญฺญํ อนุสาสติ, ตํฯ สมฺพุโทฺธ หิตานุกมฺปี หิเตน อนุปกมฺปติฯ ยสฺมา จ หิตานุกมฺปี , ตสฺมา อนุโรธวิโรเธหิ วิปฺปมุโตฺต ตถาคโตติฯ จตุตฺถํฯ

๕. มานสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๑. ปญฺจเม อากาเส จรเนฺตปิ พนฺธตีติ **อนฺตลิกฺขจโรฯ ปาโส**ติ ราคปาโสฯ **มานโส**ติ มนสมฺปยุโตฺตฯ ปญฺจมํฯ

๖. ปตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๕๒. ฉเฏฺฐ **ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อุปาทายา**ติ ปญฺจ อุปาทานกฺขเนฺธ อาทิยิตฺวา, สภาวสามญฺญลกฺขณวเสน นานปฺปการโต วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺตฯ **สนฺทเสฺสตี**ติ ขนฺธานํ สภาวลกฺขณาทีนิ ทเสฺสติฯ **สมาทเปตี**ติ คณฺหาเปติฯ **สมุเตฺตเชตี**ติ สมาทานมฺหิ อุสฺสาหํ ชเนติฯ **สมฺปหํเสตี**ติ ปฏิวิทฺธคุเณน โวทาเปติ โชตาเปติฯ **อฏฺฐึ กตฺวา**ติ อตฺถิกํ กตฺวา, ‘‘อยํ โน อธิคนฺตโพฺพ อโตฺถ’’ติ เอวํ สลฺลเกฺขตฺวา ตาย เทสนาย อตฺถิกา หุตฺวาฯ **มนสิกตฺวา**ติ จิเตฺต ฐเปตฺวาฯ **สพฺพเจตโส สมนฺนาหริตฺวา**ติ สเพฺพน เตน กมฺมการกจิเตฺตน

สมนฺนาหริตฺวาฯ **โอหิตโสตา**ติ ฐปิตาโสตาฯ **อโพฺภกาเส นิกฺขิตฺตา**ติ โอตาปนตฺถาย ฐปิตาฯ

รูปํ เวทยิตํ สญฺญานฺติ, เอเต รูปาทโย ตโย ขนฺธาฯ **ยญฺจ สงฺขต**นฺติ อิมินา สงฺขารกฺขนฺโธ คหิโตฯ **เอวํ ตตฺถ วิรชฺชตี**ติ ‘‘เอโส อหํ น โหมิ, เอตํ มยฺหํ น โหตี’’ติ ปสฺสนฺโต เอวํ เตสุ ขเนฺธสุ วิรชฺชติฯ **เขมตฺต**นฺติ เขมีภูตํ อตฺตภาวํฯ อิมินา ผลกฺขณํ ทเสฺสติฯ **อเนฺวส**นฺติ ภวโยนิคติฐิติสตฺตาวาสสงฺขาเตสุ สพฺพฏฺฐาเนสุ ปริเยสมานาฯ **นาชฺฌคา**ติ น ปสฺสีติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. ฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. สตฺตเม **ผสฺสายตนาน**นฺติ สญฺชาติสโมสรณฏฺฐาน ฉทฺวาริกสฺส ผสฺสสฺส อายตนานํฯ **ภยเภรวํ สทฺท**นฺติ เมฆทุนฺทุภิอสนิปาตสทฺทสทิสํ ภยชนกํ สทฺทํฯ **ปถวี มเญฺญ อุนฺทฺรียตี**ติ อยํ มหาปถวี ปฏปฏสทฺทํ กุรุมานา วิย อโหสิฯ **เอตฺถ โลโก วิมุจฺฉิโต**ติ เอเตสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ โลโก อธิมุจฺฉิโตฯ **มารเธยฺย**นฺติ มารสฺส ฐานภูตํ เตภูมกวฏฺฏํฯ สตฺตมํฯ

๘. ปิณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๑๕๔. อฏฺฐเม **ปาหุนกานิ ภวนฺตี**ติ ตถารูเป นกฺขเตฺต ตตฺถ ตตฺถ เปเสตพฺพานิ ปาหุนกานิ ภวนฺติ, อาคนฺตุกปณฺณาการทานานิ วาฯ สยํจรณทิวเส สมวยชาติโคตฺตา กุมารกา ตโต ตโต สนฺนิปตนฺติฯ กุมาริกาโยปิ อตฺตโน อตฺตโน วิภวานุรูเปน อลงฺกตา ตหํ ตหํ วิจรนฺติฯ ตตฺร กุมาริกาโยปิ ยถารุจิกานํ กุมารกานํ ปณฺณาการํ เปเสนฺติ, กุมารกาปิ กุมาริกานํ อญฺญสฺมึ อสติ อนฺตมโส มาลาคุเฬนปิ ปริกฺขิปนฺติฯ **อนฺวาวิฏฺฐา**ติ อนุ อาวิฏฺฐาฯ ตํทิวสํ กิร ปญฺจสตา กุมาริกาโย อุยฺยานกีฬํ คจฺฉนฺติโย ปฏิปเถ สตฺถารํ ทิสฺวา ฉณปูวํ ทเทยฺยุํฯ สตฺถา ตาสํ ทานานุโมทนตฺถํ ปกิณฺณกธมฺมเทสนํ เทเสยฺย, เทสนาปริโยสาเน สพฺพาปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐเหยฺยุํฯ มาโร ตาสํ สมฺปตฺติยา อนฺตรายํ กริสฺสามีติ อนฺวาวิสิฯ ปาฬิยํ ปน **มา สมโณ โคตโม ปิณฺฑมลตฺถา**ติ เอตฺตกํเยว วุตฺตนฺติฯ

กึ ปน สตฺถา มาราวฏฺฏนํ อชานิตฺวา ปวิโฏฺฐติ? อาม อชานิตฺวาฯ กสฺมา? อนาวชฺชนตายฯ พุทฺธานญฺหิ – ‘‘อสุกฏฺฐาเน ภตฺตํ ลภิสฺสาม, น ลภิสฺสามา’’ติ อาวชฺชนํ น อนนุจฺฉวิกํฯ ปวิโฏฺฐ ปน มนุสฺสานํ อุปจารเภทํ ทิสฺวา, ‘‘กึ อิท’’นฺติ? อาวเชฺชโนฺต ญตฺวา, ‘‘อามิสตฺถํ มาราวฏฺฏนํ ภินฺทิตุํ อนนุจฺฉวิก’’นฺติ อภินฺทิตฺวาว นิกฺขโนฺตฯ

อุปสงฺกมีติ อมิตฺตวิชเยน วิย ตุโฏฺฐ สกลคาเม กฏจฺฉุมตฺตมฺปิ ภตฺตํ อลภิตฺวา คามโต นิกฺขมนฺตํ ภควนฺตํ คามิยมนุสฺสเวเสน อุปสงฺกมิฯ **ตถาหํ กริสฺสามี**ติ อิทํ โส มุสา ภาสติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘มยา เอวํ วุเตฺต ปุน ปวิสิสฺสติ, อถ นํ คามทารกา ‘สกลคาเม จริตฺวา กฏจฺฉุภิกฺขมฺปิ อลภิตฺวา คามโต นิกฺขมฺม ปุน ปวิโฏฺฐสี’ติอาทีนิ วตฺวา อุปฺปเณฺฑสฺสนฺตี’’ติฯ ภควา ปน – ‘‘สจายํ มํ เอวํ วิเหเฐสฺสติ มุทฺธมเสฺสว สตฺตธา ผลิสฺสตี’’ติ ตสฺมึ อนุกมฺปาย อปวิสิตฺวา คาถาทฺวยมาหฯ

ตตฺถ **ปสวี**ติ ชเนสิ นิปฺผาเทสิฯ **อาสชฺชา**ติ อาสาเทตฺวา ฆเฏฺฏตฺวาฯ **น เม ปาปํ วิปจฺจตี**ติ มม ปาปํ น ปจฺจติฯ **นิปฺผลํ เอต**นฺติ กึ นุ ตฺวํ เอวํ มญฺญสิ? มา เอวํ มญฺญิ, อตฺถิ ตยา กตสฺส ปาปสฺส ผลนฺติ ทีเปติฯ **กิญฺจน**นฺติ มทฺทิตุํ สมตฺถํ ราคกิญฺจนาทิ กิเลสชาตํฯ

อาภสฺสรา ยถาติ ยถา อาภสฺสรา เทวา สปฺปีติกชฺฌาเนน ยาเปนฺตา ปีติภกฺขา นาม โหนฺติ, เอวํ ภวิสฺสามาติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. กสฺสกสุตฺตวณฺณนา

๑๕๕. นวเม **นิพฺพานปฏิสํยุตฺตายา**ติ นิพฺพานํ อปทิสิตฺวา ปวตฺตายฯ **หฏหฏเกโส**ติ ปุริมเกเส ปจฺฉโต, ปจฺฉิมเกเส ปุรโต วามปสฺสเกเส ทกฺขิณโต, ทกฺขิณปสฺสเกเส วามโต ผริตฺวา ผริตฺวา วิปฺปกิณฺณเกโสฯ **มม จกฺขุสมฺผสฺสวิญฺญาณายตน**นฺติ จกฺขุวิญฺญาเณน สมฺปยุตฺโตฺต จกฺขุสมฺผโสฺสปิ วิญฺญาณายตนมฺปิ มเมวาติฯ เอตฺถ จ จกฺขุสมฺผเสฺสน วิญฺญาณ สมฺปยุตฺตกา ธมฺมา คหิตา, วิญฺญาณายตเนน สพฺพานิปิ จกฺขุทฺวาเร อุปฺปนฺนานิ อาวชฺชนา ทิวิญฺญาณานิฯ โสตทฺวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ มโนทฺวาเร ปน **มโน**ติ สาวชฺชนกํ ภวงฺคจิตฺตํฯ **ธมฺมา**ติ อารมฺมณธมฺมาฯ **มโนสมฺผโสฺส**ติ สาวชฺชเนน ภวงฺเคน สมฺปยุตฺตผโสฺสฯ **วิญฺญาณายตน**นฺติ ชวนจิตฺตํ ตทารมฺมณมฺปิ วฏฺฏติฯ

ตเวว ปาปิม, จกฺขูติ ยํ โลเก ติมิรกาจาทีหิ อุปทฺทุตํ อเนกโรคายตนํ อุปกฺกวิปกฺกํ อนุตมโส กาณจกฺขุปิ, สพฺพํ ตํ ตเวว ภวตุฯ รูปาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ยํ วทนฺตีติ ยํ ภณฺฑกํ ‘‘มม อิท’’นฺติ วทนฺติฯ **เย วทนฺติ มมนฺติ จา**ติ เย จ ปุคฺคลา ‘‘มม’’นฺติ วทนฺติฯ **เอตฺถ เจ เต มโน อตฺถี**ติ เอเตสุ จ ฐาเนสุ ยทิ จิตฺตํ อตฺถิฯ **น เม สมณ โมกฺขสี**ติ สมณ มยฺหํ วิสยโต น มุจฺจิสฺสสิฯ **ยํ วทนฺตี**ติ ยํ ภณฺฑกํ วทนฺติ, น ตํ มยฺหํฯ **เย วทนฺตี**ติ เยปิ ปุคฺคลา เอวํ วทนฺติ, น เต อหํฯ **น เม มคฺคมฺปิ ทกฺขสี**ติ ภวโยนิคติอาทีสุ มยฺหํ คตมคฺคมฺปิ น ปสฺสสิฯ นวมํฯ

๑๐. รชฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๕๖. ทสเม **อหนํ อฆาตย**นฺติ อหนเนฺตน อฆาตยเนฺตนฯ **อชินํ อชาปย**นฺติ ปรสฺส ธนชานึ อกโรเนฺตน อการาเปเนฺตนฯ **อโสจํ อโสจาปย**นฺติ อโสจเนฺตน อโสจาปยเนฺตนฯ อิติ ภควา อธมฺมิกราชูนํ รเชฺช วิชิเต ทณฺฑกรปีฬิเต มนุเสฺส ทิสฺวา การุญฺญวเสน เอวํ จิเนฺตสิฯ **อุปสงฺกมี**ติ ‘‘สมโณ โคตโม ‘สกฺกา นุ โข รชฺชํ กาเรตุ’นฺติ จิเนฺตสิ, รชฺชํ กาเรตุกาโม ภวิสฺสติ, รชฺชญฺจ นาเมตํ ปมาทฏฺฐานํ, รชฺชํ กาเรเนฺต สกฺกา โอตารํ ลภิตุํ, คจฺฉามิ อุสฺสาหมสฺส ชเนสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมิฯ **อิทฺธิปาทา**ติ อิชฺฌนกโกฏฺฐาสา ฯ **ภาวิตา**ติ วฑฺฒิตาฯ **พหุลีกตา**ติ ปุนปฺปุนํ กตาฯ **ยานีกตา**ติ ยุตฺตยานํ วิย กตาฯ **วตฺถุกตา**ติ ปติฏฺฐเฏฺฐนวตฺถุกตาฯ **อนุฏฺฐิตา**ติ อวิชหิตา นิจฺจานุพทฺธาฯ **ปริจิตา**ติ สาตจฺจกิริยาย สุปริจิตา กตา อิสฺสาสสฺส อวิราธิตเวธิหโตฺถ วิยฯ **สุสมารทฺธา**ติ สุฏฺฐุ สมารทฺธา ปริปุณฺณภาวนาฯ **อธิมุเจฺจยฺยา**ติ จิเนฺตยฺยฯ

ปพฺพตสฺสาติ ปพฺพโต ภเวยฺยฯ **ทฺวิตฺตาวา**ติ ติฏฺฐตุ เอโก ปพฺพโต, ทฺวิกฺขตฺตุมฺปิ ตาว มหโนฺต สุวณฺณปพฺพโต เอกสฺส นาลํ, น ปริยโตฺตติ อโตฺถฯ **อิติ วิทฺวา สมญฺจเร**ติ เอวํ ชานโนฺต สมํ จเรยฺยฯ **ยโตนิทาน**นฺติ ทุกฺขํ นาม ปญฺจกามคุณนิทานํ, ตํ ยโตนิทานํ โหติ, เอวํ โย อทกฺขิฯ **กถํ นเมยฺยา**ติ โส ชนฺตุ เตสุ ทุกฺขสฺส นิทานภูเตสุ กาเมสุ เกน การเณน นเมยฺยฯ **อุปธึ วิทิตฺวา**ติ กามคุณอุปธึ ‘‘สโงฺค เอโส, ลคฺคนเมต’’นฺติ เอวํ วิทิตฺวาฯ **ตเสฺสว ชนฺตุ วินยาย สิเกฺข**ติ ตเสฺสว อุปธิสฺส วินยาย สิเกฺขยฺยฯ ทสมํฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. สมฺพหุลสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **ชฏณฺฑุเวนา**ติ ชฎาจุมฺพฎเกนฯ **อชินกฺขิปนิวโตฺถ**ติ สขุรํ อชินจมฺมํ เอกํ นิวโตฺถ เอกํ ปารุโตฯ **อุทุมฺพรทณฺฑ**นฺติ อปฺปิจฺฉภาวปฺปกาสนตฺถํ อีสกํ วงฺกํ อุทุมฺพรทณฺฑํ คเหตฺวาฯ **เอตทโวจา**ติ โลเก พฺราหฺมณสฺส วจนํ นาม สุสฺสูสนฺติ, พฺราหฺมเณสุปิ ปพฺพชิตสฺส, ปพฺพชิเตสุปิ มหลฺลกสฺสาติ มหลฺลกพฺราหฺมณสฺส ปพฺพชิตเวสํ คเหตฺวา ปธานภูมิยํ กมฺมํ กโรเนฺต เต ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา เอตํ ‘‘ทหรา ภวโนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ **โอกเมฺปตฺวา**ติ หนุเกน อุรํ ปหรโนฺต อโธนตํ กตฺวาฯ **ชิวฺหํ นิลฺลาเลตฺวา**ติ กพรมหาชิวฺหํ นีหริตฺวา อุทฺธมโธ อุภยปเสฺสสุ จ ลาเลตฺวาฯ **ติวิสาข**นฺติ ติสาขํฯ **นลาฏิก**นฺติ ภกุฏึ, นลาเฏ อุฏฺฐิตํ วลิตฺตยนฺติ อโตฺถฯ **ปกฺกามี**ติ ตุเมฺห ชานนฺตานํ วจนํ อกตฺวา อตฺตโนว เตเล ปจฺจิสฺสถาติ วตฺวา เอกํ มคฺคํ คเหตฺวา คโตฯ ปฐมํฯ

๒. สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๑๕๘. ทุติเย **ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม**ติ เอวรูปสฺส สตฺถุ เจว ธมฺมสฺส จ สพฺรหฺมจารีนญฺจ ลทฺธตฺตา มยฺหํ ลาภา มยฺหํ สุลทฺธนฺติฯ โส กิรายสฺมา ปจฺฉา มูลกมฺมฏฺฐานํ สมฺมสิตฺวา ‘‘อรหตฺตํ คเหสฺสามี’’ติ ปาสาทิกํ ตาว กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา พุทฺธธมฺมสงฺฆคุเณ อาวเชฺชตฺวา จิตฺตกลฺลตํ อุปฺปาเทตฺวา จิตฺตํ หาเสตฺวา โตเสตฺวา นิสิโนฺนฯ เตนสฺส เอวมโหสิฯ **อุปสงฺกมี**ติ ‘‘อยํ สมิทฺธิ ภิกฺขุ ปาสาทิกํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิโนฺนสทิโส, ยาว มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรหตฺตํ น คณฺหาติ, ตาวสฺส อนฺตรายํ กริสฺสามี’’ติ อุปสงฺกมิฯ **คจฺฉ ตฺว**นฺติ สตฺถา สกลชมฺพุทีปํ โอโลเกโนฺต ‘‘ตสฺมิํเยว ฐาเน ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ สปฺปายํ ภวิสฺสตี’’ติ อทฺทส, ตสฺมา เอวมาหฯ **สติปญฺญา จ เม พุทฺธา**ติ มยา สติ จ ปญฺญา จ ญาตาฯ **กรสฺสุ รูปานี**ติ พหูนิปิ วิภิํสการหานิ รูปานิ กรสฺสุฯ **เนว มํ พฺยาธยิสฺสสี**ติ มํ เนว เวธยิสฺสสิ น กมฺปเสฺสสิฯ ทุติยํฯ

๓. โคธิกสุตฺตวณฺณนา

๑๕๙. ตติเย **อิสิคิลิปเสฺส**ติ อิสิคิลิสฺส นาม ปพฺพตสฺส ปเสฺสฯ **กาฬสิลาย**นฺติ กาฬวณฺณาย สิลายํฯ **สามยิกํ เจโตวิมุตฺติ**นฺติ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุจฺจติ, อารมฺมเณ จ อธิมุจฺจตีติ โลกิยสมาปตฺติ สามยิกา เจโตวิมุตฺติ นามฯ **ผุสี**ติ ปฏิลภิฯ **ปริหายี**ติ กสฺมา ยาว ฉฏฺฐํ ปริหายิ? สาพาธตฺตาฯ เถรสฺส กิร วาตปิตฺตเสมฺหวเสน อนุสายิโก อาพาโธ อตฺถิ, เตน สมาธิสฺส สปฺปาเย อุปการกธเมฺม ปูเรตุํ น สโกฺกติ, อปฺปิตปฺปิตาย สมาปตฺติยา ปริหายติฯ

ยํนูนาหํ สตฺถํ อาหเรยฺยนฺติ โส กิร จิเนฺตสิ, ยสฺมา ปริหีนชฺฌานสฺส กาลงฺกโรโต อนิพทฺธา คติ โหติ, อปริหีนชฺฌานสฺส นิพทฺธา คติ โหติ, พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา สตฺถํ อาหริตุกาโม อโหสิฯ **อุปสงฺกมี**ติ – ‘‘อยํ สมโณ สตฺถํ อาหริตุกาโม, สตฺถาหรณญฺจ นาเมตํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขสฺส โหติฯ โย เอวํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปโกฺข โหติ, โส มูลกมฺมฏฺ

ฐานํ สมฺมสิตฺวา อรหตฺตมฺปิ คเหตุํ สมตฺโถ โหติ, มยา ปน ปฏิพาหิโตปิ เอส น โอรมิสฺสติ, สตฺถารา ปฏิพาหิโต โอรมิสฺสตี''ติ เถรสฺส อตฺถกาโม วิย หุตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

ชลาติ ชลมานาฯ **ปาเท วนฺทามิ จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา ตว ปาเท วนฺทามิฯ **ชุตินฺธรา**ติ อานุภาวธราฯ **อปฺปตฺตมานโส**ติ อปฺปตฺตอรหตฺโตฯ **เสโข**ติ สีลาทีนิ สิกฺขมาโน สกรณีโยฯ **ชเน สุตา**ติ ชเน วิสฺสุตาฯ **สตฺถํ อาหริตํ โหตี**ติ เถโร กิร ''กึ มยฺหํ อิมินา ชีวิเตนา''ติ? อุตฺตาโน นิปชฺชิตฺวา สเตฺถน คลนาฬึ ฉินฺทิ, ทุกฺขา เวทนา อุปฺปชฺชึสุฯ เถโร เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา ตํเยว เวทนํ ปริคฺคเหตฺวา สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา มูลกมฺมฏฺฐานํ สมฺมสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ **สมสีสี** นาม ติวิโธ โหติ อิริยาปถสมสีสี, โรคสมสีสี, ชีวิตสมสีสีติฯ

ตตฺถ โย ฐานาทีสุ อิริยาปเถสุ อญฺญตรํ อธิฏฺฐาย – ''อิมํ อโกเปตฺวาว อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสามี''ติ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปติ, อถสฺส อรหตฺตปฺปตฺติ จ อิริยาปถโกปนญฺจ เอกปฺปหาเรเนว โหติฯ อยํ **อิริยาปถสมสีสี** นามฯ โย ปน จกฺขุโรคาทีสุ อญฺญตรสฺมึ สติ – ''อิโต อนุฏฺฐิโตว อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสามี''ติ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปติ, อถสฺส อรหตฺตปฺปตฺติ จ โรคโต วุฏฺฐานญฺจ เอกปฺปหาเรเนว โหติฯ อยํ **โรคสมสีสี** นามฯ เกจิ ปน ตสฺมึเยว อิริยาปเถ ตสฺมิญฺจ โรเค ปรินิพฺพานวเสเนตฺถ สมสีสิตํ ปญฺญาเปนฺติฯ ยสฺส ปน อาสวกฺขโย จ ชีวิตกฺขโย จ เอกปฺปหาเรเนว โหติฯ อยํ **ชีวิตสมสีสี** นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ''ยสฺส ปุคฺคลสฺส อปุพฺพํ อจริมํ อาสวปริยาทานญฺจ โหติ ชีวิตปริยาทานญฺจ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมสีสี''ติ (ปุ. ป. ๑๖)ฯ

เอตฺถ จ ปวตฺติสีสํ กิเลสสีสนฺติ เทฺว สีสานิฯ ตตฺถ **ปวตฺติสีสํ** นาม ชีวิตินฺทฺริยํ, **กิเลสสีสํ** นาม อวิชฺชาฯ เตสุ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ เขเปติ, อวิชฺชา มคฺคจิตฺตํฯ ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ เอกโต อุปฺปาโท นตฺถิฯ มคฺคานนฺตรํ ปน ผลํ, ผลานนฺตรํ ภวงฺคํ, ภวงฺคโต วุฏฺฐาย ปจฺจเวกฺขณํ, ตํ ปริปุณฺณํ วา โหติ อปริปุณฺณํ วาฯ ติขิเณน อสินา สีเส ฉิชฺชเนฺตปิ หิ เอโก วา เทฺว วา ปจฺจเวกฺขณวารา อวสฺสํ อุปฺปชฺชนฺติเยว, จิตฺตานํ ปน ลหุปริวตฺติตาย อาสวกฺขโย จ ชีวิตปริยาทานญฺจ เอกกฺขเณ วิย ปญฺญายติฯ

สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺหาติ อวิชฺชามูเลน สมูลกํ ตณฺหํ อรหตฺตมเคฺคน อุปฺปาเฏตฺวาฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ

วิวตฺตกฺขนฺธนฺติ ปริวตฺตกฺขนฺธํฯ **เสมาน**นฺติ อุตฺตานํ หุตฺวา สยิตํ โหติฯ เถโร ปน กิญฺจาปิ อุตฺตานโก สยิโต, ตถาปิสฺส ทกฺขิเณน ปเสฺสน ปริจิตสยนตฺตา สีสํ ทกฺขิณโตว ปริวตฺติตฺวา ฐิตํฯ **ธูมายิตตฺต**นฺติ ธูมายิตภาวํฯ ตสฺมึ หิ ขเณ ธูมวลาหกา วิย ติมิรวลาหกา วิย จ อุฏฺฐหึสุฯ **วิญฺญาณํ สมเนฺวสตี**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ปริเยสติฯ **อปฺปติฏฺฐิเตนา**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน อปฺปติฏฺฐิเตน, อปฺปติฏฺฐิตการณาติ อโตฺถฯ **เพลุวปณฺฑุวีณ**นฺติ เพลุวปกฺกํ วิย ปณฺฑุวณฺณํ สุวณฺณมหาวีณํฯ **อาทายา**ติ กเจฺฉ ฐเปตฺวาฯ **อุปสงฺกมี**ติ ''โคธิกเตฺถรสฺส นิพฺพตฺตฏฺฐานํ น ชานามิ, สมณํ โคตมํ ปุจฺฉิตฺวา นิกฺกโงฺข ภวิสฺสามี''ติ ขุทฺทกทารกวณฺณี หุตฺวา อุปสงฺกมิฯ **นาธิคจฺฉามี**ติ น ปสฺสามิฯ **โสกปเรตสฺสา**ติ โสเกน ผุฏฺฐสฺสฯ **อภสฺสถา**ติ ปาทปิฏฺฐิยํ ปติตาฯ ตติยํฯ

๔. สตฺตวสฺสานุพนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. จตุเตฺถ **สตฺต วสฺสานี**ติ ปุเร โพธิยา ฉพฺพสฺสานิ, โพธิโต ปจฺฉา เอกํ วสฺสํฯ **โอตาราเปโกฺข**ติ ‘‘สเจ สมณสฺส โคตมสฺส กายทฺวาราทีสุ กิญฺจิเทว อนนุจฺฉวิกํ ปสฺสามิ, โจเทสฺสามิ น’’นฺติ เอวํ วิวรํ อเปกฺขมาโนฯ **อลภมาโน**ติ รถเรณุมตฺตมฺปิ อวกฺขลิตํ อปสฺสโนฺตฯ เตนาห –

> ‘‘สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ, อนุพนฺธึ ปทาปทํ;
> โอตารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ, สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๔๘);

อุปสงฺกมีติ ‘‘อชฺช สมณํ โคตมํ อติคเหตฺวา คมิสฺสามี’’ติ อุปสงฺกมิฯ

ฌายสีติ ฌายโนฺต อวชฺฌายโนฺต นิสิโนฺนสีติ วทติฯ **วิตฺตํ นุ ชีโน**ติ สตํ วา สหสฺสํ วา ชิโตสิ นุฯ **อาคุํ นุ คามสฺมิ**นฺติ, กิํ นุ อโนฺตคาเม ปมาณาติกฺกนฺตํ ปาปกมฺมํ อกาสิ, เยน อเญฺญสํ มุขํ โอโลเกตุํ อวิสหโนฺต อรเญฺญ วิจรสิ? **สกฺขิ**นฺติ มิตฺตภาวํฯ

ปลิขายาติ ขณิตฺวาฯ **ภวโลภชปฺป**นฺติ ภวโลภสงฺขาตํ ตณฺหํฯ **อนาสโว ฌายามี**ติ นิตฺตโณฺห หุตฺวา ทฺวีหิ ฌาเนหิ ฌายามิฯ **ปมตฺตพนฺธู**ติ มารํ อาลปติฯ โส หิ เยเกจิ โลเก ปมตฺตา, เตสํ พนฺธุฯ

สเจ มคฺคํ อนุพุทฺธนฺติ ยทิ ตยา มโคฺค อนุพุโทฺธฯ **อเปหี**ติ อปยาหิฯ **อมจฺจุเธยฺย**นฺติ มจฺจุโน อโนกาสภูตํ นิพฺพานํฯ **ปารคามิโน**ติ เยปิ ปารํ คตา, เตปิ ปารคามิโนฯ เยปิ ปารํ คจฺฉิสฺสนฺติ, เยปิ ปารํ คนฺตุกามา, เตปิ ปารคามิโนฯ

วิสูกายิกานีติ มารวิสูกานิฯ **วิเสวิตานี**ติ วิรุทฺธเสวิตานิ, ‘‘อปฺปมายุ มนุสฺสานํ, อจฺจยนฺติ อโหรตฺตา’’ติ วุเตฺตฯ ‘‘ทีฆมายุ มนุสฺสานํ, นาจฺจยนฺติ อโหรตฺตา’’ติอาทีนิ ปฏิโลมการณานิฯ **วิปฺผนฺทิตานี**ติ, ตมฺหิ ตมฺหิ กาเล หตฺถิราชวณฺณสปฺปวณฺณาทิทสฺสนานิฯ **นิเพฺพชนียา**ติ อุกฺกณฺฐนียาฯ

อนุปริยคาติอาทีสุ กิญฺจาปิ อตีตวจนํ กตํ, อโตฺถ ปน วิกปฺปวเสน เวทิตโพฺพฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เมทวณฺณํ ปาสาณํ วายโส ทิสฺวา – ‘‘อปิ นาเมตฺถ มุทุํ วินฺทยฺยาม, อปิ อสฺสาโท สิยา’’ติ อนุปริคเจฺฉยฺย, อถ โส ตตฺถ อสฺสาทํ อลภิตฺวาว วายโส เอโตฺต อปกฺกเมยฺย, ตโต ปาสาณา อปคเจฺฉยฺย, เอวํ มยมฺปิ โส กาโก วิย เสลํ โคตมํ อาสชฺช อสฺสาทํ วา สนฺถวํ วา อลภนฺตา โคตมา นิพฺพินฺทิตฺวา อปคจฺฉามฯ จตุตฺถํฯ

๕. มารธีตุสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. ปญฺจเม **อภาสิตฺวา**ติ เอตฺถ อ-กาโร นิปาตมตฺตํ, ภาสิตฺวาติ อโตฺถฯ อภาสยิตฺวาติปิ ปาโฐฯ **อุปสงฺกมิํสู**ติ ‘‘โคปาลกทารกํ วิย ทณฺฑเกน ภูมิํ เลขํ ทตฺวา อติวิย ทุมฺมโน หุตฺวา นิสิโนฺนฯ ‘กินฺนุ โข การณ’นฺติ? ปุจฺฉิตฺวา, ชานิสฺสามา’’ติ อุปสงฺกมิํสุฯ

โสจสีติ จิเนฺตสิฯ **อารญฺญมิว กุญฺชร**นฺติ ยถา อรญฺญโต เปสิตคณิการหตฺถินิโย อารญฺญกํ กุญฺชรํ อิตฺถิกุตฺตทสฺสเนน ปโลเภตฺวา พนฺธิตฺวา อานยนฺติ, เอวํ อานยิสฺสามฯ **มารเธยฺย**นฺติ เตภูมกวฏฺฏํฯ

อุปสงฺกมิํสูติ – ‘‘ตุเมฺห โถกํ อธิวาเสถ, มยํ ตํ อาเนสฺสามา’’ติ ปิตรํ สมสฺสาเสตฺวา อุปสงฺกมิํสุฯ **อุจฺจาวจา**ติ นานาวิธาฯ **เอกสตํ เอกสต**นฺติ เอเกกํ สตํ สตํ กตฺวาฯ **กุมาริวณฺณสต**นฺติ อิมินา นเยน กุมาริอตฺตภาวานํ สตํฯ

อตฺถสฺส ปตฺติํ หทยสฺส สนฺตินฺติ, ทฺวีหิปิ ปเทหิ อรหตฺตเมว กเถสิฯ **เสน**นฺติ กิเลสเสนํฯ สา หิ ปิยรูปสาตรูปา นามฯ **เอกาหํ ฌาย**นฺติ เอโก อหํ ฌายนฺโตฯ **สุขมนุโพธิ**นฺติ อรหตฺตสุขํ อนุพุชฺฌิํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปิยรูปํ สาตรูปํ เสนํ ชินิตฺวา อหํ เอโก ฌายนฺโต ‘‘อตฺถสฺส ปตฺติํ หทยสฺส สนฺติ’’นฺติ สงฺขํ คตํ อรหตฺตสุขํ อนุพุชฺฌิํฯ ตสฺมา ชเนน มิตฺตสนฺถวํ น กโรมิ, เตเนว จ เม การเณน เกนจิ สทฺธิํ สกฺขี น สมฺปชฺชตีติฯ

กถํวิหารีพหุโลติ กตเมน วิหาเรน พหุลํ วิหรนฺโตฯ **อลทฺธา**ติ อลภิตฺวาฯ **โย**ติ นิปาตมตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กตเมน ฌาเนน พหุลํ ฌายนฺตํ ตํ ปุคฺคลํ กามสญฺญา อลภิตฺวาว ปริพาหิรา โหนฺตีติฯ

ปสฺสทฺธกาโยติ จตุตฺถชฺฌาเนน อสฺสาสปสฺสาสกายสฺส ปสฺสทฺธตฺตา ปสฺสทฺธกาโยฯ **สุวิมุตฺตจิตฺโต**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยา สุฏฺฐุ วิมุตฺตจิตฺโตฯ **อสงฺขราโน**ติ ตโย กมฺมาภิสงฺขาเร อนภิสงฺขโรนฺโตฯ **อโนโก**ติ อนาลโยฯ **อญฺญาย ธมฺม**นฺติ จตุสจฺจธมฺมํ ชานิตฺวาฯ **อวิตกฺกฌายี**ติ อวิตเกฺกน จตุตฺถชฺฌาเนน ฌายนฺโตฯ **น กุปฺปตี**ติอาทีสุ โทเสน น กุปฺปติ, ราเคน น สรติ, โมเหน น ถีโนฯ อิเมสุ ตีสุ มูลกิเลเสสุ คหิเตสุ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ คหิตเมว โหติฯ ปฐมปเทน วา พฺยาปาทนีวรณํ คหิตํ, ทุติเยน กามจฺฉนฺทนีวรณํ, ตติเยน ถินํ อาทิํ กตฺวา เสสนีวรณานิฯ อิติ อิมินา นีวรณปฺปหาเนน ขีณาสวํ ทเสฺสติฯ

ปโญฺจฆติโณฺณติ ปญฺจทฺวาริกํ กิเลโสฆํ ติโณฺณฯ **ฉฏฺฐ**นฺติ มโนทฺวาริกมฺปิ ฉฏฺฐํ กิเลโสฆํ อตริฯ ปโญฺจฆคฺคหเณน วา ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ , ฉฏฺฐคฺคหเณน ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานิ เวทิตพฺพานิฯ **คณสงฺฆจารี**ติ คเณ จ สเงฺฆ จ จรตีติ สตฺถา คณสงฺฆจารี นามฯ **อทฺธา จริสฺสนฺตี**ติ อเญฺญปิ สทฺธา พหุชนา เอกํเสน จริสฺสนฺติฯ **อย**นฺติ อยํ สตฺถาฯ **อโนโก**ติ อนาลโยฯ

อเจฺฉชฺช เนสฺสตีติ อจฺฉินฺทิตฺวา นยิสฺสติ, มจฺจุราชสฺส หตฺถโต อจฺฉินฺทิตฺวา นิพฺพานปารํ นยิสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นยมานาน**นฺติ นยมาเนสุฯ

เสลํว สิรสูหจฺจ, ปาตาเล คาธเมสถาติ มหนฺตํ กูฏาคารปฺปมาณํ สิลํ สีเส ฐเปตฺวา ปาตาเล ปติฏฺฐคเวสนํ วิยฯ **ขาณุํว อุรสาสชฺชา**ติ อุรสิ ขาณุํ ปหริตฺวา วิยฯ **อเปถา**ติ อปคจฺฉถฯ อิมสฺมิํ ฐาเน สงฺคีติการา ‘‘อิทมโวจา’’ติ เทสนํ นิฏฺฐเปตฺวา **ททฺทลฺลมานา**ติ คาถํ อาหํสุฯ ตตฺถ **ททฺทลฺลมานา**ติ อติวิย ชลมานา โสภมานาฯ **อาคญฺฉุ**นฺติ อาคตาฯ **ปนุที**ติ นีหริฯ **ตูลํ ภฏฺฐํว มาลุโต**ติ ยถา ผลโต ภฏฺฐํ สิมฺพลิตูลํ วา โปฏฺฐกิตูลํ วา วาโต ปนุทติ นีหรติ, เอวํ ปนุทีติฯ ปญฺจมํฯ

ตติโย วโคฺคฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

มารสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ภิกฺขุนีสํยุตฺตํ

๑. อาฬวิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๒. ภิกฺขุนีสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อาฬวิกา**ติ อาฬวิยํ ชาตา อาฬวินครโตเยว จ นิกฺขมฺม ปพฺพชิตาฯ **อนฺธวน**นฺติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เจติเย นวกมฺมตฺถาย ธนํ สมาทเปตฺวา อาคจฺฉนฺตสฺส ยโสธรสฺส นาม ธมฺมภาณกสฺส อริยปุคฺคลสฺส อกฺขีนิ อุปฺปาเฏตฺวา ตเตฺถว อกฺขิเภทปฺปเตฺตหิ ปญฺจหิ โจรสเตหิ นิวุตฺถตฺตา ตโต ปฏฺฐาย ‘‘อนฺธวน’’นฺติ สงฺขํ คตํ วนํฯ ตํ กิร สาวตฺถิโต ทกฺขิณปเสฺส คาวุตมเตฺต โหติ ราชารกฺขาย คุตฺตํฯ ตตฺถ ปวิเวกกามา ภิกฺขู จ ภิกฺขุนิโย จ คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา อยมฺปิ กายวิเวกตฺถินี เยน ตํ วนํ, เตนุปสงฺกมิฯ **นิสฺสรณ**นฺติ นิพฺพานํฯ **ปญฺญายา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาเณนฯ **น ตฺวํ ชานาสิ ตํ ปท**นฺติ ตฺวํ เอตํ นิพฺพานปทํ วา นิพฺพานคามิมคฺคปทํ วา น ชานาสิฯ **สตฺติสูลูปมา**ติ วินิวิชฺฌนเฏฺฐน สตฺติสูลสทิสาฯ **ขนฺธาสํ อธิกุฏฺฏนา**ติ ขนฺธา เตสํ อธิกุฏฺฏนภณฺฑิกาฯ ปฐมํฯ

๒. โสมาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. ทุติเย **ฐาน**นฺติ อรหตฺตํฯ **ทุรภิสมฺภว**นฺติ ทุปฺปสหํฯ **ทฺวงฺคุลปญฺญายา**ติ ปริตฺตปญฺญายฯ ยสฺมา วา ทฺวีหิ องฺคุเลหิ กปฺปาสวฏฺฏึ คเหตฺวา สุตฺตํ กนฺตนฺติ, ตสฺมา อิตฺถี ‘‘ทฺวงฺคุลปญฺญา’’ติ วุจฺจติฯ **ญาณมฺหิ วตฺตมานมฺหี**ติ ผลสมาปตฺติญาเณ ปวตฺตมาเนฯ **ธมฺมํ วิปสฺสโต**ติ จตุสจฺจธมฺมํ วิปสฺสนฺตสฺส, ปุพฺพภาเค วา วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตํ ขนฺธปญฺจกเมวฯ **กิญฺจิ วา ปน อญฺญสฺมี**ติ อญฺญํ วา กิญฺจิ ‘‘อหํ อสฺมี’’ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน ยสฺส สิยาฯ ทุติยํฯ

๓. กิสาโคตมีสุตฺตวณฺณนา

๑๖๔. ตติเย **กิสาโคตมี**ติ อปฺปมํสโลหิตตาย กิสา, โคตมีติ ปนสฺสา นามํฯ ปุเพฺพ กิร สาวตฺถิยํ เอกสฺมึ กุเล อสีติโกฏิธนํ สพฺพํ องฺคาราว ชาตํฯ กุฏุมฺพิโก องฺคารชาตานิ อนีหริตฺวา – ‘‘อวสฺสํ โกจิ ปุญฺญวา ภวิสฺสติ, ตสฺส ปุเญฺญน ปุน ปากติกํ ภวิสฺสตี’’ติ สุวณฺณหิรญฺญสฺส จาฏิโย ปูเรตฺวา อาปเณ ฐเปตฺวา สมีเป นิสีทิฯ อเถกา ทุคฺคตกุลสฺส ธีตา – ‘‘อฑฺฒมาสกํ คเหตฺวา ทารุสากํ อาหริสฺสามี’’ติ วีถึ คตา ตํ ทิสฺวา กุฏุมฺพิกํ อาห – ‘‘อาปเณ ตาว ธนํ เอตฺตกํ, เคเห กิตฺตกํ ภวิสฺสตี’’ติฯ กึ ทิสฺวา อมฺม เอวํ กเถสีติ? อิมํ หิรญฺญสุวณฺณนฺติฯ โส ‘‘ปุญฺญวตี เอสา ภวิสฺสตี’’ติ ตสฺสา วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา อาปเณ ภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา ตสฺสา มาตาปิตโร อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาห – ‘‘อมฺหากํ เคเห วยปฺปโตฺต ทารโก อตฺถิ, ตเสฺสตํ ทาริกํ เทถา’’ติฯ กึ สามิ ทุคฺคเตหิ สทฺธึ เกฬึ กโรสีติ? มิตฺตสนฺถโว นาม ทุคฺคเตหิปิ สทฺธึ โหติ, เทถ นํ, กุฏุมฺพสามินี ภวิสฺสตีติ นํ คเหตฺวา ฆรํ อาเนสิฯ สา สํวาสมนฺวาย ปุตฺตํ วิชาตาฯ ปุโตฺต ปทสา อาหิณฺฑนกาเล กาลมกาสิฯ สา ทุคฺคตกุเล อุปฺปชฺชิตฺวา มหากุลํ คนฺตฺวาปิ ‘‘ปุตฺตวินาสํ ปตฺตามฺหี’’ติ อุปฺปนฺนพลวโสกา ปุตฺตสฺส สรีรกิจฺจํ วาเรตฺวา ตํ มตกเฬวรํ อาทาย นคเร วิปฺปลปนฺตี จรติฯ

เอกทิวสํ มหติยา พุทฺธวีถิยา ทสพลสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา – ‘‘ปุตฺตสฺส เม อโรคภาวตฺถาย เภสชฺชํ เทถ ภควา’’ติ อาหฯ คจฺฉ สาวตฺถึ อาหิณฺฑิตฺวา ยสฺมึ เคเห มตปุโพฺพ นตฺถิ, ตโต สิทฺธตฺถกํ อาหร, ปุตฺตสฺส เต เภสชฺชํ ภวิสฺสตีติฯ สา นครํ ปวิสิตฺวา ธุรเคหโต ปฏฺฐาย ภคว

ตา วุตฺตนเยน คนฺตฺวา สิทฺธตฺถกํ ยาจนฺตี ฆเร ฆเร, ‘‘กุโต ตฺวํ เอวรูปํ ฆรํ ปสฺสิสฺสสี’’ติ วุตฺตา กติปยานิ เคหานิ อาหิณฺฑิตฺวา – ‘‘สเพฺพสมฺปิ กิรายํ ธมฺมตา, น มยฺหํ ปุตฺตเสฺสวา’’ติ สาลายํ ฉวํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ สตฺถา ‘‘อิมํ ปพฺพาเชตู’’ติ ภิกฺขุนิอุปสฺสยํ เปเสสิฯ สา ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อิมํ เถรึ สนฺธาย ‘‘อถ โข กิสาโคตมี’’ติ วุตฺตํฯ

เอกมาสีติ เอกา อาสิฯ **รุทมฺมุขี**ติ รุทมานมุขี วิยฯ **อจฺจนฺตํ มตปุตฺตามฺหี**ติ เอตฺถ อนฺตํ อตีตํ อจฺจนฺตํ, ภาวนปุํสกเมตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ปุตฺตมรณํ อนฺตํ อตีตํ โหติ, เอวํ มตปุตฺตา อหํ, อิทานิ มม ปุน ปุตฺตมรณํ นาม นตฺถิฯ **ปุริสา เอตทนฺติกา**ติ ปุริสาปิ เม เอต ทนฺติกาว ฯ โย เม ปุตฺตมรณสฺส อโนฺต, ปุริสานมฺปิ เม เอเสวโนฺต, อภพฺพา อหํ อิทานิ ปุริสํ คเวสิตฺนฺติฯ **สพฺพตฺถ วิหตา นนฺที**ติ สเพฺพสุ ขนฺธายตนธาตุภวโยนิคติฐิตินิวาเสสุ มม ตณฺหานนฺที วิหตาฯ **ตโมกฺขโนฺธ**ติ อวิชฺชากฺขโนฺธฯ **ปทาลิโต**ติ ญาเณน ภิโนฺนฯ ตติยํฯ

๔. วิชยาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๕. จตุเตฺถ **ปญฺจงฺคิเกนา**ติ อาตตํ วิตตํ อาตตวิตตํ ฆนํ สุสิรนฺติ เอวํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคเตนฯ **นิยฺยาตยามิ ตุเยฺหวา**ติ สเพฺพ ตุยฺหํเยว เทมิฯ **นาหํ เตนตฺถิกา**ติ นาหํ เตน อตฺถิกาฯ **ปูติกาเยนา**ติ สุวณฺณวโณฺณปิ กาโย นิจฺจํ อุคฺฆริตปคฺฆริตเฏฺฐน ปูติกาโยว, ตสฺมา เอวมาหฯ **ภินฺทเนนา**ติ ภิชฺชนสภาเวนฯ **ปภงฺคุนา**ติ จุณฺณวิจุณฺณํ อาปชฺชนธเมฺมนฯ **อฏฺฏียามี**ติ อฏฺฏา ปีฬิตา โหมิฯ **หรายามี**ติ ลชฺชามิฯ **สนฺตา สมาปตฺตี**ติ อฏฺฐวิธา โลกิยสมาปตฺติ อารมฺมณสนฺตตาย องฺคสนฺตตาย จ สนฺตาติ วุตฺตาฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ รูปารูปภเวสุ, เตสํ ทฺวินฺนํ ภวานํ คหิตตฺตา คหิเต กามภเว อฏฺฐสุ จ สมาปตฺตีสูติ เอเตสุ สเพฺพสุ ฐาเนสุ มยฺหํ อวิชฺชาตโม วิหโตติ วทติฯ จตุตฺถํฯ

๕. อุปฺปลวณฺณาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. ปญฺจเม **สุปุปฺผิตคฺค**นฺติ อคฺคโต ปฏฺฐาย สุฏฺฐุ ปุปฺผิตํ สาลรุกฺขํฯ **น จตฺถิ เต ทุติยา วณฺณธาตู**ติ ตว วณฺณธาตุสทิสา ทุติยา วณฺณธาตุ นตฺถิ, ตยา สทิสา อญฺญา ภิกฺขุนี นตฺถีติ วทติฯ **อิธาคตา ตาทิสิกา ภเวยฺยุ**นฺติ ยถา ตฺวํ อิธาคตา กิญฺจิ สนฺถวํ วา สิเนหํ วา น ลภสิ, เอวเมวํ เตปิ ตยาว สทิสา ภเวยฺยุํฯ **ปขุมนฺตริกาย**นฺติ ทฺวินฺนํ อกฺขีนํ มเชฺฌ นาสวํเสปิ ติฏฺฐนฺตึ มํ น ปสฺสสิฯ **วสีภูตมฺหี**ติ วสีภูตา อสฺมิฯ ปญฺจมํฯ

๖. จาลาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๗. ฉเฏฺฐ **โก นุ ตํ อิทมาทปยี**ติ โก นุ มนฺทพุทฺธิ พาโล ตํ เอวํ คาหาเปสิ? **ปริเกุลส**นฺติ อญฺญมฺปิ นานปฺปการํ อุปทฺทวํฯ อิทานิ ยํ มาโร อาห – ‘‘โก นุ ตํ อิทมาทปยี’’ติ, ตํ มทฺทนฺตี – ‘‘น มํ อนฺธพาโล อาทเปสิ, โลเก ปน อคฺคปุคฺคโล สตฺถา ธมฺมํ เทเสสี’’ติ ทเสฺสตุํ, **พุโทฺธ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สเจฺจ นิเวสยี**ติ ปรมตฺถสเจฺจ นิพฺพาเน นิเวเสสิฯ **นิโรธํ อปฺปชานนฺตา**ติ นิโรธสจฺจํ อชานนฺตาฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. อุปจาลาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๘. สตฺตเม **เอนฺติ มารวสํ ปุนา**ติ ปุนปฺปุนํ มรณมารกิเลสมารเทวปุตฺตมารานํ วสํ อาคจฺฉนฺติฯ **ปฐูปิโต**ติ สนฺตาปิโตฯ **อคติ ยตฺถ มารสฺสา**ติ ยตฺถ ตุยฺหํ มารสฺส อคติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ นิพฺพาเนฯ สตฺตมํฯ

๘. สีสุปจาลาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๙. อฏฺฐเม **สมณี วิย ทิสฺสสี**ติ สมณิสทิสา ทิสฺสสิฯ **กิมิว จรสิ โมมูหา**ติ กึ การณา โมมูหา วิย จรสิ? **อิโต พหิทฺธา**ติ อิมมฺหา สาสนา พหิฯ ปาสํ เฑนฺตีติ **ปาสณฺฑา,** สตฺตานํ จิเตฺตสุ ทิฏฺฐิปาสํ ขิปนฺตีติ อโตฺถฯ สาสนํ ปน ปาเส โมเจติ, ตสฺมา ปาสโณฺฑติ น วุจฺจติ, อิโต พหิทฺธาเยว ปาสณฺฑา โหนฺติฯ **ปสีทนฺตี**ติ สํสีทนฺติ ลคฺคนฺติฯ

อิทานิ ‘‘กํ นุ อุทฺทิสฺส มุณฺฑาสี’’ติ ปญฺหํ กเถนฺตี **อตฺถิ สกฺยกุเล ชาโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพาภิภู**ติ สพฺพานิ ขนฺธายตนธาตุภวโยนิคติอาทีนิ อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ มรณมาราทโย นุทิ นีหรีติ **มารนุโทฯ สพฺพตฺถมปราชิโต**ติ สเพฺพสุ ราคาทีสุ วา มารยุเทฺธ วา อชิโตฯ **สพฺพตฺถ มุโตฺต**ติ สเพฺพสุ ขนฺธาทีสุ มุโตฺตฯ **อสิโต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสเยน อนิสฺสิโตฯ **สพฺพกมฺมกฺขยํ ปโตฺต**ติ สพฺพกมฺมกฺขยสงฺขาตํ อรหตฺตํ ปโตฺตฯ **อุปธิสงฺขเย**ติ อุปธิสงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน อารมฺมณโต วิมุโตฺตฯ อฏฺฐมํฯ

๙. เสลาสุตฺตวณฺณนา

๑๗๐. นวเม **เกนิทํ ปกต**นฺติ เกน อิทํ กตํฯ **พิมฺพ**นฺติ อตฺตภาวํ สนฺธาย วทติฯ **อฆ**นฺติ ทุกฺขปติฏฺฐานตฺตา อตฺตภาวเมว วทติฯ **เหตุภงฺคา**ติ เหตุนิโรเธน ปจฺจยเวกเลฺลนฯ นวมํฯ

๑๐. วชิราสุตฺตวณฺณนา

๑๗๑. ทสเม **นยิธ สตฺตุปลพฺภตี**ติ อิมสฺมิํ สุทฺธสงฺขารปุเญฺช ปรมตฺถโต สโตฺต นาม น อุปลพฺภติฯ **ขเนฺธสุ สเนฺตสู**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ วิชฺชมาเนสุ เตน เตนากาเรน ววตฺถิเตสุฯ **สมฺมุตี**ติ สโตฺตติ สมญฺญามตฺตเมว โหติฯ **ทุกฺข**นฺติ ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขํฯ **นาญฺญตฺร ทุกฺขา**ติ ฐเปตฺวา ทุกฺขํ อโญฺญ เนว สโมฺภติ น นิรุชฺฌตีติฯ ทสมํฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ภิกฺขุนีสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. พฺรหฺมสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. พฺรหฺมายาจนสุตฺตวณฺณนา

๑๗๒. พฺรหฺมสํยุตฺตสฺส ปฐเม **ปริวิตกฺโก อุทปาที**ติ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิณฺณ อยํ เจตโส วิตกฺโก อุทปาทิฯ กทา อุทปาทีติ? พุทฺธภูตสฺส อฏฺฐเม สตฺตาเห ราชายตนมูเล สกฺเกน เทวานมินฺเทน อาภตํ ทนฺตกฏฺฐญฺจ โอสธหรีตกญฺจ ขาทิตฺวา มุขํ โธวิตฺวา จตูหิ โลกปาเลหิ อุปนีเต ปจฺจเคฺฆ เสลมยปตฺเต ตปุสฺสภลฺลิกานํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ปุน ปจฺจาคนฺตฺวา อชปาลนิโคฺรเธ นิสินฺนมตฺตสฺสฯ

อธิคโตติ ปฏิวิทฺโธฯ **ธมฺโม**ติ จตุสจฺจธมฺโมฯ **คมฺภีโร**ติ อุตฺตานปฏิเกฺขปวจนเมตํฯ **ทุทฺทโส**ติ คมฺภีรตฺตาว ทุทฺทโส ทุเกฺขน ทฏฺฐพฺโพ, น สกฺกา สุเขน ทฏฺฐุํฯ ทุทฺทสตฺตาว **ทุรนุโพโธ** ทุเกฺขน อวพุชฺฌิตพฺโพ, น สกฺกา สุเขน อวพุชฺฌิตุํฯ **สนฺโต**ติ นิพฺพุโตฯ **ปณีโต**ติ อตปฺปโกฯ อิทํ ทฺวยํ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตกฺกาวจโร**ติ ตเกฺกน อวจริตพฺโพ โอคาหิตพฺโพ น โหติ, ญาเณเนว อวจริตพฺโพฯ **นิปุโณ**ติ สโณฺหฯ **ปณฺฑิตเวทนีโย**ติ สมฺมาปฏิปทํ ปฏิปเนฺนหิ ปณฺฑิเตหิ เวทิตพฺโพฯ **อาลยรามา**ติ สตฺตา ปญฺจสุ กามคุเณสุ อลฺลียนฺติ, ตสฺมา เต **อาลยา**ติ วุจฺจนฺติฯ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ วา อลฺลียนฺติ, ตสฺมาปิ อาลยาติ วุจฺจนฺติฯ เตหิ อาลเยหิ รมนฺตีติ **อาลยรามา**ฯ อาลเยสุ รตาติ **อาลยรตา**ฯ อาลเยสุ สุฏฺฐุ มุทิตาติ **อาลยสมฺมุทิตา**ฯ ยเถว หิ สุสชฺชิตํ ปุปฺผผลภริตรุกฺขาทิสมฺปนฺนํ อุยฺยานํ ปวิโฏฺฐ ราชา ตาย ตาย สมฺปตฺติยา รมติ, สมฺมุทิโต อาโมทิตปโมทิโต โหติ, น อุกฺกณฺฐติ, สายมฺปิ นิกฺขมิตุํ น อิจฺฉติ, เอวมิเมหิปิ กามาลยตณฺหาลเยหิ สตฺตา รมนฺติ, สํสารวเฏฺฏ สมฺมุทิตา อนุกฺกณฺฐิตา วสนฺติฯ เตน เตสํ ภควา ทุวิธํ อาลยํ อุยฺยานภูมึ วิย ทเสฺสโนฺต ‘‘อาลยรามา’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยทิท**นฺติ นิปาโต, ตสฺส ฐานํ สนฺธาย ‘‘ยํ อิท’’นฺติ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ สนฺธาย ‘‘โย อย’’นฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐพฺโพฯ **อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปาโท**ติ อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา, อิทปฺปจฺจยตา จ สา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท จาติ **อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปาโท**ฯ สงฺขาราทิปจฺจยานํ เอตํ อธิวจนํฯ **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติ อาทิ สพฺพํ นิพฺพานเมวฯ ยสฺมา หิ ตํ อาคมฺม สพฺพสงฺขารวิปฺผนฺทิตานิ สมนฺติ, วูปสมฺมนฺติ, ตสฺมา **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ ตํ อาคมฺม สเพฺพ อุปธโย ปฏินิสฺสฏฺฐา โหนฺติ, สพฺพา ตณฺหา ขียนฺติ, สเพฺพ กิเลสราคา วิรชฺชนฺติ, สพฺพํ ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ, ตสฺมา **สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ตณฺหากฺขโย วิราโค นิโรโธ**ติ วุจฺจติฯ ยา ปเนสา ตณฺหา ภเวน ภวํ, ผเลน วา สทฺธึ กมฺมํ วินติ สํสิพฺพตีติ กตฺวา **วาน**นฺติ วุจฺจติ, ตโต นิกฺขนฺตํ วานโตติ **นิพฺพานํฯ โส มมสฺส กิลมโถ**ติ ยา อชานนฺตานํ เทสนา นาม, โส มม กิลมโถ อสฺส, สา มม วิเหสา อสฺสาติ อโตฺถฯ กายกิลมโถ เจว กายวิเหสา จ อสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ จิเตฺต ปน อุภยเมฺปตํ พุทฺธานํ นตฺถิฯ **อปิสฺสู**ติ อนุพฺรูหนเตฺถ นิปาโตฯ โส ‘‘น เกวลํ อยํ ปริวิตกฺโก อุทปาทิ, อิมาปิ คาถา ปฏิภํสู’’ติ ทีเปติฯ **อนจฺฉริยา**ติ อนุอจฺฉริยาฯ **ปฏิภํสู**ติ ปฏิภานสงฺขาตสฺส ญาณสฺส โคจรา อเหสุํ, ปริวิตกฺกยิตพฺพตํ ปาปุณึสุฯ

กิจฺฉนาติ ทุเกฺขน, น ทุกฺขาย ปฏิปทายฯ พุทฺธานํ หิ จตฺตาโรปิ มคฺคา สุขปฏิปทาว โหนฺติฯ ปารมีปูรณกาเล ปน สราคสโทสสโมหเสฺสว สโต อาคตาคตานํ ยาจกานํ อ ลงฺกตปฏิยตฺตํ สีสํ กนฺติตฺวา คลโลหิตํ นีหริตฺวา สุอญฺชิตานิ อกฺขีนิ อุปฺปาเฏตฺวา กุลวํสปฺ ปทีปํ ปุตฺตํ มนาปจารินึ ภริยนฺติ เอวมาทีนิ เทนฺตสฺส อญฺญานิ จ ขนฺติวาทิสทิเสสุ อตฺตภาเว สุ เฉชฺชเภชฺชาทีนิ ปาปุณนฺตสฺส อาคมนียปฏิปทํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **หล**นฺติ เอตฺถ **ห**-กาโร นิ ปาตมโตฺต, อลนฺติ อโตฺถฯ **ปกาสิตุ**นฺติ เทสิตุํ, เอวํ กิจฺฉน อธิคตสฺส อลํ เทสิตุํ ปริยตฺตํ เทสิ ตุํฯ โก อโตฺถ เทสิเตนาติ วุตฺตํ โหติ? **ราคโทสปเรเตหี**ติ ราคโทสผุเฏฺฐหิ ราคโทสานุค เตหิ วาฯ

ปฏิโสตคามินฺติ นิจฺจาทีนํ ปฏิโสตํ, ''อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา อสุภ''นฺติ เอวํ คตํ จตุสจฺจ ธมฺมํฯ **ราครตฺตา**ติ กามราเคน ภวราเคน ทิฏฺฐิราเคน จ รตฺตาฯ **น ทกฺขนฺตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺ ขมนตฺตา อสุภนฺติ อิมินา สภาเวน น ปสฺสิสฺสนฺติ , เต อปสฺสเนฺต โก สกฺขิสฺสติ เอวํ คาหา เปตุํฯ **ตโมขเนฺธน อาวุฏา**ติ อวิชฺชาราสินา อโชฺฌตฺถฏาฯ

อโปฺปสฺสุกฺกตายาติ นิรุสฺสุกฺกภาเวน, อเทเสตุกามตายาติ อโตฺถฯ กสฺมา ปนสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิ? นนุ เอส มุโตฺต โมเจสฺสามิ, ติโณฺณ ตาเรสฺสามิ –

> ''กึ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
> สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, ตารยิสฺสํ สเทวก''นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๖) –

ปตฺถนํ กตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตติ? สจฺจเมตํ, ตเทวํ ปจฺจเวกฺขณานุภาเวน ปนสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิฯ ตสฺส หิ สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา สตฺตานํ กิเลสคหนตํ, ธมฺมสฺส จ คมฺภีรตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สตฺตานํ กิเลสคหนตา จ ธมฺมคมฺภีรตา จ สพฺพากาเรน ปากฏา ชาตาฯ อถสฺส – ''อิเม สตฺตา กญฺชิยปุณฺณา ลาพุ วิย, ตกฺกภริตา จาฏิ วิย, วสาเตลปีตปิโลติกา วิย, อญฺชนมกฺขิตหโตฺถ วิย จ กิเลสภริตา อติสํกิลิฏฺฐา ราครตฺตา โทสทุฏฺฐา โมหมูฬฺหา, เต กึ นาม ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺตี''ติ? จินฺตยโต กิเลสคหนปจฺจเวกฺขณานุภาเวนาปิ เอวํ จิตฺตํ นมิฯ

''อยญฺจ ธโมฺม ปถวีสนฺธารกอุทกกฺขโนฺธ วิย คมฺภีโร, ปพฺพเตน ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐปิโต สาสโป วิย ทุทฺทโส, สตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิยา โกฏิปฏิปาทนํ วิย ทุรนุโพโธฯ นนุ มยา หิ อิมํ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ วายมเนฺตน อทินฺนํ ทานํ นาม นตฺถิ, อรกฺขิตํ สีลํ นาม นตฺถิ, อปริปูริตา กาจิ ปารมี นาม นตฺถิ, ตสฺส เม นิรุสฺสาหํ วิย มารพลํ วิธมนฺตสฺสาปิ ปถวี น กมฺปิตฺถ, ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ น กมฺปิตฺถ, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธนฺตสฺสาปิ น กมฺปิตฺถ, ปจฺฉิมยาเม ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปฏิวิชฺฌนฺตเสฺสว เม ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถฯ อิติ มาทิเสนาปิ ติกฺขญาเณน กิจฺฉเนวายํ ธโมฺม ปฏิวิโทฺธฯ ตํ โลกิยมหาชนา กถํ ปฏิ วิชฺฌิสฺสนฺตี''ติ? ธมฺมคมฺภีรปจฺจเวกฺขณานุภาเวนาปิ เอวํ จิตฺตํ นมีติ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ พฺรหฺมุนา ยาจิเต เทเสตุกามตายปิสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิฯ ชานาติ หิ ภควา – ''มม อ โปฺปสฺสุกฺกตาย จิเตฺต นมมาเน มํ มหาพฺรหฺมา ธมฺมเทสนํ ยาจิสฺสติ, อิเม จ สตฺตา พฺรหฺมครุ กาฯ เต 'สตฺถา กิร ธมฺมํ น เทเสตุกาโม อโหสิฯ อถ นํ มหาพฺรหฺมา ยาจิตฺวา เทสาเปสิฯ ส โนฺต วต โภ ธโมฺม, ปณีโต วต โภ ธโมฺม'ติ มญฺญมานา สุสฺสูสิสฺสนฺตี''ติฯ อิทมฺปิสฺส การณํ ปฏิจฺจ อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนายาติ เวทิตพฺพํฯ

สหมฺปติสฺสาติ โส กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน สหโก นาม เถโร ปฐมชฺฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา ปฐมชฺฌานภูมิยํ กปฺปายุกพฺรหฺมา หุตฺวา นิพฺพตฺโตฯ ตตฺร นํ ‘‘สหมฺปติพฺรหฺมา’’ติ ปฎิสญฺชานนฺติฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘พฺรหฺมุโน สหมฺปติสฺสา’’ติฯ **นสฺสติ วต โภ**ติ โส กิร อิมํ สทฺทํ ตถา นิจฺฉาเรสิ, ยถา ทสสหสฺสิโลกธาตุพฺรหฺมาโน สุตฺวา สเพฺพ สนฺนิปตึสุฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยสฺมึ นาม โลเกฯ **ปุรโต ปาตุรโหสี**ติ เตหิ ทสหิ พฺรหฺมสหเสฺสหิ สทฺธึ ปาตุรโหสิฯ **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ปริตฺตํ ราคโทสโมหรชํ เอเตสํ เอวํสภาวาติ **อปฺปรชกฺขชาติกาฯ อสฺสวนตา**ติ อสฺสวนตายฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ ปุริมพุเทฺธสุ ทสปุญฺญกิริยวเสน กตาธิการา ปริปากคตา ปทุมานิ วิย สูริยรสฺมิสมฺผสฺสํ, ธมฺมเทสนํเยว อากงฺขมานา จตุปฺปทิกคาถาวสาเน อริยภูมึ โอกฺกมนารหา น เอโก, น เทฺว, อเนกสตสหสฺสา ธมฺมสฺส อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ปาตุรโหสีติ ปาตุภวิฯ **สมเลหิ จินฺติโต**ติ สมเลหิ ฉหิ สตฺถาเรหิ จินฺติโตฯ เต หิ ปุเรตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา สกลชมฺพุทีเป กณฺฎเก ปตฺถรมานา วิย, วิสํ สิญฺจมานา วิย จ สมลํ มิจฺฉาทิฎฺฐิธมฺมํ เทสยึสุฯ **อปาปุเรต**นฺติ วิวรํ เอตํฯ **อมตสฺส ทฺวาร**นฺติ อมตสฺส นิพฺพานสฺส ทฺวารภูตํ อริยมคฺคํฯ **สุณนฺตุ ธมฺมํ วิมเลนานุพุทฺธ**นฺติ อิเม สตฺตา ราคาทิมลานํ อภาวโต วิมเลน สมฺมาสมฺพุเทฺธน อนุพุทฺธํ จตุสจฺจธมฺมํ สุณนฺตุ ตาว ภควาติ ยาจติฯ

เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฎฺฐิโตติ เสลมเย เอกคฺฆเน ปพฺพตมุทฺธนิ ยถาฐิโตวฯ น หิ ตสฺส ฐิตสฺส ทสฺสนตฺถํ คีวุกฺขิปนปสารณาทิกิจฺจํ อตฺถิฯ **ตถูปม**นฺติ ตปฺปฎิภาคํ เสลปพฺพตูปมํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยถา เสลปพฺพตมุทฺธนิ ฐิโตว จกฺขุมา ปุริโส สมนฺตโต ชนตํ ปเสฺสยฺย , ตถา ตฺวมฺปิ สุเมธ สุนฺทรปญฺญ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมนฺตจกฺขุ ภควา ธมฺมมยํ ปาสาทมารุยฺห สยํ อเปตโสโก โสกาวติณฺณํ ชาติชราภิภูตํ ชนตํ อเวกฺขสฺสุ อุปธารย อุปปริกฺขฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา หิ ปพฺพตปาเท สมนฺตา มหนฺตํ เขตฺตํ กตฺวา, ตตฺถ เกทารปาฬีสุ กุฎิกาโย กตฺวา รตฺตึ อคฺคึ ชาเลยฺยุํ, จตุรงฺคสมนฺนาคตญฺจ อนฺธการํ อสฺส, อถ ตสฺส ปพฺพตสฺส มตฺถเก ฐตฺวา จกฺขุมโต ปุริสสฺส ภูมึ โอโลกยโต เนว เขตฺตํ น เกทารปาฬิโย น กุฎิโย น ตตฺถ สยิตมนุสฺสา ปญฺญาเยยฺยุํฯ กุฎิกาสุ ปน อคฺคิชาลามตฺตกเมว ปญฺญาเยยฺย, เอวํ ธมฺมปาสาทํ อารุยฺห สตฺตนิกายํ โอโลกยโต ตถาคตสฺส เย เต อกตกลฺยาณา สตฺตา, เต เอกวิหาเร ทกฺขิณชาณุปเสฺส นิสินฺนาปิ พุทฺธจกฺขุสฺส อาปาถํ นาคจฺฉนฺติ, รตฺตึ ขิตฺตา สรา วิย โหนฺติฯ เย ปน กตกลฺยาณา เวเนยฺยปุคฺคลา, เต เอวสฺส ทูเรปิ ฐิตา อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ โส อคฺคิ วิย หิมวนฺตปพฺพโต วิย จฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทูเร สโนฺต ปกาเสนฺติ, หิมวโนฺตว ปพฺพโต;
> อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺตึ ขิตฺตา ยถา สรา’’ติฯ (ธ. ป. ๓๐๔);

อเชฺฌสนนฺติ ยาจนํฯ **พุทฺธจกฺขุนา**ติ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาเณน จ อาสยานุสยญาเณน จฯ อิเมสํ หิ ทฺวินฺนํ ญาณานํ ‘‘พุทฺธจกฺขู’’ติ นามํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ‘‘สมนฺตจกฺขู’’ติ, ติณฺณํ มคฺคญาณานํ ‘‘ธมฺมจกฺขู’’ติฯ **อปฺปรชเกฺข**ติอาทีสุ เยสํ วุตฺตนเยเนว ปญฺญาจกฺขุมฺหิ ราคาทิรชํ อปฺปํ, เต **อปฺปรชกฺขา**ฯ เยสํ ตํ มหนฺตํ, เต **มหารชกฺขา**ฯ เยสํ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ, เต **ติกฺขินฺทฺริยา**ฯ เยสํ ตานิ มุทูนิ, เต **มุทินฺทฺริยา**ฯ เยสํ เตเยว สทฺธาทโย อาการา สุนฺทรา, เต **สฺวาการา**ฯ เย กถิตการณํ สลฺลเกฺขนฺติ, สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญาเปตุํ, เต **สุวิญฺญาปยา**ฯ เย ปรโลกเญฺจว วชฺชญฺจ ภยโต ปสฺสนฺติ, เต **ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน** นามฯ

อยํ ปเนตฺถ ปาฬิ – ‘‘สโทฺธ ปุคฺคโล อปฺปรชโกฺข, อสฺสโทฺธ ปุคฺคโล มหารชโกฺขฯ อารทฺธวีริโย, กุสีโตฯ อุปฎฺฐิตสฺสติ, มุฎฺฐสฺสติฯ สมาหิโต , อสมาหิโตฯ ปญฺญวา, ทุปฺปโญฺญ ปุคฺคโล มหารชโกฺขฯ ตถา สโทฺธ ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย…เป…. ปญฺญวา ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, ทุปฺปโญฺญ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวีฯ โลโกติ ขนฺธโลโก, อายตนโลโก, ธาตุโลโก, สมฺปตฺติภวโลโก, สมฺปตฺติสมฺภวโลโก, วิปตฺติภวโลโก, วิปตฺติสมฺภวโลโกฯ เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฎฺฐิติกาฯ เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจฯ ตโย โลกา ติโสฺส เวทนาฯ จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร อาหาราฯ ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิฯ สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฎฺฐิติโยฯ อฎฺฐ โลกา อฎฺฐ โลกธมฺมาฯ นว โลกา นว สตฺตาวาสาฯ ทส โลกา ทสายตนานิฯ ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิฯ อฎฺฐารส โลกา อฎฺฐารส ธาตุโยฯ วชฺชนฺติ สเพฺพ กิเลสา วชฺชา, สเพฺพ ทุจฺจริตา วชฺชา, สเพฺพ อภิสงฺขารา วชฺชา, สเพฺพ ภวคามิกมฺมา วชฺชา, อิติ อิมสฺมิญฺจ โลเก อิมสฺมิญฺจ วเชฺช ติพฺพา ภยสญฺญา ปจฺจุปฎฺฐิตา โหติ, เสยฺยถาปิ อุกฺขิตฺตาสิเก วธเกฯ อิเมหิ ปญฺญาสาย อากาเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาสิ ปฎิวิชฺฌิฯ อิทํ ตถาคตสฺส อินฺทฺริยปโรปริยเตฺต ญาณ’’นฺติ (ปฎิ. ม. ๑.๑๑๒)ฯ

อุปฺปลินิยนฺติ อุปฺปลวเนฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนี**ติ ยานิ อโนฺต นิมุคฺคาเนว โปสิยนฺติฯ **อุทกํ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตานี** ติ อุทกํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตานิฯ ตตฺถ ยานิ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตานิ, ตานิ สูริยรสฺมิสมฺผสฺสํ อาคมยมานานิ ฐิตานิ อชฺช ปุปฺผนกานิฯ ยานิ ปน สโมทกํ ฐิตานิ, ตานิ เสฺว ปุปฺผนกานิฯ ยานิ อุทกานุคฺคตานิ อโนฺตนิมุคฺคโปสีนิ, ตานิ ตติยทิวเส ปุปฺผนกานิฯ อุทกา ปน อนุคฺคตานิ อญฺญานิปิ สโรคอุปฺปลาทีนิ นาม อตฺถิ, ยานิ เนว ปุปฺผิสฺสนฺติ, มจฺฉกจฺฉปภกฺขาเนว ภวิสฺสนฺติ, ตานิ ปาฬึ นารุฬฺหานิฯ อาหริตฺวา ปน ทีเปตพฺพานีติ ทีปิตานิฯ ยเถว หิ ตานิ จตุพฺพิธานิ ปุปฺผานิ, เอวเมวํ อุคฺฆฎิตญฺญู วิปญฺจิตญฺญู เนโยฺย ปทปรโมติ จตฺตาโร ปุคฺคลาฯ

ตตฺถ ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส สห อุทาหฎเวลาย ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **อุคฺฆฎิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุเทฺทสโต ปริปุจฺฉโต โยนิโส มนสิกโรโต กลฺยาณมิเตฺต เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **เนโยฺย**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส พหุมฺปิ สุณโต พหุมฺปิ ภณโต พหุมฺปิ ธารยโต พหุมฺปิ วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปทปรโม** (ปุ. ป. ๑๔๘-๑๕๑)ฯ ตตฺถ ภควา อุปฺปลวนาทิสทิสํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกโนฺต – ‘‘อชฺช ปุปฺผนกานิ วิย อุคฺฆฎิตญฺญู, เสฺว ปุปฺผนกานิ วิย วิปญฺจิตญฺญู, ตติยทิวเส ปุปฺผนกานิ วิย เนโยฺย, มจฺฉกจฺฉปภกฺขานิ ปุปฺผานิ วิย ปทปรโม’’ติ อทฺทสฯ ปสฺสโนฺต จ ‘‘เอตฺตกา อปฺปรชกฺขา, เอตฺตกา มหารชกฺขา, ตตฺราปิ เอตฺตกา อุคฺฆฎิตญฺญู’’ติ เอวํ สพฺพาการโตว อทฺทสฯ

ตตฺถ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว ภควโต ธมฺมเทสนา อตฺถํ สาเธติฯ ปทปรมานํ อนาคตตฺถาย วาสนา โหติฯ อถ ภควา อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อตฺถาวหํ ธมฺมเทสนํ วิทิตฺวา เทเสตุกมฺยตํ อุปฺปาเทตฺวา ปุน สเพฺพปิ ตีสุ ภเวสุ สเตฺต ภพฺพาภพฺพวเสน เทฺวโกฎฺฐาเส อกาสิฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘กตเม สตฺตา อภพฺพา? เย เต สตฺตา กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตา กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา อสฺสทฺธา อจฺฉนฺทิกา ทุปฺปญฺญา อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํ, อิเม เต สตฺตา อภพฺพาฯ กตเม สตฺตา ภพฺพา? เย เต สตฺตา น กมฺมาวรเณน…เป…. อิเม เต สตฺตา ภพฺพา’’ติ (วิภ.

๘๒๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๑๕)ฯ ตตฺถ สเพฺพปิ อภพฺพปุคฺคเล ปหาย ภพฺพปุคฺคเลเยว ญาเณน ปริคฺคเหตฺวา, ‘‘เอตฺตกา ราคจริตา เอตฺตกา โทส-โมหจริตา วิตกฺก-สทฺธา-พุทฺธิจริตา’’ติ ฉ โกฏฺฐาเส อกาสิฯ เอวํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ จินฺเตสิฯ

ปจฺจภาสีติ ปติอภาสิฯ **อปารุตา**ติ วิวฏาฯ **อมตสฺส ทฺวารา**ติ อริยมคฺโคฯ โส หิ อมตสงฺขาตสฺส นิพฺพานสฺส ทฺวารํ, โส มยา วิวริตฺวา ฐปิโตติ ทเสฺสติฯ **ปมุญฺจนฺตุ สทฺธ**นฺติ สเพฺพ อตฺตโน สทฺธํ ปมุญฺจนฺตุ วิสฺสเชฺชนฺตุฯ ปจฺฉิมปททฺวเย อยมโตฺถ – อหญฺหิ อตฺตโน ปคุณํ สุปฺปวตฺติตมฺปิ อิมํ ปณีตํ อุตฺตมํ ธมฺมํ กายวาจากิลมถสญฺญี หุตฺวา น ภาสิํฯ อิทานิ ปน สโพฺพ ชโน สทฺธาภาชนํ อุปเนตุ, ปูเรสฺสามิ เตสํ สงฺกปฺปนฺติฯ

อนฺตรธายีติ สตฺถารํ คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา อนฺตรหิโต, สกฏฺฐานเมว คโตติ อโตฺถฯ คเต จ ปน ตสฺมิํ ภควา ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ? อาฬารุทกานํ กาลงฺกตภาวํ, ปญฺจวคฺคิยานญฺจ พหูปการภาวํ ญตฺวา เตสํ ธมฺมํ เทเสตุกาโม พาราณสิยํ อิสิปตนํ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสีติฯ ปฐมํฯ

๒. คารวสุตฺตวณฺณนา

๑๗๓. ทุติเย **อุทปาที**ติ อยํ วิตโกฺก ปญฺจเม สตฺตาเห อุทปาทิฯ **อคารโว**ติ อญฺญสฺมิํ คารวรหิโต, กญฺจิ ครุฏฺฐาเน อฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **อปฺปติโสฺส**ติ ปติสฺสยรหิโต, กญฺจิ เชฏฺฐกฏฺฐาเน อฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ

สเทวเกติอาทีสุ สทฺธิํ เทเวหิ **สเทวเก**ฯ เทวคฺคหเณน เจตฺถ มารพฺรเหฺมสุ คหิเตสุปิ มาโร นาม วสวตฺตี สเพฺพสํ อุปริ วสํ วเตฺตติ, พฺรหฺมา นาม มหานุภาโว เอกงฺคุลิยา เอกสฺมิํ จกฺกวาฬสหเสฺส อาโลกํ ผรติฯ ทฺวีหิ ทฺวีสุ…เป.… ทสหิ องฺคุลีหิ ทสสุปิ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อาโลกํ ผรติ, โส อิมินา สีลสมฺปนฺนตโรติ วตฺตุํ มา ลภตูติ **สมารเก สพฺรหฺมเก**ติ วิสุํ วุตฺตํฯ ตถา สมณา นาม เอกนิกายาทิวเสน พหุสฺสุตา สีลวโนฺต ปณฺฑิตา, พฺราหฺมณาปิ วตฺถุวิชฺชาทิวเสน พหุสฺสุตา ปณฺฑิตา, เต อิมินา สีลสมฺปนฺนตราติ วตฺตุํ มา ลภนฺตูติ **สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชายา**ติ วุตฺตํฯ **สเทวมนุสฺสายา**ติ อิทํ ปน นิปฺปเทสโต ทสฺสนตฺถํ คหิตเมว คเหตฺวา วุตฺตํฯ อปิเจตฺถ ปุริมานิ ตีณิ ปทานิ โลกวเสน วุตฺตานิ, ปจฺฉิมานิ เทฺว ปชาวเสนฯ **สีลสมฺปนฺนตร**นฺติ สีเลน สมฺปนฺนตรํ, อธิกตรนฺติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ สีลาทโย จตฺตาโร ธมฺมา โลกิยโลกุตฺตรา กถิตา, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ โลกิยเมวฯ ปจฺจเวกฺขณญาณํ เหตํฯ

ปาตุรโหสีติ – ‘‘อยํ สตฺถา อวีจิโต ยาว ภวคฺคา สีลาทีหิ อตฺตนา อธิกตรํ อปสฺสโนฺต ‘มยา ปฏิวิทฺธํ นวโลกุตฺตรธมฺมเมว สกฺกตฺวา ครุํ กตฺวา อุปนิสฺสาย วิหริสฺสามี’ติ จินฺเตติ, การณํ ภควา จินฺเตติ, อตฺถํ วุฑฺฒิวิเสสํ จินฺเตติ, คจฺฉามิสฺส อุสฺสาหํ ชเนสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา ปุรโต ปากโฏ อโหสิ, อภิมุเข อฏฺฐาสีติ อโตฺถฯ

วิหรนฺติ จาติ เอตฺถ โย วเทยฺย ‘‘วิหรนฺตีติ วจนโต ปจฺจุปฺปเนฺนปิ พหู พุทฺธา’’ติ, โส ‘‘ภควาปิ, ภเนฺต, เอตรหิ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ อิมินา วจเนน ปฏิพาหิตโพฺพฯ

> ‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
> สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’’ติฯ (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๑.๒๘๕) –

อาทีหิ จสฺส สุเตฺตหิ อเญฺญสํ พุทฺธานํ อภาโว ทีเปตโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สเพฺพปิ พุทฺธา สทฺธมฺมครุโน, ตสฺมาฯ **มหตฺตมภิกงฺขตา**ติ มหนฺตภาวํ ปตฺถยมาเนนฯ **สรํ พุทฺธาน-สาสน**นฺติ พุทฺธานํ สาสนํ สรเนฺตนฯ ทุติยํฯ

๓. พฺรหฺมเทวสุตฺตวณฺณนา

๑๗๔. ตติเย **เอโก**ติ ฐานาทีสุ อิริยาปเถสุ เอกโก, เอกวิหารีติ อโตฺถฯ **วูปกโฎฺฐ**ติ กาเยน วูปกโฎฺฐ นิสฺสโฎฺฐฯ **อปฺปมโตฺต**ติ สติยา อวิปฺปวาเส ฐิโตฯ **อาตาปี**ติ วีริยาตาเปน สมนฺนาคโตฯ **ปหิตโตฺต**ติ เปสิตโตฺตฯ **กุลปุตฺตา**ติ อาจารกุลปุตฺตาฯ **สมฺมเทวา**ติ น อิณฎฺฎา น ภยฎฺฎา น ชีวิตปกตา หุตฺวา, ยถา วา ตถา วา ปพฺพชิตาปิ เย อนุโลมปฎิปทํ ปูเรนฺติ, เต สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ นามฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานภูตํ อริยผลํฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ สามํ ชานิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **อุปสมฺปชฺชา**ติ ปฎิลภิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วิหาสิฯ เอวํ วิหรโนฺต จ **ขีณา ชาติ...เป.... อพฺภญฺญาสี**ติฯ เอเตนสฺส ปจฺจเวกฺขณภูมิ ทสฺสิตาฯ

กตมา ปนสฺส ชาติ ขีณา, กถญฺจ นํ อพฺภญฺญาสีติ? วุจฺจเต, น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา ปุเพฺพว ขีณตฺตา, น อนาคตา ตตฺถ วายามาภาวโต, น ปจฺจุปฺปนฺนา วิชฺชมานตฺตาฯ มคฺคสฺส ปน อภาวิตตฺตา ยา อุปฺปเชฺชยฺย เอกจตุปญฺจโวการภเวสุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา ชาติฯ สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณาฯ ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา – ‘‘กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายติํ อปฺปฎิสนฺธิกํ โหตี’’ติ ชานโนฺต ชานาติฯ

วุสิตนฺติ วุตฺถํ ปริวุตฺถํ, กตํ จริตํ นิฎฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยภาวนาวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฎฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ อิทานิ ปุน อิตฺถภาวาย, เอวํ โสฬสกิจฺจภาวาย, กิเลสกฺขยาย วา กตมคฺคภาวนา นตฺถีติฯ อถ วา **อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถตฺตภาวโต, อิมสฺมา เอวํปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ นตฺถิ, อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฎฺฐนฺติ ฉินฺนมูลโก รุโกฺข วิยาติ อพฺภญฺญาสิฯ **อญฺญตโร**ติ เอโกฯ **อรหต**นฺติ อรหนฺตานํ, ภควโต สาวกานํ อรหตํ อพฺภนฺตโร อโหสิฯ

สปทานนฺติ สปทานจารํ, สมฺปตฺตฆรํ อนุกฺกมฺม ปฎิปาฎิยา จรโนฺตฯ **อุปสงฺกมี**ติ อุปสงฺกมโนฺตฯ มาตา ปนสฺส ปุตฺตํ ทิสฺวาว ฆรา นิกฺขมฺม ปตฺตํ คเหตฺวา อโนฺตนิเวสนํ ปเวเสตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปสิฯ

อาหุติํ นิจฺจํ ปคฺคณฺหาตีติ นิจฺจกาเล อาหุติปิณฺฑํ ปคฺคณฺหาติฯ ตํ ทิวสํ ปน ตสฺมิํ ฆเร ภูตพลิกมฺมํ โหติฯ สพฺพเคหํ หริตุปลิตฺตํ วิปฺปกิณฺณลาชํ วนมาลปริกฺขิตฺตํ อุสฺสิตทฺธชปฎากํ ตตฺถ ตตฺถ ปุณฺณฆเร ฐเปตฺวา ทณฺฑทีปิกา ชาเลตฺวา คนฺธจุณฺณมาลาทีหิ อลงฺกตํ, สมนฺตโต สญฺฉาทิยมานา ธูมกฎจฺฉุ อโหสิฯ สาปิ พฺราหฺมณี กาลเสฺสว วุฎฺฐาย โสฬสหิ คโนฺธทกฆเฎหิ นฺหายิตฺวา สพฺพาลงฺกาเรน อตฺตภาวํ อลงฺกริฯ สา ตสฺมิํ สมเย มหาขีณาสวํ นิสีทาเปตฺวา, ยาคุอุฬุงฺกมตฺตมฺปิ อทตฺวา, ‘‘มหาพฺรหฺมํ โภเชสฺสามี’’ติ สุวณฺณปาติยํ ปายาสํ ปูเรตฺวา สปฺปิมธุสกฺขราทีหิ โยเชตฺวา นิเวสนสฺส ปจฺฉาภาเค หริตุปลิตฺตภาวาทีหิ อลงฺกตาภูตปีฐิกา อตฺถิฯ สา ตํ ปาติํ อาทาย, ตตฺถ คนฺตฺวา, จตูสุ โกเณสุ มเชฺฌ จ เอเกกํ ปายาสปิณฺฑํ ฐเปตฺวา, เอกํ ปิณฺฑํ หเตฺถน คเหตฺวา, ยาว กปฺปรา สปฺปินา ปคฺฆรเนฺตน ปถวิยํ

ชาณุมณฺฑลํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ‘‘ภุญฺชตุ ภวํ มหาพฺรหฺมา, สายตุ ภวํ มหาพฺรหฺมา, ตเปฺปตุ ภวํ มหาพฺรหฺมา’’ติ วทมานา พฺรหฺมานํ โภเชติฯ

เอตทโหสีติ มหาขีณาสวสฺส สีลคนฺธํ ฉเทวโลเก อโชฺฌตฺถริตฺวา พฺรหฺมโลกํ อุปคตํ ฌายมานสฺส เอตํ อโหสิฯ **สํเวเชยฺย**นฺติ โจเทยฺยํ, สมฺมาปฏิปตฺติยํ โยเชยฺยํฯ ‘อยํ หิ เอวรูปํ อคฺคทกฺขิเณยฺยํ มหาขีณาสวํ นิสีทาเปตฺวา ยาคุอุฬุงฺกมตฺตมฺปิ อทตฺวา, ‘‘มหาพฺรหฺมํ โภเชสฺสามี’’ติ ตุลํ ปหาย หเตฺถน ตุลยนฺตี วิย, เภรึ ปหาย กุจฺฉึ วาเทนฺตี วิย, อคฺคึ ปหาย ขโชฺชปนกํ ธมมานา วิย ภูตพลึ กุรุมานา อาหิณฺฑติฯ คจฺฉามิสฺสา มิจฺฉาทสฺสนํ ภินฺทิตฺวา อ ปายมคฺคโต อุทฺธริตฺวา ยถา อสีติโกฏิธนํ พุทฺธสาสเน วิปฺปกิริตฺวา สคฺคมคฺคํ อาโรหติ, ตถา กโรมีติ วุตฺตํ โหติฯ

ทูเร อิโตติ อิมมฺหา ฐานา ทูเร พฺรหฺมโลโกฯ ตโต หิ กูฏาคารมตฺตา สิลา ปาติตา เอเกน อโหรเตฺตน อฏฺฐจตฺตาลีสโยชนสหสฺสานิ เขปยมานา จตูหิ มาเสหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐเหยฺย, สพฺพเหฏฺฐิโมปิ พฺรหฺมโลโก เอวํ ทูเรฯ **ยสฺสาหุติ**นฺติ ยสฺส พฺรหฺมุโน อาหุตึ ปคฺคณฺหาสิ, ตสฺส พฺรหฺมโลโก ทูเรติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมปถ**นฺติ เอตฺถ พฺรหฺมปโถ นาม จตฺตาริ กุสลชฺฌานานิ, วิปากชฺฌานานิ ปน เนสํ ชีวิตปโถ นาม, ตํ พฺรหฺมปถํ อชานนฺตี ตฺวํ กึ ชปฺปสิ วิปฺปลปสิ? พฺรหฺมาโน หิ สปฺปีติกชฺฌาเนน ยาเปนฺติ, น เอตํ ติณพีชานิ ปกฺขิปิตฺวา รนฺธํ โคยูสํ ขาทนฺติ, มา อการณา กิลมสีติฯ

เอวํ วตฺวา ปุน โส มหาพฺรหฺมา อญฺชลึ ปคฺคยฺห อวกุชฺช หุตฺวา เถรํ อุปทิสโนฺต **เอโส หิ เต พฺราหฺมณิ พฺรหฺมเทโว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิรูปธิโก**ติ กิเลสาภิสงฺขารกามคุโณปธีหิ วิรหิโตฯ **อติเทวปโตฺต**ติ เทวานํ อติเทวภาวํ พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมภาวํ ปโตฺตฯ **อนญฺญโปสี**ติ ฐเปตฺวา อิมํ อตฺตภาวํ อญฺญสฺส อตฺตภาวสฺส วา ปุตฺตทารสฺส วา อโปสนตาย อนญฺญโปสีฯ

อาหุเนโยฺยติ อาหุนปิณฺฑํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุโตฺตฯ **เวทคู**ติ จตุมคฺคสงฺขาเตหิ เวเทหิ ทุกฺขสฺสนฺตํ คโตฯ **ภาวิตโตฺต**ติ อตฺตานํ ภาเวตฺวา วเฑฺฒตฺวา ฐิโตฯ **อนูปลิโตฺต**ติ ตณฺหาทีหิ เลเปหิ อาลิโตฺตฯ **ฆาเสสนํ อิริยตี**ติ อาหารปริเยสนํ จรติฯ

น ตสฺส ปจฺฉา น ปุรตฺถมตฺถีติ ปจฺฉา วุจฺจติ อตีตํ, ปุรตฺถํ วุจฺจติ อนาคตํ, อตีตานาคเตสุ ขเนฺธสุ ฉนฺทราควิรหิตสฺส ปจฺฉา วา ปุรตฺถํ วา นตฺถีติ วทติฯ **สโนฺต**ติอาทีสุ ราคาทิสนฺตตาย สโนฺตฯ โกธธูมวิคมา **วิธูโม,** ทุกฺขาภาวา **อนีโฆ,** กตฺตรทณฺฑาทีนิ คเหตฺวา วิจรโนฺตปิ วธกเจตนาย อภาวา **นิกฺขิตฺตทโณฺฑฯ ตสถาวเรสู**ติ เอตฺถ ปน ปุถุชฺชนา ตสา นาม, ขีณาสวา ถาวรา นามฯ สตฺต ปน เสขา ตสาติ วตฺตุํ น สกฺกา, ถาวรา น โหนฺติ, ภชมานา ปน ถาวรปกฺขเมว ภชนฺติฯ **โส ตฺยาหุติ**นฺติ โส เต อาหุตึฯ

วิเสนิภูโตติ กิเลสเสนาย วิเสโน ชาโตฯ **อเนโช**ติ นิตฺตโณฺหฯ **สุสีโล**ติ ขีณาสวสีเลน สุสีโลฯ **สุวิมุตฺตจิโตฺต**ติ ผลวิมุตฺติยา สุฏฺฐุ วิมุตฺตจิโตฺตฯ **โอฆติณฺณ**นฺติ จตฺตาโร โอเฆ ติณฺณํฯ เอตฺตเกน กถามเคฺคน พฺรหฺมา เถรสฺส วณฺณํ กเถโนฺต อายตเน พฺราหฺมณึ นิโยเชสิฯ อวสานคาถา ปน สงฺคีติกาเรหิ ฐปิตาฯ **ปติฏฺฐเปสิ ทกฺขิณ**นฺติ จตุปจฺจยทกฺขิณํ ปติฏฺฐเปสิฯ **สุขมายติก**นฺติ สุขายติกํ อายตึ สุขวิปากํ, สุขาวหนฺติ อโตฺถฯ ตติยํฯ

๔. พกพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๗๕. จตุเตฺถ **ปาปกํ ทิฏฺฐิคต**นฺติ ลามิกา สสฺสตทิฏฺฐิฯ **อิทํ นิจฺจ**นฺติ อิทํ สห กาเยน พฺรหฺมฏฺฐานํ อนิจฺจํ ''นิจฺจ''นฺติ วทติฯ ธุวาทีนิ ตเสฺสว เววจนานิฯ ตตฺถ **ธุว**นฺติ ถิรํฯ **สสฺสต**นฺติ สทา วิชฺชมานํฯ **เกวล**นฺติ อขณฺฑํ สกลํฯ **อจวนธมฺม**นฺติ อจวนสภาวํฯ **อิทํ หิ น ชายตี**ติ อาทีสุ อิมสฺมึ ฐาเน โกจิ ชายนโก วา ชียนโก วา มียนโก วา จวนโก วา อุปฺปชฺชนโก วา นตฺถิ, ตํ สนฺธาย วทติฯ **อิโต จ ปนญฺญ**นฺติ อิโต สหกายา พฺรหฺมฏฺฐานา อุตฺตริ อญฺญํ นิสฺสรณํ นาม นตฺถีติฯ เอวมสฺส ถามคตา สสฺสตทิฏฺฐิ อุปฺปนฺนา โหติฯ เอวํวาที จ ปน โส อุปริ ติโสฺส ฌานภูมิโย จตฺตาโร มเคฺค จตฺตาริ ผลานิ นิพฺพานนฺติ สพฺพํ ปฏิพาหติฯ กทา ปนสฺส สา ทิฏฺฐิ อุปฺปนฺนาติ? ปฐมชฺฌานภูมิยํ นิพฺพตฺตกาเลฯ ทุติยชฺฌานภูมิยนฺติ เอเกฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – เหฏฺฐุปปตฺติโก กิเรส พฺรหฺมา อนุปฺปเนฺน พุทฺธุปฺปาเท อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา กสิณปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานภูมิยํ เวหปฺผลพฺรหฺมโลเก ปญฺจกปฺปสติกํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา เหฏฺฐุปปตฺติกํ กตฺวา ตติยชฺฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา สุภกิณฺหพฺรหฺมโลเก จตุสฏฺฐิกปฺปํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตตฺถ ทุติยชฺฌานํ ภาเวตฺวา อาภสฺสเร อฏฺฐ กเปฺป อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ ภาเวตฺวา, ปฐมชฺฌานภูมิยํ กปฺปายุโก หุตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ โส ปฐมกาเล อตฺตนา กตกมฺมญฺจ นิพฺพตฺตฏฺฐานญฺจ อญฺญาสิ, กาเล ปน คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต อุภยํ ปมุสฺสิตฺวา สสฺสตทิฏฺฐึ อุปฺปาเทสิฯ

อวิชฺชาคโตติ อวิชฺชาย คโต สมนฺนาคโต อญฺญาณี อนฺธีภูโตฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย นามฯ **วกฺขตี**ติ ภณติฯ ''ยตฺรา''ติ นิปาตโยเคน ปน อนาคตวจนํ กตํฯ

เอวํ วุเตฺต โส พฺรหฺมา ยถา นาม มคฺคโจโร เทฺว ตโย ปหาเร อธิวาเสเนฺต สหาเย อนาจิกฺขิตฺวาปิ อุตฺตรึ ปหารํ ปหริยมาโน ''อสุโก จ อสุโก จ มยฺหํ สหาโย''ติ อาจิกฺขติ, เอวเมว ภควตา สนฺตชฺชิยมาโน สตึ ลภิตฺวา, ''ภควา มยฺหํ ปทานุปทํ เปกฺขเนฺต มํ นิปฺปีฬิตุกาโม''ติ ภีโต อตฺตโน สหาเย อาจิกฺขเนฺต **ทฺวาสตฺตตี**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โภ โคตม, มยํ ทฺวาสตฺตติ ชนา **ปุญฺญกมฺมา** เตน ปุญฺญกเมฺมน อิธ นิพฺพตฺตาฯ **วสวตฺติโน** สยํ อเญฺญสํ วเส อวตฺติตฺวา ปเร อตฺตโน วเส วเตฺตม, ชาติญฺจ ชรญฺจ อตีตา, อยํ โน เวเทหิ คตตฺตา ''เวทคู''ติ สงฺขํ คตา ภควา อนฺติมา พฺรหฺมุปปตฺติฯ **อสฺมาภิชปฺปนฺติ ชนา อเนกา**ติ อเนกชนา อเมฺห อภิชปฺปนฺติฯ ''อยํ โข ภวํ พฺรหฺมา, มหาพฺรหฺมา, อภิภู, อนภิภูโต, อญฺญทตฺถุทโส, วสวตฺตี, อิสฺสโร, กตฺตา, นิมฺมาตา, เสโฏฺฐ, สชิตา, วสี, ปิตา ภูตภพฺยาน''นฺติ เอวํ ปเตฺถนฺติ ปิเหนฺตีติฯ

อถ นํ ภควา **อปฺปํ หิ เอต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ ยํ ตฺวํ อิธ ตว อายุํ ''ทีฆ''นฺติ มญฺญสิ, เอตํ อปฺปํ ปริตฺตกํฯ **สตํ สหสฺสานํ นิรพฺพุทาน**นฺติ นิรพฺพุทคณนาย สตสหสฺสนิรพฺพุทานํฯ **อายุํ ปชานามี**ติ, ''อิทานิ ตว อวสิฏฺฐํ เอตฺตกํ อายู''ติ อหํ ชานามิฯ **อนนฺตทสฺสี ภควา หมสฺมี**ติ, ภควา, ตุเมฺห ''อหํ อนนฺตทสฺสี ชาติอาทีนิ อุปาติวโตฺต''ติ วทถฯ **กึ เม ปุราณ**นฺติ, ยทิ ตฺวํ อนนฺตทสฺสี, เอวํ สเนฺต อิทํ เม อาจิกฺข, กึ มยฺหํ ปุราณํ? **วตสีลวตฺต**นฺติ สีลเมว วุจฺจติฯ **ยมหํ วิชญฺญา**ติ ยํ อหํ ตยา กถิตํ ชาเนยฺยํ, ตํ เม อาจิกฺขาติ วทติฯ

อิทานิสฺส อาจิกฺขเนฺต ภควา **ยํ ตฺวํ อปาเยสี**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ปุเพฺพ กิเรส กุลฆเร นิพฺพตฺติตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา – ''ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสามี''ติ นิกฺขมฺม อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา อภิญฺญาปาทกชฺฌานสฺส ลาภี หุตฺวา คงฺคาตีเร ปณฺณสาลํ กาเรตฺวา ฌานรติยา วีตินาเมติฯ ตทา จ กาเลนกาลํ สตฺถวาหา

ปญฺจหิ สกฏสเตหิ มรุกนฺตารํ ปฏิปชฺชนฺติฯ มรุกนฺตาเร ปน ทิวา น สกฺกา คนฺตุํ, รตฺตึ คมนํ โหติฯ อถ ปุริมสกฏสฺส อคฺคยุเค ยุตฺตพลิพทฺทา คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตา นิวตฺติตฺวา อาคตมคฺคาภิมุขา อเหสุํ, สพฺพสกฏานิ ตเถว นิวตฺติตฺวา อรุเณ อุคฺคเต นิวตฺติตภาวํ ชานิํสุฯ เตสญฺจ ตทา กนฺตารํ อติกฺกมนทิวโส อโหสิฯ สพฺพํ ทารุทกํ ปริกฺขีณํ – ตสฺมา ‘‘นตฺถิ ทานิ อมฺหากํ ชีวิต’’นฺติ จินฺเตตฺวา, โคเณ จเกฺกสุ พนฺธิตฺวา, มนุสฺสา สกฏจฺฉายํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชิํสุฯ

ตาปโสปิ กาลเสฺสว ปณฺณสาลโต นิกฺขมิตฺวา ปณฺณสาลทฺวาเร นิสิโนฺน คงฺคํ โอโลกยมาโน อทฺทส คงฺคํ มหตา อุทโกเฆน ปูริยมานํ ปวตฺติตมณิกฺขนฺธํ วิย อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวา จินฺเตสิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข อิมสฺมิํ โลเก เอวรูปสฺส มธุโรทกสฺส อลาเภน กิลิสฺสมานา สตฺตา’’ติ? โส เอวํ อาวเชฺชโนฺต มรุกนฺตาเร ตํ สตฺถํ ทิสฺวา ‘อิเม สตฺตา มา นสฺสนฺตู’ติ ‘‘อิโต จิโต จ มหาอุทกกฺขโนฺธ ฉิชฺชิตฺวา มรุกนฺตาเร สตฺถาภิมุโข คจฺฉตู’’ติ อภิญฺญาจิเตฺตน อธิฏฺฐาสิฯ สห จิตฺตุปฺปาเทน มาติการุฬฺหํ วิย อุทกํ ตตฺถ อคมาสิฯ มนุสฺสา อุทกสเทฺทน วุฏฺฐาย อุทกํ ทิสฺวา หฏฺฐตุฏฺฐา นฺหายิตฺวา ปิวิตฺวา โคเณปิ ปาเยตฺวา โสตฺถินา อิจฺฉิตฏฺฐานํ อคมํสุฯ สตฺถา ตํ พฺรหฺมุโน ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสโนฺต ปฐมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **อปาเยสี**ติ ปาเยสิฯ อ-กาโร นิปาตมตฺตํฯ **คมฺมนี**ติ คิเมฺหฯ **สมฺปเรเต**ติ คิมฺหาตเปน ผุเฏฺฐ อนุคเตฯ

อปรสฺมิมฺปิ สมเย ตาปโส คงฺคาตีเร ปณฺณสาลํ มาเปตฺวา อรญฺญคามกํ นิสฺสาย วสติฯ เตน จ สมเยน โจรา ตํ คามํ ปหริตฺวา หตฺถสารํ คเหตฺวา คาวิโย จ กรมเร จ คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ คาโวปิ สุนขาปิ มนุสฺสาปิ มหาวิรวํ วิรวนฺติฯ ตาปโส ตํ สทฺทํ สุตฺวา ‘‘กินฺนุ โข เอต’’นฺติ? อาวเชฺชโนฺต ‘‘มนุสฺสานํ ภยํ อุปฺปนฺน’’นฺติ ญตฺวา ‘‘มยิ ปสฺสเนฺต อิเม สตฺตา มา นสฺสนฺตู’’ติ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อภิญฺญาจิเตฺตน โจรานํ ปฏิปเถ จตุรงฺคินิํ เสนํ มาเปสิฯ กมฺมสชฺชา อาคจฺฉนฺตา โจรา ทิสฺวา, ‘‘ราชา มเญฺญ อาคโต’’ติ วิโลปํ ฉเฑฺฑตฺวา ปกฺกมิํสุฯ ตาปโส ‘‘ยํ ยสฺส สนฺตกํ, ตํ ตเสฺสว โหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิ, ตํ ตเถว อโหสิฯ มหาชโน โสตฺถิภาวํ ปาปุณิฯ สตฺถา อิทมฺปิ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสโนฺต ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **เอณิกูลสฺมิ**นฺติ คงฺคาตีเรฯ **คยฺหกํ นียมาน**นฺติ คเหตฺวา นียมานํ, กรมรํ นียมานนฺติปิ อโตฺถฯ

ปุน เอกสฺมิํ สมเย อุปริคงฺควาสิกํ เอกํ กุลํ เหฏฺฐาคงฺควาสิเกน กุเลน สทฺธิํ มิตฺตสนฺถวํ กตฺวา, นาวาสงฺฆาฏํ พนฺธิตฺวา, พหุํ ขาทนียเญฺจว โภชนียญฺจ คนฺธมาลาทีนิ จ อาโรเปตฺวา คงฺคาโสเตน อาคจฺฉติฯ มนุสฺสา ขาทมานา ภุญฺชมานา นจฺจนฺตา คายนฺตา เทววิมาเนน คจฺฉนฺตา วิย พลวโสมนสฺสา อเหสุํฯ คเงฺคยฺยโก นาโค ทิสฺวา กุปิโต ‘‘อิเม มยิ สญฺญมฺปิ น กโรนฺติฯ อิทานิ เน สมุทฺทเมว ปาเปสฺสามี’’ติ มหนฺตํ อตฺตภาวํ มาเปตฺวา อุทกํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐาย ผณํ กตฺวา, สุสฺสุการํ กโรโนฺต อฏฺฐาสิฯ มหาชโน ทิสฺวา ภีโต วิสฺสรมกาสิฯ ตาปโส ปณฺณสาลายํ นิสิโนฺน สุตฺวา, ‘‘อิเม คายนฺตา นจฺจนฺตา โสมนสฺสชาตา อาคจฺฉนฺติฯ อิทานิ ปน ภยรวํ รวิํสุ, กินฺนุ โข’’ติ? อาวเชฺชโนฺต นาคราชํ ทิสฺวา, ‘‘มยิ ปสฺสเนฺต สตฺตา มา นสฺสนฺตู’’ติ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อตฺตภาวํ ปชหิตฺวา สุปณฺณวณฺณํ มาเปตฺวา นาคราชสฺส ทเสฺสสิฯ นาคราชา ภีโต ผณํ สํหริตฺวา อุทกํ ปวิโฏฺฐ, มหาชโน โสตฺถิภาวํ ปาปุณิฯ สตฺถา อิทมฺปิ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสโนฺต ตติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **ลุเทฺทนา**ติ ทารุเณนฯ **มนุสฺสกมฺยา**ติ มนุสฺสกามตาย, มนุเสฺส วิเหเฐตุกามตายาติ อโตฺถฯ

อปรสฺมิมฺปิ สมเย เอส อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา เกสโว นาม ตาปโส อโหสิฯ เตน สมเยน อมฺหากํ โพธิสโตฺต กโปฺป นาม มาณโว เกสวสฺส พทฺธจโร อเนฺตวาสิโก หุตฺวา อาจริย

สฺส กึการปฏิสฺสาวี มนาปจารี พุทฺธิสมฺปนฺโน อตฺถจโร อโหสิฯ เกสโว เตน วินา วสิตุํ น ส โกฺกติ, ตํ นิสฺสาเยว ชีวิกํ กเปฺปสิฯ สตฺถา อิทมฺปิ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสนฺโต จตุตฺถํ คาถมาหฯ

ตตฺถ **พทฺธจโร**ติ อเนฺตวาสิโก, โส ปน เชฎฺฐเนฺตวาสิโก อโหสิฯ **สมฺพุทฺธิมนฺตํ วตินํ อมญฺญี**ติ, ‘‘สมฺมา พุทฺธิมา วตสมฺปนฺโน อย’’นฺติ เอวํ มญฺญมาโน กโปฺป ตว อเนฺตวาสิโก อโหสิํ อหํ โส เตน สมเยนาติ ทเสฺสติฯ **อเญฺญปิ ชานาสี**ติ น เกวลํ มยฺหํ อายุเมว, อเญฺญปิ ตฺวํ ชานาสิเยวฯ **ตถา หิ พุโทฺธ**ติ ตถา หิ ตฺวํ พุโทฺธ, ยสฺมา พุโทฺธ, ตสฺมา ชานาสีติ อโตฺถฯ **ตถา หิ ตฺยายํ ชลิตานุภาโว**ติ ยสฺมา จ ตฺวํ พุโทฺธ, ตสฺมา เต อยํ ชลิโต อานุภาโวฯ **โอภาสยํ ติฎฺฐตี**ติ สพฺพํ พฺรหฺมโลกํ โอภาสยโนฺต ติฎฺฐติฯ จตุตฺถํฯ

๕. อญฺญตรพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. ปญฺจเม **เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา**ติ เตโชกสิณปริกมฺมํ กตฺวา ปาทกชฺฌานโต วุฎฺฐาย, **‘‘สรีรโต ชาลา นิกฺขมนฺตู’’ติ** อธิฎฺฐหโนฺต อธิฎฺฐานจิตฺตานุภาเวน สกลสรีรโต ชาลา นิกฺขมนฺติ, เอวํ เตโชธาตุํ สมาปโนฺน นาม โหติ, ตถา สมาปชฺชิตฺวาฯ **ตสฺมิํ พฺรหฺมโลเก**ติ กสฺมา เถโร ตตฺถ อคมาสิ? เถรสฺส กิร เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริ นิสินฺนํ ตถาคตํ ทิสฺวา ‘‘อฎฺฐิเวธี อยํ ปุคฺคโล, มยาเปตฺถ คนฺตพฺพ’’นฺติ อโหสิ, ตสฺมา อคมาสิฯ เสสานํ คมเนปิ เอเสว นโยฯ โส หิ พฺรหฺมา ตถาคตสฺส เจว ตถาคตสาวกานญฺจ อานุภาวํ อทิสฺวา อภโพฺพ วินยํ อุปคนฺตุํ, เตน โส สนฺนิปาโต อโหสิฯ ตตฺถ ตถาคตสฺส สรีรโต อุคฺคต ชาลา สกลพฺรหฺมโลกํ อติกฺกมิตฺวา อชฎากาเส ปกฺขนฺทา, ตา จ ปน ฉพฺพณฺณา อเหสุํ, ตถาคตสฺส สาวกานํ อาภา ปกติวณฺณาวฯ

ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตนฺติ อิมสฺมิํ พฺรหฺมโลเก อญฺญพฺรหฺมสรีรวิมานาลงฺการาทีนํ ปภา อติกฺกมมานํ พุทฺธสฺส ภควโต ปภสฺสรํ ปภํ ปสฺสสีติ ปุจฺฉติฯ **น เม, มาริส, สา ทิฎฺฐี**ติ ยา เมสา, ‘‘อิธาคนฺตุํ สมโตฺถ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา นตฺถี’’ติ ปุเร ทิฎฺฐิ, นตฺถิ เม สาฯ **กถํ วชฺช**นฺติ เกน การเณน วเทยฺยํฯ **นิโจฺจมฺหิ สสฺสโต**ติ อิมสฺส กิร พฺรหฺมุโน ลทฺธิทิฎฺฐิ สสฺสตทิฎฺฐิ จาติ เทฺว ทิฎฺฐิโยฯ ตตฺราสฺส ตถาคตเญฺจว ตถาคตสาวเก จ ปสฺสโต ลทฺธิทิฎฺฐิ ปหีนาฯ ภควา ปเนตฺถ มหนฺตํ ธมฺมเทสนํ เทเสสิฯ พฺรหฺมา เทสนาปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหิฯ อิติสฺส มเคฺคน สสฺสตทิฎฺฐิ ปหีนา, ตสฺมา เอวมาหฯ

พฺรหฺมปาริสชฺชนฺติ พฺรหฺมปาริจาริกํฯ เถรานญฺหิ ภณฺฑคาหกทหรา วิย พฺรหฺมานมฺปิ ปาริสชฺชา พฺรหฺมาโน นาม โหนฺติฯ **เตนุปสงฺกมา**ติ กสฺมา เถรเสฺสว สนฺติกํ เปเสสิ? เถเร กิรสฺส ตตฺตเกเนว กถาสลฺลาเปน วิสฺสาโส อุทปาทิ, ตสฺมา ตเสฺสว สนฺติกํ เปเสสิ **อเญฺญปี**ติ ยถา ตุเมฺห จตฺตาโร ชนา, กินฺนุ โข เอวรูปา อเญฺญปิ อตฺถิ, อุทาหุ ตุเมฺห จตฺตาโร เอว มหิทฺธิกาติ? **เตวิชฺชา**ติ ปุเพฺพนิวาสทิพฺพจกฺขุอาสวกฺขยสงฺขาตาหิ ตีหิ วิชฺชาหิ สมนฺนาคตาฯ **อิทฺธิปตฺตา**ติ อิทฺธิวิธญาณํ ปตฺตาฯ **เจโตปริยายโกวิทา**ติ ปเรสํ จิตฺตาจาเร กุสลาฯ เอวเมตฺถ ปญฺจ อภิญฺญาปิ สรูเปน วุตฺตาฯ ทิพฺพโสตํ ปน ตาสํ วเสน อาคตเมว โหติฯ **พหู**ติ เอวรูปา ฉฬภิญฺญา พุทฺธสาวกา พหู คณนปถํ อติกฺกนฺตา, สกลํ ชมฺพุทีปํ กาสาวปโชฺชตํ กตฺวา วิจรนฺตีติฯ ปญฺจมํฯ

๖. พฺรหฺมโลกสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. ฉฏฺเฐ **ปเจฺจกํ ทฺวารพาห**นฺติ เอเกโก เอเกกํ ทฺวารพาหํ นิสฺสาย ทฺวารปาลา วิย อฏฺฐํสุฯ **อิโทฺธ**ติ ฌานสุเขน สมิโทฺธฯ **ผีโต**ติ อภิญฺญาปุเปฺผหิ สุปฺปุปฺผิโตฯ **อนธิวาเส โนฺต**ติ อสหโนฺตฯ **เอตทโวจา**ติ เอเตสํ นิมฺมิตพฺรหฺมานํ มเชฺฌ นิสิโนฺน เอตํ ‘‘ปสฺสสิ เม’’ติ อาทิวจนํ อโวจฯ

ตโย สุปณฺณาติ คาถาย ปญฺจสตาติ สตปทํ รูปวเสน วา ปนฺติวเสน วา โยเชตพฺพํฯ รูปวเสน ตาว **ตโย สุปณฺณา**ติ ตีณิ สุปณฺณรูปสตานิฯ **จตฺุโร จ หํสา**ติ จตฺตาริหํสรูปสตานิฯ **พฺยคฺฆีนิสา ปญฺจสตา**ติ พฺยคฺฆสทิสา เอกเจฺจ มิคา พฺยคฺฆีนิสา นาม, เตสํ พฺยคฺฆีนิสารูปกานํ ปญฺจสตานิ, ปนฺติวเสน **ตโย สุปณฺณา**ติ ตีณิ สุปณฺณปนฺติสตานิ, **จตฺุโร หํสา**ติ จตฺตาริ หํสปนฺติสตานิฯ **พฺยคฺฆีนิสา ปญฺจสตา**ติ ปญฺจ พฺยคฺฆีนิสา ปนฺติสตานิฯ **ฌายิโน**ติ ฌายิสฺส มยฺหํ วิมาเน อยํ วิภูตีติ ทเสฺสติฯ **โอภาสย**นฺติ โอภาสยมานํฯ **อุตฺตรสฺสํ ทิสาย**นฺติ ตํ กิร กนกวิมานํ เตสํ มหาพฺรหฺมานํ ฐิตฏฺฐานโต อุตฺตรทิสายํ โหติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ อยํ ปนสฺส อธิปฺปาโย – เอวรูเป กนกวิมาเน วสโนฺต อหํ กสฺส อญฺญสฺส อุปฏฺฐานํ คมิสฺสามีติฯ **รูเป รณํ ทิสฺวา**ติ รูปมฺหิ ชาติชราภงฺคสงฺขาตํ โทสํ ทิสฺวาฯ **สทา ปเวธิต**นฺติ สีตาทีหิ จ นิจฺจํ ปเวธิตํ จลิตํ ฆฏฺฏิตํ รูปํ ทิสฺวาฯ **ตสฺมา น รูเป รมติ สุเมโธ**ติ ยสฺมา รูเป รณํ ปสฺสติ, สทา ปเวธิตญฺจ รูปํ ปสฺสติ, ตสฺมา สุเมโธ สุนฺทรปโญฺญ โส สตฺถา รูเป น รมตีติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา

๑๗๘. สตฺตเม **อปฺปเมยฺยํ ปมินโนฺต**ติ อปฺปเมยฺยํ ขีณาสวปุคฺคลํ ‘‘เอตฺตกํ สีลํ, เอตฺตโก สมาธิ, เอตฺตกา ปญฺญา’’ติ เอวํ มินโนฺตฯ **โกธวิทฺวา วิกปฺปเย**ติ โก อิธ วิทฺวา เมธาวี วิกเปฺปยฺย, ขีณาสโวว ขีณาสวํ มินโนฺต กเปฺปยฺยาติ ทีเปติฯ **นิวุตํ ตํ มเญฺญ**ติ โย ปน ปุถุชฺชโน ตํ ปเมตุํ อารภติ, ตํ นิวุตํ อวกุชฺชปญฺญํ มญฺญามีติฯ สตฺตมํฯ

๘. กตโมทกติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. อฏฺฐเม **อกิสฺสว**นฺติ กิสฺสวา วุจฺจติ ปญฺญา, นิปฺปโญฺญติ อโตฺถฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ตุรูพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๘๐. นวเม **อาพาธิโก**ติ ‘‘สาสปมตฺตีหิ ปีฬกาหี’’ติอาทินา นเยน อนนฺตรสุเตฺต อาคเตน อาพาเธน อาพาธิโกฯ **พาฬฺหคิลาโน**ติ อธิมตฺตคิลาโนฯ **ตุรู**ติ โกกาลิกสฺส อุปชฺฌาโย ตุรุเตฺถโร นาม อนาคามิผลํ ปตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺตฯ โส ภูมฏฺฐกเทวตา อาทิํ กตฺวา, ‘‘อยุตฺตํ โกกาลิเกน กตํ อคฺคสาวเก อนฺติมวตฺถุนา อพฺภาจิกฺขเนฺตนา’’ติ ปรมฺปราย พฺรหฺมโลกสมฺปตฺตํ โกกาลิกสฺส ปาปกมฺมํ สุตฺวา – ‘‘มา มยฺหํ ปสฺสนฺตเสฺสว วราโก นสฺสิ, โอวทิสฺสามิ นํ เถเรสุ จิตฺตปสาทตฺถายา’’ติ อาคนฺตฺวา ตสฺส ปุรโต อฏฺฐาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ตุรู ปเจฺจกพฺรหฺมา’’ติฯ **เปสลา**ติ ปิยสีลาฯ **โกสิ ตฺวํ, อาวุโส**ติ นิปนฺนโกว กพรกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา เอวมาหฯ **ปสฺส ยาวญฺจ เต**ติ ปสฺส ยตฺตกํ ตยา อปรทฺธํ, อตฺตโน นลาเฏ มหาคณฺฑํ อปสฺสโนฺต สาสปมตฺตาย ปีฬกาย มํ โจเทตพฺพํ มญฺญสีติ อาหฯ

อถ นํ ‘‘อทิฏฺฐิปฺปโตฺต อยํ วราโก, คิลวิโส วิย กสฺสจิ วจนํ น กริสฺสตี’’ติ ญตฺวา **ปุริสสฺส หี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุฐารี**ติ กุฐาริสทิสา ผรุสา วาจาฯ **ฉินฺทตี**ติ กุสลมูลสงฺขาเต มูเลเยว นิกนฺตติฯ **นินฺทิย**นฺติ นินฺทิตพฺพํ ทุสฺสีลปุคฺคลํฯ **ปสํสตี**ติ อุตฺตมเตฺถ สมฺภาเวตฺวา ขีณาสโวติ

วทติฯ **ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย**ติ , โย วา ปสํสิตโพฺพ ขีณาสโว, ตํ อนุติมวตฺถุนา โจเทนฺโต ‘‘ทุสฺสีโล อย’’นฺติ วทติฯ **วจินาติ มุเขน โส กลิ**นฺติ, โส ตํ อปราธํ มุเขน วิจินาติ นามฯ **กลินา เตนา**ติ เตน อปราเธน สุขํ น วินฺทติฯ นินฺทิยปสํสาย หิ ปสํสิยนินฺทาย จ สมโกว วิปาโกฯ

สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนาติ สเพฺพน สเกนปิ อตฺตนาปิ สทฺธิํ โย อเกฺขสุ ธนปราชโย นาม, อยํ อปฺปมตฺตโก อปราโธฯ **โย สุคเตสู**ติ โย ปน สมฺมคฺคเตสุ ปุคฺคเลสุ จิตฺตํ ปทุเสฺสยฺย, อยํ จิตฺตปโทโสว ตโต กลิโต มหนฺตตโร กลิฯ

อิทานิ ตสฺส มหนฺตตรภาวํ ทเสฺสโนฺต **สตํ สหสฺสาน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สตํ สหสฺสาน**นฺติ นิรพฺพุทคณนาย สตสหสฺสํฯ **ฉตฺติํสตี**ติ อปรานิ ฉตฺติํสติ นิรพฺพุทานิฯ **ปญฺจ จา**ติ อพฺพุทคณนาย ปญฺจ อพฺพุทานิฯ **ยมริยครหี**ติ ยํ อริเย ครหโนฺต นิรยํ อุปปชฺชติ, ตตฺถ เอตฺตกํ อายุปฺปมาณนฺติฯ นวมํฯ

๑๐. โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๑. ทสเม **โกกาลิโก ภิกฺขุ เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ, โก อยํ โกกาลิโก, กสฺมา จ อุปสงฺกมิ? อยํ กิร โกกาลิกรเฎฺฐ โกกาลิกนคเร โกกาลิกเสฎฺฐิสฺส ปุโตฺต ปพฺพชิตฺวา ปิตรา การาปิเต วิหาเร ปฎิวสติ จูฬโกกาลิโกติ นาเมน, น เทวทตฺตสฺส สิโสฺสฯ โส หิ พฺราหฺมณปุโตฺต มหาโกกาลิโก นามฯ ภควติ ปน สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต เทฺว อคฺคสาวกา ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ ชนปทจาริกํ จรมานา อุปกฎฺฐาย วสฺสูปนายิกาย วิเวกาวาสํ วสิตุกามา เต ภิกฺขู อุโยฺยเชตฺวา อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย ตสฺมิํ ชนปเท ตํ นครํ ปตฺวา ตํ วิหารํ อคมํสุฯ ตตฺถ เนสํ โกกาลิโก วตฺตํ ทเสฺสสิฯ เต เตน สทฺธิํ สโมฺมทิตฺวา, ‘‘อาวุโส, มยํ อิธ เตมาสํ วสิสฺสาม, มา กสฺสจิ อาโรเจหี’’ติ ปฎิญฺญํ คเหตฺวา วสิํสุฯ วสิตฺวา ปวารณาทิวเส ปวาเรตฺวา, ‘‘คจฺฉาม มยํ, อาวุโส’’ติ โกกาลิกํ อาปุจฺฉิํสุฯ โกกาลิโก ‘‘อเชฺชกทิวสํ, อาวุโส, วสิตฺวา เสฺว คมิสฺสถา’’ติ วตฺวา ทุติยทิวเส นครํ ปวิสิตฺวา มนุเสฺส อามเนฺตสิ – ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห อคฺคสาวเก อิธาคนฺตฺวา วสมาเนปิ น ชานาถ, น เน โกจิ ปจฺจเยนาปิ นิมเนฺตตี’’ติฯ นครวาสิโน, ‘‘กหํ, ภเนฺต, เถรา, กสฺมา โน น อาโรจยิตฺถา’’ติ? กิํ อาวุโส อาโรจิเตน, กิํ น ปสฺสถ เทฺว ภิกฺขู เถราสเน นิสีทเนฺต, เอเต อคฺคสาวกาติฯ เต ขิปฺปํ สนฺนิปติตฺวา สปฺปิผาณิตาทีนิ เจว จีวรทุสฺสานิ จ สํหริํสุฯ

โกกาลิโก จิเนฺตสิ – ‘‘ปรมปฺปิจฺฉา อคฺคสาวกา ปยุตฺตวาจาย อุปฺปนฺนํ ลาภํ น สาทิยิสฺสนฺติ , อสาทิยนฺตา ‘อาวาสิกสฺส เทถา’ติ วกฺขนฺตี’’ติฯ ตํ ตํ ลาภํ คาหาเปตฺวา เถรานํ สนฺติกํ อคมาสิฯ เถรา ทิสฺวาว ‘‘อิเม ปจฺจยา เนว อมฺหากํ, น โกกาลิกสฺส กปฺปนฺตี’’ติ ปฎิกฺขิปิตฺวา ปกฺกมิํสุฯ โกกาลิโก ‘‘กถํ หิ นาม อตฺตนา อคณฺหนฺตา มยฺหมฺปิ อทาเปตฺวา ปกฺกมิสฺสนฺตี’’ติ? อาฆาตํ อุปฺปาเทสิฯ เตปิ ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปุน อตฺตโน ปริสํ อาทาย ชนปทจาริกํ จรนฺตา อนุปุเพฺพน ตสฺมิํ รเฎฺฐ ตเมว นครํ ปจฺจาคมิํสุฯ นาครา เถเร สญฺชานิตฺวา สห ปริกฺขาเรหิ ทานํ สชฺชิตฺวา นครมเชฺฌ มณฺฑปํ กตฺวา ทานํ อทํสุ, เถรานญฺจ ปริกฺขาเร อุปนาเมสุํฯ เถรา ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาทยิํสุฯ ตํ ทิสฺวา โกกาลิโก จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม ปุเพฺพ อปฺปิจฺฉา อเหสุํ, อิทานิ ปาปิจฺฉา ชาตา, ปุเพฺพปิ อปฺปิจฺฉสนฺตุฎฺฐปวิวิตฺตสทิสา มเญฺญ’’ติ เถเร อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห ปุเพฺพ อปฺปิจฺฉา วิย, อิทานิ ปน ปาปภิกฺขู ชาตา’’ติ วตฺวา ‘‘มูลฎฺฐาเนเยว เนสํ ปติฎฺฐํ ภินฺทิสฺสามี’’ติ ตรมานรูโป นิกฺขมิตฺวา สาวตฺถิํ

คนฺตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ อยเมว โกกาลิโก อิมินา จ การเณน อุปสงฺกมีติ เวทิต โพฺพฯ

ภควา ตํ ตุริตตุริตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวาว อาวชฺชโนฺต อญฺญาสิ – ‘‘อยํ อคฺคสาวเก อโกฺกสิตุกาโม อาคโต’’ติฯ ‘‘สกฺกา นุ โข ปฏิเสเธตุ’’นฺติ จ อาวชฺชโนฺต, ‘‘น สกฺกา ปฏิเสเธตุํ, เถเรสุ อปรชฺฌิตฺวา กาลงฺกโต เอกํเสน ปทุมนิรเย นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ ทิสฺวา, ‘‘สาริปุตฺต โมคฺคลฺลาเนปิ นาม ครหนฺตํ สุตฺวา น นิเสเธตี’’ติ วาทโมจนตฺถํ อริยูปวาทสฺส จ มหาสาวชฺช ภาวทสฺสนตฺถํ **มา เหว**นฺติ ติกฺขตฺตุํ ปฏิเสเธสิฯ ตตฺถ **มา เหว**นฺติ มา เอวํ อภณิฯ **สทฺธายิโก**ติ สทฺธาย อากโร ปสาทาวโห สทฺธาตพฺพวจโน วาฯ **ปจฺจยิโก**ติ ปตฺติยายิตพฺพวจโนฯ

ปกฺกามีติ กมฺมานุภาเวน โจทิยมาโน ปกฺกามิฯ โอกาสกตํ หิ กมฺมํ น สกฺกา ปฏิพาหิตุํ, ตํ ตสฺส ตตฺถ ฐาตุํ น อทาสิฯ **อจิรปกฺกนฺตสฺสา**ติ ปกฺกนฺตสฺส สโต น จิเรเนวฯ **สโพฺพ กาโย ผุโฏ อโหสี**ติ เกสคฺคมตฺตมฺปิ โอกาสํ อาวชฺชตฺวา สกลสรีรํ อฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา อุคฺคตาหิ ปีฬกาหิ อโชฺฌตฺถฏํ อโหสิฯ ยสฺมา ปน พุทฺธานุภาเวน ตถารูปํ กมฺมํ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว วิปากํ น เทติ, ทสฺสนูปจาเร วิชหิตมเตฺต เทติ, ตสฺมา ตสฺส อจิรปกฺกนฺตสฺส ปีฬกา อุฏฺฐหึสุฯ **กลายมตฺติโย**ติ จณกมตฺติโยฯ **เพลุวสลาฏุกมตฺติโย**ติ ตรุณเพลุวมตฺติโยฯ (**พิลฺลมตฺติโย**ติ มหาเพลุวมตฺติโยฯ) **ปภิชฺชึสู**ติ ภิชฺชึสุฯ ตาสุ ภินฺนาสุ สกลสรีรํ ปนสปกฺกํ วิย อโหสิฯ โส ปเกฺกน คเตฺตน เชตวนทฺวารโกฏฺฐเก วิสคิลิโต มโจฺฉ วิย กทลิปเตฺตสุ สยิฯ อถ ธมฺมสวนตฺถํ อาคตาคตา มนุสฺสา – ‘‘ธิ โกกาลิก, ธิ โกกาลิก, อยุตฺตมกาสิ, อตฺตโนเยว มุขํ นิสฺสาย อนยพฺยสนํ ปโตฺต’’ติ อาหํสุฯ เตสํ สุตฺวา อารกฺขเทวตา ธิ-การํ อกํสุฯ อารกฺขกเทวตานํ อากาสเทวตาติ อิมินา อุปาเยน ยาว อกนิฏฺฐภวนา เอกธิกาโร อุทปาทิฯ อถสฺส อุปชฺฌาโย อาคนฺตฺวา โอวาทํ อคณฺหนฺตํ ญตฺวา ครหิตฺวา ปกฺกามิฯ

กาลมกาสีติ อุปชฺฌาเย ปกฺกเนฺต กาลมกาสิฯ **ปทุมํ นิรย**นฺติ ปาฏิเยโกฺก ปทุมนิรโย นาม นตฺถิ, อวีจิมหานิรยมฺหิเยว ปน ปทุมคณนาย ปจฺจิตเพฺพ เอกสฺมึ ฐาเน นิพฺพตฺติฯ

วีสติขาริโกติ มาคธเกน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา โกสลรเฏฺฐ เอกปโตฺถ โหติ, เตน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา อาฬฺหกํ, จตฺตาริ อาฬฺหกานิ โทณํ, จตุโทณา มานิกา, จตุมานิกา ขารี, ตาย ขาริยา วีสติขาริโกฯ **ติลวาโห**ติ มาคธกานํ สุขุมติลานํ ติลสกฏํฯ **อพฺพุโท นิรโย**ติ อพฺพุโท นาม ปาฏิเยโกฺก นิรโย นตฺถิฯ อวีจิมฺหิเยว ปน อพฺพุทคณนาย ปจฺจิตพฺพฏฺฐานเสฺสตํ นามํฯ **นิรพฺพุทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

วสฺสคณนาปิ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพา – ยเถว หิ สตํ สตสหสฺสานิ โกฏิ โหติ, เอวํ สตํ สตสหสฺสโกฏิโย ปโกฏิ นาม โหติ, สตํ สตสหสฺสปโกฏิโย โกฏิปโกฏิ นาม, สตํ สตสหสฺส โกฏิปโกฏิโย นหุตํ, สตํ สตสหสฺสนหุตานิ นินฺนหุตํ, สตํ สตสหสฺสนินฺนหุตานิ เอกํ อพฺพุทํ, ตโต วีสติคุณํ นิรพฺพุทํฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถาติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. สนงฺกุมารสุตฺตวณฺณนา

๑๘๒. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **สปฺปินีตีเร**ติ สปฺปินีนามิกาย นทิยา ตีเรฯ **สนงฺกุมาโร**ติ โส กิร ปญฺจสิขกุมารกกาเล ฌานํ ภาเวตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺโต กุมารกวเณฺณเนว วิจรติฯ เตน นํ ‘‘กุมาโร’’ติ สญฺชานนฺติ, โปราณกตฺตา ปน ‘‘สนงฺกุมาโร’’ติ วุจฺจติฯ **ชเนตสฺมิ**นฺติ ชนิตสฺมิํ, ปชายาติ อโตฺถฯ **เย โคตฺตปฏิสาริโน**ติ เย ชเนตสฺมิํ โคตฺตํ ปฏิสรนฺติ เตสุ โลเก โคตฺตปฏิสารีสุ ขตฺติโย เสโฎฺฐฯ **วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ติ ภยเภรวสุตฺตปริยาเยน (ม. นิ. ๑.๓๔ อาทโย) ปุเพฺพนิวาสาทีหิ วา ตีหิ, อมฺพฏฺฐสุตฺตปริยาเยน (ที. นิ. ๑.๒๗๘ อาทโย) วิปสฺสนาญาณํ มโนมยิทฺธิ ฉ อภิญฺญาโยติ อิมาหิ วา อฎฺฐหิ วิชฺชาหิ, สีเลสุ ปริปูรการิตา อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา โภชเน มตฺตญฺญุตา ชาคริยานุโยโค สตฺต สทฺธมฺมา จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานีติ เอวํ ปนฺนรสธมฺมเภเทน จรเณน จ สมนฺนาคโตฯ **โส เสโฎฺฐ เทวมานุเส**ติ โส ขีณาสวพฺราหฺมโณ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ เสโฎฺฐ อุตฺตโมติฯ ปฐมํฯ

๒. เทวทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๓. ทุติเย **อจิรปกฺกเนฺต**ติ สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา นจิรเสฺสว เวฬุวนโต คยาสีสํ คเตฯ **อสฺสตริ**นฺติ คทฺรภสฺส วฬวาย ชาตํฯ ทุติยํฯ

๓. อนฺธกวินฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. ตติเย **อนฺธกวินฺท**นฺติ เอวํนามกํ คามํฯ **อุปสงฺกมี**ติ ‘‘สตฺถา อิทานิปิ วีริยํ กโรติ ปธานมนุยุญฺชติ, คจฺฉามิสฺส สนฺติเก ฐตฺวา สาสนานุจฺฉวิกํ วีริยปฏิสํยุตฺตํ คาถํ วกฺขามี’’ติ อุปสงฺกมิฯ

ปนฺตานีติ ชนตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจาเร ฐิตานิฯ **สํโยชนวิปฺปโมกฺขา**ติ ตานิ จ เสนาสนานิ เสวมาโน น จีวราทีนํ อตฺถาย เสเวยฺย, อถ โข ทสสํโยชนวิปฺปโมกฺขตฺถาย จเรยฺยฯ **สเจฺฉ วเส**ติ เตสุ เสนาสเนสุ รติํ อลภโนฺต อุปฏฺฐากาทีนํ จิตฺตานุรกฺขณตฺถํ คทฺรภปิเฎฺฐ รชํ วิย อุปฺปตโนฺต อรเญฺญ อจริตฺวา สงฺฆมเชฺฌ วเสยฺยฯ **รกฺขิตโตฺต สตีมา**ติ ตตฺถ จ วสโนฺต สควจโณฺฑ โคโณ วิย สพฺรหฺมจาริโน อวิชฺฌโนฺต อฆเฎฺฎโนฺต รกฺขิตโตฺต สติปฏฺฐานปรายโณ หุตฺวา วเสยฺยฯ

อิทานิ สเงฺฆ วสมานสฺส ภิกฺขุโน ภิกฺขาจารวตฺตํ อาจิกฺขโนฺต **กุลากุล**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปิณฺฑิกาย จรโนฺต**ติ ปิณฺฑตฺถาย จรมาโนฯ **เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานี**ติ สงฺฆมชฺฌํ โอตริตฺวา วสมาโนปิ ธุรปริเวเณ ตาลนาฬิเกรอาทีนิ โรเปตฺวา อุปฏฺฐากาทิสํสโฎฺฐ น วเสยฺย, จิตฺตกลฺลตํ ปน ชเนตฺวา จิตฺตํ หาเสตฺวา โตเสตฺวา ปุน ปนฺตเสนาสเน วเสยฺยาติ อรญฺญเสฺสว วณฺณํ กเถติฯ **ภยา**ติ วฏฺฏภยโตฯ **อภเย**ติ นิพฺพาเนฯ **วิมุโตฺต**ติ อธิมุโตฺต หุตฺวา วเสยฺยฯ

ยตฺถ เภรวาติ ยสฺมิํ ฐาเน ภยชนกา สวิญฺญาณกา สีหพฺยคฺฆาทโย, อวิญฺญาณกา รตฺติภาเค ขาณุวลฺลิอาทโย พหู อตฺถิฯ **สรีสปา**ติ ทีฆชาติกาทิสรีสปาฯ **นิสีทิ ตตฺถ ภิกฺขู**ติ ตาทิเส ฐาเน ภิกฺขุ นิสิโนฺนฯ อิมินา อิทํ ทีเปติ – ภควา ยถา ตุเมฺห เอตรหิ ตตฺรฏฺฐกเภรวา รมฺมณานิ เจว สรีสเป จ วิชฺชุนิจฺฉารณาทีนิ จ อมนสิกตฺวา นิสินฺนา, เอวเมวํ ปธานมนุยุตฺตา ภิกฺขู นิสีทนฺตีติฯ

ชาตุ เม ทิฎฺฐนฺติ เอกํเสน มยา ทิฎฺฐํฯ **น ยิทํ อิติหีติหนฺ**ติ อิทํ อิติห อิติหาติ น ตกฺก เหตุ วา นยเหตุ วา ปิฏกสมฺปทาเนน วา อหํ วทามิฯ **เอกสฺมิํ พฺรหฺมจริยสฺมินฺ**ติ เอกาย ธมฺม เทสนายฯ ธมฺมเทสนา หิ อิธ พฺรหฺมจริยนฺติ อธิปฺเปตาฯ **มจฺจุหายินนฺ**ติ มรณปริจฺจาคินํ ขีณาสวานํฯ

ทสา จ ทสธา ทสาติ เอตฺถ **ทสา**ติ ทเสว, **ทสธา ทสา**ติ สตํ, อเญฺญ จ ทสุตฺตรํ เสข สตํ ปสฺสามีติ วทติฯ **โสตสมาปนฺนา**ติ มคฺคโสตํ สมาปนฺนาฯ **อติรจฺฉานคามิโน**ติ เท สนามตฺตเมตํ, อวินิปาตธมฺมาติ อโตฺถฯ **สงฺขาตุํ โนปิ สโกฺกมี**ติ มุสาวาทภเยน เอตฺตกา นาม ปุญฺญภาคิโน สตฺตาติ คเณตุํ น สโกฺกมีติ พหุํ พฺรหฺมธมฺมเทสนํ สนฺธาย เอวมาหฯ ตติยํฯ

๔. อรุณวตีสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. จตุเตฺถ **อภิภูสมฺภวนฺ**ติ อภิภู จ สมฺภโว จฯ เตสุ อภิภูเถโร สาริปุตฺตเตฺถโร วิย ปญฺญาย อโคฺค, สมฺภวเตฺถโร มหาโมคฺคลฺลาโน วิย สมาธินา อโคฺคฯ **อุชฺฌายนฺตี**ติ อวชฺฌายนฺติ, ลามกโต วา จิเนฺตนฺติฯ **ขิยฺยนฺตี**ติ, กินฺนาเมตํ กินฺนาเมตนฺติ? อญฺญมญฺญํ ก เถนฺติฯ **วิปาเจนฺตี**ติ วิตฺถารยนฺตา ปุนปฺปุนํ กเถนฺติฯ **เหฎฺฐิเมน อุปฑฺฒกาเยนา**ติ นาภิโต ปฎฺฐาย เหฎฺฐิมกาเยนฯ ปาฬิยํ เอตฺตกเมว อาคตํฯ เถโร ปน ‘‘ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา นาค วณฺณํ คเหตฺวา ทเสฺสติ, สุปณฺณวณฺณํ คเหตฺวา วา ทเสฺสตี’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๑๓) นเยน อาคตํ อเนกปฺปการํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ ทเสฺสสิฯ **อิมา คาถาโย อภาสี**ติ เถโร กิร จิเนฺตสิ – ‘‘กถํ เทสิตา นุ โข ธมฺมเทสนา สเพฺพสํ ปิยา อสฺส มนาปา’’ติฯ ตโต อาวเชฺชโนฺต – ‘‘สเพฺพปิ ปาสณฺฑา สเพฺพ เทวมนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน สมเย ปุริสการํ วณฺณยนฺติ, วีริยสฺส อวณฺณ วาที นาม นตฺถิ, วีริยปฏิสํยุตฺตํ กตฺวา เทเสสฺสามิ, เอวํ อยํ ธมฺมเทสนา สเพฺพสํ ปิยา ภวิสฺสติ มนาปา’’ติ ญตฺวา ตีสุ ปิฏเกสุ วิจินิตฺวา อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อารมฺภถา**ติ อารมฺภวีริยํ กโรถฯ **นิกฺกมถา**ติ นิกฺกมวีริยํ กโรถฯ **ยุญฺชถา**ติ ปโย คํ กโรถ ปรกฺกมถฯ **มจฺจุโน เสนนฺ**ติ มจฺจุโน เสนา นาม กิเลสเสนา, ตํ ธุนาถฯ **ชาติสํสารนฺ**ติ ชาติญฺจ สํสารญฺจ, ชาติสงฺขาตํ วา สํสารํฯ **ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี**ติ วฎฺฎทุกฺขสฺส ปริเจฺฉทํ กริสฺสติฯ กิํ ปน กตฺวา เถโร สหสฺสิโลกธาตุํ วิญฺญาเปสีติ? นีลกสิณํ ตาว สมาปชฺชิตฺวา สพฺพตฺถ อาโลกฎฺฐาเน อนฺธการํ ผริ, โอทาตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา อนฺธการฎฺฐาเน โอภาสํฯ ตโต ‘‘กิมิทํ อนฺธการ’’นฺติ? สตฺตานํ อาโภเค อุปฺปเนฺน อาโลกํ ทเสฺสสิฯ อาโลกฎฺฐาเน อา โลกกิจฺจํ นตฺถิ, ‘‘กิํ อาโลโก อย’’นฺติ? วิจินนฺตานํ อตฺตานํ ทเสฺสสิฯ อถ เตสํ เถโรติ วทนฺ ตานํ อิมา คาถาโย อภาสิ, สเพฺพ โอสฎาย ปริสาย มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส วิย สทฺทํ สุณิํสุฯ อโตฺถปิ เนสํ ปากโฏ อโหสิฯ จตุตฺถํฯ

๕. ปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนา

๑๘๖. ปญฺจเม **อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน**ติ ยเถว หิ กทมฺพนทีตีรโต ราชมาตุวิหาร ทฺวาเรน ถูปารามํ คนฺตพฺพํ โหติ, เอวํ หิรญฺญวติกาย นาม นทิยา ปาริมตีรโต สาลวนํ อุยฺ ยานํฯ ยถา อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม, เอวํ ตํ กุสินาราย โหติฯ ยถา ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวา เรน นครํ ปวิสนมโคฺค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตติ, เอวํ อุยฺยานโต สาลปนฺติ ปาจีน มุขา คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตาฯ ตสฺมา ตํ ‘‘อุปวตฺตน’’นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเนฯ **อนฺตเรน ยมกสาลานนฺ**ติ มูลกฺขนฺธวิฎปปเตฺตหิ อญฺญมญฺญํ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตสา

ลานํ อนุตฺตริกายฯ **อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ** สติอวิปฺปวาเสน กตฺตพฺพกิจฺจานิ สมฺปาทยถฯ อิติ ภควา ยถา นาม มรณมญฺจ นิปนฺโน มหทฺธโน กุฏุมฺพิโก ปุตฺตานํ ธนสารํ อาจิกฺเขยฺย, เอวเมวํ ปรินิพฺพานมญฺจ นิปนฺโน ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ทินฺนํ โอวาทํ สพฺพํ เอกสฺมึ อปฺปมาทปเทเยว ปกฺขิปิตฺวา อภาสิฯ **อยํ ตถาคตสฺส ปจฺฉิมา วาจาติ** อิทํ ปน สงฺคีติการานํ วจนํฯ

อิโต ปรํ ยํ ปรินิพฺพานปริกมฺมํ กตฺวา ภควา ปรินิพฺพุโต, ตํ ทเสฺสตุํ, **อถ โข ภควา ปฐมํ ฌานนฺติอาทิ** วุตฺตํฯ ตตฺถ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺเน ภควติ อสฺสาสปสฺสาสานํ อปฺปวตฺตึ ทิสฺวา, ''ปรินิพฺพุโต สตฺถา''ติ สญฺญาย เทวมนุสฺสา เอกปฺปหาเรน วิรวึสุ, อานนฺทตฺเถโรปิ – ''ปรินิพฺพุโต นุ โข, ภนฺเต, อนุรุทฺธ ภควา''ติ เถรํ ปุจฺฉิฯ เถโร ''น โข, อาวุโส อานนฺท, ตถาคโต ปรินิพฺพุโต, อปิจ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺโน''ติ อาหฯ กถํ ปน โส อญฺญาสิ? เถโร กิร สตฺถารา สทฺธึเยว ตํ ตํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺโต ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนวุฏฺฐานํ, ตาว คนฺตฺวา, ''อิทานิ ภควา นิโรธํ สมาปนฺโน, อนฺโตนิโรเธ จ กาลํกิริยา นาม นตฺถี''ติ อญฺญาสิฯ

อถ โข ภควา สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิ...เป.... ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถํ ฌานํ สมาปชฺชีติ เอตฺถ ปน ภควา จตุวีสติยา ฐาเนสุ ปฐมํ ฌานํ สมาปชฺชิ, เตรสสุ ฐาเนสุ ทุติยํ ฌานํ… ตถา ตติยํ… ปนฺนรสสุ ฐาเนสุ จตุตฺถํ ฌานํ สมาปชฺชิฯ กถํ? ทสสุ อสุเภสุ ทฺวตฺตึสาการเร อฏฺฐสุ กสิเณสุ เมตฺตากรุณามุทิเตสุ อานาปาเน ปริจฺฉทากาเสติ อิเมสุ ตาว จตุวีสติยา ฐาเนสุ ปฐมํ ฌานํ สมาปชฺชิฯ ฐเปตฺวา ปน ทฺวตฺตึสาการญฺจ ทส จ อสุภานิ เสเสสุ เตรสสุ ทุติยํ ฌานํ… เตสุเยว ตติยํ ฌานํ สมาปชฺชิฯ อฏฺฐสุ ปน กสิเณสุ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาเร อานาปาเน ปริจฺฉทากาเส จตูสุ อรูเปสูติ อิเมสุ ปนฺนรสสุ ฐาเนสุ จตุตฺถํ ฌานํ สมาปชฺชิฯ อยมฺปิ จ สเงฺขปกถาวฯ นิพฺพานปุรํ ปวิสนฺโต ปน ภควา ธมฺมสฺสามิ สพฺพาปิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย ปวิสิตฺวา วิเทสํ คจฺฉนฺโต ญาติชนํ อาลิเงฺคตฺวา วิย สพฺพสมาปตฺติสุขํ อนุภวิตฺวา ปวิฏฺโฐฯ

จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา สมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายีติ เอตฺถ จ ฌานสมนนฺตรํ ปจฺจเวกฺขณสมนนฺตรนฺติ, เทฺว สมนนฺตรานิฯ จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐาย ภวงฺคํ โอติณฺณสฺส ตเตฺถว ปรินิพฺพานํ **ฌานสมนนฺตรํ** นาม, จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ปุน ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ภวงฺคํ โอติณฺณสฺส ตเตฺถว ปรินิพฺพานํ **ปจฺจเวกฺขณสมนนฺตรํ** นามฯ อิมานิ เทฺวปิ สมนนฺตราเนวฯ ภควา ปน ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ฌานา วุฏฺฐาย ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ภวงฺคจิเตฺตน อพฺยากเตน ทุกฺขสเจฺจน ปรินิพฺพายิฯ เย หิ เกจิ พุทฺธา วา ปเจฺจกพุทฺธา วา อริยสาวกา วา อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกํ อุปาทาย สเพฺพ ภวงฺคจิเตฺตเนว อพฺยากเตน ทุกฺขสเจฺจน กาลํ กโรนฺติฯ

ภูตาติ สตฺตาฯ **อปฺปฏิปุคฺคโลติ** ปฏิภาคปุคฺคลวิรหิโตฯ **พลปฺปโตฺตติ** ทสวิธํ ญาณพลํ ปโตฺตฯ **อุปฺปาทวยธมฺมิโนติ** อุปฺปาทวยสภาวาฯ **เตสํ วูปสโมติ** เตสํ สงฺขารานํ วูปสโมฯ **สุโขติ** อสงฺขตํ นิพฺพานเมว สุขนฺติ อโตฺถฯ **ตทาสีติ** ''สห ปรินิพฺพานา มหาภูมิจาโล อโหสี''ติ เอวํ มหาปรินิพฺพาเน (ที. นิ. ๒.๒๒๐) วุตฺตํ ภูมิจาลํ สนฺธายาหฯ โส หิ โลมหํสนโก จ ภึสนโก จ อาสิฯ **สพฺพาการวรูเปเตติ** สพฺพาการวรคุณูเปเตฯ **นาหุ อสฺสาสปสฺสาโสติ** น ชาโต อสฺสาสปสฺสาโสฯ **อเนโชติ** ตณฺหาสงฺขาตาย เอชาย อภาเวน อเนโชฯ **สนฺติมา**

รพฺภาติ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปฏิจฺจ สนฺธายฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ **อสลฺลีเนนา**ติ อนลฺลีเนน อสงฺกุฏิเตน สุวิกสิเตเนว จิเตฺตนฯ **เวทนํ อชฺฌวาสยี**ติ เวทนํ อธิวาเสสิ, น เวทนานุวตฺตี หุตฺวา อิโต จิโต สมฺปริวตฺติฯ **วิโมโกฺข**ติ เกนจิ ธเมฺมน อนาวรณวิโมโกฺข สพฺพโส อปญฺญตฺติภาวูปคโม ปโชฺชตนิพฺพานสทิโส ชาโตติฯ ปญฺจมํฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฎฺฐกถาย

พฺรหฺมสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. พฺราหฺมณสํยุตฺตํ

๑. อรหนฺตวโคฺค

๑. ธนญฺชานีสุตฺตวณฺณนา

๑๘๗. พฺราหฺมณสํยุตฺตสฺส ปฐเม **ธนญฺชานี**ติ ธนญฺชานิโคตฺตาฯ อุกฺกฏฺฐโคตฺตา กิเร สาฯ เสสพฺราหฺมณา กิร พฺรหฺมุโน มุขโต ชาตา, ธนญฺชานิโคตฺตา มตฺถกํ ภินฺทิตฺวา นิกฺขนฺตาติ เตสํ ลทฺธิฯ **อุทานํ อุทาเนสี**ติ กสฺมา อุทาเนสิ? โส กิร พฺราหฺมโณ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ‘‘พุทฺโธ ธมฺโม สโงฺฆ’’ติ วุตฺต กเณฺณ ปิทหติ, ถทฺโธ ขทิรขาณุสทิโสฯ พฺราหฺมณี ปน โสตาปนฺนา อริยสาวิกาฯ พฺราหฺมโณ ทานํ เทโนฺต ปญฺจสตานํ พฺราหฺมณานํ อโปฺปทกํ ปายาสํ เทติ, พฺราหฺมณี พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส นานารสโภชนํฯ พฺราหฺมณสฺส ทานทิวเส พฺราหฺมณี ตสฺส วสวตฺติตาย ปหีนมเจฺฉรตาย จ สหตฺถา ปริวิสติฯ พฺราหฺมณิยา ปน ทานทิวเส พฺราหฺมโณ ปาโตว ฆรา นิกฺขมิตฺวา ปลายติฯ อเถกทิวสํ พฺราหฺมโณ พฺราหฺมณิยา สทฺธึ อสมฺมเนฺตตฺวา ปญฺจสเต พฺราหฺมเณ นิมเนฺตตฺวา พฺราหฺมณึ อาห – ‘‘เสฺว โภติ อมฺหากํ ฆเร ปญฺจสตา พฺราหฺมณา ภุญฺชิสฺสนฺตี’’ติฯ มยา กึ กาตพฺพํ พฺราหฺมณาติ? ตยา อญฺญํ กิญฺจิ กาตพฺพํ นตฺถิ, สพฺพํ ปจนปริเวสนํ อเญฺญ กริสฺสนฺติฯ ยํ ปน ตฺวํ ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ ขิปิตฺวาปิ อุกฺกาสิตฺวาปิ ‘‘นโม พุทฺธสฺสา’’ติ ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส นมกฺการํ กโรสิ, ตํ เสฺว เอกทิวสมตฺตํ มา อกาสิฯ ตํ หิ สุตฺวา พฺราหฺมณา อนตฺตมนา โหนฺติ, มา มํ พฺราหฺมเณหิ ภินฺทสีติฯ ตฺวํ พฺราหฺมเณหิ วา ภิชฺช เทเวหิ วา, อหํ ปน สตฺถารํ อนุสฺสริตฺวา น สโกฺกมิ อนมสฺสมานา สณฺฐาตุนฺติฯ โภติ กุลสติเก คาเม คามทฺวารมฺปิ ตาว ปิทหิตุํ วายมนฺติ, ตฺวํ ทฺวีหงฺคุเลหิ ปิทหิตพฺพํ มุขํ พฺราหฺมณานํ โภชนกาลมตฺตํ ปิทหิตุํ น สโกฺกสีติฯ เอวํ ปุนปฺปุนํ กเถตฺวาปิ โส นิวาเรตุํ อสโกฺกโนฺต อุสฺสีสเก ฐปิตํ มณฺฑลคฺคขคฺคํ คเหตฺวา – ‘‘โภติ สเจ เสฺว พฺราหฺมเณสุ นิสิเนฺนสุ ตํ มุณฺฑสมณกํ นมสฺสสิ, อิมินา ตํ ขเคฺคน ปาทตลโต ปฏฺฐาย ยาว เกสมตฺถกา กฬีรํ วิย โกเฏฺฏตฺวา ราสึ กริสฺสามี’’ติ อิมํ คาถํ อภาสิ –

‘‘อิมินา มณฺฑลเคฺคน, ปาทโต ยาว มตฺถกา;
กฬีรมิว เฉชฺชามิ, ยทิ มิจฺฉํ น กาหสิฯ

‘‘สเจ พุโทฺธติ ภณสิ, สเจ ธโมฺมติ ภาสสิ;
สเจ สโงฺฆติ กิเตฺตสิ, ชีวนฺตี เม นิเวสเน’’ติฯ

อริยสาวิกา ปน ปถวี วิย ทุปฺปกมฺปา, สิเนรุ วิย ทุปฺปริวตฺติยาฯ สา เตน นํ เอวมาห –

‘‘สเจ เม องฺคมงฺคานิ, กามํ เฉชฺชสิ พฺราหฺมณ;
เนวาหํ วิรมิสฺสามิ, พุทฺธเสฏฺฐสฺส สาสนาฯ

‘‘นาหํ โอกฺกา วรธรา, สกฺกา โรธยิตุํ ชินา;
ธีตาหํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส, ฉินฺท วา มํ วธสฺสุ วา’’ติฯ

เอวํ ธนญฺชานิคชฺชิตํ นาม คชฺชนฺตี ปญฺจ คาถาสตานิ อภาสิฯ พฺราหฺมโณ พฺราหฺมณึ ปรามสิตุํ วา ปหริตุํ วา อสโกฺกโนฺต ‘‘โภติ ยํ เต รุจฺจติ, ตํ กโรหี’’ติ วตฺวา ขคฺคํ สยเน ขิปิฯ ปุนทิวเส เคหํ หริตุปลิตฺตํ การาเปตฺวา ลาชาปุณฺณฆฏมาลาคนฺธาทีหิ ตตฺถ ตตฺถ อลงฺการา

เปตฺวา ปญฺจนฺนํ พฺราหฺมณสตานํ นวสปฺปิสกฺขรมธุยุตฺตํ อโปฺปทกปายาสํ ปฏิยาทาเปตฺวา กาลํ อาโรจาเปสิฯ

พฺราหฺมณีปิ ปาโตว คโนฺธทเกน สยํ นฺหายิตฺวา สหสฺสคฺฆนกํ อหตวตฺถํ นิวาเสตฺวา ปญฺจสตคฺฆนกํ เอกํสํ กตฺวา สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตา สุวณฺณกฏจฺฉุํ คเหตฺวา ภตฺตเคเค พฺราหฺมเณ ปริวิสมานา เตหิ สทฺธิํ เอกปนฺติยํ นิสินฺนสฺส ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ภตฺตํ อุปสํหรนฺตี ทุนฺนิกฺขิเตฺต ทารุภเณฺฑ ปกฺขลิฯ ปกฺขลนฆฏฺฏนาย ทุกฺขา เวทนา อุปฺปชฺชิฯ ตสฺมิํ สมเย ทสพลํ สริฯ สติสมฺปนฺนตาย ปน ปายาสปาติํ อฉเฑฺฑตฺวา สณิกํ โอตาเรตฺวา ภูมิยํ สณฺฐเปตฺวา ปญฺจนฺนํ พฺราหฺมณสตานํ มเชฺฌ สิรสิ อญฺชลิํ ฐเปตฺวา เยน เวฬุวนํ, เตนญฺชลิํ ปณาเมตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย เตสุ พฺราหฺมเณสุ เกจิ ภุตฺตา โหนฺติ, เกจิ ภุญฺชมานา, เกจิ หเตฺถ โอตาริตมตฺตา, เกสญฺจิ โภชนํ ปุรโต ฐปิตมตฺตํ โหติฯ เต ตํ สทฺทํ สุตฺวาว สิเนรุมเตฺตน มุคฺคเรน สีเส ปหฏา วิย กเณฺณสุ สูเลน วิทฺธา วิย ทุกฺขโทมนสฺสํ ปฏิสํเวทิยมานา ''อิมินา อญฺญลทฺธิเกน มยํ ฆรํ ปเวสิตา''ติ กุชฺฌิตฺวา หเตฺถ ปิณฺฑํ ฉเฑฺฑตฺวา มุเขน คหิตํ นิฏฺฐุภิตฺวา ธนุํ ทิสฺวา กากา วิย พฺราหฺมณํ อโกฺกสมานา ทิสาวิทิสา ปกฺกมิํสุฯ พฺราหฺมโณ เอวํ ภิชฺชิตฺวา คจฺฉเนฺต พฺราหฺมเณ ทิสฺวา พฺราหฺมณิํ สีสโต ปฏฺฐาย โอโลเกตฺวา, ''อิทเมว ภยํ สมฺปสฺสมานา มยํ หิโยฺย ปฏฺฐาย โภติํ ยาจนฺตา น ลภิมฺหา''ติ นานปฺปการเรหิ พฺราหฺมณิํ อโกฺกสิตฺวา, เอตํ ''เอวเมวํ ปนา''ติอาทิวจนํ อโวจฯ

อุปสงฺกมีติ ''สมโณ โคตโม คามนิคมรฏฺฐปูชิโต, น สกฺกา คนฺตฺวา ยํ วา ตํ วา วตฺวา สนฺตเชฺชตุํ, เอกเมว นํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี''ติ คจฺฉโนฺตว **''กิํสุ เฉตฺวา''**ติ คาถํ อภิสงฺขริตฺวา – ''สเจ 'อสุกสฺส นาม วธํ โรเจมี'ติ วกฺขติ, อถ นํ 'เย ตุยฺหํ น รุจฺจนฺติ, เต มาเรตุกาโมสิ, โลกวธาย อุปฺปโนฺน, กิํ ตุยฺหํ สมณภาเวนา'ติ? นิคฺคเหสฺสามิฯ สเจ 'น กสฺสจิ วธํ โรเจมี'ติ วกฺขติ, อถ นํ 'ตฺวํ ราคาทีนมฺปิ วธํ น อิจฺฉสิฯ กสฺมา สมโณ หุตฺวา อาหิณฺฑสี'ติ? นิคฺคเหสฺสามีฯ อิติ อิมํ อุภโตโกฏิกํ ปญฺหํ สมโณ โคตโม เนว คิลิตุํ น อุคฺคิลิตุํ สกฺขิสฺสตี''ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมิ ฯ **สโมฺมที**ติ อตฺตโน ปณฺฑิตตาย กุทฺธภาวํ อทเสฺสตฺวา มธุรกถํ กเถโนฺต สโมฺมทิฯ ปโญฺห เทวตาสํยุเตฺต กถิโตฯ เสสมฺปิ เหฏฺฐา วิตฺถาริตเมวาติฯ ปฐมํฯ

๒. อโกฺกสสุตฺตวณฺณนา

๑๘๘. ทุติเย **อโกฺกสกภารทฺวาโช**ติ ภารทฺวาโชว โส, ปญฺจมเตฺตหิ ปน คาถา สเตหิ ตถาคตํ อโกฺกสโนฺต อาคโตติฯ ''อโกฺกสกภารทฺวาโช''ติ ตสฺส สงฺคีติกาเรหิ นามํ คหิตํฯ **กุปิโต อนตฺตมโน**ติ ''สมเณน โคตเมน มยฺหํ เชฏฺฐกภาตรํ ปพฺพาเชเนฺตน ชานิ กตา, ปกฺขภิโนฺน''ติ โกเธน กุปิโต โทมนเสฺสน จ อนตฺตมโน หุตฺวาติ อโตฺถฯ **อโกฺกสตี**ติ ''โจโรสิ, พาโลสิ, มูโฬฺหสิ, เถโนสิ, โอโฏฺฐสิ, เมโณฺฑสิ, โคโณสิ, คทฺรโภสิ, ติรจฺฉานคโตสิ, เนรยิโกสี''ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสติฯ **ปริภาสตี**ติ ''โหตุ มุณฺฑกสมณก, 'อทโณฺฑ อห'นฺติ กโรสิ, อิทานิ เต ราชกุลํ คนฺตฺวา ทณฺฑํ อาโรเปสฺสามี''ติอาทีนิ วทโนฺต ปริภาสติ นามฯ

สมฺภุญฺชตีติ เอกโต ภุญฺชติฯ **วีติหรตี**ติ กตสฺส ปฏิการํ กโรติฯ **ภควนฺตํ โข, โคตม**นฺติ กสฺมา เอวมาห? ''ตเวเวตํ, พฺราหฺมณ, ตเวเวตํ, พฺราหฺมณา''ติ กิรสฺส สุตฺวาฯ ''อิสโย นาม กุปิตา สปนํ เทนฺติ กิสวจฺฉาทโย วิยา''ติ อนุสฺสววเสน ''สปติ มํ มเญฺญ สมโณ โคตโม''ติ ภยํ อุปฺปชฺชิฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

ทนฺตสฺสาติ นิพฺพิเสวนสฺส ฯ **ตาทิโน**ติ ตาทิลกฺขณํ ปตฺตสฺส ฯ **ตเสฺสว เตน ปาปิโย**ติ ตเสฺสว ปุคฺคลสฺส เตน โกเธน ปาปํ โหติ ฯ **สโต อุปสมฺมตี**ติ สติยา สมนฺนาคโต หุตฺวา อธิวาเสติ ฯ **อุภินฺนํ ติกิจฺฉนฺตาน**นฺติ อุภินฺนํ ติกิจฺฉนฺตํ ฯ อยเมว วา ปาโฐ ฯ โย ปุคฺคโล สโต อุปสมฺมติ, อุภินฺนมตฺถํ จรติ ติกิจฺฉติ สาเธติ, ตํ ปุคฺคลํ ชนา พาโลติ มญฺญนฺติ ฯ กีทิสา ชนา? **เย ธมฺมสฺส อโกวิทา ฯ ธมฺมสฺสา**ติ ปญฺจกฺขนฺธธมฺมสฺส วา จตุสจฺจธมฺมสฺส วา ฯ **อโกวิทา**ติ ตสฺมึ ธเมฺม อกุสลา อนฺธพาลปุถุชฺชนา ฯ ทุติยํ ฯ

๓. อสุรินฺทกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๙. ตติเย **อสุรินฺทกภารทฺวาโช**ติ อโกฺกสกภารทฺวาชสฺส กนิโฏฺฐ ฯ **กุปิโต**ติ เตเนว การเณน กุโทฺธ ฯ **ชยเญฺจวสฺส ตํ โหตี**ติ อเสฺสว ตํ ชยํ โหติ, โส ชโย โหตีติ อโตฺถ ฯ กตมสฺสาติ? ยา ติติกฺขา วิชานโต อธิวาสนาย คุณํ วิชานนฺตสฺส ติติกฺขา อธิวาสนา, อยํ ตสฺส วิชานโตว ชโย ฯ พาโล ปน ผรุสํ ภณโนฺต ‘‘มยฺหํ ชโย’’ติ เกวลํ ชยํ มญฺญติ ฯ ตติยํ ฯ

๔. พิลงฺคิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. จตุเตฺถ **พิลงฺคิกภารทฺวาโช**ติ ภารทฺวาโชว โส, นานปฺปการํ ปน สุทฺธญฺจ สมฺภารยุตฺตญฺจ กญฺชิกํ กาเรตฺวา วิกฺกิณาเปโนฺต พหุธนํ สงฺขรีติ ‘‘พิลงฺคิกภารทฺวาโช’’ติ ตสฺส สงฺคีติกาเรหิ นามํ คหิตํ ฯ **ตุณฺหีภูโต**ติ ‘‘ตโย เม เชฏฺฐกภาตโร อิมินา ปพฺพาชิตา’’ติ อติวิย กุโทฺธ กิญฺจิ วตฺตุํ อสโกฺกโนฺต ตุณฺหีภูโต อฏฺฐาสิ ฯ คาถา ปน เทวตาสํยุเตฺต กถิตาว ฯ จตุตฺถํ ฯ

๕. อหิํสกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๑. ปญฺจเม **อหิํสกภารทฺวาโช**ติ ภารทฺวาโชเวส, อหิํสกปญฺหํ ปน ปุจฺฉิ, เตนเสฺสตํ สงฺคีติกาเรหิ นามํ คหิตํ ฯ นาเมน วา เอส อหิํสโก, โคเตฺตน ภารทฺวาโช ฯ **อหิํสกาห**นฺติ อหิํสโก อหํ, อิติ เม ภวํ โคตโม ชานาตูติ อาห ฯ **ตถา จสฺสา**ติ ตถา เจ อสฺส, ภเวยฺยาสีติ อโตฺถ ฯ **น หิํสตี**ติ น วิเหเฐติ น ทุกฺขาเปติ ฯ ปญฺจมํ ฯ

๖. ชฏาสุตฺตวณฺณนา

๑๙๒. ฉเฏฺฐ **ชฏาภารทฺวาโช**ติ ภารทฺวาโชเวส, ชฏาปญฺหสฺส ปน ปุจฺฉิตตฺตา สงฺคีติกาเรหิ เอวํ วุโตฺต ฯ เสสํ เทวตาสํยุเตฺต กถิตเมว ฯ ฉฏฺฐํ ฯ

๗. สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. สตฺตเม **สุทฺธิกภารทฺวาโช**ติ อยมฺปิ ภารทฺวาโชว, สุทฺธิกปญฺหสฺส ปน ปุจฺฉิตตฺตา สงฺคีติกาเรหิ เอวํ วุโตฺต ฯ **สีลวาปิ ตโปกร**นฺติ สีลสมฺปโนฺนปิ ตโปกมฺมํ กโรโนฺต ฯ **วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ติ เอเตฺถ **วิชฺชา**ติ ตโย เวทา ฯ **จรณ**นฺติ โคตฺตจรณํ ฯ **โส สุชฺฌติ น อญฺญา อิตรา ปชา**ติ โส เตวิโชฺช พฺราหฺมโณ สุชฺฌติ, อยํ ปน อญฺญา นามิกา ปชา น สุชฺฌตีติ วทติ ฯ **พหุมฺปิ ปลปํ ชปฺป**นฺติ พหุมฺปิ ปลปํ ชปฺปโนฺต, ‘‘พฺราหฺมโณว สุชฺฌตี’’ติ เอวํ วจนสหสฺสมฺปิ ภณโนฺตติ อโตฺถ ฯ **อโนฺตกสมฺพู**ติ อโนฺต กิเลสปูติสภาเวน ปูติโก ฯ **สํกิลิโฏฺฐ**ติ กิลิเฏฺฐหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคโต ฯ สตฺตมํ ฯ

๘. อคฺคิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๔. อฏฺฐเม **อคฺคิกภารทฺวาโช**ติ อยมฺปิ ภารทฺวาโชว, อคฺคิ ปริจรณวเสน ปนสฺส สงฺคีติกาเรหิ เอตํ นามํ คหิตํฯ **สนฺนิหิโต โหตี**ติ สํโยชิโต โหติฯ **อฏฺฐาสี**ติ กสฺมา ตตฺถ อฏฺฐาสิ? ภควา กิร ปจฺจูสสมเย โลกํ โอโลเกนฺโต อิมํ พฺราหฺมณํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ เอวรูปํ อคฺคปายาสํ คเหตฺวา ‘มหาพฺรหฺมานํ โภเชมี’ติ อคฺคิมฺหิ ฌาเปนฺโต อผลํ กโรติ อปายมคฺคํ โอกฺกมติ, อิมํ ลทฺธิํ อวิสฺสชฺชโนฺต อปายปูรโกว ภวิสฺสติ, คจฺฉามิสฺส ธมฺมเทสนาย, มิจฺฉาทิฏฺฐิํ ภินฺทิตฺวา ปพฺพาเชตฺวา จตฺตาโร มเคฺค เจว จตฺตาริ จ ผลานิ เทมี’’ติ, ตสฺมา ปุพฺพณฺหสมเย ราชคหํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ อฏฺฐาสิฯ

ตีหิ วิชฺชาหีติ ตีหิ เวเทหิฯ **ชาติมา**ติ ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา ปริสุทฺธาย ชาติยา สมนฺนาคโตฯ **สุตวา พหู**ติ พหุ นานปฺปการ คเนฺถ สุตวาฯ **โสมํ ภุเญฺชยฺยา**ติ โส เตวิโชฺช พฺราหฺมโณ อิมํ ปายาสํ ภุญฺชิตุํ ยุโตฺต, ตุมฺหากํ ปเนส ปายาโส อยุโตฺตติ วทติฯ

เวทีติ ปุเพฺพนิวาสญาเณน ชานิ ปฏิวิชฺฌิฯ **สคฺคาปายนฺ**ติ ทิเพฺพน จกฺขุนา สคฺคมฺปิ อปายมฺปิ ปสฺสติฯ **ชาติกฺขยนฺ**ติ อรหตฺตํฯ **อภิญฺญาโวสิโต**ติ ชานิตฺวา โวสิตโวสาโนฯ **พฺราหฺมโณ ภวนฺ**ติ อวีจิโต ยาว ภวคฺคา โภตา โคตเมน สทิโส ชาติสมฺปโนฺน ขีณาสวพฺราหฺมโณ นตฺถิ, ภวํเยว พฺราหฺมโณติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา สุวณฺณปาติํ ปูเรตฺวา ทสพลสฺส ปายาสํ อุปนาเมสิฯ สตฺถา อุปฺปตฺติํ ทีเปตฺวา โภชนํ ปฏิกฺขิปโนฺต **คาถาภิคีตํ เม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คาถาภิคีตนฺ**ติ คาถาหิ อภิคีตํฯ **อโภชเนยฺยนฺ**ติ อภุญฺชิตพฺพํ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตวํ, พฺราหฺมณ, มยฺหํ เอตฺตกํ กาลํ ภิกฺขาจารวเตฺตน ฐิตสฺส กฏจฺฉุมตฺตมฺปิ ทาตุํ นาสกฺขิ, อิทานิ ปน มยา ตุยฺหํ กิลญฺชมฺหิ ติเล วิตฺถาเรเนฺตน วิย สเพฺพ พุทฺธคุณา ปกาสิตา, อิติ คายเนน คายิตฺวา ลทฺธํ วิย อิทํ โภชนํ โหติ, ตสฺมา อิทํ คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺยนฺติฯ **สมฺปสฺสตํ, พฺราหฺมณ, เนส ธโมฺม**ติ, พฺราหฺมณ, อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ สมฺปสฺสนฺตานํ ‘‘เอวรูปํ โภชนํ ภุญฺชิตพฺพ’’นฺติ เอส ธโมฺม น โหติฯ สุธาโภชนมฺปิ **คาถาภิคีตํ ปนุทนฺติ พุทฺธา,** คาถาหิ คายิตฺวา ลทฺธํ พุทฺธา นีหรนฺติเยวฯ **ธเมฺม สติ, พฺราหฺมณ, วุตฺติเรสา**ติ, พฺราหฺมณ, ธเมฺม สติ ธมฺมํ อเปกฺขิตฺวา ธเมฺม ปติฏฺฐาย ชีวิตํ กเปฺปนฺตานํ เอสา วุตฺติ อยํ อาชีโว – เอวรูปํ นีหริตฺวา ธมฺมลทฺธเมว ภุญฺชิตพฺพนฺติฯ

อถ พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – อหํ ปุเพฺพ สมณสฺส โคตมสฺส คุเณ วา อคุเณ วา น ชานามิฯ อิทานิ ปนสฺสาหํ คุเณ ญตฺวา มม เคเห อสีติโกฏิมตฺตํ ธนํ สาสเน วิปฺปกิริตุกาโม ชาโต, อยญฺจ ‘‘มยา ทินฺนปจฺจยา อกปฺปิยา’’ติ วทติฯ อปฺปฏิคฺคโยฺห อหํ สมเณน โคตเมนาติฯ อถ ภควา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ เปเสตฺวา ตสฺส จิตฺตาจารํ วีมํสโนฺต, ‘‘อยํ สเพฺพปิ อตฺตนา ทินฺนปจฺจเย ‘อกปฺปิยา’ติ สลฺลเกฺขติฯ ยํ หิ โภชนํ อารพฺภ กถา อุปฺปนฺนา, เอตเทว น วฏฺฏติ, เสสา นิโทฺทสา’’ติ พฺราหฺมณสฺส จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ทานทฺวารํ ทเสฺสโนฺต **อเญฺญน จา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุกฺกุจฺจวูปสนฺตนฺ**ติ หตฺถกุกฺกุจฺจาทีนํ วเสน วูปสนฺตกุกฺกุจฺจํฯ **อเนฺนน ปาเนนา**ติ เทสนามตฺตเมตํ ฯ อยํ ปนโตฺถ – อเญฺญหิ ตยา ‘‘ปริจฺจชิสฺสามี’’ติ สลฺลกฺขิเตหิ จีวราทีหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหสฺสุฯ **เขตฺตํ หิ ตํ ปุญฺญเปกฺขสฺส โหตี**ติ เอตํ ตถาคตสาสนํ นาม ปุญฺญเปกฺขสฺส ปุญฺญตฺถิกสฺส ตุยฺหํ อเปฺปปิ พีเช พหุสฺสสฺสผลทายกํ สุเขตฺตํ วิย ปฏิยตฺตํ โหติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. สุนฺทริกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๕. นวเม **สุนฺทริกภารทฺวาโช**ติ สุนฺทริกาย นทิยา ตีเร อคฺคิชุหเณน เอวํลทฺธนาโมฯ **สุนฺทริกายา**ติ เอวํนามิกาย นทิยาฯ **อคฺคึ ชุหตี**ติ อาหุตึ ปกฺขิปเนน ชาเลติ ฯ **อคฺคิหุตฺตํ ปริจรตี**ติ อคฺยายตนํ สมฺมชฺชนุปเลปนพลิกมฺมาทินา ปยิรุปาสติฯ **โก นุ โข อิมํ หพฺยเสสํ ภุเญฺชยฺยา**ติ โส กิร พฺราหฺมโณ อคฺคิมฺหิ หุตาวเสสํ ปายาสํ ทิสฺวา จินฺเตสิ – ‘‘อคฺคิมฺหิ ตาว ปกฺขิตฺตปายาโส มหาพฺรหฺมุนา ภุตฺโต, อยํ ปน อวเสโส อตฺถิ, ตํ ยทิ พฺรหฺมุโน มุขโต ชาตสฺส พฺราหฺมณสฺส ทเทยฺยํ, เอวํ เม ปิตรา สห ปุตฺโตปิ สนฺตปฺปิโต ภเวยฺย, สุวิโสธิโต จสฺส พฺรหฺมโลกคามิมคฺโค’’ติฯ โส พฺราหฺมณสฺส ทสฺสนตฺถํ อุฏฺฐายาสนา จตุทฺทิสา อนุวิโลเกสิ, ‘‘โก นุ โข อิมํ หพฺยเสสํ ภุเญฺชยฺยา’’ติ?

รุกฺขมูเลติ ตสฺมึ วนสเณฺฑ เชฏฺฐกรุกฺขสฺส มูเลฯ **สสีสํ ปารุตํ นิสินฺนนฺ**ติ สห สีเสน ปารุตกายํ นิสินฺนํฯ กสฺมา ปน ภควา ตตฺถ นิสีทิ? ภควา กิร ปจฺจูสสมเย โลกํ โอโลเกนฺโต อิมํ พฺราหฺมณํ ทิสฺวา จินฺเตสิ – อยํ พฺราหฺมโณ เอวรูปํ อคฺคปายาสํ คเหตฺวา ‘‘มหาพฺรหฺมานํ โภเชมี’’ติ อคฺคิมฺหิ ฌาเปนฺโต อผลํ กโรติ…เป.… จตฺตาโร มเคฺค เจว จตฺตาริ จ ผลานิ เทมีติฯ ตสฺมา กาลเสฺสว วุฏฺฐาย สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ปตฺตจีวรํ อาทาย คนฺตฺวา วุตฺตนเยน ตสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทิฯ อถ กสฺมา สสีสํ ปารุปีติ? หิมปาตสฺส จ สีตวาตสฺส จ ปฏิพาหนตฺถํ, ปฏิพโลว เอตํ ตถาคโต อธิวาเสตุํฯ สเจ ปน อปารุปิตฺวา นิสีเทยฺย, พฺราหฺมโณ ทูรโตว สญฺชานิตฺวา นิวเตฺตยฺย, เอวํ สติ กถา นปฺปวเตฺตยฺยฯ อิติ ภควา – ‘‘พฺราหฺมเณ อาคเต สีสํ วิวริสฺสามิ, อถ มํ โส ทิสฺวา กถํ ปวเตฺตสฺสติ, ตสฺสาหํ กถานุสาเรน ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติ กถาปวตฺตนตฺถํ เอวมกาสิฯ

อุปสงฺกมีติ พฺราหฺมโณ – ‘‘อยํ สสีสํ ปารุปิตฺวา สพฺพรตฺตึ ปธานมนุยุตฺโตฯ อิมสฺส ทกฺขิโณทกํ ทตฺวา อิมํ หพฺยเสสํ ทสฺสามี’’ติ, พฺราหฺมณสญฺญี หุตฺวา อุปสงฺกมิฯ **มุโณฺฑ อยํ ภวํ, มุณฺฑโก อยํ ภวนฺ**ติ สีเส วิวริตมเตฺต นีจเกสนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มุโณฺฑ’’ติ อาหฯ ตโต สุฏฺฐุตรํ โอโลเกนฺโต ปวตฺตมตฺตมฺปิ สิขํ อทิสฺวา หีเฬโนฺต ‘‘มุณฺฑโก’’ติ อาหฯ **ตโตวา**ติ ยตฺถ ฐิโต อทฺทส, ตมฺหาว ปเทสาฯ **มุณฺฑาปิ หี**ติ เกนจิ การเณน มุณฺฑิตสีสาปิ โหนฺติฯ

มา ชาตึ ปุจฺฉาติ ยทิ ทานสฺส มหปฺผลตํ ปจฺจาสีสสิ, ชาตึ มา ปุจฺฉฯ อการณํ หิ ทกฺขิเณยฺยภาวสฺส ชาติฯ **จรณญฺจ ปุจฺฉา**ติ อปิจ โข สีลาทิคุณเภทํ จรณํ ปุจฺฉฯ เอตํ หิ ทกฺขิเณยฺยภาวสฺส การณํฯ อิทานิสฺส ตมตฺถํ วิภาเวโนฺต **กฏฺฐา หเว ชายติ ชาตเวโท**ติอาทิมาห ฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – อิธ กฏฺฐา อคฺคิ ชายติ, น จ โส สาลาทิกฏฺฐา ชาโตว อคฺคิกิจฺจํ กโรติ, สาปาน-โทณิอาทิกฏฺฐา ชาโต น กโรติ, อตฺตโน ปน อจฺจิยาทิคุณสมฺปตฺติยา ยโต วา ตโต วา ชาโต กโรติเยวฯ เอวํ น พฺราหฺมณกุลาทีสุ ชาโตว ทกฺขิเณโยฺย โหติ, จณฺฑาลกุลาทีสุ ชาโต น โหติ, อปิจ โข นีจกุลิโนปิ อุจฺจกุลิโนปิ ขีณาสว-มุนิ ธิติมา หิรีนิเสโธ อาชานีโย โหติฯ อิมาย ธิติหิริปโมกฺขาย คุณสมฺปตฺติยา ชาติมา อุตฺตมทกฺขิเณโยฺย โหติฯ โส หิ ธิติยา คุเณ ธาเรติ, หิริยา โทเส นิเสเธตีติฯ อปิเจตฺถ **มุนี**ติ โมนธเมฺมน สมนฺนาคโตฯ **ธิติมา**ติ วีริยวาฯ **อาชานีโย**ติ การณาการณชานนโกฯ **หิรีนิเสโธ**ติ หิริยา ปาปานิ นิเสเธตฺวา ฐิโตฯ

สเจฺจน ทโนฺตติ ปรมตฺถสเจฺจน ทโนฺตฯ **ทมสา อุเปโต**ติ อินฺทฺริยทเมน อุเปโตฯ **เวทนฺตคู**ติ จตุนฺนํ มคฺคเวทานํ อนฺตํ, จตูหิ วา มคฺคเวเทหิ กิเลสานํ อนฺตํ คโตฯ **วุสิตพฺรหฺมจริโย**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ วุโตฺถฯ **ยโญฺญปนีโต**ติ อุปนีตยโญฺญ ปฏิยาทิตยโญฺญ จฯ **ตมุปวฺหเยถา**ติ เยน ยโญฺญ ปฏิยาทิโต, โส ตํ ปรมตฺถพฺราหฺมณํ อวฺหเยยฺยฯ ‘‘อินฺทมวฺ

หยาม, โสมมวฺหยาม, วรุณมวฺหยาม, อีสานมวฺหยาม, ยามมวฺหยามา’’ติ อิทํ ปน อวฺหานํ นิรตฺถกํฯ **กาเลนา**ติ อวฺหยโนฺต จ ‘‘กาโล, ภเนฺต, นิฏฺฐิตํ ภตฺต’’นฺติ อโนฺตมชฺฌนฺหิกกาเลเยว ตํ อุปวฺหเยยฺยฯ **โส ชุหติ ทกฺขิเณเยฺย**ติ โย เอวํ กาเล ขีณาสวํ อามเนฺตตฺวา ตตฺถ จตุปจฺจยทกฺขิณํ ปติฏฺฐเปติ, โส ทกฺขิเณเยฺย ชุหติ นาม, น อเจตเน อคฺคิมฺหิ ปกฺขิปโนฺตฯ

อิติ พฺราหฺมโณ ภควโต กถํ สุณโนฺต ปสีทิตฺวา อิทานิ อตฺตโน ปสาทํ อาวิกโรโนฺต **อทฺธา สุยิฏฺฐ**นฺติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – อทฺธา มม ยิทํ อิทานิ สุยิฏฺฐญฺจ สุหุตญฺจ ภวิสฺสติ, ปุเพฺพ ปน อคฺคิมฺหิ ฌาปิตํ นิรตฺถกํ อโหสีติฯ **อโญฺญ ชโน**ติ ‘‘อหํ พฺราหฺมโณ, อหํ พฺราหฺมโณ’’ติ วทโนฺต อนฺธพาลปุถุชฺชโนฯ **หพฺยเสส**นฺติ หุตเสสํฯ **ภุญฺชตุ ภว**นฺติอาทิ ปุริมสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

น ขฺวาหนฺติ น โข อหํฯ กสฺมา ปเนวมาหาติ? ตสฺมิํ กิร โภชเน อุปหฏมเตฺตว ‘‘สตฺถา ภุญฺชิสฺสตี’’ติ สญฺญาย จตูสุ มหาทีเปสุ ทฺวีสุ ปริตฺตทีปสหเสฺสสุ เทวตา ปุปฺผผลาทีนิ เจว สปฺปินวนีตเตลมธุผาณิตาทีนิ จ อาทาย มธุปฏลํ ปีเฬตฺวา มธุํ คณฺหนฺติโย วิย ทิพฺพานุภาเวน นิพฺพตฺติโตชเมว คเหตฺวา ปกฺขิปิํสุฯ เตน ตํ สุขุมตฺตํ คตํ, มนุสฺสานญฺจ โอฬาริกํ วตฺถูติ เตสํ ตาว โอฬาริกวตฺถุตาย สมฺมา ปริณามํ น คจฺฉติฯ โคยูเส ปน ติลพีชานิ ปกฺขิปิตฺวา ปกฺกตฺตา โอฬาริกมิสฺสกํ ชาตํ, เทวานญฺจ สุขุมํ วตฺถูติ เตสํ สุขุมวตฺถุตาย สมฺมา ปริณามํ น คจฺฉติฯ สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวสฺสาปิ กุจฺฉิยํ น ปริณมติฯ อฏฺฐสมาปตฺติลาภีขีณาสวสฺส ปน สมาปตฺติพเลน ปริณาเมยฺยฯ ภควโต ปน ปากติเกเนว กมฺมชเตเชน ปริณาเมยฺยฯ

อปฺปหริเตติ อหริเตฯ สเจ หิ หริเตสุ ติเณสุ ปกฺขิเปยฺย, สินิทฺธปายาเสน ติณานิ ปูตีนิ ภเวยฺยุํฯ พุทฺธา จ ภูตคามสิกฺขาปทํ น วีติกฺกมนฺติ, ตสฺมา เอวมาหฯ ยตฺถ ปน คลปฺปมาณานิ มหาติณานิ, ตาทิเส ฐาเน ปกฺขิปิตุํ วฏฺฏติฯ **อปฺปาณเก**ติ สปฺปาณกสฺมิํ หิ ปริตฺตเก อุทเก ปกฺขิเตฺต ปาณกา มรนฺติ, ตสฺมา เอวมาหฯ ยํ ปน คมฺภีรํ มหาอุทกํ โหติ, ปาติสเตปิ ปาติสหเสฺสปิ ปกฺขิเตฺต น อาลุฬติ, ตถารูเป อุทเก วฏฺฏติฯ **โอปิลาเปสี**ติ สุวณฺณปาติยา สทฺธิํเยว นิมุชฺชาเปสิฯ **จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายตี**ติ เอวรูปํ สทฺทํ กโรติฯ กิํ ปเนส ปายาสสฺส อานุภาโว, อุทาหุ ตถาคตสฺสาติ? ตถาคตสฺสฯ อยํ หิ พฺราหฺมโณ ตํ ปายาสํ โอปิลาเปตฺวา อุมฺมคฺคํ อารุยฺห สตฺถุ สนฺติกํ อนาคนฺตฺวาว คเจฺฉยฺย, อถ ภควา – ‘‘เอตฺตกํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา มม สนฺติกํ อาคมิสฺสติฯ อถสฺสาหํ ธมฺมเทสนาย มิจฺฉาทิฏฺฐิคหณํ ภินฺทิตฺวา สาสเน โอตาเรตฺวา อมตปานํ ปาเยสฺสามี’’ติ อธิฏฺฐานพเลน เอวมกาสิฯ

ทารุ สมาทหาโนติ ทารุํ ฌาปยมาโนฯ **พหิทฺธา หิ เอต**นฺติ เอตํ ทารุชฺฌาปนํ นาม อริยธมฺมโต พหิทฺธาฯ ยทิ เอเตน สุทฺธิ ภเวยฺย, เย ทวฑาหกาทโย พหูนิ ทารูนิ ฌาเปนฺติ, เต ปฐมตรํ สุเชฺฌยฺยุํฯ **กุสลา**ติ ขนฺธาทีสุ กุสลาฯ **อชฺฌตฺตเมวุชฺชลยามิ โชติ**นฺติ นิยกชฺฌเตฺต อตฺตโน สนฺตานสฺมิํเยว ญาณโชติํ ชาเลมิฯ **นิจฺจคฺคินี**ติ อาวชฺชนปฏิพเทฺธน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน นิจฺจํ ปชฺชลิตคฺคิฯ **นิจฺจสมาหิตโตฺต**ติ นิจฺจํ สมฺมา ฐปิตจิโตฺตฯ **พฺรหฺมจริยํ จรามี**ติ โพธิมเณฺฑ จริตํ พฺรหฺมจริยํ คเหตฺวา เอวํ วทติฯ

มาโน หิ เต, พฺราหฺมณ, ขาริภาโรติ ยถา ขาริภาโร ขเนฺธน วยฺหมาโน อุปริ ฐิโตปิ อกฺกนฺตกฺกนฺตฏฺฐาเน ปถวิยา สทฺธิํ ผุเสติ, เอวเมว ชาติโคตฺตกุลาทีนิ มานวตฺถูนิ นิสฺสาย อุสฺสาปิโต มาโนปิ ตตฺถ ตตฺถ อิสฺสํ อุปฺปาเทโนฺต จตูสุ อปาเยสุ สํสีทาเปติฯ เตนาห ‘‘มาโน หิ เต, พฺราหฺมณ, ขาริภาโร’’ติ ฯ **โกโธ ธูโม**ติ ตว ญาณคฺคิสฺส อุปกฺกิเลสเฏฺฐน โกโธ ธูโมฯ เตน หิ เต อุปกฺกิลิโฏฺฐ ญาณคฺคิ น วิโรจติฯ **ภสฺมนิ โมสวชฺช**นฺติ นิโรชเฏฺฐน มุสาวาโท ฉา

ริกา นามฯ ยถา หิ ฉาริกาย ปฏิจฺฉนฺโน อคฺคิ น โชเตติ, เอวํ เต มุสาวาเทน ปฏิจฺฉนฺนํ ญาณ นฺติ ทเสฺสติฯ **ชิวฺหา สุชา**ติ ยถา ตุยฺหํ สุวณฺณรชตโลหกฏฺฐมตฺติกาสุ อญฺญตรมยา ยาคย ชนตฺถาย สุชา โหติ, เอวํ มยฺหํ ธมฺมยาคํ ยชนตฺถาย ปหูตชิวฺหา สุชาติ วทติฯ **หทยํ โชติฏฺ ฐาน**นฺติ ยถา ตุยฺหํ นทีตีเร โชติฏฺฐานํ, เอวํ มยฺหํ ธมฺมยาคสฺส ยชนฏฺฐานเฏฺเฐน สตฺตานํ หทยํ โชติฏฺฐานํฯ **อตฺตา**ติ จิตฺตํฯ

ธโมฺม รหโทติ ยถา ตฺวํ อคฺคิํ ปริจริตฺวา ธูมฉาริกเสทกิลิฏฺฐสรีโร สุนฺทริกํ นทิํ โอตริตฺ วา นฺหายสิ, เอวํ มยฺหํ สุนฺทริกาสทิเสน พาหิเรน รหเทน อโตฺถ นตฺถิ, อฏฺฐงฺคิกมคฺคธโมฺม ปน มยฺหํ รหโท, ตตฺราหํ ปาณสตมฺปิ ปาณสหสฺสมฺปิ จตุราสีติปาณสหสฺสานิปิ เอกปฺปหา เรน นฺหาเปมิฯ **สีลติโตฺถ**ติ ตสฺส ปน เม ธมฺมรหทสฺส จตุปาริสุทฺธิสีลํ ติตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ **อนา วิโล**ติ ยถา ตุยฺหํ สุนฺทริกา นที จตูหิ ปญฺจหิ เอกโต นฺหายเนฺตหิ เหฏฺฐุปริยวาลิกา อาลุฬา โหติ , น เอวํ มยฺหํ รหโท, อเนกสตสหเสฺสสุปิ ปาเณสุ โอตริตฺวา นฺหายเนฺตสุ โส อนาวิโล วิปฺปสโนฺนว โหติฯ **สพฺภิ สตํ ปสโตฺถ**ติ ปณฺฑิเตหิ ปณฺฑิตานํ ปสโฏฺฐฯ อุตฺตมเฏฺฐน วา โส สพฺภีติ วุจฺจติ, ปณฺฑิเตหิ ปสตฺถตฺตา สตํ ปสโตฺถฯ **ตรนฺติ ปาร**นฺติ นิพฺพานปารํ คจฺฉนฺติฯ

อิทานิ อริยมคฺครหทสฺส องฺคานิ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสโนฺต **สจฺจํ ธโมฺม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สจฺจ**นฺติ วจีสจฺจํฯ **ธโมฺม**ติ อิมินา ทิฏฺฐิสงฺกปฺปวายามสติสมาธโย ทเสฺสติฯ **สํยโม**ติ อิมินา กมฺมนฺตาชีวา คหิตาฯ **สจฺจ**นฺติ วา อิมินา มคฺคสจฺจํ คหิตํฯ สา อตฺถโต สมฺมาทิฏฺฐิฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''สมฺมาทิฏฺฐิ มโคฺค เจว เหตุ จา''ติ (ธ. ส. ๑๐๓๙)ฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา ปน คหิตาย ตคฺคติกตฺตา สมฺมาสงฺกโปฺป คหิโตว โหติฯ **ธโมฺม**ติ อิมินา วายามสติสมาธโยฯ **สํยโม**ติ อิมิ นา วาจากมฺมนฺตาชีวาฯ เอวมฺปิ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ทสฺสิโต โหติฯ อถ วา **สจฺจ**นฺติ ปรม ตฺถสจฺจํ , ตํ อตฺถโต นิพฺพานํฯ **ธโมฺม**ติปเทน ทิฏฺฐิ สงฺกโปฺป วายาโม สติ สมาธีติ ปญฺจงฺคา นิ คหิตานิฯ **สํยโม**ติ วาจา กมฺมโนฺต อาชีโวติ ตีณิฯ เอวมฺปิ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ทสฺสิโต โห ติฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เอตํ พฺรหฺมจริยํ นามฯ **มเชฺฌ สิตา**ติ สสฺสตุเจฺฉเท วเชฺชตฺวา มเชฺฌ นิสฺ สิตาฯ **พฺรหฺมปตฺตี**ติ เสฏฺฐปตฺติฯ **ส ตุชฺชุภูเตสุ นโม กโรหี**ติ เอตฺถ ต-กาโร ปทสนฺธิกโร, ส ตฺวํ อุชุภูเตสุ ขีณาสเวสุ นโม กโรหีติ อโตฺถฯ **ตมหํ นรํ ธมฺมสารีติ พฺรูมี**ติ โย เอวํ ปฏิปชฺชติ, ตมหํ ปุคฺคลํ ''ธมฺมสารี เอโส ธมฺมสาริยา ปฏิจฺฉโนฺน''ติ จ ''กุสลธเมฺมหิ อกุสลธ เมฺม สาเรตฺวา ฐิโต''ติ วาติ วทามีติฯ นวมํฯ

๑๐. พหุธีตรสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. ทสเม **อญฺญตรสฺมิํ วนสเณฺฑ**ติ ปจฺจูสสมเย โลกํ โอโลเกโนฺต ตสฺส พฺ ราหฺมณสฺส อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา ''คจฺฉามิสฺส สงฺคหํ กริสฺสามี''ติ คนฺตฺวา ตสฺมิํ วน สเณฺฑ วิหรติฯ **นฏฺฐา โหนฺตี**ติ กสิตฺวา วิสฺสฏฺฐา อฏฺฐวิมุขา จรมานา พฺราหฺมเณ ภุญฺชิตุํ คเต ปลาตา โหนฺติฯ **ปลฺลงฺก**นฺติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ พนฺธิตฺวา ฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อุปริมํ สรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา, อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏิํ ปฏิปาเทตฺวาฯ **ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สติํ ฐปยิตฺวา, มุขสมีเป วา กตฺวาติ อโตฺถฯ เต เนว วิภเงฺค วุตฺตํ – ''อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สูปฏฺฐิตา นาสิกเคฺค วา มุขนิมิเตฺต วา, เตน วุจฺจ ติ ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา''ติ (วิภ. ๕๓๗)ฯ อถ วา **''ปรี**ติ ปริคฺคหโฏฺฐฯ **มุข**นฺติ นิยฺยาน โฏฺฐฯ **สตี**ติ อุปฏฺฐานโฏฺฐฯ เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา''ติ เอวํ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔) วุตฺตนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขโป – ''ปริคฺคหิตนิยฺยานํ สติํ กตฺ

วา’’ติฯ เอวํ นิสีทโนฺต จ ปน ฉพฺพณฺณา ฆนพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา นิสีทิฯ **อุปสงฺกมี**ติ โทมนสฺสาภิภูโต อาหิณฺฑโนฺต, ‘‘สฺเขน วตายํ สมโณ นิสิโนฺน’’ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมิฯ

อชฺชสฏฺฐึ น ทิสฺสนฺตีติ อชฺช ฉทิวสมตฺตกา ปฏฺฐาย น ทิสฺสนฺติฯ **ปาปกา**ติ ลามกา ติลขาณุกาฯ เตน กิร ติลเขเตฺต วปิเต ตทเหว เทโว วสฺสิตฺวา ติเล ปํสุมฺหิ โอสีทาเปสิ , ปุปฺผํ วา ผลํ วา คเหตุํ นาสกฺขึสุฯ เยปิ วฑฺฒึสุ, เตสํ อุปริ ปาณกา ปติตฺวา ปณฺณานิ ขาทึสุ, เอก ปณฺณทุปณฺณา ขาณุกา อวสิสฺสึสุฯ พฺราหฺมโณ เขตฺตํ โอโลเกตุํ คโต เต ทิสฺวา – ‘‘วฑฺฒิยา เม ติลา คหิตา, เตปิ นฏฺฐา’’ติ โทมนสฺสชาโต อโหสิ, ตํ คเหตฺวา อิมํ คาถมาหฯ

อุโสฺสฬฺหิกายาติ อุสฺสาเหน กณฺณนงฺคุฏฺฐาทีนิ อุกฺขิปิตฺวา วิจรนฺตา อุปฺปตนฺติฯ ตสฺส กิร อนุปุเพฺพน โภเคสุ ปริกฺขีเณสุ ปกฺขิปิตพฺพสฺส อภาเวน ตุจฺฉโกฏฺฐา อเหสุํฯ ตสฺส อิโต จิโต จ สตฺตหิ ฆเรหิ อาคตา มูสิกา เต ตุจฺฉโกเฏฺฐ ปวิสิตฺวา อุยฺยานกีฬํ กีฬนฺตา วิย นจฺจนฺติ, ตํ คเหตฺวา เอวมาหฯ

อุปฺปาฏเกหิ สญฺฉโนฺนติ อุปฺปาฏกปาณเกหิ สญฺฉโนฺนฯ ตสฺส กิร พฺราหฺมณสฺส สยนตฺถาย สนฺถตํ ติณปณฺณสนฺถารํ โกจิ อนฺตรนฺตรา ปฏิชคฺคโนฺต นตฺถิฯ โส ทิวสํ อรเญฺญ กมฺมํ กตฺวา สายํ อาคนฺตฺวา ตสฺมึ นิปชฺชติฯ อถสฺส อุปฺปาฏกปาณกา สรีรํ เอกจฺฉนฺนํ กโรนฺ ตา ขาทนฺติ, ตํ คเหตฺวา เอวมาหฯ

วิธวาติ มตปติกาฯ ยาว กิร ตสฺส พฺราหฺมณสฺส เคเห วิภวมตฺตา อโหสิ, ตาว ตา วิธวาปิ หุตฺวา ปติกุเลสุ วสิตุํ ลภึสุฯ ยทา ปน โส นิทฺธโน ชาโต, ตทา ตา ‘‘ปิตุฆรํ คจฺฉถา’’ติ สสฺสุส สุราทีหิ นิกฺกฑฺฒิตา ตโต ตเสฺสว ฆรํ อาคนฺตฺวา วสนฺติโย พฺราหฺมณสฺส โภชนกาเล ‘‘คจฺฉถ อยฺยเกน สทฺธึ ภุญฺชถา’’ติ ปุเตฺต เปเสนฺติ, เตหิ ปาติยํ หเตฺถสุ โอตาริเตสุ พฺราหฺมโณ หตฺถสฺส โอกาสํ น ลภติฯ ตํ คเหตฺวา อิมํ คาถมาหฯ

ปิงฺคลาติ กฬารปิงฺคลาฯ **ติลกาหตา**ติ กาฬเสตาทิวเณฺณหิ ติลเกหิ อาหตคตฺตาฯ **โสตฺตํ ปาเทน โพเธตี**ติ นิทฺทํ โอกฺกนฺตํ ปาเทน ปหริตฺวา ปโพเธติฯ อยํ กิร พฺราหฺมโณ มูสิกสเทฺทน อุพฺพาโฬฺห อุปฺปาฏเกหิ จ ขชฺชมาโน สพฺพรตฺตึ นิทฺทํ อลภิตฺวา ปจฺจูสกาเล นิทฺทายติฯ อถ นํ อกฺขีสุ นิมฺมิลิตมเตฺตเสฺวว – ‘‘กึ กโรสิ, พฺราหฺมณ, ปจฺฉา จ ปุเพฺพ จ คหิตสฺส อิณสฺส? วฑฺฒิ มตฺถกํ ปตฺตา, สตฺต ธีตโร โปเสตพฺพาฯ อิทานิ อิณายิกา อาคนฺตฺวา เคหํ ปริวาเรสฺสนฺติ, คจฺฉ กมฺมํ กโรหี’’ติ ปาเทน ปหริตฺวา ปโพเธติฯ ตํ คเหตฺวา อิมํ คาถมาหฯ

อิณายิกาติ เยสํ อเนน หตฺถโต อิณํ คหิตํฯ โส กิร กสฺสจิ หตฺถโต เอกํ กหาปณํ กสฺสจิ เทฺว กสฺสจิ ทส…เป…. กสฺสจิ สตนฺติ เอวํ พหูนํ หตฺถโต อิณํ อคฺคเหสิฯ เต ทิวา พฺราหฺมณํ อปสฺสนฺตา ‘‘เคหโต ตํ นิกฺขนฺตเมว คณฺหิสฺสามา’’ติ พลวปจฺจูเส คนฺตฺวา โจเทนฺติฯ ตํ คเหตฺวา อิมํ คาถมาหฯ

ภควา เตน พฺราหฺมเณน อิมาหิ สตฺตหิ คาถาหิ ทุเกฺข กถิเต ‘‘ยํ ยํ, พฺราหฺมณ, ตยา ทุกฺขํ กถิตํ, สพฺพเมตํ มยฺหํ นตฺถี’’ติ ทเสฺสโนฺต ปฏิคาถาหิ พฺราหฺมณสฺส ธมฺมเทสนํ วเฑฺฒสิฯ พฺราหฺมโณ ตา คาถา สุตฺวา ภควติ ปสโนฺน สรเณสุ ปติฏฺฐาย ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **เอวํ วุเตฺต ภารทฺวาชโคโตฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อลตฺถา**ติ ลภิฯ

ตญฺจ ปน พฺราหฺมณํ ภควา ปพฺพาเชตฺวา อาทาย เชตวนํ คนฺตฺวา ปุนทิวเส เตน เถเรน ปจฺฉาสมเณน โกสลรโญฺญ เคหทฺวารํ อคมาสิ ฯ ราชา ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สุตฺวา ปาสาทา โอรุยฺห วนฺทิตฺวา หตฺถโต ปตฺตํ คเหตฺวา ตถาคตํ อุปริปาสาทํ อาโรเปตฺวา วราสเน นิสีทาเปตฺวา คนฺโธทเกน ปาเท โธวิตฺวา สตปากเตเลน มกฺเขตฺวา ยาคุํ อาหราเปตฺวา รชตทณฺฑํ สุวณฺณกฏจฺฉุํ คเหตฺวา สตฺถุ อุปนาเมสิฯ สตฺถา ปตฺตํ ปิทหิฯ ราชา ตถาคตสฺส ปาเทสุ ปติตฺวา, ‘‘สเจ เม, ภนฺเต, โทโส อตฺถิ, ขมถา’’ติ อาหฯ นตฺถิ, มหาราชาติฯ อถ กสฺมา ยาคุํ น คณฺหถาติ? ปลิโพโธ อตฺถิ, มหาราชาติฯ กึ ปน, ภนฺเต, ยาคุํ อคณฺหนฺตเหว ลภิตพฺพํ เอส ปลิโพโธ, ปฏิพโล อหํ ปลิโพธํ ทาตุํ, คณฺหถ, ภนฺเตติฯ สตฺถา อคฺคเหสิฯ มหลฺลกเตฺถโรปิ ทีฆรตฺตํ ฉาโต ยาวทตฺถํ ยาคุํ ปิวิฯ ราชา ขาทนียโภชนียํ ทตฺวา ภตฺตกิจฺจาวสาเน ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘ภควา ตุเมฺห ปเวณิยา อาคเต โอกฺกากวํเส อุปฺปชฺชิตฺวา จกฺกวตฺติสิรึ ปหาย ปพฺพชิตฺวา โลเก อคฺคตํ ปตฺโต, โก นาม, ภนฺเต, ตุมฺหากํ ปลิโพโธ’’ติ? มหาราช, เอตสฺส มหลฺลกเตฺถรสฺส ปลิโพโธ อมฺหากํ ปลิโพธสทิโสวาติฯ

ราชา เถรํ วนฺทิตฺวา – ‘‘โก, ภนฺเต, ตุมฺหากํ ปลิโพโธ’’ติ ปุจฺฉิ? อิณปลิโพโธ, มหาราชาติฯ กิตฺตโก, ภนฺเตติ? คเณหิ, มหาราชาติฯ รโญฺญ ‘‘เอกํ เทฺว สตํ สหสฺส’’นฺติ คเณนฺตสฺส องฺคุลิโย นปฺปโหนฺติฯ อเถกํ ปุริสํ ปโกฺกสิตฺวา, ‘‘คจฺฉ, ภเณ, นคเร เภรึ จราเปหิ ‘สเพฺพ พหุธีติกพฺราหฺมณสฺส อิณายิกา ราชงฺคเณ สนฺนิปตนฺตู’’ติฯ มนุสฺสา เภรึ สุตฺวา สนฺนิปตึสุฯ ราชา เตสํ หตฺถโต ปณฺณานิ อาหราเปตฺวา สเพฺพสํ อนูนํ ธนมทาสิฯ ตตฺถ สุวณฺณเมว สตสหสฺสคฺฆนกํ อโหสิฯ ปุน ราชา ปุจฺฉิ – ‘‘อโญฺญปิ อตฺถิ, ภนฺเต, ปลิโพโธ’’ติฯ อิณํ นาม, มหาราช, ทตฺวา มุจฺจิตุํ สกฺกา, เอตา ปน สตฺต ทาริกา มหาปลิโพธา มยฺหนฺติฯ ราชา ยานานิ เปเสตฺวา ตสฺส ธีตโร อาหราเปตฺวา อตฺตโน ธีตโร กตฺวา ตํ ตํ กุลฆรํ เปเสตฺวา, ‘‘อโญฺญปิ, ภนฺเต, อตฺถิ ปลิโพโธ’’ติ ปุจฺฉิ? พฺราหฺมณี, มหาราชาติฯ ราชา ยานํ เปเสตฺวา, ตสฺส พฺราหฺมณึ อาหราเปตฺวา, อยฺยิกฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปุน ปุจฺฉิ – ‘‘อโญฺญปิ, ภนฺเต, อตฺถิ ปลิโพโธ’’ติ? นตฺถิ , มหาราชาติ วุเตฺต ราชาปิ จีวรทุสฺสานิ ทาเปตฺวา, ‘‘ภนฺเต, มม สนฺตกํ ตุมฺหากํ ภิกฺขุภาวํ ชานาถา’’ติ อาหฯ อาม, มหาราชาติฯ อถ นํ ราชา อาห – ‘‘ภนฺเต, จีวรปิณฺฑปาตาทโยปิ สเพฺพ ปจฺจยา อมฺหากํ สนฺตกา ภวิสฺสนฺติฯ ตุเมฺห ตถาคตสฺส มนํ คเหตฺวา สมณธมฺมํ กโรถา’’ติฯ เถโร ตเถว อปฺปมโตฺต สมณธมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อาสวกฺขยํ ปโตฺตติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. อุปาสกวโคฺค

๑. กสิภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **มคเธสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ **ทกฺขิณาคิริสฺมิ**นฺติ ราชคหํ ปริวาเรตฺวา ฐิตสฺส คิริโน ทกฺขิณภาเค ชนปโท อตฺถิ, ตสฺมึ ชนปเท, ตตฺถ วิหารสฺสาปิ ตเทว นามํฯ **เอกนาฬายํ พฺราหฺมณคาเม**ติ เอกนาฬาติ ตสฺส คามสฺส นามํฯ พฺราหฺมณา ปเนตฺถ สมฺพหุลา ปฏิวสนฺติ, พฺราหฺมณโภโค เอว วา โสฯ ตสฺมา ‘‘พฺราหฺมณคาโม’’ติ วุจฺจติฯ

เตน โข ปน สมเยนาติ ยํ สมยํ ภควา มคธรเฏฺฐ เอกนาฬํ พฺราหฺมณคามํ อุปนิสฺสาย ทกฺขิณคิริมหาวิหาเร พฺราหฺมณสฺส อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมาโน วิหรติ, เตน สมเยนฯ **กสิภารทฺวาชสฺสา**ติ โส พฺราหฺมโณ กสึ นิสฺสาย ชีวติ, ภารทฺวาโชติ จสฺส โคตฺตํฯ **ปญฺจมตฺ**

ตานีติ ปญฺจ ปมาณานิ, อนูนานิ อนธิกานิ ปญฺจนงฺคลสตานีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปยุตฺตานี**ติ โยชิตานิ, พลีพทฺทานํ ขเนฺธสุ ฐเปตฺวา ยุเค โยเตฺตหิ โยชิตานีติ อโตฺถฯ

วปฺปกาเลติ วปฺปนกาเล พีชนิเกฺขปสมเยฯ ตตฺถ เทฺว วปฺปานิ กลลวปฺปญฺจ ปํสุวปฺปญฺจฯ ปํสุวปฺปํ อิธ อธิเปฺปตํ, ตญฺจ โข ปฐมทิวเส มงฺคลวปฺปํฯ ตตฺถายํ อุปกรณสมฺปทา – ตีณิ พลิพทฺทสหสฺสานิ อุปฎฺฐาปิตานิ โหนฺติ, สเพฺพสํ สุวณฺณมยานิ สิงฺคานิ ปฎิมุกฺกานิ, รชตมยา ขุรา, สเพฺพ เสตมาลาหิ เจว คนฺธปญฺจงฺคุลีหิ จ อลงฺกตา ปริปุณฺณปญฺจงฺคา สพฺพลกฺขณสมฺปนฺนา, เอกเจฺจ กาฬา อญฺชนวณฺณา, เอกเจฺจ เสตา ผลิกวณฺณา, เอกเจฺจ รตฺตา ปวาฬวณฺณา, เอกเจฺจ กมฺมาสา มสารคลฺลวณฺณาฯ เอวํ ปญฺจสตา กสฺสกา สเพฺพ อหตเสตวตฺถา คนฺธมาลาลงฺกตา ทกฺขิณอํสกูเฎสุ ปติฎฺฐิตปุปฺผจุมฺพฎกา หริตาลมโนสิลาลญฺชนฺชุชลคตฺตา ทส ทส นงฺคลา เอเกกคุมฺพา หุตฺวา คจฺฉนฺติฯ นงฺคลานํ สีสญฺจ ยุคญฺจ ปโตทา จ สุวณฺณขจิตา ฯ ปฐมนงฺคเล อฎฺฐ พลีพทฺทา ยุตฺตา, เสเสสุ จตฺตาโร จตฺตาโร, อวเสสา กิลนฺตปริวตฺตนตฺถํ อานีตาฯ เอเกกคุเมฺพ เอเกกพีชสกฎํ เอเกโก กสติ, เอเกโก วปฺปติฯ

พฺราหฺมโณ ปน ปเคว มสฺสุกมฺมํ การาเปตฺวา นฺหายิตฺวา สุคนฺธคเนฺธหิ วิลิโตฺต ปญฺจสตคฺฆนกํ วตฺถํ นิวาเสตฺวา สหสฺสคฺฆนกํ เอกํสํ กริตฺวา เอเกกิสฺสา องฺคุลิยา เทฺว เทฺวติ วีสติ องฺคุลิมุทฺทิกาโย กเณฺณสุ สีหกุณฺฑลานิ สีเส พฺรหฺมเวฐนํ ปฎิมุญฺจิตฺวา สุวณฺณมาลํ กเณฺฐ กตฺวา พฺราหฺมณคณปริวุโต กมฺมนฺตํ โวสาสติฯ อถสฺส พฺราหฺมณี อเนกสตภาชเนสุ ปายาสํ ปจาเปตฺวา มหาสกเฎสุ อาโรเปตฺวา คโนฺธทเกน นฺหายิตฺวา สพฺพาลงฺการวิภูสิตา พฺราหฺมณีคณปริวุตา กมฺมนฺตํ อคมาสิฯ เคหมฺปิสฺส หริตุปลิตฺตํ วิปฺปกิณฺณลาชํ ปุณฺณฆฎกทลิธชปฎากาหิ อลงฺกตํ คนฺธปุปฺผาทีหิ สุกตพลิกมฺมํ, เขตฺตญฺจ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ สมุสฺสิตทฺธชปฎากํ อโหสิฯ ปริชนกมฺมกาเรหิ สทฺธิํ โอสฎปริสา อฑฺฒเตยฺยสหสฺสา อโหสิ, สเพฺพ อหตวตฺถา, สเพฺพสํ ปายาสโภชนเมว ปฎิยตฺตํฯ

อถ พฺราหฺมโณ สุวณฺณปาติํ โธวาเปตฺวา ปายาสสฺส ปูเรตฺวา สปฺปิมธุผาณิเตหิ อภิสงฺขริตฺวา นงฺคลพลิกมฺมํ การาเปสิฯ พฺราหฺมณี ปญฺจนฺนํ กสฺสกสตานํ สุวณฺณรชตกํสตมฺพโลหมยานิ ภาชนานิ ทาเปตฺวา สุวณฺณกฎจฺฉุํ คเหตฺวา ปายาเสน ปริวิสนฺตี คจฺฉติฯ พฺราหฺมโณ ปน พลิกมฺมํ กาเรตฺวา รตฺตพนฺธิกาโย อุปาหนาโย อาโรหิตฺวา รตฺตสุวณฺณทณฺฑกํ คเหตฺวา, ‘‘อิธ ปายาสํ เทถ, อิธ สปฺปิํ เทถ, อิธ สกฺขรํ เทถา’’ติ โวสาสมาโน วิจรติฯ อยํ ตาว กมฺมเนฺต ปวตฺติฯ

วิหาเร ปน ยตฺถ ยตฺถ พุทฺธา วสนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ เนสํ เทวสิกํ ปญฺจ กิจฺจานิ ภวนฺติ, เสยฺยถิทํ – ปุเรภตฺตกิจฺจํ ปจฺฉาภตฺตกิจฺจํ ปุริมยามกิจฺจํ มชฺฌิมยามกิจฺจํ ปจฺฉิมยามกิจฺจนฺติฯ

ตตฺริทํ ปุเรภตฺตกิจฺจํ – ภควา หิ ปาโตว อุฎฺฐาย อุปฎฺฐากานุคฺคหตฺถํ สรีรผาสุกตฺถญฺจ มุขโธวนาทิปริกมฺมํ กตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว วิวิตฺตาสเน วีตินาเมตฺวา ภิกฺขาจารเวลาย นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตมาทาย กทาจิ เอกโก กทาจิ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต คามํ วา นิคมํ วา ปิณฺฑาย ปวิสติ กทาจิ ปกติยา, กทาจิ อเนเกหิ ปาฎิหาริเยหิ วตฺตมาเนหิฯ เสยฺยถิทํ – ปิณฺฑาย ปวิสโต โลกนาถสฺส ปุรโต ปุรโต คนฺตฺวา มุทุคติโย วาตา ปถวิํ โสเธนฺติ, วลาหกา อุทกผุสิตานิ มุญฺจนฺตา มเคฺค เรณุํ วูปสเมตฺวา อุปริ วิตานํ หุตฺวา ติฎฺฐนฺติ, อปเร วาตา ปุปฺผานิ อุปหริตฺวา มเคฺค โอกิรนฺติฯ อุนฺนตา ภูมิปฺปเทสา โอนมนฺติ, โอนตา อุนฺนมนฺติฯ ปาทนิเกฺขปสมเย สมาว ภูมิ โหติ, สุขสมฺผสฺสานิ ปทุมปุปฺผานิ วา ปาเท สมฺปฎิจฺฉนฺติฯ อินฺทขีลสฺส อโนฺต ฐปิตมเตฺต ทกฺขิณปาเท สรีรา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย นิกฺขมิตฺ

วา สุวณฺณรสสิญฺจนานิ วิย จิตฺรปฏปริกฺขิตฺตานิ วิย จ ปาสาทกูฏาคาราทีนิ กโรนฺติโย อิโต จิโต จ วิธาวนฺติฯ หตฺถิอสฺสวิหงฺคาทโย สกสกฏฺฐาเนสุ ฐิตาเยว มธุเรนากาเรน สทฺทํ กโรนฺติ , ตถา เภริวีณาทีนิ ตูริยานิ มนุสฺสานญฺจ กายูปคานิ อาภรณานิฯ เตน สญฺญาเณน มนุสฺสา ชานนฺติ ‘‘อชฺช ภควา อิธ ปิณฺฑาย ปวิฏฺโฐ’’ติฯ เต สุนิวตฺถา สุปารุตา คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย ฆรา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรวีถึ ปฏิปชฺชิตฺวา ภควนฺตํ คนฺธปุปฺผาทีหิ สกฺกจฺจํ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา – ‘‘อมฺหากํ, ภนฺเต, ทส ภิกฺขู, อมฺหากํ วีสติ, อมฺหากํ ภิกฺขุสตํ เทถา’’ติ ยาจิตฺวา ภควโตปิ ปตฺตํ คเหตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา สกฺกจฺจํ ปิณฺฑปาเตน ปฏิมาเนนฺติฯ

ภควา กตภตฺตกิโจฺจ เตสํ สนฺตานานิ โอโลเกตฺวา ตถา ธมฺมํ เทเสติ, ยถา เกจิ สรณคมเน ปติฏฺฐหนฺติ, เกจิ ปญฺจสุ สีเลสุ, เกจิ โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิผลานํ อญฺญตรสฺมึ, เกจิ ปพฺพชิตฺวา อคฺคผเล อรหเตฺตติ ฯ เอวํ มหาชนํ อนุคฺคเหตฺวา อุฏฺฐายาสนา วิหารํ คจฺฉติฯ ตตฺถ คนฺธมณฺฑลมาเฬ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทติ ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสานํ อาคมยมาโนฯ ตโต ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน อุปฏฺฐาโก ภควโต นิเวเทติฯ อถ ภควา คนฺธกุฏึ ปวิสติฯ อิทํ ตาว **ปุเรภตฺตกิจฺจํ**ฯ

อถ ภควา เอวํ กตปุเรภตฺตกิโจฺจ คนฺธกุฏิยา อุปฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา ปาทปีเฐ ฐตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ โอวทติ – **‘‘ภิกฺขเว, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, ทุลฺลโภ พุทฺธุปฺปาโท โลกสฺมึ, ทุลฺลโภ มนุสฺสตฺตปฏิลาโภ, ทุลฺลภา สทฺธาสมฺปตฺติ, ทุลฺลภา ปพฺพชฺชา, ทุลฺลภํ สทฺธมฺมสฺสวน’’นฺติฯ** ตตฺถ เกจิ ภควนฺตํ กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉนฺติฯ ภควา เตสํ อตฺตโน จริยานุรูปํ กมฺมฏฺฐานํ เทติฯ ตโต สเพฺพปิ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ คจฺฉนฺติ, เกจิ อรญฺญํ, เกจิ รุกฺขมูลํ, เกจิ ปพฺพตาทีนํ อญฺญตรํ, เกจิ จาตุมหาราชิกภวนํ…เป…. เกจิ วสวตฺติภวนนฺติฯ ตโต ภควา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา สเจ อากงฺขติ, ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน มุหุตฺตํ สีหเสยฺยํ กเปฺปติฯ อถ สมสฺสาสิตกาโย อุฏฺฐหิตฺวา ทุติยภาเค โลกํ โวโลเกติฯ ตติยภาเค ยํ คามํ วา นิคมํ วา อุปนิสฺสาย วิหรติ, ตตฺถ มหาชโน ปุเรภตฺตํ ทานํ ทตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สุนิวโตฺถ สุปารุโต คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย วิหาเร สนฺนิปตติฯ ตโต ภควา สมฺปตฺตปริสาย อนุรูเปน ปาฏิหาริเยน คนฺตฺวา ธมฺมสภายํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสชฺช ธมฺมํ เทเสติ กาลยุตฺตํ สมยยุตฺตํฯ อถ กาลํ วิทิตฺวา ปริสํ อุโยฺยเชติ, มนุสฺสา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปกฺกมนฺติฯ อิทํ **ปจฺฉาภตฺตกิจฺจํ**ฯ

โส เอวํ นิฏฺฐิตปจฺฉาภตฺตกิโจฺจ สเจ คตฺตานิ โอสิญฺจิตุกาโม โหติ, พุทฺธาสนา วุฏฺฐาย นฺหานโกฏฺฐกํ ปวิสิตฺวา อุปฏฺฐาเกน ปฏิยาทิตอุทเกน คตฺตานิ อุตุํ คาหาเปติ ฯ อุปฏฺฐาโกปิ พุทฺธาสนํ อาเนตฺวา ปโปฺผเฏตฺวา คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญาเปติฯ ภควา สุรตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา อุตฺตราสงฺคํ กตฺวา ตตฺถ อาคนฺตฺวา นิสีทติ เอกโกว มุหุตฺตํ ปฏิสลฺลีโนฯ อถ ภิกฺขู ตโต ตโต อาคมฺม ภควโต อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ เอกเจฺจ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ กมฺมฏฺฐานํ, เอกเจฺจ ธมฺมสฺสวนํ ยาจนฺติฯ ภควา เตสํ อธิปฺปายํ สมฺปาเทโนฺต ปุริมยามํ วีตินาเมติฯ อิทํ **ปุริมยามกิจฺจํ**ฯ

ปุริมยามกิจฺจปริโยสาเน ปน ภิกฺขูสุ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปกฺกมเนฺตสุ สกลทสสหสฺสิโลกธาตุเทวตาโย โอกาสํ ลภมานา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ ยถาภิสงฺขตํ อนฺตมโส จตุรกฺขรมฺปิฯ ภควา ตาสํ ตาสํ เทวตานํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต มชฺฌิมยามํ วีตินาเมติฯ อิทํ **มชฺฌิมยามกิจฺจํ**ฯ

ปจฺฉิมยามํ ปน ตโย โกฏฺฐาเส กตฺวา ปุเรภตฺตโต ปฏฺฐาย นิสชฺชาปีฬิตสฺส สรีรสฺส กิลาสุภาวโมจนตฺถํ เอกํ โกฏฺฐาสํ จงฺกเมน วีตินาเมติฯ ทุติยโกฏฺฐาเส คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน สีหเสยฺยํ กเปฺปติฯ ตติยโกฏฺฐาเส ปจฺจุฏฺฐาย นิสีทิตฺวา ปุริมพุทฺธานํ สนฺติเก ทานสีลาทิวเสน กตาธิการปุคฺคลทสฺสนตฺถํ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โอโลเกติฯ อิทํ **ปจฺฉิมยามกิจฺจํ**ฯ

ตทาปิ เอวํ โอโลเกโนฺต กสิภารทฺวาชํ พฺราหฺมณํ อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ ทิสฺวา – ‘‘ตตฺถ มยิ คเต กถา ปวตฺติสฺสติ, กถาวสาเน ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เอโส พฺราหฺมโณ สปุตฺตทาโร ตีสุ สรเณสุ ปติฏฺฐาย อสีติโกฏิธนํ มม สาสเน วิปฺปกิริตฺวา อปรภาเค นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา กถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **อถ โข ภควา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ, ปุพฺพณฺหสมเยติ อโตฺถฯ **นิวาเสตฺวา**ติ ปริทหิตฺวาฯ วิหารจีวรปริวตฺตนวเสเนตํ วุตฺตํฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ ปตฺตํ หเตฺถหิ, จีวรํ กาเยน อาทิยิตฺวา, สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ธาเรตฺวาติ อโตฺถฯ ภควโต กิร ปิณฺฑาย ปวิสิตุกามสฺส ภมโร วิย วิกสิตปทุมทฺวยมชฺฌํ, อินฺทนีลมณิวณฺณเสลมยปโตฺต หตฺถทฺวยมชฺฌํ อาคจฺฉติฯ ตํ เอวมาคตํ ปตฺตํ หเตฺถหิ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา จีวรญฺจ ปริมณฺฑลํ ปารุตํ กาเยน ธาเรตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ เยน มเคฺคน กมฺมโนฺต คนฺตโพฺพ, เตน เอกโกว อุปสงฺกมิฯ กสฺมา ปน นํ ภิกฺขู นานุพนฺธิํสูติ? ยทา หิ ภควา เอกโกว กตฺถจิ คนฺตุกาโม โหติ, ยาว ภิกฺขาจารเวลา ทฺวารํ ปิทหิตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏิยํ นิสีทติฯ ภิกฺขู ตาย สญฺญาย ชานนฺติ ‘‘อชฺช ภควา เอกโกว ปิณฺฑาย จริตุกาโม, อทฺธา กญฺจิ เอว วิเนตพฺพปุคฺคลํ อทฺทสา’’ติฯ เต อตฺตโน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา คนฺธกุฏึ ปทกฺขิณํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺติฯ ตทา จ ภควา เอวมกาสิ, ตสฺมา ภิกฺขู นานุพนฺธิํสูติฯ

ปริเวสนา วตฺตตีติ เตสํ สุวณฺณภาชนาทีนิ คเหตฺวา นิสินฺนานํ ปญฺจสตานํ กสฺสกานํ ปริวิสนา วิปฺปกตา โหติฯ **เอกมนฺตํ อฏฺฐาสี**ติ ยตฺถ ฐิตํ พฺราหฺมโณ ปสฺสติ, ตถารูเป ทสฺสนูปจาเร กถาสวนผาสุเก อุจฺจฏฺฐาเน อฏฺฐาสิฯ ฐตฺวา จ รชตสุวณฺณรสปิญฺชรํ จนฺทิมสูริยานํ ปภํ อติโรจมานํ สมนฺตโต สรีรปฺปภํ มุญฺจิ, ยาย อโชฺฌตฺถฏตฺตา พฺราหฺมณสฺส กมฺมนฺตสาลาภิตฺติรุกฺขกสิตมตฺติกปิณฺฑาทโย สุวณฺณมยา วิย อเหสุํฯ อถ มนุสฺสา ภุญฺชนฺตา จ กสนฺตา จ สพฺพกิจฺจานิ ปหาย อสีติอนุพฺยญฺชนปริวารํ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ สรีรํ พฺยามปฺปภาปริเกฺขปวิภูสิตํ พาหุยุคลํ ชงฺคมํ วิย ปทุมสรํ, รสฺมิชาลสมุชฺชลิตตาราคณมิว คคนตลํ, วิชฺชุลตาวินทฺธมิว จ กนกสิขรํ สิริยา ชลมานํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ เอกมนฺตํ ฐิตํ ทิสฺวา หตฺถปาเท โธวิตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห สมฺปริวาเรตฺวา อฏฺฐํสุฯ เอวํ เตหิ สมฺปริวาริตํ อทฺทสา โข กสิภารทฺวาโช พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย ฐิตํ, ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ – **อหํ โข, สมณ, กสามิ จ วปามิ จา**ติฯ

กสฺมา ปนายํ เอวมาห, กิํ สมนฺตปาสาทิเก ปสาทนีเย อุตฺตมทมถสมถมนุปฺปเตฺตปิ ตถาคเต อปฺปสาเทน, อุทาหุ อฑฺฒติยานํ ชนสหสฺสานํ ปายาสํ ปฏิยาเทตฺวาปิ กฏจฺฉุภิกฺขายมเจฺฉเรนาติ? อุภยถาปิ โน, ภควโต ปนสฺส ทสฺสเนน อติตฺตํ นิกฺขิตฺตกมฺมนฺตํ ชนํ ทิสฺวา ‘‘กมฺมภงฺคํ เม กาตุํ อาคโต’’ติ อนตฺตมนตา อโหสิ, ตสฺมา เอวมาหฯ ภควโต จ ลกฺขณสมฺปตฺติํ ทิสฺวา – ‘‘สจายํ กมฺมเนฺต อปฺปโยชยิสฺส, สกลชมฺพุทีเป มนุสฺสานํ สีเส จูฬามณิ วิย อภวิสฺส, โก นามสฺส อโตฺถ น สมฺปชฺชิสฺสติ, เอวเมวํ อลสตาย กมฺมเนฺต อปฺปโยเชตฺวา วปฺ

ปมงฺคลาทีสุ ปิณฺฑาย จรตี''ติปิสฺส อนตฺตมนตา อโหสิฯ เตนาห – ''อหํ โข, สมณ, กสามิ จ วปามิ จ, กสิตฺวา จ วปิตฺวา จ ภุญฺชามี''ติฯ

อยํ กิรสฺส อธิปฺปาโย – มยฺหมฺปิ ตาว กมฺมนฺตา น พฺยาปชฺชนฺติ, น จมฺหิ ยถา ตฺวํ เอวํ ลกฺขณสมฺปนฺโน, ตฺวมฺปิ กสิตฺวา จ วปิตฺวา จ ภุญฺชสฺสุ, โก เต อตฺโถ น สมฺปเชฺชยฺย เอวํ ลกฺขณสมฺปนฺนสฺสาติฯ อปิจายํ อโสฺสสิ – ''สกฺยราชกุเล กิร กุมาโร อุปฺปนฺโน, โส จกฺกวตฺติรชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต''ติฯ ตสฺมา อิทานิ ''อยํ โส''ติ ญตฺวา ''จกฺกวตฺติรชฺชํ ปหาย กิลนฺโตสี''ติ อุปารมฺภํ อาโรเปนฺโต เอวมาหฯ อปิจ ติกฺขปญฺญ เอส พฺราหฺมโณ, น ภควนฺตํ อปสาเทนฺโต ภณติ, ภควโต ปน รูปสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ปุญฺญสมฺปตฺตึ สมฺภาวยมาโน กถาปวตฺตนตฺถมฺปิ เอวมาหฯ อถ ภควา เวเนยฺยวเสน สเทวเก โลเก อคฺคกสฺสกวปฺปกภาวํ อตฺตโน ทเสฺสนฺโต **อหมฺปิ โข พฺราหฺมโณ**ติอาทิมาหฯ

อถ พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ''อยํ สมโณ'' 'อหมฺปิ กสามิ จ วปามิ จา'ติ ภณติฯ น จสฺส โอฬาริกานิ ยุคนงฺคลาทีนิ กสิภณฺฑานิ ปสฺสามิ, กึ นุ โข มุสา ภณตี''ติ? ภควนฺตํ ปาทตลโต ปฏฺฐาย ยาว เกสคฺคา โอโลกยมาโน, องฺควิชฺชาย กตาธิการตฺตา ทฺวตฺตึสวรลกฺขณสมฺปตฺติมสฺส ญตฺวา, ''อฏฺฐานเมตํ ยํ เอวรูโป มุสา ภเณยฺยา''ติ สญฺชาตพหุมาโน ภควติ สมณวาทํ ปหาย โคเตฺตน ภควนฺตํ สมุทาจรมาโน **น โข ปน มยํ ปสฺสาม โภโต โคตมสฺสา**ติอาทิมาหฯ ภควา ปน ยสฺมา ปุพฺพธมฺมสภาคตาย กถนํ นาม พุทฺธานํ อานุภาโว, ตสฺมา พุทฺธานุภาวํ ทีเปนฺโต **สทฺธา พีช**นฺติอาทิมาหฯ

กา ปเนตฺถ ปุพฺพธมฺมสภาคตา? นนุ พฺราหฺมเณน ภควา นงฺคลาทิกสิสมฺภารสมาโยคํ ปุโฏฺฐ อปุจฺฉิตสฺส พีชสฺส สภาคตาย อาห ''สทฺธา พีช''นฺติ, เอวญฺจ สติ กถาปิ อนนุสนฺธิกา โหติ? น หิ พุทฺธานํ อนนุสนฺธิกกถา นาม อตฺถิ, นปิ ปุพฺพธมฺมสฺส อสภาคตาย กเถนฺติฯ เอวํ ปเนตฺถ อนุสนฺธิ เวทิตพฺพา – พฺราหฺมเณน หิ ภควา ยุคนงฺคลาทิกสิสมฺภารวเสน กสึ ปุจฺฉิโตฯ โส ตสฺส อนุกมฺปาย ''อิทํ อปุจฺฉิต''นฺติ อปริหาเปตฺวา สมูลํ สอุปการํ สสมฺภารํ สผลํ กสึ ปญฺญาเปตุํ มูลโต ปฏฺฐาย ทเสฺสนฺโต ''สทฺธา พีช''นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ พีชํ กสิยา มูลํ, ตสฺมึ สติ กตฺตพฺพโต, อสติ อกตฺตพฺพโต, ตปฺปมาเณน จ กตฺตพฺพโตฯ พีเช หิ สติ กสึ กโรนฺติ, น อสติฯ พีชปฺปมาเณน จ กุสลา กสฺสกา เขตฺตํ กสนฺติ, น อูนํ ''มา โน สสฺสํ ปริหายี''ติ, น อธิกํ ''มา โน โมโฆ วายาโม อโหสี''ติฯ ยสฺมา จ พีชเมว มูลํ, ตสฺมา ภควา มูลโต ปฏฺฐาย กสิสมฺภารํ ทเสฺสนฺโต ตสฺส พฺราหฺมณสฺส กสิยา ปุพฺพธมฺมสฺส พีชสฺส สภาคตาย อตฺตโน กสิยา ปุพฺพธมฺมํ ทเสฺสนฺโต อาห ''สทฺธา พีช''นฺติฯ เอวเมตฺถ ปุพฺพธมฺมสภาคตาปิ เวทิตพฺพาฯ

ปุจฺฉิตํเยว วตฺวา อปุจฺฉิตํ ปจฺฉา กึ น วุตฺตนฺติ เจ? ตสฺส อุปการภาวโต จ ธมฺมสมฺพนฺธสมตฺถภาวโต จฯ อยํ หิ พฺราหฺมโณ ปญฺญวา, มิจฺฉาทิฏฺฐิกุเล ปน ชาตตฺตา สทฺธารหิโต, สทฺธารหิโต จ ปญฺญวา ปเรสํ สทฺธาย อตฺตโน อวิสเย อปฏิปชฺชมาโน วิเสสํ นาธิคจฺฉติ, กิเลสกาลุสฺสิยปรามฏฺฐาปิ จสฺส ทุพฺพลา สทฺธา พลวติยา ปญฺญาย สหสา วตฺตมานา อตฺถสิทฺธึ น กโรติ หตฺถินา สทฺธึ เอกธุเร ยุโตฺต โคโณ วิยฯ อิติสฺส สทฺธา อุปการิกาติ ตํ พฺราหฺมณํ สทฺธาย ปติฏฺฐาเปเนฺตน ปจฺฉาปิ วตฺตโพฺพ อยมโตฺถ เทสนากุสลตาย ปุเพฺพ วุโตฺตฯ พีชสฺส จ อุปการิกา วุฏฺฐิ, สา ตทนนฺตรํเยว วุจฺจมานา สมตฺถา โหติฯ เอวํ ธมฺมสมฺพนฺธสมตฺถภาวโต ปจฺฉาปิ วตฺตโพฺพ อยมโตฺถ, อโญฺญ จ เอวรูโป อีสาโยตฺตาทิ ปุเพฺพ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ สมฺปสาทลกฺขณา สทฺธา, โอกปฺปนลกฺขณา วาฯ **พีช**นฺติ ปญฺจวิธํ พีชํ มูลพีชํ ขนฺธพีชํ ผลุพีชํ อคฺคพีชํ พีชพีชเมว ปญฺจมนฺติฯ ตํ สพฺพมฺปิ วิรุหณเฏฺฐน พีชเนฺตว สงฺขํ คจฺฉติฯ

ตตฺถ ยถา พฺราหฺมณสฺส กสิยา มูลภูตํ พีชํ เทฺว กิจฺจานิ กโรติ, เหฏฺฐา มูเลน ปติฏฺฐาติ, อุปริ องฺกุรํ อุฏฺฐาเปติ, เอวํ ภควโต กสิยา มูลภูตา สทฺธา เหฏฺฐา สีลมูเลน ปติฏฺฐาติ , อุปริ สมถวิปสฺสนงฺกุรํ อุฏฺฐาเปติฯ ยถา จ ตํ มูเลน ปถวิรสํ อาโปรสํ คเหตฺวา นาเฬน ธญฺญปริปาก คหณตฺถํ วฑฺฒติ, เอวมยํ สีลมูเลน สมถวิปสฺสนารสํ คเหตฺวา อริยมคฺคนาเฬน อริยผลธญฺญ ปริปากคหณตฺถํ วฑฺฒติฯ ยถา จ ตํ สุภูมิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา มูลงฺกุรปณฺณนาฬกณฺฑปสเวหิ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ ปตฺวา ขีรํ ชเนตฺวา อเนกสาลิผลภริตํ สาลิสีสํ นิปฺผาเทติ, เอวเมสา จิตฺตสนฺตาเน ปติฏฺฐหิตฺวา ฉหิ วิสุทฺธีหิ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ ปตฺวา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิขีรํ ชเนตฺวา อเนกปฏิสมฺภิทาภิญฺญาภริตํ อรหตฺตผลํ นิปฺผาเทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สทฺธา พีช’’นฺติฯ

กสฺมา ปน อเญฺญสุ ปโรปญฺญาสาย กุสลธเมฺมสุ เอกโต อุปฺปชฺชมาเนสุ สทฺธาว ‘‘พีช’’นฺติ วุตฺตาติ เจ? พีชกิจฺจกรณโตฯ ยถา หิ เตสุ วิญฺญาณํเยว วิชานนกิจฺจํ กโรติ, เอวํ สทฺธา พีชกิจฺจํฯ สา จ สพฺพกุสลานํ มูลภูตาฯ ยถาห – ‘‘สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกม โนฺต ปยิรุปาสติ…เป…. ปญฺญาย จ นํ อติวิชฺฌ ปสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๓)ฯ

อกุสลธเมฺม เจว กายญฺจ ตปตีติ **ตโป**ฯ อินฺทฺริยสํวรวีริยธุตงฺคทุกฺกรการิกานํ เอตํ อธิวจนํ, อิธ ปน อินฺทฺริยสํวโร อธิเปฺปโตฯ **วุฏฺฐี**ติ วสฺสวุฏฺฐิ วาตวุฏฺฐีติอาทิ อเนกวิธา, อิธ วสฺสวุฏฺฐิ อธิเปฺปตาฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส วสฺสวุฏฺฐิสมนุคฺคหิตํ พีชํ พีชมูลกญฺจ สสฺสํ วิรุหติ น มิลายติ นิปฺผตฺติํ คจฺฉติ, เอวํ ภควโต อินฺทฺริยสํวรสมนุคฺคหิตา สทฺธา, สทฺธามูลา จ สีลาทโย ธมฺมา วิรุหนฺติ, น มิลายนฺติ นิปฺผตฺติํ คจฺฉนฺติฯ เตนาห ‘‘ตโป วุฏฺฐี’’ติฯ

ปญฺญา เมติ เอตฺถ วุโตฺต เม-สโทฺท ปุริมปเทสุปิ โยเชตโพฺพ ‘‘สทฺธา เม พีชํ, ตโป เม วุฏฺฐี’’ติ เตน กิํ ทีเปติ? ยถา, พฺราหฺมณ, ตยา วปิเต เขเตฺต สเจ วุฏฺฐิ อตฺถิ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ อตฺถิ, อุทกมฺปิ ตาว ทาตพฺพํ โหติฯ ตถา มยา หิริอีเส ปญฺญายุคนงฺคเล มโนโยเตฺตน เอกาพเทฺธ กเต วีริยพลีพเทฺท โยเชตฺวา สติปาจเนน วิชฺฌิตฺวา อตฺตโน จิตฺตสนฺตานเขตฺตมฺหิ สทฺธาพีเช วปิเต วุฏฺฐิยา อภาโว นาม นตฺถิ, อยํ ปน เม นิจฺจกาลํ อินฺทฺริยสํวรตโป วุฏฺฐีติฯ

ปญฺญาติ กามาวจราทิเภทโต อเนกวิธาฯ อิธ ปน สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญา อธิเปฺปตาฯ **ยุคนงฺคล**นฺติ ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส ยุคนงฺคลํ, เอวํ ภควโต ทุวิธาปิ วิปสฺสนา ปญฺญา จฯ ตตฺถ ยถา ยุคํ อีสาย อุปนิสฺสยํ โหติ, ปุรโต จ อีสาพทฺธํ โหติ, โยตฺตานํ นิสฺสยํ โหติ, พลีพทฺทานํ เอกโต คมนํ ธาเรติ, เอวํ ปญฺญา หิริปฺปมุขานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสยา โหติฯ ยถาห – ‘‘ปญฺญุตฺตรา สเพฺพ กุสลา ธมฺมา’’ติ (อ. นิ. ๘.๘๓; ๑๐.๕๘) จ, ‘‘ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ, นกฺขตฺตราชาริว ตารกาน’’นฺติ (ชา. ๒.๑๗.๘๑) จฯ กุสลานํ ธมฺมานํ ปุพฺพงฺคมเฏฺฐน ปุรโต จ โหติฯ ยถาห – ‘‘สีลํ สิรี จาปิ สตญฺจ ธโมฺม, อนฺวายิกา ปญฺญวโต ภวนฺตี’’ติ หิริวิปฺปโยเคน อนุปฺปตฺติโต ปน อีสาพโทฺธ โหติฯ มโนสงฺขาตสฺส สมาธิโยตฺตสฺส นิสฺสยปจฺจยโต โยตฺตานํ นิสฺสโย โหติฯ อจฺจารทฺธาติลีนภาวปฏิเสธนโต วีริยพลีพทฺทานํ เอกโต คมนํ ธาเรติ, ยถา จ นงฺคลํ ผาลยุตฺตํ กสนกาเล ปถวิฆนํ ภินฺทติ, มูลสนฺตานกานิ ปทาเลติ, เอวํ สติยุตฺตา ปญฺญา วิปสฺสนากาเล ธมฺมานํ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณฆนํ ภินฺทติ, สพฺพกิเลสมูลสนฺตานกานิ ปทาเลติฯ สา จ โข โลกุตฺตราว, อิตรา ปน โลกิกาปิ สิยาฯ เตนาห ‘‘ปญฺญา เม ยุคนงฺคล’’นฺติฯ

หิรียติ ปาปเกหิ ธเมฺมหีติ **หิรี**ฯ ตคฺคหเณน ตาย อวิปฺปยุตฺตํ โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตเมว โหติฯ **อีสา**ติ ยุคนงฺคลสนฺธาริกา รุกฺขลฏฺฐิฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส อีสา ยุคนงฺคลํ ธาเรติ, เอวํ ภควโตปิ หิรี โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาสงฺขาตํ ยุคนงฺคลํ ธาเรติ หิริอภาเว ปญฺญาย อภาวโตฯ ยถา จ อีสาปฏิพทฺธยุคนงฺคลํ กิจฺจกรํ โหติ อจลํ อสิถิลํ, เอวํ หิริปฏิพทฺธา จ ปญฺญา กิจฺจการี โหติ อจลา อสิถิลา อโพฺพกิณฺณา อหิริเกนฯ เตนาห ‘‘หิรี อีสา’’ติฯ มุนาตีติ **มโน,** จิตฺตเสฺสตํ นามํฯ อิธ ปน มโนสีเสน ตํสมฺปยุโตฺต สมาธิ อธิเปฺปโตฯ **โยตฺตน**ฺติ รชฺชุพนฺธนํฯ ตํ ติวิธํ อีสาย สห ยุคสฺส พนฺธนํ, ยุเคน สห พลีพทฺทานํ พนฺธนํ, สารถินา สห พลีพทฺทานํ เอกาพนฺธนนฺติฯ ตตฺถ ยถา พฺราหฺมณสฺส โยตฺตํ อีสายุคพลีพเทฺท เอกาพเทฺธ กตฺวา สกกิเจฺจ ปฏิปาเทติ, เอวํ ภควโต สมาธิ สเพฺพว เต หิริปญฺญาวีริยธเมฺม เอการมฺมเณ อวิเกฺขปสภาเวน พนฺธิตฺวา สกกิเจฺจ ปฏิปาเทติฯ เตนาห ‘‘มโน โยตฺต’’นฺติฯ

จิรกตาทิมตฺถํ สรตีติ **สติ**ฯ ผาเลตีติ **ผาโล**ฯ ปาเชนฺติ เอเตนาติ **ปาชนํ**ฯ ตํ อิธ ‘‘ปาจน’’นฺติ วุตฺตํฯ ปโตทเสฺสตํ นามํฯ ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส ผาลปาจนํ, เอวํ ภควโต วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา มคฺคสมฺปยุตฺตา จ สติฯ ตตฺถ ยถา ผาโล นงฺคลํ อนุรกฺขติ, ปุรโต จสฺส คจฺฉติ, เอวํ สติ กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมานา อารมฺมเณ วา อุปฏฺฐาปยมานา ปญฺญานงฺคลํ รกฺขติฯ เตเนวสา ‘‘สตารเกฺขน เจตสา วิหรตี’’ติ อาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๒๐) วิย อารกฺขาติ วุตฺตาฯ อปฺปมุสฺสนวเสน จสฺสา ปุรโต โหติฯ สติปริจิเต หิ ธเมฺม ปญฺญา ปชานาติ, โน ปมุเฏฺฐฯ ยถา จ ปาจนํ พลีพทฺทานํ วิชฺฌนภยํ ทเสฺสนฺตํ สํสีทิตุํ น เทติ, อุปฺปถคมนํ วาเรติ, เอวํ สติ วีริยพลีพทฺทานํ อปายภยํ ทเสฺสนฺตี โกสชฺชสํสีทนํ น เทติ, กามคุณสงฺขาเต อโคจเร จารํ นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยเชนฺตี อุปฺปถคมนํ วาเรติฯ เตนาห ‘‘สติ เม ผาลปาจน’’นฺติฯ

กายคุโตฺตติ ติวิเธน กายสุจริเตน คุโตฺตฯ **วจีคุโตฺต**ติ จตุพฺพิเธน วจีสุจริเตน คุโตฺตฯ เอตฺตาวตา ปาติโมกฺขสํวรสีลํ วุตฺตํฯ **อาหาเร อุทเร ยโต**ติ เอตฺถ อาหารมุเขน สพฺพปจฺจยานํ คหิตตฺตา จตุพฺพิเธปิ ปจฺจเย ยโต สํยโต นิรุปกฺกิเลโสติ อโตฺถฯ อิมินา อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ วุตฺตํฯ **อุทเร ยโต**ติ อุทเร ยโต สํยโต มิตโภชี, อาหาเร มตฺตญฺญูติ วุตฺตํ โหติฯ อิมินา โภชเน มตฺตญฺญุตามุเขน ปจฺจยปฏิเสวนสีลํ วุตฺตํฯ เตน กิํ ทีเปติ? ยถา ตฺวํ, พฺราหฺมณ, พีชํ วปิตฺวา สสฺสปริปาลนตฺถํ กณฺฏกวติํ วา รุกฺขวติํ วา ปาการปริเกฺขปํ วา กโรสิ, เตน เต โคมหิํสมิคคณา ปเวสํ อลภนฺตา สสฺสํ น วิลุมฺปนฺติ, เอวมหมฺปิ ตํ สทฺธาพีชํ วปิตฺวา นานปฺปการกุสลสสฺสปริปาลนตฺถํ กายวจีอาหารคุตฺติมยํ ติวิธํ ปริเกฺขปํ กโรมิ , เตน เม ราคาทิอกุสลธมฺมโคมหิํสมิคคณา ปเวสํ อลภนฺตา นานปฺปการกํ กุสลสสฺสํ น วิลุมฺปนฺตีติฯ

สจฺจํ กโรมิ นิทฺทานนฺติ เอตฺถ ทฺวีหากาเรหิ อวิสํวาทนํ **สจฺจํฯ นิทฺทาน**นฺติ เฉทนํ ลุนนํ อุปฺปาฏนํ ฯ กรณเตฺถ เจตํ อุปโยควจนํ เวทิตพฺพํฯ อยํ เหเตฺถ อโตฺถ ‘‘สเจฺจน กโรมิ นิทฺทาน’’นฺติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยถา ตฺวํ พาหิรํ กสิํ กตฺวา สสฺสทูสกานํ ติณานํ หเตฺถน วา อสิเตน วา นิทฺทานํ กโรสิ, เอวํ อหมฺปิ อชฺฌตฺติกํ กสิํ กตฺวา กุสลสสฺสทูสกานํ วิสํวาทนติณานํ สเจฺจน นิทฺทานํ กโรมี’’ติฯ ยถาภูตญาณํ วา เอตฺถ **สจฺจ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ เตน อตฺตสญฺญาทีนํ ติณานํ นิทฺทานํ กโรมีติ ทเสฺสติฯ อถ วา **นิทฺทาน**นฺติ เฉทกํ ลาวกํ อุปฺปาฏกนฺติ อโตฺถฯ ยถา ตฺวํ ทาสํ วา กมฺมกรํ วา นิทฺทานํ กโรสิ, ‘‘นิเทฺทหิ ติณานี’’ติ ติณานํ เฉทกํ ลาวกํ อุปฺปาฏกํ กโรสิ, เอวมหํ สจฺจํ กโรมีติ ทเสฺสติ, อถ วา **สจฺจ**นฺติ ทิฏฺฐิสจฺจํฯ ตมหํ นิทฺทานํ กโรมิ, ฉินฺทิตพฺพํ ลุนิตพฺพํ อุปฺปาเฏตพฺพํ กโรมีติฯ อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ วิกเปฺปสุ อุปโยคเคเนวโตฺถ ยุชฺชติฯ

โสรจฺจํ เม ปโมจนนฺติ เอตฺถ ยํ ตํ ‘‘กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม’’ติ สีลเมว ‘‘โสรจฺจ’’นฺติ วุตฺตํ, น ตํ อธิเปฺปตํฯ ‘‘กายคุตฺโต’’ติอาทินา หิ ตํ วุตฺตเมวฯ อรหตฺตผลํ ปน อธิเปฺปตํฯ ตํ หิ สุนฺทเร นิพฺพาเน รตตฺตา ‘‘โสรจฺจ’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปโมจน**นฺติ โยควิสฺสชฺชนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ตว ปโมจนํ ปุนปิ สายเนฺห วา ทุติยทิวเส วา อนาคตสํวจฺฉเร วา โยเชตพฺพโต อปฺปโมจนเมว โหติ, น มม เอวํฯ น หิ มม อนฺตรา โมจนํ นาม อตฺถิฯ อหํ หิ ทีปงฺกรทสพลกาลโต ปฏฺฐาย ปญฺญานงฺคเล วีริยพลีพเทฺท โยเชตฺวา กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ มหากสิํ กสโนฺต ตาว น มุญฺจิํ, ยาว น สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌิํฯ ยทา จ เม สพฺพํ ตํ กาลํ เขเปตฺวา โพธิมูเล อปราชิตปลฺลเงฺก นิสินฺนสฺส สพฺพคุณปริวารํ อรหตฺตผลํ อุทปาทิ, ตทา มยา ตํ สพฺพุสฺสุกฺกปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ปมุตฺตํ, น ทานิ ปุน โยเชตพฺพํ ภวิสฺสตีติฯ เอตมตฺถํ สนฺธายาห ‘‘โสรจฺจํ เม ปโมจน’’นฺติฯ

วีริยํ เม ธุรโธรยฺหนฺติ เอตฺถ **วีริย**นฺติ กายิกเจตสิโก วีริยารโมฺภฯ **ธุรโธรยฺห**นฺติ ธุรายํ โธรยฺหํ, ธุราวหนฺติ อโตฺถฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส ธุรายํ โธรยฺหากฑฺฒิตํ นงฺคลํ ภูมิฆนํ ภินฺทติ, มูลสนฺตานกานิ จ ปทาเลติ, เอวํ ภควโต วีริยากฑฺฒิตํ ปญฺญานงฺคลํ ยถา วุตฺตํ ฆนํ ภินฺทติ, กิเลสสนฺตานกานิ จ ปทาเลติฯ เตนาห ‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺห’’นฺติฯ อถ วา ปุริมธุราวหตฺตา ธุรา, มูลธุราวหตฺตา โธรยฺหา, ธุรา จ โธรยฺหา จ ธุรโธรยฺหาฯ อิติ ยถา พฺราหฺมณสฺส เอเกกสฺมิํ นงฺคเล จตุพลีพทฺทปเภทํ ธุรโธรยฺหํ วหนฺตํ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนํ ติณมูลฆาตเญฺจว สสฺสสมฺปตฺติญฺจ สาเธติ, เอวํ ภควโต จตุสมฺมปฺปธานวีริยเภทํ ธุรโธรยฺหํ วหนฺตํ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนํ อกุสลฆาตเญฺจว กุสลสมฺปตฺติญฺจ สาเธติฯ เตนาห ‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺห’’นฺติฯ

โยคเกฺขมาธิวาหนนฺติ เอตฺถ โยเคหิ เขมตฺตา นิพฺพานํ โยคเกฺขมํ นาม, ตํ อธิกิจฺจ วาหียติ, อภิมุขํ วา วาหียตีติ อธิวาหนํ, โยคเกฺขมสฺส อธิวาหนํ โยคเกฺขมาธิวาหนนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ตว ธุรโธรยฺหํ ปุรตฺถิมาทีสุ อญฺญตรทิสาภิมุขํ วาหียติ, ตถา มม ธุรโธรยฺหํ นิพฺพานาภิมุขํ วาหียตีติฯ เอวํ วาหียมานํว **คจฺฉติ อนิวตฺตนฺตํ**ฯ ยถา ตว นงฺคลํ วหนฺตํ ธุรโธรยฺหํ เขตฺตโกฏิํ ปตฺวา ปุน นิวตฺตติ, เอวํ อนิวตฺตนฺตํ ทีปงฺกรกาลโต ปฏฺฐาย คจฺฉเตวฯ ยสฺมา วา เตน เตน มเคฺคน ปหีนา กิเลสา น ปุนปฺปุนํ ปหาตพฺพา โหนฺติ, ยถา ตว นงฺคเลน ฉินฺนานิ ติณานิ ปุน อปรสฺมิํ สมเย ฉินฺทิตพฺพานิ โหนฺติ, ตสฺมาปิ เอวํ ปฐมมคฺควเสน ทิเฏฺฐกเฏฺฐ กิเลเส, ทุติยวเสน โอฬาริเก, ตติยวเสน อณุสหคเต, จตุตฺถวเสน สพฺพกิเลเส ปชหนฺตํ คจฺฉติ อนิวตฺตนฺตํฯ อถ วา **คจฺฉติ อนิวตฺต**นฺติ นิวตฺตนรหิตํ หุตฺวา คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **ต**นฺติ ตํ ธุรโธรยฺหํฯ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวํ คจฺฉนฺตญฺจ ยถา ตว ธุรโธรยฺหํ น ตํ ฐานํ คจฺฉติ, ยตฺถ คนฺตฺวา กสฺสโก อโสโก วิรโช หุตฺวา น โสจติฯ เอตํ ปน ตํ ฐานํ คจฺฉติ **ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ**ฯ ยตฺถ สติปาจเนน เอตํ วีริยธุรโธรยฺหํ โจเทโนฺต คนฺตฺวา มาทิโส กสฺสโก อโสโก วิรโช หุตฺวา น โสจติ, ตํ สพฺพโสกสลฺลสมุคฺฆาตภูตํ นิพฺพานํ นาม อสงฺขตํ ฐานํ คจฺฉตีติฯ

อิทานิ นิคมนํ กโรโนฺต **เอวเมสา กสี**ติ คาถมาหฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺส, พฺราหฺมณ, เอสา สทฺธาพีชา ตโปวุฏฺฐิยา อนุคฺคหิตา กสี ปญฺญามยํ ยุคนงฺคลํ หิริมยญฺจ อีสํ มโนมเยน โยเตฺตน เอกาพทฺธํ กตฺวา ปญฺญานงฺคเลน สติผาลํ อาโกเฏตฺวา สติปาจนํ คเหตฺวา กายวจีอาหารคุตฺติยา โคเปตฺวา สจฺจํ นิทฺทานํ กตฺวา โสรจฺจปโมจนํ วีริยธุรโธรยฺหํ โยคเกฺขมาภิมุขํ อนิวตฺตนฺตํ วาหเนฺตน กฏฺฐา กสี กมฺมปริโยสานํ จตุพฺพิธํ สามญฺญผลํ ปาปิตา, **สา โหติ อมตปฺผลา,** สา เอสา กสี อมตปฺผลา โหติฯ อมตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, นิพฺพานานิสํสา โหตีติ อโตฺถฯ สา โข ปเนสา กสี น มเมเวกสฺส อมตปฺผลา โหติ, อถ โข โย โกจิ ขตฺติโย วา

พฺราหฺมโณ วา เวโสฺส วา สุโทฺท วา คหโฏฺฐ วา ปพฺพชิโต วา เอตํ กสึ กสติ, โส สโพฺพปิ เอตํ กสิตฺวาน สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติฯ

เอวํ ภควา พฺราหฺมณสฺส อรหตฺตนิกูเฏน นิพฺพานปริโยสานํ กตฺวา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ ตโต พฺราหฺมโณ คมฺภีรตฺถํ เทสนํ สุตฺวา – ''มม กสิผลํ ภุญฺชิตฺวา ปุนปิ ทิวเสเยว ฉาโต โหติ, อิมสฺส ปน กสี อมตปฺผลา, ตสฺส ผลํ ภุญฺชิตฺวา สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี''ติ ญตฺวา ปสโนฺน ปสนฺนาการํ กโรโนฺต **ภุญฺชตุ ภวํ โคตโม**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ ตโต ปรญฺจ วุตฺตตฺถเมวาติฯ ปฐมํฯ

๒. อุทยสุตฺตวณฺณนา

๑๙๘. ทุติเย **โอทเนน ปูเรสี**ติ อตฺตโน อตฺถาย สมฺปาทิเตน สูปพฺยญฺชเนน โอทเนน ปูเรตฺวา อทาสิฯ ภควา กิร ปจฺจูสสมเย โลกํ โอโลเกโนฺตว ตํ พฺราหฺมณํ ทิสฺวา, ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา, คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา, ทฺวารํ ปิธาย, นิสิโนฺน ตสฺส โภชนํ อุปสํหริยมานํ ทิสฺวา, เอกโกว ปตฺตํ อํสกูเฏ ลเคฺคตฺวา, คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม, นครทฺวาเร ปตฺตํ นีหริตฺวา, อโนฺตนครํ ปวิสิตฺวา, ปฏิปาฏิยา คจฺฉโนฺต พฺราหฺมณสฺส ทฺวารโกฏฺฐเก อฏฺฐาสิฯ พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ ทิสฺวา, อตฺตโน สชฺชิตํ โภชนํ อทาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ทุติยมฺปี**ติ ทุติยทิวเสปิฯ **ตติยมฺปี**ติ ตติยทิวเสปิฯ ตานิ กิร ตีณิ ทิวสานิ นิรนฺตรํ พฺราหฺมณสฺส ฆรทฺวารํ คจฺฉนฺตสฺส ภควโต อนฺตรา อโญฺญ โกจิ อุฏฺฐาย ปตฺตํ คเหตุํ สมโตฺถ นาม นาโหสิ, มหาชโน โอโลเกโนฺตว อฏฺฐาสิฯ

เอตทโวจาติ พฺราหฺมโณ ตีณิ ทิวสานิ ปตฺตํ ปูเรตฺวา เทโนฺตปิ น สทฺธาย อทาสิ, ''ฆรทฺวารํ อาคนฺตฺวา ฐิตสฺส ปพฺพชิตสฺส ภิกฺขามตฺตมฺปิ อทตฺวา ภุญฺชตี''ติ อุปารมฺภภเยน อทาสิฯ ททโนฺต จ เทฺว ทิวสานิ ทตฺวา กิญฺจิ อวตฺวาว นิวโตฺตฯ ภควาปิ กิญฺจิ อวตฺวาว ปกฺกโนฺตฯ ตติยทิวเส ปน อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต เอตํ ''ปกโฏฺฐโก''ติอาทิวจนํ อโวจฯ ภควาปิ เอตํ วจนํ นิจฺฉาราปนตฺถเมว ยาว ตติยมคมาสิฯ ตตฺถ **ปกโฏฺฐโก**ติ รสคิโทฺธฯ

ปุนปฺปุนํ เจว วปนฺติ พีชนฺติ สตฺถา พฺราหฺมณสฺส วจนํ สุตฺวา, ''พฺราหฺมณ, ตฺวํ ตีณิ ทิวสานิ ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา โอสกฺกสิ, ปุนปฺปุนํ กาตพฺพา นาม โลกสฺมึ โสฬส ธมฺมา''ติ วตฺวา เตธเมฺม ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **ปุนปฺปุนํ เจว วปนฺตี**ติ เอกสฺมึ สสฺสวาเร วุตฺตํ ''อลเมตฺตาวตา''ติ อโนสกฺกิตฺวา อปราปเรสุปิ สสฺสวาเรสุ จ วปนฺติเยวฯ **ปุนปฺปุนํ วสฺสตี**ติ น เอกทิวสํ วสฺสิตฺวา ติฏฺฐติ, ปุนปฺปุนทิวเสสุปิ ปุนปฺปุนสํวจฺฉเรสุปิ วสฺสติเยว, เอวํ ชนปทา อิทฺธา โหนฺติฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ นโย เวทิตโพฺพฯ

ยาจกาติ อิมสฺมึ ปเท สตฺถา เทสนากุสลตาย อตฺตานมฺปิ ปกฺขิปิตฺวา ทเสฺสติฯ **ขีรนิกา**ติ ขีรการกา โคโทหกาฯ น หิ เต เอกวารเมว ถนํ อญฺฉนฺติ, ปุนปฺปุนํ อญฺฉนฺตา เธนุํ ทุหนฺตีติ อโตฺถฯ **กิลมติ ผนฺทติ จา**ติ อยํ สโตฺต เตน อิริยาปเถน กิลมติ เจว ผนฺทติ จฯ **คพฺภ**นฺติ โสณสิงฺคาลาทีนมฺปิ ติรจฺฉานคตานํ กุจฺฉึฯ **สิวถิก**นฺติ สุสานํ, มตํ มตํ สตฺตํ ตตฺถ ปุนปฺปุนํ หรนฺตีติ อโตฺถฯ **มคฺคญฺจ ลทฺธา อปุนพฺภวายา**ติ อปุนพฺภวาย มโคฺค นาม นิพฺพานํ, ตํ ลภิตฺวาติ อโตฺถฯ

เอวํ วุเตฺตติ เอวํ ภควตา อนุตฺตรวีถิยํ ฐตฺวาว โสฬส ปุนปฺปุนธเมฺม เทเสเนฺตน วุเตฺตฯ **เอตทโวจา**ติ เทสนาปริโยสาเน ปสโนฺน สทฺธึ ปุตฺตทารมิตฺตญาติวเคฺคน ภควโต ปาเท วนฺ

ทิตฺวา เอตํ ‘‘อภิกฺกนฺตํ โภ’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ทุติยํฯ

๓. เทวหิตสุตฺตวณฺณนา

๑๙๙. ตติเย **วาเตหี**ติ อุทรวาเตหิฯ ภควโต กิร ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กโรนฺตสฺส ปสตมุคฺคยูสาทีนิ อาหารยโต ทุโฺภชเนน เจว ทุกฺขเสยฺยาย จ อุทรวาโต กุปฺปิฯ อปรภาเค สโมฺพธึ ปตฺวา ปณีตโภชนํ ภุญฺชนฺตสฺสาปิ อนฺตรนฺตรา โส อาพาโธ อตฺตานํ ทเสฺสติเยวฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อุปฏฺฐาโก โหตี**ติ ปฐมโพธิยํ อนิพทฺธุปฏฺฐากกาเล อุปฏฺฐาโก โหติฯ ตสฺมึ กิร กาเล สตฺถุอสีติมหาเถเรสุ อุปฏฺฐาโก อภูตปุโพฺพ นาม นตฺถิฯ นาคสมาโล อุปวาโน สุนกฺขโตฺต จุโนฺท สมณุเทฺทโส สาคโต โพธิ เมฆิโยติ อิเม ปน ปาฬิยํ อาคตุปฏฺฐากาฯ อิมสฺมึ ปน กาเล อุปวานเตฺถโร ปาโตว อุฏฺฐาย ปริเวณสมฺมชฺชนํ ทนฺตกฏฺฐทานํ นฺหาโนทกปริยาทนํ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อนุคมนนฺติ สพฺพํ ภควโต อุปฏฺฐานมกาสิฯ **อุปสงฺกมี**ติ ปฐมโพธิยํ กิร วีสติ วสฺสานิ นิทฺธูมํ อรญฺญเมว โหติ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุทกตาปนมฺปิ น ภควตา อนุญฺญาตํฯ โส จ พฺราหฺมโณ อุทฺธนปาฬึ พนฺธาเปตฺวา มหาจาฏิโย อุทฺธนมาโรเปตฺวา อุโณฺหทกํ กาเรตฺวา, นฺหานียจุณฺณาทีหิ สทฺธึ ตํ วิกฺกิณโนฺต ชีวิกํ กเปฺปติฯ นฺหายิตุกามา ตตฺถ คนฺตฺวา มูลํ ทตฺวา นฺหายิตฺวา คเนฺธ วิลิมฺปิตฺวา มาลํ ปิฬนฺธิตฺวา ปกฺกมนฺติฯ ตสฺมา เถโร ตตฺถ อุปสงฺกมิฯ

กึ ปตฺถยาโนติ กึ อิจฺฉโนฺตฯ **กึ เอส**นฺติ กึ คเวสโนฺตฯ **ปูชิโต ปูชเนยฺยาน**นฺติ อิทํ เถโร ทสพลสฺส วณฺณํ กเถตุมารภิฯ คิลานเภสชฺชตฺถํ คเตน กิร คิลานสฺส วโณฺณ กเถตโพฺพติ วตฺตเมตํฯ วณฺณํ หิ สุตฺวา มนุสฺสา สกฺกจฺจํ เภสชฺชํ ทาตพฺพํ มญฺญนฺติฯ สปฺปายเภสชฺชํ ลทฺธา คิลาโน ขิปฺปเมว วุฏฺฐาติฯ กเถเนฺตน จ ฌานวิโมกฺขสมาปตฺติมคฺคผลานิ อารพฺภ กเถตุํ น วฏฺฏติฯ ‘‘สีลวา ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก พหุสฺสุโต อาคมธโร วํสานุรกฺขโก’’ติ เอวํ ปน อาคมนียปฏิปทํเยว กเถตุํ วฏฺฏติฯ **ปูชเนยฺยาน**นฺติ อสีติมหาเถรา สเทวเกน โลเกน ปูเชตพฺพาติ ปูชเนยฺยาฯ เตเยว สกฺกาตพฺพาติ **สกฺกเรยฺยา**ฯ เตสํเยว อปจิติ กตฺตพฺพาติ **อปเจยฺยา**ฯ ภควา เตสํ ปูชิโต สกฺกโต อปจิโต จ, อิจฺจสฺส ตํ คุณํ ปกาเสโนฺต เถโร เอวมาหฯ **หาตเว**ติ หริตุํฯ

ผาณิตสฺส จ ปุฏนฺติ มหนฺตํ นิจฺฉาริกํ คุฬปิณฺฑํฯ โส กิร ‘‘กึ สมณสฺส โคตมสฺส อผาสุก’’นฺติ? ปุจฺฉิตฺวา, ‘‘อุทรวาโต’’ติ สุตฺวา, ‘‘เตน หิ มยเมตฺถ เภสชฺชํ ชานาม, อิโต โถเกน อุทเกน อิทํ ผาณิตํ อาโลเฬตฺวา นฺหานปริโยสาเน ปาตุํ เทถ, อิติ อุโณฺหทเกน พหิ ปริเสโท ภวิสฺสติ, อิมินา อโนฺตติ เอวํ สมณสฺส โคตมสฺส ผาสุกํ ภวิสฺสตี’’ติ วตฺวา เถรสฺส ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อทาสิฯ

อุปสงฺกมีติ ตสฺมึ กิร อาพาเธ ปฏิปฺปสฺสเทฺธ ‘‘เทวหิเตน ตถาคตสฺส เภสชฺชํ ทินฺนํ, เตเนว โรโค วูปสโนฺต, อโห ทานํ ปรมทานํ พฺราหฺมณสฺสา’’ติ กถา วิตฺถาริตา ชาตาฯ ตํ สุตฺวา กิตฺติกาโม พฺราหฺมโณ ‘‘เอตฺตเกนปิ ตาว เม อยํ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคโต’’ติ โสมนสฺสชาโต อตฺตนา กตภาวํ ชานาเปตุกาโม ตาวตเกเนว ทสพเล วิสฺสาสํ อาปชฺชิตฺวา อุปสงฺกมิฯ

ทชฺชาติ ทเทยฺยฯ **กถํ หิ ยชมานสฺสา**ติ เกน การเณน ยชนฺตสฺสฯ **อิชฺฌตี**ติ สมิชฺฌติ มหปฺผโล โหติฯ **โยเวที**ติ โย อเวทิ อญฺญาสิ, วิทิตํ ปากฏมกาสิ ‘‘โยเวที’’ติปิ ปาโฐ, โย อเวติ ชานาตีติ อโตฺถฯ **ปสฺสตี**ติ ทิพฺพจกฺขุนา ปสฺสติฯ **ชาติกฺขย**นฺติ อรหตฺตํฯ **อภิญฺญาโวสิโต**ติ ชานิตฺวา โวสิโต โวสานํ กตกิจฺจตํ ปโตฺตฯ **เอวํ หิ ยชมานสฺสา**ติ อิมินา ขีณาสเว ยชนาการเนน ยชนฺตสฺสฯ ตติยํฯ

๔. มหาสาลสุตฺตวณฺณนา

๒๐๐. จตุตฺเถ **ลูโข ลูขปาวุรโณ**ติ ชิโณฺณ ชิณฺณปาวุรโณฯ **อุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? ตสฺส กิร ฆเร อฏฺฐสตสหสฺสธนํ อโหสิฯ โส จตุนฺนํ ปุตฺตานํ อาวาหํ กตฺวา จตฺตาริ สตสหสฺสานิ อทาสิ ฯ อถสฺส พฺราหฺมณิยา กาลงฺกตาย ปุตฺตา สมฺมนฺตยึสุ – ‘‘สเจ อญฺญํ พฺราหฺมณึ อาเนสฺสติ, ตสฺสา กุจฺฉิยํ นิพฺพตฺตวเสน กุลํ ภิชฺชิสฺสติฯ หนฺท นํ มยํ สงฺคณฺหามา’’ติฯ เต จตฺตาโรปิ ปณีเตหิ ฆาสจฺฉาทนาทีหิ อุปฏฺฐหนฺตา หตฺถปาทสมฺพาหนาทีนิ กโรนฺตา สงฺคณฺหิตฺวา เอกทิวสํ ทิวา นิทฺทายิตฺวา วุฏฺฐิตสฺส หตฺถปาเท สมฺพาหมานา ปาฏิเยกฺกํ ฆราวาเส อาทีนวํ วตฺวา – ‘‘มยํ ตุเมฺห อิมินา นีหาเรน ยาวชีวํ อุปฏฺฐหิสฺสาม, เสสธนมฺปิ โน เทถา’’ติ ยาจึสุฯ พฺราหฺมโณ ปุน เอเกกสฺส สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ ทตฺวา อตฺตโน นิวตฺถปารุปนมตฺตํ ฐเปตฺวา สพฺพํ อุปโภคปริโภคํ จตฺตาโร โกฏฺฐาเส กตฺวา นิยฺยาเทสิฯ ตํ เชฏฺฐปุตฺโต กติปาหํ อุปฏฺฐหิฯ

อถ นํ เอกทิวสํ นฺหตฺวา อาคจฺฉนฺตํ ทฺวารโกฏฺฐเก ฐตฺวา สุณฺหา เอวมาห – ‘‘กึ ตยา เชฏฺฐปุตฺตสฺส สตํ วา สหสฺสํ วา อติเรกํ ทินฺนมตฺถิ? นนุ สเพฺพสํ เทฺว เทฺว สตสหสฺสานิ ทินฺนานิ, กึ เสสปุตฺตานํ ฆรสฺส มคฺคํ น ชานาสี’’ติ? โส ‘‘นสฺส วสลี’’ติ กุชฺฌิตฺวา อญฺญสฺส ฆรํ อคมาสิ, ตโตปิ กติปาหจฺจเยน อิมินาว อุปาเยน ปลาปิโต อญฺญสฺสาติ เอวํ เอกฆเรปิ ปเวสนํ อลภมาโน ปณฺฑรงฺคปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ภิกฺขาย จรโนฺต กาลานมจฺจเยน ชราชิโณฺณ ทุโพฺภชนทุกฺขเสยฺยาหิ มิลาตสรีโร ภิกฺขาจารโต อาคมฺม, ปีฐกาย นิปโนฺน นิทฺทํ โอกฺกมิตฺวา วุฏฺฐาย นิสิโนฺน อตฺตานํ โอโลเกตฺวา ปุเตฺตสุ ปติฏฺฐํ อปสฺสโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘สมโณ กิร โคตโม อพฺภากุฏิโก อุตฺตานมุโข สุขสมฺภาโส ปฏิสนฺถารกุสโล, สกฺกา สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมิตฺวา ปฏิสนฺถารํ ลภิตุ’’นฺติ นิวาสนปาวุรณํ สณฺฐเปตฺวา ภิกฺขาภาชนมาทาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

ทาเรหิ สํปุจฺฉ ฆรา นิกฺขาเมนฺตีติ สพฺพํ มม สนฺตกํ คเหตฺวา มยฺหํ นิทฺธนภาวํ ญตฺวา อตฺตโน ภริยาหิ สทฺธึ มนฺตยิตฺวา มํ ฆรา นิกฺกฑฺฒาเปนฺติฯ

นนฺทิสฺสนฺติ นนฺทิชาโต ตุโฏฺฐ ปมุทิโต อโหสึฯ **ภวมิจฺฉิสนฺ**ติ วุฑฺฒึ ปตฺถยึฯ **สาว วาเรนฺติ สูกรนฺ**ติ ยถา สุนขา วคฺควคฺคา หุตฺวา ภุสฺสนฺตา ภุสฺสนฺตา สูกรํ วาเรนฺติ, ปุนปฺปุนํ มหารวํ รวาเปนฺติ, เอวํ ทาเรหิ สทฺธึ มํ พหุํ วตฺวา วิรวนฺตํ ปลาเปนฺตีติ อโตฺถฯ

อสนฺตาติ อสปฺปุริสาฯ **ชมฺมา**ติ ลามกาฯ **ภาสเร**ติ ภาสนฺติฯ **ปุตฺตรูเปนา**ติ ปุตฺตเวเสนฯ **วโยคตนฺ**ติ ตโย วเย คตํ อติกฺกนฺตํ ปจฺฉิมวเย ฐิตํ มํฯ **ชหนฺตี**ติ ปริจฺจชนฺติฯ

นิโพฺภโคติ นิปฺปริโภโคฯ **ขาทนา อปนียตี**ติ อโสฺส หิ ยาวเทว ตรุโณ โหติ ชวสมฺปโนฺน, ตาวสฺส นานารสํ ขาทนํ ททนฺติ, ชิณฺณํ นิโพฺภคํ ตโต อปเนนฺติ, อนฺติมวเย ตํ วตฺตํ น ลภติ, คาวีหิ สทฺธึ อฏวิยํ สุกฺขติณานิ ขาทโนฺต จรติฯ ยถา โส อโสฺส, เอวํ ชิณฺณกาเล วิลุตฺตสพฺพธนตฺตา นิโพฺภโค มาทิโสปิ พาลกานํ ปิตา เถโร ปรฆเรสุ ภิกฺขติฯ

ยเญฺจติ นิปาโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เย มม ปุตฺตา อนสฺสวา อปฺปติสฺสา อวสวตฺติโน, เตหิ ทโณฺฑว กิร เสโยฺย สุนฺทรตโรติฯ อิทานิสฺส เสยฺยภาวํ ทเสฺสตุํ **จณฺฑมฺปิ โคณ**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ

ปุเร โหตีติ อคฺคโต โหติ, ตํ ปุรโต กตฺวา คนฺตุํ สุขํ โหตีติ อโตฺถ ฯ **คาธเมธตี**ติ อุทกํ โอตรณกาเล คมฺภีเร อุทเก ปติฏฺฐํ ลภติฯ

ปริยาปุณิตฺวาติ อุคฺคณฺหิตฺวา วา วาจุคฺคตา กตฺวาฯ **สนฺนิสิเนฺนสู**ติ ตถารูเป พฺราหฺมณานํ สมาคมทิวเส สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิเตสุ ปุเตฺตสุ ตํ สภํ โอคาเหตฺวา พฺราหฺมณานํ มเชฺฌ มหารเห อาสเน นิสิเนฺนสุฯ **อภาสี**ติ ‘อยํ เม กาโล’ติ สภาย มเชฺฌ ปวิสิตฺวา หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา , ‘‘โภ อหํ ตุมฺหากํ คาถา ภาสิตุกาโม, ภาสิเต สุณิสฺสถา’’ติ วตฺวา – ‘‘ภาส, พฺราหฺมณ, สุโณมา’’ติ วุโตฺต ฐิตโกว อภาสิฯ ‘‘เตน จ สมเยน มนุสฺสานํ วตฺตํ โหติ โย มาตาปิตูนํ สนฺตกํ ขาทโนฺต มาตาปิตโร น โปเสติ, โส มาเรตโพฺพ’’ติฯ ตสฺมา เต พฺราหฺมณปุตฺตา ปิตุปาเทสุ นิปติตฺวา ‘‘ชีวิตํ โน ตาต, เทหี’’ติ ยาจิํสุฯ โส ปิตุหทยสฺส ปุตฺตานํ มุทุตฺตา ‘‘มา เม, โภ, พาลเก วินาสยิตฺถ, โปสิสฺสนฺติ ม’’นฺติ อาหฯ

อถสฺส ปุเตฺต มนุสฺสา อาหํสุ – ‘‘สเจ, โภ, อชฺช ปฏฺฐาย ปิตรํ น สมฺมา ปฏิชคฺคิสฺสถ, ฆาเตสฺสาม โว’’ติฯ เต ภีตา ฆรํ เนตฺวา ปฏิชคฺคิํสุฯ ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข นํ พฺราหฺมณมหาสาล**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เนตฺวา**ติ ปีเฐ นิสีทาเปตฺวา สยํ อุกฺขิปิตฺวา นยิํสุฯ **นฺหาเปตฺวา**ติ สรีรํ เตเลน อพฺภญฺชิตฺวา อุพฺพเฏฺฏตฺวา คนฺธจุณฺณาทีหิ นฺหาเปสุํฯ พฺราหฺมณิโยปิ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘อชฺช ปฏฺฐาย อมฺหากํ ปิตรํ สมฺมา ปฏิชคฺคถฯ สเจ ปมาทํ อาปชฺชิสฺสถ, ฆรโต โว นิกฺกฑฺฒิสฺสามา’’ติ วตฺวา, ปณีตโภชนํ โภเชสุํฯ

พฺราหฺมโณ สุโภชนญฺจ สุขเสยฺยญฺจ อาคมฺม กติปาหจฺจเยน สญฺชาตพโล ปีณิตินฺทฺริโย อตฺตภาวํ โอโลเกตฺวา, ‘‘อยํ เม สมฺปตฺติ สมณํ โคตมํ นิสฺสาย ลทฺธา’’ติ ปณฺณาการํ อาทาย ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข โส**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอตทโวจา**ติ ทุสฺสยุคํ ปาทมูเล ฐเปตฺวา เอตํ อโวจฯ สรณคมนาวสาเน จาปิ ภควนฺตํ เอวมาห – ‘‘โภ โคตม, มยฺหํ ปุเตฺตหิ จตฺตาริ ธุรภตฺตานิ ทินฺนานิ , ตโต อหํ เทฺว ตุมฺหากํ ทมฺมิ, เทฺว สยํ ปริภุญฺชิสฺสามี’’ติฯ กลฺยาณํ, พฺราหฺมณ, ปาฏิเยกฺกํ ปน มา นิยฺยาเทหิ, อมฺหากํ รุจฺจนฏฺฐานเมว คมิสฺสามาติฯ ‘‘เอวํ, โภ’’ติ โข พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ฆรํ คนฺตฺวา ปุเตฺต อามเนฺตสิ ‘‘ตาตา, สมโณ โคตโม มยฺหํ สหาโย, ตสฺส เทฺว ธุรภตฺตานิ ทินฺนานิ, ตุเมฺห ตสฺมิํ สมฺปเตฺต มา ปมชฺชถา’’ติฯ สาธุ, ตาตาติฯ ปุนทิวเส ภควา ปุพฺพณฺหสมเย ปตฺตจีวรํ อาทาย เชฏฺฐปุตฺตสฺส นิเวสนทฺวารํ คโตฯ โส สตฺถารํ ทิสฺวาว หตฺถโต ปตฺตํ คเหตฺวา ฆรํ ปเวเสตฺวา มหารเห ปลฺลงฺเก นิสีทาเปตฺวา ปณีตโภชนมทาสิฯ สตฺถา ปุนทิวเส อิตรสฺส, ปุนทิวเส อิตรสฺสาติ ปฏิปาฏิยา สเพฺพสํ ฆรานิ อคมาสิฯ สเพฺพ ตเถว สกฺการํ อกํสุฯ

อเถกทิวสํ เชฏฺฐปุตฺตสฺส ฆเร มงฺคลํ ปจฺจุปฏฺฐิตํฯ โส ปิตรํ อาห – ‘‘ตาต, กสฺส มงฺคลํ เทมา’’ติฯ อเมฺห อญฺญํ น ชานาม? นนุ สมโณ โคตโม มยฺหํ สหาโยติ? เตน หิ ตุเมฺห ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ สฺวาตนาย สมณํ โคตมํ นิมเนฺตถาติฯ พฺราหฺมโณ ตถา อกาสิ ฯ ภควา อธิวาเสตฺวา ปุนทิวเส ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ตสฺส เคหทฺวารํ อคมาสิฯ โส หริตุปลิตฺตํ สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตํ เคหํ สตฺถารํ ปเวเสตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทาเปตฺวา อโปฺปทกปายาสเญฺจว ขชฺชกวิกติญฺจ อทาสิฯ อนฺตรภตฺตสฺมิํเยว พฺราหฺมณสฺส จตฺตาโรปิ ปุตฺตา สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิตฺวา อาหํสุ – ‘‘โภ โคตม, มยํ อมฺหากํ ปิตรํ ปฏิชคฺคาม นปฺปมชฺชาม, ปสฺสถสฺส อตฺตภาว’’นฺติฯ สตฺถา ‘‘กลฺยาณํ โว กตํ, มาตาปิตุโปสกํ นาม โปราณกปณฺฑิตานํ อาจิณฺณเมวา’’ติ วตฺวา มหานาคชาตกํ (ชา. ๑.๑๑.๑ อาทโย; จริยา. ๒.๑ อาทโย) นาม กเถตฺวา, จตฺตาริ สจฺจานิ ทีเปตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน พฺราหฺมโณ สทฺธิํ จตูหิ ปุ

เตฺตหิ จตูหิ จ สุณฺหาหิ เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิโตฯ ตโต ปฏฺฐาย สตฺถา น สพฺพกาลํ เตสํ เคหํ อคมาสีติฯ จตุตฺถํฯ

๕. มานตฺถทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. ปญฺจเม **มานตฺถโทฺธ**ติ วาตภริตภสฺตา วิย มาเนน ถโทฺธฯ **อาจริย**นฺติ สิปฺปุคฺคหณกาเล อาจริโย อนภิวาเทนฺตสฺส สิปฺปํ น เทติ, อญฺญสฺมึ ปน กาเล ตํ น อภิวาเทติ, อตฺถิภาวมฺปิสฺส น ชานาติฯ **นายํ สมโณ**ติ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘ยสฺมา อยํ สมโณ มาทิเส ชาติสมฺปนฺนพฺราหฺมเณ สมฺปเตฺต ปฏิสนฺถารมตฺตมฺปิ น กโรติ, ตสฺมา น กิญฺจิ ชานาตี’’ติฯ

อพฺภุตวิตฺตชาตาติ อภูตปุพฺพาย ตุฏฺฐิยา สมนฺนาคตาฯ **เกสุ จสฺสา**ติ เกสุ ภเวยฺยฯ **กฺยสฺสา**ติ เก อสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **อปจิตา อสฺสู**ติ อปจิติํ ทเสฺสตุํ ยุตฺตา ภเวยฺยุํฯ **อรหเนฺต**ติ อิมาย คาถาย เทสนากุสลตฺตา อตฺตานํ อโนฺตกตฺวา ปูชเนยฺยํ ทเสฺสติฯ ปญฺจมํฯ

๖. ปจฺจนีกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๒. ฉเฏฺฐ ‘‘สพฺพํ เสต’’นฺติ วุเตฺต ‘‘สพฺพํ กณฺห’’นฺติอาทินา นเยน ปจฺจนีกํ กโรนฺตเสฺสวสฺส สาตํ สุขํ โหตีติ **ปจฺจนีกสาโต**ฯ **โย จ วิเนยฺย สารมฺภ**นฺติ โย กรณุตฺตริยลกฺขณํ สารมฺภํ วิเนตฺวา สุณาตีติ อโตฺถฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. นวกมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๓. สตฺตเม **นวกมฺมิกภารทฺวาโช**ติ โส กิร อรเญฺญ รุกฺขํ ฉินฺทาเปตฺวา ตเตฺถว ปาสาทกูฏาคาราทีนิ โยเชตฺวา นครํ อาหริตฺวา วิกฺกิณาติ, อิติ นวกมฺมํ นิสฺสาย ชีวตีติ นวกมฺมิโก, โคเตฺตน ภารทฺวาโชติ **นวกมฺมิกภารทฺวาโชฯ ทิสฺวานสฺส เอตทโหสี**ติ ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา นิสินฺนํ ภควนฺตํ ทิสฺวาน อสฺส เอตํ อโหสิฯ **วนสฺมิ**นฺติ อิมสฺมึ วนสเณฺฑฯ **อุจฺฉินฺนมูลํ เม วน**นฺติ มยฺหํ กิเลสวนํ อุจฺฉินฺนมูลํฯ **นิพฺพนโถ**ติ นิกฺกิเลสวโนฯ **เอโก รเม**ติ เอกโก อภิรมามิฯ **อรติํ วิปฺปหายา**ติ ปนฺตเสนาสเนสุ เจว ภาวนาย จ อุกฺกณฺฐิตํ ชหิตฺวาฯ สตฺตมํฯ

๘. กฏฺฐหารสุตฺตวณฺณนา

๒๐๔. อฏฺฐเม **อเนฺตวาสิกา**ติ เวยฺยาวจฺจํ กตฺวา สิปฺปุคฺคณฺหนกา ธมฺมเนฺตวาสิกาฯ **นิสินฺน**นฺติ ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา นิสินฺนํฯ **คมฺภีรรูเป**ติ คมฺภีรสภาเวฯ

พหุเภรเวติ ตตฺรฏฺฐกสวิญฺญาณกอวิญฺญาณกเภรเวหิ พหุเภรเวฯ **วิคาหิยา**ติ อนุปวิสิตฺวาฯ **อนิญฺชมาเนนา**ติอาทีนิ กายวิเสสนานิ, เอวรูเปน กาเยนาติ อโตฺถฯ **สุจารุรูปํ วตา**ติ อติสุนฺทรํ วต ฌานํ ฌายสีติ วทติฯ

วนวสฺสิโต มุนีติ วนํ อวสฺสิโต พุทฺธมุนิฯ **อิทน**ฺติ อิทํ ตุมฺหากํ เอวํ วเน นิสินฺนการณํ มยฺหํ อเจฺฉรรูปํ ปฏิภาติฯ **ปีติมโน**ติ ตุฏฺฐจิโตฺตฯ **วเน วเส**ติ วนมฺหิ วสิฯ

มญฺญามหนฺติ มญฺญามิ อหํฯ **โลกาธิปติสหพฺยต**นฺติ โลกาธิปติมหาพฺรหฺมุนา สหภาวํฯ **อากงฺขมาโน**ติ อิจฺฉมาโนฯ **ติทิวํ อนุตฺตร**นฺติ อิทํ พฺรหฺมโลกเมว สนฺธายาหฯ **กสฺมา**

ภวํ วิชนมรณฺญมสฺสิโตติ อหํ ตาว พฺรหฺมโลกํ อากงฺขมาโนติ มญฺญามิฯ ยทิ เอวํ น โหติ, อถ เม อาจิกฺข, กสฺมา ภวนฺติ? ปุจฺฉติฯ **พฺรหฺมปตฺติยา**ติ เสฏฺฐปตฺติยา ฯ อิธ อิทํ ตโป กสฺมา กโรสีติ อปเรนปิ อากาเรน ปุจฺฉติฯ

กงฺขาติ ตณฺหาฯ **อภินนฺทนา**ติ อภินนฺทนวเสน ตณฺหาว วุตฺตาฯ **อเนกธาตูสู**ติ อเนกสภาเวสุ อารมฺมเณสุฯ **ปุถู**ติ นานปฺปการา ตณฺหา เสสกิเลสา วาฯ **สทาสิตา**ติ นิจฺจกาลํ อวสฺสิตาฯ **อญฺญาณมูลปฺปภวา**ติ อวิชฺชามูลา หุตฺวา ชาตาฯ **ปชปฺปิตา**ติ ตณฺหาว ‘‘อิทมฺปิ มยฺหํ, อิทมฺปิ มยฺห’’นฺติ ปชปฺปาปนวเสน ปชปฺปิตา นามาติ วุตฺตาฯ **สพฺพา มยา พฺยนฺติกตา**ติ สพฺพา ตณฺหา มยา อคฺคมเคฺคน วิคตนฺตา นิรนฺตา กตาฯ **สมูลิกา**ติ สทฺธึ อญฺญาณมูเลนฯ

อนูปโยติ อนุปคมโนฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสุ วิสุทฺธทสฺสโน**ติ อิมินา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทีเปติฯ **สโมฺพธิมนุตฺตร**นฺติ อรหตฺตํ สนฺธายาหฯ **สิว**นฺติ เสฏฺฐํ ฯ **ฌายามี**ติ ทฺวีหิ ฌาเนหิ ฌายามิฯ **วิสารโท**ติ วิคตสารโชฺชฯ อฏฺฐมํฯ

๙. มาตุโปสกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๕. นวเม **เปจฺจา**ติ อิโต ปฏิคนฺตฺวาฯ นวมํฯ

๑๐. ภิกฺขกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. ทสเม **อิธา**ติ อิมสฺมึ ภิกฺขุภาเวฯ **วิสฺสํ ธมฺม**นฺติ ทุคฺคนฺธํ อกุสลธมฺมํฯ **พาหิตฺวา**ติ อคฺคมเคฺคน ชหิตฺวาฯ **สงฺขายา**ติ ญาเณนฯ **ส เว ภิกฺขูติ วุจฺจตี**ติ โส เว ภินฺนกิเลสตฺตา ภิกฺขุ นาม วุจฺจติฯ ทสมํฯ

๑๑. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๒๐๗. เอกาทสเม **ปเจฺจตี**ติ อิจฺฉติ ปเตฺถติฯ **สาธุ, ภเนฺต**ติ อายาจมาโน อาหฯ เถรสฺส กิเรส คิหิสหาโย, ตสฺมา เถโร ‘‘อยํ วราโก มํ สหายํ ลภิตฺวาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐึ คเหตฺวา มา อปายปูรโก อโหสี’’ติ อายาจติฯ อปิเจส มหาปริวาโร, ตสฺมึ ปสเนฺน ปญฺจกุลสตานิ อนุวตฺติสฺสนฺตีติ มญฺญมาโนปิ อายาจติฯ **อตฺถวส**นฺติ อตฺถานิสํสํ อตฺถการณํฯ **ปาป**นฺติ ปาณาติปาตาทิอกุสลํฯ **ปวาเหมี**ติ คลปฺปมาณํ อุทกํ โอตริตฺวา ปวาเหมิ ปลาเปมิฯ **ธโมฺม**ติ คาถา วุตฺตตฺถาวฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. โขมทุสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๐๘. ทฺวาทสเม **โขมทุสฺสํ นามา**ติ โขมทุสฺสานํ อุสฺสนฺนตฺตา เอวํลทฺธนามํฯ **สภาย**นฺติ สาลายํฯ **ผุสายตี**ติ ผุสิตานิ มุญฺจติ วสฺสติฯ สตฺถา กิร ตํ สภํ อุปสงฺกมิตุกาโม – ‘‘มยิ เอวเมวํ อุปสงฺกมเนฺต อผาสุกธาตุกํ โหติ, เอกํ การณํ ปฏิจฺจ อุปสงฺกมิสฺสามี’’ติ อธิฏฺฐานวเสน วุฏฺฐึ อุปฺปาเทสิฯ **สภาธมฺม**นฺติ สุขนิสิเนฺน กิร อสญฺจาเลตฺวา เอกปเสฺสน ปวิสนํ เตสํ สภาธโมฺม นาม, น มหาชนํ จาเลตฺวา อุชุกเมว ปวิสนํฯ ภควา จ อุชุกเมว อาคจฺฉติ, เตน เต กุปิตา ภควนฺตํ หีเฬนฺตา ‘‘เก จ มุณฺฑกา สมณกา, เก จ สภาธมฺมํ ชานิสฺสนฺตี’’ติ อาหํสุฯ **สโนฺต**ติ ปณฺฑิตา สปฺปุริสาฯ **ปหายา**ติ เอเต ราคาทโย ชหิตฺวา ราคาทิวินยาย ธมฺมํ ภณนฺติ, ตสฺมา เต สโนฺต นามาติฯ ทฺวาทสมํฯ

อุปาสกวโคฺค ทุติโยฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

พฺราหฺมณสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วงฺคีสสํยุตฺตํ

๑. นิกฺขนฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. วงฺคีสสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อคฺคาฬเว เจติเย**ติ อาฬวิยํ อคฺคเจติเยฯ อนุปฺปเนฺน พุทฺเธ อคฺคาฬวโคตมกาทีนิ ยกฺขนาคาทีนํ ภวนานิ, เจติยานิ อเหสุํฯ อุปฺปเนฺน พุทฺเธ ตานิ อปเนตฺวา มนุสฺสา วิหาเร กรึสุฯ เตสํ ตาเนว นามานิ ชาตานิฯ **นิโคฺรธกเปฺปนา**ติ นิโคฺรธรุกฺขมูลวาสินา กปฺปเตฺถเรนฯ **โอหิยฺยโก**ติ โอหีนโกฯ **วิหารปาโล**ติ โส กิร ตทา อวสฺสิโก โหติ ปตฺตจีวรคฺคหเณ อโกวิโทฯ อถ นํ เถรา ภิกฺขู – ‘‘อาวุโส, อิมานิ ฉตฺตุปาหนกตฺตรยฏฺฐิอาทีนิ โอโลเกเนฺต นิสีทา’’ติ วิหารรกฺขกํ กตฺวา ปิณฺฑาย ปวิสึสุฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วิหารปาโล’’ติฯ **สมลงฺกริตฺวา**ติ อตฺตโน วิภวานุรูเปน อลงฺกาเรน อลงฺกริตฺวาฯ **จิตฺตํ อนุทฺธํเสตี**ติ กุสลจิตฺตํ วิทฺธํเสติ วินาเสติฯ **ตํ กุเตฺถ ลพฺภา**ติ เอตสฺมึ ราเค อุปฺปเนฺน ตํ การณํ กุโต ลพฺภาฯ **ยํ เม ปโร**ติ เยน เม การเณน อโญฺญ ปุคฺคโล วา ธโมฺม วา อนภิรตึ วิโนเทตฺวา อิทาเนว อภิรตึ อุปฺปาเทยฺย อาจริยุปชฺฌายาปิ มํ วิหาเร โอหาย คตาฯ

อคารสฺมาติ อคารโต นิกฺขนฺตํฯ **อนคาริย**นฺติ ปพฺพชฺชํ อุปคตนฺติ อโตฺถฯ **กณฺหโต**ติ กณฺหปกฺขโต มารปกฺขโต อาธาวนฺติฯ **อุคฺคปุตฺตา**ติ อุคฺคตานํ ปุตฺตา มเหสกฺขา ราชญฺญภูตาฯ **ทฬฺหธมฺมิโน**ติ ทฬฺหธนุโน, อุตฺตมปฺปมาณํ อาจริยธนุํ ธารยมานาฯ **สหสฺสํ อปลายิน**นฺติ เย เต สมนฺตา สเรหิ ปริกิเรยฺยุํ, เตสํ อปลายีนํ สงฺขํ ทเสฺสโนฺต ‘‘สหสฺส’’นฺติ อาหฯ **เอตโต ภิโยฺย**ติ เอตสฺมา สหสฺสา อติเรกตราฯ **เนว มํ พฺยาธยิสฺสนฺตี**ติ มํ จาเลตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ **ธเมฺม สมฺหิ ปติฏฺฐิต**นฺติ อนภิรตึ วิโนเทตฺวา อภิรตึ อุปฺปาทนสมเตฺถ สเก สาสนธเมฺม ปติฏฺฐิตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิสฺสาสสหเสฺส ตาว สมนฺตา สเรหิ ปริกิรเนฺต สิกฺขิโต ปุริโส ทณฺฑกํ คเหตฺวา สเพฺพ สเร สรีเร อปตมาเน อนฺตราว ปหริตฺวา ปาทมูเล ปาเตติฯ ตเตฺถ เอโกปิ อิสฺสาโส เทฺว สเร เอกโต น ขิปติ, อิมา ปน อิตฺถิโย รูปารมฺมณาทิวเสน ปญฺจ ปญฺจ สเร เอกโต ขิปนฺติฯ เอวํ ขิปนฺติโย เอตา สเจปิ อติเรกสหสฺสา โหนฺติ, เนว มํ จาเลตุํ สกฺขิสฺสนฺตีติฯ

สกฺขี หิ เม สุตํ เอตนฺติ มยา หิ สมฺมุขา เอตํ สุตํฯ **นิพฺพานคมนํ มคฺค**นฺติ วิปสฺสนํ สนฺธายาหฯ โส หิ นิพฺพานสฺส ปุพฺพภาคมโคฺค, ลิงฺควิปลฺลาเสน ปน ‘‘มคฺค’’นฺติ อาหฯ **ตตฺถ เม**ติ ตสฺมึ เม อตฺตโน ตรุณวิปสฺสนาสงฺขาเต นิพฺพานคมนมเคฺค มโน นิรโตฯ **ปาปิมา**ติ กิเลสํ อาลปติฯ **มจฺจู**ติปิ ตเมว อาลปติฯ **น เม มคฺคมฺปิ ทกฺขสี**ติ ยถา เม ภวโยนิอาทีสุ คตมคฺคมฺปิ น ปสฺสสิ, ตถา กริสฺสามีติฯ ปฐมํฯ

๒. อรตีสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. ทุติเย **นิกฺขมตี**ติ วิหารา นิกฺขมติฯ **อปรชฺชุ วา กาเล**ติ ทุติยทิวเส วา ภิกฺขาจารกาเลฯ วิหารครุโก กิเรส เถโรฯ **อรติญฺจ รติญฺจา**ติ สาสเน อรตึ กามคุเณสุ จ รตึฯ **สพฺพโส เคหสิตญฺจ วิตกฺก**นฺติ ปญฺจกามคุณเคหนิสฺสิตํ ปาปวิตกฺกญฺจ สพฺพากาเรน ปหายฯ **วนถ**นฺติ กิเลสมหาวนํฯ **กุหิญฺจี**ติ กิสฺมิญฺจิ อารมฺมเณฯ **นิพฺพนโถ**ติ นิกฺกิเลสวโนฯ **อรโต**ติ ตณฺหารติรหิโตฯ

ปถวิญฺจ เวหาสนฺติ ปถวิฏฺฐิตญฺจ อิตฺถิปุริสวตฺถาลงฺการาทิวณฺณํ, เวหาสฏฺฐกญฺจ จนฺทสุริโยภาสาทิฯ **รูปคต**นฺติ รูปเมวฯ **ชคโตคธ**นฺติ ชคติยา โอคธํ, อโนฺตปถวิยํ นาคภวนคตนฺติ อโตฺถฯ **ปริชียตี**ติ ปริชีรติฯ **สพฺพมนิจฺจ**นฺติ สพฺพํ ตํ อนิจฺจํฯ อยํ เถรสฺส มหาวิปสฺสนาติ วทนฺติฯ **เอวํ สมจฺจา**ติ เอวํ สมาคนฺตฺวาฯ **จรนฺติ มุตตฺตา**ติ วิญฺญาตตฺตภาวา วิหรนฺติฯ

อุปธีสูติ ขนฺธกิเลสาภิสงฺขาเรสุฯ **คธิตา**ติ คิทฺธาฯ **ทิฏฺฐสุเต**ติ จกฺขุนา ทิเฏฺฐ รูเป, โสเตน สุเต สเทฺทฯ **ปฏิเฆ จ มุเต จา**ติ เอตฺถ ปฏิฆปเทน คนฺธรสา คหิตา, มุตปเทน โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ฯ **โย เอตฺถ น ลิมฺปตี**ติ โย เอเตสุ ปญฺจกามคุเณสุ ตณฺหาทิฏฺฐิเลเปหิ น ลิมฺปติฯ

อถ สฏฺฐินิสฺสิตา สวิตกฺกา, ปุถู ชนตาย อธมฺมา นิวิฏฺฐาติ อถ ฉ อารมฺมณนิสฺสิตา ปุถู อธมฺมวิตกฺกา ชนตาย นิวิฏฺฐาติ อโตฺถฯ **น จ วคฺคคตสฺส กุหิญฺจี**ติ เตสํ วเสน น กตฺถจิ กิเลสวคฺคคโต ภเวยฺยฯ **โน ปน ทุฏฺฐุลฺลภาณี**ติ ทุฏฺฐุลฺลวจนภาณีปิ น สิยาฯ **ส ภิกฺขู**ติ โส เอวํวิโธ ภิกฺขุ นาม โหติฯ

ทโพฺพติ ทพฺพชาติโก ปณฺฑิโตฯ **จิรรตฺตสมาหิโต**ติ ทีฆรตฺตํ สมาหิตจิโตฺตฯ **นิปโก**ติ เนปเกฺกน สมนฺนาคโต ปริณตปโญฺญฯ **อปิหาลู**ติ นิตฺตโณฺหฯ **สนฺตํ ปท**นฺติ นิพฺพานํฯ **อชฺฌคมา มุนี**ติ อธิคโต มุนิฯ **ปฏิจฺจ ปรินิพฺพุโต กงฺขติ กาล**นฺติ นิพฺพานํ ปฏิจฺจ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพานกาลํ อาคเมติฯ ทุติยํฯ

๓. เปสลสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. ตติเย **อติมญฺญตี**ติ ‘‘กึ อิเม มหลฺลกา? น เอเตสํ ปาฬิ, น อฏฺฐกถา, น ปทพฺยญฺชนมธุรตา, อมฺหากํ ปน ปาฬิปิ อฏฺฐกถาปิ นยสเตน นยสหเสฺสน อุปฏฺฐาตี’’ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญติฯ **โคตมา**ติ โคตมพุทฺธสาวกตฺตา อตฺตานํ อาลปติฯ **มานปถ**นฺติ มานารมฺมณเญฺจว มานสหภุโน จ ธเมฺมฯ **วิปฺปฏิสารีหุวา**ติ วิปฺปฏิสารี อหุวา, อโหสีติ อโตฺถฯ **มคฺคชิโน**ติ มเคฺคน ชิตกิเลโสฯ **กิตฺติญฺจ สุขญฺจา**ติ วณฺณภณนญฺจ กายิกเจตสิกสุขญฺจฯ **อขิโลธ ปธานวา**ติ อขิโล อิธ ปธานวา วีริยสมฺปโนฺนฯ **วิสุโทฺธ**ติ วิสุโทฺธ ภเวยฺยฯ **อเสส**นฺติ นิเสฺสสํ นววิธํฯ **วิชฺชายนฺตกโร**ติ วิชฺชาย กิเลสานํ อนฺตกโรฯ **สมิตาวี**ติ ราคาทีนํ สมิตตาย สมิตาวีฯ ตติยํฯ

๔. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. จตุเตฺถ **ราโค**ติ อายสฺมา อานโนฺท มหาปุโญฺญ สมฺภาวิโต, ตํ ราชราชมหามตฺตาทโย นิมเนฺตตฺวา อโนฺตนิเวสเน นิสีทาเปนฺติฯ สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตาปิ อิตฺถิโย เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ตาลวเณฺฏน พีเชนฺติ, อุปนิสีทิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ ธมฺมํ สุณนฺติฯ ตตฺถ อายสฺมโต วงฺคีสสฺส นวปพฺพชิตสฺส อารมฺมณํ ปริคฺคเหตุํ อสโกฺกนฺตสฺส อิตฺถิรูปารมฺมเณ ราโค จิตฺตํ อนุทฺธํเสติฯ โส สทฺธาปพฺพชิตตฺตา อุชฺชาติโก กุลปุโตฺต ‘‘อยํ เม ราโค วฑฺฒิตฺวา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ นาเสยฺยา’’ติ จิเนฺตตฺวา อนนฺตรํ นิสิโนฺนว เถรสฺส อตฺตานํ อาวิกโรโนฺต **กามราเคนา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **นิพฺพาปน**นฺติ ราคนิพฺพานการณํฯ **วิปริเยสา**ติ วิปลฺลาเสนฯ **สุภํ ราคูปสญฺหิต**นฺติ ราคฏฺฐานิยํ อิฏฺฐารมฺมณํฯ **ปรโต ปสฺสา**ติ อนิจฺจโต ปสฺสฯ **มา จ อตฺตโต**ติ อตฺตโต

มา ปสฺสฯ **กายคตา ตฺยตฺถู**ติ กายคตา เต อตฺถุฯ **อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหี**ติ นิจฺจาทีนํ นิมิตฺตานํ อุคฺฆาฏิตตฺตา วิปสฺสนา อนิมิตฺตา นาม, ตํ ภาเวหีติ วทติฯ **มานาภิสมยา**ติ มานสฺส ทสฺสนาภิสมยา เจว ปหานาภิสมยา จฯ **อุปสนฺโต**ติ ราคาทิสนฺตตาย อุปสนฺโตฯ จตุตฺถํฯ

๕. สุภาสิตสุตฺตวณฺณนา

๒๑๓. ปญฺจเม **องฺเคหี**ติ การเณหิ, อวยเวหิ วาฯ มุสาวาทาเวรมณิอาทีนิ หิ จตฺตาริ สุภาสิตวาจาย การณานิ, สจฺจวจนาทโย จตฺตาโร อวยวาฯ การณตฺเถ จ องฺคสทฺเท ‘‘จตูหี’’ติ นิสฺสกฺกวจนํ โหติ, อวยวตฺเถ กรณวจนํฯ **สมนฺนาคตา**ติ สมนฺอาคตา ปวตฺตา ยุตฺตา จฯ **วาจา**ติ สมุลฺลปนวาจา, ยา ‘‘วาจา คิรา พฺยปฺปโถ’’ติ (ธ. ส. ๖๓๖) จ, ‘‘เนลา กณฺณสุขา’’ติ (ที. นิ. ๑.๙) จ อาคตาฯ ‘‘ยา ปน วาจาย เจ กตํ กมฺม’’นฺติ เอวํ วิญฺญตฺติ จ ‘‘ยา จตูหิ วจีทุจฺจริเตหิ อารติ…เป…. อยํ วุจฺจติ สมฺมาวาจา’’ติ (วิภ. ๒๐๖) เอวํ วิรติ จ, ‘‘ผรุสวาจา, ภิกฺขเว, อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา นิรยสํวตฺตนิกา โหตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๔๐) เอวํ เจตนา จ วาจาติ อาคตา, น สา อิธ อธิเปฺปตาฯ กสฺมา? อภาสิตพฺพโตฯ **สุภาสิตา**ติ สุฏฺฐุ ภาสิตาฯ เตนสฺสา อตฺถาวหตํ ทีเปติฯ **โน ทุพฺภาสิตา**ติ น ทุฏฺฐุ ภาสิตาฯ เตนสฺสา อนตฺถาวหนปหานตํ ทีเปติฯ **อนวชฺชา**ติ ราคาทิวชฺชรหิตาฯ อิมินาสฺสา การณสุทฺธึ จตุโทสาภาวญฺจ ทีเปติฯ **อนนุวชฺชา**ติ อนุวาทวิมุตฺตา ฯ อิมินาสฺสา สพฺพาการสมฺปตฺตึ ทีเปติฯ **วิญฺญูน**นฺติ ปณฺฑิตานํฯ เตน นินฺทาปสํสาสุ พาลา อปฺปมาณาติ ทีเปติฯ

สุภาสิตํเยว ภาสตีติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย จตูสุ วาจงฺเคสุ อญฺญตรนิทฺทสวจนเมตํฯ **โน ทุพฺภาสิต**นฺติ ตสฺเสว วาจงฺคสฺส ปฏิปกฺขภาสนนิวารณํฯ **โน ทุพฺภาสิต**นฺติ อิมินา มิจฺฉาวาจปฺปหานํ ทีเปติฯ **สุภาสิต**นฺติ อิมินา ปหีนมิจฺฉาวาเจน ภาสิตพฺพวจนลกฺขณํฯ องฺคปริทีปนตฺถํ ปเนตฺถ อภาสิตพฺพํ ปุเพฺพ อวตฺวา ภาสิตพฺพเมวาหฯ เอส นโย **ธมฺมํเยวา**ติอาทีสุปิฯ เอตฺถ จ ปฐเมน ปิสุณโทสรหิตํ สมคฺคกรณํ วจนํ วุตฺตํ, ทุติเยน สมฺผปฺปลาปโทสรหิตํ ธมฺมโต อนเปตํ มนฺตาวจนํ, อิตเรหิ ทฺวีหิ ผรุสาลิกรหิตานิ ปิยสจฺจวจนานิฯ **อิเมหิ โข**ติ อาทินา ตานิ องฺคานิ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสนฺโต ตํ วาจํ นิคเมติฯ ยญฺจ อเญฺญ ปฏิญฺญาทีหิ อวยเวหิ, นามาทีหิ ปเทหิ, ลิงฺควจนวิภตฺติกาลการกสมฺปตฺตีหิ จ สมนฺนาคตํ มุสาวาทาทิวาจมฺปิ สุภาสิตนฺติ มญฺญนฺติ, ตํ ปฏิเสเธติฯ อวยวาทิสมนฺนาคตาปิ หิ ตถารูปี วาจา ทุพฺภาสิตาว โหติ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อนตฺถาวหตฺตาฯ อิเมหิ ปน จตูหเงฺคหิ สมนฺนาคตา สเจปิ มิลกฺขุภาสาปริยาปนฺนา ฆฏเจฏิกาคีติกปริยาปนฺนาปิ โหติ, ตถาปิ สุภาสิตาว โลกิยโลกุตฺตรหิตสุขาวหตฺตาฯ ตถา หิ มคฺคปเสฺส สสฺสํ รกฺขนฺติยา สีหฬเจฏิกาย สีหฬเกเนว ชาติชรามรณยุตฺตํ คีติกํ คายนฺติยา สทฺทํ สุตฺวา มคฺคํ คจฺฉนฺตา สฏฺฐิมตฺตา วิปสฺสกา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ ตถา ติโสฺส นาม อารทฺธวิปสฺสโก ภิกฺขุ ปทุมสรสมีเปน คจฺฉโนฺต ปทุมสเร ปทุมานิ ภญฺชิตฺวา –

> ‘‘ปาโตว ผุลฺลิตโกกนทํ, สูริยาโลเกน ภิชฺชิยเต;
> เอวํ มนุสฺสตฺตํ คตา สตฺตา, ชราภิเวเคน มทฺทิยนฺตี’’ติฯ –

อิมํ คีติกํ คายนฺติยา เจฏิกาย สุตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ

พุทฺธนฺตเรปิ อญฺญตโร ปุริโส สตฺตหิ ปุเตฺตหิ สทฺธึ อฏวิโต อาคมฺม อญฺญตราย อิตฺถิยา มุสเลน ตณฺฑุเล โกเฏฺฏนฺติยา –

‘‘ชราย ปริมทฺทิตํ เอตํ, มิลาตฉวิจมฺมนิสฺสิตํ;
มรเณน ภิชฺชติ เอตํ, มจฺจุสฺส ฆาสมามิสํฯ

‘‘กิมีนํ อาลยํ เอตํ, นานากุณเปน ปูริตํ;
อสุจิสฺส ภาชนํ เอตํ, กทลิกฺขนฺธสมํ อิท’’นฺติฯ –

อิมํ คีติกํ สุตฺวา ปจฺจเวกฺขโนฺต สห ปุเตฺตหิ ปเจฺจกโพธึ ปโตฺตฯ เอวํ อิเมหิ จตูหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตา วาจา สเจปิ มิลกฺขุภาสาปริยาปนฺนา ฆฏเจฏิกาคีติกปริยาปนฺนาปิ โหติ, ตถาปิ สุภาสิตาติ เวทิตพฺพาฯ สุภาสิตตฺตา เอว จ อนวชฺชา จ อนนุวชฺชา จ วิญฺญูนํ อตฺถตฺถิกานํ อตฺถปฏิสรณานํ, โน พฺยญฺชนปฏิสรณานนฺติฯ

สารุปฺปาหีติ อนุจฺฉวิกาหิฯ **อภิตฺถวี**ติ ปสํสิฯ **น ตาปเย**ติ วิปฺปฏิสาเรน น ตาเปยฺย น วิพาเธยฺยฯ **ปเร**ติ ปเรหิ ภินฺทโนฺต นาภิภเวยฺย น พาเธยฺยฯ อิติ อิมาย คาถาย อปิสุณวาจาวเสน ภควนฺตํ โถเมติฯ **ปฏินนฺทิตา**ติ ปิยายิตาฯ **ยํ อนาทายา**ติ ยํ วาจํ ภาสโนฺต ปเรสํ ปาปานิ อปฺปิยานิ ผรุสวจนานิ อนาทาย อตฺถพฺยญฺชนมธุรํ ปิยเมว ภาสติ, ตํ วาจํ ภาเสยฺยาติ ปิยวาจาวเสน อภิตฺถวิฯ

อมตาติ สาธุภาเวน อมตสทิสาฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ – ‘‘สจฺจํ หเว สาทุตรํ รสาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖) นิพฺพานามตปจฺจยตฺตา วา อมตาฯ **เอส ธโมฺม สนนฺตโน**ติ ยา อยํ สจฺจวาจา นาม, เอส โปราโณ ธโมฺม จริยา ปเวณีฯ อิทเมว หิ โปราณานํ อาจิณฺณํ, น เต อลิกํ ภาสิํสุฯ เตเนวาห – **สเจฺจ อเตฺถ จ ธเมฺม จ, อาหุ สโนฺต ปติฏฺฐิตา**ติฯ

ตตฺถ สเจฺจ ปติฏฺฐิตตฺตาว อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อเตฺถ ปติฏฺฐิตา, อเตฺถ ปติฏฺฐิตตฺตา เอว ธเมฺม ปติฏฺฐิตา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ สจฺจวิเสสนเมว วา เอตํฯ อิทํ หิ วุตฺตํ โหติ – สเจฺจ ปติฏฺฐิตา, กีทิเส? อเตฺถ จ ธเมฺม จ, ยํ ปเรสํ อตฺถโต อนเปตตฺตา อตฺถํ อนุปโรธกรํ , ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมํ ธมฺมิกเมว อตฺถํ สาเธตีติฯ อิติ อิมาย คาถาย สจฺจวจนวเสน อภิตฺถวิฯ

เขมนฺติ อภยํ นิรุปทฺทวํฯ เกน การเณนาติ เจฯ **นิพฺพานปตฺติยา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย,** ยสฺมา กิเลสนิพฺพานํ ปาเปติ, วฏฺฏทุกฺขสฺส จ อนฺตกิริยาย สํวตฺตตีติ อโตฺถฯ อถ วา ยํ พุโทฺธ นิพฺพานปตฺติยา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยายาติ ทฺวินฺนํ นิพฺพานธาตูนํ อตฺถาย เขมมคฺคปฺปกาสนโต เขมํ วาจํ ภาสติ, **สา เว วาจานมุตฺตมา**ติ สา วาจา สพฺพวาจานํ เสฏฺฐาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิติ อิมาย คาถาย มนฺตาวจนวเสน ภควนฺตํ อภิตฺถวโนฺต อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ ปญฺจมํฯ

๖. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๑๔. ฉเฏฺฐ **โปริยา**ติ อกฺขราทิปริปุณฺณายฯ **วิสฺสฏฺฐายา**ติ อวิพทฺธาย อปลิพุทฺธายฯ ธมฺมเสนาปติสฺส หิ กเณฺฐสฺส ปิตฺตาทีนํ วเสน อปลิพุทฺธวจนํ โหติ, อยทเณฺฑน ปหตกํสตาลโต สโทฺท วิย นิจฺฉรติฯ **อเนลคลายา**ติ อเนลาย อคลาย นิโทฺทสาย เจว อกฺขลิตปทพฺยญฺชนาย จฯ เถรสฺส หิ กถยโต ปทํ วา พฺยญฺชนํ วา น ปริหายติฯ **อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา**ติ อตฺถสฺส วิญฺญาปนสมตฺถายฯ **ภิกฺขุน**นฺติ ภิกฺขูนํฯ

สํขิเตฺตนปีติ ‘‘จตฺตาริมานิ, อาวุโส, อริยสจฺจานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ทุกฺขํ อริยสจฺจํ…เป.… อิมานิ โข, อาวุโส, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, ตสฺมาติห, อาวุโส, อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ

โยโค กรณีโย''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๖-๑๐๙๘) เอวํ สํขิเตฺตนปิ เทเสติฯ **วิตฺถาเรนปี**ติ ''กตมํ, อาวุโส, ทุกฺขํ อริยสจฺจ''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๗๓) นเยน ตาเนว วิภชนฺโต วิตฺถาเรนปิ ภาสติฯ ขนฺธาทิเทสนาสุปิ เอเสว นโยฯ **สาฬิกายิว นิโคฺฆโส**ติ ยถา มธุรํ อมฺพปกฺกํ สายิตฺวา ปเกฺขหิ วาตํ ทตฺวา มธุรสฺสรํ นิจฺฉาเรนฺติยา สาฬิกสกุณิยา นิโคฺฆโส, เอวํ เถรสฺส ธมฺมํ กเถนฺตสฺส มธุโร นิโคฺฆโส โหติฯ **ปฏิภานํ อุทีรยี**ติ สมุทฺทโต อูมิโย วิย อนนฺตํ ปฏิภานํ อุฎฺฐหติฯ **โอเธนฺตี**ติ โอทหนฺติฯ ฉฎฺฐํฯ

๗. ปวารณาสุตฺตวณฺณนา

๒๑๕. สตฺตเม **ตทหู**ติ ตสฺมึ อหุ, ตสฺมึ ทิวเสติ อโตฺถฯ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ **อุโปสโถ**ฯ อุปวสนฺตีติ จ สีเลน วา อนสเนน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ โส ปเนส อุโปสถทิวโส อฎฺฐมีจาตุทฺทสีปนฺนรสีเภเทน ติวิโธ, ตสฺมา เสสทฺวยนิวารณตฺถํ **ปนฺนรเส**ติ วุตฺตํฯ **ปวารณายา**ติ วสฺสํ-วุฎฺฐ-ปวารณายฯ วิสุทฺธิปวารณาติปิ เอติสฺสาว นามํฯ **นิสิโนฺน โหตี**ติ สายนฺหสมเย สมฺปตฺตปริสาย กาลยุตฺตํ ธมฺมํ เทเสตฺวา อุทกโกฎฺฐเก คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา นิวตฺถนิวาสโน เอกํสํ สุคตมหาจีวรํ กตฺวา มชฺฌิมตฺถมฺภํ นิสฺสาย ปญฺญเตฺต วรพุทฺธาสเน ปุรตฺถิมทิสาย อุฎฺฐหโต จนฺทมณฺฑลสฺส สิรึ สิริยา อภิภวมาโน นิสิโนฺน โหติฯ **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ ยโต ยโต อนุวิโลเกติ, ตโต ตโต ตุณฺหีภูตเมวฯ ตตฺถ หิ เอกภิกฺขุสฺสาปิ หตฺถกุกฺกุจฺจํ วา ปาทกุกฺกุจฺจํ วา นตฺถิ, สเพฺพ นิรวา สเนฺตน อิริยาปเถน นิสีทึสุฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ ทิสฺสมานปญฺจปสาเทหิ เนเตฺตหิ อนุวิโลเกตฺวาฯ **หนฺทา**ติ โวสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **น จ เม กิญฺจิ ครหถา**ติ เอตฺถ **น จ กิญฺจี**ติ ปุจฺฉนเตฺถ น-กาโรฯ กึ เม กิญฺจิ ครหถ? ยทิ ครหถ, วทถ, อิจฺฉาเปมิ โว วตฺตุนฺติ อโตฺถฯ **กายิกํ วา วาจสิกํ วา**ติ อิมินา กายวจีทฺวาราเนว ปวาเรติ, น มโนทฺวารํฯ กสฺมา? อปากฎตฺตาฯ กายวจีทฺวาเรสุ หิ โทโส ปากโฎ โหติ, น มโนทฺวาเรฯ ''เอกมเญฺจ สยโตปิ หิ กึ จิเนฺตสี''ติ? ปุจฺฉิตฺวา จิตฺตาจารํ ชานาติฯ อิติ มโนทฺวารํ อปากฎตฺตา น ปวาเรติ, โน อปริสุทฺธตฺตาฯ โพธิสตฺตภูตสฺสาปิ หิ ตสฺส ภูริทตฺตฉทฺทนฺตสงฺขปาลธมฺมปาลาทิกาเล มโนทฺวารํ ปริสุทฺธํ, อิทาเนตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

เอตทโวจาติ ธมฺมเสนาปติฎฺฐาเน ฐิตตฺตา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภารํ วหโนฺต เอตํ อโวจฯ **น โข มยํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, มยํ ภควโต น กิญฺจิ ครหามฯ **กายิกํ วา วาจสิกํ วา**ติ อิทํ จตุนฺนํ อรกฺขิยตํ สนฺธาย เถโร อาหฯ ภควโต หิ จตฺตาริ อรกฺขิยานิฯ ยถาห –

''จตฺตาริมานิ , ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส อรกฺขิยานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ปริสุทฺธกายสมาจาโร, ภิกฺขเว, ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย 'มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี'ติฯ ปริสุทฺธวจีสมาจาโร, ภิกฺขเว, ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย, 'มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี'ติฯ ปริสุทฺธมโนสมาจาโร, ภิกฺขเว, ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส มโนทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย, 'มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี'ติฯ ปริสุทฺธาชีโว, ภิกฺขเว, ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส มิจฺฉาอาชีโว, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย ''มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี''ติ (อ. นิ. ๗.๕๘)ฯ

อิทานิ ภควโต ยถาภูตคุเณ กเถโนฺต **ภควา หิ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนุปฺปนฺนสฺสา**ติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธโต ปฎฺฐาย อเญฺญน สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา อนุปฺปาทิตปุพฺพสฺสฯ **อสญฺชาตสฺสา**ติ อิทํ อนุปฺปนฺนเววจนเมวฯ **อนกฺขาตสฺสา**ติ อเญฺญน อเทสิตสฺสฯ **ปจฺฉา สมนฺนาคตา**ติ ปฐมคตสฺส ภควโต ปจฺฉา สมนุอาคตาฯ อิติ เถโร ยสฺมา สเพฺพปิ ภควโต สีลาทโย คุณา อรหตฺตมคฺคเมว นิสฺสาย อาคตา, ตสฺมา อรหตฺตมคฺคเมว นิสฺ

สาย คุณํ กเถสิฯ เตน สพฺพคุณา กถิตาว โหนฺติฯ **อหญฺจ โข, ภเนฺต**ติ อิทํ เถโร สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส อตฺตโน เจว สงฺฆสฺส จ กายิกวาจสิกํ ปวาเรโนฺต อาหฯ

ปิตรา ปวตฺติตนฺติ จกฺกวตฺติมฺหิ กาลงฺกเต วา ปพฺพชิเต วา สตฺตาหจฺจเยน จกฺกํ อนฺตรธายติ, ตโต ทสวิธํ ทฺวาทสวิธํ จกฺกวตฺติวตฺตํ ปูเรตฺวา นิสินฺนสฺส ปุตฺตสฺส อญฺญํ ปาตุ ภวติ, ตํ โส ปวเตฺตติฯ รตนมยตฺตา ปน สทิสเฏฺฐน ตเทว วตฺตํ กตฺวา ''ปิตรา ปวตฺติต''นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา โส ''อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ, เทว, โหหิ, อหมนุสาสิสฺสามี''ติ อาห, ตสฺมา ปิตรา ปวตฺติตํ อาณาจกฺกํ อนุปฺปวเตฺตติ นามฯ **สมฺมเทว อนุปฺปวเตฺตสี**ติ สมฺมา นเยน เหตุนา การเณเนว อนุปฺปวเตฺตสิฯ ภควา หิ จตฺสจฺจธมฺมํ กเถติ, เถโร ตเมว อนุกเถติ, ตสฺมา เอว มาหฯ **อุภโตภาควิมุตฺตา**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุตฺตา , อรูปาวจรสมาปตฺติยา รูปกายโต วิมุตฺตา, อคฺคมเคฺคน นามกายโตติฯ **ปญฺญาวิมุตฺตา**ติ ปญฺญาย วิมุตฺตา เตวิชฺชาทิภาวํ อปฺปตฺตา ขีณาสวาฯ

วิสุทฺธิยาติ วิสุทฺธตฺถายฯ **สํโยชนพนฺธนจฺฉินฺนา**ติ สํโยชนสงฺขาเต เจว พนฺธนสงฺขาเต จ กิเลเส ฉินฺทิตฺวา ฐิตาฯ **วิชิตสงฺคาม**นฺติ วิชิตราคโทสโมหสงฺคามํ, มารพลสฺส วิชิตตฺตาปิ วิชิตสงฺคามํฯ **สตฺถวาห**นฺติ อฎฺฐงฺคิกมคฺครเถ อาโรเปตฺวา เวเนยฺยสตฺถํ วาเหติ สํสารกนฺตารํ อุตฺตาเรตีติ ภควา สตฺถวาโห, ตํ สตฺถวาหํฯ **ปลาโป**ติ อโนฺตตุจฺฉ ทุสฺสีโลฯ **อาทิจฺจ พนฺธุน**นฺติ อาทิจฺจพนฺธุํ สตฺถารํ ทสพลํ วนฺทามีติ วทติฯ สตฺตมํฯ

๘. ปโรสหสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. อฎฺฐเม **ปโรสหสฺส**นฺติ อติเรกสหสฺสํฯ **อกุโตภย**นฺติ นิพฺพาเน กุโตจิ ภยํ นตฺถิ, นิพฺพานปฺปตฺตสฺส วา กุโตจิ ภยํ นตฺถีติ นิพฺพานํ อกุโตภยํ นามฯ **อิสีนํ อิสิสตฺตโม**ติ วิปสฺสิโต ปฎฺฐาย อิสีนํ สตฺตมโก อิสิฯ

กึ นุ เต วงฺคีสาติ อิทํ ภควา อตฺถุปฺปตฺติวเสน อาหฯ สงฺฆมเชฺฌ กิร กถา อุทปาทิ ''วงฺคีสเตฺถโร วิสฺสฎฺฐวโตฺต , เนว อุเทฺทเส, น ปริปุจฺฉาย, น โยนิโสมนสิกาเร กมฺมํ กโรติ, คาถา พนฺธโนฺต จุณฺณิยปทานิ กโรโนฺต วิจรตี''ติฯ อถ ภควา จิเนฺตสิ – ''อิเม ภิกฺขู วงฺคีสสฺส ปฎิภานสมฺปตฺตึ น ชานนฺติ, จิเนฺตตฺวา จิเนฺตตฺวา วทตีติ มญฺญนฺติ, ปฎิภานสมฺปตฺติมสฺส ชานาเปสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา, **''กึ นุ เต วงฺคีสา''**ติอาทิมาหฯ

อุมฺมคฺคปถนฺติ อเนกานิ กิเลสุมฺมุชฺชนสตานิ, วฎฺฎปถตฺตา ปน ปถนฺติ วุตฺตํฯ **ปภิชฺช ขิลานี**ติ ราคขิลาทีนิ ปญฺจ ภินฺทิตฺวา จรสิฯ **ตํ ปสฺสถา**ติ ตํ เอวํ อภิภุยฺย ภินฺทิตฺวา จรนฺตํ พุทฺธํ ปสฺสถฯ **พนฺธปมุญฺจกร**นฺติ พนฺธนโมจนกรํฯ **อสิต**นฺติ อนิสฺสิตํฯ **ภาคโส ปวิภช**นฺติ สติปฎฺฐานาทิโกฎฺฐาสวเสน ธมฺมํ วิภชนฺตํฯ ปวิภชฺชาติ วา ปาโฐ, องฺคปจฺจงฺคโกฎฺฐาสวเสน วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา ปสฺสถาติ อโตฺถฯ

โอฆสฺสาติ จตุโรฆสฺสฯ **อเนกวิหิต**นฺติ สติปฎฺฐานาทิวเสน อเนกวิธํฯ **ตสฺมึ จ อมเต อกฺขาเต**ติ ตสฺมึ เตน อกฺขาเต อมเตฯ **ธมฺมทฺทสา**ติ ธมฺมสฺส ปสฺสิตาโรฯ **ฐิตา อสํหีรา**ติ อสํหาริยา หุตฺวา ปติฎฺฐิตาฯ

อติวิชฺฌาติ อติวิชฺฌิตฺวาฯ **สพฺพฎฺฐิตีน**นฺติ สเพฺพสํ ทิฎฺฐิฎฺฐานานํ วิญฺญาณฎฺฐิตีนํ วาฯ **อติกฺกมมทฺทสา**ติ อติกฺกมภูตํ นิพฺพานมทฺทสฯ **อคฺค**นฺติ อุตฺตมธมฺมํฯ อเคฺคติ วา ปาโฐ,

ปฐมตรนฺติ อโตฺถ ฯ **ทสทฺธาน**นฺติ ปญฺจนฺนํ, อคฺคธมฺมํ ปญฺจวคฺคิยานํ, อเคฺค วา ปญฺจวคฺคิยานํ ธมฺมํ เทเสสีติ อโตฺถ ฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอส ธโมฺม สุเทสิโตติ ชานเนฺตน จ ปมาโท น กาตโพฺพ, ตสฺมา ฯ **อนุสิเกฺข**ติ ติโสฺส สิกฺขา สิเกฺขยฺย ฯ อฏฺฐมํ ฯ

๙. โกณฺฑญฺญสุตฺตวณฺณนา

๒๑๗. นวเม **อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ**ติ ปฐมํ ธมฺมสฺส อญฺญาตตฺตา เอวํ คหิตนาโม เถโร ฯ **สุจิรเสฺสวา**ติ กีวจิรสฺส? ทฺวาทสนฺนํ สํวจฺฉรานํ ฯ เอตฺตกํ กาลํ กตฺถ วิหาสีติ ฯ ฉทฺทนฺตภวเน มนฺทากินิโปกฺขรณิยา ตีเร ปเจฺจกพุทฺธานํ วสนฏฺฐาเน ฯ กสฺมา? วิหารครุตาย ฯ โส หิ ปญฺญวา มหาสาวโก ฯ ยเถว ภควโต, เอวมสฺส ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวมนุสฺสานํ อพฺภนฺตเร คุณา ปตฺถฏาว ฯ เทวมนุสฺสา ตถาคตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูชํ กตฺวา ‘‘อคฺคธมฺมํ ปฏิวิทฺธสาวโก’’ติ อนนฺตรํ เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ปูเชนฺติ ฯ สนฺติกํ อาคตานญฺจ นามตถารูปา ธมฺมกถา วา ปฏิสนฺถาโร วา กาตโพฺพ โหติ ฯ เถโร จ วิหารครุโก, เตนสฺส โส ปปโญฺจ วิย อุปฏฺฐาติ ฯ อิติ วิหารครุตาย ตตฺถ คนฺตฺวา วิหาสิ ฯ

อปรมฺปิ การณํ – ภิกฺขาจารเวลายํ ตาว สพฺพสาวกา วสฺสเคฺคน คจฺฉนฺติ ฯ ธมฺมเทสนากาเล ปน มชฺฌฏฺฐาเน อลงฺกตพุทฺธาสนมฺหิ สตฺถริ นิสิเนฺน ทกฺขิณหตฺถปเสฺส ธมฺมเสนาปติ, วามหตฺถปเสฺส มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร นิสีทติ, เตสํ ปิฏฺฐิภาเค อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส อาสนํ ปญฺญาเปนฺติ ฯ เสสา ภิกฺขู ตํ ปริวาเรตฺวา นิสีทนฺติ ฯ เทฺว อคฺคสาวกา อคฺคธมฺมปฏิวิทฺธตฺตา จ มหลฺลกตฺตา จ เถเร สคารวา เถรํ มหาพฺรหฺมํ วิย อคฺคิกฺขนฺธํ วิย อาสีวิสํ วิย จ มญฺญมานา ธุราสเน นิสีทนฺตา โอตฺตปฺปนฺติ หรายนฺติ ฯ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘อิเมหิ ธุราสนตฺถาย กปฺปสตสหสฺสาธิกํ อสเงฺขฺยยฺยํ ปารมิโย ปูริตา, เต อิทานิ ธุราสเน นิสีทนฺตา มม โอตฺตปฺปนฺติ หรายนฺติ, ผาสุวิหารํ เนสํ กริสฺสามี’’ติ ฯ โส ปติรูเป กาเล ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อิจฺฉามหํ, ภเนฺต, ชนปเท วสิตุ’’นฺติ อาห, สตฺถา อนุชานิ ฯ

เถโร เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ฉทฺทนฺตภวเน มนฺทากินิตีรํ คโต ฯ ปุเพฺพ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปาริจริยาย กตปริจยา อฏฺฐสหสฺสา หตฺถินาคา เถรํ ทิสฺวาว ‘‘อมฺหากํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ อาคต’’นฺติ นเขหิ จงฺกมนํ นิตฺติณํ กตฺวา อาวรณสาขา หริตฺวา เถรสฺส วสนฏฺฐานํ ปฏิชคฺคิตฺวา วตฺตํ กตฺวา สเพฺพ สนฺนิปติตฺวา มนฺตยึสุ – ‘‘สเจ หิ มยํ ‘อยํ เถรสฺส กตฺตพฺพํ กริสฺสติ, อยํ กริสฺสตี’ติ ปฏิปชฺชิสฺสาม, เถโร พหุญาติกคามํ คโต วิย ยถาโธเตเนว ปเตฺตน คมิสฺสติ, วาเรน นํ ปฏิชคฺคิสฺสาม, เอกสฺส ปน วาเร ปเตฺต เสเสหิปิ นปฺปมชฺชิตพฺพ’’นฺติ วารํ ฐปยึสุ ฯ วาริกนาโค ปาโตว เถรสฺส มุโขทกญฺจ ทนฺตกฏฺฐญฺจ ฐเปติ, วตฺตํ กโรติ ฯ

มนฺทากินิโปกฺขรณี นาม เจสา ปณฺณาสโยชนา โหติ ฯ ตสฺสา ปญฺจวีสติโยชนมเตฺต ฐาเน เสวาโล วา ปณกํ วา นตฺถิ, ผลิกวณฺณํ อุทกเมว โหติ ฯ ตโต ปรํ ปน กฏิปฺปมาเณ อุทเก อฑฺฒโยชนวิตฺถตํ เสสปทุมวนํ ปณฺณาสโยชนํ สรํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํ ฯ ตทนนฺตรํ ตาว มหนฺตเมว รตฺตปทุมวนํ, ตทนนฺตรํ รตฺตกุมุทวนํ, ตทนนฺตรํ เสตกุมุทวนํ, ตทนนฺตรํ นีลุปฺปลวนํ, ตทนนฺตรํ รตฺตุปฺปลวนํ, ตทนนฺตรํ สุคนฺธรตฺตสาลิวนํ, ตทนนฺตรํ เอฬาลุกลาพุกุมฺภณฺฑาทีนิ มธุรรสานิ วลฺลิผลานิ, ตทนนฺตรํ อฑฺฒโยชนวิตฺถารเมว อุจฺฉุวนํ, ตตฺถ ปูครุกฺขกฺขนฺธปฺปมาณา อุจฺฉู, ตทนนฺตรํ กทลิวนํ, ยโต ทฺเว ปกฺกานิ ขาทนฺตา กิลมนฺติ, ตทนนฺตรํ จาฏิปฺปมาณผลํ ปนสวนํ, ตทนนฺตรํ ชมฺพุวนํ, ตทนนฺตรํ อมฺพวนํ, ตทนนฺตรํ กปิตฺถวนนฺติ ฯ สเงฺขปโต ตสฺมึ ทเห ขาทิตพฺพยุตฺตกํ ผลํ นาม นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ ฯ กุสุมานํ ปุปฺผนสมเย วาโต เรณุวฏฺฏึ อุฏฺฐาเปตฺวา ปทุมินิปเตฺตสุ ฐเปติ, ตตฺถ อุทกผุสิตานิ ปตนฺติ ฯ ตโต อาทิจฺจปาเกน ปจฺ

จิตฺวา ปกฺกปโยฆนิกา วิย ติฏฺฐติ, เอตํ โปกฺขรมธุ นาม , ตํ เถรสฺส อาหริตฺวา เทนฺติฯ มุฬาลํ นงฺคลสีสมตฺตํ โหติ, ตมฺปิ อาหริตฺวา เทนฺติฯ ภิสํ มหาเภริโปกฺขรปฺปมาณํ โหติ, ตสฺส เอกสฺมึ ปเพฺพ ปาทฆฏกปฺปมาณํ ขีรํ โหติ, ตํ อาหริตฺวา เทนฺติฯ โปกฺขรฏฺฐีนิ มธุสกฺขราย โยเชตฺวา เทนฺติฯ อุจฺฉุํ ปาสาณปิเฏฺฐ ฐเปตฺวา ปาเทน อกฺกมนฺติฯ ตโต รโส ปคฺฆริตฺวา โสณฺฑิอาวาเฏ ปูเรตฺวา, อาทิจฺจปาเกน ปจฺจิตฺวา ขีรปาสาณปิโณฺฑ วิย ติฏฺฐติ, ตํ อาหริตฺวา เทนฺติฯ ปนสกทลิอมฺพปกฺกาทีสุ กถาว นตฺถิฯ

เกลาสปพฺพเต นาคทโตฺต นาม เทวปุโตฺต วสติฯ เถโร กาเลน กาลํ ตสฺส วิมานทฺวารํ คจฺฉติฯ โส นวสปฺปิโปกฺขรมธุจุณฺณยุตฺตสฺส นิรุทกปายาสสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา เทติฯ โส กิร กสฺสปพุทฺธกาเล วีสติวสฺสสหสฺสานิ สุคนฺธสปฺปินา ขีรสลากํ อทาสิฯ เตนเสฺสตํ โภชนํ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ เถโร ทฺวาทส วสฺสานิ วสิตฺวา อตฺตโน อายุสงฺขารํ โอโลเกโนฺต ปริกฺขีณภาวํ ญตฺวา ‘‘กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘หตฺถินาเคหิ มํ ทฺวาทส วสฺสานิ อุปฏฺฐหเนฺตหิ ทุกฺกรํ กตํ, สตฺถารํ อนุชานาเปตฺวา เอเตสํเยว สนฺติเก ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ อากาเสน ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สุจิรเสฺสว เยน ภควา เตนุปสงฺกมี’’ติฯ

นามญฺจาติ กสฺมา นามํ สาเวติ? เถรญฺหิ เกจิ สญฺชานนฺติ, เกจิ น สญฺชานนฺติฯ ตตฺถ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘เย มํ อชานนฺตา ‘โก เอส ปณฺฑรสีโส โอภโคฺค โคปานสิวโงฺก มหลฺลโก สตฺถารา สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ กโรตี’ติ จิตฺตํ ปทูเสสฺสนฺติ, เต อปายปูรกา ภวิสฺสนฺติฯ เย ปน มํ ชานนฺตา – ‘ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ สตฺถา วิย ปญฺญาโต ปากโฏ มหาสาวโก’ติ จิตฺตํ ปสาเทสฺสนฺติ, เต สคฺคูปคา ภวิสฺสนฺตี’’ติ, สตฺตานํ อปายมคฺคํ ปิทหิตฺวา สคฺคมคฺคํ วิวรโนฺต นามํ สาเวติฯ

พุทฺธานุพุโทฺธติ ปฐมํ สตฺถา จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌิ, ปจฺฉา เถโร, ตสฺมา พุทฺธานุพุโทฺธติ, วุจฺจติฯ **ติพฺพนิกฺกโม**ติ พาฬฺหวีริโยฯ **วิเวกาน**นฺติ ติณฺณํ วิเวกานํฯ **เตวิโชฺช, เจโตปริยายโกวิโท**ติ ฉสุ อภิญฺญาสุ จตโสฺส วทติฯ อิตรา เทฺว กิญฺจาปิ น วุตฺตา, เถโร ปน ฉฬภิโญฺญวฯ อิมิสฺสา จ คาถาย ปริโยสาเน ปริสา สนฺนิสีทิฯ ปริสาย สนฺนิสินฺนภาวํ ญตฺวา เถโร สตฺถารา สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ‘‘ปริกฺขีณา เม, ภเนฺต, อายุสงฺขารา, ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ, ปรินิพฺพานกาลํ อนุชานาเปสิ ฯ กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสสิ โกณฺฑญฺญาติ? อุปฏฺฐาเกหิ เม, ภเนฺต, หตฺถินาเคหิ ทุกฺกรํ กตํ, เตสํ สนฺติเกติฯ สตฺถา อนุชานิฯ

เถโร ทสพลํ ปทกฺขิณํ กตฺวา – ‘‘ปุพฺพํ ตํ เม, ภเนฺต, ปฐมทสฺสนํ, อิทํ ปจฺฉิมทสฺสน’’นฺติ ปริเทวเนฺต มหาชเน สตฺถารํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิตฺวา, ทฺวารโกฏฺฐเก ฐิโต – ‘‘มา โสจิตฺถ, มา ปริเทวิตฺถ, พุทฺธา วา โหนฺตุ พุทฺธสาวกา วา, อุปฺปนฺนา สงฺขารา อภิชฺชนกา นาม นตฺถี’’ติ มหาชนํ โอวทิตฺวา ปสฺสนฺตเสฺสว มหาชนสฺส เวหาสํ อพฺภุคฺคมฺม มนฺทากินิตีเร โอตริตฺวา โปกฺขรณิยํ นฺหตฺวา นิวตฺถนิวาสโน กตฺตุตฺตราสโงฺค เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ผลสมาปตฺติยา ตโย ยาเม วีตินาเมตฺวา พลวปจฺจูสสมเย ปรินิพฺพายิฯ เถรสฺส สหปรินิพฺพานา หิมวติ สพฺพรุกฺขา ปุเปฺผหิ จ ผเลหิ จ โอนตวินตา อเหสุํฯ วาริกนาโค เถรสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ อชานโนฺต ปาโตว มุโขทกทนฺตกฏฺฐานิ อุปฏฺฐเปตฺวา วตฺตํ กตฺวา ขาทนียผลานิ อาหริตฺวา จงฺกมนโกฏิยํ อฏฺฐาสิฯ โส ยาว สูริยุคฺคมนา เถรสฺส นิกฺขมนํ อปสฺสโนฺต ‘‘กึ นุ โข เอตํ? ปุเพฺพ อโยฺย ปาโตว จงฺกมติ, มุขํ โธวติฯ อชฺช ปน ปณฺณสาลโตปิ น นิกฺขมตี’’ติ กุฏิทฺวารํ กเมฺปตฺวา โอโลเกโนฺต เถรํ นิสินฺนกเมว ทิสฺวา หตฺถํ ปสาเรตฺวา ปรามสิตฺวา อสฺสาสปสฺสาเส ปริเยสโนฺต เตสํ อปฺปวตฺติภาวํ ญตฺวา – ‘‘ปรินิพฺพุโต เถโร’’ติ โสณฺฑํ มุเข ปกฺขิปิตฺวา มหารวํ วิรวิฯ สกลหิมว

โนฺต เอกนินฺนาโท อโหสิฯ อฏฺฐนาคสหสฺสานิ สนฺนิปติตฺวา เถรํ เชฏฺฐกนาคสฺส กุมฺเภ นิสีทาเปตฺวา สุปุปฺผิตรุกฺขสาขา คเหตฺวา ปริวาเรตฺวา สกลหิมวนฺตํ อนฺวิจริตฺวา สกฏฺฐานเมว อาคตาฯ

สโกฺก วิสฺสกมฺมํ อามเนฺตสิ – ‘‘ตาต, อมฺหากํ เชฏฺฐภาตา ปรินิพฺพุโต, สกฺการํ กริสฺสาม, นวโยชนิกํ สพฺพรตนมยํ กูฏาคารํ มาเปหี’’ติฯ โส ตถา กตฺวา เถรํ ตตฺถ นิปชฺชาเปตฺวา หตฺถินาคานํ อทาสิฯ เต กูฏาคารํ อุกฺขิปิตฺวา ติโยชนสหสฺสํ หิมวนฺตํ ปุนปฺปุนํ อาวิชฺฌึสุ ฯ เตสํ หตฺถโต อากาสฏฺฐกา เทวา คเหตฺวา สาธุกีฬิตํ กีฬึสุฯ ตโต วสฺสวลาหกา สีตวลาหกา อุณฺหวลาหกา จาตุมหาราชิกา ตาวตึสาติ เอเตนุปาเยน ยาว พฺรหฺมโลกา กูฏาคารํ อคมาสิ, ปุน พฺรหฺมาโน เทวานนฺติ อนุปุเพฺพน หตฺถินาคานํเยว กูฏาคารํ อทํสุฯ เอเกกา เทวตา จตุรงฺคุลมตฺตํ จนฺทนฆฏิกํ อาหริ, จิตโก นวโยชนิโก อโหสิฯ กูฏาคารํ จิตกํ อาโรปยึสุฯ ปญฺจภิกฺขุสตานิ อากาเสนาคนฺตฺวา สพฺพรตฺตึ สชฺฌายมกํสุฯ อนุรุทฺธเตฺถโร ธมฺมํ กเถสิ, พหูนํ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ปุนทิวเส อรุณุคฺคมนเวลายเมว จิตกํ นิพฺพาเปตฺวา สุมนมกุฬวณฺณานํ ธาตูนํ ปริสาวนํ ปูเรตฺวา ภควติ นิกฺขมิตฺวา เวฬุวนวิหารโกฏฺฐกํ สมฺปเตฺต อาหริตฺวา สตฺถุ หเตฺถ ฐปยึสุฯ สตฺถา ธาตุปริสาวนํ คเหตฺวา ปถวิยา หตฺถํ ปสาเรสิ, มหาปถวึ ภินฺทิตฺวา รชตพุพฺพุฬสทิสํ เจติยํ นิกฺขมิฯ สตฺถา สหเตฺถน เจติเย ธาตุโย นิเธสิฯ อชฺชาปิ กิร ตํ เจติยํ ธรติเยวาติฯ นวมํฯ

๑๐. โมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๒๑๘. ทสเม **สมเนฺนสตี**ติ ปริเยสติ ปจฺจเวกฺขติฯ **นคสฺสา**ติ ปพฺพตสฺสฯ **มุนินฺ**ติ พุทฺธมุนึฯ **ทุกฺขสฺส ปารคุ**นฺติ ทุกฺขปารํ คตํฯ **สมเนฺนส**นฺติ สมเนฺนสโนฺตฯ **เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺน**นฺติ เอวํ สพฺพคุณสมฺปนฺนํฯ **อเนกาการสมฺปนฺน**นฺติ อเนเกหิ คุเณหิ สมนฺนาคตํฯ ทสมํฯ

๑๑. คคฺคราสุตฺตวณฺณนา

๒๑๙. เอกาทสเม **ตฺยาสฺสุท**นฺติ เต อสฺสุทํฯ อสฺสุทนฺติ นิปาตมตฺตํฯ **วเณฺณนา**ติ สรีรวเณฺณนฯ **ยสสา**ติ ปริวาเรนฯ **วิคตมโลว ภาณุมา**ติ วิคตมโล อาทิโจฺจ วิยฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. วงฺคีสสุตฺตวณฺณนา

๒๒๐. ทฺวาทสเม **อายสฺมา**ติ ปิยวจนํฯ **วงฺคีโส**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ โส กิร ปุเพฺพ ปทุมุตฺตรกาเล ปฏิภานสมฺปนฺนํ สาวกํ ทิสฺวา ทานํ ทตฺวา ปตฺถนํ กตฺวา กปฺปสตสหสฺสํ ปารมิโย ปูเรตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล สกลชมฺพุทีเป วาทกามตาย ชมฺพุสาขํ ปริหริตฺวา เอเกน ปริพฺพาชเกน สทฺธึ วาทํ กตฺวา วาเท ชยปราชยานุภาเวน เตเนว ปริพฺพาชเกน สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปตฺวา วสมานาย เอกิสฺสา ปริพฺพาชิกาย กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺต วยํ อาคมฺม มาติโต ปญฺจ วาทสตานิ, ปิติโต ปญฺจวาทสตานีติ วาทสหสฺสํ อุคฺคณฺหิตฺวา วิจรติฯ เอกญฺจ วิชฺชํ ชานาติ, ยํ วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา มตานํ สีสํ องฺคุลิยา ปหริตฺวา – ‘‘อสุกฏฺฐาเน นิพฺพโตฺต’’ติ ชานาติฯ โส อนุปุเพฺพน คามนิคมาทีสุ วิจรโนฺต ปญฺจหิ มาณวกสเตหิ สทฺธึ สาวตฺถึ อนุปฺปโตฺต นครทฺวาเร สาลาย นิสีทติฯ

ตทา จ นครวาสิโน ปุเรภตฺตํ ทานํ ทตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สุทฺธุตฺตราสงฺคา คนฺธมาลาทิหตฺถา ธมฺมสฺสวนาย วิหารํ คจฺฉนฺติฯ มาณโว ทิสฺวา, ‘‘กหํ คจฺฉถา’’ติ? ปุจฺฉิฯ เต ‘‘ทสพลสฺส สนฺติกํ ธมฺมสฺสวนายา’’ติ อาหํสุฯ โสปิ สปริวาโร เตหิ สทฺธึ คนฺตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ อถ นํ ภควา อาห – ‘‘วงฺคีส, ภทฺทกํ กิร สิปฺปํ ชานาสี’’ติฯ ‘‘โภ โคตม, อหํ พหุสิปฺปํ ชานามิฯ ตุเมฺห กตรํ สนฺธาย วทถา’’ติ? ฉวทูสกสิปฺปนฺติฯ อาม, โภ โคตมาติฯ อถสฺส ภควา อตฺตโน อานุภาเวน นิรเย นิพฺพตฺตสฺส สีสํ ทเสฺสตฺวา, ‘‘วงฺคีส, อยํ กหํ นิพฺพตฺโต’’ติ ปุจฺฉิฯ โส มนฺตํ ชปฺปิตฺวา องฺคุลิยา ปหริตฺวา ‘‘นิรเย’’ติ อาหฯ ‘‘สาธุ, วงฺคีส, สุกถิต’’นฺติ เทวโลเก นิพฺพตฺตสฺส สีสํ ทเสฺสสิฯ ตมฺปิ โส ตเถว พฺยากาสิฯ อถสฺส ขีณาสวสฺส สีสํ ทเสฺสสิฯ โส ปุนปฺปุนํ มนฺตํ ปริวเตฺตตฺวาปิ องฺคุลิยา ปหริตฺวาปิ นิพฺพตฺตฏฺฐานํ น ปสฺสติฯ

อถ นํ ภควา ‘‘กิลมสิ, วงฺคีสา’’ติ อาห? อาม โภ, โคตมาติฯ ปุนปฺปุนํ อุปธาเรหีติฯ ตถา กโรนฺโตปิ อทิสฺวา, ‘‘ตุเมฺห, โภ โคตม, ชานาถา’’ติ อาหฯ อาม, วงฺคีส, มํ นิสฺสาย เจส คโต, อหมสฺส คตึ ชานามีติฯ มเนฺตน ชานาสิ, โภ โคตมาติ? อาม, วงฺคีส, เอเกน มเนฺตเนว ชานามีติฯ โภ โคตม, มยฺหํ มเนฺตน อิมํ มนฺตํ เทถาติฯ อมูลิโก, วงฺคีส, มยฺหํ มโนฺตติฯ เทถ, โภ โคตมาติฯ น สกฺกา มยฺหํ สนฺติเก อปพฺพชิตสฺส ทาตุนฺติฯ โส อเนฺตวาสิเก อามเนฺตสิ – ‘‘ตาตา สมโณ โคตโม อติเรกสิปฺปํ ชานาติ, อหํ อิมสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา สิปฺปํ คณฺหามิ, ตโต สกลชมฺพุทีเป อเมฺหหิ พหุตรํ ชานโนฺต นาม น ภวิสฺสติฯ ตุเมฺห ยาว อหํ อาคจฺฉามิ, ตาว อนุกฺกณฺฐิตฺวา วิจรถา’’ติ เต อุโยฺยเชตฺวา ‘‘ปพฺพาเชถ ม’’นฺติ อาหฯ สตฺถา นิโคฺรธกปฺปสฺส ปฏิปาเทสิฯ เถโร ตํ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ เนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ โส ปพฺพชิตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ อาคมฺม วนฺทิตฺวา ฐิโต ‘‘สิปฺปํ เทถา’’ติ ยาจิฯ วงฺคีส, ตุเมฺห สิปฺปํ คณฺหนฺตา อโลณโภชนถณฺฑิลเสยฺยาทีหิ ปริกมฺมํ กตฺวา คณฺหถ, อิมสฺสาปิ สิปฺปสฺส ปริกมฺมํ อตฺถิ, ตํ ตาว กโรหีติฯ สาธุ, ภเนฺตติฯ อถสฺส สตฺถา ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ โส ตํ อนุโลมปฏิโลมํ มนสิกโรโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนุกฺกเมน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวทีติ เอวํ อรหตฺตํ ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทโนฺตฯ **กาเวยฺยมตฺตา**ติ กาเวเยฺยน กพฺพกรเณน มตฺตาฯ **ขนฺธายตนธาตุโย**ติ อิมานิ ขนฺธาทีนิ ปกาเสโนฺต ธมฺมํ เทเสสิฯ **เย นิยามคตทฺทสา**ติ เย นิยามคตา เจว นิยามทสฺสาติ จฯ **สฺวาคต**นฺติ สุอาคมนํฯ **อิทฺธิปโตฺตมฺหี**ติ อิมินา อิทฺธิวิธญาณํ คหิตํฯ **เจโตปริยายโกวิโท**ติ อิมินา เจโตปริยญาณํฯ ทิพฺพโสตํ ปน อวุตฺตมฺปิ คหิตเมว โหติฯ เอวํ ฉ อภิญฺญาปโตฺต เอโส มหาสาวโกติ เวทิตโพฺพฯ ทฺวาทสมํฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

วงฺคีสสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วนสํยุตฺตํ

๑. วิเวกสุตฺตวณฺณนา

๒๒๑. วนสํยุตฺตสฺส ปฐเม **โกสเลสุ วิหรตี**ติ สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตสฺส ชนปทสฺส สุลภภิกฺขตาย ตตฺถ คนฺตฺวา วิหรติฯ **สํเวเชตุกามา**ติ วิเวกํ ปฏิปชฺชาเปตุกามาฯ **วิเวกกาโม**ติ ตโย วิเวเก ปตฺถยโนฺตฯ **นิจฺฉรตี พหิทฺธา**ติ พาหิเรสุ ปุถุตฺตารมฺมเณสุ จรติฯ **ชโน ชนสฺมิ**นฺติ ตฺวํ ชโน อญฺญสฺมิํ ชเน ฉนฺทราคํ วินยสฺสุฯ **ปชหาสี**ติ ปชหฯ **ภวาสี**ติ ภวฯ **สตํ ตํ สารยามเส**ติ สติมนฺตํ ปณฺฑิตํ ตํ มยมฺปิ สารยาม, สตํ วา ธมฺมํ มยํ ตํ สารยามาติ อ โตฺถฯ **ปาตาลรโช**ติ อปฺปติฏฺฐเฏฺฐน ปาตาลสงฺขาโต กิเลสรโชฯ **มา ตํ กามรโช**ติ อยํ กามราครโช ตํ มา อวหริ, อปายเมว มา เนตูติ อโตฺถฯ **ปํสุกุนฺถิโต**ติ ปํสุมกฺขิโตฯ **วิธุน**นฺติ วิธุโนฺตฯ **สิตํ รช**นฺติ สรีรลคฺคํ รชํฯ **สํเวคมาปาที**ติ เทวตาปิ นาม มํ เอวํ สาเรตีติ วิเวกมาปโนฺน, อุตฺตมวีริยํ วา ปคฺคยฺห ปรมวิเวกํ มคฺคเมว ปฏิปโนฺนติฯ ปฐมํฯ

๒. อุปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๒๒. ทุติเย **สุปตี**ติ อยํ กิร ขีณาสโว, โส ทูเร ภิกฺขาจารคามํ คนฺตฺวา อาคโต ปณฺณสาลาย ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา อวิทูเร ชาตสฺสรํ โอตริตฺวา คตฺตานิ อุตุํ คาหาเปตฺวา ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา ตตฺถ นีจมญฺจกํ ปญฺญาเปตฺวา นิทฺทํ อโนกฺกมโนฺตว นิปโนฺนฯ ขีณาสวสฺสาปิ หิ กายทรโถ โหติเยวาติ ตสฺส วิโนทนตฺถํ, ตํ สนฺธาย สุปตีติ วุตฺตํฯ **อชฺฌภาสี**ติ ''อยํ ภิกฺขุ สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทิวา สุปติ, ทิวาโสปฺปญฺจ นาเมตํ วฑฺฒิตํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ นาเสตี''ติ มญฺญมานา ''โจเทสฺสามิ น''นฺติ จิเนฺตตฺวา อภาสิฯ

อาตุรสฺสาติ ชราตุโร โรคาตุโร กิเลสาตุโรติ ตโย อาตุรา, เตสุ กิเลสาตุรํ สนฺธาเยว มาหฯ **สลฺลวิทฺธสฺสา**ติ สวิเสน สตฺติสเลฺลน วิย อวิชฺชาวิสวิเฏฺฐน ตณฺหาสเลฺลน หทเย วิทฺธสฺสฯ **รุปฺปโต**ติ ฆฏฺฏิยมานสฺสฯ

อิทานิสฺส กาเมสุ อาทีนวํ กถยนฺตี **อนิจฺจา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อสิต**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสเยน อนิสฺสิตํฯ **กสฺมา ปพฺพชิตํ ตเป**ติ เอวรูปํ ขีณาสวํ ทิวาโสปฺปํ น ตปติ, ตาทิสํ ปน กสฺมา น ตเปสฺสตีติ? วทติฯ เถรเสฺสว วา เอตํ วจนํ, ตสฺมา อยเมตฺถ อโตฺถ – พเทฺธสุ มุตฺตํ อสิตํ มาทิสํ ขีณาสวปพฺพชิตํ กสฺมา ทิวาโสปฺปํ ตเป, น ตเปสฺสตีติ? เสสคาถาสุปิ เอเสว นโยฯ เทวตาย หิ วจนปเกฺข – ''เอวรูปํ ขีณาสวปพฺพชิตํ ทิวาโสปฺปํ น ตปติ, ตาทิสํ ปน กสฺมา น ตเปสฺสติ? ตเปสฺสติเยวา''ติ อโตฺถฯ เถรสฺส วจนปเกฺข – ''เอวรูปํ มาทิสํ ขีณาสวปพฺพชิตํ กสฺมา ทิวาโสปฺปํ ตเป? น ตปติเยวา''ติ อโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ อนุตฺตานปทวณฺณนาฯ **วินยา**ติ วินเยนฯ **สมติกฺกมา**ติ วฏฺฏมูลิกาย อวิชฺชาย สมติกฺกเมนฯ **ตํ ญาณ**นฺติ ตํ จตุสจฺจญาณํฯ **ปรโมทาน**นฺติ ปรมปริสุทฺธํฯ **ปพฺพชิต**นฺติ เอวรูเปน ญาเณน สมนฺนาคตํ ปพฺพชิตํฯ **วิชฺชายา**ติ จตุตฺถมคฺควิชฺชายฯ **อารทฺธวีริย**นฺติ ปคฺคหิตวีริยํ ปริปุณฺณวีริยํฯ ทุติยํฯ

๓. กสฺสปโคตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. ตติเย **เฉต**นฺติ เอกํ มิคลุทฺทกํฯ **โอวทตี**ติ โส กิร มิคลุทฺทโก ปาโตว ภุญฺชิตฺวา ''มิเค วธิสฺสามี''ติ อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ เอกํ โรหิตมิคํ ทิสฺวา ''สตฺติยา นํ ปหริสฺสามี''ติ อนุพนฺธมาโน เถรสฺส ปฐมสุเตฺต วุตฺตนเยเนว ทิวาวิหารํ นิสิโนฺนสฺส อวิทูเรน ปกฺกมติฯ อถ นํ เถโร –

‘‘อุปาสก, ปาณาติปาโต นาเมส อปายสํวตฺตนิโก อปฺปายุกสํวตฺตนิโก, สกฺกา อเญฺญนปิ กสิวณิชฺชาทิกเมฺมน ทารภรณํ กาตุํ, มา เอวรูปํ กกฺขฬกมฺมํ กโรหี’’ติ อาหฯ โสปิ ‘‘มหาปํสุกูลิกเตฺถโร กเถตี’’ติ คารเวน ฐตฺวา โสตุํ อารโทฺธฯ อถสฺส โสตุกามตํ ชเนสฺสามีติ เถโร องฺคุฏฺฐกํ ชาลาเปสิฯ โส อกฺขีหิปิ ปสฺสติ, กเณฺณหิปิ สุณาติ, จิตฺตํ ปนสฺส ‘‘อสุกฏฺฐานํ มิโค คโต ภวิสฺสติ, อสุกติตฺถํ โอติโณฺณ, ตตฺถ นํ คนฺตฺวา ฆาเตตฺวา ยาวทิจฺฉกํ มํสํ ขาทิตฺวา เสสํ กาเชนาทาย คนฺตฺวา ปุตฺตเก โตเสสฺสามี’’ติ เอวํ มิคเสฺสว อนุปทํ ธาวติฯ เอวํ วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺตํ เถรํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘โอวทตี’’ติฯ **อชฺฌภาสี**ติ ‘‘อยํ เถโร อทารุํ ตจฺฉโนฺต วิย อเขเตฺต วปฺปโนฺต วิย อตฺตโนปิ กมฺมํ นาเสติ, เอตสฺสาปิ โจเทสฺสามิ น’’นฺติ อภาสิฯ

อปฺปปญฺญูนฺติ นิปฺปญฺญํฯ **อเจตส**นฺติ การณชานนสมเตฺถน จิเตฺตน รหิตํฯ **มโนฺทวา**ติ อนฺธพาโล วิยฯ **สุณาตี**ติ ตว ธมฺมกถํ สุณาติฯ **น วิชานาตี**ติ อตฺถมสฺส น ชานาติฯ **อาโลเกตี**ติ ตว ปุถุชฺชนิกอิทฺธิยา ชลนฺตํ องฺคุฏฺฐกํ อาโลเกติฯ **น ปสฺสตี**ติ เอตฺถ ‘‘เนว เตลํ น วฏฺฏิ น ทีปกปลฺลิกา, เถรสฺส ปน อานุภาเวนายํ ชลตี’’ติ อิมํ การณํ น ปสฺสติฯ **ทส ปโชฺชเต**ติ ทสสุ องฺคุลีสุ ทส ปทีเปฯ **รูปานี**ติ การณรูปานิฯ **จกฺขู**ติ ปญฺญาจกฺขุฯ **สํเวคมาปาที**ติ กิํ เม อิมินาติ? วีริยํ ปคฺคยฺห ปรมวิเวกํ อรหตฺตมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ ตติยํฯ

๔. สมฺพหุลสุตฺตวณฺณนา

๒๒๔. จตุเตฺถ **สมฺพหุลา**ติ พหู สุตฺตนฺติกา อาภิธมฺมิกา วินยธรา จฯ **วิหรนฺตี**ติ สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรนฺติฯ **ปกฺกมิํสู**ติ เต กิร ตสฺมิํ ชนปเท อญฺญตรํ คามํ อุปสงฺกมเนฺต ทิสฺวา มนุสฺสา ปสนฺนจิตฺตา อาสนสาลาย โกชวตฺถรณาทีนิ ปญฺญาเปตฺวา ยาคุขชฺชกานิ ทตฺวา อุปนิสีทิํสุฯ มหาเถโร เอกํ ธมฺมกถิกํ ‘‘ธมฺมํ กเถหี’’ติ อาหฯ โส จิตฺตํ ธมฺมกถํ กเถสิฯ มนุสฺสา ปสีทิตฺวา โภชนเวลายํ ปณีตโภชนํ อทํสุฯ มหาเถโร มนุญฺญํ ภตฺตานุโมทนมกาสิฯ มนุสฺสา ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนา ‘‘อิเธว, ภเนฺต, เตมาสํ วสถา’’ติ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา คมนาคมนสมฺปเนฺน ฐาเน เสนาสนานิ กาเรตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิํสุฯ มหาเถโร วสฺสูปนายิกทิวเส ภิกฺขู โอวทิ – ‘‘อาวุโส, ตุเมฺหหิ ครุกสฺส สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คหิตํ, พุทฺธปาตุภาโว นาม ทุลฺลโภฯ มาสสฺส อฏฺฐ ทิวเส ธมฺมสฺสวนํ กตฺวา คณสงฺคณิกํ ปหาย อปฺปมตฺตา วิหรถา’’ติฯ เต ตโต ปฏฺฐาย ยุญฺชนฺติ ฆเฏนฺติฯ กทาจิ สพฺพรตฺติกํ ธมฺมสฺสวนํ กโรนฺติ, กทาจิ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชนฺติ, กทาจิ ปธานํ กโรนฺติฯ เตสํ ธมฺมสฺสวนทิวเส ธมฺมํ กเถนฺตานํเยว อรุโณ อุคฺคจฺฉติฯ ปญฺหาวิสฺสชฺชนทิวเส พฺยโตฺต ภิกฺขุ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, ปณฺฑิโต วิสฺสเชฺชตีติ ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนํ กโรนฺตานํเยวฯ ปธานทิวเส สูริยตฺถงฺคมเน คณฺฑิํ ปหริตฺวาว จงฺกมํ โอตริตฺวา ปธานํ กโรนฺตานํเยวฯ เต เอวํ วสฺสํ วสิตฺวา ปวาเรตฺวา ปกฺกมิํสุฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ปริเทวมานา**ติ ‘‘อิทานิ ตถารูปํ มธุรํ ธมฺมสฺสวนํ ปญฺหากถนํ กุโต ลภิสฺสามี’’ติอาทีนิ วตฺวา โรทมานาฯ

ขายตีติ ปญฺญายติ อุปฏฺฐาติฯ **โก เม**ติ กหํ อิเมฯ **วชฺชิภูมิยา**ติ วชฺชิรฏฺฐาภิมุขา คตาฯ **มคา วิยา**ติ ยถา มคา ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปพฺพตปาเท วา วนสเณฺฑ วา วิจรนฺตา – ‘‘อิทํ อมฺหากํ มาตุสนฺตกํ ปิตุสนฺตกํ ปเวณิอาคต’’นฺติ อคเหตฺวา, ยเตฺถว เนสํ โคจรผาสุตา จ โหติ ปริปนฺถาภาโว จ, ตตฺถ วิจรนฺติฯ เอวํ อนิเกตา อเคหา ภิกฺขโวปิ ‘‘อยํ, อาวุโส, อมฺหากํ อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺตโก ปเวณิอาคโต’’ติ อคเหตฺวา ยเตฺถว เนสํ อุตุสปฺปายํ โภชนสปฺปายํ ปุคฺคลสปฺปายํ เสนาสนสปฺปายํ ธมฺมสฺสวนสปฺปายญฺจ สุลภํ โหติ, ตตฺถ วิหรนฺติฯ จตุตฺถํฯ

๕. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๒๕. ปญฺจเม **อานนฺทฺ**ติ ธมฺมภณฺฑาคาริกเตฺถโรฯ **อติเวลนฺ**ติ อติกฺกนฺตํ เวลํฯ **คิหิสญฺญตฺติพหุโล**ติ รตฺติญฺจ ทิวา จ พหุกาลํ คิหี สญฺญาปยโนฺตฯ ภควติ ปรินิพฺพุเต มหากสฺสปเตฺถโร เถรํ อาห – ‘‘อาวุโส, มยํ ราชคเห วสฺสํ อุปคนฺตฺวา ธมฺมํ สงฺคายิสฺสาม, คจฺฉ ตฺวํ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อุปริมคฺคตฺตยตฺถาย วายามํ กโรหี’’ติฯ โส ภควโต ปตฺตจีวรมาทาย โกสลรฏฺฐํ คนฺตฺวา เอกสฺมิํ อรญฺญาวาเส วสิตฺวา ปุนทิวเส เอกํ คามํ ปาวิสิฯ มนุสฺสา เถรํ ทิสฺวา – ‘‘ภเนฺต อานนฺท, ตุเมฺห ปุเพฺพ สตฺถารา สทฺธิํ อาคจฺฉถฯ อชฺช เอกกาว อาคตาฯ กหํ สตฺถารํ ฐเปตฺวา อาคตตฺถ? อิทานิ กสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิจรถ? กสฺส มุโขทกํ ทนฺตกฏฺฐํ เทถ, ปริเวณํ สมฺมชฺชถ, วตฺตปฏิวตฺตํ กโรถา’’ติ พหุํ วตฺวา ปริเทวิํสุฯ เถโร – ‘‘มา, อาวุโส, โสจิตฺถ, มา ปริเทวิตฺถ, อนิจฺจา สงฺขารา’’ติอาทีนิ วตฺวา เต สญฺญาเปตฺวา ภตฺตกิจฺจาวสาเน วสนฏฺฐานเมว คจฺฉติฯ มนุสฺสา สายมฺปิ ตตฺถ คนฺตฺวา ตเถว ปริเทวนฺติฯ เถโรปิ ตเถว โอวทติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อชฺฌภาสี**ติ ‘‘อยํ เถโร ภิกฺขุสงฺฆสฺส กถํ สุตฺวา ‘สมณธมฺมํ กริสฺสามี’ติ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อิทานิ คิหี สญฺญาเปโนฺต วิหรติ, สตฺถุ สาสนํ อสงฺคหิตปุปฺผราสิ วิย ฐิตํ, ธมฺมสงฺคหํ น กโรติ, โจเทสฺสามิ น’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อภาสิฯ

ปสกฺกิยาติ ปวิสิตฺวาฯ **หทยสฺมิํ โอปิยา**ติ กิจฺจโต จ อารมฺมณโต จ หทยมฺหิ ปกฺขิปิตฺวาฯ ‘‘นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสามี’’ติ วีริยํ กโรโนฺต นิพฺพานํ กิจฺจโต หทยมฺหิ โอเปติ นาม, นิพฺพานารมฺมณํ ปน สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสีทโนฺต อารมฺมณโตฯ ตทุภยมฺปิ สนฺธาเยสา ภาสติฯ **ฌายา**ติ ทฺวีหิ ฌาเนหิ ฌายิโก ภวฯ **พิฬิพิฬิกา**ติ อยํ คิหีหิ สทฺธิํ พิฬิพิฬิกถาฯ ปญฺจมํฯ

๖. อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๒๖. ฉเฏฺฐ **ปุราณทุติยิกา**ติ อนนฺตเร อตฺตภาเว อคฺคมเหสีฯ **โสภสี**ติ ปุเพฺพปิ โสภสิ, อิทานิปิ โสภสิฯ **ทุคฺคตา**ติ น คติทุคฺคติยา ทุคฺคตาฯ ตา หิ สุคติยํ ฐิตา สมฺปตฺติํ อนุภวนฺติ, ปฏิปตฺติทุคฺคติยา ปน ทุคฺคตาฯ ตโต จุตา หิ ตา นิรเยปิ อุปปชฺชนฺตีติ ทุคฺคตาฯ **ปติฏฺฐิตา**ติ สกฺกายสฺมิํ หิ ปติฏฺฐหโนฺต อฏฺฐหิ การเณหิ ปติฏฺฐาติ – รโตฺต ราควเสน ปติฏฺฐาติ, ทุโฏฺฐ โทสวเสน… มูโฬฺห โมหวเสน… วินิพโทฺธ มานวเสน… ปรามโฏฺฐ ทิฏฺฐิวเสน… ถามคโต อนุสยวเสน… อนิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉาวเสน… วิกฺขปคโต อุทฺธจฺจวเสน ปติฏฺฐาติฯ ตาปิ เอวํ ปติฏฺฐิตาวฯ **นรเทวานนฺ**ติ เทวนรานํฯ

นตฺถิ ทานีติ สา กิร เทวธีตา เถเร พลวสิเนหา อโหสิ, ปฏิคนฺตุํ นาสกฺขิฯ กาเลน อาคนฺตฺวา ปริเวณํ สมฺมชฺชติ, มุโขทกํ ทนฺตกฏฺฐํ ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐเปติฯ เถโร อนาวชฺชเนน ปริภุญฺชติฯ เอกสฺมิํ ทิวเส เถรสฺส ชิณฺณจีวรสฺส โจฬกภิกฺขํ จรโต สงฺการกูเฏ ทิพฺพทุสฺสํ ฐเปตฺวา ปกฺกมิฯ เถโร ตํ ทิสฺวา อุกฺขิปิตฺวา, โอโลเกโนฺต ทุสฺสนฺตํ ทิสฺวา ‘‘ทุสฺสเมต’’นฺติ ญตฺวา, ‘‘อลํ เอตฺตาวตา’’ติ อคฺคเหสิฯ เตเนวสฺส จีวรํ นิฏฺฐาสิฯ อถ เทว อคฺคสาวกา อนุรุทฺธเตฺถโร จาติ ตโย ชนา จีวรํ กริํสุฯ สตฺถา สูจิํ โยเชตฺวา อทาสิฯ นิฏฺฐิตจีวรสฺส ปิณฺฑาย จรโต เทวตา ปิณฺฑปาตํ สมาทเปติฯ สา กาเลน เอกิกา, กาเลน อตฺตทุติยา เถรสฺส สนฺติกํ อาคจฺฉติฯ ตทา ปน อตฺตตติยา อาคนฺตฺวา ทิวาฏฺฐาเน เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘มยํ มนาปกายิกา นาม มนสา อิจฺฉิติจฺฉิตรูปํ มาเปมา’’ติ อาหฯ เถโร – ‘‘เอตา เอวํ วทนฺติ, วีมํสิสฺสามิ, สพฺพา นีลกา โหนฺตู’’ติ จิเนฺตสิฯ ตา เถรสฺส มนํ ญตฺวา สพฺพาว นีลวณฺณา อเหสุํ, เอวํ ปีตโลหิตโอทาตวณฺณาติฯ ตโต จินฺตยิํสุ – ‘‘เถโร อมฺหากํ ทสฺสนํ อสฺสาเทตี’’ติ ตา สมชฺชํ กาตุํ อารทฺธา, เอกาปิ คายิ, เอกาปิ นจฺจิ, เอกาปิ อจฺฉรํ ปหริฯ เถโร อินฺทฺริยานิ โอกฺขิปิฯ ตโต – ‘‘น อมฺหากํ ทสฺสนํ เถโร อสฺสาเทตี’’ติ ญตฺวา สิเนหํ วา สนฺถวํ วา อลภมานา นิพฺพินฺ

ทิตฺวา คนฺตุมารทฺธาฯ เถโร ตาสํ คมนภาวํ ญตฺวา – ‘‘มา ปุนปฺปุนํ อาคจฺฉิํสู’’ติ อรหตฺตํ พฺยากโรนฺโต อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิกฺขีโณ**ติ ขีโณฯ **ชาติสํสาโร**ติ ตตฺถ ตตฺถ ชาติสงฺขาโต สํสาโรฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. นาคทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒๗. สตฺตเม **อติกาเลนา**ติ สพฺพรตฺตึ นิทฺทายิตฺวา พลวปจฺจูเส โกฏฺฐสมฺมุญฺชนิยา โถกํ สมฺมชฺชิตฺวา มุขํ โธวิตฺวา ยาคุภิกฺขาย ปาโตว ปวิสติฯ **อติทิวา**ติ ยาคุํ อาทาย อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปิวิตฺวา เอกสฺมึ ฐาเน นิปนฺโน นิทฺทายิตฺวา – ‘‘มนุสฺสานํ โภชนเวลาย ปณีตํ ภิกฺขํ ลภิสฺสามี’’ติ อุปกฏฺเฐ มชฺฌนฺหิเก อุฏฺฐาย ธมฺมกรเณน อุทกํ คเหตฺวา อกฺขีนิ ปมชฺชิตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา มชฺฌนฺหิเก วีติวเตฺต ปฏิกฺกมติฯ **ทิวา จ อาคนฺตฺวา**ติ อติกาเล ปวิเฏฺฐน นาม อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ปฐมตรํ อาคนฺตพฺพํ โหติ, ตฺวํ ปน อติวิย ทิวา อาคนฺตฺวา คตาสีติ อโตฺถฯ **ภายามิ นาคทตฺต**นฺติ ตํ นาคทตฺตํ อหํ ภายามิฯ **สุปฺปคพฺภ**นฺติ สุฏฺฐุ ปคพฺภํฯ **กุเลสู**ติ ขตฺติยกุลาทิอุปฏฺฐากกุเลสุฯ สตฺตมํฯ

๘. กุลฆรณีสุตฺตวณฺณนา

๒๒๘. อฏฺฐเม **อโชฺฌคาฬฺหปฺปโตฺต**ติ โอคาหปฺปโตฺตฯ โส กิร สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตํ วนสณฺฑํ ปวิสิตฺวา ทุติยทิวเส คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ ปาสาทิเกหิ อภิกฺกนฺตาทีหิฯ อญฺญตรํ กุลํ ตสฺส อิริยาปเถ ปสีทิตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปิณฺฑปาตํ อทาสิฯ ภตฺตานุโมทนํ ปุน สุตฺวา อติเรกตรํ ปสีทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, นิจฺจกาลํ อิเธว ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ นิมเนฺตสิฯ เถโร อธิวาเสตฺวา เตสํ อาหารํ ปริภุญฺชมาโน วีริยํ ปคฺคยฺห ฆเฏโนฺต อรหตฺตํ ปตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘พหูปการํ เม เอตํ กุลํ, อญฺญตฺถ คนฺตฺวา กึ กริสฺสามี’’ติ? ผลสมาปตฺติสุขํ อนุภวโนฺต ตเตฺถว วสิฯ **อชฺฌภาสี**ติ สา กิร เถรสฺส ขีณาสวภาวํ อชานนฺตี จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ เถโร เนว อญฺญํ คามํ คจฺฉติ, น อญฺญํ ฆรํ, น รุกฺขมูลอาสนสาลาทีสุ นิสีทติ, นิจฺจกาลํ ฆรํ ปวิสิตฺวาว นิสีทติ, อุโภเปเต โอคาธปฺปตฺตา ปฏิคาธปฺปตฺตา, กทาจิ เอส อิมํ กุลํ ทูเสยฺย, โจเทสฺสามิ น’’นฺติฯ ตสฺมา อภาสิฯ

สณฺฐาเนติ นครทฺวารสฺส อาสเนฺน มนุสฺสานํ ภณฺฑกํ โอตาเรตฺวา วิสฺสมนฏฺฐาเนฯ **สงฺคมฺมา**ติ สมาคนฺตฺวาฯ **มเนฺตนฺตี**ติ กเถนฺติฯ **มญฺจ ตญฺจา**ติ มญฺจ กเถนฺติ ตญฺจ กเถนฺติฯ **กิมนฺตร**นฺติ กึ การณํ? **พหู หิ สทฺทา ปจฺจูหา**ติ พหุกา เอเต โลกสฺมึ ปฏิโลมสทฺทาฯ **น เตนา**ติ เตน การเณน, เตน วา ตปสฺสินา น มงฺกุ โหตพฺพํฯ **น หิ เตนา**ติ น หิ เตน ปเรหิ วุตฺตวจเนน สโตฺต กิลิสฺสติ, อตฺตนา กเตน ปน ปาปกเมฺมเนว กิลิสฺสตีติ ทเสฺสติฯ **วาตมิโคยถา**ติ ยถา วเน วาตมิโค วาเตริตานํ ปณฺณาทีนํ สเทฺทน ปริตสฺสติ, เอวํ โย สทฺทปริตฺตาสี โหตีติ อโตฺถฯ **นาสฺส สมฺปชฺชเต วต**นฺติ ตสฺส ลหุจิตฺตสฺส วตํ น สมฺปชฺชติฯ เถโร ปน ขีณาสวตฺตา สมฺปนฺนวโตติ เวทิตโพฺพฯ อฏฺฐมํฯ

๙. วชฺชิปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒๙. นวเม **วชฺชิปุตฺตโก**ติ วชฺชิรเฏฺฐ ราชปุโตฺต ฉตฺตํ ปหาย ปพฺพชิโตฯ **สพฺพรตฺติจาโร**ติ กตฺติกนกฺขตฺตํ โฆเสตฺวา สกลนครํ ธชปฏากาทีหิ ปฏิมเณฺฑตฺวา ปวตฺติโต สพฺพรตฺติจาโรฯ อิทญฺหิ นกฺขตฺตํ ยาว จาตุมหาราชิเกหิ เอกาพทฺธํ โหติฯ **ตูริยตาฬิตวาทิตนิโคฺฆสสทฺท**นฺติ เภริอาทิตูริยานํ ตาฬิตานํ วีณาทีนญฺจ วาทิตานํ นิโคฺฆสสทฺทํฯ **อภาสี**ติ เว

สาลิยํ กิร สตฺต ราชสหสฺสานิ สตฺตสตานิ สตฺต จ ราชาโน, ตตฺตกาว เตสํ อุปราชเสนาปติอาทโย ฯ เตสุ อลงฺกตปฏิยตฺเตสุ นกฺขตฺตกีฬนตฺถาย วีถึ โอติเณฺณสุ สฏฺฐิหตฺถ มหาจงฺกเม จงฺกมมาโน นภสฺส มชฺเฌ ฐิตํ จนฺทํ ทิสฺวา จงฺกมนโกฏิยํ ผลกํ นิสฺสาย ฐิโต อภาสิฯ **อปวิทฺธํว วนสฺมิํ ทารุก**นฺติ วตฺถเวฐนาลงฺการรหิตตฺตา วเน ฉฑฺฑิตทารุกํ วิย ชาตํฯ **ปาปิโย**ติ ลามกตโร อเมฺหหิ อโญฺญ โกจิ อตฺถิฯ **ปิหยนฺตี**ติ เถโร อารญฺญิโก ปํสุกูลิโก ปิณฺฑปาติโก สปทานจาริโก อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฏฺฐติ พหู ตุยฺหํ ปตฺถยนฺตีติ อโตฺถฯ **สคฺคคามิน**นฺติ สคฺคํ คจฺฉนฺตานํ คตานมฺปิฯ นวมํฯ

๑๐. สชฺฌายสุตฺตวณฺณนา

๒๓๐. ทสเม **ยํ สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **สชฺฌายพหุโล**ติ นิสฺสรณปริยตฺติวเสน สชฺฌายนโต พหุตรํ กาลํ สชฺฌายโนฺตฯ โส กิร อาจริยสฺส ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา อาจริยํ อุทิกฺขโนฺตติฏฺฐติฯ อถ นํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวาว ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรํ ปฏิคฺคเหตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสินฺนสฺส ตาลวณฺฏวาตํ ทตฺวา ปานียํ อาปุจฺฉิตฺวา ปาเท โธวิตฺวา เตลํ มเกฺขตฺวา วนฺทิตฺวา ฐิโต อุเทฺทสํ คเหตฺวา ยาว สูริยตฺถงฺคมา สชฺฌายํ กโรติฯ โส นฺหานโกฏฺฐเก อุทกํ อุปฏฺฐเปตฺวา องฺคารกปเลฺล อคฺคิํ กโรติฯ อาจริยสฺส นฺหตฺวา อาคตสฺส ปาเทสุ อุทกํ ปุญฺฉิตฺวา ปิฏฺฐิปริกมฺมํ กตฺวา วนฺทิตฺวา อุเทฺทสํ คเหตฺวา ปฐมยาเม สชฺฌายํ กตฺวา มชฺฌิมยาเม สรีรํ สมสฺสาเสตฺวา ปจฺฉิมยาเม อุเทฺทสํ คเหตฺวา ยาว อรุณุคฺคมนา สชฺฌายํ กตฺวา นิรุทฺธสทฺทํ ขยโต สมฺมสติฯ ตโต เสสํ อุปาทายรูปํ ภูตรูปํ นามรูปนฺติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ **อโปฺปสฺสุโกฺก**ติ อุเทฺทสคฺคหเณ จ สชฺฌายกรณีเย จ นิรุสฺสุโกฺกฯ **สงฺกสายตี**ติ ยสฺส ทานิ อตฺถาย อหํ สชฺฌายํ กเรยฺยํ, โส เม อโตฺถ มตฺถกํ ปโตฺตฯ กิํ เม อิทานิ สชฺฌาเยนาติ ผลสมาปตฺติสุเขน กาลํ อติวเตฺตติฯ **อชฺฌภาสี**ติ, ‘‘กิํ นุ โข อสฺส เถรสฺส อผาสุกํ ชาตํ, อุทาหุสฺส อาจริยสฺส? เกน นุ โข การเณน ปุเพฺพ วิย มธุรสฺสเรน น สชฺฌายตี’’ติ? อาคนฺตฺวา สนฺติเก ฐิตา อภาสิฯ

ธมฺมปทานีติ อิธ สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ อธิเปฺปตํ ฯ **นาธียสี**ติ น สชฺฌายสิฯ นาทิยสีติ วา ปาโฐ, น คณฺหาสีติ อโตฺถฯ **ปสํส**นฺติ ธมฺมภาณโก ปสํสํ ลภติ, อาภิธมฺมิโก สุตฺตนฺติโก วินยธโรติสฺส ปสํสิตา ภวนฺติฯ **วิราเคนา**ติ อริยมเคฺคนฯ **อญฺญายา**ติ ชานิตฺวาฯ **นิเกฺขปน**นฺติ ตสฺส ทิฏฺฐสุตาทิโน วิสฺสชฺชนํ สโนฺต วทนฺตีติ ทีเปติ, น พุทฺธวจนสฺสฯ เอตฺตาวตา ‘‘เถโร พุทฺธวจนํ น วิสฺสชฺชาเปตี’’ติ น นิจฺจกาลํ สชฺฌายเนฺตเนว ภวิตพฺพํ, สชฺฌายิตฺวา ปน – ‘‘เอตฺตกสฺสาหํ อตฺถสฺส วา ธมฺมสฺส วา อาธาโร ภวิตุํ สมโตฺถ’’ติ ญตฺวา วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ ทสมํฯ

๑๑. อกุสลวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๒๓๑. เอกาทสเม **อกุสเล วิตเกฺก**ติ กามวิตกฺกาทโย ตโย มหาวิตเกฺกฯ **อโยนิโส มนสิการา**ติ อนุปายมนสิกาเรนฯ **โส**ติ โส ตฺวํฯ **อโยนิโส ปฏินิสฺสชฺชา**ติ เอตํ อนุปายมนสิการํ วเชฺชหิฯ **สตฺถาร**นฺติ อิมาย คาถาย ปาสาทิกกมฺมฏฺฐานํ กเถติฯ **ปีติสุขมสํสย**นฺติ เอกํเสเนว พลวปีติญฺจ สุขญฺจ อธิคมิสฺสสิฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. มชฺฌนฺหิกสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. ทฺวาทสเม ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เทวตาสํยุเตฺต นนฺทนวเคฺค วุตฺตเมวฯ ทฺวาทสมํฯ

๑๓. ปากตินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. เตรสมํ เทวปุตฺตสํยุเตฺต ชนฺตุเทวปุตฺตสุเตฺต วิตฺถาริตเมวฯ เตรสมํฯ

๑๔. คนฺธเตฺถนสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. จุทฺทสเม **อชฺฌภาสี**ติ ตํ ภิกฺขุํ นาเฬ คเหตฺวา ปทุมํ สิงฺฆมานํ ทิสฺวาว – ‘‘อยํ ภิกฺขุ สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สมณธมฺมํ กาตุํ อรญฺญํ ปวิฏฺโฐ คนฺธารมฺมณํ อุปนิชฺฌายติ, สฺวายํ อชฺช อุปสิงฺฆํ เสฺวปิ ปุนทิวเสปิ อุปสิงฺฆิสฺสติ, เอวมสฺส สา คนฺธตณฺหา วฑฺฒิตฺวา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ นาเสสฺสติ, มา มยิ ปสฺสนฺติยา นสฺสตุ, โจเทสฺสามิ น’’นฺติ อุปสงฺกมิตฺวา อภาสิฯ

เอกงฺคเมตํ เถยฺยานนฺติ เถนิตพฺพานํ รูปารมฺมณาทีนํ ปญฺจโกฏฺฐาสานํ อิทํ เอกงฺคํ, เอกโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ **น หรามี**ติ น คเหตฺวา คจฺฉามิฯ **อารา**ติ ทูเร นาเฬ คเหตฺวา นาเมตฺวา ทูเร ฐิโต อุปสิงฺฆามีติ วทติฯ **วเณฺณนา**ติ การเณนฯ

ยฺวายนฺติ โย อยํฯ ตสฺมิํ กิร เทวตาย สทฺธิํ กเถเนฺตเยว เอโก ตาปโส โอตริตฺวา ภิสขนนาทีนิ กาตุํ อารโทฺธ, ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **อากิณฺณกมฺมโนฺต**ติ เอวํ อปริสุทฺธกมฺมโนฺตฯ อขีณกมฺมโนฺตติปิ ปาโฐ, กกฺขฬกมฺมโนฺตติ อโตฺถฯ **น วุจฺจตี**ติ คนฺธโจโรติ วา ปุปฺผโจโรติ วา กสฺมา น วุจฺจติฯ

อากิณฺณลุโทฺทติ พหุปาโป คาฬฺหปาโป วา, ตสฺมา น วุจฺจติฯ **ธาติเจลํว มกฺขิโต**ติ ยถา ธาติยา นิวตฺถกิลิฏฺฐวตฺถํ อุจฺจารปสฺสาวปํสุมสิกทฺทมาทีหิ มกฺขิตํ, เอวเมวํ ราคโทสาทีหิ มกฺขิโตฯ **อรหามิ วตฺตเว**ติ อรหามิ วตฺตุํฯ เทวตาย โจทนา กิร สุคตานุสิฏฺฐิสทิสา, น ตํ ลามกา หีนาธิมุตฺติกา มิจฺฉาปฏิปนฺนกปุคฺคลา ลภนฺติฯ ตสฺมิํ ปน อตฺตภาเว มคฺคผลานํ ภพฺพรูปา ปุคฺคลา ตํ ลภนฺติ, ตสฺมา เอวมาหฯ

สุจิคเวสิโนติ สุจีนิ สีลสมาธิญาณานิ คเวสนฺตสฺสฯ **อพฺภามตฺตํ วา**ติ วลาหกกูฏมตฺตํ วิยฯ **ชานาสี**ติ สุโทฺธ อยนฺติ ชานาสิฯ **วชฺชาสี**ติ วเทยฺยาสิฯ **เนว ตํ อุปชีวามา**ติ เทวตา กิร จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ภิกฺขุ อตฺถิ เม หิตกามา เทวตา, สา มํ โจเทสฺสติ สาเรสฺสตีติ ปมาทมฺปิ อนุยุเญฺชยฺย, นาสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **ตฺวเมวา**ติ ตฺวํเยวฯ **ชาเนยฺยา**ติ ชาเนยฺยาสิฯ **เยนา**ติ เยน กเมฺมน สุคติํ คเจฺฉยฺยาสิ, ตํ กมฺมํ ตฺวํเยว ชาเนยฺยาสีติฯ จุทฺทสมํฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

วนสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ยกฺขสํยุตฺตํ

๑. อินฺทกสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. ยกฺขสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อินฺทกสฺสา**ติ อินฺทกูฏนิวาสิโน ยกฺขสฺสฯ ยกฺขโต หิ กูเฏน, กูฏโต จ ยเกฺขน นามํ ลทฺธํฯ **รูปํ น ชีวนฺติ วทนฺตี**ติ ยทิ พุทฺธา รูปํ ชีวนฺติ น วทนฺติ, ยทิ รูปํ สโตฺต ปุคฺคโลติ เอวํ น วทนฺตีติ อโตฺถฯ **กถํ นฺวยนฺ**ติ กถํ นุ อยํ? **กุตสฺส อฎฺฐียกปิณฺฑเมตี**ติ อสฺส สตฺตสฺส อฎฺฐิยกปิณฺฑญฺจ กุโต อาคจฺฉติ? เอตฺถ จ อฎฺฐิคฺคหเณน ตีณิ อฎฺฐิสตานิ, ยกปิณฺฑคฺคหเณน นว มํสเปสิสตานิ คหิตานิฯ ยทิ รูปํ น ชีโว, อถสฺส อิมานิ จ อฎฺฐีนิ อิมา จ มํสเปสิโย กุโต อาคจฺฉนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **กถํ นฺวยํ สชฺชติ คพฺภรสฺมินฺ**ติ เกน นุ การเณน อยํ สโตฺต มาตุกุจฺฉิสฺมึ สชฺชติ ลคฺคติ, ติฎฺฐตีติ? ปุคฺคลวาที กิเรส ยโกฺข, ‘‘เอกปฺปหาเรเนว สโตฺต มาตุกุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺตตี’’ติ คเหตฺวา คพฺภเสยฺยกสตฺตสฺส มาตา มจฺฉมํสาทีนิ ขาทติ, สพฺพานิ เอกรตฺติวาเสน ปจิตฺวา เผณํ วิย วิลียนฺติฯ ยทิ รูปํ สโตฺต น ภเวยฺย, เอวเมว วิลีเยยฺยาติ ลทฺธิยา เอวมาหฯ อถสฺส ภควา – ‘‘น มาตุกุจฺฉิสฺมึ เอกปฺปหาเรเนว นิพฺพตฺตติ, อนุปุเพฺพน ปน วฑฺฒตี’’ติ ทเสฺสโนฺต **ปฐมํ กลลํ โหตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปฐมนฺ**ติ ปฐเมน ปฎิสนฺธิวิญฺญาเณน สทฺธึ ติโสฺสติ วา ผุโสฺสติ วา นามํ นตฺถิ, อถ โข ตีหิ ชาติอุณฺณํสูหิ กตสุตฺตเคฺค สณฺฐิตเตลพินฺทุปฺปมาณํ กลลํ โหติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

‘‘ติลเตลสฺส ยถา พินฺทุ, สปฺปิมโณฺฑ อนาวิโล;
เอวํ วณฺณปฺปฎิภาคํ, กลลํ สมฺปวุจฺจตี’’ติฯ

กลลา โหติ อพฺพุทนฺติ ตสฺมา กลลา สตฺตาหจฺจเยน มํสโธวนอุทกวณฺณํ อพฺพุทํ นาม โหติ, กลลนฺติ นามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘สตฺตาหํ กลลํ โหติ, ปริปกฺกํ สมูหตํ;
วิวฎฺฎมานํ ตพฺภาวํ, อพฺพุทํ นาม ชายตี’’ติฯ

อพฺพุทา ชายเต เปสีติ ตสฺมาปิ อพฺพุทา สตฺตาหจฺจเยน วิลีนติปุสทิสา เปสิ นาม สญฺชายติฯ สา มริจผาณิเตน ทีเปตพฺพาฯ คามทาริกา หิ สุปกฺกานิ มริจานิ คเหตฺวา สาฎกเนฺต ภณฺฑิกํ กตฺวา ปีเฬตฺวา มณฺฑํ อาทาย กปาเล ปกฺขิปิตฺวา อาตเป ฐเปนฺติ, ตํ สุกฺขมานํ สพฺพภาเคหิ มุจฺจติฯ เอวรูปา เปสิ โหติ, อพฺพุทนฺติ นามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘สตฺตาหํ อพฺพุทํ โหติ, ปริปกฺกํ สมูหตํ;
วิวฎฺฎมานํ ตพฺภาวํ, เปสิ นาม ปชายตี’’ติฯ

เปสิ นิพฺพตฺตตี ฆโนติ ตโต เปสิโต สตฺตาหจฺจเยน กุกฺกุฎณฺฑสณฺฐาโน ฆโน นาม มํสปิโณฺฑ นิพฺพตฺตติ, เปสีติ นามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘สตฺตาหํ เปสิ ภวติ, ปริปกฺกํ สมูหตํ;
วิวฎฺฎมานํ ตพฺภาวํ, ฆโนติ นาม ชายติฯ

‘‘ยถา กุกฺกุฎิยา อณฺฑํ, สมนฺตา ปริมณฺฑลํ;
เอวํ ฆนสฺส สณฺฐานํ, นิพฺพตฺตํ กมฺมปจฺจยา’’ติฯ

ฆนา ปสาขา ชายนฺตีติ ปญฺจเม สตฺตาเห ทฺวินฺนํ หตฺถปาทานํ สีสสฺส จตฺถาย ปญฺจ ปีฬกา ชายนฺติ, ยํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ‘‘ปญฺจเม, ภิกฺขเว, สตฺตาเห ปญฺจ ปีฬกา สณฺฐหนฺติ กมฺมโต’’ติฯ

อิโต ปรํ ฉฏฺฐสตฺตมาทีนิ สตฺตาหานิ อติกฺกมฺม เทสนํ สงฺขิปิตฺวา ทฺวาจตฺตาลีเส สตฺตาเห ปริณตกาลํ คเหตฺวา ทเสฺสโนฺต **เกสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เกสา โลมา นขาปิ จา**ติ ทฺวาจตฺตาลีเส สตฺตาเห เอตานิ ชายนฺติฯ

เตน โส ตตฺถ ยาเปตีติ ตสฺส หิ นาภิโต อุฏฺฐิโต นาโฬ มาตุ อุทรปฏเลน เอกาพทฺโธ โหติ, โส อุปฺปลทณฺฑโก วิย ฉิทฺโท, เตน อาหารรโส สํสริตฺวา อาหารสมุฏฺฐานรูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวํ โส ทส มาเส ยาเปติฯ **มาตุกุจฺฉิคโต นโร**ติ มาตุยา ติโรกุจฺฉิคโต, กุจฺฉิยา อพฺภนฺตรคโตติ อโตฺถฯ อิติ ภควา ‘‘เอวํ โข, ยกฺข, อยํ สโตฺต อนุปุเพฺพน มาตุกุจฺฉิยํ วฑฺฒติ, น เอกปฺปหาเรเนว นิพฺพตฺตตี’’ติ ทเสฺสติฯ ปฐมํฯ

๒. สกฺกนามสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. ทุติเย **สกฺกนามโก**ติ เอวํ นามโก เอโก ยโกฺข, โส กิร มารปกฺขิกยโกฺขฯ **วิปฺปมุตฺตสฺสา**ติ ตีหิ ภเวหิ วิปฺปมุตฺตสฺสฯ **ยทญฺญ**นฺติ ยํ อญฺญํฯ **วเณฺณนา**ติ การเณนฯ **สํวาโส**ติ เอกโต วาโส, สกฺขิธโมฺม มิตฺตธโมฺมติ อโตฺถฯ **สปฺปโญฺญ**ติ สุปโญฺญ สมฺพุโทฺธฯ ทุติยํฯ

๓. สูจิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. ตติเย **คยาย**นฺติ คยาคาเม, คยาย อวิทูเร นิวิฏฺฐคามํ อุปนิสฺสายาติ อโตฺถฯ **ฏงฺกิตมเญฺจ**ติ ทีฆมเญฺจ ปาทมเชฺฌ วิชฺฌิตฺวา อฏนิโย ปเวเสตฺวา กตมเญฺจฯ ตสฺส ‘‘อิทํ อุปริ, อิทํ เหฏฺฐา’’ติ นตฺถิ, ปริวเตฺตตฺวา อตฺถโตปิ ตาทิโสว โหติ, ตํ เทวฏฺฐาเน ฐเปนฺติฯ จตุนฺนํ ปาสาณานํ อุปริ ปาสาณํ อตฺถริตฺวา กตเคหมฺปิ ‘‘ฏงฺกิตมโญฺจ’’ติ วุจฺจติฯ **สูจิโลมสฺสา**ติ กถินสูจิสทิสโลมสฺสฯ โส กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา ทูรฏฺฐานโต อาคโต เสทมลคฺคหิเตน คเตฺตน สุปญฺญตฺตํ สงฺฆิกมญฺจํ อนาทเรน อปจฺจตฺถริตฺวา นิปชฺชิ, ตสฺส ปริสุทฺธสีลสฺส ตํ กมฺมํ สุทฺธวเตฺถ กาฬกํ วิย อโหสิฯ โส ตสฺมิํ อตฺตภาเว วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต กาลํกตฺวา คยาคามทฺวาเร สงฺการฏฺฐาเน ยโกฺข หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ นิพฺพตฺตมตฺตเสฺสว จสฺส สกลสรีรํ กถินสูจีหิ ควิจฺฉิวิชฺฌิตํ วิย ชาตํฯ

อเถกทิวสํ ภควา ปจฺจูสสมเย โลกํ โอโลเกโนฺต ตํ ยกฺขํ ปฐมาวชฺชนเสฺสว อาปาถํ อาคตํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ เอกํ พุทฺธนฺตรํ มหาทุกฺขํ อนุภวิฯ กิํ นุ ขฺวาสฺส มํ อาคมฺม โสตฺถิการณํ ภเวยฺยา’’ติ? อาวชฺชโนฺต ปฐมมคฺคสฺส อุปนิสฺสยํ อทฺทสฯ อถสฺส สงฺคหํ กาตุกาโม สุรตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา สุคตมหาจีวรํ ปารุปิตฺวา เทววิมานกปฺปํ คนฺธกุฏิํ ปหาย หตฺถิควาสฺสมนุสฺสกุกฺกุราทิกุณปทุคฺคนฺธํ สงฺการฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ มหาคนฺธกุฏิยํ วิย นิสีทิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สูจิโลมสฺส ยกฺขสฺส ภวเน’’ติฯ

ขโรติ สํสุมารปิฏฺฐิ วิย ฉทนิฏฺฐกาหิ วิสมจฺฉทนปิฏฺฐิ วิย จ ขรสรีโรฯ โส กิร กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล สีลสมฺปโนฺน อุปาสโก เอกทิวเส วิหาเร จิตฺตตฺถรณาทีหิ อตฺถตาย ภูมิยา สงฺฆิเก อตฺถรเณ อตฺตโน อุตฺตราสงฺคํ อปจฺจตฺถริตฺวา นิปชฺชิฯ สงฺฆิกํ เตลํ อภาเชตฺวา อตฺต

โน อุตฺตราสงฺคํ อปจฺจุตฺถริตฺวา นิปชฺชิฯ สงฺฆิกํ เตลํ อภาเชตฺวา อตฺตโน หเตฺถหิ สรีรํ มเกฺขสีติปิ วทนฺติฯ โส เตน กเมฺมน สเคฺค นิพฺพตฺติตุํ อสโกฺกโนฺต ตเสฺสว คามสฺส ทฺวาเร สงฺการฏฺฐาเน ยโกฺข หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ นิพฺพตฺตมตฺตสฺส จสฺส สกลสรีรํ วุตฺตปฺปการํ อโหสิฯ เต อุโภปิ สหายา ชาตาฯ อิติ ขรสฺส ขรภาโว เวทิตโพฺพฯ

อวิทูเร อติกฺกมนฺตีติ โคจรํ ปริเยสนฺตา สมาคมฏฺฐานํ วา คจฺฉนฺตา อาสเนฺน ฐาเน คจฺฉนฺติฯ เตสุ สูจิโลโม สตฺถารํ น ปสฺสติ, ขรโลโม ปฐมตรํ ทิสฺวา สูจิโลมํ ยกฺขํ เอตทโวจ – **“เอโส สมโณ”**ติ, สมฺม, เอส ตว ภวนํ ปวิสิตฺวา นิสิโนฺน เอโก สมโณติฯ **เนโส สมโณ, สมณโก เอโส**ติ โส กิร โย มํ ปสฺสิตฺวา ภีโต ปลายติ, ตํ สมณโกติ วทติฯ โย น ภายติ, ตํ สมโณติฯ ตสฺมา ‘‘อยํ มํ ทิสฺวา ภีโต ปลายิสฺสตี’’ติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ

กายํ อุปนาเมสีติ เภรวรูปํ นิมฺมินิตฺวา มหามุขํ วิวริตฺวา สกลสรีเร โลมานิ อุฎฺฐาเปตฺวา กายํ อุปนาเมสิฯ **อปนาเมสี**ติ รตนสติกํ สุวณฺณคฺฆนิกํ วิย โถกํ อปนาเมสิฯ **ปาปโก**ติ ลามโก อมนุโญฺญฯ โส คูถํ วิย อคฺคิ วิย กณฺหสโปฺป วิย จ ปริวเชฺชตโพฺพ, น อิมินา สุวณฺณวเณฺณน สรีเรน สมฺปฎิจฺฉิตโพฺพฯ เอวํ วุเตฺต ปน สูจิโลโม ‘‘ปาปโก กิร เม สมฺผโสฺส’’ติ กุโทฺธ **ปญฺหํ ตํ, สมณา**ติอาทิมาหฯ **จิตฺตํ วา เต ขิปิสฺสามี**ติ เยสญฺหิ อมนุสฺสา จิตฺตํ ขิปิตุกามา โหนฺติ, เตสํ เสตมุขํ นีโลทรํ สุรตฺตหตฺถปาทํ มหาสีสํ ปชฺชลิตเนตฺตํ เภรวํ วา อตฺตภาวํ นิมฺมินิตฺวา ทเสฺสนฺติ, เภรวํ วา สทฺทํ สาเวนฺติ, กเถนฺตานํเยว วา มุเข หตฺถํ ปกฺขิปิตฺวา หทยํ มทฺทนฺติ, เตน เต สตฺตา อุมฺมตฺตกา โหนฺติ ขิตฺตจิตฺตาฯ ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **ปารคงฺคายา**ติ ทฺวีสุ ปาเทสุ คเหตฺวา ตํ อาวิเญฺฉตฺวา ยถา น ปุนาคจฺฉสิ, เอวํ ปารํ วา คงฺคาย ขิปิสฺสามีติ วทติฯ **สเทวเก**ติอาทิ วุตฺตตฺถเมวฯ **ปุจฺฉ ยทากงฺขสี**ติ ยํกิญฺจิ อากงฺขสิ, ตํ สพฺพํ ปุจฺฉ, อเสสํ เต พฺยากริสฺสามีติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรติฯ

กุโตนิทานาติ กึนิทานา, กึปจฺจยาติ อโตฺถ? **กุมารกา ธงฺกมิโวสฺสชนฺตี**ติ ยถา กุมารกา กากํ คเหตฺวา โอสฺสชนฺติ ขิปนฺติ, เอวํ ปาปวิตกฺกา กุโต สมุฎฺฐาย จิตฺตํ โอสฺสชนฺตีติ ปุจฺฉติ?

อิโตนิทานาติ อยํ อตฺตภาโว นิทานํ เอเตสนฺติ อิโต นิทานาฯ **อิโตชา**ติ อิโต อตฺตภาวโต ชาตาฯ **อิโต สมุฎฺฐาย มโนวิตกฺกา**ติ ยถา ทีฆสุตฺตเกน ปาเท พทฺธํ กากํ กุมารกา ตสฺส สุตฺตปริยนฺตํ องฺคุลิยํ เวเฐตฺวา โอสฺสชนฺติ, โส ทูรํ คนฺตฺวาปิ ปุน เตสํ ปาทมูเลเยว ปตติ, เอวเมว อิโต อตฺตภาวโต สมุฎฺฐาย ปาปวิตกฺกา จิตฺตํ โอสฺสชนฺติฯ

เสฺนหชาติ ตณฺหาสิเนหโต ชาตาฯ **อตฺตสมฺภูตา**ติ อตฺตนิ สมฺภูตาฯ **นิโคฺรธเสฺสว ขนฺธชา**ติ นิโคฺรธขเนฺธ ชาตา ปาโรหา วิยฯ **ปุถู**ติ พหู อเนกปฺปการา ปาปวิตกฺกา ตํสมฺปยุตฺตกิเลสา จฯ **วิสตฺตา**ติ ลคฺคา ลคฺคิตาฯ **กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุฯ **มาลุวาว วิตตา วเน**ติ ยถา วเน มาลุวา ลตา ยํ รุกฺขํ นิสฺสาย ชายติ, ตํ มูลโต ยาว อคฺคา, อคฺคโต ยาว มูลา ปุนปฺปุนํ สํสิพฺพิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา โอตตวิตตา ติฎฺฐติฯ เอวํ วตฺถุกาเมสุ ปุถู กิเลสกามา วิสตฺตา, ปุถู วา สตฺตา เตหิ กิเลสกาเมหิ วตฺถุกาเมสุ วิสตฺตาฯ **เย นํ ปชานนฺตี**ติ เย ‘‘อตฺตสมฺภูตา’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ อตฺตภาวํ ชานนฺติฯ

ยโตนิทานนฺติ ยํ นิทานมสฺส อตฺตภาวสฺส ตญฺจ ชานนฺติฯ **เต นํ วิโนเทนฺตี**ติ เต เอวํ อตฺตภาวสงฺขาตสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส นิทานภูตํ สมุทยสจฺจํ มคฺคสเจฺจน วิโนเทนฺติฯ **เต ทุตฺตร**นฺติ เต สมุทยสจฺจํ นีหรนฺตา อิทํ ทุตฺตรํ กิเลโสฆํ ตรนฺติฯ **อติณฺณปุพฺพ**นฺติ อ

นมตเคฺค สํสาเร สุปินเนฺตปิ น ติณฺณปุพฺพํฯ **อปุนพฺภวายา**ติ อปุนพฺภวสงฺขาตสฺส นิโรธสจฺจสฺสตฺถายฯ อิติ อิมาย คาถาย จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสนฺต อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ เทสนาวสาเน สูจิโลโม ตสฺมิํเยว ปเทเส ฐิโต เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิโตฯ โสตาปนฺนา จ นาม น กิลิฏฺฐตฺตภาเว ติฏฺฐนฺตีติ สห ผลปฏิลาเภนสฺส สรีเร เสตกณฺฑุปีฬกสูจิโย สพฺพา ปติตาฯ โส ทิพฺพวตฺถนิวตฺโถ ทิพฺพวรทุกูลุตฺตราสโงฺค ทิพฺพเวฐนเวฐิโต ทิพฺพาภรณคนฺธมาลธโร สุวณฺณวณฺโณ หุตฺวา ภุมฺมเทวตาปริหารํ ปฏิลภิติฯ ตติยํฯ

๔. มณิภทฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๓๘. จตุตฺเถ **สุขเมธตี**ติ, สุขํ ปฏิลภติฯ **สุเว เสโยฺย**ติ สุเว สุเว เสโยฺย, นิจฺจเมว เสโยฺยติ อโตฺถฯ **เวรา น ปริมุจฺจตี**ติ อหํ สติมาติ เอตฺตเกน เวรโต น มุจฺจติฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺส อรหโตฯ **อหิํสายา**ติ กรุณาย เจว กรุณาปุพฺพภาเค จฯ **เมตฺตํโส**ติ โส เมตฺตเญฺจว เมตฺตาปุพฺพภาคเญฺจ ภาเวติฯ อถ วา **อํโส**ติ โกฏฺฐาโส วุจฺจติฯ เมตฺตา อํโส เอตสฺสาติ เมตฺตํโสฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺส อรหโต สพฺพกาลํ อหิํสาย รโต มโน, ยสฺส จ สพฺพภูเตสุ เมตฺตาโกฏฺฐาโส อตฺถิ, ตสฺส เกนจิ ปุคฺคเลน สทฺธิํ เวรํ นาม นตฺถิ ยกฺขาติฯ จตุตฺถํฯ

๕. สานุสุตฺตวณฺณนา

๒๓๙. ปญฺจเม **ยเกฺขน คหิโต โหตี**ติ โส กิร ตสฺสา อุปาสิกาย เอกปุตฺตโกฯ อถ นํ สา ทหรกาเลเยว ปพฺพาเชสิฯ โส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย สีลวา อโหสิ วตฺตสมฺปโนฺน, อาจริยุปชฺฌายอาคนฺตุกาทีนํ วตฺตํ กตเมว โหติ, มาสสฺส อฏฺฐมีทิวเส ปาโต วุฏฺฐาย อุทกมาฬเก อุทกํ อุปฏฺฐาเปตฺวา ธมฺมสฺสวนคฺคํ สมฺมชฺชิตฺวา ทีปํ ชาเลตฺวา มธุรสฺสเรน ธมฺมสฺสวนํ โฆเสติฯ ภิกฺขู ตสฺส ถามํ ญตฺวา ‘‘สรภาณํ ภณ, สามเณรา’’ติ อเชฺฌสนฺติฯ โส ‘‘มยฺหํ หทยวาโต รุชติ, กาโส วา พาธตี’’ติ กิญฺจิ ปจฺจาหารํ อกตฺวา ธมฺมาสนํ อภิรุหิตฺวา อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย สรภาณํ วตฺวา โอตรโนฺต – ‘‘มยฺหํ มาตาปิตูนมฺปิ อิมสฺมิํ สรภเญฺญ ปตฺตี’’ติ วทติฯ ตสฺส มนุสฺสา มาตาปิตโร ปตฺติยา ทินฺนภาวํ น ชานนฺติฯ อนนฺตรตฺตภาเว ปนสฺส มาตา ยกฺขินี ชาตาฯ สา เทวตาหิ สทฺธิํ อาคตา , ธมฺมํ สุตฺวา – ‘‘สามเณเรน ทินฺนปตฺติํ อนุโมทามิ, ตาตา’’ติ วทติฯ สีลสมฺปนฺนา จ นาม ภิกฺขู สเทวกสฺส โลกสฺส ปิยา โหนฺตีติ ตสฺมิํ สามเณเร เทวตา สลชฺชา สคารวา มหาพฺรหฺมํ วิย อคฺคิกฺขนฺธํ วิย จ นํ มญฺญนฺติฯ สามเณเร คารเวน ตํ ยกฺขินิํ ครุํ กตฺวา ปสฺสนฺติฯ ธมฺมสฺสวนยกฺขสมาคมาทีสุ ‘‘สานุมาตา สานุมาตา’’ติ ยกฺขินิยา อคฺคาสนํ อโคฺคทกํ อคฺคปิณฺฑํ เทนฺติฯ มเหสกฺขาปิ ยกฺขา ตํ ทิสฺวา มคฺคา โอกฺกมนฺติ, อาสนา วุฏฺฐหนฺติฯ

อถ โข สามเณโร วุฑฺฒิมนฺวาย ปริปกฺกินฺทฺริโย อนภิรติปีฬิโต อนภิรติํ วิโนเทตุํ อสโกฺกโนฺต ปรูฬฺหเกสนโข กิลิฏฺฐนิวาสนปารุปโน กสฺสจิ อนาโรเจตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เอกโกว มาตุ ฆรํ คโตฯ อุปาสิกา ปุตฺตํ ทิสฺวา, วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘ตาต, ตฺวํ ปุเพฺพ อาจริยุปชฺฌาเยหิ วา ทหรสามเณเรหิ วา สทฺธิํ อิธาคจฺฉสิฯ กสฺมา เอกโกว อชฺช อาคโต’’ติ? โส อุกฺกณฺฐิตภาวํ อาโรเจสิฯ สทฺธา อุปาสิกา นานปฺปกาเรน ฆราวาเส อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ปุตฺตํ โอวทมานาปิ ตํ สญฺญาเปตุํ อสโกฺกนฺตี, ‘‘อเปฺปว นาม อตฺตโน ธมฺมตายปิ สลฺลเกฺขสฺสตี’’ติ อนุโยเชตฺวาว – ‘‘ติฏฺฐ, ตาต, ยาว เต ยาคุภตฺตํ สมฺปาเทมิ, ยาคุํ ปิวิตฺวา กตภตฺตกิจฺจสฺส เต มนาปานิ วตฺถานิ นีหริตฺวา ทสฺสามี’’ติ วตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ นิสีทิ สามเณโรฯ อุปาสิกา มุหุเตฺตเนว ยาคุขชฺชกํ สมฺปาเทตฺวา อทาสิฯ ตโต ‘‘ภตฺตํ สมฺปาเทสฺสามี’’ติ อวิ

ทูเร นิสินฺนา ตณฺฑุเล โธวติฯ ตสฺมึ สมเย สา ยกฺขินี “กหํ นุ โข สามเณโร? กิญฺจิ ภิกฺขาหารํ ลภติ , อุทาหุ โน”ติ? อาวชฺชมานา ตสฺส วิพฺภมิตุกามตาย นิสินฺนภาวํ ญตฺวา, “มา เหว โข เม เทวตานํ อนฺตเร ลชฺชํ อุปฺปาเทยฺย, คจฺฉามิสฺส วิพฺภมเน อนฺตรายํ กโรมี”ติ อาคนฺตฺวา ส รีเร อธิมุจฺจิตฺวา คีวํ ปริวเตฺตตฺวา ภูมิยํ ปาเตสิฯ โส อกฺขีหิ วิปริวเตฺตหิ เขเฬน ปคฺฆรเนฺตน ภู มิยํ วิปฺผนฺทติฯ เตน วุตฺตํ “ยเกฺขน คหิโต โหตี”ติฯ

อภาสีติ อุปาสิกา ปุตฺตสฺส ตํ วิปฺปการํ ทิสฺวา เวเคน คนฺตฺวา ปุตฺตํ อาลิเงฺคตฺวา อูรูสุ นิปชฺชาเปสิฯ สกลคามวาสิโน อาคนฺตฺวา พลิกมฺมาทีนิ กโรนฺติฯ อุปาสิกา ปริเทวมานา อิมา คาถาโย อภาสิฯ

ปาฏิหาริยปกฺขญฺจาติ มนุสฺสา “อฎฺฐมีอุโปสถสฺส ปจฺจุคฺคมนญฺจ อนุคฺคมนญฺจ กริสฺสามา”ติ สตฺตมิยาปิ นวมิยาปิ อุโปสถงฺคานิ สมาทิยนฺติ, จาตุทฺทสีปนฺนรสีนํ ปจฺจุคฺคมนา นุคฺคมนํ กโรนฺตา เตรสิยาปิ ปาฏิปเทปิ สมาทิยนฺติ, “วสฺสาวาสสฺส อนุคฺคมนํ กริสฺสามา”ติ ทฺวินฺนํ ปวารณานํ อนฺตเร อฑฺฒมาสํ นิพทฺธุโปสถิกา ภวนฺติฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ “ปาฏิหาริย ปกฺขญฺจา”ติฯ **อฏฺฐงฺคสุสมาคต**นฺติ อฏฺฐเงฺคหิ สุฏฺฐุ สมาคตํ, สมฺปยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺม จริย**นฺติ เสฏฺฐจริยํฯ **น เต หิ ยกฺขา กีฬนฺตี**ติ น เต คเหตฺวา ยกฺขา กิลเมนฺติฯ

ปุน **จาตุทฺทสิ**นฺติ อิมาย คาถาย สามเณรสฺส กาเย อธิมุตฺตา ยกฺขินี อาหฯ **อาวิ วา ยทิ วา รโห**ติ กสฺสจิ สมฺมุเข วา ปรมฺมุเข วาฯ **ปมุตฺยตฺถี**ติ ปมุตฺติ อตฺถิฯ **อุปฺปจฺจาปี**ติ อุปฺปติตฺวาปิฯ สเจปิ สกุโณ วิย อุปฺปติตฺวา ปลายสิ, ตถาปิ เต โมโกฺข นตฺถีติ วทติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา สามเณรํ มุญฺจิฯ สามเณโร อกฺขีนิ อุมฺมีเลสิ, มาตา เกเส ปกิริย อสฺสสนฺตี ปสฺสสนฺตี โรทติฯ โส “อมนุเสฺสน คหิโตมฺหี”ติ น ชานาติฯ โอโลเกโนฺต ปน “อหํ ปุเพฺพ ปีเฐ นิสิโนฺนฯ มาตา เม อวิทูเร นิสีทิตฺวา ตณฺฑุเล โธวติฯ อิทานิ ปนมฺหิ ภูมิยํ นิสิโนฺน, มาตาปิ เม อสฺสสนฺตี ปสฺสสนฺตี โรทติ, สกลคามวาสิโนปิ สนฺนิปติตาฯ กึ นุ โข เอต”นฺติ? นิปนฺนโกว **มตํ วา อมฺมา**ติ คาถมาหฯ

กาเม จชิตฺวานาติ ทุวิเธปิ กาเม ปหายฯ **ปุนราคจฺฉเต**ติ วิพฺภมนวเสน อาคจฺฉติฯ **ปุน ชีวํ มโต หิ โส**ติ อุปฺปพฺพชิตฺวา ปุน ชีวโนฺตปิ โส มตโกว, ตสฺมา ตมฺปิ โรทนฺตีติ วทติฯ

อิทานิสฺส ฆราวาเส อาทีนวํ ทเสฺสนฺตี **กุกฺกุฬา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุกฺกุฬา**ติ ฆราวาโส กิร อุณฺหเฎฺฐน กุกฺกุฬา นาม โหติฯ **กสฺส อุชฺฌาปยามเส**ติ – “อภิธาวถ, ภทฺทํ เต โหตู”ติ เอวํ วตฺวา – “ยํ ตฺวํ วิพฺภมิตุกาโม ยเกฺขน ปาปิโต, อิมํ วิปฺปการํ กสฺส มยํ อุชฺฌาปยาม นิชฺฌาปยาม อาโรจยามา”ติ วทติฯ **ปุน ฑยฺหิตุมิจฺฉสี**ติอาทิตฺตฆรโต นีหฏภณฺฑํ วิย ฆรา นีหริตฺวา พุทฺธสาสเน ปพฺพชิโต ปุน มหาฑาหสทิเส ฆราวาเส ฑยฺหิตุํ อิจฺฉสีติ อโตฺถฯ โส มาตริ กเถนฺติยา กเถนฺติยา สลฺลกฺเขตฺวา หิโรตฺตปฺปํ ปฏิลภิตฺวา, “นตฺถิ มยฺหํ คิหิภาเวน อ โตฺถ”ติ อาหฯ อถสฺส มาตา “สาธุ, ตาตา”ติ ตุฏฺฐา ปณีตโภชนํ โภเชตฺวา, “กติ วโสฺสสิ, ตาตา”ติ ปุจฺฉิฯ ปริปุณฺณวโสฺสมฺหิ อุปาสิเกติฯ “เตน หิ, ตาต, อุปสมฺปทํ กโรหี”ติ จีวรสาฏเก อทาสิฯ โส ติจีวรํ การาเปตฺวา อุปสมฺปโนฺน พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหโนฺต เตปิฏโก หุตฺวา สีลาทีนํ อาคตฏฺฐาเน ตํ ตํ ปูเรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา มหาธมฺมกถิโก หุตฺวา วีสวสฺสสตํ ฐตฺวา สกลชมฺพุทีปํ โขเภตฺวา ปรินิพฺพายิฯ ปญฺจมํฯ

๖. ปิยงฺกรสุตฺตวณฺณนา

๒๔๐. ฉฏฺเฐ **เชตวเน**ติ เชตวนสฺส ปจฺจเนฺต โกสมฺพกกุฏฺฐิ นาม อตฺถิ, ตตฺถ วิหรติฯ **ธมฺมปทานี**ติ อิธ ปาฏิเยกฺกํ สงฺคหํ อารุฬฺหา ฉพฺพีสติวคฺคา ตนฺติ อธิเปฺปตา ฯ ตตฺร เถโร ตสฺมิํ สมเย อโนฺตวิหาเร นิสิโนฺน มธุรสฺสเรน สรภญฺญํ กตฺวา อปฺปมาทวคฺคํ ภาสติฯ **เอวํ โตเสสี**ติ สา กิร ปุตฺตํ ปิยงฺกรํ อเงฺกนาทาย เชตวนสฺส ปจฺฉิมภาคโต ปฏฺฐาย โคจรํ ปริเยสนฺตี อนุปุเพฺพน นคราภิมุขี หุตฺวา อุจฺจารปสฺสาวเขฬสิงฺฆาณิกทุโพฺภชนานิ ปริเยสมานา เถรสฺส วสนฏฺฐานํ ปตฺวา มธุรสฺสรํ อโสฺสสิฯ ตสฺสา โส สโทฺท ฉวิอาทีนิ เฉตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ หทยงฺคมนีโย หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถสฺสา โคจรปริเยสเน จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชิ, โอหิตโสตา ธมฺมเมว สุณนฺตี ฐิตาฯ ยกฺขทารกสฺส ปน ทหรตาย ธมฺมสฺสวเน จิตฺตํ นตฺถิฯ โส ชิฆจฺฉาย ปีฬิตตฺตา, ‘‘กสฺมา อมฺมา คตคตฏฺฐาเน ขาณุโก วิย ติฏฺฐสิ? น มยฺหํ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ปริเยสสี’’ติ ปุนปฺปุนํ มาตรํ โจเทติฯ สา ‘‘ธมฺมสฺสวนสฺส เม อนฺตรายํ กโรตี’’ติ ปุตฺตกํ ‘‘มา สทฺทํ กริ, ปิยงฺกรา’’ติ เอวํ โตเสสิฯ ตตฺถ **มา สทฺทํ กรี**ติ สทฺทํ มา กริฯ

ปาเณสุ จาติ คาถาย สา อตฺตโน ธมฺมตาย สมาทิณฺณํ ปญฺจสีลํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **สํยมามเส**ติ สํยมาม สํยตา โหมฯ อิมินา ปาณาติปาตา วิรติ คหิตา, ทุติยปเทน มุสาวาทา วิรติ, ตติยปเทน เสสา ติโสฺส วิรติโยฯ **อปิ มุเจฺจม ปิสาจโยนิยา**ติ อปิ นาม ยกฺขโลเก อุปฺปนฺนานิ ปญฺจ เวรานิ ปหาย, โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา อิมาย ฉาตกทุพฺภิกฺขาย ปิสาจยกฺขโยนิยา มุเจฺจม, ตาตาติ วทติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. ปุนพฺพสุสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. สตฺตเม **เตน โข ปน สมเยนา**ติ กตรสมเยน? สูริยสฺส อตฺถงฺคมนสมเยนฯ ตทา กิร ภควา ปจฺฉาภเตฺต มหาชนสฺส ธมฺมํ เทเสตฺวา มหาชนํ อุโยฺยเชตฺวา นฺหานโกฏฺฐเก นฺหตฺวา คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน ปุรตฺถิมโลกธาตุํ โอโลกยมาโน นิสีทิฯ อเถกจาริกทฺวิจาริกาทโย ปํสุกูลิกปิณฺฑปาติกภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐาเนหิ นิกฺขมิตฺวา อาคมฺม ทสพลํ วนฺทิตฺวา รตฺตสาณิยา ปริกฺขิปมานา วิย นิสีทิํสุฯ อถ เนสํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา สตฺถา นิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมกถํ กเถสิฯ

เอวํ โตเสสีติ สา กิร ธีตรํ อเงฺกนาทาย ปุตฺตํ องฺคุลิยา คเหตฺวา เชตวนปิฏฺฐิยํ ปาการปริเกฺขปสมีเป อุจฺจารปสฺสาวเขฬสิงฺฆาณิกํ ปริเยสมานา อนุปุเพฺพน เชตวนทฺวารโกฏฺฐกํ สมฺปตฺตาฯ ภควโต จ, ‘‘อานนฺท, ปตฺตํ อาหร, จีวรํ อาหร, วิฆาสาทานํ ทานํ เทหี’’ติ กเถนฺตสฺส สโทฺท สมนฺตา ทฺวาทสหตฺถมตฺตเมว คณฺหาติฯ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส สเจปิ จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา ปริสา นิสีทติ, ยถา ปริสํ คจฺฉติ, พหิปริสาย เอกงฺคุลิมตฺตมฺปิ น นิคฺคจฺฉติ, ‘‘มา อการณา มธุรสโทฺท นสฺสี’’ติฯ ตตฺรายํ ยกฺขินี พหิปริสาย ฐิตา สทฺทํ น สุณาติ, ทฺวารโกฏฺฐเก ฐิตาย ปนสฺสา มหติยา พุทฺธวีถิยา อภิมุเข ฐิตา คนฺธกุฏิ ปญฺญายิฯ สา นิวาเต ทีปสิขา วิย พุทฺธคารเวน หตฺถกุกฺกุจฺจาทิรหิตํ นิจฺจลํ ปริสํ ทิสฺวา – ‘‘นูน เมตฺถ กิญฺจิ ภาชนียภณฺฑํ ภวิสฺสติ, ยโต อหํ สปฺปิเตลมธุผาณิตาทีสุ กิญฺจิเทว ปตฺตโต วา หตฺถโต วา ปคฺฆรนฺตํ ภูมิยํ วา ปน ปติตํ ลภิสฺสามี’’ติ อโนฺตวิหารํ ปาวิสิฯ ทฺวารโกฏฺฐเก อวรุทฺธกานํ นิวารณตฺถาย ฐิตา อารกฺขเทวตา ยกฺขินิยา อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา น นิวาเรสิฯ ตสฺสา สห ปริสาย เอกีภาวคมเนน มธุรสฺสโร ฉวิอาทีนิ ฉินฺทิตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฏฺฐาสิฯ ตํ ธมฺมสฺสวนตฺถาย นิจฺจลํ ฐิตํ ปุริมนเยเนว ปุตฺตกา โจทยิํสุฯ สา ‘‘ธมฺมสฺสวนสฺส เม อนฺตรายํ กโรนฺตี’’ติ ปุตฺตเก **ตุณฺหี อุตฺตริเก โหหี**ติ เอวํ โตเสสิฯ

ตตฺถ **ยาวา**ติ ยาว ธมฺมํ สุณามิ, ตาว ตุณฺหี โหหีติ อโตฺถฯ **สพฺพคนฺถปฺปโมจน**นฺติ นิพฺพานํ อาคมฺม สเพฺพ คนฺถา ปมุจฺจนฺติ, ตสฺมา ตํ สพฺพคนฺถปฺปโมจนนฺติ วุจฺจติฯ **อติเวลา**ติ เวลาติกฺกนฺตา ปมาณาติกฺกนฺตาฯ **ปิยายนา**ติ มคฺคนา ปตฺถนาฯ **ตโต ปิยตรน**ฺติ ยา อยํ อสฺส ธมฺมสฺส มคฺคนา ปตฺถนา, อิทํ มยฺหํ ตโต ปิยตรนฺติ อโตฺถฯ ปิยตราติ วา ปาโฐฯ **ปาณินน**ฺติ ยถา ปาณีนํ ทุกฺขา โมเจติฯ เก โมเจตีติ? ปาณิเนติ อาหริตฺวา วตฺตพฺพํฯ **ยํ ธมฺมํ อภิสมฺพุทฺธน**ฺติ, ยํ ธมฺมํ ภควา อภิสมฺพุโทฺธฯ **ตุณฺหีภูตายมุตฺตรา**ติ น เกวลํ อหเมว, อยํ เม ภคินี อุตฺตราปิ ตุณฺหีภูตาติ วทติฯ **สทฺธมฺมสฺส อนญฺญายา**ติ, อมฺม, มยํ ปุเพฺพปิ อิมํ สทฺธมฺมเมว อชานิตฺวา อิทานิ อิทํ ขุปฺปิปาสาทิทุกฺขํ อนุภวนฺตา ทุกฺขํ จราม วิหรามฯ

จกฺขุมาติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ ธมฺมํ เทเสโนฺตเยว ภควา ปริสํ สลฺลกฺขยมาโน ตสฺสา ยกฺขินิยา เจว ยกฺขทารกสฺส จ โสตาปตฺติผลสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา เทสนํ วินิวเฎฺฏตฺวา จตุสจฺจกถํ ทีเปติ, ตํ สุตฺวา ตสฺมิํเยว เทเส ฐิตา ยกฺขินี สทฺธิํ ปุเตฺตน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐิตาฯ ธีตุยาปิ ปนสฺสา อุปนิสฺสโย อตฺถิ, อติทหรตฺตา ปน เทสนํ สมฺปฎิจฺฉิตุํ นาสกฺขิฯ

อิทานิ สา ยกฺขินี ปุตฺตสฺส อนุโมทนํ กโรนฺตี **สาธุ โข ปณฺฑิโต นามา**ติอาทิมาหฯ **อชฺชาหมฺหิ สมุคฺคตา**ติ อหมฺหิ อชฺช วฎฺฎโต อุคฺคตา สมุคฺคตา สาสเน วา อุคฺคตา สมุคฺคตา, ตุวมฺปิ สุขี โหหีติฯ **ทิฎฺฐานี**ติ มยา จ ตยา จ ทิฎฺฐานิฯ **อุตฺตราปิ สุณาตุ เม**ติ, ‘‘อมฺหากํ จตุสจฺจปฎิเวธภาวํ, ธีตา เม อุตฺตราปิ, สุณาตู’’ติ วทติฯ สห สจฺจปฎิเวเธเนว สาปิ สูจิโลโม วิย สพฺพํ เสตกณฺฑุกจฺฉุอาทิภาวํ ปหาย ทิพฺพสมฺปตฺติํ ปฎิลภติ สทฺธิํ ปุเตฺตนฯ ธีตา ปนสฺสา ยถา นาม โลเก มาตาปิตูหิ อิสฺสริเย ลเทฺธ ปุตฺตานมฺปิ ตํ โหติ, เอวํ มาตุ-อานุภาเวเนว สมฺปตฺติํ ลภิฯ ตโต ปฎฺฐาย จ สา สทฺธิํ ปุตฺตเกหิ คนฺธกุฎิสมีปรุเกฺขเยว นิวาสรุกฺขํ ลภิตฺวา สายํ ปาตํ พุทฺธทสฺสนํ ลภมานา ธมฺมํ สุณมานา ทีฆรตฺตํ ตเตฺถว วสิฯ สตฺตมํฯ

๘. สุทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๔๒. อฎฺฐเม **เกนจิเทว กรณีเยนา**ติ วาณิชฺชกมฺมํ อธิเปฺปตํฯ อนาถปิณฺฑิโก จ ราชคหเสฎฺฐิ จ อญฺญมญฺญํ ภคินิปติกา โหนฺติฯ ยทา ราชคเห อุฎฺฐานกภณฺฑกํ มหคฺฆํ โหติ, ตทา ราชคหเสฎฺฐิ ตํ คเหตฺวา ปญฺจสกฎสเตหิ สาวตฺถิํ คนฺตฺวา โยชนมเตฺต ฐิโต อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปติฯ อนาถปิณฺฑิโก ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ตสฺส มหาสกฺการํ กตฺวา เอกยานํ อาโรเปตฺวา สาวตฺถิํ ปวิสติฯ โส สเจ ภณฺฑํ ลหุกํ วิกฺกียติ, วิกฺกิณาติฯ โน เจ, ภคินิฆเร ฐเปตฺวา ปกฺกมติฯ อนาถปิณฺฑิโกปิ ตเถว กโรติฯ สฺวายํ ตทาปิ เตเนว กรณีเยน อคมาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ตํ ทิวสํ ปน ราชคหเสฎฺฐิ โยชนมเตฺต ฐิเตน อนาถปิณฺฑิเกน อาคตภาวชานนตฺถํ เปสิตํ ปณฺณํ น สุณิ, ธมฺมสฺสวนตฺถาย วิหารํ อคมาสิฯ โส ธมฺมกถํ สุตฺวา สฺวาตนาย พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา อตฺตโน ฆเร อุทฺธนขณาปนทารุผาลนาทีนิ กาเรสิฯ อนาถปิณฺฑิโกปิ ‘‘อิทานิ มยฺหํ ปจฺจุคฺคมนํ กริสฺสติ, อิทานิ กริสฺสตี’’ติ ฆรทฺวาเรปิ ปจฺจุคฺคมนํ อลภิตฺวา อโนฺตฆรํ ปวิโฎฺฐ ปฎิสนฺถารมฺปิ น พหุํ อลตฺถฯ ‘‘กิํ, มหาเสฎฺฐิ, กุสลํ ทารกรูปานํ? นสิ มเคฺคกิลโนฺต’’ติ? เอตฺตโกว ปฎิสนฺถาโร อโหสิฯ โส ตสฺส มหาพฺยาปารํ ทิสฺวา, ‘‘กิํ นุ เต, คหปติ, อาวาโห วา ภวิสฺสตี’’ติ? ขนฺธเก (จูฬว. ๓๐๔) อาคตนเยเนว กถํ ปวเตฺตตฺวา ตสฺส มุขโต พุทฺธสทฺทํ สุตฺวา ปญฺจวณฺณํ ปีติํ ปฎิลภิฯ สา ตสฺส สีเสน อุฎฺฐาย ยาว ปาทปิฎฺฐิยา, ปาทปิฎฺฐิยา อุฎฺฐาย ยาว สีสา คจฺฉติ, อุภโต อุฎฺฐาย มเชฺฌ โอสรติ, มเชฺฌ อุฎฺฐาย อุภโต คจฺฉติฯ โส ปีติยา นิรนฺตรํ ผุโฎฺฐ, ‘‘พุโทฺธติ ตฺวํ, คหปติ, วเทสิ? พุโทฺธ ตาหํ, คหปติ, วทามี’’ติ

เอวํ ติกฺขตฺตุํ ปุจฺฉิตฺวา, ‘‘โฆโสปิ โข เอโส ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ยทิทํ พุโทฺธ’’ติ อาหฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อโสฺสสิ โข อนาถปิณฺฑิโก, คหปติ, พุโทฺธ กิร โลเก อุปฺปโนฺน’’ติฯ

เอตทโหสิ อกาโล โข อชฺชาติ โส กิร ตํ เสฎฺฐึ ปุจฺฉิ, ‘‘กุหึ คหปติ สตฺถา วิหรตี’’ติ? อถสฺส โส – ‘‘พุทฺธา นาม ทุราสทา อาสีวิสสทิสา โหนฺติ, สตฺถา สิวถิกาย วสติ, น สกฺกา ตตฺถ ตุมฺหาทิเสหิ อิมาย เวลาย คนฺตุ’’นฺติ อาจิกฺขิฯ อถสฺส เอตทโหสิฯ **พุทฺธคตาย สติยา นิปชฺชี**ติ ตํทิวสํ กิรสฺส ภณฺฑสกเฎสุ วา อุปฎฺฐาเกสุ วา จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชิ, สายมาสมฺปิ น อกาสิ, สตฺตภูมิกํ ปน ปาสาทํ อารุยฺห สุปญฺญตฺตาลงฺกตวรสยเน ‘‘พุโทฺธ พุโทฺธ’’ติ สชฺฌายํ กโรโนฺตว นิปชฺชิตฺวา นิทฺทํ โอกฺกมิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘พุทฺธคตาย สติยา นิปชฺชี’’ติฯ

รตฺติยา สุทํ ติกฺขตฺตุํ อุฎฺฐาสิ ปภาตนฺติ มญฺญมาโนติ ปฐมยาเม ตาว วีติวเตฺต อุฎฺฐาย พุทฺธํ อนุสฺสริ, อถสฺส พลวปฺปสาโท อุทปาทิ, ปีติอาโลโก อโหสิ, สพฺพตมํ วิคจฺฉิ, ทีปสหสฺสุชฺชลํ วิย จนฺทุฎฺฐานํ สูริยุฎฺฐานํ วิย จ ชาตํฯ โส ‘‘ปปาทํ อาปโนฺน วตมฺหิ, สูริโย อุคฺคโต’’ติ อุฎฺฐาย อากาสตเล ฐิตํ จนฺทํ อุโลฺลเกตฺวา ‘‘เอโกว ยาโม คโต, อเญฺญ เทฺว อตฺถี’’ติ ปุน ปวิสิตฺวา นิปชฺชิฯ เอเตนุปาเยน มชฺฌิมยามาวสาเนปิ ปจฺฉิมยามาวสาเนปีติ ติกฺขตฺตุํ อุฎฺฐาสิฯ ปจฺฉิมยามาวสาเน ปน พลวปจฺจูเสเยว อุฎฺฐาย อากาสตลํ อาคนฺตฺวา มหาทฺวาราภิมุโขว อโหสิ, สตฺตภูมิกทฺวารํ สยเมว วิวฎํ อโหสิฯ โส ปาสาทา โอรุยฺห อนฺตรวีถึ ปฎิปชฺชิฯ

วิวรึสูติ ‘‘อยํ มหาเสฎฺฐิ ‘พุทฺธุปฎฺฐานํ คมิสฺสามี’ติ นิกฺขโนฺต, ปฐมทสฺสเนเนว โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาย ติณฺณํ รตนานํ อคฺคุปฎฺฐาโก หุตฺวา อสทิสํ สงฺฆารามํ กตฺวา จาตุทฺทิสสฺส อริยคณสฺส อนาวฎทฺวาโร ภวิสฺสติ, น ยุตฺตมสฺส ทฺวารํ ปิทหิตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา วิวรึสุฯ **อนฺตรธายี**ติ ราชคหํ กิร อากิณฺณมนุสฺสํ อโนฺตนคเร นว โกฎิโย, พหินคเร นวาติ ตํ อุปนิสฺสาย อฎฺฐารส มนุสฺสโกฎิโย วสนฺติฯ อเวลาย มตมนุเสฺส พหิ นีหริตุํ อสโกฺกนฺตา อฎฺฎาลเก ฐตฺวา พหิทฺวาเร ขิปนฺติฯ มหาเสฎฺฐิ นครโต พหินิกฺขนฺตมโตฺตว อลฺลสรีรํ ปาเทน อกฺกมิ, อปรมฺปิ ปิฎฺฐิปาเทน ปหริฯ มกฺขิกา อุปฺปติตฺวา ปริกิรึสุฯ ทุคฺคโนฺธ นาสปุฎํ อภิหนิฯ พุทฺธปฺปสาโท ตนุตฺตํ คโตฯ เตนสฺส อาโลโก อนฺตรธายิ, อนฺธกาโร ปาตุรโหสิฯ **สทฺทมนุสฺสาเวสี**ติ ‘‘เสฎฺฐิสฺส อุสฺสาหํ ชเนสฺสามี’’ติ สุวณฺณกิงฺกิณิกํ ฆเฎฺฎโนฺต วิย มธุรสฺสเรน สทฺทํ อนุสฺสาเวสิฯ

สตํ กญฺญาสหสฺสานีติ ปุริมปทานิปิ อิมินาว สหสฺสปเทน สทฺธึ สมฺพนฺธนียานิฯ ยเถว หิ สตํ กญฺญาสหสฺสานิ, สตํ สหสฺสานิ หตฺถี, สตํ สหสฺสานิ อสฺสา, สตํ สหสฺสานิ รถาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อิติ เอเกกสตสหสฺสเมว ทีปิตํฯ **ปทวีติหารสฺสา**ติ ปทวีติหาโร นาม สมคมเน ทฺวินฺนํ ปทานํ อนฺตเร มุฎฺฐิรตนมตฺตํฯ **กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสิ**นฺติ ตํ เอกํ ปทวีติหารํ โสฬส ภาเค กตฺวา ตโต เอโก โกฎฺฐาโส ปุน โสฬสธา, ตโต เอโก โสฬสธาติ เอวํ โสฬส วาเร โสฬสธา ภินฺนสฺส เอโก โกฎฺฐาโส โสฬสิกลา นาม, ตํ โสฬสิกลํ เอตานิ จตฺตาริ สตสหสฺสานิ น อคฺฆนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สตํ หตฺถิสหสฺสานิ สตํ อสฺสสหสฺสานิ สตํ รถสหสฺสานิ สตํ กญฺญาสหสฺสานิ, ตา จ โข อามุกฺกมณิกุณฺฑลา สกลชมฺพุทีปราชธีตโร วาติ อิมสฺมา เอตฺตกา ลาภา วิหารํ คจฺฉนฺตสฺส ตสฺมึ โสฬสิกลสงฺขาเต ปเทเส ปวตฺตเจตนาว อุตฺตริตราติฯ อิทํ ปน วิหารคมนํ กสฺส วเสน คหิตนฺติ? วิหารํ คนฺตฺวา อนนฺตราเยน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหนฺตสฺสฯ ‘‘คนฺธมาลาทีหิ ปูชํ กริสฺสามิ , เจติยํ วนฺทิสฺสามิ, ธมฺมํ โสสฺสามิ, ทีปปูชํ กริสฺสามิ,

สงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ทานํ ทสฺสามิ, สิกฺขาปเทสุ วา สรเณสุ วา ปติฏฺฐหิสฺสามี’’ติ คจฺฉโตปิ วเสน วฏฺฏติเยวฯ

อนฺธกาโร อนฺตรธายีติ โส กิร จินฺเตสิ – ‘‘อหํ เอกโกติ สญฺญํ กโรมิ, อนุยุตฺตาปิ เม อตฺถิ, กสฺมา ภายามี’’ติ สูโร อโหสิฯ อถสฺส พลวา พุทฺธปฺปสาโท อุทปาทิฯ ตสฺมา อนฺธกาโร อนฺตรธายีติฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ อปิจ ปุรโต ปุรโต คจฺฉนฺโต ภึสนเก สุสานมเคฺค อฏฺฐิกสงฺขลิกสมํสโลหิตนฺติอาทีนิ อเนกวิธานิ กุณปานิ อทฺทส ฯ โสณสิงฺคาลาทีนํ สทฺทํ อโสฺสสิฯ ตํ สพฺพํ ปริสฺสยํ ปุนปฺปุนํ พุทฺธคตํ ปสาทํ วเฑฺฒตฺวา มทฺทนฺโต อคมาสิเยวฯ

เอหิ สุทตฺตาติ โส กิร เสฏฺฐิ คจฺฉมาโนว จินฺตสิ – ‘‘อิมสฺมึ โลเก พหู ปูรณกสฺสปาทโย ติตฺถิยา ‘มยํ พุทฺธา มยํ พุทฺธา’ติ วทนฺติ, กถํ นุ โข อหํ สตฺถุ พุทฺธภาวํ ชาเนยฺย’’นฺติ? อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มยฺหํ คุณวเสน อุปฺปนฺนํ นามํ มหาชโน ชานาติ, กุลทตฺติยํ ปน เม นามํ อญฺญตฺร มยา น โกจิ ชานาติฯ สเจ พุโทฺธ ภวิสฺสติ, กุลทตฺติกนาเมน มํ อาลปิสฺสตี’’ติฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตํ ญตฺวา เอวมาหฯ

ปรินิพฺพุโตติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ **อาสตฺติโย**ติ ตณฺหาโยฯ **สนฺตึ**นฺติ กิเลสวูปสมํฯ **ปปฺปุยฺยา**ติ ปตฺวาฯ อิทญฺจ ปน วตฺวา สตฺถา ตสฺส อนุปุพฺพิกถํ กเถตฺวา มตฺถเก จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสสิฯ เสฏฺฐิ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ปุนทิวสโต ปฏฺฐาย มหาทานํ ทาตุํ อารภิฯ พิมฺพิสาราทโย เสฏฺฐิสฺส สาสนํ เปเสนฺติ – ‘‘ตฺวํ อาคนฺตุโก, ยํ นปฺปโหติ, ตํ อิโต อาหราเปหี’’ติฯ โส ‘‘อลํ ตุเมฺห พหุกิจฺจา’’ติ สเพฺพ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปญฺจหิ สกฏสเตหิ อานีตวิภเวน สตฺตาหํ มหาทานํ อทาสิฯ ทานปริโยสาเน จ ภควนฺตํ สาวตฺถิยํ วสฺสาวาสํ ปฏิชานาเปตฺวา ราชคหสฺส จ สาวตฺถิยา จ อนฺตเร โยชเน โยชเน สตสหสฺสํ ทตฺวา ปญฺจจตฺตาลีส วิหาเร กาเรนฺโต สาวตฺถึ คนฺตฺวา เชตวนมหาวิหารํ กาเรตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาเทสีติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ปฐมสุกฺกาสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. นวเม **รถิกาย รถิก**นฺติ เอกํ รถิกํ คเหตฺวา ตโต อปรํ คจฺฉนฺโต รถิกาย รถิกํ อุปสงฺกมนฺโต นาม โหติฯ สิงฺฆาฏเกปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ **รถิกา**ติ รจฺฉาฯ **สิงฺฆาฏก**นฺติ จตุกฺกํฯ **กึ เม กตา**ติ กึ อิเม กตา? กึ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **มธุปีตาว เสยเร**ติ คนฺธมธุปานํ ปีตา วิย สยนฺติฯ คนฺธมธุปานํ ปีโต กิร สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกติ, อสญฺญี หุตฺวา สยเตวฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

ตญฺจ ปน อปฺปฏิวานียนฺติ ตญฺจ ปน ธมฺมํ อปฺปฏิวานียํ เทเสติฯ พาหิรกญฺหิ สุมธุรมฺปิ โภชนํ ปุนปฺปุนํ ภุญฺชนฺตสฺส น รุจฺจติ, ‘‘อปเนถ, กึ อิมินา’’ติ? ปฏิวาเนตพฺพํ อปเนตพฺพํ โหติ, น เอวมยํ ธโมฺมฯ อิมํ หิ ธมฺมํ ปณฺฑิตา วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ สุณนฺตา ติตฺตึ น คจฺฉนฺติฯ เตนาห ‘‘อปฺปฏิวานีย’’นฺติฯ **อเสจนกโมชว**นฺติ อนาสิตฺตกํ โอชวนฺตํฯ ยถา หิ พาหิรานิ อสมฺภินฺนปายาสาทีนิปิ สปฺปิมธุสกฺขราหิ อาสิตฺตานิ โยชิตาเนว มธุรานิ โอชวนฺตานิ โหนฺติ, น เอวมยํ ธโมฺมฯ อยํ หิ อตฺตโน ธมฺมตาย มธุโร เจว โอชวา จ, น อเญฺญน อุปสิโตฺตฯ เตนาห ‘‘อเสจนกโมชว’’นฺติฯ **ปิวนฺติ มเญฺญ สปฺปญฺญา**ติ ปณฺฑิตปุริสา ปิวนฺติ วิยฯ **วลาหกเมว ปนฺถคู**ติ วลาหกนฺตรโต นิกฺขนฺตอุทกํ ฆมฺมาภิตตฺตา ปถิกา วิยฯ นวมํฯ

๑๐-๑๑. ทุติยสุกฺกาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔๔. ทสเม **ปุญฺญํ วต ปสวิ พหุนฺ**ติ พหุํ วต ปุญฺญํ ปสวตีติฯ ทสมํฯ

๒๔๕. เอกาทสมํ อุตฺตานเมวฯ เอกาทสมํฯ

๑๒. อาฬวกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. ทฺวาทสเม **อาฬวิยนฺ**ติ อาฬวีติ ตํ รฏฺฐมฺปิ นครมฺปิฯ ตญฺจ ภวนํ นครสฺส อวิทูเร คาวุตมตฺเต ฐิตํฯ ภควา ตตฺถ วิหรนฺโต ตํ นครํ อุปนิสฺสาย อาฬวิยํ วิหรตีติ วุตฺโตฯ **อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน**ติ เอตฺถ ปน อยมนุปุพฺพิกถา – อาฬวโก กิร ราชา วิวิธนาฏกูปโภคํ ฉฑฺฑตฺวา โจรปฏิพาหนตฺถํ ปฏิราชนิเสธนตฺถํ พฺยายามกรณตฺถญฺจ สตฺตเม สตฺตเม ทิวเส มิควํ คจฺฉนฺโต เอกทิวสํ พลกาเยน สทฺธิํ กติกํ อกาสิ – ‘‘ยสฺส ปเสฺสน มิโค ปลายติ, ตเสฺสว โส ภาโร’’ติฯ อถ ตเสฺสว ปเสฺสน มิโค ปลายิ, ชวสมฺปนฺโน ราชา ธนุํ คเหตฺวา ปตฺติโกว ติโยชนํ ตํ มิคํ อนุพนฺธิฯ เอณิมิคา จ ติโยชนเวคา เอว โหนฺติฯ อถ ปริกฺขีณชวํ ตํ อุทกํ วิย ปวิสิตฺวา ฐิตํ วธิตฺวา ทฺวิธา เฉตฺวา อนตฺถิโกปิ มํเสน ‘‘นาสกฺขิ มิคํ คเหตุ’’นฺติ อปวาทโมจนตฺถํ กาเชนาทาย อาคจฺฉนฺโต นครสฺสาวิทูเร พหลปตฺตปลาสํ มหานิโคฺรธํ ทิสฺวา ปริสฺสมวิโนทนตฺถํ ตสฺส มูลมุปคโตฯ ตสฺมิญฺจ นิโคฺรเธ อาฬวโก ยโกฺข มหาราชสนฺติกา ภวนํ ลภิตฺวา มชฺฌนฺหิกสมเย ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายาย ผุโฏฺฐกาสํ ปวิเฏฺฐ ปาณิโน ขาทนฺโต ปฏิวสติฯ โส ตํ ทิสฺวา ขาทิตุํ อุปคโตฯ ราชา เตน สทฺธิํ กติกํ อกาสิ – ‘‘มุญฺจ มํ, อหํ เต ทิวเส ทิวเส มนุสฺสญฺจ ถาลิปากญฺจ เปเสสฺสามี’’ติฯ ยโกฺข – ‘‘ตฺวํ ราชูปโภเคน ปมโตฺต น สริสฺสสิ, อหํ ปน ภวนํ อนุปคตญฺจ อนนุญฺญาตญฺจ ขาทิตุํ น ลภามิ, สฺวาหํ ภวนฺตมฺปิ ชีเยยฺย’’นฺติ น มุญฺจิฯ ราชา ‘‘ยํ ทิวสํ น เปเสมิ, ตํ ทิวสํ มํ คเหตฺวา ขาทา’’ติ อตฺตานํ อนุชานิตฺวา เตน มุโตฺต นคราภิมุโข อคมาสิฯ

พลกาโย มเคฺค ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา ฐิโต ราชานํ ทิสฺวา, ‘‘กิํ, มหาราช, อยสมตฺตภยา เอวํ กิลนฺโตสี’’ติ? วทนฺโต ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปฏิคฺคเหสิฯ ราชา ตํ ปวตฺติํ อนาโรเจตฺวา นครํ คนฺตฺวา กตปาตราโส นครคุตฺติกํ อามเนฺตตฺวา เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ นครคุตฺติโก – ‘‘กิํ, เทว , กาลปริเจฺฉโท กโต’’ติ อาห? น กโต ภเณติฯ ทุฏฺฐุ กตํ, เทว, อมนุสฺสา หิ ปริจฺฉินฺนมตฺตเมว ลภนฺติ, อปริจฺฉิเนฺน ปน ชนปทสฺสาพาโธ ภวิสฺสติ, โหตุ เทว, กิญฺจาปิ เอวมกาสิ, อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ รชฺชสุขมนุโภหิ, อหเมตฺถ กาตพฺพํ กริสฺสามีติฯ โส กาลเสฺสว วุฏฺฐาย พนฺธนาคารทฺวาเร ฐตฺวา เย เย วชฺฌา โหนฺติ, เต เต สนฺธาย ‘‘โย ชีวิตตฺถิโก, โส นิกฺขมตู’’ติ ภณติฯ โย ปฐมํ นิกฺขมติ, ตํ เคหํ เนตฺวา นฺหาเปตฺวา โภเชตฺวา จ ‘‘อิมํ ถาลิปากํ ยกฺขสฺส เทหี’’ติ เปเสติฯ ตํ รุกฺขมูลํ ปวิฏฺฐมตฺตํเยว ยโกฺข เภรวํ อตฺตภาวํ นิมฺมินิตฺวา มูลกนฺทํ วิย ขาทิฯ ยกฺขานุภาเวน กิร มนุสฺสานํ เกสาทีนิ อุปาทาย สกลสรีรํ นวนีตปิณฺฑํ วิย โหติ, ยกฺขสฺส ภตฺตํ คาหาเปตุํ คตปุริสา ตํ ทิสฺวา ภีตา ยถามิตฺตํ อาโรเจสุํฯ ตโต ปภุติ ‘‘ราชา โจเร คเหตฺวา ยกฺขสฺส เทตี’’ติ มนุสฺสา โจรกมฺมโต ปฏิวิรตาฯ ตโต อปเรน สมเยน นวโจรานํ อภาเวน ปุราณโจรานญฺจ ปริกฺขเยน พนฺธนาคารานิ สุญฺญานิ อเหสุํฯ

อถ นครคุตฺติโก รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา อตฺตโน ธนํ นครรจฺฉาสุ ฉฑฺฑาเปสิ ‘‘อเปฺปว นาม โกจิ โลเภน คเณฺหยฺยา’’ติฯ ตํ ปาเทนปิ โกจิ นจฺฉุปิฯ โส โจเร อลภโนฺต อมจฺจานํ อาโรเจสิฯ อมจฺจา ‘‘กุลปฏิปาฏิยา เอกเมกํ ชิณฺณกํ เปเสม, โส ปกติยาปิ มจฺจุปเถ วตฺตตี’’ติ อาหํสุฯ ราชา ‘‘อมฺหากํ ปิตรํ อมฺหากํ ปิตามหํ เปเสตีติ มนุสฺสา โขภํ กริสฺสนฺติ, มา โว เอตํ รุจฺจี’’ติ วาเรสิฯ ‘‘เตน หิ, เทว, ทารกํ เปเสม อุตฺตานเสยฺยกํ, ตถาวิธสฺส หิ ‘มาตา เม’ติ ‘ปิตา เม’ติ สิเนโห นตฺถี’’ติ อาหํสุฯ ราชา อนุชานิฯ เต ตถา อกํสุฯ นคเร ทารกมาตโร จ

ทารเก คเหตฺวา คพฺภินิโย จ ปลายิตฺวา ปรชนปเท ทารเก สํวเฑฺฒตฺวา อาเนนฺติฯ เอวํ ทฺวาทส วสฺสานิ คตานิฯ

ตโต เอกทิวสํ สกลนครํ วิจินิตฺวา เอกมฺปิ ทารกํ อลภิตฺวา อมจฺจา รโญฺญ อาโรเจสุํ – ‘‘นตฺถิ, เทว, นคเร ทารโก ฐเปตฺวา อเนฺตปุเร ตว ปุตฺตํ อาฬวกกุมาร’’นฺติฯ ราชา ‘‘ยถา มม ปุโตฺต ปิโย, เอวํ สพฺพโลกสฺส, อตฺตนา ปน ปิยตรํ นตฺถิ, คจฺฉถ ตมฺปิ ทตฺวา มม ชีวิตํ รกฺขถา’’ติฯ เตน จ สมเยน อาฬวกสฺส มาตา ปุตฺตํ นฺหาเปตฺวา มเณฺฑตฺวา ทุกูลจุมฺพฏเก กตฺวา องฺเก สยาเปตฺวา นิสิเนฺนา โหติฯ ราชปุริสา รโญฺญ อาณาย ตตฺถ คนฺตฺวา วิปฺปลปนฺติยา ตสฺสา โสฬสนฺนญฺจ เทวิสหสฺสานํ สทฺธิํ ธาติยา ตํ อาทาย ปกฺกมิํสุ, ‘‘เสฺว ยกฺขภโกฺข ภวิสฺสตี’’ติฯ ตํทิวสญฺจ ภควา ปจฺจูสสมยํ ปจฺจุฏฺฐาย เชตวนวิหาเร คนฺธกุฏิยํ มหากรุณาสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โอโลเกโนฺต อทฺทส อาฬวกสฺส กุมารสฺส อนาคามิผลุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสยํ ยกฺขสฺส จ โสตาปตฺติผลุปฺปตฺติยา, เทสนาปริโยสาเน จ จตุราสีติปาณสหสฺสานํ ธมฺมจกฺขุปฏิลาภสฺสาติฯ โส วิภาตาย รตฺติยา ปุริมภตฺตกิจฺจํ กตฺวา สุนิฏฺฐิตปจฺฉาภตฺตกิโจฺจ กาฬปกฺขูโปสถทิวเส วตฺตมาเน โอคฺคเต สูริเย เอโก อทุติโย ปตฺตจีวรมาทาย ปาทมเคฺคเนว สาวตฺถิโต ติํส โยชนานิ คนฺตฺวา ตสฺส ยกฺขสฺส ภวนํ ปาวิสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน’’ติฯ

กิํ ปน ภควา ยสฺมิํ นิโคฺรเธ อาฬวกสฺส ภวนํ, ตสฺส มูเล วิหาสิ, อุทาหุ ภวเนเยวาติ? ภวเนเยวฯ ยเถว หิ ยกฺขา อตฺตโน ภวนํ ปสฺสนฺติ, ตถา ภควาปิฯ โส ตตฺถ คนฺตฺวา ภวนทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ ตทา อาฬวโก หิมวเนฺต ยกฺขสมาคมํ คโต โหติฯ ตโต อาฬวกสฺส ทฺวารปาโล คทฺรโภ นาม ยโกฺข ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา, ‘‘กิํ, ภเนฺต, ภควา วิกาเล อาคโต’’ติ อาหฯ อาม, คทฺรภ, อาคโตมฺหิ, สเจ เต อครุ, วิหเรยฺยาเมกรตฺตํ อาฬวกสฺส ภวเนติ ฯ น เม, ภเนฺต, ครุ, อปิจ โข โส ยโกฺข กกฺขโฬ ผรุโส, มาตาปิตูนมฺปิ อภิวาทนาทีนิ น กโรติ, มา รุจฺจิ ภควโต อิธ วาโสติฯ ชานามิ, คทฺรภ, ตสฺส สภาวํ, น โกจิ มมนฺตราโย ภวิสฺสติฯ สเจ เต อครุ, วิหเรยฺยาเมกรตฺตนฺติฯ

ทุติยมฺปิ คทฺรโภ ยโกฺข ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘อคฺคิตตฺตกปาลสทิโส, ภเนฺต, อาฬวโก, มาตาปิตโรติ วา สมณพฺราหฺมณาติ วา ธโมฺมติ วา น ชานาติ, อิธาคตานํ ปน จิตฺตเกฺขปมฺปิ กโรติ, หทยมฺปิ ผาเลติ, ปาเทปิ คเหตฺวา ปรสมุทฺทํ วา ปรจกฺกวาฬํ วา ขิปตี’’ติฯ ทุติยมฺปิ ภควา อาห – ‘‘ชานามิ, คทฺรภ, สเจปิ เต อครุ, วิหเรยฺยาเมกรตฺต’’นฺติฯ น เม, ภเนฺต, ครุ, อปิจ โข โส ยโกฺข อตฺตโน อนาโรเจตฺวา อนุชานนฺตํ มํ ชีวิตาปิ โวโรเปยฺย, อาโรเจมิ, ภเนฺต, ตสฺสาติฯ ยถาสุขํ , คทฺรภ, อาโรเจหีติฯ ‘‘เตน หิ, ภเนฺต, ตฺวเมว ชานาหี’’ติ ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา หิมวนฺตาภิมุโข ปกฺกามิฯ ภวนทฺวารมฺปิ สยเมว ภควโต วิวรมทาสิฯ ภควา อโนฺตภวนํ ปวิสิตฺวา ยตฺถ อภิลกฺขิเตสุ มงฺคลทิวสาทีสุ นิสีทิตฺวา อาฬวโก สิริํ อนุโภติ, ตสฺมิํเยว ทิพฺพรตนมเย ปลฺลเงฺก นิสีทิตฺวา สุวณฺณาภํ มุญฺจิฯ ตํ ทิสฺวา ยกฺขสฺส อิตฺถิโย อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา สมฺปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุฯ ภควา ‘‘ปุเพฺพ ตุเมฺห ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา ปูชเนยฺยํ ปูเชตฺวา อิมํ สมฺปตฺติํ ปตฺตา, อิทานิปิ ตเถว กโรถ, มา อญฺญมญฺญํ อิสฺสามจฺฉริยาภิภูตา วิหรถา’’ติอาทินา นเยน ตาสํ ปกิณฺณกธมฺมกถํ กเถสิฯ ตา ภควโต มธุรนิโคฺฆสํ สุตฺวา สาธุการสหสฺสานิ ทตฺวา ภควนฺตํ สมฺปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุเยวฯ คทฺรโภปิ หิมวนฺตํ คนฺตฺวา อาฬวกสฺสาโรเจสิ – ‘‘ยเคฺฆ , มาริส, ชาเนยฺยาสิ วิมาเน เต ภควา นิสิโนฺน’’ติฯ โส คทฺรภสฺส สญฺญํ อกาสิ ‘‘ตุณฺหี โหหิ, คนฺตฺวา กตฺตพฺพํ กริสฺสามี’’ติฯ ปุริสมาเนน กิร ลชฺชิโต อโหสิ, ตสฺมา ‘‘มา โกจิ ปริสมเชฺฌ สุเณยฺยา’’ติ เอวมกาสิฯ

ตทา สาตาคิรเหมวตา ภควนฺตํ เชตวเนเยว วนฺทิตฺวา ‘‘ยกฺขสมาคมํ คมิสฺสามา’’ติ สปริวารา นานายาเนหิ อากาเสน คจฺฉนฺติฯ อากาเส จ ยกฺขานํ สพฺพตฺถ มโคฺค นตฺถิ, อากาสฏฺฐานิ วิมานานิ ปริหริตฺวา มคฺคฏฺฐาเนเนว มโคฺค โหติฯ อาฬวกสฺส ปน วิมานํ ภูมฏฺฐํ สุคุตฺตํ ปาการปริกฺขิตฺตํ สุสํวิหิตทฺวารอฏฺฏาลกโคปุรํ อุปริ กํสชาลสญฺฉนฺนํ มญฺชูสสทิสํ ติโยชนํ อุเพฺพเธน, ตสฺส อุปริ มโคฺค โหติฯ เต ตํ ปเทสมาคมฺม คนฺตุํ นาสกฺขิํสุฯ พุทฺธานํ หิ นิสิโนฺนกาสสฺส อุปริภาเคน ยาว ภวคฺคา โกจิ คนฺตุํ น สโกฺกติฯ เต ‘‘กิมิท’’นฺติ? อาวเชฺชตฺวา ภควนฺตํ ทิสฺวา อากาเส ขิตฺตเลฑฺฑุ วิย โอรุยฺห วนฺทิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา, ‘‘ยกฺขสมาคมํ คจฺฉาม ภควา’’ติ ตีณิ วตฺถูนิ ปสํสนฺตา ยกฺขสมาคมํ อคมํสุฯ อาฬวโก เต ทิสฺวา, ‘‘อิธ นิสีทถา’’ติ ปฏิกฺกมฺม โอกาสมทาสิฯ เต อาฬวกสฺส นิเวทยิํสุ – ‘‘ลาภา เต, อาฬวก, ยสฺส เต ภวเน ภควา วิหรติ, คจฺฉาวุโส, ภควนฺตํ ปยิรุปาสสฺสู’’ติฯ เอวํ ภควา ภวเนเยว วิหาสิ, น ยสฺมิํ นิโคฺรเธ อาฬวกสฺส ภวนํ, ตสฺส มูเลติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เอกํ สมยํ ภควา อาฬวิยํ วิหรติ อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน’’ติฯ

อถ โข อาฬวโก…เป…. เอตทโวจ – ‘‘นิกฺขม, สมณา’’ติ กสฺมา ปนายํ เอตทโวจ? โรเสตุกามตายฯ ตเตฺรวํ อาทิโต ปภุติ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ – อยํ หิ ยสฺมา อสฺสทฺธสฺส สทฺธากถา ทุกฺกถา โหติ ทุสฺสีลาทีนํ สีลาทิกถา วิย, ตสฺมา เตสํ ยกฺขานํ สนฺติกา ภควโต ปสํสํ สุตฺวาเยว อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตโลณสกฺขรา วิย อพฺภนฺตเร โกเปน ตฏตฏายมานหทโย หุตฺวา ‘‘โก โส ภควา นาม, โย มม ภวนํ ปวิโฏฺฐ’’ติ อาหฯ เต อหํสุ – ‘‘น ตฺวํ, อาวุโส, ชานาสิ ภควนฺตํ อมฺหากํ สตฺถารํ, โย ตุสิตภวเน ฐิโต ปญฺจมหาวิโลกิตํ วิโลเกตฺวา’’ติอาทินา นเยน ยาว ธมฺมจกฺกปวตฺตนา กเถนฺตา ปฏิสนฺธิอาทีสุ ทฺวตฺติํส ปุพฺพนิมิตฺตานิ วตฺวา, ‘‘อิมานิปิ ตฺวํ, อาวุโส, อจฺฉริยานิ นาทฺทสา’’ติ? โจเทสุํฯ โส ทิสฺวาปิ โกธวเสน ‘‘นาทฺทส’’นฺติ อาหฯ อาวุโส อาฬวก, ปเสฺสยฺยาสิ วา ตฺวํ, น วา, โก ตยา อโตฺถ ปสฺสตา วา อปสฺสตา วา? กิํ ตฺวํ กริสฺสสิ อมฺหากํ สตฺถุโน, โย ตฺวํ ตํ อุปนิธาย จลกฺกกุธ-มหาอุสภสมีเป ตทหุชาตวจฺฉโก วิย, ติธา ปภินฺนมตฺตวารณสมีเป ภิงฺกโปตโก วิย, ภาสุรวิลมฺพิตเกสรโสภิตกฺขนฺธสฺส มิครโญฺญ สมีเป ชรสิงฺคาโล วิย, ทิยฑฺฒโยชนสตปวฑฺฒกายสุปณฺณราชสมีเป ฉินฺนปกฺขกากโปตโก วิย ขายสิ, คจฺฉ ยํ เต กรณียํ, ตํ กโรหีติฯ เอวํ วุเตฺต ทุโฏฺฐ อาฬวโก อุฏฺฐหิตฺวา มโนสิลาตเล วามปาเทน ฐตฺวา – ‘‘ปสฺสถ ทานิ ตุมฺหากํ วา สตฺถา มหานุภาโว, อหํ วา’’ติ ทกฺขิณปาเทน สฏฺฐิโยชนมตฺตํ เกลาสปพฺพตกูฏํ อกฺกมิฯ ตํ อโยกูฏปหโฏ วิย นิทฺธนฺตอโยปิโณฺฑ ปปฏิกาโย มุญฺจิ, โส ตตฺร ฐตฺวา, ‘‘อหํ อาฬวโก’’ติ อุโคฺฆเสสิฯ สกลชมฺพุทีปํ สโทฺท ผริฯ

จตฺตาโร กิร สทฺทา สกลชมฺพุทีเป สูยิํสุ – ยญฺจ ปุณฺณโก ยกฺขเสนาปติ ธนญฺชยโกรพฺยราชานํ ชูตํ ชินิตฺวา อโปฺผเฏตฺวา ‘‘อหํ ชินิ’’นฺติ อุโคฺฆเสสิ; ยญฺจ สโกฺก เทวานมิโนฺทกสฺสปภควโต สาสเน โอสกฺกเนฺต วิสฺสกมฺมเทวปุตฺตํ สุนขํ กริตฺวา – ‘‘อหํ ปาปภิกฺขู จ ปาปภิกฺขุนิโย จ อุปาสเก จ อุปาสิกาโย จ สเพฺพว จ อธมฺมวาทิโน ขาทามี’’ติ อุโคฺฆสาเปสิ; ยญฺจ กุสชาตเก ปภาวติเหตุ สตฺตหิ ราชูหิ นคเร อุปรุเทฺธ ปภาวติํ อตฺตนา สห หตฺถิกฺขเนฺธ อาโรเปตฺวา นครา นิกฺขมฺม – ‘‘อหํ สีหสฺสรมหากุสราชา’’ติ มหาปุริโส อุโคฺฆเสสิ; ยญฺจ เกลาสมุทฺธนิ ฐตฺวา อาฬวโกติฯ ตทา หิ สกลชมฺพุทีเป ทฺวาเร ฐตฺวา อุโคฺฆสิตสทิสํ อโหสิฯ ติโยชนสหสฺสวิตฺถโต จ หิมวาปิ สงฺกมฺปิ ยกฺขสฺสานุภาเวนฯ

โส **วาตมณฺฑลํ** สมุฏฺฐาเปสิ – ‘‘เอเตเนว สมณํ ปลาเปสฺสามี’’ติ ฯ เต ปุรตฺถิมาทิเภทา วาตา สมุฏฺฐหิตฺวา อฑฺฒโยชนโยชนทฺวิโยชนติโยชนปฺปมาณานิ ปพฺพตกูฏานิ ปทาเลตฺวา วนคจฺฉรุกฺขาทีนิ อุมฺมูลํ กตฺวา, อาฬวินครํ ปกฺขนฺตา ชิณฺณหตฺถิสาลาทีนิ จุเณฺณนฺตา ฉ

ทนิฏฺฐกา อากาเส วิธเมนฺตาฯ ภควา ‘‘มา กสฺสจิ อุปโรโธ โหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ เต วาตา ทสพลํ ปตฺวา จีวรกณฺณมตฺตมฺปิ จาเลตุํ นาสกฺขิํสุฯ ตโต **มหาวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ ‘‘อุทเกน อโชฺฌตฺถริตฺวา สมณํ มาเรสฺสามี’’ติฯ ตสฺสานุภาเวน อุปรูปริ สตปฏลสหสฺสปฏลาทิเภทา วลาหกา อุฏฺฐหิตฺวา ปวสฺสิํสุฯ วุฏฺฐิธาราเวเคน ปถวี ฉิทฺทา อโหสิฯ วนรุกฺขาทีนํ อุปริ มโหโฆ อาคนฺตฺวา ทสพลสฺส จีวเร อุสฺสาวพินฺทุมตฺตมฺปิ เตเมตุํ นาสกฺขิฯ ตโต **ปาสาณวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ มหนฺตานิ มหนฺตานิ ปพฺพตกูฏานิ ธูมายนฺตานิ ปชฺชลนฺตานิ อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลํ ปตฺวา ทิพฺพมาลาคุฬานิ สมฺปชฺชิํสุฯ ตโต **ปหรณวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ เอกโตธาราอุภโตธาราอสิสตฺติขุรปฺปาทโย ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลํ ปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ อเหสุํฯ ตโต **องฺคารวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ กิํสุก วณฺณา องฺคารา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ หุตฺวา วิกีรยิํสุฯ ตโต **กุกฺกุลวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ อจฺจุณฺหา กุกฺกุลา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล จนฺทนจุณฺณํ หุตฺวา นิปติํสุฯ ตโต **วาลิกวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ อติสุขุมวาลิกา ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ หุตฺวา นิปติํสุฯ ตโต **กลลวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ ตํ กลลวสฺสํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพคนฺธํ หุตฺวา นิปติฯ ตโต **อนฺธการํ** สมุฏฺฐาเปสิ ‘‘ภิํเสตฺวา สมณํ ปลาเปสฺสามี’’ติฯ ตํ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ อนฺธการสทิสํ หุตฺวา ทสพลํ ปตฺวา สูริยปฺปภาวิหตมิว อนฺธการํ อนฺตรธายิฯ

เอวํ ยโกฺข อิมาหิ นวหิ วาตวสฺสปาสาณปหรณงฺคารกุกฺกุลวาลิกกลลนฺธการวุฏฺฐีหิ ภควนฺตํ ปลาเปตุํ อสโกฺกโนฺต นานาวิธปหรณหตฺถาย อเนกปฺปการรูปภูตคณสมากุลาย จตุรงฺคินิยา เสนาย สยเมว ภควนฺตํ อภิคโตฯ เต ภูตคณา อเนกปฺปกาเร วิกาเร กตฺวา ‘‘คณฺหถ หนถา’’ติ ภควโต อุปริ อาคจฺฉนฺตา วิย โหนฺติฯ อปิจ โข นิทฺธนฺตโลหปิณฺฑํ วิย มกฺขิกา, ภควนฺตํ อลฺลียิตุํ อสมตฺถาว อเหสุํฯ เอวํ สเนฺตปิ ยถา โพธิมเณฺฑ มาโร อาคตเวลายเมว นิวโตฺต, ตถา อนิวเตฺตตฺวา อุปฑฺฒรตฺติมตฺตํ พฺยากุลมกํสุฯ เอวํ อุปฑฺฒรตฺติมตฺตํ อเนกปฺปการวิภิํสนกทสฺสเนนปิ ภควนฺตํ จาเลตุํ อสโกฺกโนฺต อาฬวโก จิเนฺตสิ – ‘‘ยํนูนาหํ เกนจิ อเชยฺยํ ทุสฺสาวุธํ มุเญฺจยฺย’’นฺติฯ

จตฺตาริ กิร อาวุธานิ โลเก เสฏฺฐานิ – สกฺกสฺส วชิราวุธํ, เวสฺสวณสฺส คทาวุธํ, ยมสฺส นยนาวุธํ, อาฬวกสฺส ทุสฺสาวุธนฺติฯ ยทิ หิ สโกฺก ทุโฏฺฐ วชิราวุธํ สิเนรุมตฺถเก ปหเรยฺย, อฏฺฐสฏฺฐิสหสฺสาธิกโยชนสตสหสฺสํ วินิวิชฺฌิตฺวา เหฏฺฐโต คเจฺฉยฺยฯ เวสฺสวเณน กุชฺฌนกาเล วิสฺสชฺชิตํ คทาวุธํ พหูนํ ยกฺขสหสฺสานํ สีสํ ปาเตตฺวา ปุน หตฺถปาสํ อาคนฺตฺวา ติฏฺฐติฯ ยเมน ทุเฏฺฐน นยนาวุเธน โอโลกิตมเตฺต อเนกานิ กุมฺภณฺฑสหสฺสานิ ตตฺตกปาเล ติลา วิย ผรนฺตานิ วินสฺสนฺติฯ อาฬวโก ทุโฏฺฐ สเจ อากาเส ทุสฺสาวุธํ มุเญฺจยฺย, ทฺวาทส วสฺสานิ เทโว น วเสฺสยฺยฯ สเจ ปถวิยํ มุเญฺจยฺยฯ สพฺพรุกฺขติณาทีนิ สุสฺสิตฺวา ทฺวาทสวสฺสนฺตเร น ปุน วิรุเหยฺยุํฯ สเจ สมุเทฺท มุเญฺจยฺย, ตตฺตกปาเล อุทกพินฺทุ วิย สพฺพมุทกํ สุเสฺสยฺยฯ สเจ สิเนรุสทิเสปิ ปพฺพเต มุเญฺจยฺย, ขณฺฑาขณฺฑํ หุตฺวา วิกิเรยฺยฯ โส เอวํ มหานุภาวํ ทุสฺสาวุธํ อุตฺตริสาฏกํ มุญฺจิตฺวา อคฺคเหสิฯ เยภุเยฺยน ทสสหสฺสีโลกธาตุเทวตา เวเคน สนฺนิปติํสุ ‘‘อชฺช ภควา อาฬวกํ ทเมสฺสติ, ตตฺถ ธมฺมํ โสสฺสามา’’ติ ยุทฺธทสฺสนกามาปิ เทวตา สนฺนิปติํสุฯ เอวํ สกลมฺปิ อากาสํ เทวตาหิ ปริปุณฺณมโหสิฯ

อถ อาฬวโก ภควโต สมีเป อุปรูปริ วิจริตฺวา วตฺถาวุธํ มุญฺจิฯ ตํ อสนิวิจกฺกํ วิย อากาเส เภรวสทฺทํ กโรนฺตํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ ภควนฺตํ ปตฺวา ยกฺขมานมทฺทนตฺถํ ปาทปุญฺฉนโจฬํ หุตฺวา ปาทมูเล นิปติฯ อาฬวโก ตํ ทิสฺวา ฉินฺนวิสาโณ วิย อุสโภ อุทฺธตทาโฐ วิย สโปฺป นิ

เตฺตโช นิมฺมโท นิปติตมานทฺธโช หุตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘ทุสฺสาวุธมฺปิ เม สมณํ นาภิโภสิฯ กึ นุ โข การณ’’นฺติ? ‘‘อิทํ การณํ, เมตฺตาวิหารยุตฺโต สมโณ, หนฺท นํ โรเสตฺวา เมตฺตาย วิโยเชมี’’ติ อิมินา สมฺพเนฺธเนตํ วุตฺตํ – อถ โข อาฬวโก ยกฺโข เยน ภควา…เป…. นิกฺขม สมณาติฯ ตตฺถายมธิปฺปาโย – กสฺมา มยา อนนุญฺญาโต มม ภวนํ ปวิสิตฺวา ฆรสามิโก วิย อิตฺถาคารสฺส มเชฺฌ นิสีโนฺนสิ? อนนฺุยุตฺตเมตํ สมณสฺส ยทิทํ อทินฺนปริโภโค อิตฺถิสํสโคฺค จ? ตสฺมา ยทิ ตฺวํ สมณธเมฺม ฐิโต, นิกฺขม สมณาติฯ เอเก ปน – ‘‘เอตานิ อญฺญานิ จ ผรุสวจนานิ วตฺวา เอวายํ เอตทโวจา’’ติ ภณนฺติฯ

อถ ภควา – ‘‘ยสฺมา ถโทฺธ ปฏิถทฺธภาเวน วิเนตุํ น สกฺกา, โส หิ ปฏิถทฺธภาเว กยิรมาเน, เสยฺยถาปิ จณฺฑสฺส กุกฺกุรสฺส นาสาย ปิตฺตํ ภินฺทเยฺย, โส ภิโยฺยโสมตฺตาย จณฺฑตโร อสฺส, เอวํ ถทฺธตโร โหติ, มุทุนา ปน โส สกฺกา วิเนตุ’’นฺติ ญตฺวา, **สาธาวุโส**ติ ปิยวจเนน ตสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ **สาธาวุโสติ ภควา นิกฺขมี**ติฯ

ตโต อาฬวโก – ‘‘สุพฺพโจ วตายํ สมโณ เอกวจเนเนว นิกฺขโนฺต, เอวํ นาม นิกฺขเมตุํ สุขํ สมณํ อการเณเนวาหํ สกลรตฺติํ ยุเทฺธน อพฺภุยฺยาสิ’’นฺติ มุทุจิโตฺต หุตฺวา ปุน จินฺตสิ – ‘‘อิทานิปิ น สกฺกา ชานิตุํ, กึ นุ โข สุพฺพจตาย นิกฺขโนฺต อุทาหุ โกธโน ฯ หนฺทาหํ วีมํสามี’’ติฯ ตโต **ปวิส, สมณา**ติ อาหฯ อถ สุพฺพโจติ มุทุภูตจิตฺตววตฺถานกรณตฺถํ ปุน ปิยวจนํ วทโนฺต **สาธาวุโส**ติ ภควา ปาวิสิฯ อาฬวโก ปุนปฺปุนํ ตเมว สุพฺพจภาวํ วีมํสโนฺต ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ **นิกฺขม ปวิสา**ติ อาหฯ ภควาปิ ตถา อกาสิฯ ยทิ น กเรยฺย, ปกติยาปิ ถทฺธยกฺขสฺส จิตฺตํ ถทฺธตรํ หุตฺวา ธมฺมกถาย ภาชนํ น ภเวยฺยฯ ตสฺมา ยถา นาม มาตา โรทนฺตํ ปุตฺตกํ ยํ โส อิจฺฉติ, ตํ ทตฺวา วา กตฺวา วา สญฺญาเปสิ ตถา ภควา กิเลสโรทเนน โรทนฺตํ ยกฺขํ สญฺญาเปตุํ ยํ โส ภณติ, ตํ อกาสิฯ ยถา จ ธาตี ถญฺญํ อปิวนฺตํ ทารกํ กิญฺจิ ทตฺวา อุปลาเฬตฺวา ปาเยติ, ตถา ภควา ยกฺขํ โลกุตฺตรธมฺมขีรํ ปาเยตุํ ตสฺส ปตฺถิตวจนกรเณน อุปลาเฬโนฺต เอวมกาสิฯ ยถา จ ปุริโส ลาพุมฺหิ จตุมธุรํ ปูเรตุกาโม ตสฺสพฺภนฺตรํ โสเธติ, เอวํ ภควา ยกฺขสฺส จิเตฺต โลกุตฺตรจตุมธุรํ ปูเรตุกาโม ตสฺสพฺภนฺตเร โกธมลํ โสเธตุํ ยาว ตติยํ นิกฺขมนปวิสนํ อกาสิฯ

อถ อาฬวโก ‘‘สุพฺพโจ อยํ สมโณ ‘นิกฺขมา’ติ วุโตฺต นิกฺขมติ, ‘ปวิสา’ติ วุโตฺต ปวิสติฯ ยํนูนาหํ อิมํ สมณํ เอวเมว สกลรตฺติํ กิลเมตฺวา ปาเท คเหตฺวา ปารคงฺคาย ขิเปยฺย’’นฺติ? ปาปกํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา จตุตฺถวารํ อาห **นิกฺขม, สมณา**ติฯ ตํ ญตฺวา ภควา **น ขฺวาหํ ต**นฺติ อาหฯ เอวํ วา วุเตฺต ตทุตฺตริกรณียํ ปริเยสมาโน ปญฺหํ ปุจฺฉิตพฺพํ มญฺญิสฺสติฯ ตํ ธมฺมกถายมุขํ ภวิสฺสตีติ ญตฺวา, **น ขฺวาหํ ต**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **น**-อิติ ปฏิเกฺขเปฯ **โข**ติ อวธารเณฯ **อห**นฺติ อตฺตนิทสฺสนํฯ **ต**นฺติ เหตุวจนํฯ เตเนเวตฺถ ‘‘ยสฺมา ตฺวํ เอวํ จินฺเตสิ, ตสฺมา อหํ, อาวุโส, เนว นิกฺขมิสฺสามิ, ยํ เต กรณียํ, ตํ กโรหี’’ติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตโต อาฬวโก ยสฺมา ปุเพฺพปิ อากาเสน คมนเวลาย – ‘‘กึ นุ โข เอตํ สุวณฺณวิมานํ, อุทาหุ รชตมณิวิมานานํ อญฺญตรํ, หนฺท นํ ปสฺสามา’’ติ เอวํ อตฺตโน วิมานํ อาคเต อิทฺธิมเนฺต ตาปสปริพฺพาชเก ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชตุํ อสโกฺกเนฺต จิตฺตเกฺขปาทีหิ วิเหเฐติ, ตสฺมา ภควนฺตมฺปิ ตถา วิเหเฐสฺสามีติ มญฺญมาโน **ปญฺหํ ต**นฺติอาทิมาหฯ

กุโต ปนสฺส ปญฺหาติ ? ตสฺส กิร มาตาปิตโร กสฺสปํ ภควนฺตํ ปยิรุปาสิตฺวา อฏฺฐ ปเญฺห สห วิสฺสชฺชเนน อุคฺคเหสุํฯ เต ทหรกาเล อาฬวกํ ปริยาปุณาเปสุํ; โส กาลจฺจเยน วิสฺสชฺชนํ สมฺมุสฺสิฯ ตโต ‘‘อิเม ปญฺหาปิ มา วินสฺสนฺตู’’ติ สุวณฺณปเฏฺฐ ชาติหิงฺคุลเกน เลขาเปตฺวา วิ

มาเน นิกฺขิปิฯ เอวเมเต ปุฏฺฐปญฺหา พุทฺธวิสยาว โหนฺติฯ ภควา ตํ สุตฺวา ยสฺมา พุทฺธานํ ปริจฺจตฺตลาภนฺตราโย วา ชีวิตนฺตราโย วา สพฺพญฺญุตญฺญาณพฺยามปฺปภาทิปฏิฆาโต วา น สกฺกา เกนจิ กาตุํ, ตสฺมา นํ โลเก อสาธารณํ พุทฺธานุภาวํ ทเสฺสโนฺต **น ขฺวาหํ ตํ, อาวุโส, ปสฺสามิ สเทวเก โลเก**ติอาทิมาหฯ

เอวํ ภควา ตสฺส พาธนจิตฺตํ ปฏิเสเธตฺวา ปญฺหาปุจฺฉเน อุสฺสาหํ ชเนโนฺต อาห **อปิจ ตฺวํ, อาวุโส, ปุจฺฉ, ยทากงฺขสี**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ปุจฺฉ, ยทิ อากางฺขสิ, น เม ปญฺหาวิสฺสชฺชเน ภาโร อตฺถิฯ อถ วา ปุจฺฉ, ยํ อากงฺขสิฯ สพฺพํ เต วิสฺสเชฺชสฺสามีติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิ อสาธารณํ ปเจฺจกพุทฺธอคฺคสาวกมหาสาวเกหิฯ เอวํ ภควโต สพฺพญฺญุปวารณาย ปวาริตาย **อถ โข อาฬวโก ยโกฺข ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสิ**ฯ

ตตฺถ **กึ สูธ วิตฺตํ**นฺติ, กึ สุ อิธ วิตฺตํฯ **วิตฺต**นฺติ ธนํฯ ตํ หิ ปีติสงฺขาตํ วิตฺตึ กโรติ, ตสฺมา ‘‘วิตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ **สุจิณฺณ**นฺติ สุกตํฯ **สุข**นฺติ กายิกเจตสิกํ สาตํฯ **อาวหาตี**ติ อาวหติ อาเนติ เทติ อเปฺปติฯ **หเว**-อิติ ทฬฺหเตฺถ นิปาโตฯ **สาทุตร**นฺติ อติสเยน สาทุฯ ‘‘สาธุตร’’นฺติปิ ปาโฐฯ **รสาน**นฺติ รสสญฺญิตานํ ธมฺมานํฯ **กถ**นฺติ เกน ปกาเรนฯ กถํชีวิโน ชีวิตํ **กถํชีวึชีวิต**ํฯ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปน สานุนาสิกํ วุจฺจติฯ กถํชีวึ ชีวตนฺติ วา ปาโฐ, ตสฺส ‘‘ชีวนฺตานํ กถํชีวิ’’นฺติ อโตฺถฯ เอวํ อิมาย คาถาย ‘‘กึ สุ อิธ โลเก ปุริสสฺส วิตฺตํ เสฏฺฐํ? กึ สุ สุจิณฺณํ สุขมาวหาติ? กึ รสานํ สาทุตรํ? กถํชีวึ ชีวิตํ เสฏฺฐมาหู’’ติ? อิเม จตฺตาโร ปเญฺห ปุจฺฉิฯ

อถสฺส ภควา กสฺสปทสพเลน วิสฺสชฺชิตนเยเนว วิสฺสเชฺชโนฺต อิมํ คาถมาห **สทฺธีธ วิตฺต**นฺติฯ ตตฺถ ยถา หิรญฺญสุวณฺณาทิ วิตฺตํ อุปโภคสุขํ อาวหติ, ขุปฺปิปาสาทิทุกฺขํ ปฏิพาหติ, ทาลิทฺทิยํ วูปสเมติ, มุตฺตาทิรตนปฏิลาภเหตุ โหติ, โลกสนฺตติญฺจ อาวหติ, เอวํ โลกิยโลกุตฺตรา สทฺธาปิ ยถาสมฺภวํ โลกิยโลกุตฺตรํ วิปากํ สุขมาวหติ, สทฺธาธุเรน ปฏิปนฺนานํ ชาติชราทิทุกฺขํ ปฏิพาหติ, คุณทาลิทฺทิยํ วูปสเมติ, สติสโมฺพชฺฌงฺคาทิรตนปฏิลาภเหตุ โหติฯ

‘‘สโทฺธ สีเลน สมฺปโนฺน, ยโส โภคสมปฺปิโต;
ยํ ยํ ปเทสํ ภชติ, ตตฺถ ตเตฺถว ปูชิโต’’ติฯ (ธ. ป. ๓๐๓) –

วจนโต โลกสนฺตติญฺจ อาวหตีติ กตฺวา ‘‘วิตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน เตสํ สทฺธาวิตฺตํ อนุคามิกํ อนญฺญสาธารณํ สพฺพสมฺปตฺติเหตุ, โลกิยสฺส หิรญฺญสุวณฺณาทิวิตฺตสฺสาปิ นิทานํฯ สโทฺธเยว หิ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา วิตฺตํ อธิคจฺฉติ, อสฺสทฺธสฺส ปน วิตฺตํ ยาวเทว อนตฺถาย โหติ, ตสฺมา เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํฯ **ปุริสสฺสา**ติ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทเทสนาฯ ตสฺมา น เกวลํ ปุริสสฺส, อิตฺถิอาทีนมฺปิ สทฺธาวิตฺตเมว เสฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ธโมฺมติ ทสกุสลธโมฺม, ทานสีลภาวนาธโมฺม วาฯ **สุจิโณฺณ**ติ สุกโต สุจริโตฯ **สุขมาวหตี**ติ โสณเสฏฺฐิปุตฺตรฏฺฐปาลาทีนํ วิย มนุสฺสสุขํ, สกฺกาทีนํ วิย ทิพฺพสุขํ, ปริโยสาเน มหาปทุมาทีนํ วิย นิพฺพานสุขญฺจ อาวหติฯ

สจฺจนฺติ อยํ สจฺจสโทฺท อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ เสยฺยถิทํ – ‘‘สจฺจํ ภเณ น กุเชฺฌยฺยา’’ ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๒๔) วาจาสเจฺจฯ ‘‘สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา จา’’ติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๑.๔๓๓) วิรติสเจฺจฯ ‘‘กสฺมา นุ สจฺจานิ วทนฺติ นานา, ปวาทิยาเส กุสลา วทานา’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๑) ทิฏฺฐิสเจฺจฯ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, พฺราหฺมณสจฺจานี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๘๕) พฺราหฺมณสเจฺจฯ ‘‘เอกํ หิ สจฺจํ น ทุติยมตฺถี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๐; มหานิ. ๑๑๙)

ปรมตฺถสเจฺจฯ ‘‘จตุนฺนํ สจฺจานํ กติ กุสลา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๒๑๖) อริยสเจฺจฯ อิธ ปน ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานํ วิรติสจฺจญฺจ อพฺภนฺตรํ กตฺวา วาจาสจฺจํ อธิเปฺปตํ, ยสฺสานุภาเวน อุทกาทีนิ วเส วเตฺตนฺติ, ชาติชรามรณปารํ ตรนฺติฯ ยถาห –

‘‘สเจฺจน วาเจนฺทกมฺหิ ธาวติ,
วิสมฺปิ สเจฺจน หนนฺติ ปณฺฑิตา;
สเจฺจน เทโว ถนยํ ปวสฺสติ,
สเจ ฐิตา นิพฺพุตึ ปตฺถยนฺติฯ

‘‘เย เกจิเม อตฺถิ รสา ปถพฺยา,
สจฺจํ เตสํ สาทุตรํ รสานํ;
สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา จ,
ตรนฺติ ชาติมรณสฺส ปาร’’นฺติฯ (ชา. ๒.๒๑.๔๓๓);

สาทุตรนฺติ มธุรตรํ ปณีตตรํฯ **รสาน**นฺติ เย อิเม ‘‘มูลรโส ขนฺธรโส’’ติอาทินา (ธ. ส. ๖๒๘-๖๓๐) นเยน สายนียธมฺมา, เยจิเม ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, สพฺพํ ผลรสํ (มหาว. ๓๐๐), อรสรูโป ภวํ โคตโม, เย เต, พฺราหฺมณ, รูปรสา สทฺทรสา (ปารา. ๓; อ. นิ. ๘.๑๑), อนาปตฺติ รสรเส (ปาจิ. ๖๐๕-๖๑๑), อยํ ธมฺมวินโย เอกรโส วิมุตฺติรโส (จูฬว. ๓๘๕; อ. นิ. ๘.๑๙), ภาคี วา ภควา อตฺถรสสฺส ธมฺมรสสฺสา’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๔๙) นเยน รูปาจารรสฺปวชฺชา อวเสสา พฺยญฺชนาทโย ‘‘ธมฺมรสา’’ติ วุจฺจนฺติ ฯ เตสํ รสานํ สจฺจํ หเว สาทุตรํ สจฺจเมว สาทุตรํฯ สาธุตรํ วา, เสฏฺฐตรํ, อุตฺตมตรํฯ มูลรสาทโย หิ สรีรมุปพฺรูเหนฺติ, สํกิเลสิกญฺจ สุขมาวหนฺติฯ สจฺจรเส วิรติสจฺจวาจาสจฺจรสา สมถวิปสฺสนาทีหิ จิตฺตํ อุปพฺรูเหติ, อสํกิเลสิกญฺจ สุขมาวหติฯ วิมุตฺติรโส ปรมตฺถสจฺจรสปริภาวิตตฺตา สาทุ, อตฺถรสธมฺมรสา จ ตทธิคมูปายภูตํ อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ นิสฺสาย ปวตฺติโตติฯ

ปญฺญาชีวิํชีวิตนฺติ เอตฺถ ปน ยฺวายํ อเนฺธกจกฺขุทฺวิจกฺขุเกสุ ทฺวิจกฺขุปุคฺคโล คหฏฺโฐ วา กมฺมนฺตานุฏฺฐาน-สรณคมนทาน-สํวิภาค-สีลสมาทานุโปสถกมฺมาทิ คหฏฺฐปฏิปทํ, ปพฺพชิโต วา อวิปฺปฏิสารกรสีลสงฺขาตํ ตทุตฺตริจิตฺตวิสุทฺธิอาทิเภทมฺปิ ปพฺพชิตปฏิปทํ ปญฺญาย อาราเธตฺวา ชีวติ, ตสฺส ปญฺญาย ชีวิโน ชีวิตํ, ตํ วา ปญฺญาชีวิตํ เสฏฺฐมาหูติ เอวมเตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอวํ ภควตา วิสฺสชฺชิเต จตฺตาโรปิ ปเญฺห สุตฺวา อตฺตมโน ยโกฺข อวเสเสปิ จตฺตาโร ปเญฺห ปุจฺฉโนฺต **กถํสุ ตรติ โอฆ**นฺติ คาถมาหฯ อถสฺส ภควา ปุริมนเยเนว วิสฺสเชฺชโนฺต **สทฺธาย ตรตี**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ โย จตุพฺพิธโมฆํ ตรติ, โส สํสารณฺณวมฺปิ ตรติ, วฏฺฏทุกฺขมฺปิ อเจฺจติ, กิเลสมลาปิ ปริสุชฺฌติ, เอวํ สเนฺตปิ ปน ยสฺมา อสฺสโทฺธ โอฆตรณํ อสทฺทหโนฺต น ปกฺขนฺทติ, ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสเคฺคน ปมโตฺต ตเตฺถว วิสตฺตตฺตา สํสารณฺณวํ น ตรติ, กุสีโต ทุกฺขํ วิหรติ โวกิโณฺณ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ, อปฺปโญฺญ สุทฺธิมคฺคํ อชานโนฺต น ปริสุชฺฌติ, ตสฺมา ตปฺปฏิปกฺขํ ทเสฺสเนฺตน ภควตา อยํ คาถา วุตฺตาฯ

เอวํ วุตฺตาย เจตาย ยสฺมา โสตาปตฺติยงฺคปทฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยํ, ตสฺมา **สทฺธาย ตรติ โอฆ**นฺติ อิมินา ปเทน ทิโฏฺฐฆตรณํ โสตาปตฺติมคฺคํ โสตาปนฺนญฺจ ปกาเสติฯ ยสฺมา ปน โสตาปโนฺน กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย สาตจฺจกิริยสงฺขเตน อปฺปมาเทน สมนฺนาคโต ทุติยมคฺคํ อาราเธตฺวา ฐเปตฺวา สกิเทวิมํ โลกํ อาคมนมคฺคํ อวเสสํ โสตาปตฺติมเคฺคน อติณฺณํ ภ

โวฆวตฺถุํ สํสารณฺณวํ ตรติ, ตสฺมา **อปฺปมาเทน อณฺณว**นฺติ อิมินา ปเทน ภโวฆตรณํ สกทาคามิมคฺคํ สกทาคามิญฺจ ปกาเสติฯ ยสฺมา จ สกทาคามี วีริเยน ตติยมคฺคํ อาราเธตฺวา สกทาคามิมเคฺคน อนตีตํ กาโมฆวตฺถุํ กาโมฆสญฺญิตญฺจ กามทุกฺขมเจฺจติ, ตสฺมา **วีริเยน ทุกฺขมเจฺจตี**ติ อิมินา ปเทน กาโมฆตรณํ อนาคามิมคฺคํ อนาคามิญฺจ ปกาเสติฯ ยสฺมา ปน อนาคามี วิคตกามสญฺญาย ปริสุทฺธาย ปญฺญาย เอกนฺตปริสุทฺธํ จตุตฺถมคฺคปญฺญํ อาราเธตฺวา อนาคามิมเคฺคน อปฺปหีนํ อวิชฺชาสงฺขาตํ ปรมมลํ ปชหติ, ตสฺมา **ปญฺญาย ปริสุชฺฌตี**ติ, อิมินา ปเทน อวิโชฺชฆตรณํ อรหตฺตมคฺคญฺจ อรหตฺตญฺจ ปกาเสติฯ อิมาย จ อรหตฺตนิกูเฏน กถิตาย คาถาย ปริโยสาเน ยโกฺข โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ

อิทานิ ตเมว ''ปญฺญาย ปริสุชฺฌตี''ติ เอตฺถ วุตฺตํ ปญฺญาปทํ คเหตฺวา อตฺตโน ปฏิภาเนน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต **กถํสุ ลภเต ปญฺญ**นฺติ อิมํ ฉปฺปทํ คาถมาหฯ ตตฺถ **กถํสู**ติ สพฺพเตฺถว อตฺถยุตฺติปุจฺฉา โหนฺติฯ อยํ หิ ปญฺญาทิอตฺถํ ญตฺวา ตสฺส ยุตฺติํ ปุจฺฉติ – ''กถํ, กาย ยุตฺติยา, เกน การเณน ปญฺญํ ลภตี''ติ? เอส นโย ธนาทีสุฯ

อถสฺส ภควา จตูหิ การเณหิ ปญฺญาลาภํ ทเสฺสโนฺต **สทฺทหาโน**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – เยน ปุพฺพภาเค กายสุจริตาทิเภเทน อปรภาเค จ สตฺตติํสโพธิปกฺขิยเภเทน ธเมฺมน อรหโนฺต พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกา นิพฺพานํ ปตฺตา, ตํ สทฺทหาโน อรหตํ ธมฺมํ นิพฺพานปตฺติยา โลกิยโลกุตฺตรปญฺญํ ลภติ, ตญฺจ โข น สทฺธามตฺตเกเนวฯ ยสฺมา ปน สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ , อุปสงฺกมโนฺต ปยิรุปาสติ, ปยิรุปาสโนฺต โสตํ โอทหติ, โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, ตสฺมา อุปสงฺกมนโต ปภุติ ยาว ธมฺมสฺสวเนน สุสฺสูสํ ลภติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ – ตํ ธมฺมํ สทฺทหิตฺวาปิ อาจริยุปชฺฌาเย กาเลน อุปสงฺกมิตฺวา วตฺตกรเณน ปยิรุปาสิตฺวา ยทา ปยิรุปาสนาย อาราธิตจิตฺตา กิญฺจิ วตฺตุกามา โหนฺติฯ อถ อธิคตาย โสตุกามตาย โสตํ โอทหิตฺวา สุณโนฺต ลภตีติฯ เอวํ สุสฺสูสมฺปิ จ สติอวิปฺปวาเสน อปฺปมโตฺต สุภาสิตทุพฺภาสิตญฺญุตาย วิจกฺขโณ เอว ลภติ, น อิตโรฯ เตนาห ''อปฺปมโตฺต วิจกฺขโณ''ติฯ

เอวํ ยสฺมา สทฺธาย ปญฺญลาภสํวตฺตนิกํ ปฏิปทํ ปฏิปชฺชติ, สุสฺสูสาย สกฺกจฺจํ ปญฺญาธิคมูปายํ สุณาติ, อปฺปมาเทน คหิตํ น ปมุสฺสติฯ วิจกฺขณตาย อนูนาธิกํ อวิปรีตญฺจ คเหตฺวา วิตฺถาริกํ กโรติฯ สุสฺสูสาย วา โอหิตโสโต ปญฺญาปฏิลาภเหตุํ ธมฺมํ สุณาติ, อปฺปมาเทน สุตธมฺมํ ธาเรติ, วิจกฺขณตาย ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถมุปปริกฺขติ, อถานุปุเพฺพน ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ตสฺมาสฺส ภควา ''กถํสุ ลภเต ปญฺญ''นฺติ ปุโฏฺฐ อิมานิ จตฺตาริ การณานิ ทเสฺสโนฺต อิมํ คาถมาหฯ

อิทานิ ตโต ปเร ตโย ปเญฺห วิสฺสเชฺชโนฺต **ปติรูปการี**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ เทสกาลาทีนิ อหาเปตฺวา โลกิยสฺส โลกุตฺตรสฺส วา ธนสฺส ปติรูปํ อธิคมูปายํ กโรตีติ **ปติรูปการีฯ ธุรวา**ติ เจตสิกวีริยวเสน อนิกฺขิตฺตธุโรฯ **อุฏฺฐาตา**ติ, ''โย จ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิโยฺย น มญฺญตี''ติอาทินา (เถรคา. ๒๓๒) นเยน กายิกวีริยวเสน อุฏฺฐานสมฺปโนฺน อสิถิลปรกฺกโมฯ **วินฺทเต ธน**นฺติ เอกมูสิกาย นจิรเสฺสว จตุสตสหสฺสสงฺขํ จูฬเนฺตวาสี วิย โลกิยธนญฺจ, มหลฺลกมหาติสฺสเตฺถโร วิย โลกุตฺตรธนญฺจ ลภติฯ โส ''ตีหิเยว อิริยาปเถหิ วิหริสฺสามี''ติ วตฺตํ กตฺวา ถินมิทฺธาคมนเวลาย ปลาลจุมฺพฏกํ เตเมตฺวา สีเส กตฺวา คลปฺปมาณํ อุทกํ ปวิสิตฺวา ถินมิทฺธํ ปฏิพาหโนฺต ทสหิ วเสฺสหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ **สเจฺจนา**ติ วจีสเจฺจนาปิ ''สจฺจวาที ภูตวาที''ติ, ปรมตฺถสเจฺจนาปิ ''พุโทฺธ ปเจฺจกพุโทฺธ อริยสาวโก''ติ เอวํ กิตฺติํ ปโปฺปติฯ **ททนฺ**ติ ยํกิญฺจิ อิจฺฉิตปตฺถิตํ ททโนฺต มิตฺตานิ คนฺถติ, สมฺปาเทติ กโรตีติ อโตฺถฯ

ทุทฺทํ วา ททํ ตํ คนฺถติฯ ทานมุเขน วา จตฺตาริปิ สงฺคหวตฺถูนิ คหิตานีติ เวทิตพฺพานิ, เตหิ มิตฺตานิ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารเณน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเกน นเยน จตฺตาโร ปเญฺห วิสฺสชฺเชตฺวา อิทานิ ‘‘กถํ เปจฺจ น โสจตี’’ติ อิมํ ปญฺจมํ ปญฺหํ คหฏฺฐวเสน วิสฺสชฺเชนฺโต **ยเสฺสเต**ติอาทีมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺส ‘‘สทฺทหาโน อรหต’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตาย สพฺพกลฺยาณธมฺมุปฺปาทิกาย สทฺธาย สมนฺนาคตตฺตา **สทฺธสฺส, ฆรเมสิโน**ติ ฆราวาสํ ปญฺจ วา กามคุเณ เอสนฺตสฺส คเวสนฺตสฺส กามโภคิโน คหฏฺฐสฺส ‘‘สเจฺจน กิตฺติํ ปโปฺปตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการํ **สจฺจํ**ฯ ‘‘สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ’’นฺติ เอตฺถ สุสฺสูสปญฺญานาเมน วุโตฺตว **ทโม**ฯ ‘‘ธุรวา อุฏฺฐาตา’’ติ เอตฺถ ธุรนาเมน อุฏฺฐานนาเมน จ วุตฺตา **ธิติ**ฯ ‘‘ททํ มิตฺตานิ คนฺถตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปกาโร **จาโค** จาติ เอเต จตฺุโร ธมฺมา สนฺติฯ **ส เว เปจฺจ น โสจตี**ติ อิธโลกา ปรโลกํ คนฺตฺวา ส เว น โสจตีติฯ

เอวํ ภควา ปญฺจมมฺปิ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา ตํ ยกฺขํ โจเทนฺโต **อิงฺฆ อเญฺญปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิงฺฆา**ติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ **อเญฺญปี**ติ อเญฺญปิ ธเมฺม ปุถู สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉสฺสุฯ อเญฺญปิ วา ปูรณาทโย สพฺพญฺญุปฏิเญฺญ ปุถู สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉสฺสุฯ ยทิ อเมฺหหิ ‘‘สเจฺจน กิตฺติํ ปโปฺปตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการา สจฺจา ภิโยฺย กิตฺติปฺปตฺติการณํ วา, ‘‘สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ’’นฺติ เอตฺถ สุสฺสูสาติ ปญฺญาปเทเสน วุตฺตา ทมฺมา ภิโยฺย โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาปฏิลาภการณํ วา, ‘‘ททํ มิตฺตานิ คนฺถตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการา จาคา ภิโยฺย มิตฺตคนฺถนการณํ วา, ‘‘ธุรวา อุฏฺฐาตา’’ติ เอตฺถ ตํ ตํ อตฺถวสํ ปฏิจฺจ ธุรนาเมน อุฏฺฐานนาเมน จ วุตฺตาย มหาภารสหนเตฺถน อุโสฺสฬฺหิภาวปฺปตฺตาย วีริยสงฺขาตาย ขนฺตฺยา ภิโยฺย โลกิยโลกุตฺตรธนวินฺทนการณํ วา, ‘‘สจฺจํ ทโมฺม ธิติ จาโค’’ติ เอวํ วุเตฺตหิ อิเมเหว จตูหิ ธเมฺมหิ ภิโยฺย อสฺมา โลกา ปรํ โลกํ เปจฺจ อโสจนการณํ วา อิธ วิชฺชตีติ อยเมตฺถ สทฺธิํ สเงฺขปโยชนาย อตฺถวณฺณนาฯ วิตฺถารโต ปน เอกเมกํ ปทํ อตฺถุทฺธารปทุทฺธารปทวณฺณนานเยหิ วิภชิตฺวา เวทิตพฺพาฯ

เอวํ วุเตฺต ยโกฺข เยน สํสเยน อเญฺญ ปุเจฺฉยฺย, ตสฺส ปหีนตฺตา **กถํ นุ ทานิ ปุเจฺฉยฺยํ, ปุถู สมณพฺราหฺมเณ**ติ วตฺวา เยปิสฺส อปุจฺฉนการณํ น ชานนฺติ, เตปิ ชานาเปนฺโต **โยหํ อชฺชปชานามิ, โย อโตฺถ สมฺปรายิโก**ติ อาหฯ ตตฺถ **อชฺชา**ติ อชฺชาทิํ กตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปชานามี**ติ ยถาวุเตฺตน ปกาเรน ชานามิฯ **โย อโตฺถ**ติ เอตฺตาวตา ‘‘สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ’’นฺติอาทินา นเยน วุตฺตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ ทเสฺสติฯ **สมฺปรายิโก**ติ อิมินา ‘‘ยเสฺสเต จตฺุโร ธมฺมา’’ติ วุตฺตํ เปจฺจ โสกาภาวการณํ สมฺปรายิกํฯ **อโตฺถ**ติ จ การณเสฺสตํ อธิวจนํฯ อยํ หิ อตฺถสโทฺท ‘‘สาตฺถํ สพฺยญฺชน’’นฺติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑; ที. นิ. ๑.๒๕๕) ปาฐเตฺถ วตฺตติฯ ‘‘อโตฺถ เม, คหปติ, หิรญฺญสุวเณฺณนา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๕๐; ม. นิ. ๓.๒๕๘) วิจกฺขเณฯ ‘‘โหติ สีลวตํ อโตฺถ’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๑๑) วุฑฺฒิมฺหิฯ ‘‘พหุชโน ภชเต อตฺถเหตู’’ติอาทีสุ ธเนฯ ‘‘อุภินฺนมตฺถํ จรตี’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๗.๖๖; สํ. นิ. ๑.๒๕๐; เถรคา. ๔๔๓) หิเต ฯ ‘‘อเตฺถ ชาเต จ ปณฺฑิต’’นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๙๒) การเณฯ อิธ ปน การเณฯ ตสฺมา ยํ ปญฺญาทิลาภาทีนํ การณํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ, ยญฺจ เปจฺจ โสกาภาวสฺส การณํ สมฺปรายิกํ, ตํ โยหํ อชฺช ภควตา วุตฺตนเยน สามํเยว ปชานามิ, โส กถํ นุ ทานิ ปุเจฺฉยฺยํ ปุถู สมณพฺราหฺมเณติ เอวเมตฺถ สเงฺขปโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ยกฺโข ‘‘ปชานามิ โย อโตฺถ สมฺปรายิโก’’ติ วตฺวา ตสฺส ญาณสฺส ภควํมูลกตฺตํ ทเสฺสโนฺต **อตฺถาย วต เม พุโทฺธ**ติ อาหฯ ตตฺถ **อตฺถายา**ติ หิตาย วุฑฺฒิยา จฯ **ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผล**นฺติ ‘‘ยเสฺสเต จตฺโร ธมฺมา’’ติ เอตฺถ วุตฺตจาเคน ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลํ, ตํ อคฺคทกฺขิเณยฺยํ พุทฺธํ ปชานามีติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ‘‘สงฺฆํ สนฺธาย เอวมาหา’’ติ ภณนฺติฯ

เอวํ อิมาย คาถาย อตฺตโน หิตาธิคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สหิตปฏิปตฺติํ ทีเปโนฺต **โส อหํ วิจริสฺสามี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คามา คาม**นฺติ เทวคามา เทวคามํฯ **ปุรา ปุร**นฺติ เทวนครโต เทวนครํฯ **นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต**นฺติ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต ภควา, สฺวากฺขาโต วต ภควโต ธโมฺม’’ติอาทินา นเยน พุทฺธสุโพธิตญฺจ ธมฺมสุธมฺมตญฺจ จ-สเทฺทน ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน วต ภควโต สาวกสโงฺฆ’’ติอาทินา สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ อภิตฺถวิตฺวา นมสฺสมาโน ธมฺมโฆสโก หุตฺวา วิจริสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวมิมาย คาถาย ปริโยสานญฺจ รตฺติวิภาวนญฺจ สาธุการสทฺทุฏฺฐานญฺจ อาฬวกกุมารสฺส ยกฺขภวนํ อานยนญฺจ เอกกฺขเณเยว อโหสิฯ ราชปุริสา สาธุการสทฺทํ สุตฺวา – ‘‘เอวรูโป สาธุการสโทฺท ฐเปตฺวา พุเทฺธ น อเญฺญสํ อพฺภุคฺคจฺฉติ, อาคโต นุ โข ภควา’’ติ อาวเชฺชนฺตา ภควโต สรีรปฺปภํ ทิสฺวา ปุเพฺพ วิย พหิ อฏฺฐตฺวา นิพฺพิสงฺกา อโนฺตเยว ปวิสิตฺวา อทฺทสํสุ ภควนฺตํ ยกฺขสฺส ภวเน นิสินฺนํ, ยกฺขญฺจ อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา ฐิตํฯ ทิสฺวาน ยกฺขํ อาหํสุ – ‘‘อยํ เต, มหายกฺข, ราชกุมาโร พลิกมฺมาย อานีโต, หนฺท นํ ขาท วา ภุญฺช วา, ยถาปจฺจยํ วา กโรหี’’ติฯ โส โสตาปนฺนตฺตา ลชฺชิโต วิเสเสน จ ภควโต ปุรโต เอวํ วุจฺจมาโน อถ ตํ กุมารํ อุโภหิ หเตฺถหิ ปฏิคฺคเหตฺวา ภควโต อุปนาเมสิ ‘‘อยํ, ภเนฺต, กุมาโร มยฺหํ เปสิโต, อิมาหํ ภควโต ทมฺมิ, หิตานุกมฺปกา พุทฺธา, ปฏิคฺคณฺหาตุ, ภเนฺต, ภควา อิมํ ทารกํ อิมสฺส หิตตฺถาย สุขตฺถายา’’ติ อิมญฺจ คาถมาห –

‘‘อิมํ กุมารํ สตปุญฺญลกฺขณํ,
สพฺพงฺคุเปตํ ปริปุณฺณพฺยญฺชนํ;
อุทคฺคจิโตฺต สุมโน ททามิ เต,
ปฏิคฺคห โลกหิตาย จกฺขุมา’’ติฯ

ปฏิคฺคเหสิ ภควา กุมารํฯ ปฏิคฺคณฺหโนฺต จ ยกฺขสฺส จ กุมารสฺส จ มงฺคลกรณตฺถํ ปาทูนคาถํ อภาสิฯ ตํ ยโกฺข กุมารํ สรณํ คเมโนฺต ติกฺขตฺตุํ จตุตฺถปาเทน ปูเรสิฯ เสยฺยถิทํ –

‘‘ทีฆายุโก โหตุ อยํ กุมาโร,
ตฺวญฺจ ยกฺข สุขิโต ภวาหิ;
อพฺยาธิตา โลกหิตาย ติฏฺฐถ,
อยํ กุมาโร สรณมุเปติ พุทฺธํ;
อยํ กุมาโร สรณมุเปติ ธมฺมํ;
อยํ กุมาโร สรณมุเปติ สงฺฆ’’นฺติฯ

อถ ภควา กุมารํ ราชปุริสานํ อทาสิ – ‘‘อิมํ วเฑฺฒตฺวา ปุน มเมว เทถา’’ติฯ เอวํ โส กุมาโร ราชปุริสานํ หตฺถโต ยกฺขสฺส หตฺถํ, ยกฺขสฺส หตฺถโต ภควโต หตฺถํ, ภควโต หตฺถโต ปุน ราชปุริสานํ หตฺถํ คตตฺตา นามโต ‘‘หตฺถโก อาฬวโก’’ติ ชาโตฯ ตํ อาทาย ปฏินิวเตฺต ราชปุริเส ทิสฺวา กสฺสกวนกมฺมิกาทโย ‘‘กิํ ยโกฺข กุมารํ อติทหรตฺตา น อิจฺฉี’’ติ? ภีตา ปุจฺฉิํสุฯ ราชปุริสา ‘‘มา ภายถฯ เขมํ กตํ ภควตา’’ติ สพฺพมาโรเจสุํ ฯ ตโต ‘‘สาธุ สาธู’’ติ สกลํ

อาฬวินครํ เอกโกลาหเลน ยกฺขาภิมุขํ อโหสิฯ ยโกฺขปิ ภควโต ภิกฺขาจารกาเล อนุปฺปเตฺต ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อุปฑฺฒมคฺคํ อนุคนฺตฺวา นิวตฺติฯ

อถ ภควา นคเร ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ นครทฺวาเร อญฺญตรสฺมึ วิวิเตฺต รุกฺขมูเล ปญฺญตฺตพุทฺธาสเน นิสีทิฯ ตโต มหาชนกาเยน สทฺธึ ราชา จ นาครา จ เอกโต สมฺปิณฺฑิตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม วนฺทิตฺวา ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา – ‘‘กถํ, ภเนฺต, เอวํ ทารุณํ ยกฺขํ ทมยิตฺถา’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ เตสํ ภควา ยุทฺธมาทิํ กตฺวา ‘‘เอวํ นววิธํ วสฺสํ วเสฺสตฺวา เอวํ วิภิํสนกํ อกาสิ, เอวํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ตสฺสาหํ เอวํ วิสฺสเชฺชสิ’’นฺติ ตเมวาฬวกสุตฺตํ กเถสิฯ กถาปริโยสาเน จตุราสีติปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ตโต ราชา เจว นาครา จ เวสฺสวณมหาราชสฺส ภวนสมีเป ยกฺขสฺส ภวนํ กตฺวา ปุปฺผคนฺธาทิสกฺการุเปตํ นิจฺจพลิํ ปวเตฺตสุํฯ ตญฺจ กุมารํ วิญฺญุตํ ปตฺตํ ‘‘ตฺวํ ภควนฺตํ นิสฺสาย ชีวิตํ ลภิ, คจฺฉ ภควนฺตํเยว ปยิรุปาสสฺสุ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา’’ติ วิสฺสเชฺชสุํฯ โส ภควนฺตญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ปยิรุปาสมาโน นจิรเสฺสว อนาคามิผเล ปติฏฺฐาย สพฺพํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา ปญฺจสตอุปาสกปริวาโร อโหสิฯ ภควา จ นํ เอตทเคฺค นิทฺทิสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ อุปาสกานํ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ปริสํ สงฺคณฺหนฺตานํ ยทิทํ หตฺถโก อาฬวโก’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๕๑)ฯ ทฺวาทสมํฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ยกฺขสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สกฺกสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. สุวีรสุตฺตวณฺณนา

๒๔๗. สกฺกสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อภิยํสู**ติ กทา อภิยํสุ? ยทา พลวโนฺต อเหสุํ, ตทาฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – สโกฺก กิร มคธรเฐ มจลคามเก มโฆ นาม มาณโว หุตฺวา เตตฺตึส ปุริเส คเหตฺวา กลฺยาณกมฺมํ กโรโนฺต สตฺต วตปทานิ ปูเรตฺวา ตตฺถ กาลงฺกโต เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ตํ พลวกมฺมานุภาเวน สปริสํ เสสเทวตา ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อาคนฺตุกเทวปุตฺตา อาคตา’’ติ เนวาสิกา คนฺธปานํ สชฺชยึสุฯ สโกฺก สกปริสาย สญฺญํ อทาสิ – ‘‘มาริสา มา คนฺธปานํ ปิวิตฺถ, ปิวนาการมตฺตเมว ทเสฺสถา’’ติฯ เต ตตฺถ อกํสุฯ เนวาสิกเทวตา สุวณฺณสรเกหิ อุปนีตํ คนฺธปานํ ยาวทตฺถํ ปิวิตฺวา มตฺตา ตตฺถ ตตฺถ สุวณฺณปถวิยํ ปติตฺวา สยึสุฯ สโกฺก ‘‘คณฺหถ ปุตฺตหตาย ปุเตฺต’’ติ เต ปาเทสุ คเหตฺวา สิเนรุปาเท ขิปาเปสิฯ สกฺกสฺส ปุญฺญเตเชน ตทนุวตฺตกาปิ สเพฺพ ตเตฺถว ปตึสุฯ เต สิเนรุเวมชฺฌกาเล สญฺญํ ลภิตฺวา, ‘‘ตาตา น สุรํ ปิวิมฺห, น สุรํ ปิวิมฺหา’’ติ อาหํสุฯ ตโต ปฎฺฐาย อสุรา นาม ชาตาฯ อถ เนสํ กมฺมปจฺจยอุตุสมุฎฺฐานํ สิเนรุสฺส เหฎฺฐิมตเล ทสโยชนสหสฺสํ อสุรภวนํ นิพฺพตฺติฯ สโกฺก เตสํ นิวเตฺตตฺวา อนาคมนตฺถาย อารกฺขํ ฐเปสิ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อนฺตรา ทฺวินฺนํ อยุชฺฌปุรานํ,
> ปญฺจวิธา ฐปิตา อภิรกฺขา;
> อุทกํ กโรฎิ-ปยสฺส จ หารี,
> มทนยุตา จตุโร จ มหตฺถา’’ติฯ

เทฺว นครานิ หิ ยุเทฺธน คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อยุชฺฌปุรานิ นาม ชาตานิ เทวนครญฺจ อสุรนครญฺจฯ ยทา หิ อสุรา พลวโนฺต โหนฺติ, อถ เทเวหิ ปลายิตฺวา เทวนครํ ปวิสิตฺวา ทฺวาเร ปิทหิเต อสุรานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สโกฺกติฯ ยทา เทวา พลวโนฺต โหนฺติ, อถาสุเรหิ ปลายิตฺวา อสุรนครสฺส ทฺวาเร ปิทหิเต สกฺกานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สโกฺกติฯ อิติ อิมานิ เทฺว นครานิ อยุชฺฌปุรานิ นามฯ เนสํ อนฺตรา เอเตสุ อุทกาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ สเกฺกน อารกฺขา ฐปิตาฯ ตตฺถ **อุทก**สเทฺทน นาคา คหิตาฯ เต หิ อุทเก พลวโนฺต โหนฺติฯ ตสฺมา สิเนรุสฺส ปฐมาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ **กโรฎิ**สเทฺทน สุปณฺณา คหิตาฯ เตสํ กิร กโรฎิ นาม ปานโภชนํ, เตน ตํ นามํ ลภึสุฯ ทุติยาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ **ปยสฺสหารี**สเทฺทน กุมฺภณฺฑา คหิตาฯ ทานวรกฺขสา กิร เตฯ ตติยาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ **มทนยุต**สเทฺทน ยกฺขา คหิตาฯ วิสมจาริโน กิรเต ยุชฺฌโสณฺฑาฯ จตุตฺถาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ **จตุโร จ มหนฺตา**ติ จตฺตาโร มหาราชาโน วุตฺตาฯ ปญฺจมาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ ตสฺมา ยทิ อสุรา กุปิตาวิลจิตฺตา เทวปุรํ อุปยนฺติ ยุเทฺธสู, ยํ คิริโน ปฐมํ ปริภณฺฑํ, ตํ อุรคา ปฎิพาหนฺติ เอวํ เสเสสุ เสสาฯ

เต ปน อสุรา อายุวณฺณรสอิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ ตาวตึสสทิสาวฯ ตสฺมา อนฺตรา อตฺตานํ อชานิตฺวา ปาฎลิยา ปุปฺผิตาย, ‘‘น อิทํ เทวนครํ, ตตฺถ ปาริจฺฉตฺตโก ปุปฺผติ, อิธ ปน จิตฺตปาฎลี, ชรสเกฺกนามฺหากํ สุรํ ปาเยตฺวา วญฺจิตา, เทวนครญฺจ โน คหิตํ, คจฺฉาม เตน สทฺธึ ยุชฺฌิสฺสามา’’ติ หตฺถิอสฺสรเถ อารุยฺห สุวณฺณรชตมณิผลกานิ คเหตฺวา, ยุทฺธสชฺชา หุตฺวา, อสุรเภริโย วาเทนฺตา มหาสมุเทฺท อุทกํ ทฺวิธา เภตฺวา อุฎฺฐหนฺติฯ เต เทเว วุเฎฺฐ วมฺมิกมกฺ

ขิกา วมฺมิกํ วิย สิเนรุํ อภิรุหิตุํ อารภนฺติฯ อถ เนสํ ปฐมํ นาเคหิ สทฺธึ ยุทฺธํ โหติฯ ตสฺมึ โข ปน ยุเทฺธ น กสฺสจิ ฉวิ วา จมฺมํ วา ฉิชฺชติ, น โลหิตํ อุปฺปชฺชติ, เกวลํ กุมารกานํ ทารุเมณฺฑก ยุทฺธํ วิย อญฺญมญฺญํ สนฺตาสนมตฺตเมว โหติฯ โกฏิสตาปิ โกฏิสหสฺสาปิ นาคา เตหิ สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา เต อสุรปุรํเยว ปเวเสตฺวา นิวตฺตนฺติฯ

ยทา ปน อสุรา พลวนฺโต โหนฺติ, อถ นาคา โอสกฺกิตฺวา ทุติเย อาลินฺเท สุปณฺเณหิ สทฺธึ เอกโตว หุตฺวา ยุชฺฌนฺติฯ เอส นโย สุปณฺณาทีสูปิฯ ยทา ปน ตานิ ปญฺจปิ ฐานานิ อสุรา มทฺทนฺติ, ตทา เอกโต สมฺปิณฺฑิตานิปิ ปญฺจ พลานิ โอสกฺกนฺติฯ อถ จตฺตาโร มหาราชาโน คนฺตฺวา สกฺกสฺส ตํ ปวตฺตึ อาโรเจนฺติฯ สโกฺก เตสํ วจนํ สุตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติกํ เวชยนฺตรถํ อารุยฺห สยํ วา นิกฺขมติ, เอกํ วา ปุตฺตํ เปเสติฯ อิมสฺมึ ปน กาเล ปุตฺตํ เปเสตุกาโม, **ตาต สุวีรา**ติอาทิมาหฯ

เอวํ ภทฺทนฺตวาติ โขติ เอวํ โหตุ ภทฺทํ ตว อิติ โขฯ **ปมาทํ อาปาเทสี**ติ ปมาทํ อกาสิฯ อจฺฉราสงฺฆปริวุโต สฏฺฐิโยชนํ วิตฺถาเรน สุวณฺณมหาวีถึ โอตริตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬโนฺต นนฺทนวนาทีสุ วิจรตีติ อโตฺถฯ

อนุฏฺฐหนฺติ อนุฏฺฐหโนฺตฯ **อวายามนฺ**ติ อวายมโนฺตฯ **อลสฺวสฺสา**ติ อลโส อสฺสฯ **น จ กิจฺจานิ การเย**ติ กิญฺจิ กิจฺจํ นาม น กเรยฺยฯ **สพฺพกามสมิทฺธสฺสา**ติ สพฺพกาเมหิ สมิโทฺธ อสฺสฯ **ตํ เม, สกฺก, วรํ ทิสา**ติ, สกฺก เทวเสฏฺฐ, ตํ เม วรํ อุตฺตมํ ฐานํ โอกาสํ ทิสํ อาจิกฺขาเถหีติ วทติฯ **นิพฺพานสฺส หิ โส มโคฺค**ติ กมฺมํ อกตฺวา ชีวิตฏฺฐานํ นาม นิพฺพานสฺส มโคฺคฯ ปฐมํฯ

๒. สุสีมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๘. ทุติเย **สุสีมนฺ**ติ อตฺตโน ปุตฺตสหสฺสสฺส อนฺตเร เอวํนามกํ เอกํ ปุตฺตเมวฯ ทุติยํฯ

๓. ธชคฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๔๙. ตติเย **สมุปพฺยูโฬฺห**ติ สมฺปิณฺฑิโต ราสิภูโตฯ **ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถา**ติ สกฺกสฺส กิร ทิยฑฺฒโยชนสตายาโม รโถ ฯ ตสฺส หิ ปจฺฉิมโนฺต ปณฺณาสโยชโน, มเชฺฌ รถปญฺชโร ปณฺณาสโยชโน, รถสนฺธิโต ยาว รถสีสา ปณฺณาสโยชนานิฯ ตเทว ปมาณํ ทิคุณํ กตฺวา ติโยชนสตายาโมติปิ วทนฺติเยวฯ ตสฺมึ โยชนิกปลฺลโงฺก อตฺถโต, ติโยชนิกํ เสตจฺฉตฺตํ มตฺถเก ฐปิตํ, เอกสฺมึเยว ยุเค สหสฺสอาชญฺญา ยุตฺตา, เสสาลงฺการสฺส ปมาณํ นตฺถิฯ ธโช ปนสฺส อฑฺฒติยานิ โยชนสตานิ อุคฺคโต, ยสฺส วาตาหตสฺส ปญฺจงฺคิกตูริยเสฺสว สโทฺท นิจฺฉรติ, ตํ อุลฺโลเกยฺยาถาติ วทติฯ กสฺมา? ตํ ปสฺสนฺตานญฺหิ ราชา โน อาคนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต นิขาตถโมฺภ วิย ฐิโต, กสฺส มยํ ภายามาติ ภยํ น โหติฯ **ปชาปติสฺสา**ติ โส กิร สเกฺกน สมานวโณฺณ สมานายุโก ทุติยํ อาสนํ ลภติฯ ตถา **วรุโณ อีสาโน** จฯ วรุโณ ปน ตติยํ อาสนํ ลภติ, อีสาโน จตุตฺถํฯ **ปลายี**ติ อสุเรหิ ปราชิโต ตสฺมึ รเถ ฐิโต อปฺปมตฺตกมฺปิ รชธชํ ทิสฺวา ปลายนธโมฺมฯ

อิติปิ โส ภควาติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาเนวฯ **อิทมโวจา**ติ อิทํ ธชคฺคปริตฺตํ นาม ภควา อโวจ, ยสฺส อาณาเขเตฺต โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ อานุภาโว วตฺตติฯ อิทํ อาว

เชฺชตฺวา หิ ยกฺขภยโจรภยาทีหิ ทุเกฺขหิ มุตฺตานํ อโนฺต นตฺถิฯ ติฏฺฐตุ อญฺญทุกฺขวูปสโม, อิทํ อาวชฺชมาโน หิ ปสนฺนจิโตฺต อากาเสปิ ปติฏฺฐํ ลภติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – ทีฆวาปิเจติยมฺหิ กิร สุธากเมฺม กยิรมาเน เอโก ทหโร มุทฺธเวทิกาปาท โต ปติตฺวา เจติยกุจฺฉิยา ภสฺสติฯ เหฏฺฐา ฐิโต ภิกฺขุสโงฺฆ ‘‘ธชคฺคปริตฺตํ, อาวุโส, อาวชฺชาหี’’ติ อาหฯ โส มรณภเยน ตชฺชิโต ‘‘ธชคฺคปริตฺตํ มํ รกฺขตู’’ติ อาหฯ ตาวเทวสฺส เจติยกุจฺฉิโต เทฺว อิฏฺฐกา นิกฺขมิตฺวา โสปานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุ, อุปริฏฺฐิโต วลฺลินิเสฺสณิํ โอตาเรสุํฯ ตสฺมิํ นิเสฺสณิยํ ฐิเต อิฏฺฐกา ยถาฏฺฐาเนเยว อฏฺฐํสุฯ ตติยํฯ

๔. เวปจิตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๕๐. จตุเตฺถ **เวปจิตฺตีติ** โส กิร อสุรานํ สพฺพเชฏฺฐโกฯ **เยนา**ติ นิปาตมตฺตํ **นฺ**ติ จฯ **กณฺฐปญฺจเมหี**ติ ทฺวีสุ หเตฺถสุ ปาเทสุ กเณฺฐ จาติ เอวํ ปญฺจหิ พนฺธเนหิฯ ตานิ ปน นฬินสุตฺตํ วิย มกฺกฏกสุตฺตํ วิย จ จกฺขุสฺสาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, อิริยาปถํ รุชฺฌนฺติฯ เตหิ ปน จิเตฺตเนว พชฺฌติ, จิเตฺตเนว มุจฺจติฯ **อโกฺกสตี**ติ โจโรสิ พาโลสิ มูโฬฺหสิ เถโนสิ โอโฏฺฐสิ โคโณสิ คทฺรโภสิ เนรยิโกสิ ติรจฺฉานคโตสิ, นตฺถิ ตุยฺหํ สุคติ, ทุคฺคติเยว ตุยฺหํ ปาฏิกงฺขาติ อิเมหิ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสติฯ **ปริภาสตี**ติ, ชรสกฺก, น ตฺวํ สพฺพกาลํ ชินิสฺสสิ, ยทา อสุรานํ ชโย ภวิสฺสติ, ตทา ตมฺปิ เอวํ พนฺธิตฺวา อสุรภวนสฺส ทฺวาเร นิปชฺชาเปตฺวา โปถาเปสฺสามีติ อาทีนิ วตฺวา ตเชฺชติฯ สโกฺก วิชิตวิชโย น ตํ มนสิ กโรติ, มหาปฏิคฺคหณํ ปนสฺส มตฺถเก วิธุนโนฺต สุธมฺมเทวสภํ ปวิสติ เจว นิกฺขมติ จฯ **อชฺฌภาสี**ติ ‘‘กิํ นุ โข เอส สโกฺก อิมานิ ผรุสวจนานิ ภเยน ติติกฺขติ, อุทาหุ อธิวาสนขนฺติยา สมนฺนาคตตฺตา’’ติ? วีมํสโนฺต อภาสิฯ

ทุพฺพลฺยา โนติ ทุพฺพลภาเวน นุฯ **ปฏิสํยุเช**ติ ปฏิสํยุเชยฺย ปฏิปฺผเรยฺยฯ **ปภิเชฺชยฺยุนฺ**ติ วิรเชฺชยฺยุํฯ ปกุเชฺฌยฺยุนฺติปิ ปาโฐฯ **ปรนฺ**ติ ปจฺจตฺถิกํฯ **โย สโต อุปสมฺมตี**ติ โย สติมา หุตฺวา อุปสมฺมติ, ตสฺส อุปสมํเยวาหํ พาลสฺส ปฏิเสธนํ มเญฺญติ อโตฺถฯ **ยทา นํ มญฺญตี**ติ ยสฺมา ตํ มญฺญติฯ **อชฺฌารุหตี**ติ อโชฺฌตฺถรติฯ **โคว ภิโยฺย ปลายินนฺ**ติ ยถา โคยุเทฺธ ตาวเทฺว เทฺว คาโว ยุชฺฌเนฺต โคคโณ โอโลเกโนฺต ติฏฺฐติ, ยทา ปน เอโก ปลายติ, อถ นํ ปลายนฺตํ สโพฺพ โคคโณ ภิโยฺย อโชฺฌตฺถรติฯ เอวํ ทุเมฺมโธ ขมนฺตํ ภิโยฺย อโชฺฌตฺถรตีติ อโตฺถฯ

สทตฺถปรมาติ สกตฺถปรมาฯ **ขนฺตฺยา ภิโยฺย น วิชฺชตี**ติ เตสุ สกอตฺถปรเมสุ อเตฺถสุ ขนฺติโต อุตฺตริตโร อโญฺญ อโตฺถ น วิชฺชติฯ **ตมาหุ ปรมํ ขนฺติ**นฺติ โย พลวา ติติกฺขติ, ตสฺส ตํ ขนฺติํ ปรมํ อาหุฯ **พาลพลํ** นาม อญฺญาณพลํฯ ตํ ยสฺส พลํ, อพลเมว ตํ พลนฺติ อาหุ กเถนฺตีติ ทีเปติฯ **ธมฺมคุตฺตสฺสา**ติ ธเมฺมน รกฺขิตสฺส, ธมฺมํ วา รกฺขนฺตสฺสฯ **ปฏิวตฺตา**ติ ปฏิปฺผริตฺวา วตฺตา, ปฏิปฺผริตฺวา วา พาลพลนฺติ วเทยฺยาปิ, ธมฺมฏฺฐํ ปน จาเลตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ **ตเสฺสว เตน ปาปิโย**ติ เตน โกเธน ตเสฺสว ปุคฺคลสฺส ปาปํฯ กตรสฺส? **โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ**ฯ **ติกิจฺฉนฺตานนฺ**ติ เอกวจเน พหุวจนํ, ติกิจฺฉนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ชนา มญฺญนฺตี**ติ เอวรูปํ อตฺตโน จ ปรสฺส จาติ อุภินฺนํ อตฺถํ ติกิจฺฉนฺตํ นิปฺผาเทนฺตํ ปุคฺคลํ ‘‘อนฺธพาโล อย’’นฺติ อนฺธพาลปุถุชฺชนาว เอวํ มญฺญนฺติฯ **ธมฺมสฺส อโกวิทา**ติ จตุสจฺจธเมฺม อเฉกาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **โข**ติ นิปาตมตฺตํฯ จตุตฺถํฯ

๕. สุภาสิตชยสุตฺตวณฺณนา

๒๕๑. ปญฺจเม **อสุรินฺทํ เอตทโวจา**ติ เฉกตาย เอตํ อโวจฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘ปรสฺส นาม คาหํ โมเจตฺวา ปฐมํ วตฺตุํ ครุฯ ปรสฺส วจนํ อนุคนฺตฺวา ปน ปจฺฉา สุขํ วตฺตุ’’นฺติฯ **ปุพฺพเทวา**ติ เทวโลเก จิรนิวาสิโน ปุพฺพสามิกา, ตุมฺหากํ ตาว ปเวณิอาคตํ ภณถาติ ฯ **อทณฺฑาวจรา**ติ ทณฺฑาวจรณรหิตา, ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา คเหตพฺพนฺติ เอวเมตฺถ นตฺถีติ อโตฺถฯ ปญฺจมํฯ

๖. กุลาวกสุตฺตวณฺณนา

๒๕๒. ฉฏฺเฐ **อชฺฌภาสี**ติ ตสฺส กิร สิมฺพลิวนาภิมุขสฺส ชาตสฺส รถสโทฺท จ อาชานียสโทฺท ธชสโทฺท จ สมนฺตา อสนิปาตสโทฺท วิย อโหสิฯ ตํ สุตฺวา สิมฺพลิวเน พลวสุปณฺณา ปลายิํสุ, ชราชิณฺณา เจว โรคทุพฺพลา จ อสญฺชาตปกฺขโปตกา จ ปลายิตุํ อสโกฺกนฺตา, มรณภเยน ตชฺชิตา เอกปฺปหาเรเนว มหาวิรวํ วิรวิํสุฯ สโกฺก ตํ สุตฺวา ‘‘กสฺส สโทฺท, ตาตา’’ติ? มาตลิํ ปุจฺฉิฯ รถสทฺทํ, เต เทว, สุตฺวา สุปณฺณา ปลายิตุํ อสโกฺกนฺตา วิรวนฺตีติฯ ตํ สุตฺวา กรุณาสมาวชฺชิตหทโย อภาสิฯ **อีสามุเขนา**ติ รถสฺส อีสามุเขนฯ ยถา กุลาวเก อีสามุขํ น สญฺจุเณฺณติ, เอวํ อิมินา อีสามุเขน เต ปริวชฺชยฯ โส หิ รโถ ปุญฺญปจฺจยนิพฺพโตฺต จกฺกวาฬปพฺพเตปิ สิเนรุมฺหิปิ สมฺมุขีภูเต วินิวิชฺฌิตฺวาว คจฺฉติ น สชฺชติ, อากาสคตสทิเสเนว คจฺฉติฯ สเจ เตน สิมฺพลิวเนน คโต ภเวยฺย, ยถา มหาสกเฏ กทลิวนมเชฺฌน วา เอรณฺฑวนมเชฺฌน วา คจฺฉเนฺต สพฺพวนํ วิภคฺคํ นิมฺมถิตํ โหติ, เอวํ ตมฺปิ สิมฺพลิวนํ ภเวยฺยฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. นทุพฺภิยสุตฺตวณฺณนา

๒๕๓. สตฺตเม **อุปสงฺกมี**ติ ‘‘อยํ สโกฺก ‘โยปิ เม อสฺส สุปจฺจตฺถิโก, ตสฺส ปาหํ น ทุเพฺภยฺย’นฺติ จิเนฺตติ, มยา ตสฺส ปจฺจตฺถิกตโร นาม นตฺถิ, วีมํสิสฺสามิ ตาว นํ, กิํ นุ โข มํ ปสฺสิตฺวา ทุพฺภติ, น ทุพฺภตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมิฯ **ติฏฺฐ เวปจิตฺติ คหิโตสี**ติ เวปจิตฺติ, เอเตฺถว ติฏฺฐ, คหิโต ตฺวํ มยาติ วทติฯ สห วจเนเนวสฺส โส กณฺฐปญฺจเมหิ พนฺธเนหิ พโทฺธว อโหสิฯ **สปสฺสุ จ เม**ติ มยิ อทุพฺภตฺถาย สปถํ กโรหีติ วทติฯ **ยํ มุสาภณโต ปาป**นฺติ อิมสฺมิํ กเปฺป ปฐมกปฺปิเกสุ เจติยรโญฺญ ปาปํ สนฺธายาหฯ **อริยูปวาทิโน**ติ โกกลิกสฺส วิย ปาปํฯ **มิตฺตทุทุโน จ ยํ ปาปนฺติ มหากปิชาตเก** มหาสเตฺต ทุฏฺฐจิตฺตสฺส ปาปํฯ **อกตญฺญุโน**ติ เทวทตฺตสทิสสฺส อกตญฺญุโน ปาปํฯ อิมานิ กิร อิมสฺมิํ กเปฺป จตฺตาริ มหาปาปานิฯ สตฺตมํฯ

๘. เวโรจนอสุรินฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๕๔. อฏฺฐเม **อฏฺฐํสู**ติ ทฺวารปาลรูปกานิ วิย ฐิตาฯ **นิปฺผทา**ติ นิปฺผตฺติ, ยาว อโตฺถ นิปฺผชฺชติ, ตาว วายเมเถวาติ วทติฯ ทุติยคาถา สกฺกสฺสฯ ตตฺถ **ขนฺตฺยา ภิโยฺย**ติ นิปฺผนฺนโสภเนสุ อเตฺถสุ ขนฺติโต อุตฺตริตโร อโตฺถ นาม นตฺถิฯ **อตฺถชาตา**ติ กิจฺจชาตาฯ โสณสิงฺคาลาทโยปิ หิ อุปาทาย อกิจฺจชาโต สโตฺต นาม นตฺถิฯ อิโต เอโตฺต คมนมตฺตมฺปิ กิจฺจเมว โหติฯ **สํโยคปรมา เตฺวว, สโมฺภคา สพฺพปาณิน**นฺติ ปาริวาสิกโอทนาทีนิ หิ อสโมฺภคารหานิ โหนฺติ, ตานิ ปุน อุณฺหาเปตฺวา ภชฺชิตฺวา สปฺปิมธุผาณิตาทีหิ สํโยชิตานิ สโมฺภคารหานิ โหนฺติฯ เตนาห ‘‘สํโยคปรมา เตฺวว, สโมฺภคา สพฺพปาณิน’’นฺติ ฯ **นิปฺผนฺนโสภโน อโตฺถ**ติ อิเม อตฺถา นาม นิปฺผนฺนาว โสภนฺติฯ ปุน จตุตฺถคาถา สกฺกสฺสฯ ตตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อฏฺฐมํฯ

๙. อรญฺญายตนอิสิสุตฺตวณฺณนา

๒๕๕. นวเม **ปณฺณกุฏีสุ สมฺมนฺตี**ติ หิมวนฺตปเทเส รมณีเย อรญฺญายตเน รตฺติฏฺฐาน ทิวาฏฺฐานจงฺกมนาทีหิ สมฺปนฺนาสุ ปณฺณสาลาสุ วสนฺติฯ **สโกฺก จ เทวานมิโนฺท เวปจิตฺติ จา**ติ อิเม เทฺว ชนา ชามาติกสสุรา กาเลน กลหํ กโรนฺติ, กาเลน เอกโต จรนฺติ, อิมสฺมึ ปน กาเล เอกโต จรนฺติฯ **ปฏิลิโย**ติ คณฺงคญฺปาหนาฯ **ขคฺคํ โอลเคฺคตฺวา**ติ ขคฺคํ อํเส โอลเคฺคตฺวาฯ **ฉเตฺตนา**ติ ทิพฺพเสตจฺฉเตฺตน มตฺถเก ธารยมาเนนฯ **อปพฺยามโต กริตฺวา**ติ พฺยามโต อกตฺวาฯ **จิรทิกฺขิตาน**นฺติ จิรสมาทิณฺณวตานํฯ **อิโต ปฏิกฺกมฺมา**ติ ‘‘อิโต ปกฺกม ปริวชฺชย, มา อุปริวาเต ติฏฺฐา’’ติ วทนฺติฯ **น เหตฺถ เทวา**ติ เอตสฺมึ สีลวนฺตานํ คเนฺธ เทวา น ปฏิกฺกูลสญฺญิโน, อิฏฺฐกนฺตมนาปสญฺญิโนเยวาติ ทีเปติฯ นวมํฯ

๑๐. สมุทฺทกสุตฺตวณฺณนา

๒๕๖. ทสเม **สมุทฺทตีเร ปณฺณกุฏีสู**ติ จกฺกวาฬมหาสมุทฺทปิฏฺฐิยํ รชตปฏฺฏวเณฺณ วาลุกปุฬิเน วุตฺตปฺปการาสุ ปณฺณสาลาสุ วสนฺติฯ **สิยาปิ โน**ติ สิยาปิ อมฺหากํฯ **อภยทกฺขิณํ ยาเจยฺยามา**ติ อภยทานํ ยาเจยฺยามฯ เยภุเยฺยน กิร เทวาสุรสงฺคาโม มหาสมุทฺทปิเฏฺฐ โหติฯ อสุรานํ น สพฺพกาลํ ชโย โหติ, พหุวาเร ปราชโยว โหติฯ เต เทเวหิ ปราชิตา ปลายนฺตา อิสีนํ อสฺสมปเทน คจฺฉนฺตา ‘‘สโกฺก อิเมหิ สทฺธึ มเนฺตตฺวา อเมฺห นาเสติ, คณฺหถ ปุตฺตหตาย ปุเตฺต’’ติ กุปิตา อสฺสมปเท ปานียฆฏจงฺกมนสาลาทีนิ วิทฺธํเสนฺติฯ อิสโย อรญฺญโต ผลาผลํ อาทาย อาคตา นํ ทิสฺวา ปุน ทุเกฺขน ปฏิปากติกํ กโรนฺติฯ เตปิ ปุนปฺปุนํ ตเถว วินาเสนฺติฯ ตสฺมา ‘‘อิทานิ เตสํ สงฺคาโม ปจฺจุปฏฺฐิโต’’ติ สุตฺวา เอวํ จินฺตยึสุฯ

กามํกโรติ อิจฺฉิตกโรฯ **ภยสฺส อภยสฺส วา**ติ ภยํ วา อภยํ วาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ ตฺวํ อภยํ ทาตุกาโม, อภยํ ทาตุํ ปโหสิฯ สเจ ภยํ ทาตุกาโมฯ ภยํ ทาตุํ ปโหสิฯ อมฺหากํ ปน อภยทานํ เทหีติฯ **ทุฏฺฐาน**นฺติ วิรุทฺธานํฯ **ปวุตฺต**นฺติ เขเตฺต ปติฏฺฐาปิตํฯ

ติกฺขตฺตุํ อุพฺพิชฺชีติ สายมาสภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา สยนํ อภิรุยฺห นิปโนฺน นิทฺทาย โอกฺกนฺตมตฺตาย สมนฺตา ฐตฺวา สตฺติสเตน ปหโฏ วิย วิรวโนฺต อุฏฺฐหติ, ทสโยชนสหสฺสํ อสุรภวนํ ‘‘กิมิท’’นฺติ สโงฺขภํ อาปชฺชติฯ อถ นํ อาคนฺตฺวา ‘‘กิมิท’’นฺติ ปุจฺฉนฺติฯ โส ‘‘น กิญฺจี’’ติ วทติฯ ทุติยยามาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ อสุรานํ ‘‘มา ภายิ, มหาราชา’’ติ ตํ อสฺสาเสนฺตานํเยว อรุณํ อุคฺคจฺฉติฯ เอวมสฺส ตโต ปฏฺฐาย เคลญฺญชาตํ จิตฺตํ เวปติฯ เตเนว จสฺส ‘‘เวปจิตฺตี’’ติ อปรํ นามํ อุทปาทีติฯ ทสมํฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. วตปทสุตฺตวณฺณนา

๒๕๗. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **วตปทานี**ติ วตโกฏฺฐาสานิฯ **สมตฺตานี**ติ ปริปุณฺณานิฯ **สมาทินฺนานี**ติ คหิตานิฯ **กุเล เชฏฺฐาปจายี**ติ กุลเชฏฺฐกานํ มหาปิตา มหามาตา จูฬปิตา จูฬมาตา มาตุโล มาตุลานีติอาทีนํ อปจิติการโกฯ **สณฺหวาโจ**ติ ปิยมฺุทมธุรวาโจฯ **มุตฺตจาโค**ติ วิสฺสฏฺฐจาโคฯ **ปยตปาณี**ติ เทยฺยธมฺมทานตฺถาย สทา โธตหโตฺถฯ **โวสฺสคฺครโต**ติ โวสฺสชฺชเน รโตฯ **ยาจโยโค**ติ ปเรหิ ยาจิตพฺพารโห, **ยาจโยโค**ติ วา ยาจโยเคเนว ยุโตฺตฯ **ทานสํวิภาครโต**ติ ทาเน จ สํวิภาเค จ รโตฯ ปฐมํฯ

๒. สกฺกนามสุตฺตวณฺณนา

๒๕๘. ทุติเย **มนุสฺสภูโต**ติ มคธรฏฺฐ มจลคาเม มนุสฺสภูโตฯ **อาวสถํ อทาสี**ติ จตุมหาปเถ มหาชนสฺส อาวสถํ กาเรตฺวา อทาสิฯ **สหสฺสมฺปิ อตฺถานนฺ**ติ สหสฺสมฺปิ การณานํ, ชนสหเสฺสน วา วจนสหเสฺสน วา โอสาริเต ‘‘อยํ อิมสฺส อโตฺถ, อยํ อิมสฺส อโตฺถ’’ติ เอกปเทฐิโตว วินิจฺฉินติฯ ทุติยํฯ

๓. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

๒๕๙. ตติเย **อุปสงฺกมี**ติ ‘‘สโกฺก เทวราชาติ กเถนฺติ, อตฺถิ นุ โข โส สโกฺก, เยน โส ทิฏฺฐปุโพฺพติ อิมมตฺถํ ทสพลํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ อุปสงฺกมิฯ **ตญฺจ ปชานามี**ติ พหุวจเน เอกวจนํ, เต จ ธเมฺม ปชานามีติ อโตฺถฯ สโกฺก กิร อนนฺตเร อตฺตภาเว มคธรฏฺฐ มจลคาเม มโฆ นาม มาณโว อโหสิ ปณฺฑิโต พฺยโตฺต, โพธิสตฺตจริยา วิย จ ตสฺส จริยา อโหสิฯ โส เตตฺติํส ปุริเส คเหตฺวา กลฺยาณมกาสิฯ เอกทิวสํ อตฺตโนว ปญฺญาย อุปปริกฺขิตฺวา คามมเชฺฌ มหาชนสฺส สนฺนิปติตฏฺฐาเน กจวรํ อุภโตปเสฺสสุ อปพฺยูหิตฺวา ตํ ฐานํ รมณียํ อกาสิฯ ปุน ตเตฺถว มณฺฑปํ กาเรสิฯ ปุน คจฺฉเนฺต กาเล สาลํ กาเรสิฯ คามโต จ นิกฺขมิตฺวา คาวุตมฺปิ อฑฺฒโยชนมฺปิ ติคาวุตมฺปิ โยชนมฺปิ วิจริตฺวา เตหิ สหาเยหิ สทฺธิํ วิสมํ สมํ อกาสิฯ เต สเพฺพว เอกจฺฉนฺทา ตตฺถ ตตฺถ เสตุยุตฺตฏฺฐาเน เสตุํ, มณฺฑปสาลาโปกฺขรณิมาลาวจฺฉโรปนปทีนํ ยุตฺตฏฺฐาเนสุ มณฺฑปสาลาโปกฺขรณิมาลาวจฺฉโรปนาทีนิ กโรนฺตา พหุํ ปุญฺญมกํสุฯ มโฆ สตฺตวตปทานิ ปูเรตฺวา กายสฺส เภทา สทฺธิํ สหาเยหิ ตาวติํสภวเน นิพฺพตฺติฯ ตํ สพฺพํ ภควา ชานาติฯ เตนาห – **เยสํ ธมฺมานํ สมาทินฺนตฺตา สโกฺก สกฺกตฺตํ อชฺฌคา, ตญฺจ ปชานามี**ติฯ อยํ สกฺกสฺส สกฺกตฺตาธิคเม สเงฺขปกถา, วิตฺถาโร ปน สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย สกฺกปญฺหวณฺณนายํ วุโตฺตฯ ตติยํฯ

๔. ทลิทฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๖๐. จตุเตฺถ **มนุสฺสทลิโทฺท**ติ มนุสฺสอธโนฯ **มนุสฺสกปโณ**ติ มนุสฺสการุญฺญตํ ปโตฺตฯ **มนุสฺสวราโก**ติ มนุสฺสลามโกฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ ฐาเน, ตสฺมิํ วา อติโรจเนฯ **อุชฺฌายนฺตี**ติ อวชฺฌายนฺติ ลามกโต จิเนฺตนฺติฯ **ขิยนฺตี**ติ กเถนฺติ ปกาเสนฺติฯ **วิปาเจนฺตี**ติ ตตฺถ ตตฺถ กเถนฺติ วิตฺถาเรนฺติฯ **เอโส โข มาริสา**ติ เอตฺถ อยมนุปุพฺพิกถา – โส กิร อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ กาสิรเฏฺฐ พาราณสิราชา หุตฺวา สมุสฺสิตทฺธชปฏากนานาลงฺกาเรน สุฏฺฐุ อลงฺกตํ นครํ ปทกฺขิณํ อกาสิ อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา สมากฑฺฒิตเนเตฺตน ชนกาเยน สมุโลฺลกิยมาโนฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เอโก ปเจฺจกพุโทฺธ คนฺธมาทนปพฺพตา อาคมฺม ตสฺมิํ นคเร ปิณฺฑาย จรติ, สนฺตินฺทฺริโย สนฺตมานโส อุตฺตมทมถสมนฺนาคโตฯ มหาชโนปิ ราชคตํ จิตฺตีการํ ปหาย ปเจฺจกพุทฺธเมว โอโลเกสิฯ ราชา – ‘‘อิทานิ อิมสฺมิํ ชนกาเย เอโกปิ มํ น โอโลเกติฯ กิํ นุ โข เอต’’นฺติ? โอโลเกโนฺต ปเจฺจกพุทฺธํ อทฺทสฯ โสปิ ปเจฺจกพุโทฺธ มหลฺลโก โหติ ปจฺฉิมวเย ฐิโตฯ จีวรานิปิสฺส ชิณฺณานิ, ตโต ตโต สุตฺตานิ คฬนฺติฯ รโญฺญ สตสหสฺสาธิกานิ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ ปูริตปารมิํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา จิตฺตปสาทมตฺตํ วา หตฺถํ ปสาเรตฺวา วนฺทนมตฺตํ วา นาโหสิฯ โส ราชา ‘‘ปพฺพชิโต มเญฺญ เอส อุสูยาย มํ น โอโลเกตี’’ติ กุชฺฌิตฺวา ‘‘กฺวายํ กุฏฺฐิจีวรานิ ปารุโต’’ติ นิฏฺฐุภิตฺวา ปกฺกามิฯ ตสฺส กมฺมสฺส วิปาเกน มหานิรเย นิพฺพตฺติตฺวา วิปากาวเสเสน มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉโนฺต ราชคเห ปรมกปณาย อิตฺถิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ คหิตกาลโต ปฏฺฐาย สา อิตฺถี กณฺชิกมตฺตมฺปิ อุทรปูรํ นาลตฺถฯ ตสฺส กุจฺฉิคตเสฺสว กณฺณนาสา วิลีนา, สงฺขปลิตกุฏฺฐี หุตฺวา มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขโนฺตฯ มาตาปิตโร นาม ทุกฺกรกา

ริกา โหนฺติ, เตนสฺส มาตา ยาว กปาลํ คเหตฺวา จริตุํ น สโกฺกติ, ตาวสฺส กณฺชิกมฺปิ อุทกมฺปิ อาหริตฺวา อทาสิฯ ภิกฺขาย จริตุํ สมตฺถกาเล ปนสฺส กปาลํ หเตฺถ ทตฺวา ‘‘ปญฺญายิสฺสสิ สเกน กเมฺมนา’’ติ ปกฺกามิฯ

อถสฺส ตโต ปฏฺฐาย สกลสรีรโต มํสานิ ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺติ, ยูสํ ปคฺฆรติ, มหา เวทนา วตฺตนฺติฯ ยํ ยํ รจฺฉํ นิสฺสาย สยติ, สพฺพรตฺติํ มหารเวน รวติฯ ตสฺส การุญฺญปริเทวิตส เทฺทน สกลวีถิยํ มนุสฺสา สพฺพรตฺติํ นิทฺทํ น ลภนฺติฯ ตสฺส ตโต ปฏฺฐาย สุขสยิเต ปโพเธตีติ **สุปฺปพุโทฺธ**เตฺวว นามํ อุทปาทิฯ อถาปเรน สมเยน ภควติ ราชคหํ สมฺปเตฺต นาครา สตฺถารํ นิมเนฺตตฺวา นครมเชฺฌ มหามณฺฑปํ กตฺวา ทานํ อทํสุฯ สุปฺปพุโทฺธปิ กุฏฺฐี คนฺตฺวา ทานคฺ คมณฺฑปสฺส อวิทูเร นิสีทิฯ นาครา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปริ วิสนฺตา ตสฺสาปิ ยาคุภตฺตํ อทํสุฯ ตสฺส ปณีตโภชนํ ภุตฺตสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ อโหสิฯ สตฺถา ภตฺ ตกิจฺจาวสาเน อนุโมทนํ กตฺวา สจฺจานิ ทีเปสิ, สุปฺปพุโทฺธ นิสินฺนฏฺฐาเน นิสิโนฺนว เทสนานุ สาเรน ญาณํ เปเสตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิโตฯ สตฺถา อุฏฺฐาย วิหารํ คโตฯ โสปิ จุมฺพฏํ อารุยฺห กปาลมาทาย ทณฺฑโมลุพฺภ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คจฺฉโนฺต วิพฺภนฺตาย คาวิยา ชีวิตา โวโรปิโต มตฺติกปาติํ ภินฺทิตฺวา สุวณฺณปาติํ ปฏิลภโนฺต วิย ทุติยจิตฺตวาเร เทวโลเก นิพฺพ โตฺต อตฺตโน ปุญฺญํ นิสฺสาย อเญฺญ เทเว อติกฺกมฺม วิโรจิตฺถฯ ตํ การณํ ทเสฺสโนฺต สโกฺก เท วานมิโนฺท **เอโส โข มาริสา**ติอาทิมาหฯ

สทฺธาติ มเคฺคนาคตสทฺธาฯ **สีลญฺจ ยสฺส กลฺยาณ**นฺติ กลฺยาณสีลํ นาม อริยสาวกสฺส อริยกนฺตสีลํ วุจฺจติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อริยสาวกสฺส เอกสีลมฺปิ อกนฺตํ นาม นตฺถิ, อิมสฺมิํ ปน เตฺถ ภวนฺตเรปิ อปฺปหีนํ ปญฺจสีลํ อธิเปฺปตํฯ จตุตฺถํฯ

๕. รามเณยฺยกสุตฺตวณฺณนา

๒๖๑. ปญฺจเม **อารามเจตฺยา**ติ อารามเจติยานิฯ **วนเจตฺยา**ติ วนเจติยานิฯ อุภยตฺ ถาปิ จิตฺตีกตเฏฺฐน เจตฺยํ เวทิตพฺพํฯ **มนุสฺสรามเณยฺยสฺสา**ติ มนุสฺสรมณียภาวสฺสฯ อิทานิ มนุสฺสรมณียกวเสน ภูมิรมณียกํ ทเสฺสโนฺต **คาเม วา**ติอาทิมาหฯ ปญฺจมํฯ

๖. ยชมานสุตฺตวณฺณนา

๒๖๒. ฉเฏฺฐ **ยชมานาน**นฺติ ยชนฺตานํฯ ตทา กิร องฺคมคธวาสิกา มนุสฺสา อนุสํวจฺฉรํ สปฺปิมธุผาณิตาทีสุ อคฺคํ คเหตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน ทารูนํ สฏฺฐิมเตฺต สกฏภาเร ราสิํ กตฺวา อคฺคิํ ทตฺวา ปชฺชลิตกาเล ‘‘มหาพฺรหฺมุโน ยชามา’’ติ ตํ สพฺพํ ปกฺขิปนฺติฯ ‘‘เอกวารํ ปกฺขิตฺตํ สหสฺสคุณผลํ เทตี’’ติ เนสํ ลทฺธิฯ สโกฺก เทวราชา ‘‘สเพฺพปิเม สพฺพอคฺคานิ คเหตฺวา ‘มหา พฺรหฺมุโน ยชามา’ติ อคฺคิมฺหิ ฌาเปนฺติฯ อผลํ กโรนฺติ, มยิ ปสฺสเนฺต มา นสฺสนฺตุ, ยถา พุทฺธสฺส เจว สงฺฆสฺส จ ทตฺวา พหุํ ปุญฺญํ ปสวนฺติ, เอวํ กริสฺสามี’’ติ ทารุราสิํ ชลาเปตฺวา โอ โลเกเนฺตสุ มนุเสฺสสุ ปุณฺณมทิวเส พฺรหฺมตฺตภาวํ มาเปตฺวา มหาชนสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว จนฺ ทมณฺฑลํ ภินฺทิตฺวา นิกฺขโนฺต วิย อโหสิฯ มหาชโน ทิสฺวา ‘‘อิมํ ยญฺญํ ปฏิคฺคเหตุํ มหาพฺรหฺ มา อาคจฺฉตี’’ติ ชณฺณุเกหิ ภูมิยํ ปติฏฺฐาย, อญฺชลิํ ปคฺคยฺห นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ พฺ ราหฺมณา อาหํสุ ‘‘ตุเมฺห ‘มยํ ตเกฺกน กเถมา’ติ มญฺญถ, อิทานิ ปสฺสถ, อยํ โว พฺรหฺมา สหตฺ ถา ยญฺญํ ปฏิคฺคเหตุํ อาคจฺฉตี’’ติฯ สโกฺก อาคนฺตฺวา ทารุจิตกมตฺถเก อากาเส ฐตฺวา ‘‘กสฺ สายํ สกฺกาโร’’ติ ปุจฺฉิ? ตุมฺหากํ, ภเนฺต, ปฏิคฺคณฺหถ โน ยญฺญนฺติฯ เตน หิ อาคจฺฉถ, มา ตุลํ

ฉเฑฑตฺวา หเตฺถน ตุลยิตฺถ, อยํ สตฺถา ธุรวิหาเร วสติ, ตํ ปุจฺฉิสฺสาม ‘‘กสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ โหตี’’ติ ? อุภยรฏฺฐวาสิโน คเหตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปุจฺฉนฺต เอวมาหฯ

ตตฺถ **ปุญฺญเปกฺขาน**นฺติ ปุญฺญํ อิจฺฉนฺตานํ ปุญฺญตฺถิกานํฯ **โอปธิกํ ปุญฺญ**นฺติ อุปธิวิปากํ ปุญฺญํฯ **สเงฺฆ ทินฺนํ มหปฺผล**นฺติ อริยสเงฺฆ ทินฺนํ วิปฺผารวนฺตํ โหติฯ เทสนาวสาเน จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวิํสุฯ ตโต ปฏฺฐาย มนุสฺสา สพฺพานิ อคฺคทานานิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อทํสุฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. พุทฺธวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๓. สตฺตเม **อุเฏฺฐหี**ติ อุฏฺฐห, ฆฏ, วายมฯ **วิชิตสงฺคามา**ติ ราคาทีนเญฺจว ทฺวาทสโยชนิกสฺส จ มารพลสฺส ชิตตฺตา ภควนฺตํ เอวํ อาลปติ ฯ **ปนฺนภารา**ติ โอโรปิตขนฺธกิเลสาภิสงฺขารภารฯ **ปนฺนรสาย รตฺติ**นฺติ ปนฺนรสาย ปุณฺณมาย รตฺติํฯ สตฺตมํฯ

๘. คหฏฺฐวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๔. อฏฺฐเม **ปุถุทฺทิสา**ติ จตโสฺส ทิสา จตโสฺส อนุทิสา จฯ **ภุมฺมา**ติ ภูมิวาสิโนฯ **จิรรตฺตสมาหิเต**ติ อุปจารปฺปนาหิ จิรรตฺตสมาหิตจิเตฺตฯ **วเนฺท**ติ วนฺทามิฯ **พฺรหฺมจริยปรายเณ**ติ ทสปิ วสฺสานิ วีสติปิ วสฺสานิ…เป…. สฏฺฐิปิ วสฺสานิ อาปาณโกฏิกํ เอกเสยฺยํ เอกภตฺตนฺติอาทิกํ เสฏฺฐจริยํ พฺรหฺมจริยํ จรมาเนติ อโตฺถฯ **ปุญฺญกรา**ติ จตุปจฺจยทานํ กุสุมฺภสุมนปูชา ทีปสหสฺสชาลนฺติ เอวมาทิปุญฺญการกาฯ **สีลวโนฺต**ติ อุปาสกเตฺต ปติฏฺฐาย ปญฺจหิปิ ทสหิปิ สีเลหิ สมนฺนาคตาฯ **ธเมฺมน ทารํ โปเสนฺตี**ติ อุมงฺคภินฺทนาทีนิ อกตฺวา ธมฺมิเกหิ กสิโครกฺขวณิชฺชาทีหิ ปุตฺตทารํ โปเสนฺติฯ **ปมุโข รถมารุหี**ติ เทวานํ ปมุโข เสโฏฺฐ รถํ อารุหิฯ อฏฺฐมํฯ

๙. สตฺถารวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๕. นวเม **ภควนฺตํ นมสฺสตี**ติ เอกํสํ อุตฺตริยํ ทุกุลํ กตฺวา, พฺรหฺมชาณุโก หุตฺวา สิรสิ อญฺชลิํ ฐเปตฺวา นมสฺสติฯ **โส ยโกฺข**ติ โส สโกฺกฯ **อโนมนาม**นฺติ สพฺพคุเณหิ โอมกภาวสฺส นตฺถิตาย สพฺพคุณเนมิตฺตเกหิ นาเมหิ อโนมนามํฯ **อวิชฺชาสมติกฺกมา**ติ จตุสจฺจปฏิจฺฉาทิกาย วฏฺฏมูลกอวิชฺชาย สมติกฺกเมนฯ **เสกฺขา**ติ สตฺต เสกฺขาฯ **อปจยารามา**ติ วฏฺฏวิทฺธํสเน รตาฯ **สิกฺขเร**ติ สิกฺขนฺติฯ นวมํฯ

๑๐. สงฺฆวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๖. ทสเม **อชฺฌภาสี**ติ กสฺมา เอส ปุนปฺปุนํ เอวํ ภาสตีติ? สกฺกสฺส กิร เทวรโญฺญ สโทฺท มธุโร, สุผสิตํ ทนฺตาวรณํ, กถนกาเล สุวณฺณกิงฺกิณิกสโทฺท วิย นิจฺฉรติฯ ตํ ปุนปฺปุนํ โสตุํ ลภิสฺสามีติ ภาสติฯ **ปูติเทหสยา**ติ ปูติมฺหิ มาตุสรีเร วา, อตฺตโนเยว วา สรีรํ อวตฺถริตฺวา สยนโต ปูติเทหสยาฯ **นิมุคฺคา กุณปเมฺหเต**ติ ทสมาเส มาตุกุจฺฉิสงฺขาเต กุณปสฺมิํ เอเต นิมุคฺคาฯ **เอตํ เตสํ ปิหยามี**ติ เอเตสํ เอตํ ปิหยามิ ปตฺถยามิฯ **น เต สํ โกเฏฺฐ โอเปนฺตี**ติ น เต สํ สนฺตกํ ธญฺญํ โกเฏฺฐ ปกฺขิปนฺติฯ น หิ เอเตสํ ธญฺญํ อตฺถิฯ **น กุมฺภี**ติ น กุมฺภิยํฯ **น กโฬปิย**นฺติ น ปจฺฉิยํฯ **ปรนิฏฺฐิตเมสานา**ติ ปเรสํ นิฏฺฐิตํ ปรฆเร ปกฺกํ ภิกฺขาจารวเตฺตน เอสมานา คเวสมานาฯ **เตนา**ติ เอวํ ปริยิเฏฺฐนฯ **สุพฺพตา**ติ ทสปิ…เป…. สฏฺฐิปิ วสฺสานิ สุสมาทินฺนสุนฺทรวตาฯ

สุมนฺตมนฺติโนติ ธมฺมํ สชฺฌายิสฺสาม, ธุตงฺคํ สมาทิยิสฺสาม, อมตํ ปริภุญฺชิสฺสาม, สมณธมฺมํ กริสฺสามาติ เอวํ สุภาสิตภาสิโนฯ **ตุณฺหีภูตา สมญฺจรา**ติ ติยามรตฺตึ อสนิโฆเสน โฆสิตา วิย ธมฺมํ กเถนฺตาปิ ตุณฺหีภูตา สมํ จรนฺติเยว นามฯ กสฺมา? นิรตฺถกวจนสฺสาภาวาฯ **ปุถุมจฺจา จา**ติ พหุสตฺตา จ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธาฯ **อตฺตทเณฺฑสุ นิพฺพุตา**ติ ปรวิเหฐนตฺถํ คหิตทเณฺฑสุ สเตฺตสุ นิพฺพุตา วิสฺสฏฺฐทณฺฑาฯ **สาทาเนสุ อนาทานา**ติ สคหเณสุ สเตฺตสุ จ ภวโยนิอาทีนํ เอกโกฏฺฐาสสฺสาปิ อคหิตตฺตา อคหณาฯ ทสมํฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. เฉตฺวาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๗. ตติยวคฺคสฺส ปฐมํ วุตฺตตฺถเมวฯ ปฐมํฯ

๒. ทุพฺพณฺณิยสุตฺตวณฺณนา

๒๖๘. ทุติเย **ทุพฺพโณฺณ**ติ ฌามขาณุวโณฺณฯ **โอโกฏิมโก**ติ ลกุณฺฑโก มโหทโรฯ **อาสเน**ติ ปณฺฑุกมฺพลสิลายํฯ **โกธภโกฺข**ติ สเกฺกน คหิตนามเมเวตํฯ โส ปน เอโก รูปาวจรพฺรหฺมา, ‘‘สโกฺก กิร ขนฺติพเลน สมนฺนาคโต’’ติ สุตฺวา วีมํสนตฺถํ อาคโต ฯ อวรุทฺธกยกฺขา ปน เอวรูปํ สํวิหิตารกฺขํ ฐานํ ปวิสิตุํ น สโกฺกนฺติฯ **อุปสงฺกมี**ติ เทวานํ สุตฺวา ‘‘น สกฺกา เอส ผรุเสน จาเลตุํ, นีจวุตฺตินา ปน ขนฺติยํ ฐิเตน สกฺกา ปลาเปตุ’’นฺติ ตถา ปลาเปตุกาโม อุปสงฺกมิฯ **อนฺตรธายี**ติ ขนฺติยํ ฐตฺวา พลวจิตฺตีการํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา นีจวุตฺติยา ทสฺสิยมานาย สกฺกาสเน ฐาตุํ อสโกฺกโนฺต อนฺตรธายิฯ **น สูปหตจิโตฺตมฺหี**ติ เอตฺถ **สู**ติ นิปาตมตฺตํ, อุปหตจิโตฺตมฺหีติ อาหฯ **นาวเตฺตน สุวานโย**ติ น โกธาวเตฺตน สุอานโย, โกธวเส วเตฺตตุํ น สุกโรมฺหีติ วทติฯ **น โว จิราหนฺติ โว**ติ นิปาตมตฺตํ, อหํ จิรํ น กุชฺฌามีติ วทติฯ ทุติยํฯ

๓. สมฺพริมายาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๙. ตติเย **อาพาธิโก**ติ อิสิคเณน อภิสปกาเล อุปฺปนฺนาพาเธน อาพาธิโกฯ **วาเจหิมนฺ**ติ สเจ มํ สมฺพริมายํ วาเจสิ, เอวมหํ ตมฺปิ ติกิจฺฉิสฺสามีติ วทติฯ **มา โข ตฺวํ, มาริส, วาเจสี**ติ วินาปิ ตาว สมฺพริมายํ สโกฺก อเมฺห พาธติ, ยทิ ปน ตํ ชานิสฺสติ, นฏฺฐา มยํ, มา อตฺตโน เอกสฺส อตฺถาย อเมฺห นาเสหีติ วตฺวา นิวารยิํสุฯ **สมฺพโรว สตํ สมนฺ**ติ ยถา สมฺพโร อสุริโนฺท มายาวี มายํ ปโยเชตฺวา วสฺสสตํ นิรเย ปโกฺก, เอวํ ปจฺจติฯ ตุเมฺห ธมฺมิกาว, อลํ โว มายายาติ วทติฯ กิํ ปน สโกฺก ตสฺส โกธํ ติกิจฺฉิตุํ สกฺกุเณยฺยาติ? อาม สกฺกุเณยฺยฯ กถํ? ตทา กิร โส อิสิคโณ ธรติเยว, ตสฺมา นํ อิสีนํ สนฺติกํ เนตฺวา ขมาเปยฺย, เอวมสฺส ผาสุ ภเวยฺยฯ เตน ปน วญฺจิตตฺตา ตถา อกตฺวา ปกฺกโนฺตวฯ ตติยํฯ

๔. อจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๒๗๐. จตุเตฺถ **สมฺปโยเชสุ**นฺติ กลหํ อกํสุฯ **อจฺจสรา**ติ อติกฺกมิ, เอโก ภิกฺขุ เอกํ ภิกฺขุํ อติกฺกมฺม วจนํ อโวจาติ อโตฺถฯ **ยถาธมฺมํ นปฺปฏิคฺคณฺหาตี**ติ น ขมติฯ **โกโธ โว วสมายาตู**ติ โกโธ ตุมฺหากํ วสํ อาคจฺฉตุ, มา ตุเมฺห โกธวสํ คมิตฺถาติ ทีเปติฯ **มา จ มิเตฺต หิ โว ชรา**ติ เอตฺถ **หี**ติ นิปาตมตฺตํ, ตุมฺหากํ มิตฺตธเมฺม ชรา นาม มา นิพฺพตฺติฯ ภุมฺมเตฺถ วา กรณว

จนํ, มิเตฺตสุ โว ชรา มา นิพฺพตฺติ, มิตฺตภาวโต อญฺญถาภาโว มา โหตูติ อโตฺถฯ **อครหิยํ มา ครหิตฺถา**ติ อคารยฺหํ ขีณาสวปุคฺคลํ มา ครหิตฺถฯ จตุตฺถํฯ

๕. อโกฺกธสุตฺตวณฺณนา

๒๗๑. ปญฺจเม **มา โว โกโธ อชฺฌภวี**ติ โกโธ ตุเมฺห มา อภิภวิ, ตุเมฺหว โกธํ อภิภวถฯ **มา จ กุชฺฌิตฺถ กุชฺฌิต**นฺติ กุชฺฌนฺตานํ มา ปฏิกุชฺฌิตฺถฯ **อโกฺกโธ**ติ เมตฺตา จ เมตฺตาปุพฺพภาโค จฯ **อวิหิํสา**ติ กรุณา จ กรุณาปุพฺพภาโค จฯ **อถ ปาปชนํ โกโธ, ปพฺพโตวาภิมทฺทตี**ติ ลามกชนํ ปพฺพโต วิย โกโธ อภิมทฺทตีติฯ ปญฺจมํฯ

ตติโย วโคฺคฯ

สกฺกสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

สคาถาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย ปฐโม ภาโคฯ